

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՉՈՐԻՑ Մ Ա Ս Ա Ն Ց

Ա Ա Խ Ա Ր Հ Ի

Ա. սիրոյ. Ա. Երոստիոյ. Ա. փրկելոյ.

և Ա. մեղքելոյ :

Սպորազրեալ զխառնակներ աշխարհաց որ 'ի
նոսա՝ զԴերս, զԲերս, զԲարս, զՎաճառակա-
նուք, զխառնալարուք, զխրեան, և այլն :

Աշխատասիրուածք Գերապատիւ ՏՆ ՏՆ
Ստեփաննոսի Գիւղէր Ազոնց Վարդապետի և
Աբբայի միաբանուածք ՏՆ Միսիմարայ
Տեծի Աբբայի :

Յամի ԽՆ 1802. 'ի թուին ումծւմ :

Մ Ա Ս Ա Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

Ե Ի Ր Ո Պ Ի Ը

Հ Ա Տ Ո Ր Բ :

Ի Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ի Վանս սրբն Ղազարու :

Ե. Շ. Խ Լ. Բ 3. Թ. :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆ ԲՐՈՒՍՍԻՈՅ . 1857 ՊՐՈՒՇ .

Ե. Անան, Գրք, Տարածման, և Բնակչություն :

Էպիտ Յագիրք մինչև ցայժմ զբրուստիա ոչ
ստորագրեն անանին ը կարգի այլոց
Յաց, այլ 'ի միասին ը գերմանիոյ, (զի
նահանգք նր են մասունք գերմանիոյ), բայց մեք ա-
նանին յայսմ վայրի ստորագրեմք . քզի և սա այժմ
գտաւ մի 'ի նախապատիւ հզար արուեսց եւրոպիոյ,
և որ ը որէ լարձակի արուես նր . որով և զանունը
Պրուշ յայսմ վայրի առնուեք յլարձակ միաս, ուն
առնու առ հարկ սովորուի արեւելեան աղբաց, փխկ
համօրէն միաստանի կալուածոց արուեսն բրուստիոյ .
յորում պարփակի մարգայն պրանտէպուրկայ . մեծ
և փոքր բռնեռանիս և երկու բրուստիա լեհացն և
պրանտէպուրկայ . ('ի բաց թողել զայն մասն լեհաս-
տանու, որ 'ի վերջոյ միացուցաւ 'ի թագաւորուին
պրուշի) :

Արդ յայս միտ առեւ զայս Յ, ունի իւր սահման 'ի
հիւսիսոյ՝ զձոյն պալատիկ, և ը մասին զամոկիցիա .
յարեւելից՝ զմեծն լիզվանիա . 'ի հարաւոյ՝ զէհ,
զչիզիս, զմորալիս, զգքսուին սաքսոնիոյ . իսկ
յարեւմտից՝ զգքսուին մակաէպուրկայ և լինէպուր-
կայ : Չտարածուի իւրաքանչիւր նախագրեալ նա-
հանգաց՝ յիւրեանց տեղիս նշանակեսցուք . զի առ-
տէն չէ մարթ զբոյրեցուն չափ ը ձիշա սահմանա-
փակել, սակս թիւրաթեկ և ծոցաւոր շրջակայ ե-
ղերաց նց միանգամայն առեւ, որք բիւժ ուրեք ը-
մոսանեն և 'ի սահմանս օտարս : Սակայն ը հաշուին
որ արարաւ 'ի 1763 'ի գահադրուեն տրեստայ, և
և հուպերգսպուրկայ, բովանդակ ատարածուի երկրի
սարին արուես հասանէր 93000 քառակուսի մզոն Յա-
գրական . իսկ թիւ համօրէն բնակչաց նր 5 միլիոն .
այլ այժմ յլարձակիլ սահմանաց նր, ը նմին յաւելաւ
և թիւ բնակչացն :

ՄՏՌԻԳՎԱՄ A 1958

Թ. Գեորգի Կրտսէ ԲՅՈՒՍՅՈՅ :

Լալա : Է մի 'ի գլխաւոր դետոց գերմանիոյ, զոր ունիմք լիով ստորագրել 'ի ներածուէ անդ նր. յայտմ վայրի այնչափ ինչ նշանակեցուք, որչափ պատկանի առ այս տեղի : Արդ՝ սա հոսել 'ի հարաւոյ չարեմատեան հիւսիս, և քերելով առ արեւելեան սահմանօք հին մարգայի սրահաէպուրկայ, բաժանէ զնա 'ի բրէկնից դուռէ. առ որով հարուստ մի հոսել չարեմուտ, և յինքն ընկալեալ բիշօ գետս, մտանէ 'ի ստորին սաքսոնիա :

Օրէր, կի՞ Օրէրա : Է նոյնպէս մի 'ի գլխաւոր գերաց գերմանիոյ, որ ելանէ 'ի շէզեոյ. և մտել 'ի նոր մարգա, փնդ յինքն չունի զՕրէր և զՊօրէր այլև զՎարդա վտակ որ գայ 'ի շէհաստանու, և այլևս վտակս, ապա մտանէ 'ի բումբուանիա. ուր յարեւելեան կողմն շէհգոյին քղքի՝ գործէ երիս լիծս. որք կու ըն ին Տամայ. ին Տամանգի, կի՞ Տամանգի. և փքաքէն վասիւր : Չայս գետ ունիմք լիագոյն ստորագրել 'ի ներածուէ գերմանիոյ :

Հասել : Գայ 'ի գրտուէն մէքլէնպուրկայ, և հոսել 'ի Ֆիրշէհպերկ, առնու զայս անուն, և հոսել հարուստ մի առ սահմանօք մէքլէնպուրկայ. և ու գերմարգայ, առ չրանտա քղքաւ յինքն չունի զՇքէն վտակն, և առ վէհլիասդ քղքաւ զՏոսա վտակ. և այնուհետեւ մինչև 'ի յէլա, յոր խաւնի՝ է նաւարկելի :

Շքէն : Գայ 'ի լուսայիոյ՝ որ 'ի քրաւանիք քղքէ և այտր՝ բաւական է բունալ լաստս մեծամեծս. խն առ բոստենպանդ քղքաւ և ևս չարձակել, լինի նաւարկելի. և մօա առ քրեքնիք քղք յինքն ընկալել զՇքէն վիտիկեան, ի գերմ" վիտիւ շքէն կոչեցել. առ չրանտա քղքաւ մտանէ 'ի հաւել գետ :

Բեեն : Էլանէ 'ի մէքլէնպուրկայ, և անցել չարու մերոս լիծն, որ կէս մի 'ի մէքլէնպուրկ անկանի, և կէս մի 'ի բումբուանիա, յինքն չունի զՊօրէր և զՊօլէնսէն վտակս. և լիսլ նաւարկելի, յայնկոյս անքլամ քղքի գործէ զԼիւտամ և զԼիւտէր վասիւր կոչեցել լիծս. հուսկ ուրեմն առ բէնէ մինտ քղքաւ անկանի 'ի ծովն պաղդիկ :

Լնա : Էլանէ 'ի նոր մարգայէ պրահաէպուրկայ, և մօա 'ի ուէյ քղք՝ բաժանի յերկու տաւջս. խն առ շարկարա քղքաւ անդրէն միացեալ, լինի նաւարկելի. և ապա քնայ անկանի 'ի տամմա լիծն :

Ուելա : Ելանէ նոյնպէս 'ի նոր մարգայէ . և զինի
 հարուստ մի ընթացից յինքն ընկալէ շՄ աւու վտակ
 մերձ օրէք գեղը, զնայ զեղու 'ի ծովն պաղտիկ :
 Վերաւա . Ը գերմ' Վայսէլ : Լ, գետ մեծ, զոր
 ունիմք ստորագրել 'ի ներածուէ լէհի . որ զհոգր
 ինչ մասն պրուչիոյ ոռոգանէ . և բաժանէ յերես
 առաջս, երկուքն մտանեն 'ի ֆրիշ հաֆ լիճն կի՛
 ծովակն . իսկ երգն 'ի ծոցն տանց քայլի որ 'ի պալ
 գիկ ծովն :

Բրեկել . 'ի հն' Պրեֆորա, և Պրեֆու : Ծագի 'ի խառ
 նուէ ինդեր և Լընէրաֆէ գետոց առ կէօրկինպուրի
 քղքաւ . և յինքն ընկալի զԼընէ վտակ առ վէհլաւ
 քղքաւ . և զՏայէ առ դարիաւ, 6 մղոնաւ յայնկոյս
 քէնիկոպերի քղքի, բաժանի յերկու առաջս . որոց
 աջակողմեանն կոչի Հին Բրեկել . իսկ միւսն 'Եր Բրեկել
 որք 'ի քէնիկոպերի քղքի անդրէն միանան, և 4 մղո
 նաւ հեռի 'ի քղքէ անախ լէ երկու բերանս անկանին
 'ի ծոցն կոչեցէ Վիսիպիւան . Ը գերմ' ֆրիշ հաֆ :
 Մեկէ, կի՛ Միւլ . 'ի հն' Բրեկա . Ը լէհ' Երեկն,
 կի՛ Երեկն : Ելանէ 'ի լիգ վանիոյ . և յինքն ըն
 կալի զԵրաւաֆէ . զիւր . և զՎիլիս վտակս, 4 մղո
 նաւ յայնկոյս գիլսիգ քղքի՝ անջատի յերկու մե
 ծամէ ծ շատաջուր առաջս, ուր և կորուսէ զառաջին
 անունն, հիւսիսային առաջն՝ կոչի Ուաւա : իսկ
 հարաւայինն՝ Կիլիէ . և մտանէ 'ի Կարտեան ծոցն .
 Ը գերմ' Կարտէ հաֆ ասացէ : Ընթացք այսր գե
 տոյ 'ի լէհ' է իբր 280 մղոն . իսկ 'ի պրուշ 52 կեթ :
 Այս գետք թէպէտ շահաբեր են, զի բերնն ձուկն
 տուաւ, և գիւրացուցանեն զառևարուն վճնկա
 նուէ երկրին, բայց պիճնեն և մեծամեծ վնասս,
 մենդ երեք յեախիքդ՝ որք հոսին լէ պրուշ . վն զի լէ
 ժմիս ինչ տարւոյն յորգէ ջուրց նյ, ծածկեն զջու
 ջակայ վայրս առ շորկ, յանհարին վնաս արտորէից :
 Բաց 'ի գետոց աստի դասնին յայտսին նհնգս արուէ
 բրուսիոյ 'ի բի՛մ անդիս խրաւք ջրալիցք, որք ունին
 զհաղորդուէ լէ գետս, բացէ լ բազմաշխատ աաժան
 մամբ 'ի գիւրուէ վճնկանուէ . այլև ծոցք 'ի ծովն
 զերեայս, և լիճք մեծամեծք ձկնաբերք մենդ 'ի
 պրանտիպուրի և 'ի պրուշ . զորս ստորագրեացուք
 'ի անդիս իւրեանց :

Գ. Օր Գրուէ Բրտասիոյ :

Րնդ հաճարաւորս խօսելով՝ օգն 'ի կողմանս յայտոսիկ
 քուրա է, խնաւ և մտփոխական յոյժ, ոնչ
 սովոր է լինիլ յամ ծովեղերեայ նահանգս. ուր և
 յաճախեն զնչն հողմունք. որք թէպէտ ոչ սակաւ
 վիշտս հասուցանեն բնակչաց, բայց միանգամայն
 մարբեն զօրն. ապա թէ ոչ կարի վնասակար լինել
 կենաց մարդկան 'ի պիտոս թանձրամած յորդ դո-
 լարեաց, որք շնչին հնչող 'ի բազմապատիկ լճից և
 'ի ճախին ակեղեաց. մենք 'ի բրուսսիա և 'ի պրանտէ-
 պուրկ, ուր առաւելաւորս յաճախել են լինք և ճա-
 հիւք : Յամառան սկսել 'ի մայիսէ մինչև ցօղոստոս,
 բարեխառն է և զուարճալի. այլ յաշնան խոնաւ,
 միգապատ, և սիրադին. իսկ 'ի ձմեռան ցուրտ
 սաստիկ, և ձիւն թանձրամած, որ անագամ ուրեմն
 հալի. այլ զայս օգուտ բերէ բնակչաց՝ զի չնայն
 ժժկս կարող են 'ի կիր արկանել բաշխիրս, կի՞ դա-
 հուկս (որէ խախ) միսկ սայլից. որ գիւրացուցանէ
 զձնայր հորդուիս նչ : Սովորական ակաք յաճախելք
 'ի կողմանս յայտոսիկ, թնք 'ի բրուսսիա և 'ի բովե-
 սանկա, և յայլ ծովեղերեացս, են սքորպուլթ, որ
 է նեխուի և ապակամուի արեան. դոնջուի, և մի-
 զարգելուի :

Գ. Բերտ Գրուէ Բրտասիոյ :

Րյս Ծ Թ բնական հանգամանաց երկրի իւրոյ՝ ա-
 ճաղուն ամուլ և անբեր համարել է. քզի եր-
 կիր նր լն առաւել մասին աւտղուտ է, զնոնային
 և աղտաղտուկ. սակայն խմաստուն անաւտուի ինք-
 նակալաց նր՝ և ամխանջ մշակուի և սչխատուի բը-
 նակչացն նր, զանուլ զանպիտան վայրս նր արգու-
 սաւորս դործեցին, բի՛մ ուրեք մենք 'ի պրանտէ-
 պուրկ և 'ի բրուսսիա զտղտաղտուկ ճահիւնս ցա-
 մաքեցուցել, անգաստոմնս արմատեաց գործեցին. և
 զաւազուտ վայրս մշակեալ, այդիս և ծառս պրու-
 զաբերս տնկեցին 'ի նն : Վայ սոյժմ ունի զամ լիով,
 որ ինչ կարևոր է 'ի գարման սխտոյից կենաց մարդ-
 կան. ցորեան, հաճար, դարի, մարացորեն, ոլուն,
 բակլայ և այլ ազգի ազգի արմտիս, և բանջարս,
 և պէտպէս բոյսս 'ի պէտս ներկարարաց 'ի պրան-
 տէպուրկ. և ծխախտ, վուշ ազնիւ, և կանեփ. և
 ար-

արջառ. և երիվարս ընաիրս 'ի բրուսսիա , և խա-
շինս , որք բերեն ասր ընտիր և աղնիւն , յարմէ գործեն
պէսպէս ասունեղէն գործածս պատուականս . քզի
ք փիգէրիկոս արքայն եւ բերել 'ի պրանտէպուրկ
ոչխարս 'ի սպանիոյ և յանգղիոյ . որք այժմ բազմազ-
եալ են անդ . դարմանեն 'ի պրանտէպուրկ և փե-
թակս մեղուաց և շերամ , զոր օր լը օրէ լարձակեն
ծաւալել լը ամ տեղիս այսր արուէ :

Ունի և կաւ աղնիւն 'ի պրանտէպուրկ 'ի պէտս կաւե-
ղէն անթոց . այլև բովս երկաթոյ , և հանքային
ներկս , և պաղլեղ , և բորակ , և ջուրս հանքայինս
առողջարարս , և անտառս մեծամեծս 'ի պրանտէ-
պուրկ , և 'ի բրուսսիա . յորոց փայտ անբաւ տանին
'ի համպուրկ , 'ի գաղղիա , 'ի հոլանտա 'ի պէտս շի-
նու թէ նաւուց . այլև վայրենի անտառնս , ուղ վա-
բազ , եղջերու , այծեամն , դայլ , աղուէս , և այլ
զննէ տեսակս էրէոց . ուղ և ազգի ազգի վայրենի
թուշունս , և ձուկն ասաս 'ի ծովէ և 'ի լճից և 'ի
դէտոց : Գտանի 'ի բրուսսիա և գոճազմ , կիճ բազ-
մագունի ակն , այն է՝ քէհրիպար . մենդ 'ի ծովէ զերս
սամլանտիայ քուռին ընկեցեչ յալեաց պաղլիկ ծու-
վուն բանուք հիւսիսային և արեւմտեան հողմոց :
Որ և է տեսակ ինչ խիթոյ թափանցիկ , սովորաբար
դեղնագոյն , բայց գտանի և սպիտակ , որ լաւագոյն
համարելէ , և առաւել մեծագին , զի սակաւադիւտ
է . զոր չփեալ մտտամբք , բուրէ հոտ անոյշ . և յայն-
ժամ զօրէն մագնիսի յինքն ձգէ դյարդ , զչիւղ , և
դայլ այսպիսի թեթեւս : Այս ակն զառաջինն լոյծ
է , և ապա պնդանոյ . որ յայտ անտի է , զի բիճ
անդամ գտանին 'ի նմ՝ մածել տերեք , ձանձք , մըր-
ջիւնք , փոքրիկ ձկուկք , սրդուկք , շեղք փայտի ,
աւազ , և շիթ ջրոյ , և այլ այսպիսիք . առ հախնի
հաովմայեցիս կտրի 'ի յարգի էր . յորմէ և այժմ
բիճ ձախարակեայ արհերտակերաս շինեն . որ և է
մի 'ի դիտոց արքունի մտից . զորմէ անի ամի սմի
բերել իւր 26000 դալուս , որ առնէ իւր 8870
վէնէսի՝ ոսկի :

Ե. Վաճառք Գրուէ Բրուսսիայ :

Վերջ այսր արուէ՝ բաշագէպ է վճռկանութե
ներքնոյ և արտարնոյ , սակս շրջակայ ծովուց
և մեծամեծ լճից և գետոց , որք հազորդին լը ծով-
վոյ մեծամոյս ծաղկել են 'ի նմ՝ վճռկանուկք , մենդ
A 4 'ի

'ի քղքս՝ որք են առ մեծամեծ գետովք, և յեղէրս
 պաշտիկ ծովուն. որք և առնեն բաժմ' հաւարկուելս
 'ի հողանտա, 'ի դաղղիա, յանդղիա, 'ի սպանիա, 'ի
 շվէտ, 'ի դանիա, այն է՝ տանխմաքա, 'ի նորվեկիա,
 և յայլ տեղիս: 'Աշոնսկէս և նաւք օտար աղջաց յա-
 ճախենն անդ. զի ասի, թէ միայն 'ի նաւահանգիսս
 բրուսսիոյ ամի ամի հասանեն 5 և մինչև 600 նաւք:
 Վլխաւոր վաճառք՝ որք ելանենն ասաի, են բժրք
 երկրի նր. ուր զնչն տեսակք արմաեաց, գերանք
 երկայնաձիգք 'ի կայմ նաւուց, սախասակք, և այլ
 փոյտեղէնք 'ի պէտս շինուածոց և հրոյ. մոխիր ալ-
 քաշեան, մամ, մեղր, վուշ, կանեփ, սերմ և իւղ
 կտաւաաի և կանեփոյ. եղջււր արջառոց և եղջւ-
 րու՛ի մորթ վայրի երէոց մասնաւորանս 'ի բրուսսիոյ.
 աղած ձկան, ուր մերսին, պաքալա, և սերմեն ևն.
 մի աղել և ապխտել, ճորպ, կոպի, պանիր, պսո-
 քիկ սուաւելաւս 'ի բրուսսիա նշնպէ ելանեն. ևն:
 Այլ ակոսպէս արհեստակերտուածք. ուր ասու-
 եայ և մետաքսեայ կերպասք, աղդի ալգի կտաւք
 խոշորք և նրբաթելք, հայելի ընտիր, պէսպէս եր-
 կաթի և պղնձի գործածք, և կէղծել յախճապակե-
 եայ անոթք ևն. վն զի այժմ՝ մեծուպէս ծաղկեալ
 և բարգաւաճել են արհեստք ոչ միայն 'ի բրուսսիա,
 այլև 'ի պրանսէպարկ, և 'ի բամբաանիա. զոր լը
 սուաւել մասին մուծին գաղղիացի կալվինականք տա-
 րագրելք, կի՛մ ինքնին գաղթեալք 'ի հայրենեաց իւր
 եանց. ուր ստորև ունինք վերստին յիշատակել: Իսկ
 արուին բրուսսիոյ՝ լեւնի յայլոց, պէսպէս գեղա-
 բոյս, համեմ, այն է՝ պահար. շաքար, խահֆէ,
 չայ, նուշ, և պէսպէս սրաուղս, որք լինին 'ի ջեր-
 մագին դուս, լեղակ, փայտ սրտաիւլոյ, չուխայ, և
 մետաքսեայ և ասու՛եայ կերպասս 'ի գաղղիոյ, ս-
 նադ, պղինձ, և այլ զնչն իրս՝ որոց պէտս ունին:
 Էջն ջագոյն մինչև էին հասել 'ի կողմանս յայտոսիկ
 ֆրանսորացիք և գաղղիացիք, մարթ է ստել, թէ
 զուրկ էր այս արուին ոչ միայն յաղասական արհես-
 տից, այլև 'ի մեքենականաց. այլ յեա այնորիկ օր
 ք զօր յաճախեցին 'ի ում լը մեքենեկան արհեստից՝
 և տղատականքն. որք 'ի վերջին Ժմկս 'ի ձեռն քաջա-
 ջան թորաց նր՝ մենդ լը փիղէրիկոսի արքայի՛ 'ի
 գերադոյն ասախճան հասուցան. որով այժմ և այս
 արուի չէ ինչ լըհատ յայլոց ծաղկել արուեց եւրո-
 սիոյ:

դ. Համալսարանի, և Երկրորդ Կրթական Բրուսին :

Ի համօրէն յայսմ մասին Խորուէ բրուսիոյ, 'ի բաց թողել զմասն զայն լէհաց՝ որ 'ի վերջոյ միացուցաւ ընդ նս՝ են երկու և եթ համալսարանք . քի քրանք փորց առ օտերաւ 'ի պրանտէպուրկ . և Քէնիկսպերկ, 'ի բրուսիա պրանտէպուրկայ . այլ բաց յայսցանէ, ունի երեւելի ճեմարանս գիտուէց և ազատական արհեստից 'ի պէսլին, ուր գտանին ճարտար նկարիչք, և քանդակիչք, և փորագրողք պատկերաց 'ի պրինս . և բազմապատիկ դպրոցք մեծամեծք 'ի զնիւն քղքս . որք օր լն օրէ յառաջագէմ լինին . քզի թիքք նք փոյթ մեծ ունին ծաղկեցուցանել զայստիկ 'ի Խորուէ իւրեանց :

Իսկ վն ենպարտնաց նք՝ գիտելի է . զի առաջին ենպարտն բրուսիոյ նշնպին հիմնեցաւ 'ի 1215 . սրոյ առաջին ենպ կոչէր քրիստիանոս . առ սրով մի միայն ենպարտն դոյր 'ի համօրէն բրուսիա : Ապա գուլիէլմոս ենպն զհամօրէն բրուսիա բաժանեաց 'ի 4 ենպարտնս . Գուլմայի . Լըրէլեմպի . Սովանդիոյ, և Բուխանիոյ . որք էին չարքեմպաւ ըրկայի : Այլ իբրև ծաւալեցաւ 'ի բրուսիա աղանդն լուտերի, երկու ենպարտնք քի սամլանտիոյ և բուէսանիոյ՝ բարձան 'ի միջոյ . և մնացին միայն գուլմայն, և էրմէլանտիոյ . որք են 'ի բրուսիայն լէհաց . ուր անխախտելի մնաց ուղղափառութին . զի էր չ Խորուէ ուղղադաւան թիքրութե լէհաց մինչև ց 1773 . յորում ամի կանց 'ի ձեռս թիքրին բրուսիոյ . ուղ ունիմք չարձակ նշանակել 'ի ստորագրութե Յին լէհաց :

է. Բարս և Լէրու Բնակաց Կրթական Բրուսիոյ :

Բնակիչք այսր Յի 'ի զնիւն աղքաց իջանեն . ուղ բնակիչք պրանտէպուրկայ և բուէսանիոյ՝ 'ի վինիտացւոց և 'ի գերմանացւոց . որք 'ի բարս և 'ի սովորուէն՝ բերեն զնմանութի գերմանացւոց, և 'ի լեզու նց խօսին . վն զի նախնի լեզուն վինիտացւոց առ սակաւ սակաւ խափանեցաւ, 'Կոյնպէս և բնակիչք յատուկ բրուսիոյ նշնպին 'ի զնիւն աղքաց ասին սերել . որք այժմ յերիս գլխաւոր աղքս բովանդակին . քի Բնիկ պրուչք կիմ բրուսիացիք սերելալք 'ի գերմանացւոց . չ որս միաբանին 'ի բարս

Ե-ր-դ-ի-ս :

և 'ի լեզուս . մարթ է չ սոսա դասել և զքնիկ դեր-
մանացիս , որք յետոյ գնացեալ յարեցան 'ի նս :
Լիզվանիացիք , որք զժագուսն ունին 'ի նախնի սլա-
ւաց կի՞ չկլաւանաց , և 'ի նադրավացւոց . յք 'ի
բարս և 'ի լեզու համաձայն են բնակչաց մեծին
լիզվանիոյ : Լէ՛ք , որք իջանեն նոյննս 'ի սլաւաց ,
և սուգավաց , որոց բարք և լեզու չեն օտար 'ի
բնիկ լէհաց : Բաց յերից ատի գլխաւոր ազգաց ,
դտանին 'ի սկին փրուէ , և առաւելագէս 'ի բրուս
սրա նհնդի բնակք և յայլ զնիչն ազգաց եւրոպիոյ .
ոոյ դաղլիսացիք , անգղիացիք , այն է ' ինկիլիզք ,
հոլանտացիք , զլիցցէոք ևն . բայց յիւրաքանչիւր
ազգաց անախ՝ սակաւք , որք ուրեք ուրեք խօսին և
յիւրեանց հայրենի բարբառ . այլ սովորական լե-
զու յայս ամ տեղիս՝ է լեզուն գերմանական , ք
նէմցէի :

Ը . ԼՂԻՅՏ ԽՐԱԷ ԲՐԱՍՍԻՅ :

Սամեցել յայսմ վայրի համառօտել զանցս բրուս
սիական փրուէ , և զկարգ Թիբաց նք , կարև-
որ է սկիզբն անել 'ի նախնի անցից պրանտէպուր-
կայ , զի անախ ունին այժմեան Թիբք պրուշի ըզ-
ժագուսն : Արգ՝ նախնի բնակիչք պրանտէպուր-
կայ՝ զորս գիտեմք ստուգութիւն , էին սեննոնացիք .
որք էին 'ի սուէվիացւոց . և 'ի Ե դարուն 'ի մեկնիլ
նյ անախ , վինիացիք յաջորդեցին զտեղի նյ . որք
հնդրձ Թիբրաւ իւրեանց՝ առ Տմկ սի հարկատու ե-
ղեն մեծին կարողոսի . և յաւարտ Թ դարուն անդ-
րէն դարձան յազատութի իւրեանց . 'ի Տ դարուն
բիմս աշխատ արարին զ Թ ենրիկոս կայսր , և ըզ-
մեծն յօտտոն . առ որով վերստին հարկատու կա-
ցուցան գերմանացւոց , և ածան 'ի քրիստոնէական
հւստ . և առ հաստատութի և 'ի բարդաւաճումն
ուղադաւան հաւատոյ 'ի նս , հիմնեցան 'ի յօտտոն
կայսերէ եմպուլիքն պրանտէպուրկայ և հաւելլպէր-
կայ : Այլ ոչ չերկար մնացին 'ի հնազանգութ գեր-
մանացւոց , և ոչ իսկ 'ի քրիստոնէական հւստ . յոյր
սակա բիմպուլիկոնք եղեն 'ի միջ նյ և գերմանաց-
ւոց , յորս է զի՝ գերմանացիք զօրանային , և է զի՝
վինիացիք :

Ապա զկնի պէտպէս անցից՝ 'ի 1135 մարտիցութի
պրանտէպուրկայ տօճաւ ալբերտոսի ուրսոսի 'ի
սահմէ ապրանիայ . որ 'ի պրիբրիսլաւոսէ վինիաց

ե ոց արքայէ . (առ չուներչոյ նորա ժննգ) , կայուցաւ
 իշխանն և ժննգ իւրոց նահանգաց . որք անկանին
 չէ մէջ էլչա և օտերա գետոց . Ի միջին մարգայի ,
 քրիկնիցայ , և ուղէր մարգայի : Սա եղև առաջին ,
 որ զայսոսիկ նկնգս միացոյց չէ պետու թէ գերմա
 նիոյ . նոյնպէս սա նախ առաջին կոչեցաւ մարքէզ
 պրանտէպուրկայ , յանուն սրանտէպուրկ Քղբի .
 որ սանձեչ նոճաճեաց զվինխասցիս . Չարձակեաց
 և ծաղկեցոյց զքրիստոնէութիւն . ընկալաւ մարդու
 սիրուք զբզմութի ազնուականաց ՚ի Ֆրանսարացոյ
 և ՚ի գերմանացոյ , բզմացոյց զՔղբս , եժոյժ պէս
 պէս արճեասս յերկրի իւրում , արար և այլ Քղբ
 շինուիս և ուղղուիս : Չսա փոխանորդեաց ՚ի 1170
 որդի նր յոտանն ն . որ անուանեցաւ Արշխունեկա
 պետ կայսեր , և կայսրընտիր պրանտէպուրկեանն
 մարգայի . թոռուիք քր յովհաննէս , և յոտանն ք .
 կալան և զմասն ինչ նոր մարգայի , և լեպոսի : Սք
 ՚ի սկզբանն ՚ի միասին վարէին զիշխանութիւն մինչև
 ց 1262 . յորում ամի բաժանեցին զերկիր կալաւա
 ծոց իւրեանց , և իւրաքանչիւրն հիմնեաց նոր ան
 կմ նոր ազգատոհմ . վերջն մարքէզ ՚ի նց սերն
 զոյ , կմ յաքանեան տոհմէ ելև ենրկիսս , որ մե
 ռաւ ՚ի 1320 : Այա լուտովիկոս կայսր պաւարիա
 ցի հաւանուք պետուք գերմանիոյ զմարքէզութիւն
 սրանտէպուրկայ ետ երկց որդւոց իւրոց . լուտու
 վիկոսի երկցու , լուտովիկոսի հաովմայեցոյ , և յոտ
 աննի . որք ՚ի 1350 վերստին հաստատեցան ՚ի նոյն ՚ի
 ք կարոյս կայսեր :

Յետ այնորիկ զնոյ պէսպէս փոփոխուեց , և զնոյ
 արքեւոյ վաչն իշխանաց պրանտէպուրկեանն մարգայի
 օմանք բողորին , և ոմանք մասին նր , ՚ի 1411 սիկիս
 մանտոս կայսր ետ զմարգայի պրանտէպուրկայ ք
 փոքէրիկոսի Քղբապէտի նորիմաքերկա Քղբի . զա
 ռաջինն իբրև գրաւական , սպաս ՚ի 1415 տիրական
 իշխանութ և ժննգութ իրաւամբ հնդրձ արշխունե
 կապետութ և կայսրընտրական իշխանութ : Չսա
 յաջորդեաց երէց որդի նր յովհաննէս մարքէզ . որ
 է թող զկայսրընտրութիւն եղբոր իւրում ք փոքէրիկո
 սի . որ ՚ի 1455 գնոյ էառ զնոր մարգայի յամպետաց
 թևտոնեան կարգի . և ՚ի 1469 հրաժարեչ ՚ի կայսր
 ընտրութէ , ետ զայն արեքտոսի եղբոր իւրում .
 զոր սահա արիական կորովուեն կոչէին Արիլէս և
 ստիսևս ք տլիսակս գերմանացոյ . զոր փոխա
 նորդեաց երէց որդի նր մեծն յովհաննէս ՚ի 1486 :

Չկնի նր 'ի 1499 որդի նր յովակիմ ւն . որ մեռաւ 'ի 1535 . ապա ք յովակիմ որդի նր . 'ի նր Յմկա' և եղբոր նորին յովհաննու քուսգրինոսի ճարտրհնար մեքենայագործու թք մուծաւ 'ի պրանտէպուրկ ա ղանդ բողբոսրկուց : Ապա յովհաննէս գէորգ որդի ք յովակիմայ' միացոյց զնոր մարդայ ընդ այլ նհնգս . որ և ընկալաւ 'ի լէհաց զբրուսսիա իբրև աւանդ . որպէս զի 'ի մեռանիլ դքսին , որ յայն ժամ տիրէր 'ի բրուսսիա , ինքն մոցէ 'ի տեղի նր : Յովհաննէս սիկիսմուհոս թոռն նր' որ զկնի նորա կալաւ զկայսրընարուին պրանտէպուրկայ , 'ի 1594 էառ 'ի կնու թի ղաննա երէց դուստր սլբերդոսի փիդէրիկոսի դքսին բրուսսիոյ , որով եբաց ինքեան ճննհ 'ի տիրապետութի բրուսսիոյ : Չսա 'ի 1598 փոխանորդեաց յովակիմ փիդէրիկոս որդի նր . որ եմոյծ 'ի տոհմն իւր զիրաւունս անդրանկութե , և ղանրաժանուի մարգային պրանտէպուրկայ յայլոց կալուածոց նորոգ ստացելոց . կալաւ ք պաշտպաւ նութք իւրով զազգահանն իւր ղալբերդոս փիդէրիկոս դուքս բրուսսիոյ' սակս անկանելոյ նր 'ի մասս թափուի . և որդւոյ նր յովհաննու գէորգեայ և տ ղեա'էրնտորՓ դքսութին որ 'ի շէզիա . մեռաւ 'ի 1608 . իսկ որդի նր և յաջորդ յովհաննէս սիկիսմուհոս գոս 'ի 1611 . էառ 'ի լէհաց իբր յաւանդ զդքսութին բրուսսիոյ . և 'ի 1614 ընկալաւ համօրէն տամբ իւրով զաղանդ կալլինեան . մեռաւ 'ի 1619 . զոր փոխանորդեաց գուլիէլմոս որդի նր . առ որով աւերեցաւ երկիր նր , ամայոցել 'ի բնակչաց 'ի պոճոսս գհնդակ պոճոմայ , սովու , և ժանտամահու : Այլ որդի նր և յաջորդ փիդէրիկոս' որ վր բգմ մեծագործուեց' կոչեցաւ Մեծ , անդրէն նորոգեաց զերկիրն , կալաւ զմեծ մասն բամեռանիոյ , և զարբեպսութին մահտէպուրկայ , որ փոխեցաւ Յական գքսութի . և զեպսութիս հալպերդաատդոսյ , միտէնայ , և դամինայ իբր Յական կալուածս . և 'ի 1657 արար 'ի պրոմպերկ գաշնսդրութի ք թիբուե լէգաց , որով զպրուշիական դքսութի իւր' արար ինքնիշխան :

Ապա որդի նր փիդէրիկոս ք 'ի կայսրընաիր տոհմե ստրասնիոյ' 'ի 1701 զպրուշիական դքսութի իւր ամբարձ 'ի պատիւ թիբուե . որ 'ի 18 յուճվարի անձամբ թագ եգել ինքեան և տիկնոջ իւրոյ 'ի քէնիկ կոպերկ քղքի , անտճանեցաւ փիդէրիկոս ւն . առաջին թիբ բրուսսիոյ կմ պրուլի . և 'ի 1702 ընկալ

լաւ 'ի կայսերէ զարտօնուի գերագոյն իշխանուէ 'ի վր համօրէն քղքց և վիճակաց իւրոց, զոր ունի 'ի սկտուածն գերմանիոյ, զի վերջին բողոք նց լիցի յատեանն իւր . և յայն սակս կառոյց գերագոյն ատեան 'ի պէռլին . մեռաւ 'ի 1713 : Զոր փոխաւ նորգեաց որդի նր փիգէրիկոս գուլիէլմոս . ոա լար ձակեաց յոյժ զմորուի իւր . բիժ գաւառս, քղքս, և դպեակս, 'ի զնիւն տեղիս լի իւրով դրաւել . բաղմացոյց զքնակիչս, մենդ 'ի բրուսսիա՝ աստի և անտի որսալով զմարդիկ . զորս բիժ ազատուածք ձախացոյց 'ի սկզբանն . ծաղկեցոյց զուսմունս դիտուածեց . զարհեօտս ազատականս և զմեքենականս, և զվաճառականութիս . բարեկարգեաց զքղքական տնտեսուիս . բիժմացոյց զարքունի հասս, և զզօրս քաջակիրթս, մեռաւ 'ի 1740 : Եւ 'ի նմին ամի թագաւորեաց որդի նր փիգէրիկոս ք . (զոր ոմանք ք կոչեն), գերահազակ արքայ բրուսսիոյ . որ 'ի դերակայ աստիճան բարձրացոյց զաթու թիբուէ իւրոյ՝ զուգահաւասար այլոց մեծագօր ինքնակալաց եւրօսիոյ : Սա թէնիտ բիժ և երկարածիդ պիրգմունս մղեաց, սակայն և այնպէս ոչ կատեցաւ 'ի շինուէ 'ի մորուի իւրոյ . զոր և ևս լարձակեաց, յաւել զքնակիչս ոչ միայն 'ի բրուսսիա, այլև 'ի պրաննէպուրկ . ուր ծաղկեցոյց և զերկրադարձութի և զայլ արհեստս . անդրէն նորագեաց զվաճառականութի լի ծով որ անկել նուազել էր . և 'ի վր ուղղուէց՝ զոր արար հայր նր, յաւել բիժ կենցաւ, զօգուտ կարգս, կարգաւորեաց զգառաստանս, և փինկ նախարարաց երկրին՝ հաստատեաց ժողովս կի՛ ատեանս . զորոց զգլխաւորս յիշեցուք ստորև : Զկնի նր 'ի 1792 թագաւորեաց որդի նր ք փիգէրիկոս գուլիէլմոս . որ այժմ թիբէ բիժ շինութի մորուի իւրոյ :

Թ . Կառավարութի մորուի ԲՐՈՒՆԻՅ :

Յայտ է 'ի վերագրելոցս թէ թիբութին սրուչի ժառանգուէ անցանէ յորդեաց յորդիս . և կառավարութի նր է միսպետական . ունիլով թիբին լի իւրև զնիւն ատեանս : Ներքին խորհրդարան մորութե . որ է գերագոյն ատեան . ուր ունին տեղի և բուէ ամ ներքին խորհրդականք թիբութին : Սր է քննել և դատել զգառս շնորհաց կի՛ ներդուած, և զգառաստան արդարութ և յանցանաց 'ի մեծաւ մեծ

մեծ և 'ի ծանր ծանր դիպուճածս . այլև զնո՛ր իրա
 զուխ , որք հային 'ի հանրական սահմանադրութիւ
 թափուէ : Ա՛յնք և հրամանք այսր ատենի առաքին
 յանուն թափին 'ի ներքին դիճանէ ատենադպրին ,
 հաստատութիւն ատենակալաց , կի՛մ նորայն ևեթ ,
 որու՛մ անկանի որոշել զայն իրողուի :

Տնտեսուի կի՛մ ատեան ծածուկ սենեկի . որ է իբր
 բաշխ կի՛մ մասն ներքին խորհրդարանի մորուէ . զոր
 կացուցանեն երկու պաշտօնեայք մորու՛թէ : Մը է
 մատակարարել զարտաքին իրողուիս մորուէ , և զի-
 բաւունս դերակալութե մա՛մ քաւաց . վնջ քաւական
 ատեանք չ սովաւ անկանին :

Ատեան հանրական անորէնուէ եկամտից , պի՛տղի ,
 և կալուճածոց մորու՛թէ . որոյ նախագահ է թափին .
 և գլուխք վեց բաշխից կի՛մ մասանց նախադրեալ
 ներքին խորհրդարանի՛ չ որովք և ոմանք ներքին
 խորհրդականք եկամտից՝ են ներգործական պաշ-
 տօնեայք մորուէ և պի՛տղի . որք և կոչին աթոռա-
 կալ կի՛մ ետեղակալ նախագահք յայսմ հանրական
 ատենի . զորմէ կախիւ՛լ կան համօրէն նահանգք և
 գաւառք մորուէ պրուշի :

Ատեան կի՛մ բաշխ եկեղեցական , որոյ գլուխ են
 երկու ներքին պաշտօնատարք մորուէ . որք նախա-
 գահ բաղվին 'ի դերագոյն ժողովա շուտերականաց
 և կալվինականաց : Եւ սր է հօկել 'ի վրձ եկեղեց-
 եաց , համալսարանաց , դպրոցաց , և աղքատաց :
 Գերադոյն ատեան բողոքման . որ է բարձրագոյն
 և վերջին դիճան նո՛մ թափական և կայսրընտիր Տայ .
 զի տաս աւարտին վերջին բողոքմանք յինչ և իցէ
 ատենից : Բաց 'ի նցէ են և այլ զնի՛ն հանրական
 և մասնաւոր ատեանք ը պահանջելոյ յոգնագիծի
 իրողուեց թափուէ :

Ժ . կնիտ . Վերստանի քաւութի Բերստոյ :

Կնիք այսր մորուէ՛ են պէսպէս նշանք նշանակիչք
 զնի՛ն իշխանուէց նհնդաց և քաւաց և վիճա-
 կաց նր՛ յորս տիրէ . ոնչ վն պրուշիոյ՝ սեաւ արծ-
 ոճի պահակաւոր թեւատարած , սրունք՝ ոնչ և առա-
 ւոյա տերեն 'ի թեա՛ սոկեգոյն , ունկով 'ի վրձ կր-
 ծոց զտաւս Փ . թ . յս Փիլիպերիկոս թափր , 'ի վրձ ար-
 ծաթի ենթակայի :

Վն մարգային որանակողուրկայ՝ արծո՛ւի կարմիր ,
 սրունք և մագիլք՝ սոկեգոյնք , ոնչ և առաւոյտ
 տերե

տերև 'ի թևս' 'ի վր արծաթի ենթափայլի : Վր ար-
 շնենեկապետուն կայսեր , ոսկի գաւազան կայսե-
 րական 'ի վր կապուտակ ենթափայլի : Վր գքաուեն
 կենֆայ , տախտակ նարախի , տրոհել 'ի 9 խորանս .
 5 ոսկեգոյն . և 4 կապուտակք : Վր օրանծայ , ե-
 րիզ ոսկեգոյն , և եղջերափող կապուտակ որսոր-
 դուն : Վր մակտէպուրկայ , զահան Վերձել , կիսով
 չափ կարմիր , և կիսով չափ սպիտակ արծաթագոյն :
 Վր իլիքայ , սեաւ առիւծ 'ի վր ոսկեգոյն ենթա-
 կայի : Վր սէրկայ , առիւծ կարմիր պսակաւ որ կա-
 սուտակ պսակաւ , 'ի վր արծաթագոյն ենթափայլի :
 Վր բովեռանիոյ , հրէշ կենդանի մագլաւ որ , և մա-
 գիլքնր ոսկեգոյն , 'ի վր արծաթագոյն ենթափայլի :
 Վր մեքլէնյուրկայ , սեաւ գլուխ գոմոյ պսակա-
 սոր արծաթագոյն , կարմիր պսակօք , և անուր ար-
 ծաթի լը ըռնպունս : Վր քրօսէնայ , սեաւ արծո՛ի
 թևատարած , ունելով զձեռն չըջասփիւռ , և զմա-
 գիլս բացեալ , և 'ի կուրծս կիսալուսին արծաթա-
 գոյն , և 'ի վր նր փոքրիկ խաչ արծաթի : Վր եե-
 կերնտօրֆայ , սեաւ արծո՛ի՝ ունելով 'ի կուրծս
 արծաթի փող եղջերկայ , 'ի վր արծաթագոյն ենթա-
 կայի : Վր քգքապետուն նորինպերկայ , առիւծ պը-
 սակաւ որ պատրաստել 'ի յարձակումն բացել զժա-
 նիս , և զլեզուն ձգեալ արսաքս , և զմագիլս տա-
 րածել 'ի վր ոսկեգոյն ենթափայլի : Ըստ այսմ և վր

այլոց քուսայ իւրոց ունի այլ և այլ նշանս :

Վերաառուի նր լը որում թիբր և կայսրընտիր , և
 այսպիսի . Փիգերիկոս ԲԳ պրաւի : Մարտի պրանփե-
 պարիայ . Աշրշիենեկապետ պրաւան հասովեական կայսե-
 րան , և իլիան կայսրընտիր - գերագոյն Բառաս շէրիայ -
 մէջախոս իլիան օրանծայ , նիւլանելայ , և վալանիկայ .
 ուր և իմասուն իլայայ . Բառաս Կելպրիայ , մակփեպարիայ ,
 գլե՛լեոի , իլիայ , պերիայ , շէրգրիանայ , Բօկոտանիոյ , Գա-
 տապաղայոց , և վիկիւրայոց , մեքլէնպարիայ , և Գրօսէնայ .
 Քաղապապեթ նորինպերիայ . ևն .

Ժն . Մաքս , և Չինոսրանի քրաւ Բրասուիոյ :

Ման տարեկան եկամտից այսր արուէ , չէ մարթ
 Պահմաւոր ինչ գրեւ . զի լը պարագայից ժմկին
 յաւելուն և նօճապին . զայս դիտեմք . զի կայսրըն-
 տիր մեծն գուլիէլնոս 'ի վերջին ժմկա իւր , շուներ
 աւելի մուտս , քան 1,533795 դալէն . որ առնէ
 512400 վենէտիկան ոսկի : Այլ ք փոգէրիկոս ար-
 յայն

քայն բաղմացոյց յոյժ յոյժ զմուտս իւր . զոր ոմանք վեր 'ի վերոյ հաշուիւ հասուցանեն ց20 միլիոն դաւ շէա . իսկ այլք յաւելուն և ևս . վն զի յեա բաղմամբ էան պոզմաց զոր միջաց , և յեա բաղմացուցանելոյ զղինուորութի իւր , եթող դանձ երևելի , թող թէ ք պարտեօք անկանիւ . իսկ յեա տնտրիկ յլար . ձակել սահմանաց արուծե ք նմին յաւելան և սարեկան մուտք նր :

Կոյնսն և զինուորական զորութի նր այժմ առսուելեալ է յոյժ : Չի ան փիղերիկոս արքայն եթող իւրում յաջորդի 30000 զինուորս . իսկ արքայն փիղերիկոս դուլիէմսս զկնի նր , կազմեաց գունդ 60000 քաջակիրթ զինուորաց , Եւ 'ի 1753 թիւ համարէն զօրաց սրուշի հասանէր ց146257 . որոց տարեկան ծախք 'ի Ժմկս խաղաղութե' հասանէր գրեթէ ց14 միլիոն դաւէա . որ առնէ իբր 4,677200 . վէնէա' ոսկի : իսկ 'ի 1770 եհաս ց185400 . յորոց 32300 հեծելք էին . իսկ մնացելքն հետևակ . թող զղաբաստու . և ամբն քաջակիրթ 'ի զինուորական մարտորք և միշտ կազմ և պատրաստ կան յակնարկութե հրամանի թմրի իւրեանց : Այլ այժմ 'ի տարածել սահմանաց արուծե սրուշի , և յառաւելուլ տարեկան մտից նր , յաւելաւ և զորութի զինուորական . և թիւ զինուորաց , զոր ոմանք հասուցանեն 'ի 224 հազար 'ի Ժմկս խաղաղութ :

Ժք . Կրն արուծե Բ-բ-ս-սիոց :

Աւետարանն քժի զառաջինն քարոզեցաւ 'ի սրան առեպուրկ և յայլ տեղիս սաքսոնիոյ 'ի ք դարուն 'ի ձեռն առաքելաշնորհ վնիփրե գոսի անգղիացւոյ , որ քարոզեաց և թուրինիկիացւոց և հաստացւոց . իսկ 'ի բրուսիա 'ի 1215 . 'ի ձեռն սթյն ալբեր գոսի , որ և անդ նահատակեցաւ . և կացին մնացին 'ի քնագաւան ուղղափառ հաւատս ոչ միայն սրան առեպուրկ և բրուսսիա , այլ և համարէն գերմանիա մինչև 'ի ժիլ դար . յորում 'ի յայտնիւ երկուց աղանդապետաց լուտերիս սաքսոնացւոյ , և կալիլոյ գաղղիացւոյ , մարքէզն սրան առեպուրկիոյ յովակիմ ք , ուր և եղբայր նր յովհաննէս քուսդրինոս , իբր 'ի 1535 կմ 36 , յարեցան յալանդ լուտերի , որ և 'ի սուղ Ժմի ծառայեցաւ ք համարէն նճնդս իւրեանց : իսկ 'ի բրուսիա զառաջինն մուծաւ նոյն աղանդ լուտերի 'ի ձեռն ալբերգոսի փիղերիկոսի կարգաւ :

պետի թեոնեան կարգի, որոյ թողել զկարգ իւր,
ը նմին և զուղղսփառ հաւաստ, և դարձել ճա-
կանուհի, յարեցաւ յաղանգ լուտերի, և ամբարձել
'ի գբու թի բրուսսիոյ, տարածեաց զայն աղանդ ը
բովանդակ բրուսսիա :

Վոյ 'ի սկզբան անդ միայն լուտերական աղանդն
տիրապետէր 'ի պրանտէպուրկ և 'ի բրուսսիա . այլ
աստ 'ի բաղմանալ յայն նշնգս կալվինականաց գող-
ղիացւոց, ֆիանտրացւոց, լուենացւոց, պոհեմաց-
ւոց, ևն . զորս փիղէրիկոս գուլիէլմոս կայսրնտիրն
իբրև նոցին աղանգակից՝ հրաւիրեաց, այնուհետև
և այն աղանգ հաստատեցաւ անդ . քղի նա ինքն
փիղէրիկոս մեծամեծ արտօնու թիս շնորհեաց նց .
զորո յաջորդ նր ի փիղէրիկոս արքայն և ևս անե-
ցոյց, որով և յեա այնորիկ զհարիւրաւորս որսացաւ
յայլ և այլ սողաց : Վոյ այժմ այս երկու աղանգք
են 'ի արուեն բրուսսիոյ : Եւ թէպէտ կալվինականք
առ համեմատուլ լուտերականաց սակաւ են, սա-
կայն թիքն և համօրէն արքայական տոհմնր գուլով
կալվինական, զնոյն յարգ աւնի անդ և աղանդն
կալվնոյ, զոր լուտերականն :

Են անդ և ուղղափառք, մենդ 'ի բրուսսիայն լե-
հաց, ուր առաւելւադս ծաղկծլ է ուղղափառուեն .
զի ունին անդ և երկու եպոսարանս, ուղ վերադոյնդ
նշանակեցաք . և եկեղեցիս, յորս հրատարակու կա-
տարեն զպաշտամանս իւրեանց լը հոովմեական ուղ-
ղադաւան ծիսի : Գտանին և սոկինեանք կամ ա-
րիտեանք, որ 'ի ժէ դարու տարագրելէ 'ի լէհաց,
գնացեալ բնակեցան 'ի բրուսսիա . և թէպէտ 'ի
սկզբան ժը դարու անտի ևս աքսորեցան, բայց տա-
կաւին մնացին գերդաստանք ինչ 'ի ծածուկ . որք
'ի վերջին ժամանակս առ սակաւ սակաւ ստացան ե-
կեղեցիս 'ի գեօզս ինչ . բայց և նրքա օրըօրէ նը
սւնաղին :

Ժգ. Բաժնանտն արուեն Բրուսսիոյ .

Որպէս 'ի սկզբան ներածուես նշանակեցաք, միա-
տանի արուեն բրուսսիոյ ըհանրապ առե՛լ, բա-
ժանի 'ի յորս մեծամեծ նշնգս, կի՛ գբու թիս . որք
են Մարգա պրանտէպուրիայ . Բօհեանիա . Պրուս, կի՛
Բրուսսիա պրանտէպուրիայ, և Բրուսսիա լեհաց . կի՛ լե-
կաստանս . Թողել 'ի բաց զայն մտն լէհաց, որ 'ի
վերջոյ միացուցաւ 'ի արուեն բրուսսիոյ : Եւ սոքա
դարձ

664
807

դարձեալ բաժանին յայլ և այլ դ՛ւռս . զորս յառաջեկայդ մի սու մի ստորագրեցուք .

Վասնհոգ ան . Պրանտէպուրկ :

Եւրոպայի կողմէն և Մարտի արանպէպուրկայ . Թ Վախարհ արանտէպուրկայ . որ և ունի իւր սահման ՚ի հիւսիսոյ՝ զմէքլէնպուրկ , և զքովեռանիա . յարեւելից՝ զէհն . ՚ի հարաւոյ՝ զչէզիա , զուսացիա . զանհալդ , զգքսուին տարտնիոյ , և զմակտէպուրկ . իսկ յարեւմտից՝ նոյննոս զմակտէպուրկ , և զլինէպուրկ : Տարածութի նր յարեւմտից յարեւելս՝ Թ ՚ի տիստոր ֆայ մինչև ՚ի տրիսէն՝ է 47 . և 49 մղոն . իսկ ՚ի հարաւոյ ը հիւսիս՝ 24 կմ 30 . չափելով ը ցօֆֆէն , և ը շարատպուրկ , կմ ը սոմմէրֆէլա և չիվէլպայն . բայց յայլ տեղիս անհաւասար է տարածութի նր , և բնի ուրեք նո՛ւազ : Եւ ունի 43 քղքս անմիջականս . 31 միջնորդականս . 15 աւանս կմ քղքադէօզս , որք ունին զազատութի քղքի . և 11 պարզ քղքադէօզս , և զեօզս բննս . իսկ թիւ համարէն բնակչայ ՚ի 1770 էր իւր 650000 :

Գլխաւոր գետք նր են Էլուրա . Շաւել . Երրեկ . և Օտերա . զոր ՚ի վեր անդր ՚ի ներածութի ստորայ գրեցար : Բայ ՚ի գետոց առաի , և այլոց և ս մանուկոց , ունի և բնի մ ջրաբայլս իրտան բացեալ բնի մ ծախիւք և ծանր աշխատանքք ՚ի հաղորդութի գետոց և ընկց , առ ՚ի գիւրուի ներքին և արտաքին վճականութե . որոց գլխաւորքն են հետագայքք : Բլաւն , կամ խում Բլաւնայ . երկայն 8655 մող . Թ 4 1/2 մղոն . և ընկն 22 , 26 , 40 կմ 50 ասնաչափ ը զնրն տեղեաց , որ կիսով չափ համառօտէ զջրագնաց ճնար՝ ՚ի մակտէպուրկայ առ պէռլն , ունի 3 փականս կմ գրունս , ՚ի նահանջել զքուռն հոսանս ջուրց . որք յելլաւէ իջանեն ՚ի հաւել դեա : Եւր իւրմ . որ կոչի և Փիլիպիլիան Գուլիլիան , զի նր հրամանաւն բացառ առ ՚ի միացուցանել զքրեկէ ընդ օտերա գետոյն . երկայն 3 մղոն . ընկն 5 մող , և խոր 6 ոտնաչափ . ունի 10 փականս : Ֆիււլ , կմ խում Գիւնայ . երկայն 12000 մող . ունի 13 փականս , և կցէ զլաւել դեա ը օտերայ : Եւր իւրմ օփերա . երկայն իւր մղոն մի . որ սկսանի յաւելայ գետոյ , և ՚ի վեր

Զոյ անդրէն միանայ չնմ' : Են անգ և բլմ լիճք մե-
ծամեծք և մանուկք, և ճախին տեղիք, որք ոչ սա-
կաւ աղափանեն զօրն :

Երկիր նր չհանրանալաւ չ, անբժք է : ուրք ուրք
աւազուտ, և ուրք ուրք մաշտառախիա խուլան և
դիճին : սակայն քաջաջան խնամակալուք փիղերի-
կոսի գուլիէլմոսի' և որդւոյ նր թ փիղերիկոսի'
ծաղկեցուցել զմշակուի երկրի, զամուլ և զանբեր
վայրս արգասաւորս գործեցին : որով նհնգս այս'
որ յառաջն թ առաւել մասին լսել զայր անգործ
իրր անպիտան 'ի մշտեուի, այժմ' է մի 'ի պատուա-
կան նհնգաց քերմանիայ : Անի ցորեան, քարի,
հաճար, և այլ զնդն տեսակա արմատեաց : այլև ծխա-
խոտ, վուշ, և պէսնի բոյսս 'ի պէտս ներկարարաց,
և մեծամեծ անտաաս, յորոց փայտ բլմ տանին 'ի
համեղութի և մինչև 'ի դաղզիա, և 'ի հոլանտա 'ի
պէտս շինուէ : Անի և ընտանի անասունս արջուս
և ոչնարս, այլև պէսնի անկատար հանքս ուղ պաղ-
լէղ, բորակ, հանքային ներկք : Ծաղկել են անգ
և արհեստք, զորս ը առաւելադոյն մասին մուծին
գաղղիացի կալվինականիք տարագրելք, կմ' ինքնին
գաղթեալք 'ի հայրենեաց խրեանց :

Այս նհնգ 'ի սկզբանն Մարտիոսի կոչեր - ապա 'ի
1170. յառասն Էմ մարքէզ սր' ընկալել զպաշտօն ար-
շխունեկապեաի հոովմեական կոյսեր, չնմին զիշ-
խանուի կայսրընտրուէ, կոչեցաւ կայսրընտրուի գրան-
դեպտարիտ : Որ չհանրանալաւ թաժսնի 'ի Մարգա կայսր-
ընտրուի, և 'ի Նոր Տարգա : Մարգայն կայսրընտրա-
կան պարագրէ զՄ' Էլիս Տարգա . զՀին Տարգա զԲաժե-
նից Տարգա . և զՄ' Գէր Տարգա . զորս յնջիկայդ տա-
լադրեացուք . յարեալ 'ի սմ և զնոր մարգայն երբ
իւր, զոր այլք մեկուսի զնեն :

Մ' Էլիս Տարգա :

Այս Գ. Ա. ը գերմ' Մ' Էրդընտրգ կոչեցել, ունի
խր սահման շուրջանակի զբրիկնից, զմակտե-
պուրի, զգքսուի կայսրընտրին սաքսոնիոյ, զստ-
րին լուսացիա, զնոր մարգա, զուգէր մարգա, և
զմէքլէնպուրի : Անի 24 քաղաքս անմիջականս . 22
միջնորդականս . և աւան կմ' Թղքապետոյ մի արա-
նուք Թղքի . և 7 այլ պարզ տունս, և 812 գեօղա-
Գլխաւոր վասակք նր Լեւնից . Եննի . Տանի . որք
մտա

գակ շրջապատ նր է իբրև 2 մլոն գերմանական . որ
 առնէ իբր 8 մլոն իս' , ի մասին շրջապատել պարբու
 պօք , և ի մասին ցցովք կի՞ պատնշօք . 15 գրուես
 ունի . և տունս 'ի 1755 ունէր 5826 . իսկ բնակիչս'
 (փաղառուք և պահապան զօրաց , և կանանց և որդ
 ւոց նց ,) 126661 . յորս էին 6541 գաղղիացիք . 1253
 պահեմացիք : 2595 հրէայք . և 26325 զօրականք հան
 դերձ կանամբք , և որդւովք իւրեանց : իսկ 'ի 1768
 թիւ համարէն բնակչաց նր էր իբր 104500 . իսկ առ
 եալ և զղինոճորս 125000 . 'ի 1774 հնդրձ զինոճորօք
 էին 'ի նմ' 134,414 . այժմ հասուցանեն սմանք մինչև
 'ի 151,000 :

Փողոցք նր ի մեծի մասին երկայն են , մաքուր և
 մեծաղէն . որք սկոնել 'ի սեպտ' 1 , մինչև ցմայիսի 1 ,
 ի բոլոր գիշերն լուսաւոր են : Ունի բնի մեծամեծ
 սպարանս , և այլ հոյակապ շինուածս , և հրասպ
 րակս մեծամեծս և դեղեցիկս , յորս երեւելի է մեծ
 հրասպարակն 'Երբ որգոյս կոչեցել . և ճանապարհս
 զուարճալիս զարդարելու ծառատնկօք . և 25 եկե
 ղեցիս ի մասին լուսեւրականս , և ի մասին կալվի
 նականս , և ի մասին հնրկաց երկոյուսնցն ևս . և մի
 ուղղափառաց : Երես երեւելի ձեմարանս , յորոց մինն
 է վն գիտուեց . երկրն վն ազատական արհեստից , և
 յատկապէս նկարաւ . իսկ երդն վն զինոճորուէ
 և հանգիտարան կի՞ գպրոց անգամաղնու թէ և վն
 րահատուէ . այն է՝ Ճէռահուժէ : Չորս մեծամեծ
 գպրոցս . բնի գրատունս առանձնականս , և հնրկց .
 և գործարանս բաղնատեսակ արհեստից . և անկե
 շանոցս մեծամեծս վն քղցւոց , և վն զինոճորաց :
 Թող զայլ մեծակառոյց շինուածս , որք օրթօրէ ա
 ռաւելան . մենդ զկնի սկսանելոյ թ փգէրիկոսի
 արքային քակել զմիայարկ և զկրկնայարկ տունս ,
 որք էին 'ի վն արքունի պողոտային ; և յայլ նշանա
 ւոր տեղիս , և շինել իւրով ծախիւք առաւել գեղե
 յիկս և մեծաղէնս . որով հանապաղ զարդարի և դե
 ղեցկանայ քղքն :

Այս քղք՝ ուն և վերագոյնդ ասացաք՝ կազմի 'ի հինգ
 քղք . որք են՝ բուն սէռլին , շինել 'ի թէ դարուն
 'ի ժլղէնէ գերմանացւոց փոխադրելոց անդր 'ի
 ֆիանարայէ , և 'ի շրջակայ կողմանց հսենոսի , հրա
 ւիրեալք 'ի մարքեղէն ալբերգոսէ ուրսոսէ . և կա
 լաւ զանուն 'ի թմբոյ անախ , որ 'ի վաղնջուց շինե
 ցաւ առ շարէէ գեաով , որ և կայ մնայ մինչև ցայ
 սօր . զսր գերմանացիք 'ի նախնուսն կոչէին Պէս
 կի՞

կիմ Պէտլէն, ունի 39 փողոցս : Գլխաւոր շինուածք
 նր կն ապարանք քղբին կիմ առնն խորհրդոյ . ձե
 մարանն զինուորական . գայրոցն մեծ լուսերական ,
 որ յնջագոյն էր մենաստան Ֆրանչիսկան կրօնա
 ւորաց , հնդրձ եկեղեցեաւն որ կոչի կրտէն ցօգէր .
 ունի գրատուն երեւելի , և բնի գեղեցիկ և ճար
 տարագործ նկարս : Անկէլանոցն փիղերիկեան .
 ուր 800 և առաւել աղքատ մանկունս ձրի դաս
 տնարակեն : Ապարանքն՝ ուր յառաջն բնակէր քու
 ղաքապեան , այժմ է երեւելի գործարան յախձա
 պակեայ սնուծոց . յախձապակին կիմ կռուն՝ զոր անդ
 գործեն , առաւել սպիտակ է ք ղեաւն ժմնիոյ .
 բայց ներկք աք ոչ հասանեն 'ի կատարելու ներ
 կոյն միսնիոյ . Թէպառա Ծագիրն ասէ Թէ այժ
 մու յախձապակին պէտլինոյ գեղեցիկ է և ք ղփս
 նիոյ :

Արուարձանեայք բնիկ պէտլին քղբի բաժանեալ
 են յերիս Թաղս , որք կոչին Թաղ արտաի . Ը գերմ
 վրիպանօք ասի Քէնիկարտ . Գ Քէք Թիրի : Թաղ
 սրբալատոյ , և Թաղ Վանքաւայ . Ը գերմ՝ Ըօթանդ
 դարդ . ուր գոյ անկեւանոց մեծաշէն և ընդարձակ
 յոյժ վն անդոր զինուորաց հիմնել 'ի ք փիղերիկե
 սէ արքայէ . ունելով վերնագիրս այսպիսի Արաւոյ
 եաւ և անյալք զինուորի , ուր բնակին 600 զինուորք ,
 և 13 զօրապետք . որք կանամք և որդւովք իւր
 եանց հասանեն ց1000 . և ամբն ունին զառօրեայ
 Թողակ իւրեանց : Յերկոսին ծայրս մեծի շինուա
 ծոյն՝ են մի մի փոքրիկ եկեղեցիք . մինն վն լուսե
 րականաց , իսկ միւսն վն ուղղափառաց :

Քէնն ան փեր Վերէն , որ Թարգմանի Քօլնիս , կիմ
 Գաղթական առ չբրէէ գետով : Այս քղք ունի հա
 ւանական Թոնի , շինեցաւ նոյնն 'ի Բիկս ալբերդոսի
 'ի Ժողովրդոց անտի Ֆիանարայի , և ստորին հոե
 նոսի . և գուցէ նաև 'ի Ժողովրդոց եկեղոց 'ի շրջա
 կայ վիճակացն քոլանիայ : Յնջագոյն էր առանձին
 քղք զատեւ 'ի պէտլինոյ . ունելով իւր սեփական
 պարիսպս , և դրունս , զորս յարձակիլ քղբին
 քակեցին . զոր շրջապատեն երկու առաջք չբրէէ
 դետոյն , ուստի և է իւր կզղի . ունի 25 փողոցս :
 Գլխաւոր շինուածք նր են արքանի ապարանք
 քառայարկ մեծաշէն և ըարձակ . այլ ձե նր ան
 կանոն և անշուք . զի ոչ է գարծ միոց ճարտարապե
 տի . վն ղի բնիք 'ի կայսրնարաց մէնչե ցյոճակիմ
 ք ունին մասն 'ի շինուածս՝ նր : Բայց գլխաւոր 4ե
 ղի .

զինակ նր եղև թ փիգերիկոս արքայն . որոյ թէ չկր
կանխել օրհաս մահու , մինչև էր աւարտել զինու
նր թ իւրու մն գաղափարի , այս շինուած թ մե
ծուէ՛ և թ հոյակապ վայելուէ՛ , գերազանցեր ք
զամ արքունիս եւրոպիոյ թ ասելոյ պիլինկայ :
Գլխաւոր սենեակ ք նր բովանդակ զարդարել են
ճարտարագործ նկարաւք , և մեծագին գորգօք , և
անբաւ ոսկի և արծաթի կարասեօք : Ունի և սեն
եակ պահեստի , կի՛ հանգիստարան ըստմասկակ
նորանշան իրաց բնականաց և արհեստականաց . անդ
է և արքունի պատուեն : Մերձ յապարանսն անդ՛
է գլխաւոր եկեղեցին կալվինականաց . նորաչէն մեծ
և հոյակապ , անագրեալ ՚ի 1750 . այս միայն է պա
կասուէ նր , զի բարձրուին չէ համեմատ մեծութե
նր . անդ են գերեզմանք արքայական տանն ՚ի գեա
նափոր կամարտկապ վիրապի : Մեծ պողոտայն լայն
և երկայն , յերկուց կողմանց զարդարել մեծակա
ռոյց շինուածովք : Ինն անդ և այլ բզմ գեղեցիկ
շինուածք : Ինք մեջ քէլնայ և սէւլինայ՝ անդանէ
առաջ մի շքրէէ գետոյն . յորոյ վերայ են քանի մե
կամուրջք . յորս երևելի է կամուրջն կոչեցել Եւ
հան . որոյ երկայնուին է 160 ոտնաչափ , ՚ի վր հինգ
կամարաց հաստատել , և ՚ի վերուստ քարայտասկ .
առ որով կառուցել կայ պղնձաձոյլ արձան հեծծել

յերկվար փիգերիկոսի գուլիէլմոսի :

Կայ թէն . ք՛ Նոր քօլօնիա , կի՛ Գաղթական : Է մասն
նախագրել քէլնայ անջատել ՚ի նմէ շքրէէ գետով ,
բովանդակել յերկու երկայնաձիգ պողոտայս , որք
ձգին շերկայն առ թմաով շքրէէ գետոյն . գտանին
և աստ մեծակառոյց շինուածք , յորս երևելի է
շտեմարանն աղի . թ գերմ՝ Սալուֆ ասացել . ուր
յաղահանքայն հալլայի բերել հաւաքի աղն , և աղաս
աստի թ նոր ջրաբաշխ խրամն՝ և թ օտերա գետն՝
սիւսի թ համօրէն սրանտէպուրի : Կոյնիս անուա
նի է և գործարանն շաքարի , հիմնել ՚ի շքրիգիեր
պեր մեծանուն վաճառականէ . ուր անբաւ շաքար
մաքրեն , և ձուլեն բրդաձե . և աստի ծաւալեն թ
բովանդակ սահմանս անուէ պրուչի :

Մայրերիւմերիւր : Է երգ քղք շինել ՚ի փիգերիկո
սէ գուլիէլմոսէ ՚ի լնային կղզուջ . Ունի 19 պողո
տայս , յորս գլխաւորն է այն՝ որ հանէ ՚ի լիֆցկա ,
որ և է մեծ զարգ քղթին : Գլխաւոր շինուածք նր
են նոր փողերանոյն , այն է զարպխանէ , բովան
դակ վիմասալ : Քիւրջէնհաւս կոչեցեալ շինուածն ,

որ թարգմանի Տուն իշխանաց : Աստուծոյ զինարանն , որ է շինուած մեծաշէն , և շի անբաւ զինուոր : Հանդէս զինարանին՝ են հոյակապ ապարանք ժառանգապալ արքայնորդոց պրուշի :

Տօրնէնիւշտարտ , կի՛մ՝ Աշտարտ : Չայս ևս Քղք շինեաց փիղերիկոս գուլիկըմոս , և կոչեաց զնա յանուն ատրաթեայ աիկնոջ իւրոյ որ փոքր է Ք զայլս , այլ գիւրք նր զայելուչ և զուարճալի : Ունի 6 պուշտայս և և թ իանոնաւարս . և զարգարեչս գեղեցիկ և մեծաշէն շինուածովք . ՚ի շինուածս նր երևելի է մեծակաւոցց ապարանք արքայազուն իշխանին են ըրիկոսի ալոզիոսի . և շինուածն մեծ , ուր են Ճմարանք գիտուէց , և արհեստից . և աշտարակն կի՛մ՝ դիտանոցն աստղաբաշխութե . և մեծ հանգիստարանն անդամազնուէ . և առ հոգաւ ձեւաբանն բժշկականուէ և վիրահատուէ . այլև ճննչ մի գեղեցիկ աստի և անտի ունելով ծառս գեղասաղարթս : Այգ է և և կեղեցին ուղղափառաց նուիրեալ սրբուհոյն եղվիգեայ . որ է շինուած գեղեցիկ շինել թ ձևոյ՝ բոգոնտա իր բոլորակ կոչեցել է կեղեցւոյն , որ ՚ի հսովմ . հրաման շինուէ նր , ուն է հնէցուցանելոյ զանգակս , և հրապարակաւ կատարելոյ ուղղափառաց զածային սպառամունս , եղև ՚ի 1746 ՚ի 22 նոյե՛ : Այս հրաման նորոգեցաւ և վերադին հաստաակցաւ . ՚ի 1766 , յոր յաւելաւ ազատուի ուղղափառաց առնելոյ թափոր ՚ի մէջ եկեղեցւոյ իւրեանց : Յայնմ Քմիկ գամն ՚ի պէտլին 10000 ուղղափառք ՚ի միասին առել է զզինուորս : Երևելի է և տեղին դաղանաց , և այլ ևս բազում շինուածք .

Փրէտնէնիւշտարտ : Բազաք շինել ՚ի ն փիղերիկոսէ կայսրընարե ՚ի սկիզբն արութե իւրոյ : Մեծ է Ք զայլ շորեսին Քղքս . ունի 23 փողոցս , լայն իբրև 6 ձողաչափ , ուղիղս և երկայնաձիգս : Փիղերիկեան ճննչն ուղղադիժ ձգի թերկայն իբրև քառորդ մի մղոնի . որ թ ասից պիլինկայ՝ իբրև անդուգական ինն է թ գեղեցկուէ . զարգարեչ հոյակապ շինուածովք . յորս նշանաւոր են ապարանք կոմսից ասյս սայ : Արշնդս ՚ի գուլիկըմեան ճննչինն են բի՛մ գեղեցիկ և մեծակաւոցց ապարանք : Աս գուլիկըմեան հրատարակաւ է մեծաշէն պուլաւն ասպետաց կարգին սրին յովհաննու եէմայ , ուր նստի կարգապետ կարգի նոյ : ՚ի սինն հրատարակի առ անկեամբ միով , փիղերիկոս արքայն կառոցց արձան ՚ի սպի .

աղիտակ մարմարինէ 'ի պատիւ կոմսին շվերինայ :
 որ 'ի 1757 'ի մայիսի 6 մեռաւ . քաջու լէ 'ի պիտղիտ
 քրակայի' որ Է տանն աւսգրիոյ : Հանդէպ ճնային
 որ կոչի ֆիւրտրասէ , և մեծակառոյց ասարանք
 շինեչ 'ի փոյ յիշխանացն վերնիցօւրեայ : Ճնայն
 կոչեցեչ թեղոչից , լա գերմ' Լիւրէնտրաստէ , գեղե-
 ցիկ է յոյժ , ունելով աստի և անտի կրկնակարդ
 թեղոյս մեծամեծս , և է սալայատակ : Երեւելի է
 և մեծ շինուածն , կոչեցեչ Գուլիայն կասս . ուր 'ի
 1735 փոխադրեցան ոմանք 'ի գլխաւոր ասենից
 պեռլինոյ : Էն անդ և այլ բոլոր երեւելի շինուածք
 զորս մի առ մի թուել երկար իմն լինէր :

Քաջ զարմանք մեծ այս են , եթէ զխորդ յոյսափ
 սուղ Բիկի' յայտպիսի գերապանծ աստիճան բարձ-
 րացաւ քղքս սոյս , մինչև լա վերագոյնդ նշանակե-
 լոյ , շինել մի 'ի գերահաջակ արքայանիտ մայրա-
 քղքայն եւրոպիոյ : Քանզի 'ի 1645 միայն պեռլին .
 և քէլն կմ քօլմիկա կային . յորս էին 1236 տունք
 ևեթ . իսկ 'ի 1747 'ի վր երկուց քղքացդ՝ յաւե-
 լան այլ ևս երեք . յորս 'ի 1755 ոմ ասացաք 'ի վեր
 անդր՝ գտան 5826 տունք . թող զեկեղեցիս , և զայլ
 47րկց շինուածս . և թիւ բնակչաց նյ մինչև ցամիս
 1690 էհաս ց14000 . իսկ 'ի 1755 աճեցաւ ց126661 .
 հանդերձ պահապան ղինուորօք , և կանամիք և որդ-
 ւովք նյ : Այս բարգաւաճութի քղքիս սկիզբն
 կալաւ 'ի հասանելոյ անդր դաղղիացի կալվինակա-
 նաց , որք մեծապս ծաղկեցուցին զարհեստս , և
 զվաճառականութիս նր . Քանզի 'ի 1755 էին 'ի նմ'
 443 մետաքսեայ կերպասադործք . 149 որք մետաք-
 սախտան դործէին . 2858 ասուճեգործք . 453 դոր-
 ծողք բամբակի կտաւոյ . 248 վշեղինաց . 454 ժա-
 պաւենադործք . ք շէրիտ գործողք . 39 գործալարք
 մետաքսեայ սանապանաց . և 310 ասուճեայ տնա-
 պանաց . թող շայլ արհեստաւորս , ք զտակերիչս ,
 զնկարիչս , զքանդակադործս ևն : 'ի 1757 գաւնդ մի
 զօրացաւսգրիացւոց եմաւ 'ի դէքնիք արուարձանն
 սորին քղքի . և էառ 'ի քղքէն 200000 գալէսս .
 ք իբրև 66800 սակի : Եւ 'ի 1760 մոսկովք և աւս-
 դրիացիք տուն զքաղաքն , և արկին 'ի վր հարկա
 1,700,000 . դալէս . որ առնէ իբրև 567900 . վէնէս

սակի :

Շինուածն . կմ լաւ ևս՝ Կեդր Ընկաստանն , Լք
 գեղ և արքունի պարտեղ թագուհայն կողակցի թ
 փղէրիկոսի արքայի , իբր կէս մղանաւ հեռի 'ի
 ք
 Ե
 պէս .

պէս լինոյ առ բանքս վասկաւ, որ 'ի պարտիզիանդ
գործէ ծովակ դեղեցիկ: Չայս գեօղ 'ի 1760 աւե-
րեցին զորք աւագրից և ջէաաց, այլ յետոյ անդ-
րէն շինեցաւ:

Պարտեպարի: Քղբ յորմէ բովանդակ նահանգն առ-
նու զանուն, կառուցել առ հովէլ գետով, որ անց
եալ է մեջ նր' բաժանէ զնա յերկու մասունս կ՛
Քղբս. յորոց մին՝ կոչի՝ Նոր Քղբ. իսկ միւսն շին
Քղբ. բաժանէ և զարձարձան ն՛ց յերկոյցունց ևս.
և առաջք մի նր' հասի շուրջ զնոր Քղբաւ: Երկոյցին
ևս միանգամայն՝ ունին իրրև 1200 գերդաստանս, և
իրրև 6000 բնակիչս, որք կէս մի լուսերական են.
և կէս մի կալվիմական. և 7 կմ 8 եկեղեցիք, և
քսրոց մի երևելի: Ունի և դղեակ մեծ, որ է իրրև
արձարձան Քղբին. յորում է եկեղեցին եպսանիսա.
Քսի մ յառտուն կայսր 'ի 949 հիմնեաց 'ի Քղբի աստ
եպսարան: որ եկաց մնաց մինչև յժիզ գարն. յո-
րում առ եպսու բն մատաթիայ ինկաւեան՝ այս եկե-
ղեցի ընկալաւ զաղանդն լուսերի, որով և բարձաւ
եպսուին յեկեղեցւոյ անտի. սակայն ժողով կանա
նիկոսաց նր' կայ մնայ մինչև յայտար, որք լուսերա-
կան են. որոց 'ի 1755 բ փոքերիկաւ արքայն ետ
խաջ ոսկի ութանկիւնի 'ի նշանակ պատուոյ:

Չէ յայտ հաւաստեալ, թէ երբ շինեցաւ Քղբս.
Թէպէտ ոմանք առաջին հիմնարկաւ նր' անեւ լինիք
ղարկնոս ոմն իշխան գաղղոսաց սեհնացւոյ. ապա
էանց 'ի ձեռս վինիպացւոց. առ որով թկոչէր Պրոն-
Նիգոր: Ին Քղեակ անտառի. յորոց 'ի 928 կառ են-
րիկոս կայսրն, և երարձ զպաշտն հոտցն, կոր-
ծանել զդրիկլաթ կոչեցել կուսս ն՛ց. որ ըստանց՝
էր պիրողիտէ կուսքն երեք գլխեան, և կանդնել
'ի հարլունկ լեան. ուր ապա շինեցաւ եկեղեցի 'ի
պատիւ Իմաստն, յորմէ լեանն այն մինչև յայտար
կուի Մարիեմերի. Ին Մարիամա լեան. բայց եկե-
ղեցին ոչ գոյ այժմ, զի 'ի լերին անդ այգիք կան
տնկել: Այլս 'ի Ժմկս բ յոստանի կայսրն անդրէն
կսլան վինիպացիք զՔղբս զայս. և թէպիտ յուարա
Ժ դարուն դիժէ երկիցս տիրեցին ն՛մ գերմանացիք,
այլ վինիպացիք անդրէն է Թրուբ իւրեանց ընկա-
կեցին. և արիւրիպառս Թիբո ն՛ց անդ հաստատեաց
զաթոս Թիբուէ իւրոյ. որ անժառանգ գոլով, նո
զՔղբս զայս, հանգերձ հատրին Թրուբ իւրով
մարցեղն աշերդոսի ուրսոսի. ուն 'ի վեր անդր 'ի
ներածուն նշանակեցաւ:

Բարասիտ, կժ Բարասիտ : Եւ քղք գեղեցիկ և մեծաչէն
 'ի կղզի ինչ ձևացուցե՛լ 'ի հավէլ գետոյն և 'ի լճից
 տեանց . յաջագոյն էր աւան փոքրիկ և աննշան, զոր
 փիղէրիկոս գուլիէլմոս սկսաւ մեծացուցանել : Տա
 մաքեցոյց զչըմակայ լիճս և զձահիճո . և կառոյց 'ի
 վր տունս 'ի բնակուի մարդկան . հրամանաւ նր բա
 ցաւ խրամ 50 ձողաչափ լայնութիւն , և 630 երկայնութիւն .
 որ սկսե՛լ 'ի հավէլ գետոյն՝ անցանէ ը քղքն , և ձգի
 մինչև ցառաջք մի նորին գետոյ . առ որով աստի և
 անտի են ծառատունկք , և շինուածք գեղեցիկք ,
 և եօթն կտուրք 'ի վր , որ ե բաժանի , զքղքն յե
 րիս մասունս . յորս են բաժ հոյակապ շինուածք :
 Ունի գղեակ գեղեցիկ և մեծաչէն , շինե՛լ 'ի կոյսրքնու
 րէն փիղէրիկոսէ գուլիէլմոսէ . և զարգարե՛լ 'ի օ
 փիղէրիկոսէ արքայէ . որ շենեաց նժ ձակատ հոյա
 կապ . զոր ասպս ք փիղէրիկոս արքայն և ևս ըար
 ձակեաց , կառուցե՛լ միւս ևս յարկ 'ի վր , և երկու
 թևս աստի և անտի . և շինեաց 'ի նմ հոյակապ բնա
 կարանս : Եւ առ մեծագոյն վայելչուի գղեկին , բա
 կեցին զմտ 4ին տունս , որք էին մերձ 'ի գղեակ
 անդր . և փինկ նց արքունի ծախիւք շինեցին տունս
 մեծամեծս և գեղեցիկս ը ձեոյ և ը դաղափտարաց
 զինչն աղդաց . յորոց ոճանք շինեցան 'ի նմանութի եր
 եւ լի երևելի ապարանից հռովմոյ , և այլոց քղքց
 իդալիոյ . ուստի իւրաքանչիւրքն շեննման միմեանց .
 որք և տունն 'ի բնակուի տեարց , որոց էին տունքն :
 Հանգէպ գղեկին՝ է հրադարակ մեծ , զարդարեալ
 28 սեամբք . ուր քորք քղքին օր ը օրէ առնեն զին
 ուորական կրթուիա : Եւ կից առ գղեակն՝ է սյա
 տէզ գեղեցիկ և 'ի նմ ծառատունկք զուարձալիք ,
 շաարուանք , և արձանք , և առ նովաւ աւաղան կժ
 ծովակ , և 'ի նմ արձանն նեփտունոսի չոծոյն ջուրց .
 և այլ ևս այսպիսի արձանք ձուլե՛լ 'ի կապարէ , և
 ոսկեզածե՛լ : Ընդ մէջ գղեկին և արքունի ձիաստա
 նի՝ են 32 սիւնք գեղեցկադիրք , և արձանք , և այլ
 ևս կոսիածոյ զարդք գեղեցիկք : 'ի հրապարակի բա
 դարին՝ է մահարձան՝ կժ բուրգն չորեքանկիւն 'ի
 գունապեղ մարմարիոնէ շէղիոյ , 75 ոտնաչափ բարձ
 րութիւն . և 'ի չորեսին անկիւնս նր՝ են կիսատ աք
 ձանք մարմարիոնեայք կայսրընտարին փիղէրիկոսի
 գուլիէլմոսի . և երկից թիւաց , որք զինն նր յաջոր
 գեցին : Իսկ պատուանդանն նր է 'ի սպիտակ մար
 մարիոնէ իդալիոյ : Իսկ յեկեղեցիս նր երևելի է
 ժողոջայնկն եկեղեցին , որ է մօտ 'ի գղեակ անդր .

գեղեցիկ և մեծաշէն . ասէն թէ լոկ 'ի պատուէլ արտաքուստ զորմուսնս զանգակատան նր ծախեցաւ իբրև 26000 վէնէս" ոսկի : Եկեղեցին զինոճորաց մեծաշէն . յորում է տապանն փիղէրիկոսի գուլիէլ մոսի արքայի . զանգակատուն նր բարձր է և գեղեցիկ . որ ունի վայելուչ ներդաշնակուի զանգակաց : Նոյնպէս երևելի է թ բարձրութե և զանգակատունն Եկեղեցւոյն հոգւոյն սրբ . է անդ և եկեղեցի մի ուղղափառաց անադրեշ 'ի 1739 . և երեք մեծաձեծ անկէլանոցք , կմ որբանոցք . յորոց 'ի միումն երբեմն գտանին առաւել ք 1000 մանկունք , որոց աւսուցանեն զարճէստս պիտանացուս . յերկրորդն սնուցանեն 200 որբ մանկունս զորաց : Իսկ յերդն սովորաբար գտանին իբրև 600 աղջկունք , զորս վարժեն 'ի զննն ձեռագործս : Են անդ և գործարանք արճեստից . զթ զինուց , և մետաքսեայ կերպասուց , և այլ զննն շինոճաճք և տունք (յորս բնակին քղթացիք) , շինելք արքունի ծախիւք 'ի ք փիլգէրիկոսէ արքայէ թ գաղափարաց փալլատիոսի ձերլիոսի , և այլոց հաշակաւոր ճարտարապետաց . վոյ որ միանգամ հմուտ է ճարտարապետական սրճեստի , ունի տեսանել անդէն սակաւադիւտ իմն պէսպիսուի գեղեցկաձև շինոճաճոց :

Սան Սոփի : Է գեոզ արքայական մերձ առ վերոգրեալ քաղաքդ . մեծաշէն , բազմարճեստ , և գեղեցկաաեսիլ , ներքոյ և արտաքոյ . շինեալ 'ի ք փիլգէրիկոսէ } արքայէ , 'ի վերայ ամայի լերին թ իւրահնար գաղափարի : Լեառն այն բաժանել է 'ի վեց կարգս . իւրաքանչիւր կարդ 12 աստիճանօք մի ք զմի 'ի վերոյ . 'ի դագաթ լերինն՝ ուստի երևի քիչն հանդերձ շրջակայ վիճակաւ իւրով է դղեակ . որ թէնոս փոքր է , և կրկնայարկ եւթ , սակայն կարի համեմոտ է և գեղեցիկ , զարդարել թղմ ճարտարագործ նկարուք , քանդակօք , և այլովք քաղճարճեստ զարդուք : Ընդ նովաւ է դարսբաս , կմ գահղիճ թուրաձև . որմոնք նր պատել մարմարին քարամբք . և զարդարել գեղեցիկ արձանօք և նկարուք . և 'ի յատակ նր ձեացուցել կան մարմարինիւ նմանուիք պէսպէս ծաղկանց . և գլուխն գմբեթայարկ , յորում են և լուսամուտք նր : Հանդգէպ գեղջն է այգի 'ի վր բլրոյ . բաժանել յայլև այլ կարգս և աստիճանս . և առ ստորտով բլրոյն պարտէղ գեղեցիկ . և թ մեջ նր աւազան ջրոյ զարդարել 12 արձանօք , և այլովք քանդակագործ քա

րամբք :

րամբ : Յաջակողմն գղեկին՝ է վրանաձև շինուած
 Կ վր լերին ջրջապատել փոքրիկ անտառաւ . և առ
 ոտս լերին թթուհենիք . ք ծառք որք բերեն թթու
 պտուղս . ք լեմոն , նարինջ , ևն : Նոյնիս և ՚ի ձա
 խակողմն է միւս ևս շինուած վրանաձև ՚ի վր լե
 րին ջրջապատել անտառաւ . և ՚ի ներքոյ լերին ՚ի
 բարձրաւանդակ վայրի՝ է դարպաս . որ թէպէս
 միայրկ է , սակայն գեղեցիկ է յոյժ . ուր հաւաք
 եալ պահին 168 ճարտարագործ գերազանց նկարք .
 յորոց 65 են գործ իգալացի գերահամբաւ նկար
 քսց . 7 գազդիացեոց . և 96 ֆիւնտրացեոց . բաց
 յայսցանէ են անգ այլ ևս 158 ճարտարագործ նկարք
 ՚ի հանդիսարանի՝ յորս հաւաքել կան զնէն նորանշան
 իրք բնականք և արուեստականք :
 ՚ի նախագրել պարտիղէ լինի մտանել ՚ի գազանա
 րանն . յորում է ճնողն երկայն և զսւարձալի , ու
 նելով յերկուց կողմոնց ծառատուհկս . և ՚ի կէսն
 ճնողնին կարգ մի հոյակապ սեանց . և փոքր միանգր
 երկու շինուածք ՚ի ձև մեհնաց . յորս հաւաքեալ
 Կան բջժ հին յիշեկարանք : Իսկ ՚ի գլուխ ճնողնին՝
 է նորաշէն ապարանք , շինել ՚ի ք փիղերիկոսէ ար
 քայէ . յորում մեծագործութիւն լէ վայելուչ համե
 մատուէ ՚ի միասին տեսանին . ուր և այս նկատելի
 է , զի արտաքուստ ոչ երևի ՚ի նմ գուռն . ուն և ՚ի
 ներքուստ սանդուկք ինչ . ք զի արտաքին գրոււք
 նր բերեն զձև և զնմանուի լուսամտից . իսկ սան
 դուիքն յայնպիս տեղիս շինեալ են : Գլխաւոր շին
 ուածն է եռայարկ . միջին մասն նք գմբեթայարկ :
 Եւ է ջրջապատել բրգոք . և լէ մեջ իւրաքանչիւր
 բրգանց՝ մի մի տրձան , և այլ զարդք . առ սովին
 շինուածով են երկու թեք նոյնչափ լք բարձրուէ .
 և ՚ի կողմն պարտիղին այլ ևս երկու թեք միայրկք .
 յայնպիսի գիրս շինելք , զի բնաւ ոչ խափանեն
 զտեսիլ միմեանց : Իսկ ՚ի ներքուստ բովանդակ շին
 ուածն զարգարել է մեծագին և արքայալացել զար
 գուք : Հանդէպ այսր ապարանից են այլ ևս երկու
 շինուածք մեծամեծք եռայարկք . որոց ստորին
 յարկք կարգել են ՚ի պէտս խոհանոցի , և այլոց
 պիտոյից . իսկ վերին յարկք ՚ի բնակուի արքունի
 պաշտօնէից , և օտարական իշխանաւորաց : Եւ իւ
 րաքանչիւրն ունի կրկնապատկել սանդուխս , որք
 հանեն ՚ի սիւնազարդ պատշկամս . ունելով ձակատ
 արձանազարդ : Եւ ՚ի միջոցի երկուց նախագրեալ
 շինուածոց՝ գոյ միւս ևս կարգ մեծաշէն և սառնար

սեանց , որք ձեւայուցանեն իբր կիսաշրջանակ ունելով յառաջակողմ ճակատ : Եւ ևս երկու փոքրիկ թնք առ երկոքումիք ասացել շինուածովք , կառուցել հանդէպ այլու՛մ շինուածոյ , ուր բնակին արքունի թիկնապահք , բերդակալն , և պարտիզպանն : Ըրանպա : Քղք փոքր , այլ բազմամարդ առ հալիւլ գետով . յոր մերձ յայս սեղի՛ խառնի շքրեէ գետն : Արտաքոյ քղքին ուր միանան այս երկու գետք , դոյ բերդ հզօր ոչ միայն սակս անբակառոյց շինուածոյ , այլ և ՚ի պի՛ծնուս շքլակայ ջուրց և ճակին տեղեաց : Աս սովին բերդաւ՝ է երեւելի գործարան զինուց հիմնել ՚ի 1722 :

Իրաբեան : 1, Քղք փոքր առ հաւելլ գետով , որ ունի իբր 600 գերգաստան . քա՛ժանեալ ՚ի հին և ՚ի նոր քղք . նորն հիմնեցաւ իբր ՚ի 1730 . ռենի տունս գեղեցիկս յորս թ առաւել մասին բնակին աշնու՛մախմբ : ՚ի 1675 փիգերիկոս գուլիէլմոս կայսրնախոր ասա ՚ի մեջ առել հնարիւք զքունդն շլէտաց , կէս մի կուտարեաց , և կէս մի գերի վարեաց հանդերձ վանկելին սպարապետիւ նց . ՚ի յիշատակ այսր մեծի յազթուէ ՚ի 1738 ՚ի նոր քղքի աստ կառուցաւ արձանն հսկայաձև հորին փիգերիկոսի գուլիէլմոսի , և առ ոտիւք նք երեք գերիք : Իսկ հին քաղաքն ասի շինել ՚ի 430 . որ քաղու՛մանգամ թլ՛մաւերածս էքանդմունս կրեաց ՚ի պի՛ծնաց , և թլ՛մք ակրեցին նմ : Աս սովին քղքաւ գոյ խրամ բացել , չ որ ջուրն ՚ի հաւելլ գետոյն՝ շրջան առել զհին քղքաւ , զառնայ անդրէն ՚ի գետ անգր . չ այս խրամ ունին անցանել ան՛նաւակք . որք ՚ի համարակոյ գնան ՚ի պէտլին . և աստ

Ղձարեն զմարս :

Օրանիպարի . ՚ի հն՛՝ Պեյտլ : Քղք փոքր առ հաւելլ գետով . ռւք փիգերիկոս գուլիէլմոս կայսրնախորն շինեաց գղեակ գեղեցիկ , զոր և կոչեաց Օրանիպարի . առ ՚ի պատմու՛ աիկնոջ իւրոյ լուխիսց օրանժայ . յորմէ ասպա և քղքն էառ զանուն : Յետոյ թ փիգերիկոս արքայն և ևս չ արձակեաց և շքեպացոյց զայս գղեակ . զոր թ փիգերիկոս արքայն էա ՚ի պարգև եգբօր իւրում օգոստոսի գուլիէլմոսի իշխանին պրաչի :

Պեյշեն , կմ Սլիշեն : Էգլաոււր տեղի օսկերպարնիմ վիճակի , և քղք փոքր մաս առ Օթերա գետն , ուր զձարեն զմարս , որք անցանեն չ օտերա գետ : Այս քղք երկցս գրեթէ իսպառ հրկեղ եղև , այլ միշտ անդր էն շինեցաւ :

Նայլտապք Էպերւլալթէ : Է քղք փոքր 'ի սփն վիճակի առ Ֆինսվ գետով և համանուն ջրաբաշխ խրատոյ : Բուժանել յերկու մասունս . յարոյ մին՝ որ առուել մաս է լերին, ուր է և առնն խորհրդոյ քղքին, կոչի Էպերւլալթէ . խսի միւսն որ 'ի կողմն Ֆինսվ դէստոյն՝ անոճանի Նայլտապք : 'ի 1751 ք փոքերիկսս արքայն շինեաց աստ խրով ծախիւք արոճարձան 80 աւամբք վն երկաթագործաց, որք շինն գանձակո և մկրասս : Ոչինչ կարի բացագոյն 'ի քղքէ աստի, է հնոց մեծ պղնձոյ, ուր գործեն զնքն արհեստակերասս պղնձիս . բայց պղնձն որ անդ գործի, ոչ է 'ի քլուէ աստի, այլ գայ 'ի սօթենկուրկայ որ 'ի մակտէգուրկ քլուի :

Ֆրայնլալթէ : Քղք փոքր յՕւէրպալնիճ վիճակի առ օսէրա դետով ուր վճարեն զտաքս, որք Է այս անդի անցանն 'ի միջին մարգա : Ոչ այնչափ ինչ հեռի 'ի քղքէ աստի՝ 'ի մէջ Մալիենիւս և Ելտալէի լեւրանց՝ է գործարան մեծ զոելոյ պաղելչ, որ է շապ, բաւական համօրէն արուէ սլուռչի : Աս սովին քաղաքու 'ի Ժմկս ք փոքերիկոսի արքոյի բացաւ խրամ կի՛ ջրանցք երկայն, ուր գործէր պտոյաս օսէրա դետն որով ցամաքեցուցաւ հարուստ մի տարածուի երկրի, որոյ շրջապատն է 5 կմ 6 մղոն, բաւական 'ի գարնան 1200 դերգաստանի :

Ֆրանկօրդ առ օպերա . սցսիս կոչեցել, առ 'ի զու նաղանուի յայլոց համանուն քղքց : Է քղք բարեջէն առ օսէրա դետով . որ 'ի հնուսն էր մի 'ի դաշնակից բազմավաճառ քղքց գերմանիոյ : Ունի 3 էփոքեցիս 'ի ներքս . և համալսարան երեւելի, հիմնել 'ի կայսրքնարէն յովակիմայ ա . և 'ի նորին եղբօրն ալբրդասէ արքն յսէն մեկոնցայ և մակաէպուրկայ, որ յետոյ եղև կարդինալ, հաւօնուք պապին տղերսանդրի ոչ, և ա մաքսիմիլիանոսի կայսեր . այլ այժմ ուսուցիչք նր են լուտերականք և կալվինուիանք, ոտք և բնակիչք քղքին : Գոյ անդ և ճնմարան սղնոճական, հիմնել 'ի կայսրքնարէն փոքերիկոսէ գալիելմուսէ 'ի 1671 . յառարանս նախնի Եպսոս լեպուսայ . Է որոյ իշխանուք էր յայնժամ և այս քղք : Ունի և երկու արոճարձանս . որք կոչնն կիգէն . և Էպուս :

Էպուս : Քղք փոքր և անշուք առ օսէրա դետով յանհօրթ և յառապար վոյրի . 'ի հնուսն մեծ էր և բազմամարդ, ունելով բնակիչս աւելի ք 14000, շինել 'ի նախնի քրիստոնէայ դքսից լէհաց . ունելով

և եւրոպ. հիմնել ՚ի 965 ՚ի միսիսիալաուսէ դքսէն լէ-
 հայ : Այլ ՚ի 1555 ՚ի մեռանիչ չէ յովաննու եւրոպ
 նր. սնտեսուէ համարէն կալուածոց եւրոպսանին՝
 սուալ յովակիմայ փիդէրիկոսի մարքէզին պրանտե-
 պուրկայ . որ ՚ի 1598 ընկալել զիշխանութի կայսր-
 ընտրի, դարձոյց զվիճակ եւրոսին ՚ի կալուած Յա-
 կան, բարձել և զժողով կանոնիկոսաց ամուսանիստ
 եկեղեցւոյն : ՚ի միում բարձրաւանդակ տեղւոջ էր
 ևին ցոյսօր աւերակք գղեկին եւրոսի քղքիս, որ
 հրկեզ եղև :

Վերէն : Քչք փոքր յայնկոյս օտերա գետոյն, օջինչ
 կարի հեռի ՚ի նմէ՝ ՚ի վիճակին Սրբէնդերայ . ՚ի հն՝
 մեծ էր և բարեչէն և եւրոսանիստ . այլ ՚ի 1326 ՚ի
 քանդել Քրանքֆորդեցոց զգահակալ եկեղեցի
 նր, ամուսն եւրոսական փոխադրեցաւ ՚ի լէպուս քա-

ղաք . որ էր յայնժամ չէ իշխանութի եւրոսին :

Քուրտրէնդուրի : Քչք փոքր, ՚ի Ղեւրով վիճակի .
 առ որով դոյ գիւղ արքունի մեծաչէն, և պարտեղ
 գեղեցիկ առ շրէէ գետով . ուր պահեալ կայր ա-
 ռաւելագոյն մասն սակաւագիւտ պատուական հը-
 նուէց բօլինեաք կարգինային, զոր ք փիդէրիկոս
 արքայն գնոյ էաւ չէ 90000 գաղղիական լիրէի :
 Այլ ՚ի 1760 զորք աւստրիոյ և սարսնացոց աւար
 հարեւ զգետին, եղծին զայն ամհին յիւստակարանս,
 զպատկերս հերձտեւել, և զարձանս կոտորել . այլ
 յետոյ այն կոտորել մասունք որչափ ինչ մարթ եղև
 միացուցան և նորոգեցան : Իդեակ կմ առարանց
 գեղըն կոչեցաւ յանուն սոփիայ քարլօդգայ ք լծակցի
 ան փիդէրիկոս արքայի . զի նա ինքն քարլօդգոտ ետ
 շինել զայն գղեակ առ Լիցէն գիւղիւ հնոյձ քանի ինչ
 տամբք, զոր կոչեաց Լիցէնդուրի . և զինի մահուն
 նր՝ չարձակեաց զնա թքրն, շինել ՚ի նմ բիւմ տունս
 գեղեցիկս . և ՚ի 1708 կոչեաց զնա քղք :

Դրայեն Պրէշեն : Քչք փոքր ՚ի Չաի վիճակի առ
 Նիկէի վտակաւ . պատել պարսպօք, և ճոխացուցել
 բիւմարսօնութի մարքէզից յոտտոնի և կոռատոսի :
 ՚ի սկզբունն պարզօնի Պրէշեն կոչեցաւ, այլ առա-
 սակս հաւատարմութ՝ զոր եցոյց առ մարքէզն ալ-
 զիսս հառվմայեցի կոչեցաւ Դրայեն Պրէշեն . ցի Հա-
 ւատարիմ պրիցէն . ՚ի 1641 աւար հարաւ ՚ի շլէտաց :

Նայ Կուրիեն : Քչք փոքր, այլ բա-
 րեչէն . և գըխաւոր տեղի համանուն վիճակի, առ
 մեծ լճիւ միով, զոր գործէ Ռիշն գետ, ունի տունս
 իբր 750 . եղկու գըխաւոր եկեղեցիս ըստերսիանս :
 և

Բարասիտ :

և մի կալվինական . և մեծ դպրոց մի լատին լեզունի :
Յայս քղք գործեն չուխայ պատուական , և դարե-
ջուր աննին . զոր լը մեծագոյն մասին տանին 'ի բո-
մէսանիա և 'ի մէքլէնպուրկ :

Ալտ Ռաբբին . ի շին ուրբին : Քղք փոքր և ան-
պարիսպ առ նովին լինէ հանդէպ նոր ուրբինայ .
ունի դղեակ պատուական . ուր յըջագոյն բնակէին
իխանք սորին վիճակի :

Հին Տարգա :

Եւս քառ յարեւելեան կողմն բաժանի 'ի մարգայէն
բրիկնիցայ , և 'ի դքսուէ մակտէպուրկայ էլլա
գետուն . 'ի հարաւոյ և յարեւմտից' սահմանի նոյնպս
դքսուէն մակտէպուրկայ . իսկ յայլ կողմանց դքսուէն
լունէպուրկայ : Յըջագոյն լարձակագոյն էր , այլ
յետոյ բլմ' տեղիք 'ի բաց հատան 'ի նմէ լը դքսուէ
լունէպուրկայ կմ' մակտէպուրկայ գրաւեալք : 'ի
հնուսն էր մասն օսգ. ֆալիոյ , կմ' արեւելեան սաքսո-
նիոյ . և լը ժն . ժք . և ժք դարան կոչէր կմ' պար-
զտիս Մարգա , և կմ' Մարգա հիւսիսային . երբեմն ևս
Իտուսի գրանաւբեան . այլև Գասառ յայնչոյ ելլայի .
և հուսկ ուրեմն կոչեցաւ Հին Տարգա . առ 'ի զանա-
զանուի 'ի նորոյն : Գետք նք որք կմ' անգ ունին ըլ-
ճագուսն , և կմ' լը այն հոսին , են Ալլանք . որ կոչի
և Միլքե . Գանկէր . Պիտե . Պալուս . Պիվէրլա . Տիմե .
Եյե . Շէտնլ . Ռոտ . ևն : Երկիր նք լը առաւել
մասին աւազուտ է , և քարուտ , և լճային . սակայն
անխոնջ ջանասիրուի բնակչաց նք' և զանրերն զայն
երկիր արգասաւոր գործեաց . զբլմ' ճակիճս ցա-
մաքեցուցել , և զսլմ' խոսան մացառուտ վայրս տա-
ժանակիր աշխատութ արօրագրել . որով լարձա-
կեցին զարօտս , լը նմին և բլմացուցին զանասունս ,
զարջառս , և զոչնարս . և բաց յայլոց արգասեաց'
ունի բարագէ բլմ' յոյժ . (որ է տեսակ ինչ եկք
էլմասի) . զոր աստ նախ սկսան մշակել , և աստի
ծաւալեցաւ լը ողջոյն նէնդն պրանտէպուրկայ . և
չողգամ . և տեսակ մի խոտոյ 'ի պէտս ներկասրարաց .
զոր տանին և յայլ տեղիս : Այս քառ ոչ բաժանի
'ի վիճակս լը նախընթաց քառի , այլ միայն 'ի գա-
տաւորուիս . և 'ի 7 քղքս անմիջականս 'ի 4 աւանս կմ'
քղքապեղս , որք ունին զազատուիս քղքի . և յայլ
2 սրորդաւանս 'ի 126 հին գեղս 'ի 7 նորս . և յայլ ևս

բիւմ փոքր գեղոյ մասնաւոր ազնուականաց : Իսկ գլխաւոր տեղեր նր են հետագայք :

Երկրաւ . 'ի հն' Երայրաւ : Գլխաւոր քղք այսր քաւի, և աժոռ քաւական տոկնին . առ ուք գեաւ, 'ի գաշտափայրի շրջապատելոյ լերամբք . բաժանել 'ի շորս մասունս կի՞ Թալս, ը շորից գլխաւոր եկեղեցեաց . յորոց մին կանոնիկոսական էր . շինել 'ի 1188 . 'ի մարքեզէն ենրիկոսէ . և անմիջապէս ներքոյ արկեալ հռովմէական աժոռոյն . այլ 'ի 1551 'ի դառնալ քղքիս յազանդ լուտերական, բարձան կանոնիկոսն, և հաք նց տունն համալսարանին Ֆրանքֆորգայ որ առ օտերաւ : Էշին անգ և երկու տինաստանք հաւասաւոր կուսանաց, որք կան և այժմ . այլ բնակիչք նց են կանայք լուտերականք, որոց ի խէ աիկին ոմն, Եոյնիցս և մենաստանն Ֆրանքիակեանց արարաւ հարկց դպրոց լուտերականաց : Ջայս քղք ծագկեցուցին դաղղիացի կալվինականք դաղթեալք 'ի հայրենեաց իւրեանց, մուծել զնիչն ոյխտանի արհեստ . 'ի հնումն գոյին 'ի սի՞ բիւմ գործարանք շուխայի, և էր մի 'ի բազմալաճառ դաշնակից քղքաց դերմանիոյ, զոր 'ի 1151 քղք անունն էաց մարքեզն ալբերիսու ուրտո, այլ յետ այնորիկ բիւմ անգամ մեծամեծ հրկիզուիս կրեաց :

Սալտիբել . 'ի հն' Սալտիբելն, կի՞ Սալտիբելն, և Սալտիբել : Բիւք առ Եկեղեցեալաւ 'ի ճախճախուտ զայրի . բովանդակել 'ի հին և 'ի նոր քղք . և Թէայեա երկոքին ևս ունին իւրեանց սեփական շրջաւրտ, և դրունս, և փողոցս, և եկեղեցիս, սահայն երկաքանչաքն են ը միով քղքասլուիւ և առենիւ դատաստանի : Եկեղեցի թծամօրն շինել յաղգափառաց՝ ոն և երկու եկեղեցիք միանձանց՝ այժմ են 'ի ձեռս լուտերական երիցանց : Ունի դպրոց երեւելի . որ յնջարոյն բաժանել էր 'ի նոր և 'ի հին քղքն . 'ի 1744 միացուցաւ 'ի մի 'ի հին քղքն : Էն անգ և գործարանք ասոճեցինաց, ուր շինեն զնիչն ասոճեայ ձեռակերտս . եփեն և դարեջուր պատուա կան . այսպիկ են գլխաւոր վաճառք բնակչաց նր : Այս քղք 'ի հնումն էր մի 'ի գլխաւոր քղքց սորին նկարի, որ բիւմ անգամ մեծամեծ վրաստ կրեաց 'ի հրկիզուի :

Կարոնեկեն, կի՞ Կարոնեկեն : Բիւք առ Միւսե վտակաւ . որ ունի 2 եկեղեցիս, և 2 անկեղանոցս եկեղեցեաց : Բիւմ անգամ հրկեզ եղև, վիջ փոքր է և անկուց : 'ի հնումն բնակեցան աստ իլլանիք 'ի մարքէ .

քեզեան առնէ . որք յայն սակս կոչէին կոմսք տէ
կարտէլէկէն :

Գաւթերհարէ : Քզք տա դանկէք վասհաւ , որ յայն
կոյս քղքին խառնի յելլա գետ . ունի 2 արուար
ձանս , որք կոչին Նայլարք և Հոմրիտօրք . և գրեմէ
չըջապանէ խորին խրամք . զոր ք յոտտոն հայտը
ընտիրն անխոցոց , և ըմտրեաց իւր անդի սովորա
կան բնակուէ . առ Ժմի մի անհաւ Է իօրուք գքօրց
բոճեւանիոց , յորոց 'ի 1420 . էառ փիգէրիկոս ք
կայսրընտիրն :

Օսրերգարի : Քզք փոքր , սըր Բարք , և Պրե գեւք
խառնին 'ի միմեանս . յառաջադոյն լաւ ևս էր , այլ
բիւժ անգամ հրկէզ եղև , յորմէ ոչ սակաւ անչքա
ցաւ . 'ի հն' գոյր ասա երեւելի ասիմ կոմսից , որք
կոչէին կոմսք օսրերպուրկայ և ալքէնհաւուսէնայ :
Վէրդէն . 'ի հն' Վարնուս : Քզք փոքր և անուք .
ոչինչ հարի բացադոյն յելլա գետոյ . յորում հան
գէպ քղքին խառնի Հաւէ վասկն : 'ի հն' էր սա
տեղի երեւելի , զորոց զանունն փոփեաց ք ենրիկոս
կայսր , հրամայելով զի կոչեսցի Վերգէնա . յուսով
յաղթեւոյ շրջակոյ հոստարիչտ վանդալաց' իւրոց
Թնամեաց . զի անուեր Էրկերգէն 'ի քարքաա դեր
մանացւոց Ստանալ և Ըարհիլ նշանակէ . ետ հառու
ցանէլ սահոց յայնկոյս ելլոցի առ հաւել վասհաւ .
զոր կոչեաց Էրաւն յաղթուէ . զի արարել էր անդ
նշանուոր յաղթուի Էգգիմ վանդալաց : Ինրիկոս ք
կայսր 'ի 1002 արար ասսի Ժոյով , և օտիպեաց զարգն
չիլաւոց Էունիլ զքրիստոնէական հաւատս , և վնա
րել զասասանորդս , զոր ցայնժամ շեղև կարող հանել
'ի նցնէ : Ապա 'ի Ժմիս ք հոռուտտաի կայսեր առնէ
վանդալաց զքղքս , հիմնայասակ արարին դնս , Է
նիին և զամրոցն . և 'ի վր հասեալ սորին կայսեր ,
վանեաց զվանդալս , և ետ հանդեմէլ զամրոցն վեր
աբէնայ , իբր նոստապարիսպ լիգեմ վանդալաց : Այլ
վերստին յարձակել զանդալաց , առին զամրոցն , և
կոտորեցին 'ի նմ զերիս կոմսս , և 40 ոգիս յընասն
եաց նց , և 'ի քրիստոնէից բնակչաց քղքին կէս մի
կոտորեցին , և կէս մի գերի վարծցին : Այն անոր
անագորոյն բռնագատեաց զկայսրն դատնալ այսր
հնդձ ւժ զօրուք իւրով . որ և զկնի բիւժ գծնդանկ
դիօզմի հասկ սըրեմն նոմաճեաց զվանդալս : 'ի 1631
չիկաք ատրեցին . յորոց առին կայսերականք . և հաւան
յեանց կալանս արանտեպուրկայցիք :

Արեւելիս Քզք փոքր առ էլլա գետով . որ 'ի Ժ

դարուն էր տեղի հաշակաւոր, և ամբողջ հզօր չէրէմ վինիտացւոց սահմանակցաց. զոր 'ի 1005 թ եհրիկոս կայսր և ևս ամբաշոյց : Այլելուչ նիստ Քղքիս յօժարեցոյց զուննս 'ի կայսերաց սաքսոնացւոց ստէպ գալ, և զաւուրս ինչ աստ անցուցանել. ոպ և ոմանք մեծամեծ մարքեզք վն նորին պոճոխի, աստ հաստատեցին զընակուել իւրեանց :

Նայենքորք : Էր մենաստան հաւատաւոր կուսանայ շիտերսականաց, հիմնեալ 'ի կոմսից յովհաննու և յոտտոնէ. այլ այժմ է 'ի ձեռս լուտերականաց. ուր բնակին 7 օրիորդք ազնուականք. որոց գլխաւորն կոչի Տիրուհի :

Պատաստ Բարիկնիցայ :

Եւս քառ ը ոմանց ունի զանուն 'ի Պրիցանայոց. որք 'ի միասին թ Հաեբարայոց, և թ Հեւելայոց 'ի Ժմիս կայսերացն սաքսոնացւոց բնակէին 'ի կողմանս յայտսիկ մինչև ցարբերդոս ուրսոս, որ թ այլ քաւս սրանտէպուկայ' և զայս թ իւրով իշխանուք էառ : Եւ ունի իւր սահման զէլլպա և զհավէլ գետու. և զգրուին մէքլէնպուրկայ, և զմիջին մարգա : Գլխաւոր գետք նր են Տուե. Լեպից. Էլտա. և Ելէբից : Երկիր նր յնշագոյն անբեր էր, այլ խնամք փոգերիկոսի դուլիէլմոսի արքայի' արգասաւոր գործեաց զայն : Յորժամ 'ի գարնանային Ժմիս էլլպա գետն բարձրացել ծածկէ զմերձակայ անդաստանս, և զարօտս նր, օգուտ բիժ ընծայէ, զի պարարտացուցանէ զերկիր. այլ եթէ դիպեացի այն յամարան, քր 'ի յունիսի լիսաս մեծ գործէ, զի փոեցուցանէ զարմոխ և զխոտս, որք մերձ են 'ի հուննս : Այս քառ բաժանի 'ի 7 վիճակս. որք են Բեբլեդերի. Բեբլեւի. Բեբից. Հաւելդերի. Լեպից. Ախտո. Բլադրէնպուրի : Եւ ունի 11 քղքս անմիջականս. և 226 գեղս. որոց գլխաւորք են հետագայք :

Բեբլեդերի : Է գլխաւոր քղք համօրէն քառին առ շգեքնից գետով, որ յնջ ք զմտանել 'ի քղք անդր, յերկու առաջն բաժանի. յորոց մին քերէ առ քաղաքաւ, իսկ երկզն մերձ 'ի քղք անդր գրձլ բաժանի յայլ երկու առաջս. և երկորին անցանէն թ քաղաքն. որ ունի տունս աւելի ք 396. և 2. 3 եկեղեցիս. և մեծ անկելածոց մի. յնշագոյն լու ևս էր :

էր, այլ երիցս մեծամեծ շնորհակց կրեաց 'ի հրկիզումն" Բրատսիա : Քաղք փոքր առ Եկմնից դեառով . որոյ ակն է կէս ժամու ճննչաւ հեռի 'ի քաղքէ աստի : Էր 'ի նմ' մենաստան շիտերսական կուսանայ հիմնել 'ի 1289 'ի յոտտունէ իշխանէ . զոր այժմ ք փիղէրիկոս արքայն փոխեաց 'ի բնակուի ազնուական օրիորդայ , որք կոչին կանոնիկոսուհիք . և հրաման ետ նց կրել խաչ սակի 'ի նշան պատուոյ :

Գրեց : Քաղք փոքր առ Եկմնից գետով . որ բնմ' անգամ մեծամեծ շնորհակց կրեաց 'ի հրդեհից . վնյ այժմ է տեղի անշուք :

Հավելուի : Քաղք բարեշէն շրջապատել յամ' կողմանց 'ի հավել վտակէն , վնյ արտաքուստ չէ հնար մտանել 'ի քաղքն , բայց եթէ չէ երիս շարժական կամուրջս : Յնշագոյն էր 'ի նմ' ետնարան հիմնել 'ի 946 . 'ի ն յոտտուն կայսերէ . բայց ետն նք սովորաբար նստէր 'ի վիսագոգ . և երբեմն 'ի քաղքէն սերկ . որ 'ի 1598 բարձաւ 'ի միջոյ . սակայն ժողովն կանոնիկոսաց ա թոռանիստ եկեղեցոյն մնաց , բայց փոխել յաղանդ լուտերական . որոց 'ի 1755 ք փիղէրիկոս արքայն ետ խաչ սակի 'ի նշան պատուոյ . որոյ 'ի մի կողմն 'ի շորեփն անկիւնս' են այս երկու տասք' փ . թ . ք փիղէրիկոս թքր . իսկ 'ի միւս կողմն' պատկեր թծա մօրն ունելով 'ի դիրկս գլն մանկացել . վն գի մայր եկեղեցին էր նսւիրեալ թծամօրն :

Լեկնի Քաղք փոքր 'ի գեղեցիկ վայրի մերձ յէլպա գետն առ երկու շքք . և բաժանի 'ի նոր և 'ի հին , անջայեա 'ի միջի ունելով գլխամ' ջրալից . բայց երկողքին շրջափակին միով պարսպաւ :

Վխորգ : Քաղք փոքր 'ի ճախճախուտ վայրի , շրջա պատեալ 'ի սօսրէ գետոյն , որոյ առաջք մի հոսի չէ քաղքն : Էր սա չէ իշխանութ' ետնաց հավելուիկայ . որք 'ի գղեակ տնգր նք բնակէին . որ այժմ գրեթէ բոլորովն աւերակ է :

Ս . Ինտո : Քաղք փոքր առ քարդան գետով . որ յնջն էր գեղ փոքրիկ . ուր պատմի թէ 'ի 1383 հուր անկել , այրեաց զեկեղեցին բովանդակ . այլ նորա նշան գրանչել օք երեք քչնյագործել նշխարք մնացին տնայական և անծախ 'ի հրոյ . և ասի թէ յերեսին ևս երեւելին մի մի շիթք արեան . յայն սակս հուշակեցաւ յայժ տեղիս այս . ուր չէ ամս հարիւր և առաւել խուռնընթաց յաճախէին ուխտաւորք , որով առ սակաւ սակաւ տեղիս այս' որ յառաջն էր գեղ աննշան , փոխեցաւ 'ի քաղք : Այլա 'ի 1552 շքչնյ ոմն

ուն շուտերական յովակիմ էլէէֆէլտ 'ի մոխիր գար
ձոյց զնշխարան զայնասիկ :

Ուփեր Տարգա :

Մ յա քառ ունի իւր սահման 'ի հարսւոյ և յարև
մասից' զմիջին մարգա . լը մասին և զմէքէն
պուրկ յարևմտեան կողմն . յորմէ առաւելագոյն մա
սամբ բաժանի հալէլ վտակաւ . իսկ 'ի հիւսիսոյ և
յարևելից' զբաժնուանիա , և զնոր մարգա : 'Ի նախ
նուսն կոչէր Ուփերլանդ , կի՛ պարզամբ Ուփեր . իսկ
լա՛ Ուփրա : Երկայնուծ նր է 13 մղոն . իսկ լայնուին
11 . գլխաւոր գետ նր կոչի Ուփեր . ուն և լիճն մեծ ,
երկայն 2 մղոն , և լայն իբր կէս . յորմէ և քառն
առնու զանուծ : Երկիր նր բաց յաւաղուտ մասնէ
անտի , որ 'ի մէքէնպուրկայ ձգի լէ երկայն աւ մի
ջին մարգաօիւ լէ կողմն օսերա գետայն՝ մնացեալն
արգասաւոր է . որ ծրաջան մշակուք բնակչաց նր
այնչափ պաղարերէ , մինչև բաց 'ի լցուցունելոյ ըզ
պէտօ բնակչաց իւրոյ , նաև այլոց շէշակայ քառց
մատակարարէ ցորեան բլմ , և այլ զնշն արմախ .
ուն և բուծ պէռլին քղքի : Ունի և բուլա երկաթոյ ,
և հաւ պասուճական 'ի պէտս հաւեղէն անօթոյ ևն :
Այս քառ բաժանի 'ի 2 վիճակս , որք կոչին Վիճակ
ուփեր Տարգա . և Վիճակ Լուրա . Ունի 9 քղքա . և
9 աւանս . և 213 գետոյ :

Բրենցալ ; կի՛ Բրենցալ : Գլխաւոր քղք համօրէն
քառնն առ ուգէր լիւն և գետով , յարգաւանդ գաշ
տավայրի . Քարձակ և բարեշն . բաժանել 'ի նոր և
'ի հին : 'ի 1769 ունէր 885 տունս , և 5588 բնակիչա
որք խառն են շուտերականք և կալլինականք . յորս
գտանին և ըմբ կալլինականք պաղղիացիք . և գեր
մանացիք . 6 եկեղեցիք են 'ի մմ . և 7 անկէլանոցք .
և հրապարակական գրատուծ մք : Գլխաւոր վաճառք
նր են անասուղք , արմալք , և ծխախտա պասուճա
կան . գործեն անգ և չուխայ :

Բոյլալ : Քղք փոքր առ ուգէր լիւն . յնշագոյն բա
ւս էր , և բարեշն , այլ այժմ ոչ նոյնպէս :

Պեմբլիկ : Քղք փոքր այլ բարեշնն առ առիճն գե
տով . որ 'ի 1735 գրեթէ բովանդակի հրկէզ եզև ,
այլ յետոյ վերտախ շննոյաւ լաւ ևս քան զառաջինն .
փողոցք նր ուղիղ են և լայն . և շինուածք ասանցն
գեղեցիկ , և միաջսփ քարծրուք . և 'ի միջն ունի
հրա .

հրապարակ՝ որ և է վաճառանոց, քառակուսի և վայելուչ :

Նայ Աշխերհիսէ : Քղթ բարեշէն առ մինաէ լճիւն . որ երբեմն հոչեցաւ և Գրեթոյն Աշխերհիսէ . որ Թարդմանի Աշխերհիսէ հերետիկոսաց . վն զի 'ի 1429 հուսեան հերետիկոսք արեցին նմ : Իսկ այժմ բնակիչք նր կէս մի լուտերական են , և կէս մի կալվինական . յորս գտանին և բղժ գաղղկայի կալվինականք :

Շարասպարի : Քղթ փոքր 'ի հիւսիսակողմն գլուին , մերձ 'ի սահմանս բովեռանիոյ . բնակիչք նր խառն են , կալվինական և լուտերական . որք մշակեն ծխախառ բղժ և պատճառակալ :

Լիւին : Քղթ փոքր շրջապատել բղժ լճոք , և անտառք . 'ի 1732 գրեթէ իսպառ այրեցաւ . այլ յետոյ վերստին շինեցաւ ոչինչ ընտ 'ի դեմբլինայ :

Շուլէ : Գղեակ հին , և քղք փոքրիկ , կմ աւան առ օտերա գետով :

Կայֆէնդերի : Գղեակ , և աւան առ Սերնի գետով . ուր գործեն պատճառական կաւեղէն անօթս , որք անձանի են վս պատճառականաւ , յորոց տանին և 'ի հեռաւոր տեղես :

Շուէր : Քղթ փոքր , այլ գեղեցիկ առ օտերա գետով . ունի գղեակ մեծակառոյց և հոյակապ . և առ նոյաւ պարտեզ գեղեցիկ . և կամուրջ ամրակուս 'ի վր օտերա գետայն , որ յայսմ վայրի բաժանի յերկու առաջս՝ ունելով 'ի միջև ճահիճս ըտրճակս . ուր կայ կառուցել ամրարտակ երկայն , որ 'ի միոյ առաջից անտի ձգի մինչև 'ի միւսն : Երեւելի են 'ի սմին քղթի և ապարանք մարքեղից , անելով և պարտեզ վայելապարգ :

Նոր Ժարգա :

Լ առաճառն երկրի երկայն , այլ նեղ , յարեմալից՝ բաժանի 'ի միջին մարգայէ , և յուգեր մարգայէ 'ի ձեռն օտերա գետոյն . յարեւելից՝ ունի իւր սահման ը մասին զմիջին մարգա և զէհ . իսկ 'ի հարաւոյ՝ զըլեզիս , և զսարին լուսացիս : Երկայնուն նր է 40 մղոն Պարսկան . իսկ լայնունն իբր 10 : Երկիրն ը մեծի մասին է սիկ , որ է հող աւազուտ . բայց ուրեք ուրեք ունի և արգասաւոր տեղեսայն զի աշխատատիրութի բնակչաց նր և զանրեք վայրս

վայրս որչափ ինչ մարթ է ոչ Թուրուն անգործ :
 Այլ է ք փիգէրիկոս արքայն ցամաքեցոյց բիւմ ճա-
 հիճս և լիճս զգոճոճեալս 'ի սրատառմանց Օրէրայ,
 Վարայ, և Եւեյէ գետոց, ոչ աստ միայն, այլ նաև
 յայլ բիւմ տեղիս . և շինեաց 'ի նս բիւմ նոր գետոյ .
 ուստի այժմ Գուս այս է մի 'ի լաւագոյն և 'ի մար-
 դաշատ Կուցն զրանտէպուրկայ . զի յիջ ք զցա-
 մաքեցուցանել և յարմարել զերկիրն յարօտ անաս-
 նոց, և 'ի մշակուի մասնաւորապէս յերկս զնիչն վի-
 ճակս, թի՛ն բնակչաց նոր մարգայի հաղի՛ն հասանելոյ
 200000. այլ յե՛տ այնորիկ յաւելան ակելի քան
 100000. որով այժմ համօրէն բնակիչք նր ակելի են
 ք 300000. ունի քիչքս 33, լը ոմանց 39. և գետոյս
 բիւմ . որք լը առակել մասին նորոգ շինեցան . և հին
 գետոյք լարձակեցան բնակչոք :

Այս գաւառ, զոր նախնի մատենագիրք անունամբ
 Մեծ անգործ յիշմիկեն, լը մասին անկանէր 'ի լէհ, և
 լը մասին 'ի ռոմէոանիա, զոր վինիտացիք մշա-
 կելին . բայց չէ յայտ հաւաստեալ թէ երբ և զհարգ
 անկելի իցէ լը արուժիք կայսրընտիր տանն պրան-
 տէպուրկայ : Գրասնի 'ի յիշմիկարանս ինչ թէ 'ի 1402
 սիկիսմունճոս թիքր մաճառաց ետ գրաւական զնոր
 մարգայն հնի՛մ համօրէն քղքօք լատիսլաւոսի լէհաց
 արքայի լը գուճար ինչ գրանոց : Եւ ևս թէ նոր
 մարգայն ուղջոյն էանց լը արուժիք Թեառնեան կար-
 գին 'ի Բիկս կռաւատոսի իւնկիկեան կարգապետի
 նց . որ լը վայսելայ Բիկսգրուժեն՝ եղև 'ի 1404
 յորժմ սիկիսմունճոս կայսր վաճառեաց զայս Գու
 կարգին Թեառնեանց լը 160000 Ֆիօրին ոսկոյ .
 որ առնէ իբր 142500 վէնէտ՝ ոսկի . այլ յետոյ ան
 յաջողուի Թեառնեան կարգին ստիպեցին զնս աւլ
 'ի գրաւ զերկիրն ք փիգէրիկոսի կայսրընտրին ,
 և ապա վաճառել նմին . բայց չէ յայտ Բիկս, թէ
 երբ վաճառեալ իցէ . և յե՛տ այնորիկ միշտ եկաց
 մնաց լը պրանտէպուրկեան իշխանութ :

Այս գաւառ բաժանի նախ յերկս վիճակս նախա-
 գոյնս . որք են Սուրին . Քէնիլպերի . և Լակոպերի :
 Երկր 'ի չորս վիճակս յետնորգս . որք են Ֆրիդե-
 դերի . Ալէնգուլ . Տամպերի . և Ալէլգոյն : Երբ
 'ի վիճակս ինչ յետոյ յօգեալս . որոց գլխաւորն
 է Ալէնգուլերի, որոց գլխաւոր տեղիք են հետա-

գայքդ :

Գրասրին . լը գերմ՝ Գիտրին : Եւ գլխաւոր քաղաք
 համօրէն նոր մարգայի, որ առնու զանուն 'ի գօց
 դըլ .

գրքացին կոչեցե՛լ մեծ լճէ տնտի . որ է Է մէջ այսր
 քղքի . և սոննեպուրիայ , կառուցեալ առ օտերա
 գետով . յոր յայտ կոչա քղքին խառնի վարդա վտակ .
 որոց ջուրք զիննին գունով մինչև ջրակէտուրկ
 պետին իբրև կէս մերնաչափ տարածութի . զի զի
 ջուր վարդայ՝ դեղնագոյն է , իսկ օտերայն՝ սևա-
 գոյն . վնյ և ՚ի բարբառ գերմանացուց կոչի Ելարոյ
 օրէր . ի Սեառ օտերա : Երջակայ վայրն քաղաքին
 ճախճախառու է . ուստի ՚ի կողմանէ միջին մարգայի
 շէ մարթ գնալ ՚ի քղք տնտր , եթէ ոչ Է ամբար-
 տակն՝ որ իբրև 3 քառորդաւ չափ մղոնի՝ Է երկայն
 ձգի մինչև ցքղք անդր . յորում են 36 կամուրջք
 մեծ և փոքր : Կոչնպէս և ՚ի կողմանէ նոր մարգայի՝
 է միւս ևս ամբարտակ , որ հանէ ՚ի փոքր արոճար-
 ձան անդր քղքին . ունելով 7 կամուրջս : Վնյ տակս
 այսր բնական գրից՝ և սյլոց ամրուէց խւրոց՝ է մի
 յամուր քղքցն պրանտեպուրիայ : Բուն քաղաքն
 փոքր է . այլ ունի շուրջանակի 4 արոււարձանս
 ընդարձակս : ՚ի 1758 մտկովք ՚ի ձեռն հրազէն
 դնտակաձգութե իսպառ սպառ հրկէզ արարին
 զրուն քղքն . և հողաբլուր կացուցին , այլ ոչ կարու-
 ցին առնուլ . յորում ՚ի նմին Բմկի էին 200 առնք :
 և գղեակ մի վաղնջական , և զինարան , և քանի ինչ
 եկեղեցիք , և այլ հարկց շինուածք : Սակայն յեա
 սյնորիկ անդրէն շինեցաւ , և օր ք օրէ նորագի :
 Սուրին : Գլխաւոր քղք համանուն վիճակի բարե-
 շէն . որ յնչն էր գլխաւոր տեղի համբէն նոր մար-
 գայի , կառուցեալ առ համանուն լճիւ . որոյ եր-
 կայնաւն է իբրև մղոն մի . իսկ լայնութին տրեք
 ուրեք իբրև կէս մղոն . և խորուին 20 կամուրն .
 յորում գտանի տեսակ մի ձկան՝ կոչեցե՛լ Լամբրե-
 աէ , սլատուական յոյժ . և երկու կղզիք : Եւ ՚ի
 բուն քղքն են իբրև 400 առնք . 2 եկեղեցիք լու-
 տերականք , և մի կալվինական : ՚ի նախնուսն գոյր
 ՚ի նմ ամօտանիստ եկեղեցի , սր ունէր ժողով կա-
 նոնիկոսաց . այլ յեաոյ բարձաւ ՚ի միջոյ զինն ճա-
 րակէլոյ և աստ լուտերական աղանդոյ , որ եղև ՚ի
 1538 : Այս քաղաք շինեցաւ ՚ի 1298 յալբերտոսէ
 մարբէզէ . և միանգամ քանդեցաւ ՚ի հուսեանց , և
 երկիցս հրկէզ եղև . այլ յեաոյ վերստին շինեցաւ :
 Բենիկաւրի , որ թարգմանի Լեառն արքայի : Եւ գլխա-
 ւոր քղք համանուն վիճակի առ Բերթէ գետով .
 փոքր՝ այլ բարեշէն . զոր ՚ի 1427 այրեցին հուսեան
 հերեաիկոյք :

Էսեպուզերի, (Տնփճ յաւելուածովս) առ վարդաբէն :
 Գլխաւոր քղք համանուն վիճակի բարեչէն, առ
 վարդա գետով . ուր գործեն չուխայ, և այլ զննչն
 ասունեղեն գործածս պատուականս . դիրք նր յար-
 մարաւոր է վաճառականութե, գոյով առ վարդա
 գետով, Ե որ բարձեալ տանին զվաճառս 'ի լէհ :
 Բ՛շմ պոնդմունս կրեայ, և բ՛ղմ անգամ հրճիդ
 եղև :

Պրիտիպերի : Գլխաւոր քղք համանուն վիճակի բա-
 բեչէն, յարգաւանդ վայրի, 'ի վր կրկուց լճաց .
 բ՛ղմ անգամ հրկեզ եղև, այլ միշտ անգրէն շինե-
 ցաւ . որ և առուերայէս բարդաւաճեցաւ բնակ-
 չք 'ի 1763 . յեա ցամաքեցուցանելոյ զբնակայ վայրս
 ոլորելս 'ի Նեշե գետոյն . զն զի բ՛ղմ արհեստաւ
 ւորք, մենդ 'ի լէհաց գնացին անդր . որոց Թ՛քրն
 ետ դրամս, և փայտ, 'ի շինել առւնս 'ի բնակուի :
 Ալբէնայար . 'ի նախն՝ Բեֆիւնո : Գլխաւոր տեղի
 համանուն վիճակի, քաղաք փոքր և աննշան մերձ 'ի
 Գլէիլեն լիճն . որ կրկեցս գրեթէ բովանդակ այրե-
 ցաւ :

Տրամպսիլ . Տրասեն . Ելերմպերի . Բեբեն . Սոնեն
 գորի : Են փոքրիկ քղքք 'ի նոր մարդա :

Ելիւրայն : Բղք բարեչէն 'ի հիւսիսային ծայր նոր
 մարգայի առ բեկայ գետով . ուր ասպետք պրան-
 տեպուրկացեք եհմայ կարդին ունին ժողովաւեղի,
 և գղեակ մի ևս 'ի սին վիճակի, և գեղող ինչ :

Վահանդ ք . Ռամէաանիա :

Մոսկովի Գրասիլ . ունի իւր սահման յարեւ լից
 զքոստեռէլլա, որ է մասն դքսութեն բրուսիոյ
 որ է 'ի լէհ . 'ի հարաւոյ՝ զլէհ, զգրամտեպուրկ, և
 զմիւրէնպուրկ . իսկ 'ի հիւսիսոյ՝ զԾոնի պաւլդիկ :
 Երկայնութի նր առ պաւլդիկ ծածու է իբրև 60 մղոն
 Յարթական . իսկ լայնութի յառաւել լայն տեղիս՝
 է 8 և 13 : 'ի նախնաւն իւրճակագոյն էր . վն զի
 յարեւելից հասանէր մինչև ցլիսգոլու . զնյ պար-
 փակէր և զքոստեռէլլա . հարուստ մի ևս ձգէր 'ի
 լէհ : 'ի հարաւոյ՝ պարադրէր զմասն ինչ նոր մար-
 գաի, և զուգէր մարգա . իսկ յորեմոսից՝ զդաւառն
 շարկարտ, և զմասն ինչ դքսութեն մեքլէնպուր-
 կայ :

կայ : Այլ յետոյ ը Ժմիս Ժմիս այն տօ՛վ քաղք 'ի բաց հասան 'ի նմէ : Իսկ այժմ' ունի 68 քղքս . և բնակիչք ը հարկ հարւելի ' իբրև 460000 . որք ը առաւել մասին իջանեն 'ի նախնի վնիտացւոց , և գերմանացւոց . բայց այժմ' առ հարկ խօսին 'ի բարբառ գերմանացւոց . վն զի նախնի շեղան վնիտացւոց' առ սահաւ սակաւ խափանեցաւ : Ուրեք ուրեք տակաւին գտանին կոտորոցիտ խառն ը գերմանացիս . որոց շեղու կարի մերձաւոր գոլով շեղուէին շեհաց , վն յայն շեղու քարոզեն նյ :

Գլխաւոր գեաք նր են Օպերա , կմ Օպեր . Բեկնէ : Ինս . Ռեկս . զորս 'ի վեր անդր յԷհանուր ներաժուե արուեն բրուստիայ ստորագրեցաք : Բաց 'ի նցնէ են անգ և հեաագայ գեաք . Բեկնէ . որ է սահման ը մէջ բուհաանիոյ , և մէքլէնպուրկայ : Բեկնէ , որ եկել 'ի մէքլէնպուրկայ , և անցեալ ը Բաւերս լիճն , (որոյ կէսն անկանի 'ի դքսուծի մէքլէնպուրկայ , և կէսն 'ի բուհաանիա ,) յինքն ընդունի զ'Պրեդել և զ'Պուլենկէ վտակս . և այնուհետե շեալ նաւարկելի , գործէ զ Էլնուաճ , և զ Էլնուրէր Էսսեր լիճս . և ապա առ բէմինտէ քղքաւ անկանի 'ի ծովն պալտիկ : Ռոբեր . որ գայ յուրէր մարդայէ , և ընկալել զՌաւաթո , մտանէ 'ի նոր լիճն : Բեհաանդէ , ելանէ 'ի Բադաւեր լիճն . և ընկալեալ զՌաւաթայէ գետակն , յայնկոյս քօրդերկայ մերձ 'ի բերանն Միսի կոչեցել , ձեացուցանէ քաջագեղ նւհնգիստ , այլ գծուարամաւտ . 'ի կզգի մի սորին գետոյ բղխեն ազի աղբուրք : Վիբեր . ելանէ 'ի կելիբիէ լիճն , և յայնկոյս բիկէնպալտեայ ըունի զ'Սրաթո վտակ . և շեալ նաւարկելի , գնայ անկանի 'ի ծովն պալտիկ : Եքօլթե . ելանէ 'ի լիճն միոյ բուհաանկայի , և ուղղեալ 'ի շօլլուէ քղք , 2 մղոնաւ յայնկոյս առ շօլլուէմինտէ քղքաւ , զեղու 'ի ծովն պալտիկ : Լեդէ . ունի զԾագուաճ մատ առ լավէնպուրկ . և առ շեպէ քղքաւ գործել զհամանուն լիճն , որ տարածի իբրև 3 մղոն , ապա անկանի 'ի

պալտիկ ծովն ը անձուկ բերան և ձորափոր : Ին անգ և քճճ լիճք մեծամեծք և մանուկք . յորս նշանաւոր է լիճն 'ի բարբառ գերմանացւոց Տաս Գրէշ կաֆ կոչեցել . քի նոր լիճ . երկայն 8 մղոն . և լայն 3 և 4 . բաժանի 'ի մեծ լիճ . ը գերմ' կոտ կաֆ . և 'ի փոքր լիճ . ը գերմ' Գլայն կաֆ . իւրաքանչիւրն ունելով 4 մղոնաչափ երկայնուի . որք միանգամայն կայուցանեն զՖրիշ հաճ լիճն . որ ը երիս

Երևա բերանս՝ ՚ի ձեռն Տիգրիս, Եւփրատ, և բնե
 գետոց՝ զեղու ՚ի պալատիկ ծովն : Այս լիճք, և գետք
 առ հարկ կարի ձկնաբեր են . յովանս ՚ի լճից դատ
 նի և լամբրէտա անուանեց ձուկն պատուական :
 և յովանս Սէրմօծ ձուկն առատ, մենք առ շոգուբէ
 և ռիկէնվալաէ քղբօք, զոր չորացուցեց և ասխտեց
 տանին յայլ և այլ տեղիս ՚ի վաճառ . իսկ հարկ ձուկն
 գետոց և լճից է Պլիէ կոչեցեց ձուկն . որք երբեմն
 կըսեն 12 լիպրէ : Այլ ծովն պալատիկ ոչ միայն
 ձկամբք, այլև առ վաճառականուի և նաւարկուի
 կարի նպաստուոր է բնակչաց նր . բայց եղբք նր
 վտանգաւոր են, մենք ՚ի կողմանս բերանոյ օտերոց
 գետոյն . ուր երկու և եթ նւհնդիստք գտանին .
 յայն սակս ամ լը ամէ բիւ՛ նաւք խորակին առ է
 զերբք բռնուանիոյ, յայն սակս գոն անդ օրէկք սահ
 մանեալք ՚ի վր վաճառաց որսացելոց ՚ի ծովեզերս :

որք ՚ի խորտակելոյ նաւուց թափին ՚ի ծովն :
 Կրկիր նր լը մեծի մասին դիւր է և դաշտային և
 արգաւանդ . բաց ՚ի կողմանց ինչ՝ որք աւազու
 նն, և ուրեք ուրեք լճային . բերէ ցորեան, գա
 բի : մորացորեն, սլոռն, բակչայ, և ոյլ զանազան
 արմախ առատ, մինչև վաճառել և օտարաց : Ունի
 և վուշ, և կանեփ, այլև ալգի ալգի պտուղս, և
 անտառս փայտի, բայց ոչ չ օմ տեղիս . և անա
 սունս ընտիրս, և ընտանի հաւս, մենք սաղս որք
 անուանի են սակս մեծուէ : Ունի և ալի ջուրս,
 և հանքայինս, և ձուկն բիւ՛ ՚ի գետոց ՚ի լճից, և
 ՚ի ծովէ : Ծագեցեց են ՚ի նմ և արհեստք, և վաճա
 րականուիք մենք ՚ի քղբօք, որք են առ մեծամեծ գե
 տովք, և յեզերս պալատիկ ծովուն . որք և առնեի
 բիւ՛ նաւարկուիս ՚ի հոլանտա, ՚ի գաղղիա, յանգ
 զիա, ՚ի սպանիա, ՚ի շվետս, ՚ի տանիմաուքս, ՚ի
 նորվեկիա, և յայլ տեղիս :

Կտանի բնակիչք սորին նհնդի՛ էին Կաւելիտոյի,
 և Վանդուս . չ որս և Գուսի, Բուգիտոյի, և Լեմուլ
 յի . և իբր ՚ի մէջն զ դարուն՝ ՚ի մեկնիլ անախ ա
 աւել ժասին նախնի բնակչաց՝ մտին ՚ի տեղի նյ
 Սլաւէ, կի՛ Վէնդուոյի . որք սիրով միաբանեալ չ
 մնացորդ բնակիչս երկրին, առ սակաւ սակաւ
 շարձակեցին զառջմանս իւրեանց, և կարգեցին
 ինքեանց գաբս . յորոց առաջինն եղև սվանդիպոր
 մ . որ մեւաւ ՚ի 1107 . և ապա չորեքին սրգիք նր
 բաւտանեցին զբռնուանիա ՚ի չորս մասունս . երկու
 ՚ի նյէ կալան զառաջին, կի՛ զվերին բռնուանիա .
 և

և երկուքն զերկդ՝ կ՛մ զստորին բովանակիս . և այս
յաջորդեցին այլք ը բ՛լմ Ֆմիս . յորոց վերջինքն
դաշինս հաստատեցին ը ասնն պրանտէպուրկայ , զի
'ի սպառիչ ժառանգաց դքսից բովանակիոյ , սունն
պրանտէպուրկայ մոցէ 'ի ժառանգուի նց : Բայց
'ի մեռանիւ վերջին գքսի բովանակիոյ , 'ի Ֆմիսն՝
յորում գերմանիա 'ի մեծի խոսվումէ կայր , զի
յորժմ կուսդուռս ագողիոս արքայն շէտաց զ-
բացեալ տիրէր բովանակիոյ , կայսրընտիրն սրբա-
տէպուրկայ ոչ կարաց մասնել 'ի ժառանգուի :
Ապա 'ի դաշնագրուեն վէսդ-Փալիոց սահմանեցաւ ,
զի կէսն բովանակիոյ՝ կ՛մ փոքր մի աւելի՝ լիցի շէ-
տաց արքայի . իսկ մնացեալ կէսն՝ կայսրընտիրն
պրանտէպուրկայ : Այլ 'ի 1720 'ի դաշնագրուիեն
սգօքօլմայ , յորում եղև աւարտ պիղմաց շէտաց ,
և այլոց հիւսիսային տիրուեց , մեծ մասն բովան-
ակիոյ շէտացն՝ սուաւ կայսրընտիրն պրանտէպուր-
կայ . ուստի այժմ գրեթէ երրդ մասն բովանակիոյ՝
է ը նր տիրուք . և չորքն միայն ը տիրուք շէտաց :
Վնյ երկոքին ևս , զի արքայն շէտաց՝ և արքայն
պրուշի՝ կ՛մ կայսրընտիրն պրանտէպուրկայ՝ իբրև
դուքս բովանակիոյ ունին մի մի քուէ 'ի կայսերա-
կան ժողովս . ուն և 'ի ժողովս շքանակին վերին
սաքսոնիոյ . և 'ի կնիքս իւրեանց դնեն և զնան բ-
մեռանիոց : իսկ տարեկան մուտք բովանակիոյ շէ-
տաց՝ 'ի 1753 եհաս ց 124000 դալէս , որ սունն
իրև 41430 վէնէս՝ սկի . իսկ բովանակիոյն պրան-
տէպուրկայ ամ ը ամէ տայ իբրև 800000 դալէս :
Մյս նէնք ըհանրապս բաժանի յերկու մասանս .
զի 'ի բովանակիոս ստաջին , կ՛մ վերն . և 'ի բովանակի-
տէր , կ՛մ ստորն : Առաջինն է յարևմտեան կողմն ,
որ 'ի պալդիկ ծովէ ձգի մինչև ցօտերա գետ : իսկ
երկդն յարևելեան կողմն՝ սկսեալ յօտերայ գետոյն
մինչև ցվիճակն տանցքայի : 'ի նախումն սահմանք
երկուց մասանցս այսոցիկ այլադգ էին . ուն և
այժմ 'ի բ՛լմ Տացոյցս այն մասն իւրին շէտացին
քղքի , սր է ը մեջ օտերայ և ինայ գետոց՝ գնի
յնջին բովանակիոյն : Սակայն հորկ սովորուի նոր
Տագրայ օրոյն սահման երկոցունց դնէ զօտերա
գետն . որոյ և մեր զհետ գնացել՝ ը այնմ բաժան-
ման ստորագրեցուք զգլխաւոր տեղիս երկաքան-
ջերոցն :

Առաջին, կի՞մ Ա Էրին Բօժնանիւս . Ը
գերմ" Ա յր Բօժնան :

Այս մասն բօժնանիոյ ճիշտ յորեմտեան կողմն .
որ մինչև 'ի 1720 բովանդակ էր ը Թրուլի շէ-
տաց արքայի . այլ 'ի նմին ամի կէսն նորա՝ և ամ-
լի՝ անկաւ ը Թրուլի կայսրընարին տրանսիւպուր-
կայ : զորոց զգլխաւոր տեղիս յաւաջնկայդ ստորա-
գրեացաւք :

Գլխաւոր Գեղի Էլեգաց արտայի :

Առաջին, կի՞մ Ռուսիէն . 'ի հն՝ Ռոյս . և Ռայէն : Է
կղզի մեծ 'ի պալտիկ ծովն իբրև քառորդաւ
մղանի հեռի 'ի ցամաքէն բօժնանիոյ , ընդ որում
երևի թէ 'ի հնումն միացեալ էր . ունի զանուն 'ի
Ռուսացոց նախնի բնակչոց իւրոց , որք էին Սլաւք :
կի՞մ վանդալք : Երկայնութի նր է իբրև 28 մղոն .
իսկ լայնութն փոքր մի նո՛ւաղ , կի՞մ գրեթէ նոյնչափ .
և եթէ լինէր կատարել բոլորակ , շիջապատ նորա
հասանէր ց 80 մղոն . բի՛ւմ ծոցք , կղզիք , և թի-
րակղզիք են 'ի նմ . վնյ ողջոյն կղզին ոչ է միաստա-
նի ցամաք : 'ի նախնումն մեծագոյն էր , ք զոր է
այժմ . զն հասանէր մօտ 'ի Ռուսի կղզին , յորմէ
անձուկ նեղուցաւ զատանէր . այլ այժմ՝ նեղուցն
այն է իբրև 2 մղանաչափ լայն . վնյ զի՛ն 1309 յար-
եաւ մրրիկ սաստիկ , և ծովն քանդեաց հարուստ
մի տարածուի 'ի կղզոյ ամախ , և դեօղս , եկեղե-
ցիս , և աշտարակս ընկլոյդ 'ի ծոց անդր ծովուն :
Այս կղզի արգաւանդ է յոյժ , բերէ ցորենն , և
այլ արմախս առատ . յորմէ ամի ամի բի՛ւմ ցորենն
բարձե՛շ տանին 'ի շքրալսունստ . վնյ և կոյն շահմա-
րան շքրալսունստայ . ունի և անասունս ընտիրս .
բայց կարօտ է փայտի , զոր ըունի 'ի բօժնանիոյ :
'Կախնի բնակիչք կղզւոյս էին սլաւք , կի՞մ վանդալք
ոնք 'ի վերոյ ասացաւք . որք 'ի սկզբան անդ կալան
զձովեղէրեայս բօժնանիոյ յայնկոյս օտերս գե-
տոյն . ապա ծաւալեալ և յայսկոյո նորին դետոյ ,
զգլխաւոր թաօ իւրեանց հաստատեցին յայս կղզի :
Աք անհնարին մոլե՛լ էին 'ի կուսպաշտուի , վնյ 'ի
վերջոյ ք զայլ ամ ժղվորս այսոցիկ կողմանց՝ դար-
ձան 'ի քն : Իբր 'ի 813 ոմանք առաջեկալնորհ կրօ-
նաւ

նաւորք յեա բնի՝ աշխատութեց Յէպէտ արարին
 ստաւ զ ինչ 'ի նս, այլ փութով դարձան անդրէն 'ի
 նախնի կապալաշառի իւրեսնց, սարագրիչ զբնիյս
 այ: Այս 'ի 1168 Թ վալտեմարոս թգր դանեաց՝
 առեալ զայս կղզի, քակեաց զտաճար Սվանդեվիդ
 կոոց նց. և զբնակիչս բանադատեաց ընդունել
 զքրիստոնէական ուղղափառ հւծա. յոր կացին Մա
 ցին մինչև 'ի ժի դար. յորում 'ի ծաւալիլ լուտե
 քական աղանդոյ, յարեցան և յք 'ի նոյն աղանդ:
 Այս զկնի զնչն անցից 'ի 1658 'ի դաճագրութեն
 բռնիտայ և քօթեհայկնայ որ եղև 'ի 1660. դանեաց
 արքայն զհամարեն կղզին եւ շէտաց, Է որոց իշ
 խանութի կայ մնայ մինչև ցայսօր: Գլխաւոր տեղի
 նր է քօթք որ զկնի:

Պերիւն. 'ի հն՝ կօր: Բշէ փոքրիկ անդարիսպ Է
 մէջ կղզոցն, և ակոս գլխաւոր առննի նր. որ
 յաւաջն մեծագոյն էր, այլ յերեսնասեան պիղծի
 անդ գերմանիոյ մեծամեծ քանդմունս կրեաց. ու
 նի մեծատանն մի կանանց, ուր բնակին 11 աղիւճա
 կան օրիօրք լուտերականք, հիմնեալ 'ի 1192 'ի ն
 եարունարայ իշխանէ այսր կղզոց:

Վիտրով: Լք ցամաք կղզի 'ի հիւսիսակողմն սիկե
 նայ, կցել Է երամունտ ցամաք կղզի՝ կրճի՝ որ թ
 դերմ՝ կսի Ընալ կիտ. ք՝ Նեղ երկիր: 'ի 1168 Թ
 վալտեմարոս թգր դանեաց քակեաց զամրոց նր ԼՂ
 Դճա կոչեցել, զորմէ ոմանք ասեն լիալ քիթ. Է նսին
 և զտաճար Սվանդեվիդ կոոց: Երկու ժղիգոյտուիք
 են 'ի նմ, որք կոչին Վեյտ, և ԼՂ Լրենդիլեն:

Երամանք: Լք ցամաք կղզի յարեւելեան կողմն սիկե
 նայ, միացեալ 'ի հիւսիսակողմն Է վիդգով ցամաք
 կղզի երկայնամիտ պարանոցաւ. և 'ի հարաւոյ՝ այ
 լիկ պարանոցաւ Է սիկենայ: Երկայնութի նք է 3
 մլոն. իսկ լայնութին 2. արեւելեան սրանկինն ծագ
 նր ձևացող ցանկ զհրոնանքանն Սդապեկտմիլ կոչեց
 եալ, կմ՝ լու և ս Բամին, կմ՝ Բամին, որ թարգ
 մանի Վեմ, կմ՝ Ժայս կաւճի. և է բարձր յոյժ և
 սեպացեալ. գլուխ նր կոչի Բենիկոտալ. ք՝ Աթոս
 թգրի: Առ սովին հրոնանդանաւ 'ի հարաւակողմն
 գտանի անդնգախոր յորմանք շրջապատեալ 'ի ձև
 թաւրոնի բարձրաբերձ ցամաքաւ. յորմէ մեծաւ
 խախտմամբ անլէհաա իջանէ յորդահոս ջուր տեա
 նակիս 'ի վր թիոց, որք են 'ի յատակ անդր, և
 անտի ընձանայ 'ի ծով: Ընդարձակ ծովածոցն՝ որ
 է Է մէջ Էրկուց ցամաք կղզիաց երամունտայ և վիդ

գովոյ՝ կոչի Գրոսֆելը - Վիտ . զոր ամանք վերապատեալ
 Բրոնկելիտ կոչեն . բերան նր հայի յարևելեան հիւ
 տիս . վնյ յորժամ գեպ լինի նաւուց անկանիլ անդ
 գիշերայն՝ կի՛ միմառախլամած Ժմկի՛ բլլմ անգամ
 խորասակին : Այս հրուանդան կի՛ սար իբրև մղո
 նաչափ տարածութիւն է անտառալից , և ՚ի միջակեա
 անգր անտառին՝ հողակերտ պատուար ասրապայ
 ման բարձր . ուր լն ամանց էր տաճարն հերթայ
 չածուհոյ . և առնովաւ լիճ Պարի զէն , կի՛ Եսապ
 զէն . ք Սեաւ լիճ՝ կոչեցե՛լ , լայն 160 քայլ . և խոր
 10 և 11 մող . ձկունք նր արասքուստ սեաւ էն .
 բոյց միս նոյս սպիտակ լն այլոց ձկանց և համեղ .
 գլխաւուր ակզիք նր Սակարդ . որ է քղք փոքրիկ , և

Պատգին գեոչ :

Մենակու : Յամանք կղզի ՚ի հարաւոյ արևելից սիկէ
 նայ . ՚ի հն՝ Ռեդրեկէն կոչեցե՛լ . զոր լիւան նր ակօ
 հարսոն կոչեցեալ ՚ի 1295 վաճառեաց մենաստանին
 էլստէնայ . վնկ առ փոքր փոքր խափանեցաւ առա
 ջին ուտտէվից անունն , և կոչեցաւ մէնքիութ . ք
 կալուած միանձանց . սայա իբրև բարձաւ մենաս
 տանն՝ էանց լն արւութիւն թիֆլին : ՚ի հարաւահողմն 2
 մղոնաւ չափ տարածութիւն ՚ի ծովեզերեայց այսր ցա
 մաք կղզւոյ մինչև ՚ի ուտտէն կղզի՝ է այն մասն ծո
 վաւ , որ կոչի լն գերմ՝ Տաս նոյ զի՛ք . ք Վոր ծով
 որ բայաւ ՚ի 1304 կի՛ 1309 ՚ի բռնայե՛լ մրրիկէ . քզի
 յնճ ք զայն՝ այս ցամաք կղզի կարի մօտ էր ու
 տէն կղզւոյն : Չիք ՚ի սմ՝ քղք , այլ միայն փոքրիկ
 գիւղորէք . որոց գլխաւորք կոչին Ռեդրեկէն , յոր
 մէ կալաւ այս ցամաք կղզի զնախնի անուն իւր՝ և
 Հակէն :

Ռաւրէն , կի՛ Ռիւրէն : Աղզի փոքրիկ շրջապատեալ
 յամ կողմանց խաղխաղիւք և աւազակոյտ բլրովք .
 ուր սակաւ է ջուրն . յորմէ մարթ է գաւապե՛լ , թե
 ՚ի հնումն մեծագոյն էր յոյժ . որ և յայտ անտի է ,
 զի էին ՚ի նմ՝ ՚ի 1664 երկու գեոչք Ռաւրէն , և Բաւ
 զէն կոչեցեալք . իսկ այժմ ունի ամրոց մի շինե՛լ ՚ի
 պահպանուի մտից նախագրե՛լ նոր ծովուն :

Հիւրէնիկէն , կի՛ լաւ ես Հիւրէնիկէն : Է կղզի յարևմտ
 եան կողմն սիկէնայ . 2 մղոն երկայն , և իբրև կէս
 մղոն եւթ լն լայն . երկիր նր սիկ , ք հող աւազուտ .
 վնյ լն առաւել մասին լքեալ կայ անգործ : Յառա
 ջագոյն լեաւն որ է ՚ի հիւտիաակողմ կղզւոյն՝ ծած
 կեալ էր լովանգակ անստառաւ եղևին ծառոց . որ
 յերեսնամեան պտղին զերմանիոյ խալսոտ սաւերն .

ցաւ .

ցաւ . վնկ բնակիչք նր այժմ վառեն չոր քակորս և սեզո : Հարաւային ծագ սորին կղզւոյ կոչի լն գերմանացւոց Ա-Ք րէն եկէնն , կմ կէլէնն ալ րի Լէի-Կէ . ք Լապտեր . ք զի յաջագոյն գոյր անգ աշտարակ , ուր 'ի ձմերտն շուքանէին լապտեր 'ի գիշերի յաւաջնորդութի նաւուց : 'ի ժգ դարուն իբրև կէսն այսր կղզւոյ 'եր Է իշխանութ մենաստանին՝ որ գոյր անդ . այլ յետոյ բարձաւ մենաստանն , իսկ եկեղեցի նր այժմ է ժղիդայնին գիւղորէից սմանց , որոց գլխաւորք կոչին կրտէն . կլանդէ , և 'կարտէ :

Շարաւանք . որ 'ի մթին Ժմիս կոչեր Ստրաւակէ . Ստրաւանքի . իսկ 'ի նահնուսն , ուր և այժմ լատ Ստրաւանքա , և Սանքի . Սանքի : Է գլխաւոր քաղաք հասօրէն բովեոանիոյ շէտաց . կառուցել առ կէլէնն , կմ Ելէնն նեղուցաւ ծովու , որ զԲԿն կղզի բաժանէ 'ի ցամաքէն : Եւ աւնու զանուն իւր 'ի փոքրիկ նեղուցէ անտի , որ բաժանէ զնա 'ի Տէնէւ : Եւ է փոքրիկ կղզւոյն , որ 'ի նահնուսն կոչեր Ստրաւ : Եւ է քղք ամուր ոչ միայն սակս լինելոյ իւրոց չրջապատել 'ի ջուրց ծովու , կամբօք և եթ հաղորդեալ Է ցամաք , այլ և սակս արհեստակերտ ամրութեց նր . ուր է ամթոս կուստկալ իշխանին շէտաց : Յառաջագոյն էր մի 'ի բազմավաճառ դաշնակից քաղաքացն գերմանիոյ . որ և բզմ պնդմունս կրեաց . և բզմ անգամ իսպառ սպուռ հիմնայատակ եղև , այլ միշտ անդրէն շինեցաւ . բայց մեծամասնուաղեցաւ յառաջին ծոխուէ իւրակ : Չայս քղք շինեաց եարոմար ան իշխանն բիկէնայ 'ի 1209 . 'ի պաշտպանութի երկրին . զոր սաացաւ յայտկոյս ծովու :

Պարև . որ և Պարտ . Պարս , և Պարսա՛ : Է քղք փոքր , և ամբոց վաղիջական յարևելեան կողմն ընդբալսունայ , առ փոքրիկ ծոցով պալքիկ ծովու , ուր ունի նւհնգիսս պատուական : 'ի 1587 գրեթէ բոլոր քղքն հրկէզ եղև , և թէնդտ վերստին շինեցաւ , այլ ոչ ուր էր յառաջագոյն :

Վոլխար . 'ի Տն՝ Վոլխար . Վոլխար . Վելիսար : Բըք առ բենն գեաով , որ իբր միով մղոմա հեռի անկանի 'ի պալքիկ ծովն . ունի նւհնգիսս մեծ , որ և համարել է մի 'ի լուսադոյն նւհնգստից պալքիկ ծովուն : Յառաջագոյն էր սա քղք ամուր , և ամթոս դքսից 'ի սոսմէն վոլխարայ . դղեակ բնակուէ նոց էր արաարոյ՝ ոչ կարի ինչ 'ի բացեայ 'ի քղքէն . 'ի ժղիդայնին եկեղեցւոջ անտանին ցայտոր բզմ դամբարանք դքսից նր : Այս քղք մեծամոգ անշքացաւ

յառաջնոյ վայելչուէ իւրմէ 'ի պիճնաւ պայարմանց
 և հրկիզութեց : 'ի 1630 առաւ 'ի կուսգաւսուէ ա-
 դողփոսէ շէտաց արքայէ . ապա 'ի 1675 'ի կայսր-
 ընարէն պրանտէպուրիայ . 'ի 1679 գարձաւ անգ-
 րէն առ շէտա . իսկ 'ի 1713 հրձիգ եղև 'ի մոսկու-
 վաց . այլ յետոյ անգրէն շինեցաւ 'ի պիճնաւ քաջա-
 գեպ գրիցիւրոց 'ի վճնկամուհի , բայց ոչ ող էր յա-
 ռաջն :

Ալաբուլուսի , կ՛մ Ալեիւլուս . 'ի 5՝ Ալուս . Ալեիւլու-
 սի . Ալեիւլուս : Եւ Քղք բարեշէն , մերձ առ ին-
 գեա որ մտանէ 'ի ծովն պաղտիկ . ուր ունի ճաւա-
 հանգիտա պատուական , այլ և համալսարան , հիմնել
 'ի 1456 . 'ի թ ուրազիւլաւսուէ գրքէն բովեանիոյ :
 Տակար . յնշագոյն Տակար . և Տակար . Գրիգորեւ , կ՛մ
 Գրեգորեւ . Ալեի , կ՛մ Ալեիւն . 'ի 5՝ Ալեիւս . Փրան-
 գոյ : Լեի , կ՛մ Լաւի . Ալեիս , կ՛մ Ալեիս : Եւ
 փոքրիկ Քղք յայտ մասին բովեանիոյ :

Գլխաւոյ տեւիտ (այսքերն պրանտէպուրիայ) 'ի ն
 բովեանիս :

Շ րեդն , կ՛մ Ալուս տեդն . Լա՝ Սրեդնուս .
 իսկ լը ոմանց Սրեդնուս . որ է վրիպակ : Եւ
 բուն մայրաքղք բովեանիոյ , կառուցել է լանջա-
 կողմն բլրոյ առ օտերայ կ՛մ վիարո գեաով . որ
 անցել զքղքաւ , բաժանի 'ի 4 առաջա . յորոց մէկն
 առ Տակե լճի՛ կառուցեալ կայ անբարտակ քարա-
 շէն երկայն իրրե մըն մի . որ հանէ յայնկոյս լճն ,
 'ի տամէ Քղքն . և ունի 6 կամուրջս 'ի վր : Այս
 Քղք է միջական լը մեծութե . զի բովանդակ ա-
 բաժուի յառուկ Քղքնն առանց արճարճանեայց՝ է
 43186 քառակուսի մող հակնոսեան . իսկ ասրաժու-
 թի արճարճանեայց նր՝ 100000 մող : Եւ է բարե-
 շէն . ունի անոց հար , զոր 'ի Գմիի իտաղադուէ պա-
 վն երկու իուսիք հեռակ շորոց . և գլեակ մ
 մեծ , ուր գումարին գլխաւոր ատեանք համորէն
 բովեանիոյ պրանտէպուրիայ . վս զի սա է գլխա-
 ւոր անդի պրանտէպուրիեան , կ՛մ պրալիական ք-
 մեանիոյ , և աթաա դաւակալ իշխանաց նր : Ունի
 եկեղեցիս մեծաշէնս . յորս գլխաւորք են եկեղեցի
 սիլն յառանի , և եկեղեցի անամորն , որք յառա-
 ջագոյն կանոնիկոսանիս էին . և երկու երեւել
 դպրոցս , և զմարան մեծ 'ի գլեակ անգր . բնա
 կիւք նր լուսերական են , և կաղճիկական , բայց
 գառ .

գտանին 'ի նմ' և ուղղափառք. որք սնին սեփական
 և կեղեցի : Անի և գործարան նաւուց, այն և 'Թեր.
 սանկ. և այլ գործարանս զնչն արհեստից . զոր
 մեծին անդր գաղղկացի կալլինականք ասարազրելք
 'ի գաղղկոյ : Այս քղք յնշարոյն անկաներ յերկր
 կմ' 'ի ստորին բովեւանիս . որ 'ի գաղմագրու. թեմ
 զէսգ ֆալիոյ 'ի միասին Է առաջոյ բովեւանիոյ ար.
 սնաւ արքային զէտաց . ապա զնի պետեւս պա.
 տերազմոյ 'ի 1720 'ի գաղմագրուեմ արքալմոյ 'եանց
 'ի ձեռս Թֆրին արուշի . Է որոյ արուժի կոյ մոյ
 մինչև ցայտոյ :

'ի 1121 առել արդեւաւսի գրքին լինաց զայս քա.
 ղար. եարկ հարկս 'ի վր բնակաց նք . յորոյ ասար.
 եալ Է իւր 8 հար ոգիս Է այր և Է կին . ես մի.
 աեւ . և ցրուեաց զնս 'ի զնչն տեղիս արուե իւրոյ .
 իսկ 'ի մնացելոց էա խոստումն գաղմալոյ 'ի բրին.
 սանկական հաւաստ : Ամն երի յատան եպս պամ
 պերկայի գնաց անգր 'ի 1124 . ուր Է ամիս երկուս
 այլ ինչ ոչ շահեցաւ . բայց մայն զխոստումն աս.
 կաւուց անանց զալ 'ի միտուի : Այլ երե թե.
 թեացոյց գուքան լինոյ զհարկս նք . զնչն ամին
 ինքնական գարձան 'ի բր : իսկ ոսկիանոյ կուքնք
 և ապղուի 'ի նշանակ երկոյ Ժողոց . ք բովեւա.
 նիտացոյ . սլավաց . և շեկգգինեցոց . զր երե
 ամ պաշտէին . աւարեցաւ 'ի հաղմ' ի պարբև հոյ.
 բապեաին հաղմոյ : Այս սուղ ինչ յետոյ . 'ի մեկ
 նիլ անսի կիսին առ փոքր ինչ Ժկ . անգրեմ գար.
 ձան 'ի պաշտան կաց . այլ 'ի 1128 'ի վր հասել ա.
 սարեւալնորս կիսին . իսպառ անհետ արար 'ի նշնե
 զպաշտան կաց . և մնացին նք հանրին աղչաւ և
 գլուաւ յուղղափառ հաւաստ . մինչ 'ի Ժկս զբա.
 նալոյ լուսերական ազանգոյ . յոր Է գերմանացիս .
 յարեցան և սք :

Ընդան . 'ի նմ' Գասի . կմ' Գանի . Եր քաղաք
 փոքր . այլ բարեղեն և բարեմալանա առ բնե գե.
 սով . յորոյ 'ի մի կողմն են ձախիք . և գաղտաւոյց .
 և ամբարտակ գարաղեն երկայն երբև քաւորգ մ
 մանի . իսկ 'ի միւս կողմն' իրանք իորայտասիք . և
 ամբարտակք հոգակերտք : Այս քղք զնեցաւ 'ի
 1188 . զնի քանգելոյ գանեաց 'ի 1183 զկալլին
 գղեմին . որ էր 'ի մերձակոյ լերին : Բայց այլ պատ.
 մարտք հանրին կարի ճապոյն . և որդեն լինել
 հայրենիք Ընդանայ . կմ' Ընդիտարոյ . զորս սյանք
 անուանե առկիտա . որք աստի հասին մինչ յեւ .

պա գետ , և անտի անցին 'ի կղզի մեծին բրիտանիոյ , որոյ գլխաւոր մասն յանուն նց կոչեցաւ Ալնիւթա , լա մեզ Ալնիւթա , այն է ' ինիլիւթա . և բնակիչք նր Ալնիւթա , կմ' Ալնիւթայի , և ինիլիւթա : Այլ լա կարծեաց սց' պոկիսլաւոս ք' 'ի 1188 ոչ եթէ նորոգ շինեաց զՔղբս զայս , այլ պատեաց զնա պարսպօք . վն զի յնջն անպարիսպ էր , ուն էին 'ի նախնու մն ամ Քղբք գերմանացոց : Այլ զիարդ և իցէ , այս Քղբ բլմ' պսղմունս և մեծամեծ հրդեհս կրեաց , և լա բազմաց ի շխանութեանց . այլ այժմ է լա տէրուք թգրին պրուչի :

Ռանքոս : Ե կղզի շրջապատել 'ի հիւսիսոյ 'ի պալդիկ ծագէ . 'ի հարաւոյ' նախագրեւել նոր լծիւ . իսկ յար և մտից' Ալնի գետով , Երկայնութի նր է 5 միլն . իսկ լայնութին 4 . գլխաւոր տեղիք նր էն Ռանքոս . 'ի հն' Հոսիս . Հոսիսամ , կմ' Ռանքոս . Ռանքոս . Ռանքոսայ : Ե Քղբ փոքր , բայց գլխաւոր տեղի կըլլաւոյն . որ 'ի 1473 . բովանդակ այրեցաւ :

Բենեֆիսէ . Ե գերմ' Բենեֆիսէր շանց : Ամրոց կառուցել 'ի հիւսիսային ծագ կղզւոյն 'ի պաշտպանութի նր և տնցաւորաց լա Բենե գետ . յորոյ 'ի պահպանութի 'ի Ժմկի խաղաղութե կարդեալ կայ զորապետ հնգրձ զնդաւ միով զինուորաց . զոր երկիցս անին պրուչք բլմ' արեան հեզմամբ . 'ի 1715 և 'ի 1759 . միով ամաւ յնջ իցին զնահագիստ նր , առ 'ի խափա նեւ զնաւարկութի բովանդակայ շէտաց : 'ի հիւսիսակողմն սորին կղզւոյ 'ի հնումն էր Ալնեթա Քղբ մեծ և բազմազան , որ 'ի 8 կմ 9 գարուն հնգրձ հարուստ մի տարածութե երկրի ծովասոյղ եղև . որոյ աւերակք ցոյսօր երևին 'ի պալդիկ ծովու 'ի ցածնու լըուրց նր , իրե կէս մղոնաւ հեռի յեզեաց այսր կղզւոյ :

Բենեթոյ . կմ' Բուլոյ : Քղբ փոքր կառուցեալ լա մեջ նոր լծին և շէտգղին Քղբի' 2 մղոնաւ հեռի 'ի նըմանէ : Երկիցս բովանդակ այրեցաւ , և միանգամ կիսով չափ . այլ անդրէն շինեցաւ .

Կաւոյ . 'ի հն' Կաւոյ : Քղբ փոքր այլ բարեշէն , առ օտերա գետով . որ 'ի 1258 պարսպաւ պատեցաւ . և բլմ' անդամ հրկէզ եղև , և աւար հարաւ 'ի պատերազմողաց :

Բենեֆոս . Ռանքոսայի . Տե՛ղն , կմ' Դիֆոն : Են փոքրիկ Քղբք բրուստիականք յնջին բովանդակ :

Երկրորդ , կի՞ Ստորին Քովետանիւտ :

Այս մասն բովետանիոյ՝ ունի վերագոյնդ ասացար , զձգի յարեմոտեան կողմն , և բախանդակ է լը տէրու է արքային բրուսսիոյ . որոյ դըլիաւոր տեղէք են հետագայքդ :

Շարխար , կի՞ Ստորին Շարխար . 'ի հն' Ստալօրդ , և Յարխար : Է դըլիաւոր : Քղք ստորին բովետանիոյ յարգաւանդ վայրի առ ինա գետով , լը որ առնէ նաւարկուիս 'ի ծովի պալգիկ , և է բարեչին և մարդաշատ . ունի շ ժողովանին եկեղեցիս , և այլ շ եկեղեցիս , որք էին կրօնաւորաց յորս երեւելի է եկեղեցին անամօրն . որոյ առաստաղն կամարակապ բարձր է յոյժ . ուստի և եկեղեցին հմրեալ է բարձրագոյն Ք զան եկեղեցիս գերմանիոյ : Աւնի և շ մեծամեծ գայրոցս , և գործարանս զննն իրաց : Այս քղք 'ի ժող և 'ի ժէ գարուն հարուածս մեծամեծս կրեաց 'ի ժանտաստէ , և 'ի պանդանց :

Բերեո . 'ի հն' Բերեոնոս : Քղք փոքր յարգաւանդ վայրի . որ զք եղև առաջին յայտոսիկ կողմանս բովետանիոյ յԵրուսիլ դքրիատոնէական ուղղափառ հաւատս , նոյնպէս յետոյ սա զառաջինն յարեցաւ յաղանդ լուտերի : Երկիցս ողջոյն այրեցաւ , և 'ի 1637 քանդեցաւ 'ի կայսերական զորաց , այլ յետոյ վերստին շինեցաւ :

Տան : Քղք փոքր առ Բելնէ գետով . որ 'ի ժէ գարուն այնչափ ծաղկեշ էր , մինչև լերկաք վիճել լը շրէգրին քղքի վն ազատ նաւարկուեմն . այլ 'ի կորուսանել զգաս իւր , և 'ի յաճախել 'ի նմ' հրկի զուէ պանդանական պաշարմանց , և այլոց թշուառութեց , նոճաղեցաւ մեծապա . բայց 'ի վերջին Գմկս վերստին առ փոքր մի շինեցաւ :

Մասուլ : Քղք փոքր լը մեջ շարկարասոյ , և կողնէ վայ . ունի գղեակ հին :

Կընուլ . 'ի հն' Կընուլ : Է քղք փոքր , այլ քաջագետ 'ի վճնկանուի , գուլով առ ինա գետով , լը որ մարթ է փոքրիկ նաւակօք անցանել յօտերս գետն . յամին երիցս շինին 'ի նմ' տօնավաճառք : Յառաջագոյն երևելի էր . գուլով մի 'ի պեղեցիկ և 'ի նշանաւոր քաղաքաց կողմանցս այսոցիկ . այլ յետոյ 'ի պանդանց և 'ի բզմ' հրկիղուէց մեծապա անչքացաւ : Քանզի 'ի ժող գարուն երիցս հրկէց եղև . յորոց վերջինն որ

եղև 'ի 1593. պսնճուեցաւ 'ի շանթէ երկնից . որ Է-
 հար ղեկեղեցին 'ի ժամ երեկոյեան ալօթից , ուր այ-
 րեցան 38 սգիք , և անտի ծաւալեցաւ հուրն Է քա-
 ղաբն : Նոյնպէս 'ի 1621 'ի Ֆմիս ժգ պոկիսլաւոսի
 վերջին դքսի բովեռանիոյ յանկարծ իմն լուցաւ
 զանգակատունն 'ի շանթէ երկնից , յորմէ 'ի քթթեւ
 ահան սփռեւ ըրոցոյն , այրեաց սչ միայն ղեկեղեցին ,
 այլ և գրեթէ զքղբն ողջոյն : Ապա զկնի չորից ա-
 մաց անկաւ 'ի նմ ժանտախտ , յորմէ մեռան 1500
 ոգիք : Յետոյ հինգ ամօք զինի , առաւ 'ի շվէտաց .
 ապա զինի սակաւուց 'ի կայսերականաց , որք աւար
 հարեւ և խալառ կողուպտեալ , թողին և մեկնեցան
 անտի : Եւ թէպէտ յետոյ անգրէն շինեցաւ , բայց
 ոչ ուն էր յառաջագոյն :

Վալէի , կիմ Վալէն : Ե քաղաք փոքր 'ի համանուն
 կղզուոյ , որ է Է մէջ պալպիկ ծովուն , և նոր լծին .
 կառուցեւ 'ի տեղուոյ ուր էր նախնի Յաւէն քղբն
 հռչակաւոր վն իւրոյ ծաղկեւ վճռեանուէ և նաւար-
 կուեց . այլ թէ երբ և յունմէ շինեցաւ , ի յայտ-
 թէպէտ ոմանք հայեցեւ 'ի հնչումն անուանն համա-
 րին շինեւ 'ի յուլիսս կայսերէ . ուն և Վալպար քղբն
 որ 'ի նախնու մն կռէր Յաւէն օգոստ : Այլ թողեւ
 զայսպիսի անստոյգ գուշակուիս , յայտմ վայրի հա-
 մառոտիւ իմն առաջի արասցուք զնախնի հանգա-
 մանս յուլին քղբի . որ 'ի Ֆմիս վանգալաց յուլինեց
 ուն էր քղբ բազմալաճառ յոյժ . ուր այնչափ ծաղկ-
 եալ էր վճռեանուէն , զի բաց 'ի կոստանդնուսոլսոյ ,
 որ Է այն Ֆմիս էր գլխաւոր վճռատեղի Յի , գրծ-
 ուարին էր գտանել քղբ հաւասար նմ : Էլին 'ի նմ
 գանիք , սէմբիացիք , և ստքոնացիք , և իւրաքան-
 չիւր ազգ ունէր սեփական թալս և հրասարակս
 հարկաց և վճռեցս : Ամ ազգք կարեին մուտ գա-
 նել 'ի նմ , բայց 'ի քրիստոնէից : Եւ վանգալք 'ի
 պաշտպանութի նաւուց իւրեանց՝ միշտ ասպատակ
 շրջեին 'ի ծովեղերեացս պալպիկ ծովուն : Ամ չա-
 րագործք և վնասատարք 'ի դանեաց Յէ աստ փա-
 խուցեալ սպաստան լինէին անպատիժ զերծանիլ :
 Յայն սակս թագրք դանեաց ըլմ անդամ գուն գոր-
 ժեցին ամ զօրուք աւերել զքղբս զոյս , այլ միշտ 'ի
 գերեւ ելին ամ ջանք նոյ : Ապա 'ի տիրել դքսից 'ի
 բովեռանիս , փոյթ մեծ կալան նք 'ի քրիստոնէութե-
 դարձուցանել զքղբն . զոր և որար պոլեսլաւոս գ-
 Է երկուց և զբարոյ ուրագիսլաւոսի և բագիպորայ
 իլխանացն բովեռանիոյ , միջնորդուք հօգեւից քարո-
 զուէ :

զուէ թ յոտանի եւզսին պամպերկայի , որ կատար
 եալ գիտեր զի զու ենետացւոց . և ուրադիալաւոս
 խորհրդով նորին սբյ եկնսի հիմնեաց 'ի յուլին քղբ
 եկնարան . և շինեաց եկեղեցի 'ի պատիւ սբյ ա
 դեղերդոսի եկնսի բրակայի , որ նա հատակեցաւ 'ի
 բրուսիա : Ապա զինի բազմաթմկեայ սմովաց ,
 առեալ գանեաց շքղբս զայս , իսպառ սպուռ կոր
 ծանեցին , և հողաբլուր կացուցին . ուստի և եկնա
 րանն փոխադրեցաւ 'ի գամին քղբ : Յետոյ զինի

Ժմկց շինեցաւ վերոյիշատակեալ վուլին քղբն :
 Գամին , կմ Գամն : Բղբ առ հանանուն ծոցով ծո
 վու , մերձ 'ի բերան Տիէնն գետոյ . որ յնշագոյն
 անշուք էր , և գրեթէ աւերակ 'ի պմնուս բազմա
 պատիկ պմովց , հրկիզուեց , և այլոց տառապանաց .
 այլ զինի անկանելոյ թ արուք թգրին պրուշի , մե
 ծանկս ծաղկեցու , ոչ միայն բուն քղբն , այլ և չրջա
 կայ արուարձանք նր : 'ի 1175 աստ փոխադրեցաւ
 եկնարանն 'ի վուլին քղբէ . որ յետոյ 'ի զորանալ
 լուտերական սղանդոյն , բարձաւ 'ի միջոյ . բայց
 ժողովն կանոնիկոսաց կայ մնայմին և յայսօր փոխել
 'ի լուտերական աղանդ . նոյնպէս և Թոռանիստ
 եկեղեցին՝ որ է շինուած մեծաշէն . ուր պահել կան
 մեծադէն սպառք նր , ուն և եկնական թագն և գա
 ւաղանն :

Դրեբրու առ ուկիւս . լւ գերմ՝ Կայ Դրեբրու : Լ
 քղբ փոքր առ ռեկա գետով . ուր յնշագոյն ունէր
 նւհնպիստ պատուական , այլ այժմ լի է աւազով :
 Աստ 'ի 1534 իշխանք բովեանիոյ հանդիսիւ ընկա
 լան զաղանդն լուտերական . և աստ նախ գրեցաւ
 սահմանադրուի լուտերական եկեղեցւոյն : 'ի 1768
 'ի շրջակայս այսր քղբի եղև սմով սաստիկ մոսկո
 վաց թ բրուսիացւոց . յորում անկան զօրք բղմբ 'ի
 բրուսիացւոց . և զինի սակաւոց սպարապետ մի
 որ ամրացել կայր 'ի քղբի աստ հնդրձ իւրով գնդաւ
 ստիպեցաւ անձնատուր լինիլ մոսկովաց :

Պեկար . 'ի նախն՝ Պիւռիւրոս : Բղբ փոքր , այլ բա
 բեշէն , առ Բերանդէ գետով . ունի շարժանակի
 արուարձանս , և դղեակ պատուական : Անուանի է
 ասնավաճառն ընտիր ընտիր երկվարաց սորին քղբի :
 Գուրգիւր . 'ի հն՝ Գուրգիւր . Գուրգիւր . Գուրգիւր .
 և Գուրգիւր : Է քղբ փոքր , այլ սմուր առ բեր
 սանդէ գետով , որ մօտ 'ի քղբն մտանէ 'ի ծովն պալ
 դիկ , և անդ դործէ զՄիսի կոչեցել նւհնպիսուն .
 յորոյ 'ի պահպանուել ծախք բղմ լինին : 'ի նախնու մե

էր դըլուար քղք դքսուեն Գասսուպէնայ . իսկ այժմ է նախապատիւ քղք իշխանուեն գամիկայ, քարէ շէն, ուր դործեն սլասուական առուեղէն կերպրասս, և վէրդէն կաաւս . առնէ բիւժ առեարուես նաւար կուք Է լէհս, և Է այլ ազգս : Առնի դղեակ պատուական, և 4 կի՛ 5 եկեղեցիս . յորոց մին որ է նո՛ւրբէլ անձամօրն՝ կանոնիկոսական է . այլ կանոնիկոսուէք նի՛ր այժմ լուսերական են, ուն և բովանդակ քղքն, և մենաստան մի աղնուական և քղքացի օրիորդաց : Առ սովին քղքաւ գասնին աղբիւրք աղի ջրոյ ծանուցե՛լ և ՚ի նախնեաց . յորմէ եռացմամբ դործեն աղ, բայց սակաւ՝ սակս նուազուէ փայտի . դոր Է բերանդէ դեա բերեն ՚ի հեռուստ, վնյ և թանկագին վաճառեն : ՚ի 1758 և ՚ի 1760. մասկովք Է ծով և Է ցամաք պաշարեցին զքղքս զայս . և հրազնի դնտակօք բիւժ քանդմունս դործեցին ՚ի նի՛մ, այլ սչ կարացին առնուլ : Յետոյ դի՛ժլ ՚ի 1761 Է ամիսս վեց պաշարեցին զնա Է ծով և Է ցամաք . և վնի՛ն անհր նարին ինասս դործեղոյ ՚ի նի՛մ, առին . այլ ՚ի 1762 անդրէն գարձուցին առ թի՛րն սրուշի :

Գեււրն . ՚ի ճն՝ Գոսոււրն . և Գոսոււրն : Է քղք բարեշէն առ Նիւեղէ՛ գետով, որ մասնէ ՚ի Եմօն, կի՛մ Է ամիսս լիճն մօտ ՚ի Քուլէնպէրի լեառն : Այս քղք ՚ի 1504 բովանդակ հրկեղ եղև . և ՚ի 1718 մեծ մասն նի՛ր . այլ անդրէն շինեցաւ գեղեցիկ և լը կարդի . մենդ ՚ի վերջին շինուէ . յոր մեծապէս ձեռնառ եղև արքայն փիդէրիկոս գղ լիէլմոս . վնյ ՚ի յիշատակ այնր մեծի երախտեաց նի՛ր՝ ՚ի 1726 քղքացիքն կանդնեցին արձան ՚ի պատիւ նի՛ր Է մեջ դըլուար հրապարակի քղքին : Աստ են դուական ասեանք ստրին բամբաանիոյ . ունի դղեակ սլասուական, և եկեղեցիս մեծաշէնս, և այլ շինուածս գեղեցիկս : Իսկ ՚ի Ճմիս ուղղափառուէ էին անդ երեք մասուոք կառուցեալք ՚ի վի՛ր երկց զնի՛ն լերանց ՚ի պատիւ անձամօրն, յորս յաճսխէին ուխտաւորք . և մերձ ՚ի դղեակն՝ մենաստան մի կանանց . այլ վնի՛ն տիրելոյ լուսերական աղանդոյն՝ խափանեցան : Աստ նասաւ երբեմն և ենիսն գամիկայ :

Կերլէն : Քղք փոքր առ բերանդէ գետով . որ ՚ի 1240 տուաւ ենիսն գամիկայ . ուր ՚ի 1540 ենիսն մարտինոս քարթիթեան կառոյց եկեղեցի գեղեցիկ . որոյ կենդանագիր սլատկեր կայ մինչև ցայժմ ՚ի դասի այնր եկեղեցւոյ . ուն և ստպանն, և արձանէայ պատկեր վայհերեան ենիսի :

Ուրիշն լուրսէ : Է քղք մեծ և բարեշէն առ վերսէր
զեւտով, ուր առնէ ազատ նաւարկութի . երևի թէ
զանաւն իւր առնու 'ի շրջակայ անտառէ . ունի դղեակ
պատճառական, և 'ի նմ եկեղեցի : Այս քղք երկցս
դրեթէ բովանդակ այրեցաւ, այլ յետոյ անդրէն
շինեցաւ :

ՇՊՈՒԲԷ, կի՛ մ ՍՊՈՒԲԷ . 'ի հն' ՍԼԻԲ . ՅԻԼԷ, կի՛ մ
ԲԼԻԿԵ : Քղք առ համանուն գետով, որ աստի
սկսանի լինիլ նաւարկելի . ունի դղեակ պատճառ-
կան, և 3 եկեղեցիս, և մենաստան մի լուսերա-
կան օրիորդաց ազնուականաց : Առ սովին քղքաւ
'ի ՍՊՈՒԲ գետոյ որսան սէրմօն ձուկն բի՛մ . գործէն
աստ վէշէն կառ բի՛մ յոյժ, զոր տանին 'ի վաճառ
'ի տանցքա . որ 14 մլոնսւ և եթ հեռի է աստի :
Այս քղք երկցս մեծամեծ զնասս կրեաց 'ի հրկիւ
զու՛թէ :

ՍՊՈՒԲԻԿԷ : Աւան կի՛ մ քղքսոգիւղ երևելի առ բե-
րանով սոջբէ գետոյն . բնակիչք նր ունին զազա-
տուիս քղքսոցոյ :

ՆՊ, ՇԻԿԻՆ : Քղք Է մէջ ՎԻԼԻՄՍ և այլոց լճոց,
շինեալ 'ի սկիզբն ժԳ գարու 'ի ք ուրատիւլաուսէ
դքսէն, Է ձևոյ շէգդինոյ որ առ օտերաւ, իբր
նախապարիսոյ 'ի պաշտպանուի սահմանաց իւրոց
յերեսաց բրուստիացոց . զոր հի՛մ շրջակայ վիճա-
կան էա իբր աւանդ ետլսին գամի՛նայ 'ի 1321 :
Այլ յաճախ հրկիւղուիք և պօղմուիք շէտուն նմ
դուլ բարգաւաճիլ և ծաղկիլ . 'ի 1758 մեծամեծ
զնասս կրեաց համօրէն վիճակաւ իւրով 'ի մոսկո-
վոց . և 'ի 1760 ոչ կարելով ամբողջ վճարել զհարկս
պահանջելի 'ի զորաց մոսկովոց, աւար հարաւ հա-
մօրէն վիճակն . և իմ ստացուածք բնակչոցն հնի՛մ
անասնովք նոյ տարան 'ի լէհ :

Վահանգ ք. Պրուշ, կի՛ մ Ռրուսիա պրան
տէպուերկայ, կի՛ մ թիգրուի բրուստիոյ :

Այս մասն բրուստեան արուե՛ թ մասին շրջա-
պատե՛ է 'ի ջուրոց, և թ մասին յայլ և այլ նա-
հանգաց . 'ի հիւսիսոյ՝ ունի իւր սահման զսամոկի-
ցիա . յարևելոյ՝ զմեծ գքսուին լիգվանիոյ և զբոս-
լաքիս . 'ի հարաւոյ՝ զմասովիա լէհաց . իսկ յարև-
մուտոյ՝

մտոյ՝ զպալղիկ ծովն, և մասամբ ինն զպրուշ Լէ-
հաց : Տարածուի նր բովանդակ է 13664 քառակուսի
մղոն Յագրական. և ունի 62 քղքս մեծ և փոքր. և
գղեպկս և գեօզս բլմս. իսկ թիւ համօրէն բնակ-
չաց նր 600000 :

Գլխաւոր գետք նր են Վիտուլա, որ զփոքր ինչ
մասն ևեթ նր սուգանէ : Բրէիւլ. Մէիւլ, կի՛ Միւիւլ.
զորս ՚ի վեր անդր ՚ի ներածուե ստորագրեցաք : Բա-
սարիէ. ունի զծագումն առ հօքըդայն քղքաւ. և
իբրև 60 մղոնաւ չափ հոսեալ չ բրուսսիա, մերձ
բաոսարիէ գեղջ մտանէ ՚ի ծոցն վէնէտիեան, Ֆրիշ
հաֆ կոչեցել :

Վլլէ. ելանէ յերմէլանաիա քառէն. և զկնի 88 մղո-
նաչափ ընթացից, միանայ չ բրէկլլ գետոյ առ վե-
լաւ քղքաւ : Բաց ՚ի գետոց աստի՛ են յայսմ մասին
սրուշի և լիճք մեծամեծք, և ջրաբաշխ խրամք բաց-
եալք ՚ի գիւրուե վճիհանուե երկրին. որոց գլխա-
ւորքն են հետագայք :

Լիճ, կի՛ ծոց Վէնէպիեան. լը գերմ՝ Ֆրիշ կաֆ : Է-
ծոց մեծ երկայն իբր 48 մղն. և լայն 12. իսկ ուրեք
ուրեք՝ 5 ևեթ. երկայնամիտ ցամաք կիրճն անջր-
պետ չ մէջ նր՝ և պալղիկ ծովուն՝ կոչի Ֆրիշ ներսնի.
Իսկ նեղուցն՝ որով առ բիլլաւ քղքաւ կցորդի չ
նոյն ծալ՝ կոչի Կարդ. որոյ լայնուին է իբրև մղն
մի. իսկ խորուին 12 սանաչափ : Բայց խորուի լճին
կի՛ ծոցոյն սակաւ է ք ղ Բրէիւլ գետոյն. զնկ մեծ
նաւք բեռնաւորք, ոչ կարելով անցանել չ այն,
բռնադատին թափել զբեռինս ՚ի բիլլաւ քղք : Ասի
թէ այս ծոց բացաւ ՚ի 1190 ՚ի սաստիկ և յերկա-
րասե մրրկաց :

Լիճ, կի՛ ծոց Գարսնէան. լը գերմ՝ Գարսն կաֆ.
յայս անուն անուանել ՚ի գուրլանաիոյ. երկայնուի
նր՝ է 52 մղոն. իսկ լայնուին իբր 24. անջատել ՚ի
պալղիկ ծովէ երկայնամիտ ցամաք լեղունաւ հօղոյ.
զոր գերմանոցիք կոչեն Գարսն ներսնի. որ թարգ-
մանի՛ Երկիր ցածուն. ՚ի բարբառ ետոննացոց կոչի
Մէնպէնի. ք Հրոճանդան սօճեաց. իսկ առ սլի-
նիսի՛ գտանի յիշատակեալ Մէնրծոճօն անուանք.
և հողորդի չ նոյն պալղիկ ծով առ մէմէլաւ ՚ի
մեռն նեղուցի՛ որոյ լայնուին է իբրև մղոն մի, իսկ
խորուին 19 սանաչափ : Յայս ծոց ՚ի տեղիս անցիս
գտանին խաղիաղք, և յսրճանուաք. ուր և յաճախ
լինին մրրիկք վտանգաւորք : Հինգ գետք մտանեն
՚ի նմ. ք Տայնէ. Կիլիէ. Ռոստէ. Միւիէ. և Տանիէ.
Թոլ

Թող զայլ գետակս և զձորակս : 'ի շրջակայ եզերս
 նր բնակին ձկնորսք , որ առ հարկ գուրացիք կողին :
 Բաց յերկուց աստի գտանին 'ի ներքին կողմանս
 նհնգիս և այլ բլիճ լիճք մեծամեծք և փոքուիք . ոմանք
 4 , ոմանք 8 , և ոմանք մինչև 932 մղոնաչափ երկայն .
 և 4 և 8 լայն . գլխաւորքն են Սէրբիկէն . Տրաս-
 սենկէն . Լիճ Աշկերգուրի , և Լիճ Ռայնայ :

Իսկ ջրարանի խրանք են 'Նայ կիլի . որ սկսանի առ
 լարբենէն քղքաւ , և աւարտի 'ի կիլիէ գետ մերձ 'ի
 սքէբէն քղք : 'Նայ քայնէ . սկսանի առ շմերպէրկ քա-
 ղաքաւ . և քնայ աւարտի ուղղագիծ 'ի դարխաւ ,
 ուր մտանէ 'ի բրբէկըլ գետ : Գլայն Բերբէրի . իւրայն-
 քի Փոքր խրամ փիղէրիկեան . սկսանի 'ի կիլիէ գե-
 տոյն մօտ բաւդէնուսըլ քղքի . և առ բէդրիքէն
 քղքաւ 4 մղոնաւ հեռի խառնի 'ի մէմէլ գետ . զոր
 լէհք 'Նիէնէն , կի՞ 'Նէմնի կողին : Արաս Բերբէրի
 կրայն , քի Մեծ խրամ փիղէրիկեան . սկսանի 'ի վեր-
 բէ գետոյ՝ որ է առաջք մի մէմէլայ կի՞ նէմնիկայ-
 և առ լիսպաւ քղքաւ 12 մղոնաւ հեռի մտանէ 'ի
 տայնէ գետ : Այս երկու փիղէրիկեան խրանք
 սկզբնաւորեցան 'ի 1688 յայրի կոստահայն գրու-
 շէտայ . և կատարեցան 'ի 1696 . որք 'ի 1713 էն և
 այսր՝ են լէ Թրուք Թիբրին բրուսիդ :

Երկիր նր լի մասին դաշտային է , մեծք 'ի հիւսիս
 սային և յարեւմտեան կողմանս . իսկ արեւելեան և
 հարաւային կողմանք նր՝ շրջապատեւ էն անտառալից
 լէրանքք . ուր յաճախ են և լիճք մեծամեծք և ճա-
 հիճք . 'ի զեռնային կողմանց անտի մեծ մասն գետոց
 նր ունին զծագումն : Դաշտային տեղիք նր լի առա-
 ւել մասին արգաւանդ են՝ յաւէտ առ անխոնջ աշխա-
 տասիրուն բնակչացն , ք 'ի բնատուր արգասաւո-
 բուէ . որք բերեն հաճար , գայի , վարսակ , այն է՝
 իւրաք , կորեակ , ոլոռն , և այլ արմուխ . ունի և
 վուշ սրատուական , կանեփ , ծխախոտ , և աղգի աղգի
 բանջարս ստրաիդաց . այլ մերգս և պտուղս տակաւ .
 իսկ 'ի գինւոյ զուրկ է գլխովին , զոր այլուստ տա-
 նին անգ , ուր և զմիրգս . բայց արօսս ունին բիւմ
 և խոտաւէտս , և անասունս ընտիրս , մենք երի-
 վարս , և արջառս , որք կարի շահաբեր են երկրին .
 այլև զնի՞ն տեսակս վայրի երէոց , և հաւս ընտանիս
 և վայրենիս . այլ առաւել ք զմե՞ ձուկն առատ 'ի
 ծովէ 'ի լիճից և 'ի գետոց . և փայտ բլիճ 'ի սէտս
 հրոյ և շինուածոց . գտանի անդ և աղց . մի մասն
 նայի՝ որ իջանէ 'ի վր բուսոց ինչ ստրաիդաց : Այս-

սօքիկ էն գլխաւոր վաճառք՝ որք ելանեն ՚ի նէնդէ
 տտի, ոմ նշանակեցաք ՚ի ներածուէ սորին արուէ .
 որ ունելով քաջայարմար դիրս առ վճիւկանուծի,
 սակս շրջակայ ծովու, և մեծամեծ դետոց, և ջրա-
 քաշն խրամոց, որք հալորդին Է ծով, ծաղկել է
 վճիւկանուէ նր . զոր և օր ք օրէ ջանահատար լինին
 թգրք նր և ևս աճեցուցանել : Յնջագոյն զուրկ էր
 բրուստիս գրեթէ յամ արուէստից . այլ ՚ի վերջին
 թմկս քաջաջան թգրք նր ծաղկեցուցին յոյժ յոյժ,
 սէսսպէս գործարանս հիմնելով . յորս նշանաւոր էն
 գործարանք ապակւոյ, հնոցք և գործարանք եր-
 կաթոյ և սղինձոյ, ջրալսց թղթոյ և վառօդոյ, և
 այլ զնչն ասուեայ և վշեղէն Կործուածոց :

՚ի նախնի թմկս զնչն ժղճիք բնակեցան յայսմ նա-
 հանգի . յորոց սակի էն և Սուրբալի, Գալիւրդ, և
 Շլաւր, կմ Սլաւր . որոց պատմուէ մթին է և ան-
 սասոյգ մինչև ցժ գարն, յորում նախ սկան կոչի
 Պրուտ, կմ Բրուտ . և կմ ք հնչման խրեանց՝
 Բրուտէն . զորս նախնիք զնչն օրինակաւ գրեցին, ոմ
 Բրուտի . Բրուտի . Բրուտի . Պրուտի . Պրուտի . այլ ծա-
 դուան այսր անուան անսասոյգ է : Սակայն ոմանք
 հաւանական համարին, թէ նախնի բնակիւք այսր
 նահանգի՝ սակս ասհմանակից լինելոյ ուսաց՝ կո-
 չեցան Բոսորուտի . այն է՝ ժողովուրդ ասհմանակից
 աուսաց . վն զի անուեդ Բո ՚ի նախնի բարբառ
 պրուչից նշանակէ Աւքնիթեր, կմ Մերձակայ : ՚ի
 թ գարուն թգրք լէհաց փոյթ կաւան ածել ՚ի բրիս-
 տոնէական հւնս զպրուչս, որք մինչև ցայն թմկ
 կային ՚ի խաւարի կոապաշտուէ . յորոց առաջին եղև
 բոլեւրաւոս ան . որ պատուհասեաց զպրուչս, սակս
 ՚ի 997 սպանանելոյ նց զսքն ադալքերաոս, կմ ալ
 պերտոս, որ դնաց անդր քարոզել նց զքն . յետ
 այնորիկ բնմ պնդմուէք գրգռեցան Է լէհս և Է
 պրուչս : ՚ի թգ գարուն պրուչք հարին քանդեցին
 զգուրմ, զգույավիս, և զմասովիս քուս լէհաց .
 որոց գուռուատոս դուքս մասովիոյ՝ ոչ կարելով զգեմ
 ունիլ, կոչեաց յօդուէ զքաջակայ իշխանս զաղգա-
 կիցս իւր . և տուաւ յայնժամ խաչ այնոցիկ, որք
 դնային ՚ի պնդմ լէգեմ պրուչից, իրրև լէգեմ թշու-
 մեաց խաչին քնի . բայց և այնմ չեղև կարող դուռ-
 ուատոս նուանել զպրուչս . զայ ան իւր մարտակից
 զխաչակիր ասպետս թուտոնեան կարպին, որք վան-
 նալ զպրուչս ՚ի 1230 ընկալան զմրուէ դուրմ և ոսպ-
 րին քուսց վն 20 ամաց ևեթ . ապա մշտնջեհասաւ
 հաս

հաստատեցան 'ի նո՞ . Եւ նմին տոճաւ նոց բացարձակ
 տրուէ 'ի վր յամ տեղեաց , որոս սրով իւրեանց աւ
 յապայն սասային 'ի պրուշից : Արդ՝ ոք նիզակակ
 ցուք ասպետաց՝ որք կոչէին Ասպետք Թրոյ , զկնի
 53 ամաց զբովանդակ բրուսսիա Եւ տրուէ իւրեանց
 նսճաճեցին . և 'ի 1309 կարգապետք նոց 'ի մէրեէն
 պուրկ հաստատեցին զաթոռ իւրեանց : Այսպիսի
 քաջագործութք մեծամեծաւ ասպետացն , ելին 'ի
 մարտ և Եդէմ լիզվանիացւոց , այլ 'ի պարսուէ մատ
 նեցան առաջի նոց . ապա 'ի 1410 հարան 'ի հարուճածս
 անհնարինս 'ի լէհաց առ դաննէնպերկ և կրէնվալտ
 քղքք . և կորուսին զմեծ մասն իշխանուէ իւր
 եանց : Եւ 'ի 1454 կէսն պրուշի տաղակացեալ 'ի
 գժնդակ լծոյ նոց , ինքնակամ անձնատուր եղև ք
 հասիմիրայ լէհաց արքայի . ապա զկնի բազմապա
 տիկ պիտոյնց 'ի 1466 հաստատեցաւ , զի մասն այն
 պրուշի՝ որ այժմ կոչի պրուշիա , կի՞ բրուսսիա լէ
 հաց , լիցի մի յազատ իշխանուէց Թիրուէն լէհաց , և
 Եւ պաշտպանութ Թիրի նո՞ : Իսկ միւս մասն լիցի Եւ
 տրուէ Թեառնեան կարգին , բայց ոչ բացարձակապէս ,
 այլ իբրև աւանդ առել 'ի լէհաստանու . և Թէպէտ
 յետ այնորիկ գուն գործեցին ասպետք Թեառնեանք
 'ի բաց հանել զանձինս 'ի տրուէն լէհաց , այլ ոչ
 կարացին . վնյ 'ի 1519 անդրէն գրգռեցան պիտոնէք .
 և 'ի 1525 եղև խաղաղութ 'ի գրադովիա . ուր ալբեր
 տոս փիդէրիկոս կարգապետ Թեառնեան կարգին
 Թողել զկարգ կրճաւորութ , փոխեցաւ 'ի դուքս
 Յական ստորին պրուշի , կի՞ բրուսսիոյ Եւ պայմա
 նաւ՝ զի ունիցի զայն իբրև յաւանդ 'ի լէհաստանու :
 և արու զաւակք նո՞ իրաւամբ ժառանգուէ յաջոր
 գեսցեն զտրուէ նո՞ . և 'ի պակասիչ նոց՝ եզբարք նո
 ղին ալբերտոսի , և որդիք նոց :

Աս զայս օրինակ 'ի վերջ հասել աւարտեցաւ տրուէ
 ասպետաց Թեառնեան կարգին 'ի պրուշ . որ եկաց
 մնաց Եւ ամս իբրև 300 : Սոյն այս նոր գուքս հա
 ւատագրութ եմոյժ 'ի տրուէ իւր զաղանդն լուտե
 բական . և 'ի 1544 հիմնեաց համալսարան 'ի քէնի
 կապերկ : Այս յովակիմ փիդէրիկոս կայսրընտիր
 միացոյց զայս մասն պրուշի Եւ կայսրընտիր տանն
 պրահնէպուրկայ : Յետոյ փիդէրիկոս դուրիկըմաս
 հզօր կայսրընտիրն յերեսնամեան պիտոյն անդ Թէ
 պէա 'ի սկզբանն՝ շվէտաց նպաստեր , այլ յետոյ դար
 ձաւ 'ի կողմն լէհաց . յայն սակս 'ի 1657 'ի դաշնա
 գրուէն վէլաւայ և պրոմպերկայ՝ յովհաննէս կասիմիր

արքայ լէհայ՝ աղաա արոր զնա յամէ . որ և հանդերձ համօրէն արու յաջորդօք իւրովք ծանուցաւ ինքնիշխան տր այնր մասին պրուչի , որում մինչև ցայնժամ իշխէր հանդերձ կախմամբ իմն զարքայէն լէհաց : Եւ այնուհետև այս մասն պրուչի միշտ եկաց մնաց Է տրուք կայսրընտրաց պրանտէպուրիայ : Սոյն սա լարձակեաց զտրուի պրանտէպուրիայ , որ և յայն սակս մեծ կոչեցաւ : Իսկ փոքերիկոս որդի և յաջորդ նր՝ զգրուին պրուչեան ամբարձ ՚ի պատիւ թգրուէ . ուն նշանակեցաք ՚ի վեր անդր ՚ի ներածուէ տրուէն բրուսսիոյ : ՚ի 1757 յոգնախումբ զօրք մոսկովաց ՚ի լիզզանիոյ մաին ՚ի փոքր պրուչ , կմ բրուսսիա . և անհնարին աւերածս դորձեցին ՚ի նմ . զոր և կալան իբրև Է ամս 5 . այլ ՚ի 1762 անդրէն գարձուցին արքային պրուչի : Ապա ՚ի 1773 ՚ի բաժանել զլէհերից ինքնակալաց , արքայն պրուչի բաց յայլոց տեղեաց , զոր էառ ՚ի մեծէն լէհաստանու : Է ի բե դրուեաց և զբրուսսիայն լէհաց բովանդակ : Յայս նշնգ ևն երկու գլխաւոր կրօնք կմ աղանդք լուտերականն և կալվինական . յառաջագոյն գրեթէ բոլոր նշնգն լուտերական էր . վն զի վերոգրեալ արքերդոս առաջին դուքս նր զայն աղանդ եմոյժ . բաց յետոյ իբրև եկին աստի և անտի նոր գաղթականք , որք լ առաւել մասին կալվինական էին , բազմացան անդ և կալվինականք - զի տոճաւ նց ազատուի հրատարակաւ կատարելոյ զպաշտամունս իւրեանց . որք ստացան և եկեղեցիս ոչ միայն ՚ի գեօղս , այլև ՚ի Քղքս , և յամ տեղիս , ուր և կամեցան : Լն անդ և ուղղափառք , այլ սակաւ . որք յայսմ մասին պրուչի զերլօ և եթ գլխաւոր եկեղեցիս ունին . և այլ և սքանի մի փոքրիկ եկեղեցիս ՚ի գեօղս : Գտոււնին և սոկինեանք կմ արիոսեանք , որք ՚ի նախանց եալ դարու տարազրելք ՚ի լէհաց , եկին բնակեցան յայսմ մասին պրուչի . և թէպէտ ՚ի սկզբան անցել դարու աստի ևս արտրեցան , սակայն մնացին ՚ի ծածուկ քանի մի գերդաստանք . որք ՚ի վերջին ժակս առ սակաւ սակաւ յերևան եկել , ստացան եկեղեցիս ՚ի գեօղս ինչ :

Այս նշնգ բաժանի ՚ի չորս էււս . որք են Սաճան , Կարանկիա . Օպէլանա . և փոքր լիւվանիա . զորս յառաջէլայդ ստորագրեացուք :

ՄԱՏԼԱՆՔԻՄ Է

Մ յս ԳԼԱ պարագրէ զճախնի Մատանքիս . ըզ-
մասն ինչ հնոյ (Նաբր-Նոյ) և Պերրլանքի . եր-
կիր նր լը առաւել մասին աւազուց է և անբեր .
և լը մասին անտառալից . և յանտառաննր գամնին
բազմուի եղջերուաց , այծեմանց , նապաստակաց ,
և աղգի աղգի վայրենի թուչնոց . իսկ 'ի կողմն լիգ-
վանիոյ' է դիւր գաշտավայր անդործ և անգարման
իրբ 24 մղոն լը երկայն և 16 լը լայն , ուր յնշապոյն
էին ցուլք վայրենիք . առատուի է աստ ձկան , 'ի
լճից , 'ի գետոց , և 'ի ծովէ : Գլխաւոր սեղիք նր
են հետագայք :

Վեկիպերի . 'ի հն' Ռեճիօճնդամ . 'ի բարբառ լէհաց
Գրուէլից . իսկ լը լիգվանիացուց' Դարալապոյնէ : Է
գլխաւոր քղք համօրեն պրանտէպուրկեան պրու-
չի . մեծաշէն' բազմազաւառ . և մի յերևելի վաճառա-
տեղեացն եւրոպիոյ , առ բրէկըլ գետով . յորոյ վր
են աստ 7 կամուրջք : Այս քղք բովանդակի յե-
րից քղքց միտցեւոց . որք կողմն Ալտրապր . այս է'
Հին քղք . սա մինչև ց 1455 կոչէր Քեկիպերի . ապա
կոչեցաւ հին քղք առ 'ի զնձնուի 'ի Լեդեկիտք քա-
ղաքէ անտի , որ է երկդ քղք . իսկ երրորդն կոչե-
քնայեհօգ . բովանդակի և 'ի 14 արուճարձանեայց ,
որոց շրջադատն հրթձ Քրիպերիպուրի ամրոցաւ (զոր
ստորև ունինք ստորագրել) առաւել է ք 8 մղոնա-
չափս . պատեւ հողալից պարսպապատ պատնշաւ :
Բայ յեկեղեցեաց' և յայլոց հմրկց շինուածոց' ու-
նի տունս իրբև 3000 . և բնակիչս (թող զօտարա-
կանս , և զղինճօրս , որք կան 'ի պահպանուի քա-
ղաքին և բերդի նր ,) առաւել ք 40000 . որք լը
առաւել մասին են գերմանացիք լուտերականք . են
անդ և բազմուի գերմանացոց , անգղիացուց , հո-
լանաացոց , և գաղղիացուց կալվինականաց . այլև
հրէայք բքմք . գրոանին և ուղղափառք , այլ սու-
կաք . և սք ամբն ունին սեփական եկեղեցիս :
Գլխաւոր լեզու քղքիս է լեզուն գերմանացուց .
բայց առ 'ի դիւրացուցանել զառևտրուի վաճառա-
կամուժե , խօսին և 'ի բարբառ լէհաց , և լիգվա-
նիացուց : Փողոցք նր 'ի գիշերի լուսաւորին 1253
մեծամեծ լապտերքք . վր յ մարթ է շրջիլ 'ի նս 'ի
գիշերի , ուղ 'ի տունջեան : Ունի և մեծամեծ ան-

կելանոցս, և ասորանս հոյակապս, և այլ զննչն հարկ շինուածս մեծաշէնս. այլև համաշխարհն երկելի, որ յանուն քղքին և հիմնադրի նր կոչի Համաշխարհն բեկիսնսնստն ալբերտան. այլև Բելիւնէան 'ի բրեկըլ գետոյն. հիմնել 'ի 1544 յաբերտոտե իշխանէ. յորում են 38 ուսուցիչք. Թող զսասրին դասասուս. ամբն լուսերականք. ունի և այլ երեւելի դպրոցս, և ձեմարանս դիտութեց. և ազատական արուեստից, և պարտեզս գեղեցիկս և մեծամեծս ոչ միայն յարուարածանս, այլև 'ի բուն քղքի անդ : Յնչագոյն ունէր և եմպարան, որոյ ամոռանիտ եկեղեցի կայ մնայ մինչև ցայսօր. այլ 'ի ձեռս լուսերականայ. ուր 'ի 1721 շինեցին երգեհոն մեծ և ճարտարագործ. որ ունի 5000 փողս : Աւնի և գործարանս զննչն արուեստակերտ իրաց և նւէնդիտ ուստուական. ուր յաճախեն երթեկեկք նաւուց : Այս քղք ունի իւր սեփական զօրս. վնչ ազատ է 'ի ասլոյ իջևանս արքունի զօրաց : 'ի 1701 փիղեբիկոս ան Թքր պրուշի 'ի սին քղքի եդ Թագ արքայական անձին իւրում, և կոչեցաւ Թքր պրուշի : Սկիզբն հիմնարկութե նր եղև 'ի 1255. յորժամ ան պալմիսլաուոս արքայ սոհեմիոյ գնաց յօգնուի ասպետաց Թուսոնեան կարգին Շգեմ սամլանտիացուց հեթանոսաց՝ որք լը իորհրոյ նսրին արքայի՝ շէնեցին գղեակ, և ապա քղք առ նովաւ. զոր և 'ի պատիւ նր կոչեցին Քեհիպերի, այս է Լեառն արքայի : 'ի 1267 փոխադրեցաւ յայլ տեղի. և 'ի 1286. ստացաւ զազատութս գուլմ քղքի :

Քրեկեհիպերի : Եւ ամրոց հզօր, շինել 'ի 1657. հանգեոյ Քեպիպեք քղքի. ուր երկու առաջք բրեկըլ գետոյն լիսանին : Եւ է քառակուսի կանոնաւոր. պատել լայնաբաց խրամով, և բրեկըլ գետով, Ե որում միանայ Գոթեկեդայի կոչեցել լինն : Յամրոցի անդ գոյ և եկեղեցի և զինարան մեծ :

Ֆիլիպսուին : Քղք փոքր. որ 'ի 1289 Թուսկանէն մինչև ցճարակիլ լուսերական ազանդոյն՝ երամոս եմպին սամլանտիոյ. ունի գղեակ ամուր շրջապատ եալ պարսպօք և խրամօք :

Բիւս : Քղք բարեշէն, և բերդ ամուր, կառուցեալ 'ի լեզու ինն հողոյ կմ ցամաքի իբրև նախապարիսպ, և դուռն լորուսիոյ 'ի ծովակողմն կուսեփողոցք նր լայն են և ուղիղ. և շինուածք տանց վայելուչ շարքարեղ 'ի ներքուստ լը սովորուե հռչանտացուց. ունի նւէնդիտ ուստուական, ուր

յաճախեն նաք. որք աստ թափեն զբեռինս թմա
սին. շատք ևս ասակն զսեղի առնուն, վն շունկոյ
վենկեակեան ծոցոյն խորութի բաւական բեռնաւոր
նաւուց մինչև 'ի բենիկապերկ քղք. Աջոց քղքիս'
է հնգանկիւնի. արտաքին ամուրիք յի հզորք. և
ամ շինուածք պատկանելք առ նա՝ դեղեցիկ ք և բա
րեկարգք: 'ի դուան ամբոցին կառուցել կոյ վիմա,
տաշ հեծել արձան մեծին փղեկերիկոսի վիշկլմոսի.
և 'ի վի ք գրանն աշտարակ պահպանութե. և առ
գրան 'ի կողմն արտաքին պարսպոց' և արձանն շածոյն
պտղի ունելով զբերսս առ շէտս. իսկ 'ի ներքս
յափոց անգր եկեղեցի, ուր լուտերականք և կաշ-
վենականք կտրեն զպաշտամունս ի բրանց, և համ
բարք հրազնուց: 'ի 1626 առին շէտք զայս ամ
բոց, զոր և ևս ամբոցուցին. այլ 'ի 1635 թոցին և
մեկնեցան անտի. իսկ 'ի 1758 մասկալք տիրեցին
նմա:

Լորիս: Քղք փոքր' և բերք ամուր' առ տայնե դե
սով. որ յերկուց կողմանց պատել է 'ի գետոց, իսկ
յայլ կողմանց ամրակառոյց պարսպք և խրամք:
Աստ վճարեն զմարսս նաւակք, որք չէ մեծ փե
ղերիկեան ջրալից խրամս եկել, անցանեն աստի 'ի
բենիկապերկ:

Գաբիս: Քղք փոքր և անլեն, առ որով տայնե
վտակ խառնի 'ի բրեկըլ. ունի գլեակ մեծ և վաղն
ջահան պատել խրամք: Աստ 'ի 1568 մեաւ ալ-
բերտաւ դուքս, որ եմյժ 'ի պրուշ զազանգ լու-
տերական:

Վէլու: Քղք փոքր շինել 'ի 1336 'ի կղզի ինչ ուր
Լէլէ վտակ մտան 'ի բրեկըլ. 'ի 1736 հրկեղ կղև.
և թէպա յետոյ անգրեն շինեցաւ, թ շինուածոց
լու ք զսաւըինն, այլ չէ այնպէս ծագելէ. ոնկեր
յնչն. ունի տունս 264: Անուանի է այս տեղի 'ի
պատմութիս ասկա դաշնագրուեց' որք եղեն աստ 'ի
1657 թ լէնս. որով փղեկերիկոսի վիշկլմոսի կոչար.
ընարին տունս ինքնիշխան արուի 'ի վի դքսունն
պրուշ. որ յետոյ հաստատեցաւ և 'ի պիտկոսք կի՞
պրուշերկ քղքի որ 'ի լէնս:

Վարանկիա :

Վյս քաղաքը պարագրէ զնախնի Վարանկիա . զմեծ մասն Բարանկայ . և զմասն ինչ կալինդիայ : Բնակիչք նր լը մեծի մասին լուսերական են . իսկ այլք ուղղափառք և կալվինականք : Երկիր նր առ հմրկ առեւլ, անբեր է . քղի զերեւելի մասն նր դրաւեն անտառք, և դաշտավայրք անգործ . բայց օւնի և անգաստանս ճշակելս, և ընսանի անասունս . և առաւել ք զամ ձուկն անատ 'ի գետոյ և 'ի լճից :

Գլխաւոր տեղիք նր են հետագայք :

Պրանդեպուրի : Է քղք փոքր և անշուք առ վենէտ՝ ծոցով, ուր հանդառ գետն մտանէ 'ի ծոց անդր . բնակիչք նր լը առաւել մասին ձկնորս են : Բայց ունի բերդ մեծ և Շարձակ, շինեւլ 'ի 1266 յոտառնէ մարդդանէն սրանտէպուրկայ, և յիտոյ անդրէն նորոգեւլ զկնի աւերելոյ զնա պրուշից 'ի 1520 : Հայկիէնպայ . որ կոչի և Սէրադ . 'ի բարբառ լէհաց Սէրա Սէրիգ : Է քղք փոքր առ Էրֆրէ, կի՞ վարֆր դեաով . շինեւլ 'ի 1301 . ուր նախնի կոապարիշտ պրուշք 'ի ներքոյ մեծի կաղամախ ծառոյ պաշտէին զԲուրխս անուն կուռս . և յայն սակա թոճի թէ զքղքս զայս 'ի բարբառ իւրեանց կոչուցին Հայկիէնպար . այս է Սէր քղք . ապա երևի թէ 'ի Բակս քրիստոնէութե կոչեցաւ Հայկիէնպայ . որ թարգմանի Սի տապար . թերևս զի տապարա 'ի բաց հատին զծառն զայն . և յայնմանէ տապարն եզև նշան քղքին . զոր ձևացուցանեն երկուսպարս խալաձև դնելով 'ի վր միմեանց :

Պարանկիայ : Գլք բարեւէն գրեթէ ք զայլ ամ քղքս նադանկիոյ առ ալլէ գետով 'ի գեղազոճարձ վայրի, շինեւլ 'ի 1331 : Ունի և գլեռակ, կի՞ բերդ պատուական կառուցեւլ իբր 'ի ժի գարու յասու, տագ թեաանեան կարգին :

Բարանկապուրի : Քղք փոքր, այլ գեղեցիկ և պարտապատ, որ ունի և բերդ, շինեւլ 'ի 1329 . բնիկ բնակիչք նր են իբր 200 ևեթ, ամբն լուսերական . և ունին 3 եկեղեցիս, յորս երևելի է մեծաշէն եկեղեցին գերմանացոց, և անկելանոցս : Այս քղք 'ի նախնուան եզև առ Բակ մի աթոռ կարգապետաց թեաանեան կարգին, ուր նստան թ կարգապետք : **Ալանկիայ :** Քղք փոքր, այլ բարեւէն պատեւլ ցցալ կերտ :

կերտ պատնշօք, ունի բերդ ամուր շինել 'ի 1335 օ
 առ Մարգէէ լծիւ կի՛ ծովակաւ . որոյ երկայնուին
 է 28 մղոն . իսկ լայնուին 6 . և բերէ օձամուկն բքմ
 յոյժ . որ և է մի 'ի գլխաւոր վախաւաց սորին քղբի .
 Կերտաւն : Բղք փոքր հիմնել 'ի 1325 առ օմէդ
 գետով . որ ունի երկու դղեակա . յորոց մինն որ է
 և դեզեցիկ . որ և ունի պարտեղ վայելուչ : Մերձ
 առ այս քղբ է լիճ մեծ կի՛ ծովակ , յորում գոյ
 կղզի շարժական , որ է հարուստ մի սարածու թի
 խոտալից հողոյ յերեսս ջուրց . որ երբեմն յայս կողմն
 և երբեմն յայն կողմն վարի 'ի հողմոց : Այս կղզի
 յնջին Ժփս լարձակագոյն էր . զի երկայնուի նր
 առաւել էր ք զ350 քայլս . իսկ լայնուին 250 . յո
 բում արածէին մինչ ց 100 անասունք . այլ և ծառք
 և թուփք անկեալ կային 'ի նի՛ . իսկ այժմ հասել
 է 'ի մասունս ինչ . և օր լը օրէ միշտ նոճազի : Բնա
 կիք քղբին 'ի շարժմանց այսր կղզոյ՝ գուշակէն
 զփոփոխուիս օգոց . որ և յայն սակս կոչի Աւ
 մանարքօ . իբր շրջան կի՛ օրացոյց կերտաւէնայ :
 Պարտէն : Բերդաքղբ բարեշէն առ լեպէ գետով .
 շինեալ 'ի կէսն ժի՛ գարուն . ուշ նստան երբեմն
 եղսունք բովեռանիոյ . և ստպեոք թևսոնեանք :
 Եօրտէնպարի . Տրեկի՛ Գարն . Ըիբի՛նպալ . Սենպարի :
 Են փոքրիկ քղբք 'ի սին Գուրի :

() պերլանա :

Թարգմանի Երկիր բարձր . Եճացոյցս սովորա
 բար գրի Հօգէլանփա . որ զնոյն նշանակէ .
 և պարագրէ զնախնի Բօլիսանա . Բօլիսանիա . և ըզ
 Կաշիփա : Բնակիչք նր լը առաւել մասին լուտե
 րական են և կալվինական . բայց գտունին անգ և
 ուղղափառք բզմք , սրք ունին 5 եկեղեցիս 'ի սմին
 Գուրի : Երկիր նր լը ամ տեղիս մշակել է և արգա
 ւանգ . ունի և անսառս բզմն : իսկ գլխաւոր տե
 ղիք նր են հետագայք :
 Մարիէնվերբէր . ք Վղզի մարեմայ . 'ի բարբառ լեհաց
 Գւլփոյն : Է՛ քղբ բարեշէն . որոյ առաջին հիմնար
 կուին եզև 'ի 1233 . 'ի կղզի ինչ կոչեցել Փլփոյն .
 յորմէ զինի սակաւուց փոխադրեցաւ 'ի տեղին .
 աւր այժմդ է առ լեպէ գետով , մերձ 'ի սահմանս
 փոքուն բովեռանիոյ . ուր 'ի նախնու մն նստելին
 եղսունք բովեռանիոյ . և ոմանք 'ի կարգապետաց
 թև .

Թևոսնեսոն կարգին : Մայր եկեղեցի նր մեծ է ք
զայլ ամ եկեղեցիս պրուշե , և ամրակուռ բերգա
նման : Ունի և դղեակ մեծ և ըարձակ , լս սուլորուե
նախնեսաց շինեչ և ամրացուցեալ :

Հուլանք : Քչք բարեչէն և երևելի կառուցեչ 'ի
վր բլրոյ առ վէսդէ դետով . և պարսպեչ ամրա
կուռ պարսպօք և աշտարակօք . փողոցքնր երկայն
են և լայն , և տունք նր գեղեցիկք . ունի և դղեակ
'ի բարձրացեչ վայրի , և երկու արուճարձանս , և
պարսէզս գեղեցիկս : Չայս քղք ասեն շինեալ 'ի
1296 ամանց իջևանաց հոլանտացւոց . որք զինի սպա
նուե կամսին և փլորենախնոսի , խոյս ետուն 'ի կող
մանս յայտոսիկ :

Ախլէնպարի : Քչք հին և բարեչէն առ կիլիզ գետով
միանգամայն և առ լճիւ . ունի դղեակ մեծ և ըար
ձակ , այլ քայքայեչ 'ի պէսնիս պնզմաց . որում 'ի
1578 զվերջին աւերած ետուն շէտք . որ մինչև ցայ
սօր չև ևս շինեցաւ :

Օդէլպարի : Քչք փոքր , այլ բարեչէն և բաղմա
մարգ . առ Վէլպարս գետով . որ ունի և դղեակ
վազնջական .

Րիւննարի : Քաղաք հին , ուր նասան եպստմնքբօ
մեռանիոյ մինչև ցամն 1587 . շնորձածք նր լս մեծի
մասին բարձր են , և փողոցքն նեղ , վրջ և մթին .
նոյնիս և դղեակ նր կառուցեչ 'ի վր լէրին' (որ
հնադոյն ևս է ք զքղքն ,) աւերեչ է յոյժ :

Մոհրանիէն : Պարսպաքղք փոքր , այլ բարեչէն շոր
ջապատեչ կրկին խրամօք , և 2 մեծամեծ լճիւք .
որոյ հիմնարկուին ասի լեալ 'ի 1302 . և աւարտեչ
'ի 1328 . 'ի քաջայարմար տեղուջ 'ի վր արբունի
ճննդհին , որ հանէ 'ի լէհ :

Բասէնկայ . Վիւննպեի . Նայրենպարի . Սուրա .
Օդէլպարի . Հոնենպարի . Պիւլֆալէրե . Բասէնպեի .
Քիւսպարի , կմ և Նւր քիւսպարի : Են փոքրիկ քա
ղաքք յայսմ գաւառի :

Փոքր Լիդանիա :

Լ յս գաւառ ձգի առ սամլանտիա . և պարագրե
զհին Սւալիա . զմեծ մասն Կապրուկոյ . և զփոքր
մասն ինչ Սաֆաւիոյ : Երկայնուի նր է 72 մղոն . իսկ
լայնուին 48 և 32 . որ 'ի 1710 գրեթէ խալառ ա
մայացաւ 'ի բնակչաց 'ի սլանուս դժնդակ ժանաախ
սի :

տի : Այս 'ի 1720 փրկերիկոս վիլելմս արքայն ժողովեաց անդ ժողդ բիւժ 'ի զվիցերաց 'ի զալլիաց-
 ւոց և 'ի գերմանացաց . և 'ի 1732 ետ անդ տեղն
 բնակուեւ և 15500 սալիսպուրկեցւոց , որք զամայն
 զանբեր և զխոսանացեալ զայս երկիր՝ ժրջան
 մշակուի այնպս արգաւանդս և արդիւնաբերս գոր-
 ծեցին , մինչև դերազանցել զայլովք գաւառօքն
 բրուսսիոյ , կի՞ պրուչի . 'ի բաց հատին զփուշս , և
 զմս ց սու անպիտանս , յսանքեցուցին զճահիճս , շի-
 նեցին քաղաքս , և գեղս , և եկեղեցիս , և լցին
 զերկիրն բնակչօք . և բիւրաւոր ծախք թիւրին , ա-
 լարեւի՛ իշինուի երկրին , 'ի սուղ Ֆիկի բիւժ առա-
 ւելուի վճարեցան . սուտի այժմ է մի յառաել ար-
 դաւանդ և 'ի բազմամարդ քաւցն պրուչի : Բնա-
 կիւք նր կէս մի լուտերական եւ , և կէս մի կալի-
 նական . և ստիաւ ոմանք ուղղափառք . որոց գոլով
 հաւաքեւի՛ ի զնիւն աղգաց , խօսին 'ի զնիւն լեզուս .
 բայց ըհանրական լեզու քաւին է լեզուն գերմա-
 նացւոց : Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայք :
 Մեկէ , կի՞ Մեկն . 'ի բարբառ կորիտայոց , կի՞ Լեդ-
 փոնայոց , Գլայփափ : Էք քաղաք բազմավաճառ , և ալ
 րոց և նահնգիստ առ կուրանեան ծոցով , ուր մտա-
 նէ Տոնի գետն . շինեցաւ 'ի 1279 . և ամրացուցաւ
 'ի 1312 . և 'ի կարգապետէն լիվոնիոյ սուճաւ կար-
 գապետին թմտոնեան կարգին պրուչի : Այս քա-
 վաք թեւիս փոքր է , զի ունի տունս իբրև 400 և եթ ,
 այլ բազմամարդ և բազմավաճառ . նահնգիստ նր
 մեծ է և սալահով 'ի հողմոց . պաշտպանեւ ռմբաւ
 գործեօք ամրոցին որ առ նովաւ . և ունեւով յեր-
 կուց կողմանց ամրակուռ աճբարտակս , որք 50 ձո-
 զաչափ ձգին 'ի ներքս 'ի ծոց անդր . յորոյ 'ի շինու-
 թի ծախեցաւ 5000 վեհեո՛ սակի : Յայս նահնգիստ
 'ի 1752 մտին 70 նաւք . և ելին 69 բերելով և տա-
 նելով անախ զանազան վաճառս . գլխաւոր վաճառք
 սորին քղքի՛ են արմտիք , օճառ , վուշ , կանեփ
 սերմն կտաւատի ևն :

Գիւտի . որ և Քրիստոսի : Քաղաք բարեշէն , մենդ
 թէ մեծ , բազմամարդ և բազմարուճեստ քան զայլ
 քաղաքս պրուչի զինի քէնիկսսպերկայաւ մեմէլ գե-
 տով . ը որ առնէ բիւժ առւարուիս ը քէնիկսպերկ ,
 և ը լէհ . և գլխաւոր վաճառք նր են արմտիք ,
 սերմն կտաւատի , ալ , փայտ , մամ , կողի , ևն :
 Բալիտ : Բիւք փոքր առ մեմէլ գետով . ունի գլեակ
 հին , որ է մի 'ի վաղնջական գլեկաց անախ պրուչի .

որ և երևելի էր 'ի Ժմիս կուսարչոտուէ պրուշից ,
զոր 'ի 1255 նորագեաց՝ մենդ թէ վերստին շինեաց
կարգն թեւոնեան . և ապա հրձիգ լեալ 'ի հեթա
նոսաց անախ , 'ի 1357 անգրէն նորագեացաւ , և կա
շեցաւ Լուսոհոսի , և ապա Բալիդ , յանուն գետոյն
որ առ նոյնաւ անցանէ :

Ինտերգուրի : Քաղաք փոքր առ Ալիւերս գետով ,
հիմնել 'ի 1572 . ունի առնս իրրև 350 և եթ . և բը
նակիչս իրրև 3000 . և գլեակ պատուական :

Կասովինէն : Քաղաք նորաշէն , շինել 'ի 1725 'ի գե
ղազունարձ վայրի առ բլսսէ գետով , որ ունի առնս
իրրև 200 և եթ . և բնակիչս իրրև 3000 .

Տուրքիէն : Քաղաք փոքր առ անկերաբ գետով , զոր
'ի 1732 չարձակեցին սալիսպուրկացիք :

Օւնոթո : Դղեակ՝ զոր հնդ Մալիսպուր քաղաքաւ
ետ շինել ալրերառս իշիանն 'ի յիշատակ խորհրդակ
ցուեն , զոր արար մերձ յայս անդի չ սիկիսմուն
գոսի օգտատոթ լէհաց արքայի . ուղ և նա 32 մղ
նաւ հեռի առ սահմանօք լէհաց 'ի 1560 շինեաց բո
ղաք , և եգ նմ անուն Օփուրոն : Այնչ կարի հետ
աստի 'ի 1656 հարան 'ի հարուածս սաստիկս թա
թարք 'ի շվետաց և 'ի կայսրնաիր զորաց . և բաձի
վիլ իշիանն՝ որ էր կալանաւորել , ազատեցաւ :

Լիս : Քաղաք փոքր , սղ բարեշէն առ լճիւ . և
գլխաւոր տեղի շրջակայ վիճակի . ունի գարոց եր
և ելի հիմնեալ 'ի 1588 . և գլեակ 'ի վր կղուոյ որ
'ի լճի անդ :

Եօնանեպուրի : Քաղաք փոքր և բարետեսիլ 'ի առ
փարակ վայրի առ Փիւ գետով . որ աստէն ելանէ
'ի Շէիբիսիէն լճն . ունի ամրոց , զոր Ժմիաւ ամ
բացուցին :

Լեյն : Բերդաքաղաք հիմնել 'ի 1285 'ի ջրարբի տեղ
ւոջ , առ ջրարախ իրամով որ զլէլանս կոչեցել
լիճն միացուցանէ չ Մուրշէն լճին , 'ի շրջակայս
սորին քաղաքի գասն գրամք հին հասվմոյցեաց :

Ռայն : Քաղաք փոքր և բարեշէն . ունելով ամրոց
նշոր առ Ռայնէն լճիւ , շինել 'ի վերջն ժգ գարու :

Նահանգ իք . Պրուշ կի՛ք Տրուստիա
Էհհաց . կի՛ք Ղաքուռի բրուստիոյ :

Եւս մասն բրուստիոյ ձգի առ պալտիկ ծովու .
Ասր վէսդուշա գեան մտանէ՛ի ծով անգր : Տա-
րածուռի նր է իբրև 1936 մկոն երկրաչափական . և
ունի անդաստանս պարարտս և արգասաւորս , և
դաշտս խոտաւէտս և արգաւանդս . բայց ուրեք
ուրեք , մենդ ՚ի փոքրն բովեռանիա գտանին Ճար-
ձակ վայրք լը մասին բնութիւն անբերք , և լը մասին
առ անհոգուե բնակչաց , զի Լքեալ կան անգործ .
որպիսի է Ճարձակ անապատն Ղաւէլայ , որոյ եր-
կայնութին է իբրև 36 մկոն : Բնակիչք նր կէս մի
լէհք են , և կէս մի գերմանացի , կի՛ք պրուշք . որք
լը մեծի մասին ուղղափառ են . իսկ այլք լը մասին
լուտերական , և լը մասին կալվինական : ՚ի ժիշ
դարուն և փոքր մի զկնի՛ աղանդն լուտերի մեծա-
պէս ճարակեցաւ յայլմ նահանգի . այլ յետոյ անգ-
րէն զօրացաւ ուղղափառուին , ուստի այժմ ՚ի սա-
կաւ քղքս ունին լուտերականք սեփական եկեղե-
ցիս . վն զի զմեծ մասն եկեղեցեաց առին ուղղա-
փառք ՚ի ձեռաց նյ : Այս մասն պրուշի բաժանի
՚ի չորս իւրս , որք են՝ փոքր Բովեռանիա . կի՛ք Բովե-
րեալ . որ է նոճաղականն Բովեռանիա անոճան . Ղաւ-
ժիկերթ . կի՛ք Ղաւէլա . Ղախարարուի Գալիպոսիայ , և
Երեւանիա , կի՛ք Բովեռանի վարիոյ , զորս յառաջիկայդ
ստորագրեցուք :

Փոքր Բովեռանիա . կի՛ք Բովերեւա :

Ար յնշագոյն մասն բովեռանիոյ , և ունէր իւր
ք սեփական իշխանս ՚ի տանէն բովեռանիոյ . յորոց
վերջինն ՚ի մեռանիւ անժառանգ ՚ի 1295 . պրիմիաւա-
լոս ք իշխանն մեծին Էհհաստանու կացուցաւ ժա-
ռանգ այսր իւրի . բայց մարքէզք պրանտեպուր-
կոյ , շեռուն նմ թոյլ մտանէլ ՚ի ժառանգուի երկ-
րին , այլ ինքեանք տիրեցին նմ մինչև ցամն 1311 .
յորում խաչակիր ասպետք գնոյ առին ՚ի նյէ զեր-
կիրն , որ և եկաց մնաց ՚ի ձեռս նյ մինչև ց 1466 .
այսպ

տպա անկաւ ընտրուի լէհայ . և 'ի 1773 տունաւ արքային պրուշից . բայց 'ի տանցքա թղթէ , և չքնակայ վիճակէ նր արլ յետոյ և այն էանց ընտրուած թմադաւորին բրուսից : Գլխաւոր տեղիք նորա են հետագայք :

Տանգրա . կի՛ Տանդիտ . լո՛ Տանդիտուս . այլև կէրա նաւ , լո լէհ՛՛ կփայտ : Է բեգաթղթ մեծանիսա , ամուր , բաղնամարդ , փարթամ , և բաղնովաճառառ վիսգուլա դետով , 4 մղոնաւ հետի 'ի պալլիկ ծովէն , բաժանել էրկու գետակօք յերկու մասունս կի՛ թղթս . որք լո գերմ՛՛ կոչին Կոյքադ . և Ալլադադ , այս է՛՛ Կոր թղթ . և Հին քաղաք . ունի և արունարձանս : Փողոցք նր գրեթէ առ հնրկ նեղ են . վն զի յերկուց կողմանց հանգէպ տանց շինեալ կան սալայատակք , ցր խալաբըրմ , քանի մի աստիճանօք բարձր քան սլատակ փողոցաց . և տունք նր լո մեծի մասին ունին դեանափոր նկուղս , ցր մազուղայս կամարայտրկս մեծամեծս : Իսկ թիւ բուն բնակչաց նր է իբրև 60000 . թող զբաղմուի ստարական վաճառականաց , և անցաւորաց . յորոց մեծ մասն լուտերական են , իսկ այլք ուղղափառք , և կալվինականք . լուտերականք ունին անդ 12 եկեղեցիս . ուղղափառք 7 . յորոց մին էր յսեանց . որք ունէին անգ և վանս , և դպրոց հաշակաւոր . էին անդ և այլ մենաստանք կրօնաւորաց , որք թուի թէ բարձան , այլ եկեղեցիք նց մնացին . իսկ կալվինականք 2 . յորս երևելի է գլխաւոր եկեղեցիքս զարին՝ նուիրել ձծամօրն , որ է՛՛ ի ձեռս լուտերականաց . իսկ յայլ շինուածս՝ երևելի են մեծ գրատունն թղթին , սր նոյնպէս է՛՛ ի ձեռս լուտերականաց . և երկու հոյակապ խորհրդարանք . յորոց մին է՛՛ ի նոր թղթն , իսկ երկդն՝ ի հինն . այլև մաքսատունն , զինարտնն , և ժողովատեղին վաճառականաց կոչեցել Ալլադադ , ուր 'ի 1755 կանգնեաց թղթն կձեայ արձան 'ի պատիւ թիբրին օգոստոսի երրգի լէհաց արքայի :

Այս թղթ 'ի նախնուսն էր մի յերևելի բաղնովաճառ դաշնակից թղթաց անախ գերմանացւոց . սոյ և այժմ է՛՛ ի սակի գլխաւոր վաճառատեղեաց երբոպիոյ . զի իբրև հիւր նաւք , և առաւել՝ ափ ափ մտաննն 'ի նահնգիսա նր , որք բերեն արգի աղբի չուխայս , և այլ սկեսպէս ասուեղէն գործածս , և մետաքսայ կերպասս ծաղկեալս և անծաղկոս , և սակեթելս . և զանազան տեսակս գինոյ , ձէթ , աղ ,

աղ, երկաթ, կապար, դեղորոյս, և համեմն . այն է՝ պահար . առինկ ձուկն, ևն : Եւ անտի բարձեղ տանին ցորեան անբաւ, և այլ զանազան տեսակս արմտեաց, ար, մարթ, ճարուգ, կոգի, պանիր, մամ, մուշտակս վայրենի էրէոց, և այլ զնձն իրս . որք յայլ և այլ կողմանց լէհաց չ վիագուլա գետն էկեալ հաւաքին 'ի նւհնդիստ նր : Վրկ մեծ մասն թիրուեց եւրուպիոյ ունին անգ գործակալս քօնսօլ կոչեցել՝ ուն սովորուի է ունիլ յայլ երեւելի նաւահանգիստս և վաճառատեղիս :

Վաստաքին ամբուլթիք նր անոճանի են, մենգ յարեւմտեան և 'ի հիւսիսային կողմանս . ուր պատեալ է լերամբք, որք բարձր են ք զբարձրագոյն աշուտ բակս քղքին . յորս յաւեա նշանաւոր են Պիօֆուկերի, և Հակեւպերի կոչեցել լերինք : Յայս երկդ լեռան գոյր 'ի հնուսն դղուակ, որ հնիք լերամբն կալաւ զանուն 'ի բռնակալէ միոյ, որ կոչուր հակել . որ և անգ սորանաւ, և դղեակ նորա հրկէզ արարաւ : Գոյր անգ և գերեզմանատեղի սեպհական իշխանազան տոհմի ուրուք . ուն ցուցանէ արձանն դամբանական տիկնոջ, որ 'ի 1664 դասու անգ : Ոչ կարի ինչ հեռի անտի, տեսանի տեղին՝ չ որ 'ի 1734 յարձակեցան մոսկովք 'ի վր քղքիս, այլ ոչ կարացին աւնուլ . անգ տեսանի ցայսօր մեծ տապանն կմ վիհն, յորում հաւաքել կան ոսկերք հաղարաւորաց, որք մեռան յայնմ մարտի :

Կախինի պատմութիք սորին քղքի ցուցանեն, թէ հին տանգքայն գոյր յամին 997 . որ և էր յայնժամ քղք բարեկէն . իսկ նորն շինեցաւ 'ի 1311 'ի խաչակիր ասորեաց, և 'ի 1454 թօթափեաց զուծ խաչակրաց, ինքնակամ անձնատուր լեալ կասիմիրոյ լէհաց արքայի հիք պայմանօք ինչ, յորոց մի էր և այս, զի կարօլ իցէ դրամս հասունել : 'ի 1577 ոչ կամելով հնազանդուի մատուցանել ստեփաննոսի արքային, յնջ ք զհաստատել նր զնախնի աղատութիս իւր, նա ինքն արքայն ծանր զօրօք պաշարեաց զքղքն . ապա խոնարհել, հրապարակաւ ներումն ինդրեաց յարքայեն, չ նմին հատոյց տոյժս բիւմ գրամոց, և դարձաւ անգրէն 'ի շնորհս նորին արքայի . որ և հաստատեաց զաղատուիս նր, և թոյլ ետ շուտերականայ հրապարակաւ կատարել ըզպաշտամունս իւրեանց : 'ի 1709 ժանտախտ ստատիկ սնկաւ 'ի քաղաքիս, յորմէ մեռան մեծ մասն բնակչաց նր : 'ի 1734 մեծամեծ քանդմունս կրեաց

'ի զորաց մոսկովաց և սաբսոնացւոց սակս չքունեւ լոյ 'ի Թգր զերրդ օգոստոս կայսրընտիրն սաբսոնիոյ , և յարեւոյ զհեա ստանիսլաւոսի իբրև օրինաւոր Թգրի լէհաց , որ 'ի քաղաքի աստ կայր տպաստանեալ . որում կուսակից էին բօդօցդի մեծ իշխանն լէհաց , և դեսպանն դաղղիացւոց . այլ յուսահատեալ քղքին յօգնուէ զորացն դաղղիացւոց , որք չ ծով ունէին գալ հասանիլ յօգնութի ստանիսլաւոսի , և նա ինքն ստանիսլաւոս ծածուկ ճնայհաւ խոյս տոճեչ անտի , քղքն հնազանդեցաւ նմին օգոստոսի իբրև օրինաւոր Թագաւորի , և անիւրում :

Այս քղք էր ազստ քաղաք Թգրական . որ ունէր իւր սեփական տտեան՝ դատաստանի , և ատենակալս . այլ յանկանիլ նր չ արուք Թգրին պրուչիոյ , Թոճի Թէ նոճագեցան նախնի արաօնաւիք նր : Ամի ամի լինի սստ երևելի տօնավաճառ . սկսեալ 'ի 4 օգոստ' , մինչև ցաւարտ նորին ամսոյ . որ փոքր մի յճջ սկսել էր նսւաղիլ , և ամ թ ամէ դնայր յեղծումն , սակս ծանրաբեռն մաքսից , զոր եդեալ էր արքայն պրուչի 'ի վք ամ վաճառաց , զոր չ սահմանս նր անցուցել մոճանէին 'ի քղքն , 12 չ հարիւրոյ . նոյնափ և 'ի վք այնոցիկ , զորս հանեալ անտի , տանէին այլուր , որոց հարկ էր չ սահմանս նր անցանել . գոլով քղքն յամ կողմանց չըջապատեալ 'ի պրուչեան սահմանաց . այլ այժմ Թոճի Թէ Թեթևացուցել են ծանրութիք մաքսիցն :

Պրէշ Նեկրոսի : Է լեղու ինչ հողոյ նեղ , այլ երկայնաձիգ . որ չ մէջ պալտիկ ծովու , և երկուց առաջից վիսգուլայ գետոյն և վէնէտկեան ծոցոյ՝ ձգի մինչև 'ի բիլլաւ քղք : Նշանաւոր շինոճած նր է ամրոցն կոչեցեալ Միսիէ , կմ Վայսել Միսիէ , կալել շանուն 'ի վիսգուլա գետոյն , առ որով կառուցել է 'ի բերան արևմտեան առաջից նր , և է չ իշխանութե ասնցքայի , զոր 'ի 1734 առին սաբսոնացիք . հանդէպ նր 'ի միւս կողմն գետոյն է ամրոցն կոչեցել Վեդեէր շան : 'ի նոյն ցամաք լեղու գտանին 6 փոքրիկ գետքք :

Հեկէ : Է նեղ և Թիւրաթեք ցամաք լեղու ձգել չ ծովն պալտիկ . որ ձևացուցանէ զԲուրգերլիտ կոչեցեալ ծոցն : Իսկ 'ի ծագ այսր ցամաքի՝ է Հեկէ փոքրիկ քղքն . առ որով կարեն նաք խարխիս արկանել . բաց 'ի քղքէ աստի՝ են 'ի նոյն ցամաք լեղու 8 գետքք :

Օւկա : Է մենատան հռչակաւոր 4 մղանաւ հեռի 'ի տանցքայէ . շինե՛լ 'ի 1170 'ի սուպիսլաւ դքսէն . կի՞մ լա սյւոյ 'ի 1178 'ի սամպորիոսէ դքսէն բոմէսու նիոյ , և առճաւ բենեդիկականց . զոր երկցս հրձիգ սրբարին հեթանոս բրուսսք . ապա 'ի 1432 և 33՝ քանդեցաւ 'ի զօրաց պօհեմացւոց . այլ միշտ՝ անդրէն շինեցաւ ձեռնառնուք բարեպաշտ 'ի իսանաց . 'ի վերջոյ 'ի 1577 քանդեցաւ 'ի բնակչաց տանցքայի . այլ ստիպեցան տուժել 2270 ոսկի 'ի շինուածի մե նաստանին : Որ է մեծ և լարձակ . եկեղեցի նորս մեծաշէն և գեղեցիկ մեղգ 'ի ներքուստ . ունի 40 խորանս , յորս նշանաւոր է աւագ խորանն և ամպիոնն վն չքնադակերս ոսկեզօծ զարդուց . ուն և հոյակապ մասուռն տիրամօր . 'ի դասն թաղե՛լ կայ 'ի մարմարիոնեայ տապանի դուքսն հիմնադիր մե նաստանին , և որդիք նր . և յորմն եկեղեցւոյն տեսանին կենդանագիր պատկերք իշխանաց բարերարաց նր : Աստ 'ի 1660 'ի մայիսի 3 հաստատեցաւ խաղաղութի լէհայ ք շվէսս . որ առ յաւեժական յիշատակ՝ գրե՛լ կայ 'ի կձեայ տախտակ ադուցեալ յորմն մերձ 'ի մուսս եկեղեցւոյն : Այս մենաստան սյժմ է 'ի ձեռս շիտեքրսականաց . ուր սովորաբար բնակին իրրև 50 միանձուեր :

Բարսիլ , կի՞մ Բարսո : Քղք փոքր և դղեակ ամուր մերձ 'ի ծոց մի պալդիկ ծովուն . որ 'ի քղքէ աստե առնու զանունն : 'ի 1464 զինի երկար պաշարման սուաւ 'ի դանեաց . 'ի 1626 'ի շվէսաց . այլ 'ի հետեւե՛լ ամի անգրէն աւին լէհք :

Տերաւ , կի՞մ Տերաս : 'ի բարբառ լէհայ Չիլո : Է թփրական քղք փոքրիկ , այլ ամուր ու վիսգուլա գետով շինեալ ուն կարծի 'ի 1209 . յնշադոյն Սա . կի՞մ Սա կոչեր . և էր գլխաւոր տեղի մասնաւոր կոմսուէ որ ջրեցս հրկէզ եղև , և երկիցս առաւ 'ի շվէսաց :

Շէնէ : Թփրական քաղաք և դղեակ ու դէրս գետով , հիմնե՛լ 'ի 1180 . և զինի 6 ամաց հիմնարկուե նր քանդե՛լ 'ի բրուսսիացւոց . այլ փութով անդրէն շինեցաւ . զոր թևտոնեան կարգն դնելով , կի՞մ փոխանակուե՛ էառ յապետաց կարգին մալդայի :

Սրբիւրս , կի՞մ Սրբիւրս : Քղք թփրական փոքր , այլ բարեշէն , առ գէրս գետով . զոր մինչև էր ստացել զձև և զիշխանուի քղքի , սուպիսլաւ իշխանն բոմէսանիոյ ետ ասպետացն մալդայի . որք շինեցին անգ զեկեղեցին սրյն յովաննու կարապետին .

տին . ապա Էանց 'ի ձեռս Թևտոնեան կարգին .
յետոյ լէհք տիրեցին նմ :

Մեղէ . որ և կնէլ : Թաթրական քղք փոքրիկ 'ի տե.
ղին , ուր գերս գեան մտանէ 'ի վիսոգուլա : 'ի 1283
անկաւ ը արութք Թևտոնեան կարգին . ուր շինե.
ցին անդ բերդ : Եւ 'ի 1463 ստիպեցաւ քղքն անձ
նատուր լինիլ լէհայ . և 'ի 1626 , և 1655 շվէտաց :
Բնակիչք նր խառն են , ք ուղղափառք և լուսե.
րականք . ուր 'ի վերջին թմիս մի ոմն քարոզիչ լու.
տերականաց յովհաննէս կերց կոչեցել , պարտաւո.
րեցաւ կանգնել արձան 'ի պատիւ սբյն յովհաննու
նեբոմուցեան , 'ի պատիւ հայհոյուէ նր ըգէմ նո.
րին սբյ վկային :

Նայուուել : կմ Նեկէուուել : Եւ փոքրիկ քղք Թաթրա.
կան . որ 'ի միոյ կողմանէ ունի զվիսոգուլա գեան ,
խոկ 'ի միւս կողմանէ ըարձակ ճահիճս : Եւ է սա
քղք հին , զոր 'ի 1458 առին խաչակիր ասպետք .
այլ զկնի 6 ամաց' անդրէն ը արութ լէհաց նոմա.
նեցաւ , յորոց յետոյ 'ի 1655 առին շվէտք :

Համբուրգ . Փելտան . Դուսել . Քոնից . Սլուսա
ն : Են փոքրիկ քղքք 'ի փոքրն բովեոանիա :

Շվէյ : կմ Շվէյեէ : Եւ փոքրիկ քղք Թաթրական . որ
ունի գլեակ ամուր , զոր 'ի 1244 շինեաց սվեադ .
բէլք գուքս ըգէմ Թևտոնեան կարգին առ վիս.
գուլա գեաով . յետոյ 'ի 1340 շինեցաւ առ նովա
քղք , զկնի տիրելոյ Թևտոնեանց նախարրել զգլե.
կին . յորոց 'ի 1454 առին լէհք . և յամին որ զկնի
անդրէն տիրեցին նմ Թևտոնեանք . ապա գրծլ ա.
ռին լէհք . և 'ի 1655 շվէտք . և հուսկ ուրեմն վե.
րստին անկաւ ը արութ լէհաց , և 'ի նցէ էանց առ
բրուսսիացիս :

Գոուելիկերիա :

Մայլև Գոուելիա . և Բելիա . այլև Պալտալանուի կմ
Եւրոպիա գոուելիայ , կմ բելիայ , է մի յերից պալա.
տականուէց կմ նախարարուէց անախ բրուսսիոյ
լէհացուոց . որոյ գլխաւոր տեղիք են հեուագայքդ :
Գոուել , կմ Բելել . ը լէհ' խէլիս : Գլխաւոր քղք
այսր նախարարուէ մեծ , այլ բնակիչք նր սակա .
առ վիսոգուլա գեաով 'ի բարձրացել վայրի . հիմնել
'ի 1239 . զոր մի ոմն 'ի գքսիցն մատովիոյ ես կար.
գին Թևտոնացուոց . այլ զկնի թմից անդրէն անձ
նա .

նաստուր եղև լէհայ : 'ի նախնուսն ծաղկեալ էր վա-
ճառապանութի նր, և էր մի 'ի դաշնակից բազմա-
վաճառ քղքց անախ . յետոյ անկաւ Է արուսի եպիսի-
նր, Է որով եկաց միաց մինչև ցամա 1773 . յորում
նախարարութիւն գուրծոյ էանց 'ի ձեռս թիբին
պրուչի :

Գուրծնաւ . որ և խելոս : Բղք փոքր , 4 մղոնաւ
հեռի 'ի գուրծոյ , և աթոռ եպիսի նր . Այս եպիսա-
րան հին է քան զայլ եպիսարանս պրուչի լէհայ
զի հիմնեցաւ 'ի 1215 . կմ 'ի 1222 . 'ի կոռուարոսե
դքսէն մասովոյ :

Թօրն . 'ի բարբառ լէհայ Գօրոյն : Է քղք հին ք
զմալ քղքս պրուչի լէհայ , և առաջին յերես գլխա-
ւոր քղքս նր , առ վիտգուրա գետով հիմնեալ յա-
ռաջնոյ կարգապետե թեառնեան կարգի , որ կոչէր
երաննոս պալգ . նա 'ի 1231 կառոյց զթօրն դրեալ .
առ որով յամին որ զկնի ' շինեցաւ քղք . զոր սակս
անյարմար գրից նր ասի ' թէ քանդեցին , և 'ի 1235
փոխարեցին 4 մղոնաւ հեռի 'ի վիտգուրա գետոյն
'ի տեղւոյն , յորում է այժմ , որ թ հաւանական
կարծեաց ոմանց ' կոչեցաւ Թօրն , այն է ' Գօրոն .
Իբր զի եղև գուրն թեառնեան կարգին Է որ մօտին
'ի պրուչ . և զկնի Ժմիաց եղև երեւելի վճռուղի , և
մի 'ի դաշնակից բազմավաճառ քղքց անախ : Այս
քղք բաժանի 'ի հին և 'ի նոր , ունելով 'ի միջի ան-
ջրպետ պարիսպ , և խրամ , որք յուջագոյն էին եր-
կու զնիչն քղքք . այլ յետոյ միացուցան 'ի մի . ու-
նի բնակիչս իբրև 10000 , որք Է մեծի մասին լու-
աերական են , իսկ այլք ուղղափառք . գոտնին անդ
և կալվնականք , այլ սակաւք . ուղղափառք ունին
'ի քղքի անդ երկս եկեղեցիս . և երկու մենաստանս
հնդ ձ հոյնչափ եկեղեցեք . յնջագոյն և յնեանք ու-
նէին անդ եկեղեցի , և գարոց հօչակաւոր . իսկ
լուաերականք զերկու կմ գերիս ևեթ , յորոց զին
նորոգ շինեցին , զի ուղղափառք առին զեկեղեցիս
նց . կալվնականք չունին անդ եկեղեցի , այլ 'ի
սան կտտարեն զղաշտամունս իւրեանց : Յեկեղեց-
ւոջ սրին յովհաննու յօրինեալ կայ տապանագիր 'ի
պատիւ գերահօչակ աստեղաբաշխին նիկողայոսի կո-
պերնիկոսի , որ 'ի քղքի աստ ծնաւ 'ի 1472 'ի յուն-
վարի 19 : Առ սովին քղքաւ վիտգուրա գետն լայն
է յայժ . բաժանեալ յերկու առաջս 'ի ձեռն Պալաբ
կալոյն , յորոց մին կոչի վիտգուրա գերմանացոց ,
իսկ մեռն լէհայ , և ունի կամուրջ երկայն իբրև

կէս ժամու ճննիչ, որ նոյննոս բաժանի յերկու մաւ սունս . մին՝ որ է 'ի վր վիսգուլայի գերմանացւոց, կոչի կամուրջ գերմանացւոց . իսկ միւսն՝ կամուրջ լէհաց . որ ոչ գոլով այնչափ հաստաաւն, գրեթէ յիմամբ զմասն ինչ նր քանդել 'ի բաց տանին սառոյցք գետոյն . վայ և անբաւ ծախք լինին 'ի պահպանուի նր : Այս քղք 'ի 14:4 ելեալ 'ի հնազանդուէ թեւոնեան կարգին, ինքնակամ անձնատուր եղև արուե լէհաց . որ և բիւմ քանդմունս և աւերածս կրեաց 'ի սրտզմաց, և 'ի ժամտախտէ, որ երկիրցս դիպուա միմեանց զկնի . մի 'ի 1708, և երկր 'ի 1710. յորոց նուազեցան յոյժ բնակիչք նր : 'ի 3724. 'ի յուլիսի 16 'ի հանդիսաւոր թափօրի ուղղափառաց՝ մի ոմն 'ի յանդուգն պատմնեաց ուսանողաց 'ի դպրոց յծեանց երգիծանիչ բանիւք նախատեալ զըւտեբրականս, որք կային 'ի զնին թափօրի, յարեաւ խռովուի մեծ 'ի քղքին . որ յաւուր երկրի և ևս բորբոքել, ամբոխ ժողովեանն խուճա կազմել, բռնի մտին 'ի վանս և 'ի դպրոց անդր յծեանց, և բիւմ չարիս գործեցին անդ . սրում մեծագոյն ևս մնառք զհետ եկին, զի ոսնէր քղքապեան և այլք ոմանք լէ նմ՝ գլխատեցան, և քղքն պատժեցաւ 'ի տոյժս բիւմ դրամոց :

Շէնդէե . լւ լէհ՝ Գօլաւելօ : Քղք փոքր թիրական, աւ որով 'ի 1716 հարան դաշնակիցք լէհաց 'ի պօսէ սպարապետէն զօրաց սարսոնացւոց :

Պօլաւէ, կիմ Պօլաւայ : Քղք փոքր թիրական . որ ունի և դղեակ համանուն առ արեւմտից դետով, ուր գլխոյն աննա քոյր ք սիկիսմունդոսի արքայի, ընդ իւրով իշխանութեւնէն զըրջակայ վիճակ, սովորաբար ունէր զքնակուի :

Շարասպարի . լւ լէհ՝ Պրօտնէցա : Քղք թիրական, բարեշէն, և ամուր . ունի և դղեակ համանուն առ արեւմտից գետով . որ էր լէ իշխանութեւն նախայիշատակել զչխոյն, սւր և մեռաւ 'ի 1625 : Այս քուղք հիմնեցաւ 'ի 1285 . որ բիւմ պրոգնունս կրեաց, և 'ի ձեռս բազմոց էանց :

Ռեպէն . լւ լէհ՝ Ռապպին : Քղք փոքր թիրական, և ամրոց . որ բազում անգամ զփորձ էառ հրազէն ունեաց, և սրտզմաց :

Սրասպէնց . 'ի հն՝ Սրօպէտ . լւ լէհ՝ Սրասպետանս : Քղք թիրական 'ի կղզի ինչ Օսա վտակին, որ աստ խառնի 'ի վիսգուլա : Ունի դղեակ պատուական 'ի բարձրաւանդակ վայրի : 'ի 1645 յծեանք կանդնեցին աստ վանս .

վանս , և դարոց . որ 'ի 1647 հաստատեցաւ վճաւ
Տողովոյ թգրուէն լէհաց :

Նախարարութի Սարեհնդարիայ :

Սյս գաւառս կոչի և Պալապականութի . որ յառաջն
մինչ էր չեթորութեամբ լէհաց , ունէր իւր սեպ-
հական պալատական իշխան . որ և բաժանի յե-
րիս վիճակս , զորս Վէրքեր կոչէն . այսինքն Մեծ
վէրքեր Տարեհնդարիայ . Փոքր վէրքեր Տարեհնդարիայ , և
Վէրքեր Էլպիսիայ : Անունք Վէրքեր նշանակէ Երկիր
ցածուն , լճային , և արտաղտուկ , բազմաշխատ
տարժանմամբ գործել Երկիր բարի և արգասաւոր .
քանզի 'ի հնումն գաւառս այս դրեթէ ողջոյն այս-
պիսի էր , վնյ սու անպիտանուէն թողել կայր ան-
գործ : Իսկ այժմ է մի 'ի լաւագոյն դաւաց պրուշի
լէհաց , ունի զամ ազգս արմտեաց սուասասլէս , և
արօտս խոտաւէաս , և անասունս ընաիրս , մւնդ ե-
րիվարս , որք 'ի յարգի են : Բնակիչք այսց վիճա-
կաց կոչեցան միշտ դիւղականք ազաք . և բնակիչքն
վէրտէրաց՝ արքունի հոլասակք . որք ընկալան յաս-
պետոց թեւտնեանց կալուածս 'ի մշակուի : Սոքա
խօսին 'ի բարբառ դերմանայւոց և լէհաց . և լա-
ռաւել մասին՝ են լուտերականք և ուղղափառք ,
սակաւ գտանին կալվինականք . բայց մեմնոնեանք
բիւմ են : Գլխաւոր տեղիք Թուրս են հետագայք :
Մարեհնդարի . Թ լէհ՝ Մալպարի : Քղք թգրական
ամուր և բարեշէն առ նօկագ գետով . յորոյ վր սու-
նի փայտակերտ կամուրջ Երկայն իւրե 539 ոտնա-
չափ . յորոյ 'ի պահպանուի անբաւ ծախք լինին ան-
դադար . վն զի բունութի գետոյն գրեթէ յամ ամի
քանդէ զմասն ինչ նր : Աւնի և բերդ ամրացուցել
Թ հին սովորուէ . ուր յնջն պահէին գանձք պրուշի
լէհաց : Բուն բնակիչք քղքին գրեթէ բովանդակ
լուտերական են . բայց յարոճարձանս նր գտանին
և ուղղափառք բիւմ : 'ի նախնումն էր գլխաւոր ա-
թոռ կարգապետին թեւտնեան կարգին : Սյս քա-
ղաք բիւմ պնզմունս կրեաց , և լա բազմաց ձեռս
էանց . 'ի 1644 ամրոց նր այրեցաւ :

Մտո՛ : Փոքրիկ քաղաք թգրական , և գղեակ շին-
եալ 'ի 1249 . կմ լա այլոց 'ի 1278 . զոր յետոյ առին
լէհք 'ի թեւտնեան կարգէն : Իսկ 'ի 1626 և 1656
չէաք արեցին նմ : Արնչ կարի բացագոյն աստի՛

է Սրահորթ գետն . ուր 'ի 1629 հաստատեցաւ
 գաղարուճն զինուց ը շվէտս և ը լէհս ը ամս 6 .
 որ ասպա 'ի 1635 հրատարակեցաւ աստ ը ամս 26 :
 Էլպիսի . 'ի բարբառ լէհաց Էյպուսի : Է քաղաք բա-
 րեշէն և բազմաձայնաւ առ Էլպիսի գետով , հիմնել
 'ի 1239 . որ բաժանի 'ի հին և 'ի նոր , անջրպետ 'ի
 միջի ունելով պարիսպ , և խրամ առ նովաւ : Փա-
 զոցք նր նեղ են ը փողոցայն տանցքայի . և շին
 սեւծ տանցն բարձր , այլ անշուք ը վազնջական
 ձևոյ : Իսկ բնակիչք նր ըստ կրօնից խառն են , յո
 ուղղափառք , լուսեռականք , և կալվինականք , ուք
 ունին սեփական եկեղեցիս . բայց գլխաւոր եկեղե-
 ցի քաղաքին է 'ի ձեռս ուղղափառաց : Այս քաղաք
 'ի 1454 ել 'ի Թրուէն Թեառնեան կարգին , և անձ
 շատուր եղև Թրուէ լէհաց . այլ յետ այնորիկ բազ-
 մասպարիկ պայմանս կրեաց , և 'ի ձեռս բազմա-
 կանց . հուսկ յետոյ անկաւ ը Թրուէ Թաղաւորին
 սրուշի :

Քրիստոսոսի , կի՞ Քիշֆորտ : Քաղաք Թիւրական , և
 գղեակ վազնջական հիմնեալ 'ի 1247 առ սիրկունէն
 գետով . որ յայնկայ Էլպիսիայ մտանէ 'ի Տրուէն
 լիշն :

Կայրէի : Քաղաք փոքր Թիւրական առ շվէնգի գե-
 տով հիմնել 'ի 1329 . որ և բլմ քանդմանս և աւե-
 րածս կրեաց 'ի պիճմաց , և 'ի հրկիզուեց :

Դուքիսի : Քաղաք փոքր Թիւրական առ վէնէակեան
 ծոցով հիմնեալ 'ի 1365 .

Ելպիսիս . Էլպիսի :

Այս դաւառ տիրանս կոչի Եպուսի Վարդայ . վն զե
 մինչև եր անկե՛լ 'ի ձեռս սրուշի արքայի բոլոր
 դաւն եր ը Թրուէ եպսին վարժիոյ . որ և չքապա-
 տել էր յամ կողմանց 'ի Թրուէն բրուսիայ . գլխա-
 ւոր տեղիք նր են հետագայք :

Պոսիկոսոսի : Քաղաք բարեշէն առ վէնէակեան
 ծոցով . հիմնարկուի նր եղև 'ի 1279 . աստ նսալ ժո-
 զովն կանոնիկոսաց եպսական եկեղեցւոյն . յորոց մի
 էր և գերահոշակ աստեղաբաշին սիրկոզայտ կոսկրնի-
 կոս . որ անգ մեռաւ 'ի 1543 'ի մայիսի 24 :

Պրանսոսի : Քաղաք բարեշէն և բազմաձայնաւ առ
 բասսարկէ գետով , որ մծա յայտ տեղն մտանէ 'ի ծոցն
 վէնէակեան : Հիմնարկուի նր եղև 'ի 1255 . և կա-

լու զանուն 'ի պրուսոնէ եպսէն բրակայի : Բաժանի
'ի նոր և 'ի հին քղք . և ունի գեղեցիկ և կեղեցի և
մենաստանս . յորս երևելի է մայր եկեղեցին՝ որ
չինեցաւ 'ի 1260 . Է նմին և կանոնիկոսարանն վն 16
կանոնիկոսաց : Երևելի է և դպրոցն յնեանց , հիմն
եալ 'ի հռչակաւոր և 'ի մեծիմաստ կարգինալ եպսէ
երմեւանախոյ սգանիսլաւոսէ օսիոսէ . որ և յայն
ոակս կոչի դպրոց Օնոնեան : Այս քղք 'ի 1461
եւելի 'ի արուէ լէհաց , եմուա Է իշխանութեանն
երմեւանախոյ , որ համախոհ էր Է թեւոնեան կար-

գին :

Մէլատ : Քղք փոքր , և գղեակ սու Վալէ վտակաւ .
որ խառնի 'ի բասսարիէ գեան :

Վարճարար , կժ Վարճար 'ի բարբառ լէհաց Օրնէ
րա : Է քղք փոքր և գղեակ սու Տրէլնոյ գետով .
չինելի 'ի 1316 :

Հայլսպերի : Քղք գեղեցիկ սու Ալլէ գետով . որ
ունի և գղեակ պատուական . որ էր աթոռ եպսին
երմեւանախոյ : Ասի թէ քղքս այս չինեցաւ 'ի 1240 .
որ 'ի 1521 գրեթէ բովանդակ այրեցաւ , այլ յետոյ
վերստին չինեցաւ :

Պիտոքարայն , կժ Պիտոյն : Քղք փոքր , հիմնելի 'ի
1326 . որ 'ի 1455 առաւ 'ի ձեռաց թեւոնեան կար-

գի :

Կարտարար . Ալլէնարայն . Է լէհաց Օւրդինի : Են
փոքրիկ քղք 'ի քառասն :

Վարէնպարի : Է քղք փոքր և գլխաւոր տեղի մաս
նաւ որ վիճակի առ բրասդէր գետով . հիմնելի 'ի 1325 .
որ 'ի 1455 անձնատուր եղև թեւոնեան կարգին ,
և 'ի 1494 այրեցաւ . բայց ասլա անդրէն չինեցաւ :

Լ. Շ. Խ Լ. Ր Հ. Ժ:

ԼԵՀ, ԿՄ ԼԵՀԱՍՍԱՆ. և ԿՄ ԲՕԼՕՆԻԱ:

ա. Աշխատ:

Առևրաբար զայս Տ կոչեմք լը աճ" ԷէԿ, ԿՄ
 Լէհաստան, ուր և զընակիչս նր Լէհո, ԿՄ
 Լէհայիս. այլ և իւրիս. ինքեանք զազգ իւր
 Յանց կոչեն Փօփօլցոս. իսկ եւրոպացիք զՅն կոչեն
 Բօլօնի. և զընակիչս Բօլօնի, ԿՄ Բօլտի. որ թոճի
 թէ ելանէ 'ի Բօլէ անուանէր, որ առ լէհո նշանակէ
 Երկիր տափարակ, ԿՄ դաշտային: իսկ 'ի հնուսն
 զոյգ Է մոսկովաստանու անուանէլ կոչէր Սարմափս
 եւրոպոյ, առ 'ի զնիչնութի յասիական սարմատիոյ:
 Ունի իւր սահման 'ի հիւսիսոյ և յարեւելից՝ զմոսկու
 վաստան, և զԹիբուլին բրուսսիոյ. 'ի հրւոյ՝ զմուլտա
 վիա զգրանսիլլանիա և զմաճառաստան՝ յորմէ բաժա
 նի դարբադեան ձիւնտպաա ցրտասառոյց լերամբք.
 Իսկ յարեւմտից՝ զգերմանիա. և մասամբ իմն քերէ և
 առ պալզիկ ծովու 'ի հիւսիսոյ և յարեւմտից:

բ. Տարածութի, և Բաղմամբոսի Լէհոյ:

Լէհ լը նշանակել սահմանացդ առել, անկանի Է
 մէջ 34 և 50. ասս" երկայն". և Է մէջ 47 և 58
 ասս" լայնուէ. ուստի երկայնութի նր յարեւելից յա
 րեւմուտս՝ է իբրև 976 մղոն, իսկ 'ի հիւսիսոյ Է հա
 բաւ՝ 671. և բովանգակ սարածութի լը սիլեինկայ
 է իբրև 214400 քառակուսի մղոն Տագրական: Ունի
 Քղքս բիւն, որք լը մեծի մասին անշուք են, և ան
 պարիսպ: իսկ թիճ բնակչաց նր լը հնրկ հաշոճի
 հասանէ 912 ԿՄ 13 միլիոն, զոր ոմանք նուագեցու
 ցանեն ցեթն միլիոն և 600000. յորս բաց 'ի բնիկ
 լէհաց և ռուսաց ԿՄ ռուժէնաց դտանին և բազմութի
 գերմանացոց. և առաւել ք զմմ ազգս՝ հրէայք:
 Են անդ և յւրգէս մերմէ սփռելք 'ի զնիչն Քղքս,
 ուր ունիմք յիշա. ակել յիւրաքանչիւր տեղն. որոց
 նախնիք զառաջինն գնացին անդր 'ի 1062, ուր ցու
 ցանէ հրովարտակն թէոգորոսի որդւոյ զուպ դե
 մետրեայ մեծի դքսին կաթիբ ռուսսիոյ, որք 'ի
 հնուսն

հնու մն բաժմ էին . այլ այժմ առ համեմատութեամբ առ
ապրիոյն՝ կարի նուագեղ էն . Ը մասին 'ի լէհ փո
խարկեղք կիմ լէհացեղք , և ը մասին անցեալք 'ի
գրանսիլվանիա . վնյ այժմ ը առաւել հաւանական
հաշուէ 'ի հազիւ գասանին ը բովանդակ լէհաստան
10000 որիք ը մեծ և ը փոքր : Այլ զայսմանէ ը
արձակագոյն աւանդեսցուք ստորև 'ի Թիւն Թ որ
գրարուց :

Գ. Երեւելի գեոր Լէհայ :

Ա ի գոռա . գերմ" Վայտել . լէհ" Վիսա : Եւանէ
'ի շէգիոյ 'ի դէսքէն քուէ , ուր սկսանին գար
բադեան լերինք . և անցել ը բուն լէհ , և ը բրուս
տիա , յինքն ըունի վտակս բնմս , որով և ըար
ձակի յոյժ . ապա մերձ 'ի սանցքա քղք բաժանի
յերկու առջս , և գնայ զեղու 'ի ծովն պալգիկ :

Տեւդեր , և Տեսարիս , կիմ Նեւդեր . 'ի հն" Տեւրա ,
կիմ Տեւրես . աճ" Դոռուա : Եւանէ 'ի լճէ միոյ մերձ
առ գարբադեան լերինս , և անցել ը մէջ լէհաց և
մուտավիոյ , մտանէ 'ի սեաւ ծովն :

Տեւէր , կիմ Տեւէր , կիմ Նեւէր . 'ի հն" Տեւբարիս . և
Վորիսեւելիս . լտ" Պորիսեւելիս . աճ" Օղոս սոյի : Եւանէ
'ի լերանցն պուտինայ , որ 'ի մակոլս , և ընթացել
ը 40 աւուր ճիւղի , մտանէ 'ի սեաւ ծովն :

Պոի , կիմ Պոլ , և Պակ . 'ի հն" ը շէլբարիոսի Իբանիս .
իսկ ը հարտուինոսի Ալսիակս , կիմ Ալսիակիս . աճ"
Ալս սա : Եւանէ 'ի բոտովիոյ , և խառնի 'ի աներէր
գետն :

Տանա . ը լէհ" Տէինա , կիմ Ճէինա . 'ի հն" Տանա
գոսպո : Եւանէ յճէն մակոլայ , և անցեալ ը լիգ
վանիա , մտանէ 'ի ծովն պալգիկ :

Մեւել . լէհ" Նեւելի . 'ի հն" Քրոնա : Եւանէ 'ի նո
վոկրոտէք քուէն , և անցեալ ը լիգվանիա , և ը
բրուստիա , մտանէ 'ի ծոցն կուրոնեան . զոր 'ի ներս
ծուէ բրուստիոյ արուէ ը արձակագոյն ստորագրե
ցաք :

Վարտա : Եւանէ 'ի քուէն գրագովիոյ , և յայնկոյս
գուսգրին քղքի խառնի յտէր գետն :

Բըւէլ . լտ" Բըիէլիս : Եւանէ 'ի գուլմ կիմ քէլմ
քուէ որ 'ի կարմիր ուստիա . և գնայ խառնի 'ի
աներէր գետ :

Բըւոդ : Եւանէ 'ի սահմանաց գրանսիլվանիոյ և լէ
հայ , և անցել ը մուտավիս մտանէ 'ի գունա :

Գաանին յՅի աստ և ծովակ. ք և լիճք յօլովք, յորոց
 ոմանք բերեն ձուկն առաս, ուրի է և ծովակն ան-
 ունանել կօրէրէն, 'ի Պրդէյոց քաւի 'ի գույալիա-
 որ մեծ է ք զայլ ամ ծովակս լէհաց. երկայնուծի
 նր է 20 մղոն, իսկ լայնուին 2 :

Գ. Օր Լէհոց :

Րնդհանրապէս խօսելով ցրտային է, ոյլ մաքուր
 և քաջառաջ. բայց ուրեք ուրեք, մենդ 'ի լիդ-
 վանիա՝ բաց 'ի ցրտուէ, թանձր և դիճին, ուստի
 և յուի, որ պիտէի 'ի բազմապատիկ լճից և 'ի մեռ-
 եալ ջուրց, որք գտանին անդ. վն վի պլատոր և տղ-
 մախաուն ջուրք նց շնչեն հնդդ (բայց առաւելապէս
 յամառան) շողիս դանգաղամածս և ժահահոտս,
 որք տպականեն զօդն. վն բնակիչք լիզվանիոյ ա-
 համեմատուք չ արձակ տարածուե իւրոյ սակա-
 են :

Ե. Բերտ Լէհոց :

Երկիր սր պարարտ է յոյժ և արգաւանդ, մա-
 նաւանդ 'ի բոտոլիա, 'ի վոլինիա, յուգրա-
 նիա, և 'ի փքքր ուուսիա, որսէս և 'ի լիդվա-
 նիա. բերէ ցորեան և սյլ ազգի ազգի արմտիս ա-
 սատ յոյժ. թէպտ մշակուի երկրին՝ չէ այնպէս բար-
 դաւած ուր արժան էր, սակայն 'ի վր այսր ամի
 այնչափ առատ են բերք նր, զի գրեթէ յամ ամի
 իրրե 4000 նաւակք և լաստք բեռնաւորելք ը
 մեծի մասին ցորենով, և սյլովք արմտեօք, չ վիւ
 դուլա դեան անցտենն 'ի տանցքա : Բեզմաւորու-
 թի լէհաց յայտ է և ստափ, զի 'ի 1701 էն մինչե
 յ1718 անլէհատ պիտմուկը եղեն 'ի նմ. բայց նո՛ւ
 զուի հացի բնաւ ոչ եղև : Սակայն և այնիպէս ճանա-
 պարհորդք 'ի պանդոկս դաշտաց ոչ գտանեն կերա-
 կուր, կի՛ հազիւ ուրեք. վն և բոնագատին զպա-
 րէն ճանապարհի բիւ՛ անգամ առնուլ 'ի քղքց, և
 տանիլ չ ինքեանս. պիտն այսորիկ ասեն լինել
 բուն լէհացիքն, զի դնացել 'ի պանդոկս ուտեն և
 ըմպեն, և ինչ ոչ վճարեն. յայն սակս և պանդոկա-
 պետք ոչինչ պտրասեն. ուստի բիւ՛ անգամ և ոչ
 խոտ իսկ վն երիվարաց գտանեն անդ ճանապար-
 հորդք : Ունի և բազմապատիկ դաշտս մեծամեծս
 լայնածաւաղս խոտաւէտս պարարտարօտս. յորս
 բիւ՛

բշմ ուրեք մէնգ 'ի բօտօլիա՝ այնչափ բնորձրանայ
 խոտն, մինչև ծածկել զարջառս որք արածին 'ի նս =
 Անի և անասունս անհամարս, զոր արջառս մեծա
 մեծս և յալթանդամս, յորոց ամի ամի վաճառեն
 օտարաց իրր 80 կմ 90000. որք անուճանի են յեւրո
 սիա : 'Նոյննոս և երիվարս ընտիրս, զօրաւորս, գե
 ղեցիկս, և արագընթացս, և հօտս խաչանց, և հօ
 բանս այծից . ուստի և կոգի, և պանիր, և ճարսք
 աւնի առատ և սլատուական . այլ և վուշ, և կա
 նեփ, մեղք և մոմ : Իւ ևս վայրենի էրէս բազմատե
 սակս, ոչ միայն հնրկս, պք և յայլ անդիս դտա
 նին . զոր արջ, գայլ, աղունէս, սամոյր, եղջերու,
 նապաստակ, աւնէտ, ջրուռն, այծեամս, վարազ,
 զոր լէհք ճիք կոչեն են . այլ և մտնաւորս և սա
 կաւագիւաս, որպիսի են Ալլէս, կմ Ալլէ . լը լէհ՝
 Լօտ կոչեցել . որ է 'ի չափ մեծ երիվարի . սուս նր
 և ոտք և կճղակք՝ նման են եղջերունի . գլուխն՝ ձիոյ .
 մորթն և ախանջք՝ նման իշոյ . բայց եղջերաւոր է
 և արագընթաց . լը գետս լողալով անցանէ . միս
 նր համեղ . իսկ մորթն է 'ի պէտս զօրաց, յորմէ
 գործեն անգրավարտիս և այլ զանազան կազմածս
 սլոճնէն զինտէրուռն : Ենա . լը դերմ՝ Աիլ Փրաս .
 իսկ լը լէհ՝ Բօսամաք . որոյ գլուխ նման է գլխոյ
 կատունի, մարմինն և ձեռն աղունիսու . իսկ մեծու
 թին 'ի չափ շան մեծի : Գտանի յանտառսն որ լը մէջ
 լիգվանիոյ և ուստիոյ : Պիտոն . լը լէհ՝ Ժուպու . որ
 է նման եղին, բայց առաւել ստուճար է և յալթան
 դամ : Վայրենի նոխաղք, որք առ հնրկ միակզուր
 են, յաճախելք 'ի գաշտաւայրս անքնակս և ամայիս :
 Եղն վայրենի՝ լա՝ Ուռուս . լինի 'ի մաստիլիա : Եւ
 տեսակ մի էրէոյ, լը լէհ՝ Սուհաք կոչեցել . որ
 նման է այծեման, և գտանի 'ի բօտօլիա : 'Նոյննոս
 և հաւս ընտանիս և վայրենիս անհամարս . վնյ և
 յոյժ դիւրագին են : Առատութի է անդ և հնրկ
 պաղոցս՝ տանձի, խնձորոյ, շորի . ույ և ազգի ազգի
 պատուական բանջարաց . այլ 'ի պաղոց՝ որք ինդ
 բնն ջերմային նահանգս՝ զուրկ է գլխովին . ուստի
 չիք անդ թուզ, նուշ, նուռն, լեմոն, կիտրոն, նա
 բինջ, ևն . նոյննոս և ոչ մեղրապտա, այն է՝ ձմե
 բուկ, և սեխ՝ ույ և ոչ խաչող, որ միայն 'ի հարա
 ւային կողմանս գտանի, և այն սակաւ յոյժ . վնյ
 փխկ գինւոյ՝ սովորուել է անդ գործել մեղրաջուր
 պատուական, զի գինին թանկագին է անդ, զոր 'ի
 մաճառաց տանին . վնյ և առ մեծամեծս գտանի :

Ունի մեծամեծ անտառս , և բովս ազգի աղքի հրա-
հալեւեաց և հանքաց , ուն արծաթ , պղինձ . բայց
առաւել ք զոմ մետիկն այնչափ առատ է 'ի լէհ' ,
զի 'ի զիմնավս լէռնէն , որ 24 մըոնաւ հեռի է 'ի
գրագովիոյ , և 'ի լերանց անտի ռուսսիոյ' որք մտ
են 'ի պալեկրօտ քղք , ի Ժմկս ինչ տարւոյն' ինք
նին հոսի : Գտանի և 'ի լերինս պալեկօրայ յայն-
կոյս գրագովիոյ , և 'ի շրջակայ սահմանս դուսդանայ
'ի փոքրն ռուսսիա : Ունի և բովս երկաթոյ , բայց
լաւագոյնք են 'ի ռուքօյնքէ քլոռի , և 'ի մերձակայ
տեղիս քօյնքէ քղքի և սգօմպօռկովայ , որ չէ ինչ
հեռի յօտրովաս քղքէ , ուր են բիւմդործարանք եր-
կաթոյ : Գոյ անդ և անագ բայց սակաւ . իսկ հա-
պար' բիւմյոյժ ոչ միայն 'ի մերձաւոր վայրս օլքուշ
քղքի , այլ և յայլ բիւմ տեղիս , և մենդ 'ի մօտակայ
վայրս գիէլէ քղքի' առ ռապշդին լերամք մօտ 'ի
լակուվ քղք , և 'ի դարբադեան լերինս : Կոյնուպէս
և 'ի դաշտս բօսօլիոյ են բիւմ բովք կապարի , զոր
գիւղականք լուծեւլ և մաքրեւլ , վաճառեն տեարց
ազարակացն ի սահմանեւլ ինչ գիոյ . բայց կապարն
լէհաց կարի ստորին է ք զկապարն գերմանացոց
Յի : Գտանի անդ և ոսկի . այլ կի՞ զի չէ այնչափ
չահաբեր , և կի՞ 'ի պիճոս անհոգուէ բնակչաց կայ
մնայ անգործ : Ունի և աղահանքս պատուականս
առաւելլայս 'ի գիտիա քլոռի , ուր ողջոյն լերինք
աղ են , յորոց անդագար հառանեն շառաշիղս մե-
ծամեծս , և շերևի 'ի ննչան սպառելոյ . որոյ կրկին
տեսակք են , մի կարծր և սպիտակ իբրև զձիւն ,
իսկ միւսն փոքր ինչ 'ի գոյն կապուտակ հարկանի :
Այլ և ամուխ հանքային , բայց բնակիչք երկրին
չունին պէտս այնմ , զի առատուի է անդ փայտի ,
վոյ բովք հանքային ամխոյ լքեալ կան անգործ :
Ունի և պաղլեղ , և բորակ , և անտիմոն , և զնչն
տեսակս հանքային հողոյ 'ի պէտս ներկարարաց և
նկարչաց , քր գեղին , կարմիր , և կանաչ են : Գտա-
նին անդ և պէսպս տեսակք մարմարիոն քարանց և
ականց . քր ակատ , քաղկիտոն , ակն վանի , սէլեան ,
ամէթօս կի՞ մեղեսիկ , ապաղիոն , զիրուխտ , այլ և
տեսակ ինչ անդամանդ ական , այն է՝ էլմաս , և
կարմիր յակնթոյ 'ի դարբադեան լերինս , և 'ի շրջա-
կայս պալեկրօտ քղքի , և շուչանի գեղջ 'ի գիտիա
քլոռի : Կլ միանգամայն սուսցից , ամի որ ինչ հար-
կաւոր է կենաց մարդկան՝ առատուի է յոյժ 'ի լէ-

հաստան :

Եւ անգ և զինչ նորանչան աղբիւրք և ջրհորք, յորս են՝ որք յերեսս ջուրց ունին զիւժ գիւրավառ, են՝ որք զերկաթ փոխարկեն ՚ի պղինձ, կի՛ լաւ և սասել՝ պլ զնձագոյն, են՝ որք զփայտ ՚ի քար փոխարկեն, և են՝ որոց ջուրք հարե՛լք ՚ի շէկողաց արեգական, մածնուն ՚ի կարծր զանգու՛ած աղի, և յածին յերեսս ջուրց = Գաւանին բի՛ւմ ուրեք փայտք քարացելք, բայց առ աւելանիս ՚ի գուլմ՝ ֆուռի առ տանց քափ՛ւ, և ՚ի հարմիր ոռոսիս, մերձ ՚ի Թամազուլ և ՚ի շէկպո զէշին, զորս բնակիչք տեղեացն ՚ի գործածեն փոխ գայլախազ կի՛ հրահան վիմի : Եւ մերձ յիլլով քաղաք՝ է փոքրիկ անառ կոչեցել Ալֆառ քարանց, ուր բի՛ւմ արմատք և բունք գոսացել ծառոց քարացել են : Ասեն թէ ՚ի հարաւային կողմանս լէհաց ՚ի լեւրինս ուրեք ուրեք գոանին սկտեղք, և սկահաձեւ անօթք կաւեղէնք գործե՛լք ՚ի բնուէ. զորս հանել ՚ի հողոյ, և եղե՛լ ՚ի բացի, կարծրանան լն նմանու թե՛ քարի :

Չ. Վաճառք Էէկաց :

Յառաջագոյն մինչ ինքնիշխան էր լիհ, կարի նու՛ազ էր վճռկանութին ՚ի նմ. մի՛ ՚ի պոճառ նու՛ազուէ արհեստից և արհեստաւորաց, և երկդ՝ սակս անհոգուէ բնակչոց նր. վե՛ զի գոլով երկրի նց արգասաւոր, և ունելով զամ հարկաւոր պէտս կենաց, չառնէին ինչ փոյթ ծաղկեցուցանել զվաճառականութի յԹի իւրեանց, այլ և դժո՛ւարին և ծանր էր նց սակս առւարութե՛ կարի հեռանալ ՚ի հայրենեաց իւրեանց. յայն սակս լէ սահմանակից արու թիս և եթ առւարուիս առնէին, վաճառելով նց ցորեան, և այլ զնչն արմախ, մեղր, մոմ, փայտ ՚ի պէտս շինու՛ածոց. ալ, կոգի, սանիր, կանեփ, և վուշ անգործ. և առաւել ք զամ արջառ և երի վար, և այծ, ճարպ, և մորթս արջառոց, և վայ թի էրէոց, ևն. իսկ ինքեանք բաց ՚ի գինւոյ և ՚ի զնչն գեղորէից՝ զամ պէտս հանդերձից՝ և այլոց արուճեստակերա իրաց՝ յօտարաց գնէին. արջուխա, մետաքսեայ և ոսկեթել կերպասս, նրքանիւթ կը աաւս, մարգարիտս, ականս պատուականս, ոսկի և արծաթի գործածս, երկաթի և պողպատեայ և պղնձի գործիս, և այլ պէսնիս արհեստակերտս մեծագինս, որոց սինք բազմօք գերազանցէին զգնովք վաճառաց իւրեանց, ուստի և օր լն օրէ նու՛ազէին գրա՛նք

դրամք յՅէ նչ, և զորանայր աղքատուին: Բայց այժմ յեա գրաւելոյ երկոյ ինքնակալաց զէհ չնորու թիւ իւրեանց, սկսան յաճախել 'ի նմ' արհեստք, զորս իւրաքանչիւր ինքնակալ ջանայ յիւրում մասին որ թօրէ ծաղկեցուցանել. վնայ այժմ շէհ գրեթէ չնինչ չնաս յայլոց բազմարուեստ Տայ եւրոպիոյ:

Է. Գպրուիտ, և Համալսարանի Լէհայ:

Լհամօրէն շէհ են հինգ հետագայ համալսարանքք. ք Գրադուիտ. Գանդուերի. Բուսա. Վիենա. յորս 'ի վերջին դարուս յաւելաւ և իլլիւնայն: Եւ բայ 'ի սոյն ունի և բիւմ դպրոցս մեծամեծս յամ քաղաքս. վն զի թէսլէա գինի ք վազիսլաւուսի առ Ժմկ մի լոկցին ուսմունք գիտութեց 'ի շէհ, այլ 'ի վերջին Ժմկս' մենդ առ վերջին իմաստասէր թիւրաւ որ և քաջ բանաստեղծ էր, վերստին արծարծեցան. սա կայն և այնպէս' մինչև ցայժմ սակաք ելին 'ինն երևելիք 'ի գիտութիւն. բայց և նոքա առաւել 'ի բը նական փիլիսոփայուէ, և 'ի բանաստեղծուէ. և 'ի սպասմունիս ազգի իւրեանց քաջալարծ երևին, քան յայլ գիտութիւն, յորոց սակի է և մի ոմն քննայ յազգէս մերմէ, զոր թիւրն շէհայ կամեցել փաստուրել, սակօ գերազանց իմաստուէ նր, ևա ձուլել 'ի գրամ ոսկի զկենդանագիր պատկեր նր: Սակաւ երևելի գրատուք գասանին 'ի շէհ. նոյնպ և սպասանք սակաք. վնչ հազիւ երբէք տեսանի գիրք ինչ սուպագրեալ 'ի շէհ:

Չ. Ալբրեխտարանի, և Եպստարանի Լէհայ:

Ալբու արքեպսոսուք են 'ի շէհ, որք իշխան 'ի վթ համօրէն եկեղեցւոյ բուն շէհայ. ք կնեղա, և իլլիւ. որ և Լէհդերի: Ալբեպսն կնեղնայի առ արութիւն շէհայ էր մշանջենաւոր նո՛ւիրակ հոռվմեական ակթուոյն, գլուխ և առաջնորդ համօրէն ախաին շէհայ, թագագիր թիւրին և թագուհւոյն, և նախապատիւ իշխան 'ի մէջ նախարարաց նր. 'ի ժողովս իշխանայ բազմեր յաջմէ թիւրին, և 'ի բացակայուէ թիւրին կմ 'ի գատարկանալ թիւրական ակթուոյ' նր էր գումարել 'ի ժողով զնախարարս, հաստատել զվճիռս ժողովոյն, գեսպանս առաքել, և

և ինչեւ զդեպքանս օտար արուեստ : Դ. 1749 ըն-
 կալաւ ՚ի ժո՞ր բննեգրիկոսոս պապէն իշխանութ՝ զքե-
 նաւ ծիրանին թ օրինակի կարդինալաց հասկմեաւ
 կան եկեղեցւոյ . բաց ՚ի կարմիր գլխարկէ : Սով-
 բական բնակուի նր է ՚ի լոմիւ քաղաքի . ՚ի պակաւ
 սիւ նր զփոխանորդութե նր վարէր եկան բըլղովաց ,
 ապա թէ և նա պակասեցի , այն իշխանութ հասա-
 նէ եկանին բողնանիոյ : Խորհրդով ետուն լէհք այս-
 պիսի մեծամեծ իշխանութս սմա . վն զի թէ ումեք
 յճական նախարարաց անախ տունեալ էին , վտանգ
 մեծ կայր առաջի բունանալ և տիրել ՚ի վր այլոց .
 բայց այսպէս չէր ինչ վտանգ : Իսկ արքեպիսկոս ի վո-
 վայ՝ էր ներքոյ սր , որ և էր մի ՚ի գլխաւոր նախա-
 բարաց Ծին , որ ՚ի ժողովս իշխանաց բազմէր ՚ի
 ձախմէ թքրին :

Բայ յերկուց արքեպիսկոսաց ասախ՝ են ՚ի լէհ և այլ
 արքեպիսկոսւք . մի՛ հայոց , որոյ բնակուին է յիւ վով .
 և իշխէ ՚ի վր ամ հայոց որք գտանին ՚ի լինն քա-
 ղաքս լէհաց , բաժանելք ՚ի 16 ժողովապետութիս :
 Սկիզբն այսր արքեպիսկոսե եղև ՚ի 1365 . յորում ամի
 եկն անգ յովհաննէս անուամբ արքեպիս ՚ի օղտոյ , որ
 զաժոտ իւր հաստատեաց յիւ վով քաղաք , որ և հով-
 սէր զազն հայոց ոչ միայն զորս ՚ի լէհ բնակէին ,
 այլ և զհայկազունս բնակեալս ՚ի մուլապիս , ի ՚ի
 պուղասն . սի՞ յայնի երեխ ՚ի մագաղաթեաց կոն-
 դակէ նր , գրել ՚ի թուականին պիտէ : Յաջորդութե
 այսր արքեպիսկոսե պաշի մինչև ցայսօր յիւ վով Գրք :
 "Կոյնպէս և սուր յոյն ծիսիւ , որք յանցել գարտ
 միարանեցան Ք հասկմեական եկեղեցւոյ՝ ունին ՚ի
 լէհ զերիս եկարանս . Թ Գեւոր . Բուլ , և
 Սելենիս . և 5 կի՞ 6 արքեպիսկոսն , որք են Վլաճի-
 ֆուլ . Լուրիս . Իււր . Բուլիս . Խելի , և Բիւլ , և 15
 արքեպիսկոսիս , և 110 մեծատանա միանձանց ՚ի
 կարգէ սրին բարսի . ՚ի միանձանց ասախ ընարին
 միւս եկարանք սու թէնաց . որք ունին ըլժ արտո-
 նախ ընդիւնն նր ՚ի հասկմեական եկեղեցւոյ :
 Իսկ եկարանք լէհաց ըստին ծիսիւ են 15 . սի՞ ու-
 նիս տեսանէլ յառաջիկայոց :

Գրադովիս .	Երեւանիս .	Գեւոր . կի՞ Խելի .
Վլադիմիր .	Լուրիս .	Գիւմրիս .
Բուլանիս .	Բուլիս .	Կապիս .
Վիւն .	Սուրբիս .	Լիւնիս .
Բուլիս .	Գաղի .	Սելենիս .

Այս ամ եկառուկք՝ էին միանգամայն և նախարարք Տին լէհաց, և ունէին տեղի ՚ի ժողովս նց ի կարգին՝ լը որոյ կարգեցաք. զի առաջինն ՚ի նս էր եկան գրագոյնայ, որ բազմեր ՚ի ձախմէ թգրին՝ զկնի արքեպօսին իլլովայ. ապա եկան վաախալաւայ յաջմէ թգրին զկնի արքեպօսին կնեղնայ. և ապա այլք ի կարգի. և զկնի նց Տական նախարարք :

Թ. Բարտ, և Սովորուի Բնակաց Լէհաց :

Երբ գլխաւոր աղգք գտանին բնակիչք յայս Տ, ք բնիկ Լէհք. Ռուսք, կմ Ռուսթէնք, և Հրէայք. (Թող զգերմանացիս), յորս մարթ է յաւելուլ և զազդ մեր. որք առ համեմատուք երկց առաջնոց՝ թէպէտ իբրև շիթ մի ՚ի ծովէ են, այլ ՚ի վայ ժմկաց գորով անդէն, ՚ի բուն բնակս համարեալ են :

Արդ՝ լէհք ի մարմնոյ քաջառողջ են, սարարտ, անձնեայ, գեղեցիկ, և իբր ՚ի բնիս բոլորադէմ, ուժեղ և քաջասիրտ, այլ առ փոքր մի սոսո, և անյարմար զինուորական կրթութեց, վնց առաւել ուժով քան թէ արհեստիս յաղթեն ՚ի պողմի: Իսկ ի մտացն կարողութե չհանրապէս խօսելով թուին անբաւականք առ նուրբ և բարձրագոյն գիտութիս, յայն սակս թէպէտ յաճախէլ են առ նո համալրութեք, և դպրոցք մեծամեծք, սակայն ՚ի վն այսր ամի չեն այնչափ ինչ ծաղկել զգիտութեք առ նո. որք և վերագոյնդ նշանակեցաք: Իսկ ի բարուց պարզամիտ են, և անկեղծ յոյժ, յորոց սովորաբար օտար է կեղծաւորութիս, որք և ՚ի պարծանս ունին անձանց, մենդ ազնուականք նց՝ արդարա և անկեղծս համարիլ յայլոց: Մեծաբան են և փառասէր, յամցն զփառս և զպատիւ պահանջեն, բայց և ինքեանք սրատուն զպատուադիրս իւրեանց: Առաւանակ են յոյժ, մինչև բիւմ անդամ ՚ի շաւղութի փոխիլ տառաածեռնութե նց: Սիրեն զարտաքին շուք և զհանդէս. վնց մեծամեծք նց արքայական շքով վարին: Ի հանդերձս և ՚ի բաղմուէ ծառայից և երիվարաց անչափաւորք: Քաղցր են և մարդասէր առ օտարս. փութով բարեկամանան, բայց նոյնպս և փութով մոռանան: Ի հաւատս հաստատուն են, և ՚ի գործս անպաշտուէ եռանդնոտք, և ողորմածք առ աղքատս:

Լէհք բուն բնակք այսր թգրուէ յերկս դասաբա, Ժա.

ժանկն . ք յազնոճականս կմ յաղատազնեայս , 'ի
 քաղաքացիս , և 'ի գիւղականս : Աղատազնեայք
 որք 'ի բարբառ նց Ելակոյի տախն , բզմ են յոյժ ,
 բայց թ առաւել մասին աղքատ , իսկ մեծատուրն
 'ի նցնէ զեղել են փարթամուք , որք և զհարիւրաւ
 ւորս յաղքատ ազնոճականաց անտի առնուն 'ի ծաւ
 ապուռի , զորս և կացուցանեն հազարապետս տանց
 իւրեանց , գործակալս , գանձապետս , այլ և զորա
 վարս զորաց իւրեանց , քանզի մինչ ինքնիշխան էք
 լէն՝ բզմք 'ի մեծամեծ ազնոճականաց կմ նախարա
 րաց նր ունէին սեփական զորս : Սրբա՝ ք ազնոճա
 կանք առ հարկ բզմ և մեծամեծ իշխանուրս և ա
 զատուրս ունէին . յորմէ ել առածս՝ Ահուկան ապագու
 րի : Տր էին կենաց և ընչից գիւղականաց շ իշխա
 նուք իւրեանց եղելոց , որք և որդուղք և կանամբք
 դերի էին նց : Ամբն յազնոճականաց անտի բացար
 ձակ տեաքք էին ընչից և կալուածոց իւրեանց չու
 նելով բնաւ կախումն ինչ զթիրէն , դի չէին պար
 տաւոր տալ հարկս , կմ տուրս ինչ թիրին՝ վն ըն
 չից և կալուածոց , և ոչ սեզի կմ օթեանս թագա
 ւորական զորաց : Եթէ օտարական որ Թռանէր
 անժառանգ 'ի սահմանս ուրուք յազնոճականաց ան
 տի , նմ հասանէր ժառանգուի մեռելոյն : Նոյնպս
 եթէ որ յազնոճականաց անտի մեռանէր անժանգ ,
 չէր կարող թիրն անօրինել զընչից նր , կմ տալ ու
 մեք զայն , եթէ գոյր նր աղքական մինչև ցու թեք
 ազգ : Իսկ եթէ չունէր և այսպիսի հեռաւոր աղ
 քական , նաև յայնժամ թիրն ոչ կարէր յարբունիտ
 առնուլ զինչս և զկալուածս նր , այլ պարտական
 էր տալ զայն այլուձ ազնոճականի՝ որ երախտաւոր
 էր թիրուէ : Տունք նց էին ապահով տեղիք ապաս
 տանի նմ յանցաւորաց . զորս չէր մարթ բանի հա
 նել անտի : Իշխանք և դատաւորք քաղաքաց ոչ կա
 րէին վճիռս ինչ հատանել , ոչ 'ի վր հնազանդելոց
 նց , և ոչ 'ի վր կալուածոց նց : Սրբա՝ ոտ և գիւ
 ղականք իւրեանց՝ ոչ տային մարսս կմ կապալս վն
 անասնոց , և արմաեաց , և այլոց իրաց : զորս տա
 նէին 'ի վաճառ : Ամբն բացարձակ տեաքք էին ա
 զահանքաց և բովուրց՝ որք գտանէին 'ի կալուածս իւր
 եանց , զորս տային գործել գիւղականաց իւրեանց :
 Ալինչ գատաստան , և ոչ թիրն գլխովին կարող էր
 քաք 'ի նցէ 'ի բանտ արկանել , եթէ չէր 'ի գատ
 վարել , և պարտաւոր գտեալ . բաց 'ի գիւղուածոց՝
 յորում որ էրիցս ամբաստանել էր իբր գող 'ի գո
 ղակ .

զակցաց իւրոց , կամ ըմբռնեալ լինէր 'ի գողութե՛ ,
 և կամ եթէ ոչ կարէր , կամ ոչ կ'ամէր աալ է
 րաշխաւոր : Ամբ պատուաւոր պաշտօնատարութիւնք
 է կեղեցականք և Յականք՝ սոյ ևեթ անկանէին , և
 ինքեանք միայն կարէին սատնալ երկիր , և կալուածս :
 Բայց և քղբացիք չորից քղբացս՝ թօռնայ , Գրա
 գովից , Վիշնայ , և Լուսլինայ՝ ունէին ազատուի
 ստանալոյ կալուածս : Աղնուականք լէհաց սովո
 րարար 'ի գիւղօրէս բնակէին ոսյ և այժմ՝ բոլոր անդ
 բնակին , յորս և վարէին զքացարձակ արոււի , սակայն
 կարող էին ունիլ տուես և 'ի քաղաքս , այլ յայն
 ժամ պարտական լինէին ներքոյ արկանել զանձինս
 ամ պարտաւորուեց քաղաքացւոյ , և վարիլ իբրև
 զի 'ի նոցէ , այլ ոչ կարէին վարել զարհեստ ինչ
 իբրև քաղաքացի , ապա թէ ոչ կորուսանէին զազա
 տուիս ազնուականուէ : Սովորարար 'ի ձմերան չ
 յունվար և ընդ փետրվար ամիսս գնան բնակին 'ի
 քաղաքս . և աւուր աւուր ժողովել 'ի մեծաշէն և
 յՃարձակ աղարանս ինչ , որ է հոնկց ժողովատե
 զի , առնեն տուրեաւս կալուածոց և գիւղօրէից
 վաճառելով կի՛ փոխանակելով կալուած չէ կալուա
 ծոյ . կի՛ գիւղ չէ գեղջ : Ամբն ունէին իրաւունս
 մասնեկոյ 'ի ժողովս ընտրութե՛ թօրի իւրեանց , և
 իւրաքանչիւրն չունակ էր թօրուէ , եթէ ընտրեւ
 ջի : Անէին և այլ զնոյն աղատութիս , զորս ընկա
 ղան կէս մի 'ի թօրաց իւրեանց , և կէս մի 'ի սովո
 րուէ . որք բոլմ և մեծամեծ եղծմունս դործեցին 'ի
 թօրուէ լէհաց , ուն յայտ է ամսն :

Ռուսք կի՛ Ռուսթէնք թուի թէ առաւելուն բաղ
 մուք քան զէհս . որք բարուք և սովորութիք՝ լեղ
 ուաւ և դաւանութի՛ շեն ինչ օտար 'ի լէհաց . զի 'ի
 նոյն լեզու խօսին , և զնոյն դաւանութի ունին , գո
 լով և սոյ միաբանեալ չէ հոովմեակամս եկեղեցւոյ ,
 ծիսիւ ևեթ զանազանեւ , զծէս յունաց անխախտե
 լի պահելով 'ի սկզբանէ մինչև ցայժմ . ունին և սե
 փական դիրս , ի իրաց ինչ նմանեւ գրոց մոսկովաց ,
 կի՛ լիւրիկեցւոց , ուր լէհք լատին գրով վարին :
 Սակաւք են 'ի նս այնուականք , և քաղաքացիք քա
 ղաքական ազատութի ճոխացելք . իսկ այլք գրեթէ
 առ հոնկ գիւղականք են չէ իշխանութի տեարց գիւ
 ղօրէիցն գրաւեալք , իբրև սարուկք և գերիք նոյ ,
 ոսյ արդ ասացաք . այլ չէ յովսէփ կայսրն , թէպէտ
 ոչ եհան զնս բոլորովն 'ի սարկութե՛ տեարց իւր
 եանց , սակայն թեթեւացոյց զու՛մ նոյ իւրում սահ
 մա ,

մանի . քանզի ոչ ևս կարօյ են տեարք նց ինքնին դա-
տել զնս , և պատժել , ուղ յառաջն վն զինչ և իցե
յանցանաց . այլ ամ դատք նց ձգին յատեան օրի-
նաւոր գաատաւորաց : (Թոռնի թէ զսոյն արարին և
այլք երկու ինքնակալք՝ պրուչն և մուսկոնն ՚ի սահ-
մանս իւրեանց) . իւրաքանչիւր դիւզական սւնի իւր
սեփական տուն և կալուած ՚ի գեղջն , ուստի տր
գեղջն ոչ կարէ հանել զնա . իսկ պարտաւորութի
գիւզականին է յիւրաքանչիւր եօթնեկի աւուրս եր-
կուս գործել ձրի մն իւրում , և յայլ աւուրս ա-

գատ է :

Կրթ յոգնութիւն ազգ Ծին լէհաց՝ են հրէայք . ու
րոց բազմուի թոռնի առաւելուլ քան զայլ ամ ազգս .
զի չիք գրեթէ քաղաք , կի՛ր աւան , և կի՛ գիւղ , ուր
չիցեն բազմուի բնակչաց հրէից . շատք ևս ՚ի գիւղօ-
րէից համակ հրէայք են . մինչև մարթ է զլէհաս-
տան ասել փոքր հրէաստան . որք և բա՛մ ազատու-
թիւս ունին անգ՝ զի մեծ մասն պա՛նֆոկաց մէնգ ՚ի
փոքր լէհ , և ՚ի լիգվանիա , ՚ի ձեռս նց են : Այոն .
պէս կարօյ են առնել զամ ազգս վճնկանութե , և
գործել զամ արհեստս . վնյ առ հնրկ խօսելով՝ տո-
քա կի՛ փերեգակք են զամեհաստեասկ աղխամաղխա
վաճառելով , (բայց են ՚ի հն և մեծամեծ հարուստ
վճնկանք) , և կի՛ որհեստաւորք սփռելք յամ քա-
ղաքս , յաւանս , և ՚ի գեօղս , ուր գործեն զամ աբ-
ոնէսա , բաց յերկրադործուէ . առ որ և մատամբ
իսկ ոչ մերձենան . այլ զգիւղականս սուլթանից ծա-
ռայեցուցանեն ՚ի գործ մշակուե սարտիգից և կալ-
ուածոց իւրեանց : Մք սովորաբար ոչ խօսին ՚ի լե-
զու լէհաց . և շատք ևս՝ մէնգ ՚ի կանանց՝ ոչ գի-
տեն բնաւ զլէզու լէհաց , այլ յաղամող և յեղծել
իմս գերմանական բարբառ : Աչ գտաք ուրեք նշա-
նասկել թէ էրբ և ուսով՝ հեղան զեղան սոքս ՚ի լէհ-
զի ինքեանք չունին զԺմկադրութի իւրեանց . կի՛
թէ ունիցին՝ ոչ հանեն ՚ի լոյս . իսկ այլոց չեղէ ինչ
փոյթ հետամուտ լինիլ ՚ի սաուդել զգալուստ նց ,

իբր ազգի ատելոյ յամցն :

Իսկ չքա ազգ բնակ ՚ի լէհ՝ են յազրէս մերմէ՝ ու
րոց նախնիք լն որում ՚ի վեր անգր ՚ի սկիզբն ներա-
ծուէ նշանակեցաք , զառաջնն եկին ՚ի լէհ ՚ի 1062 .
ուղ ցուցանէ հրովարտակն թէոդորոսի որդւոյ գե-
մարեայ զուպ կոչեցելոյ , մեծի գրսին կամիր սուս-
սիոյ . որով հրաւիրէ վհայս յօգնուի իւր Էդգմ լե-
հաց , Է որս ունէր յայնժամ պա՛ղմ . խոստանաւով ,

Թէ կացե՛լ առ նմ՝ ամս երիս , ասյ նոյ ազատութի
 երթալ ուր և հաճեացին : Հարազատ պատճէն այնր
 հրովարտակի՝ ՚ի լեզուէ ուսաց յեղե՛լ ՚ի մեր բար
 բառ՝ Ը անհարթ և անոճ խօսից այնր Ժմկի է այս :
 “ Ահա մեծի գքսի Թէոդորի որդւոյ դեմեարեայ առ
 + նաշոխաշեան հայս , որք աստ կամին գալ : Եկեա
 + ցեն յօգնուի ինձ : Եւ ես ասց ձեզ ազատուի չ
 + ամս երիս : Եւ յորժամ շինիջիք առ իս , ուր և
 + հաճեցի որք երթիցէ ազատորէն : Զամին 1062 :
 Չայս հրովարտակ ք զլատիսլաւոս Թիւր լէ հաց բառ
 առ բառ . ՚ի մէջ բերել հաստատէ յիւրում չարձակ
 հրովարտակի . զոր ետ հայոց իլվովցւոց ՚ի 1641 . չ
 նսին և զոյլ արտօնուիս և ազատուիս հետզհետէ
 շնորհե՛լս նոյ՝ ՚ի նախորդայ իւրոց , սկսե՛լ ՚ի գեմեար
 եայ գքսէն : Զայսմանէ ունիմք իմանալ , Թէ հայք
 զառաջինն ՚ի հրաւիրանաց անտի դեմեարեայ գքսին
 յորդորեալք , եկին ՚ի ուսսիս . ընակե՛լք նսի ՚ի
 գիով , զի անդ էր յայնժամ աթոռ գեմեարեայ . ուն
 գրէ ստեփաննոս ուշքա հայկազուն զարդապետ լէ .
 հացի . Թէ վկայ է այսմ և քարաշէն եկեղեցի հայոց ,
 որ կայ մինչև ցայսօր , բայց անշքացե՛լ և խաթար
 եալ , զի ՚ի հայոց չիք այժմ անդ բնակ : Ապա այլք
 զկնի նոյ հետզհետէ հասեալք , սփռեցան ՚ի զնոն
 քաղաքս . ուն յիլվով . ուր ՚ի 1183 շինեցին փայտա
 կերտ եկեղեցի . ՚ի կամենից , ՚ի լուցիս , և ՚ի լիգ
 վանիս , որք յետոյ ընկալան և իրաւունս գատատ
 տանի ՚ի վի համազգեաց իւրեանց , կամենիք ՚ի
 1344 . իսկ իլվովցիք ՚ի 1356 . ՚ի ձեռն հրովարտակի
 մեծին կատիմիրայ արքայի որոյ պատճէն կայ մնայ
 մինչև ցայսօր . զոր և այլ Թիւրք մլմեանց զկնի հա
 տատեցին , մինչև ցվերջին Ժմկս . իսկ հայք չէ հա
 ռուստ մի Ժմկս վարեցան ՚ի գատաստանի իւրեանց
 որինք յովհաննու բագրատունեաց հայոց արքայի .
 զոր յետոյ յեզեալ ՚ի ըտաին բարբառ , պատճէն նոյ
 ցայսօր պահեալ կայ , Թէպէտ և հայկական նախա
 ախն ոչ երևի :

Սոքա որք ՚ի սկզբան անդ եկին ՚ի ուսսիս , յոր
 գորեալք ՚ի նախայիշատակե՛լ հրովարտակէ դեմեար
 եայ գքսին , ՚ի վճարիլ գործոյ պոնգմին յաջողութի
 առ որ կոչեցե՛լք էին , ոչ ևս դարձան յառաջինն հայ
 բենիս իւրեանց . այլ կէս մի ՚ի նոյնէ մնաց ինքնու
 կամ ՚ի զինուորական պաշտօնատարութե չէ հրամա
 նատարութի ինքնակալաց ուսսիոյ . որք և Ը օրի
 նակի բնիկ առւստաց ազնուականաց՝ ստացան մե
 ծա .

ծամեծ կալուճածս՝ զորս ցայսօր ժառանգեն յաջորդք
 նոց՝ ի լիզվանիա . (Թէպէտ գլխովին ՚ի լէհ փոխարև
 ետլ) . ուն անա այս ազնուական ատճմբ կոչեցեալք
 գրեգորովիչ, նուրիճանք, սարեղա կմ սարելեան,
 մալխասովաքի . որ յետոյ այլայլութի փոխեցաւ ՚ի
 մալխասովաքի: Ի սոյն մալխասեան ատճմե յաւուրս
 մեր մի ոմն հանդիսացաւ յոյժ ՚ի վարսավիա առ վեր-
 ջին Թիբրաւն լէհաց, մինչև լինել առաջին պաշտօնա-
 տար, և իբր երկդ արքայի: Եւ կէս մի ՚ի նոցէ անձ
 նառուր եղեն ՚ի վճռականուի, յորս էին յոլովք ան,
 տճանի վճռկանք բազմահարուստք, զոր արդեամբ
 կամեցել ստուգել ք վլատիալաուսի արքայի, պատ-
 մի՝ Թէ եկել ՚նր երբեմն յիլովով, առաքեաց առ մի
 ոմն ՚ի վճռկանաց անտի հայոց՝ ՚ի պեռնադովիչ ատճ-
 մե, աւլ նմ ՚ի փոխ նոյն ժամայն հարիւր հար դա-
 հեկան, զի պետու ունի . իսկ նա պատրաստական
 ցուցել զանձն ՚ի կատարումն հրամանի Թիբրին, զայս
 եւ թ կամէր գիտել, Թէ զինչ տեսակ դրամոց կա-
 միցի Թիբրն, ոսկի, Թէ արծաթի կմ պղնձի . պա-
 տասխանեցաւ նմա յերից տեսակացն ևս . զոր և
 վնդիկի պատրաստել առաքեաց 300 հար դահեկանու
 ոսկի, արծաթի, և պղնձի . յերաքանչիւրոց 100
 հար, Ե որ Թիբրն ինքնին զարմացաւ . զի յոյնմ Գմիկի
 և յայնմ սահմանի այսչափ բազմուի դրամոց 300 հա-
 վարաց առ մասնաւորի ուրուք, համարեալ լինէր
 իբրե 3 միլիոն . և յայնմ հետէ ևս առաւել ՚ի յարգի
 ունէր զաղդ մեր Թիբրն իբր յաւէտ շահաբեր ՚ի շի-
 նուի Ծի իւրոյ:

Պատմի աւանդութի առ այժմու իլվովցի մերաղ-
 նեայս, եթէ եղև Գմի զի յիլվով և ՚ի կամենից առ
 հայս գլխովին խափանեալ էր լեզուն հայկական, և
 սովորաբար վարէին Թաթարաց լեզուն: Յորմէ
 երևի, Թէ զկնի առաջնոյ գաղթականի հայոց, ե-
 կին և այլ գաղթականք յազգէս մերմէ ՚ի խրիմայ-
 որք անգէտ գողով բնիկ հայրենի բարբառոյ, առ
 հնրի ՚ի լեզու Թաթարաց խօսէին . Ե որս խառնել
 և այլոց, մոռացան զհայկական լեզու: Այսմ վե-
 կայեն և բազմապատիկ դրոճածք հայագրով ՚ի լե-
 ջու Թաթարաց, որք գտանին յիլվով, և ՚ի կամե-
 նից . բաց ՚ի քղբական մուրհակաց և հաշուեգրոց,
 նաև ողոյն գրեանք Թարգմանեցիք ՚ի հայկական բը-
 նագրէ . ուն ժամագիրք, նարեկ, սաղմոս, և ժի-
 Թուղթք պողոսի առաքելոյ, որք և առ մեզ գտա-
 նին . զորոյ զյիշատակարանն ՚ի վախճան մատենին

դրեալ, 'ի գէտ համարիմք 'ի զքօսանս բանտոիրաց
 աստանօր առաջի գնեւ, ոչ միայն բառսս բառ, այլև
 ըստ տառիցն. * Դուկալլանտի պօղոս առսքելնընկ
 * պիգիտե թարգմանել պօղիան էրժէնի գիլինտան
 * խըբչաս գիլինայ. խօզուպլայ եազըխլըյ տայար
 * զանեսիզ միքայել քահանայնընկ դօսգայ օղո
 * նունկ խօղիայսնտան, բան իւաչքանունկ, բան
 * միլաչ օղունունկ խայսիքի սուենի եազորբարըյ,
 * յիշատակ քէնտի քէչքանլարըյնընկ, տայ քէնտի
 * նինկ ճանըյ ուչուն տայ եազըխլարինինկ օզլա
 * գլխըյուչուն թէնկր քէնտինայ ուղախօսուր պէր
 * կայքի գօմու լկան խաղնանի աչգիրտի, տայ դը
 * ըլիտն չօվախնի աչգիրտի, քի սոսամիչ ճանլար
 * նի իչիբկայ. թէնկրի անընկ ճանըն մէնկիլիք տա
 * վուպլայ իլիբկայ, տայ անընկ քէչքանլարըյնընկ
 * եազորբկանլարնընկ, տայ եազկանլարնընկ, տայ
 * սարնայկանլարնընկ. ամէն. խօլարմէն սիզտան
 * մէն եազըխլըյ արզանիսիզ միքայել քահանայ քի
 * մէնի պիր թէնկրի պօչագան եազըխլարինայ. այդ
 * մախպլաց, տա սէր հայր մեր պլ, այ ունուդ
 * մայկոյսիզ, քի թէնկրի սիգնի անկ կայ. Եազը
 * տըյ իլով շահարինայ. գօլէկայսնսա սր եծածին
 * նինկ. կլթղալուխունայ տէր սքեփնանունկ ախաւ
 * լիտնայ. տէր դրիգոր արհիախաւանինկ. վանլըյ
 * երեսօփոխնինայ պր օհաս, ադապէյ օղլու տայ
 * սք հրիհոր բան աւհան օղլունուն. կ: թվ, ու ժա:
 Իսկ այժմեան հայք իլվովի և կտմնիցու, ք հոյ
 կականին մոռացուալ և զայն վալեմի լեզու թաթա
 րաց, առ հմրկ խօսին 'ի բարբառ լէհաց. յորոց այ
 լով ինիք ոչ զանազանին, բայց միայն անուամբ, ծի
 սիւ, գծագրուք ինչ գիսաց, և ինչ ինչ հայկական
 սովորուքք: Սակայն գտանին անգ յազգէս մերմէ
 յոլովք 'ի զնչն սեղիս, 'ի վերջոյ եկեղք ուն 'ի սդա
 նիալաւ, 'ի գիսմինից, 'ի գուգեր, ևն, որք խօսին
 'ի լեզու հայոց թէպէտ ինիք ինիք աղաւաղեչ խառ
 նութք այլաղղական բառից և սճոյ: Սք առ հմրկ
 վաճառականք են, ոմանք հանդերձեցինս վաճառե
 լով, զոր բերեն յայլ և այլ գլխաւոր վաճառասեղ
 եաց. ուն 'ի վիէննայէ. 'ի տանցքայէ, յնջագոյն և
 'ի լիփցքայէ. իոկ այլք իմ մեծի մասին անասնովք
 առնեն տուրևառս, գնելով և վաճառելով արջառս
 և երիվարս. որք են առաւել շահարեր վաճառք լէ

հաց:

Գ. ԼԿԵՆ ԼԿԵՍ:

ԼԷՆՔ զԺադուան իւրեանց ունին 'ի սլավաց, կժ
 շկլավաց, որք են 'ի սարմատացւոց անտի, վոյ
 և լեզու նոյ նոյն է Ք լեզունի շկլավաց. թէնա առ
 նոճադուէ և առ աղքատութեն այնր լեզունի՝ բոնա
 դատեցան առնուլ մուրողուք բժմ բառս 'ի գերմա
 նացւոց, մենդ յայնպիսիս, որք հային յարճեստս
 և 'ի պիտուիս. վոյ և բազմոք այլայլել է 'ի բուն
 սլավաց լեզունէ, ոչ միայն լա նորանոր բառից, այլ
 և թ արտասանութեն. ուստի այժմ է իբրև մասնա
 ւոր իմն լեզու. զոր կարի գժոճարին է օտարաց
 ուսանիլ, մենդ եւրոպացւոց. վո զի հնչումն նորա
 իսիստ է և խոժոռ սակս բազմապատիկ բաղաձայ
 նից: Լիդվանիացիք զմասնաւոր իմն բարբառ ու
 նին, որ լա մեծի մասին բազկանայ յեղծեալ և 'ի
 թիւրեալ լատին բառից: Կոյնպէս խօսին և լիվո
 նիացիք, բայց խժգժադոյն ք զլիդվանիացիս: 'ի
 վերջին Գմկս փոյթ մեծ կալան լէնք 'ի յարգարել
 զլեզու իւրեանց. որ սցն ինչ օրքստօրէ ծաղկեալ
 բարգաւաճէր, 'ի վր եհաս բաժանումն լէհաց, և
 յեա սակաւուց բարձումն բոլոր թճրութեն նոյ, ո
 ռով և իսպանեցաւ յառաջացումն բարգաւաճուէ
 լեզունին նոյ. վո զի իւրաքանչիւրն յերից իրուեց՝
 որք կալան զայս Ծ, զհայրենի բարբառ իւրեանց
 սկսան ծաղկեցուցանել 'ի բաժնի իւրեանց. ուստի
 են քզբք՝ յորս իբր 'ի բժմս 'ի լեզու գերմանացւոց
 խօսին, և են՝ յորս ուսաց կժ մոսկովաց. իսկ լե
 զուն լէհաց առաւելապէս մնաց միայն յաւանս և 'ի
 գեօղո:

ժն. Անդ, պոբնի, և կառաւարուի ԼԿԵՍ:

Լմենայն պատմարանք լէհաց միարան հաստա
 առն, թէ լէնք լեն բուն բնակք երկրի իւր
 եանց, այլ են 'ի սարմատացւոց. բայց քզի սարմա
 տիա էր Քարձակ յոյժ, և զնչն ժզլուրդք 'ի նժ.
 վոյ խնդիր է թէ յորմէ կողմանէ, և յորմէ ժզլուրդե
 նէ իցեն սք, զոր լէնկնիք քաջ պատմագիր լէհաց
 լուծանէ, ասելով: Թէ են 'ի Լաշեայ, կժ Լայեայ
 աջ սարմատացւոց. վո զի Փուշի, կժ Փուշի ա
 նունդ, որով լէնք կոչեն զինքեանս, Յեանորդք կժ
 Սերունդք Լացեայ թարգմանի: Բայց յետոյ ա.
 Բ
 Ե
 նունք.

Նուևդ Լադէ, Թոճի Թէ փոխեցաւ 'ի Լէօ . զորմէ ա-
 ոասպեւրարունեն Թէ էր զօրագլուխ և իշխան , որ
 ած զԼէն 'ի կողմանս յայտոսիկ . այլ Թողեալ մեր
 զառասպելս՝ մատիցուք 'ի կարգ պատմուէս : Արդ՝
 Լադէ Կժ՝ Լադէ-ոյ՛՛ էին մի 'ի ժողջոդոյ՝ անտի սար-
 մատացւոց , որք լը պրոկոպիոսի և ագաթեայ՝ բնա-
 կէին 'ի կողքիս առ սեաւ ծովու . որոյ միացել չ
 ջէտոյնայ իւրեանց սահմանակից ժողդրեան , գուցէ
 և չ այլոց ցարմատացւոց՝ յ՛՛՛՛ Ք զՔ դարն , անյին
 Չ աօն , Չ անիէբեր , Չ անիեսդեր , և Չ աննա
 դեսս՝ և մովն 'ի հունգարիա կժ՝ 'ի մաճառս , և
 անտի յ՛՛՛՛ խողացեալ , զէքացիք զտեղն առին առ
 էլարա գետով 'ի սօհեմիա . իսկ լացիք առ վարդա
 դետով 'ի մասին անդ , որ այժմ մեծ լէհ կոչն , որ
 Թոճի լեալ 'ի զ դարուն : Ապա՝ լացիք և զէքացիք
 և այլք ևս 'ի սարմատոցոց իսառնելք Չ միմեանս ,
 կորուսին զնսխնի անուանս իւրեանց , և 'ի զ գա-
 բուն առ հարկ կոչեցան Սլաւ . որք ապա բաժանել
 'ի զնչն ժողջոդս , զնչն անուանս կալան , յորոց
 էին և Սլաւէ Լեդիտիգայի . զորս՝ յիշատակէ վե-
 տիքինդոս կորվեյայն մատենագիր թ դարուն , ո-
 բովք նախայիշնկել լէնինիք պատմագիր լէհաց ի
 մանայ զլացիս . ուր և միտքա թգրն ոչ այլ ոք էր ,
 և Թէ ոչ միէոգօ կժ՝ մեոգա թգր լէհաց . զոր վեր-
 ջին Ժոյի մատենագիրք միսջիսլաւոս կոչեն . որ և
 և դէ Թ թգր լէհաց յոյս անուն անուանեալ , որ 'ի
 ցճօ սկսաւ թգրել . և ընկալեալ զքրիստոսնեական
 հւոս , ած 'ի նոյն և զժողջոդ իւր , զիք յաջորդեցին
 որդիք և Թոռուիք նր մինչև ցարդիսլաւոս ք քաջ
 պատերազմօր , որ 'ի 1138 բաժանեաց զԼէհ 'ի շրե-
 սին որդիս իւր . 'ի բաց Թողել զհինգերդն , յորմէ
 մեծամեծ խոռովութիք գրդեացան : Ապա 'ի 1309
 վատիսլաւոս փոքրն կալաւ զորուձի համօրէն լէ-
 հաց . որ անտի և այսր եկաց մնաց միշտ Չ միով
 իշխանութ : իսկ որդի նր մեծն կասիմիր՝ կառ և
 զկարմիր առասիս , և արար զնա քառ լէհաց : 'ի
 ձմէ ունի լէհ զօրէնս իւր , զգլխաւոր ասեանս ,
 զկարգս , և զմեծ մասն քղքց , բերդից , և այլոց
 հարկաց շինուածոց :

Չկնի սր յաջորդեաց 'ի Թգրութի լէհաց լուգովե-
 կոս . որ միանգամայն էր թգր մաճառաց . և զկնի
 մահուան նր կայուցաւ Թագուհի լէհաց եղմիգե
 դուստր նր . զոր էառ 'ի կնուի մեծ դուքսն լիդվա-
 նիոյ յագեղոս անուն , որոյ 'ի 1386 ընկալեալ զքա-
 կան

հան հւան՝ վարդապետու կոչեցաւ , որ և Թիֆլիսաց
 'ի վր լէհաց , և 'ի նմէ սկիզբն կալաւ յազգեղեան
 Թիֆրական տոհմն . և միացոյց զմեծ դքսուին լիդ-
 վանիոյ Է լէհաց . էառ և զտամեկիցիա : Յետ նորա
 Թադաւորեցին որդիք և Թոռուկք նր մինչև ցսկկիս-
 մունդոս սգոստոս , որ Էարձակեաց յոյժ զորուին
 լէհաց , միացուցել Է նմ զվոլինիա , զքոտուխ ,
 զքոտլաքիա , և զգիովիա . և 'ի 1572 մեռաւ անոր-
 դի . որով և սպառեցաւ յազգեղեան տոհմն յարուճ-
 հան գծի , և այնուհետև յայլ և այլ առհմից՝ մէնդ
 Թէ և յայլ և այլ ազգաց՝ Թիֆրեցին 'ի լէհ : Ենրե-
 կոս դուքս անժուայ , որդի ենրկիոսի Է արքային
 գաղղիոյ , 'ի 1573 ընկալաւ զԹիֆրուԹին լէհաց Է
 սահմանաւոր ինչ սլոյմանագրուիք և օրինքք . զոր
 ոչ պահել նր , բարձաւ 'ի նմէ Թիֆրուին , և տուն-
 ատեփաննոսի պագօրի իշխանի դաանսկվանիոյ . որ
 'ի 1578 կացոյց Երկուս նոր ատեանս 'ի բիօդա-
 քուվ , և 'ի լուպլին : Սա արդարև բարձրացուցել
 էր զփառս և Էարձակել զիշխանութի ԹիֆրուԹին
 լէհաց , եթէ չէր զղձգկի հատեալ վախճան կենաց
 նր : Սիկիսմունդոս ք 'ի սերնդոց շվէտաց արքայի .
 որդի կատարինեայ , որ էր քոյր սիկիսմունդոսի
 օգոստոսի Թիֆրին լէհաց , կորոյս զիվսնիա , զոր
 էառ կուսգաւոս ագոդիոս Թիֆր շվէտաց : Որդի
 նր վառիսլաւոս ք հաստատեաց զանդորրուէ Թա-
 դաւորունն , Թիֆրե՛լ պանծալի փաւօք : Սա կարդ-
 եալ հաստատեաց Թղթատար սուրհանգակս 'ի լէհ
 'ի 1647 : Յետ մահունն նր յաճախեցին 'ի լէհ խոռ-
 վաւիք և փապք մեծամեծք 'ի խաղախաց տայտամ-
 բելոց : Ապա 'ի 1649 ընտրեցաւ Թիֆր յովհաննէս
 հասիմիր եղբայր նախայիշնկել վառիսլաւոսի . որ
 դժբաղդ գաաւ 'ի սլոճփին Է շվէտս , որոց ստիպե-
 ցաւ տալ զիվսնիա 'ի յուլիվեանն դաշնագրուԹն 'ի
 1660 : Ապա 'ի 1668 ակամայ կամօք հրաժարել 'ի
 ԹիֆրուԹէ , գնաց 'ի գաղղիա : Սա եղև վերջին յա-
 գեղեան տոհմէ յիդական գծի : Յետ նր Թիֆրեաց
 միքայել Թովմաս վիշնիավէցքի սյր ուսուսնասեր և
 ազատապնեայ :

Չսա յաջորդեաց 'ի 1674 ք յովհաննէս սուլիւսքի ,
 մեծ ազարապետ զօրաց . որ երաց իւր ճննչն աս-
 Թիֆրուի հռչակաւոր յայլԹաւթ , զոր արար Քղէ՛
 օանանեանց մերձ 'ի Խոցիս : Սա ազատեաց զվիկնեա
 կայսերանիստ քղք ուսգրիոյ 'ի իխոտ պարտաւան-
 սանանեանց : Եւ 'ի 1686 արար Սաղազուէ Է կայսե-

բաց մտկովաց յովհաննու և սեւորոսի , որով մեծ մասն գիտվիայի և սմօլէնցքոյի 'ի ռուսսիոյ նմ տը-
ճաւ : Ապա 'ի 1696 'ի մեռանել ըր , օգոստոս Թէր , որ 'ի ձեռն
դռնադրուէ քառլովիցայ՝ անդրէն միացոյց չէ լէհաց
զբերդն գամենիցու . այլ յետոյ 'ի 1706 'ի գաշա-
գրուէ ռոչքատայ՝ բռնադատեցաւ տալ սգանիսլա
ւոսի լէչինսքի զԹէրուին . զոր զկնի պիտղմին բու-
դաւայի անդրէն յինքն ընկրկեաց , և սգանիսլաւոս
ստիսպեցաւ Թողուլ նմ . որ և մեռաւ 'ի 1733 :

Ապա որդի նորա փրգերիկոս օգոստոս ք ձեռն
տոճուլի զօրաց ռուսաց 'ի 1734 էառ զԹէրուին 'ի
սգանիսլաւոսէ , որում փոխարէն առճաւ դքսուին
լոսէնայի : Սոյն այս փրգերիկոս օգոստոս Թէրեալ
ամն 29 մեռաւ 'ի 1763 : Ապա սգանիսլաւոս օգոս-
տոս բօնիադովքի իշխան փառաւոր հանձարեղ զգօ-
նսմիտ և համայն արքայավայել ձրիւք ճօհայեչ , 'ի
ձեռն գործակցուէ և հօր սաշտպանուէ կատարին
եայ մեծի դշտոյին մոսկովաց ամբարձաւ յաթոռ
Թէրութէ լէհաց . որով բացաւ նմ դուռն ոչ յեր-
ջանկուի , այլ 'ի յուրեադիմի Թշոճառուիս : Քանզի
սակս կուսակից ցուցանելոյ զանձն մոսկովաց կմ
ռուսաց , գժպհի ախամբ հայէին 'ի նա նախարարք
և ազնուականք լէհաց . վնյ անքհատ գարանք , մե-
քենայք , նենգուիք , և որոգայթք սարսափելիք յա-
րաժամ վտանկէին զնա : 'ի 1791 խուսք մի սիկար-
եանց կալել զնա յարքունիս անդր իւրում , ածին
յանտառ . ուր փոքր միւս ևս սրախոյղտող մեռա-
նէր , եթէ նորանչան ին գիպոճածով , կմ լաւ ևս
ասացից՝ հրաշիւք չէր զերծուցիչ զանձն : 'ի 1793
եռես զսահման տրուէ իւրոյ կրճատել և յապաւել
յերից չըջակայ ինքնակալաց , Թողել նմ զդուզնայք
եայ ինչ մասն յԵրաճակ Եէ իւրմէ : 'ի 1794 եղաւ
'ի գիպահոջ 'ի վարսավիս յարքայանիսա քղքի յիւ-
րոց հպապակաց , զոր և կամէին դադոտ փախուցա-
նել . այլ 'ի վր հասել սուվարովի սպարապետի զ-
բաց մոսկովաց , ած զնա 'ի կրօտնօ քղք լիգվանիոյ .
ուր եկաց յաւետ իրր կալանաւոր , ք Թէր՝ մինչև
ց 1795 , յորում ամի բռնադատեցաւ 'ի մոսկովաց
ինքնին հրաժարիլ 'ի տրուէն լէհաց , խոստանալով
նմ պահել զպատիւ և զանուն Թէրի առ կենդա-
նութք իւրով , և կարգելով հասոյթ նմ յամին 450
հար ռուպլի . բայց հատանէին անտի ամի ամի ըզ-
մասն ինչ 'ի վճարումն պարտուց իւրոց : Յայնժամ
ապա

ապա առին՝ ի նմէ և զայն փոքր մասն , զոր յառաջն
Թողել էին նմ . որով ՚ի վերջ եհաս Թաբուին Լէհաց
ապա սպուռ բարձել ՚ի միջոյ . Ե նմին և սդանիս
լառոս օգոստոս ք կնքեաց զվշտալից կեանս իւր
՚ի բեդրպուրի ՚ի 1798 . դուով ամաց 67 :

Յայսմ Թմէ յայտ է , Թէ յառաջին Ժմիս Թաբուին
Լէհաց Ժնդուս անցանէր յորդուց որդիս . ապա
ասհմանեցաւ , զի յնչ ք զնստիլ յաթոս Թաբուե
Ժղին նախարարաց հրատարակեցէ զիս Թաբ . սա
կայն Թաբք միշտ կոչէին զանձինս Ժնդու Թաբուե
Լէհաց , և քաւց Ե նմ միացելոց , ոչ միայն զօրուք
հաւանուե Ժղիթղեան , այլ և իրաւամբք յաջորդուե
մինչև ցնախարբել սիկիսմուհոս օգոստոս . վս՝ զի
զինի նք հաստատեցաւ օրինօք , զի ոչ ոք ՚ի Թաբց
առ կենդանուք իւրով կարող լիցի անուանել կմ
ընտրել զոք իւր յաջորդ , ոչ Ժողով գումարել յընտ
րուե Թաբի , և ոչինչ ինիք ձեռնառու լինել ումք
առ այն . այլ զի առ յապայն միշտ ՚ի մեռանիլ Թա
բաւորին , Ժողովն նախարարաց ազատօրէն ընտրես
ցէ Թաբ զո՞ ոք և կամեսցի . և այս օրէնք պահեցաւ
մինչև ցվերօդրել սդանիսլառոս ք . զոր Թաբեցոյց
կատարինէ մեծ դշխոյն մոսկովաց , ոմի ՚ի վերոյ
նշանակեցաք : Իսկ տեղին ընտրու Թե էր առ վոլայ
գիւղիւ մերձ ՚ի վարսավիս արքայանիստ քղք Լե
հաց , ՚ի դաշտի շրջապատեալ հոգարուր պատնշաւ
և իրամով . ունելով զերիս դրունս , մի՛ Ե արեւելս
վս մեծին Լէհաց , երկգ՝ Ե հարաւ վս փոքր Լէհաց ,
և երգ՝ Ե արեւմուտս վս լիգվանիոյ : Յայսմ շրջա
փակ տեղու շինէին փայտակերտ յարկ Եարձակ .
զոր Եբս կոչեն . վս ՚ի նմ գումարելոյ Ժողովոյն .
Իսկ Ժողովականք բնակէին ՚ի վրանս մինչև ցաւար
տիլ Ժողովոյն : Ոտրօղք Թաբին էին նախարարք
երկրին եկեղեցականք և Տականք . այլ և համօրէն
ազնուականք , որք Թէպէտ ունէին իրաւունս ան
ձամբ մտանելոյ ՚ի Ժողովն , այլ սովորաբար զգաւ
ւառակալ իշխանս իւրեանց առաքէին , ոմ և հինգ
քղքս այոքիկ , ք գրագովիս , բօղնանիս , վիլ
նա , իլով , և վարսավիս , առաքէին զհրեշտակս
իւրեանց , այլ և Թօսն , էլլլինկ , և ասնցքս քղքք
բրուսիոյ . բայց Թմ Ժողովականք սարտ էին լինիլ
ուղղափառք . զի արգելեալ էր հերետիկոսաց մտա
նել ՚ի Ժողով ընտրուե Թաբին : Իսկ ընտրեալն ՚ի
Թաբ՝ պարտադան էր երդնուլ կմ՝ անձամբ , եթէ
անգ գտանէր , և կմ՝ ՚ի ձեռն փոխանորդի , պահել

զահմանադրութիւն կաշեցել Պաշտ կասարեալ . որ սահմանեալն էր 'ի 1370 . և ապա հրապարակելն զնա թագաւոր շէհայ , որում թագ դնէր արքեպնս կնեզնայի 'ի մայր եկեղեցին գրագովիոյ :

Բայց կառավարութիւն շէհայ էր ծերակուտական կի՛ մողնո՛ւտայետական , որ Է մեծի դքսունն շիգ . վանիոյ՝ կացուցանէր զմի ծերակոյտ կի՛մ հնրկուի . որոյ գլուխ էր թիֆրն . բայց իշխանուի նր էր սա . կու և սահմանաւոր . ուստի առակ էր 'ի վր շէ . հայ : Թիֆրին է շափն , նախարարց իշխանութն , կեծելա . դրաց պատութն . զի առանց խորհրդակցութ նախարարաց , և հաւանութնն , թիֆրն ոչ էր կարող զբարձրով լինել , պի՛նզմ առնել կի՛մ խաղաղութի հաստատել Է ում և իցէ . ոչ դեսպանս առաքել սակս երևելի ինչ իրողութն , ոչ նոր հարկս , կի՛մ մարդնել , ոչ գրամս հատանել , ոչ օրէնս հաստել , ոչ ատեանս կանգնել , ոչ դիւստն առնել 'ի վր հակառակութ կրօնի կի՛մ հւնոյ , ոչ օտարացուցանել ըլ . կալուածս թիֆրութն . և ընաւ ինքնագլուխ չգործել ինչ . որ հայի 'ի հնրկուին :

Իսկ իշխանութիւնն , որք նի՛ միայնայ պատշաճելին , և զորս կարող էր ինքնին թ հաճոյլից իւրոց վարել , էին այսպիսի . առ պաշտօնս պատճոյ , և պարգես 'ի թիֆրական ընչից . բայց չունէր իշխանութն առաւելու կի՛մ նուազել զթի՛ւ այնպիսի պատճաւոր պաշտօնատարութեց . և ոչ միում անձին տալ բի՛մ պաշտօնս , կի՛մ բառեալ յու՛մքէ զայնպիսի պաշտօն՝ առանց հաւանութն նախարարաց : Անձանել կի՛մ ընարել զարքեպստնս , և զեպստնս , բայց յեպսն էրմէլանաիոյ . և հայրապետն հառվմայ հաստատոր զնն : Թիֆրական կալուածք , որք յիջագոյն կախել վայրին զնձէ , զորոց յառաջն կարող էր անօրինել թ հաճոյս իւր յետոյ ամբափեցաւ և այն իշխանուի . զի բայց 'ի սակաւուց տմանց , չունէր մասն յայլ . զորս պարտական էր տալ 'ի վարձու սոսկական մարդկան , և հասք նոյ ոչ էին թիֆրին , այլ հասարակութն : Եւ ևս թիֆրին էր փոյթ ունել , և գուն գործել 'ի ծաղկեցուցանել և 'ի պայծառացուցանել զթիֆրութն . զորոց պարտական էր խորհրդակցել Է նախարարս թիֆրութն : Ար էր զնախարարս գումարել 'ի ժողով , և նախագահ բաշմիլ 'ի ժողովի անդ . չէր մարթ հաստել օրէնս ինչ առանց նոյ , զի ամ օրէնք յանունն նր ելանէին : Աս էր առաջին պաշտպան և խնամակալու ժողովոց տնն ,

և օրինաց 'ի գլխաւոր ատեանս յանուն նր վճուէին
իրաւունք և արդարութի : Նա հաստատէր զնախնի
ազատութիս , և շնորհէր զնորս , Է նոսին և զանուն
ազնականունք՝ բայց առանց իշխանուէց կապակցե-
լոց Է ազնուականունք , զորս հաւանութի և եթ նա
խորարաց կարէր շնորհել . արտաքոյ ժողովոյ նա
խորարաց , կարող էր խորհուրդ 'ի մէջ անուլ
զինչ ինչ իրաց , և բացարոշէլ Է սյն ատենակալս
և պաշտօնատարս , որք էին յարբունիս նր . կարէր
և դեպքանս աւարել վն թեթև իրողուէց . ինքնին
միայն կարող էր հրամայել ազնուականաց զէն առ-
նուլ , և զայլ սոցին , նման թեթև իրողուիս : Ահա
այսչափ էր իշխանութի թգրին :

Իսկ բացարձակ տրուին և հրամանատարութիս հա-
մօրէն թգրուէ լէհաց էր 'ի ձեռս Էհանուր ժողո-
վոյ նախարարաց . զոր կացուցանէին 146 անձինք .
որք անուանէին Ազնականաց , կի՛ խորհրդախոս
Գասրուհ . և զմնան թգրն անուանէր , բայց 'ի սպա-
րտապետէն սամոկիցիայ , և 'ի վոյվոտայից վերէպս .
քայ , և բոլորոյ , զորս ընտրէին ազնուականք այնց
իւրաց : խորհրդականք թգրուեթ 'ի հինգ դասս
բաժանէին . յորս առաջին էր դասն եկեղեցական-
նաց , յորում էին 2 արքեպսաւոնք , և 15 եպսոսնք .
երկր դասն 37 վոյվոտայից , կի՛ սպարապետաց . Է
որս էին և պալատականք կի՛ նախարարք . երրդ
դասն 82 բերդականաց , որք 'ի Ժմիս խաղաղութե
չէին այլ ինչ՝ բայց միայն խորհրդականք թգրուե .
Իսկ 'ի Ժմիս պոպի վարէին զփոխանորդութի վոյվո-
տայից , զի էին զբարգլուիք նց . որք 'ի բարբառ
լէհաց կոչին Բան , ի՛ր Տեր . և սա 'ի զննել զնն 'ի
միմեանց , յաւելուն և զանուն նշնդին կի՛ իւրին
յոր իշխեն , որ միշտ 'ի գի և 'ի գի աւարտի , ի՛ր
Բան Բունագի , ի՛ր տր բողնանիոյ . Բան Բունոյ , տր
բլոցոյ , ևն : Եւ նք գարձեալ բաժանէին յերկու
դասս . ի՛ր մեծագոյն բերդականաց , և 'ի փոքրա-
գոյնս . և չէր այլ ինչ խաիբ 'ի նն , բայց միայն զի
առաջինքն իշխէին 'ի վր նշնդաց , կի՛ մեծագոյն
իւրաց , և 'ի ժողովս նստէին 'ի կարգս վոյվոտայից
'ի թիկնաւոր ամոռս . իսկ երկրքն իշխէին 'ի վր
փոքրագոյն իւրաց , և 'ի ժողովս նստէին յեակոյս
վոյվոտայից 'ի վր տախտակի . իսկ յայլս չէր ինչ
խաիբ 'ի նն ի իշխանութի : Իսկ հինգերդ դասն էր
օրաշտօնատարաց թգրուե , որք կոչէին և ատենա-
կալք . զոր կացուցանէին մեծ մարզպան թգրու .

Թե՛ , մեծ մարզպանն լիզվանիոյ , մեծ ատենադպիրն
 ԹաթրուԹե՛ , մեծ ատենադպիրն լիզվանիոյ , երկու
 ստորին ատենադպիրք ԹաթրուԹե՛ և լիզվանիոյ . և
 այլք ոմանք գլխաւոր պաշտօնատարք , որք Թէյպ
 վերջին էին յատենակալս , բայց իշխանուԼի մեծ ու
 նէին . և կարէին ելանել 'ի մեծամեծ պաշտօնատա
 րուԼիս ԹաթրուԷ :

Ահա սք կայուցանէին զգերագոյն ատենաս , կի՞
 զժղէս ԹաթրուԷ լէհաց . որք կրկին էին , ի սովո
 բական և արատքոյ սովորուԷ : Սովորականքն էին ,
 որք համախմբէին յերկուս ամս փանդամ լը սահմա
 նելոյ օրինաց : Իսկ արատքոյ սովորուԷ էին , զորս
 արատքոյ պայմանէ՛ Միի վս մեծ ինչ իրողուԷ գու
 մարէր Թաթրն 'ի ձեռն հրովարտակի , զոր կոչէին
 Գիր հրահանգուԹե՛ . զի 'ի նմ Թաթրն ծանուցանէր
 նախարարաց զպօճոսն , վոյ կոչէր զնն 'ի ժողով ,
 յորում պայմանադրէր զՄիին : Չայն հրովարտակ
 ընկալէ՛ նախարարաց , ունէին զլիակատար իշխա
 նուԼի քննել , և համարձակ ասել զկարծիս իւրեանց :
 Բաց յայտնանէ և այլ հրովարտակք առաքէին առ
 ազնուականս ամ նախարարուԷց կի՞ քուց . զի ընտ
 բեսցեն հրեշտակս 'ի վարել զփոխանորդուԹի իւր
 եանց յԷհանուր ժողովի անդ , զոր իւրաքանչիւր
 քու վճարէր 'ի քուական ժողովս , գումարեալ 'ի
 միասին համօրէն ազնուականաց այնր քուոի . բայց
 ընտրուԹի այսպիսի հրեշտակ պարտէր լինիլ հաւա
 նուԷ ամ ազնուականաց քուին . վն զի եթէ մի ոք
 միայն , և այն 'ի յետնոյ անտի անհամաձայն լինէր ,
 նանրանայր ընտրուԼին :

Թի՛ւ սյուպիսի հրեշտակաց էր 182 . (Թի՛ւ զԹի՛ւ
 հրեշտակաց երից նախարարուԷց բրուսսիոյ , զի այն
 կախէ՛ կայր զհաճոյլց առաքողաց) . 'ի մեծէն լէհաց
 58 . 'ի փոքր լէհաց 70 . 'ի լիզվանիոյ 54 : Արդ 'ի գու
 մարիլ սք 'ի միտոին 'ի վարսավեա , (զի անդ սովո
 բարբար համախմբէին Էհանուր ժողովք) , Թաթրն
 զգեցել զարքայական հանդերձս , վերսաին առաջի
 տանէր համախմբելոց զառաջարկուԼիս իւր . և վն զի
 յնչագոյն քննել էին այնոքիկ 'ի մասնաւոր ժողովս ,
 փուԹով գային 'ի բացորոշուԹի : Այլ եթէ մի ոք
 միայն 'ի համախմբելոց անտի բացաձայնէր , այնու
 հետև առ ոչինչ զորէր միաբան բացորոշուԷ այլոց
 ամցն . որով և նանրանայր բոլոր ժողովն՝ սնավառ
 տակ տաժանել , որ և բի՛ւմ անգամ հանդիսէր :
 Ահա այս է պօճոսն , զի այնչափ ժողովք լըուսայն
 իւր՛

խմբեցան 'ի Լէհ, ուն 'ի բովանդակ Ճմկս ի փիղերի-
 կոսի օգոստոսի և ոչ մի ինչ ժողով ել 'ի գլուխ :
 Իսկ եթէ միաբան հաւանութի հրշիկց' և ասենակա-
 ւաց առ հարկ' և թգրին' սահմանէր ինչ, այն լինէր
 վճիռ հարկց, և օրէնք թգրուե. զոր և սպագրէին :
 Բաց յըհանուր ժողոց աստի' էին և այլ բնմաս-
 նաւոր ատեանք, և ժողովք 'ի գլուս գլուս լէհաց
 և կեղեցակահք, զինուորակահք, և քղթակահք. որոց
 գործ էր անօրինել և կառավարել զմասնաւոր իրո-
 ղուիս իւրաքանչիւր գլուս :

Ժբ. Անիտ, և Տարեկան Տարտ Լէհաց :

Անիք կմ նշան լէհաց բաժանէր 'ի չորս քառակու-
 սի խորանս . յնջնուսն և 'ի չորսուսն' էր արծոնէի
 արծաթի սակի պսակ 'ի գլուխ' 'ի վր կարմիր եւ
 թակայի, վն բուն լէհաստանու . յերկդուսն և յեր-
 ըորդուսն' այլ մի հեծեւ յերկվար, և յոտից մինչև
 զգլուխ սպառազինեչ, յաջոյ ձեռին ունելով մերկ
 սուսեր . իսկ 'ի ձախն վահան կապուտակ, և 'ի մի-
 ջի խաչ սակի վն լեղվանիոյ . իսկ 'ի գլուխ կնքոյն
 թագ արքայական, կմ կայսերական . և 'ի վր նր
 սակի դնտակ, հանդերձ սովին մակագրով թագա-
 սարս ունին զսարեղս իարեանց :

Վերաառու թի թգրին էր այս թագասար լէհաց, ձեծ
 դասս Լեղվանիոյ, իտրան ուսասիոյ, Բրասսիոյ, Տասու-
 վիոյ, սանկիդիոյ, Գիւնիոյ, Վալինիոյ, Բօթուիոյ, Բարա-
 սիոյ, Լիվանիոյ, սելեւսիոյ, սելեւրիոյ, Լեւիտանիոյ, ևն :
 Իսկ տարեկան մուտք թգրու թեւն լէհաց ի մասին
 դային 'ի բուն լէհաստանու, և ի մասին 'ի Լիդվա-
 նիոյ . եկեալն 'ի լէհաստանու հտոանէր 56086048
 դահեկան լէհաց, որ առնէ իբրև 345798 վէնէտ'
 սակի : Իսկ եկեալն 'ի Լիդվանիոյ' էր 2321627 դա-
 հեկան լէհաց, որ առնէ իբրև 131910 վէնէտ' ու-
 կի . վն բոլոր դումար տարեկան հասից արուէն
 լէհաց . էր 8,407,675, դահեկան լէհաց . ի՞ 477728
 սակի վէնէտ' . որ սակաւ էր յոյժ առ համեմատութի
 թարձակութե և արգասանդուէ թին : Եւ սլանն
 է, նախ' զի ազնուակահք և կեղեցակահք ոչինչ կա-
 պալս կմ աուրս վճարէին սակս կալուածոց իւր-
 եանց, որք զերեւելի մասն թին գրաւեւ էին . և ոչ
 մաքսս վն իրացն' զոր վաճառէին կմ գնէին . վն
 բոլոր ծանրուին անկանէր 'ի վր քղթացւոց, և սա-
 կաւաթիւ վաճառականաց : Երկրորդ' զի կարիսա-

կաւ էր անդ վճիւկանու թիւն ը արտաքինս, ունի ե
գործարանք արհեստից. և երգ՝ զի հարկք և տուրք
տովորականք յայլ թափաւորուիս, անծանօթ էին
յՅին լէհաց : Իսկ այժմ՝ յանկանիլ լէհաց 'ի ձեռս
այլոց արից ինքնակալաց, մի բաժնին նի առաւել
պողարերէ, ք յայնժամ բովանդակ Յն :

Ժգ. Չինուորութի Լէհաց :

Սոյնպէս և լը զինուորական զորուէ ոչինչ թգրուի
Եւրոպիոյ այնպէս սկար էր, սնի զէհ. որոյ
պիճոնն է, զի 'ի բաղմայուցանել զզօրս՝ հարկ էր
նոր հարկս գնել. և զի այս էր Կսրծ ը հանուր ժո.
դովոյն, գժուարին էր յոյժ ամ ատենակալաց և
հրեշտից միարանիլ յայսմ. զի ունի վերագոյնդ ա
սացուք, եթէ մին միայն ըդէմ գառնայր, նանրաւ
նայր բովանդակ ժողովը : Յնչին Յմկս գլխովին
անծանօթ էր լէհաց, թէ զինչ իցէ պահել թառ
կաւոր զօրս, ք զի յայնժամ համօրէն ազնուականք
'ի սահանջել հարկին՝ զէն առնուին. ապա 'ի 1551
լիդվանիացիք սկսան ժողովել թռչակաւոր զօրս 'ի
պահպանութի սահմանաց իւրեանց. յորոց օրինակ
արեւալ լէհաց, և ինքեանք կացուցին մասնաւոր
դունդ մի զօրաց 'ի սահպանութի սահմանաց իւրեանց
յերեսաց ասպատակութեց չրջակայ թշնամեաց, և
զթռչակ նի բաղխէին 'ի չքդ մասնէ հասից կալուէ
ժոց կարգելոց 'ի պէտս յեղանոյ թգրին. (զոր հա
ւաքել պահէին 'ի դանձն Յին 'ի գղեակն ուսվայ),
յայնսակս զօրքն այնօրիկ չրգականք կոչէին : Բայց
ք զի սք չէին բաւական 'ի պահպանութի երկրին,
հանին և այլ դունդս զօրաց հետեակաց, և հեծե
լոց 'ի լէհաց և 'ի լիդվանիացոց : Չօրք լէհաց բա
ժանէին 'ի հեծեչս և 'ի հետեակս : Հեծեչք օրք բո
վանդակ էին 'ի արուէն լէհաց, բաժանէին .

- Կախ 'ի 16 դունդս հուարաց, յորս էին 1000.
- Երկդ 'ի 71 խումբս զբախաւորաց, յորս էին 3990.
- Երգ 'ի 8 դունդս թաթարաց, և խաղախաց,
յորս էին 1000.

Գումար ամցն էր 5990 :
Իսկ հետեակքն կէս մի լէհացիք էին, և կէս մի
օտարազգիք, զգեցեչք լը օտարազու զինուորաց գեր
մանացուց, և կրթելք լը զինուորական կրթութե
նի, զորոց զկրթուիս ամեկին 'ի բարբառ դերմա
նաց.

նացւոց . Թէնյտ մեծ մասն զօրապետաց նց՝ և լէ-
հացի զօրաց՝ և ոչ բառ մի իմանային ՚ի բարբառոց
գերմանացւոց : Սք բաժանէին յերիս գունդս , իսկ
գունդք դրձլ յայլ և այլ խումբս , թ այսմ օրինակի .
Նախ ՚ի 7 խումբս վիշապաւորաց , յորս էին
զինուորք 4000 .
Երկդ ՚ի 7 խումբս հեռակաց , յորս էին 8136 .
Երգ ՚ի 3 խումբս մաճառաց , յորս էին 400 .

Գումար ամցն 12536 :

Յորմէ յայտ է , թէ Թիւ բովանդակ զօրաց արու-
պարտ էր լինիլ 18526 . այլ այս Թիւ միայն ՚ի գիրա
գտանէր և ոչ երբէք յիրում . վս զի սրովհետեւ և
զօրապետք բովանդակեալք յայս Թիւ , թունէին
զլծուակ ՚ի գրամոց անտի , որք սահմանել էին ՚ի
պէտս զօրաց , հարկ էր այնչափ ինչ նուապեցուցա-
նել ՚ի սոսկական զինուորաց , որչափ պիտէր ՚ի
լնուլ զլծուակ զօրապետաց վնց համօրէն զօրք արու-
լէհաց ոչ կարէին լինել աւելի ք 12 կմ 13000 :
Չօրք լիզվանիոց նոյնպս կէս մի լիզվանիացիք էին ,
և կէս մի օտարազդիք : Լիզվանիացիք բաժանէին
յերիս գունդս , և նք դրձլ յայլ և այլ խումբս ,
զայս օրինակ :

Նախ ՚ի 6 խումբս հուսարաց . յորս էին զին-
ուորք 400 .
Երկդ ՚ի 27 խումբս զրահաւորաց , յորս էին 1240 .
Երգ ՚ի 20 խումբս թաթարաց և խազախաց .
յորս էին 700 .

Գումար ամցն էր 2340 :

Իսկ օտարազդիք կրթելք թ կրթուէ զօրաց գեր-
մանացւոց՝ էին բաժանեալ ՚ի 4 գունդս . և այն
գունդք դրձլ յայլ և այլ խումբս . զայս օրինակ :
Նախ ՚ի 4 խումբս վիշապաւորաց , յորս էին 1500 .
Երկդ ՚ի 3 խումբս հեռակաց . յորս էին 1850 .
Երգ ՚ի 1 խումբ հրազինելոց . յորս էին 150 .
Չրգ ՚ի յայլ խումբ մի . յորս էին 400 .

Գումար ամցն էր 3900 :

Բաց ՚ի զօրաց աստի , որք կային միշտ ՚ի պարստի ,
՚ի պահանջել հարկին ելանէր միւս ևս ազգ զօրուի ՚ի
լէհ , որ ՚ի սուղ Ժմի գումարէր , առանց ինչ հարկց
ծախուցաբի ՚ի հասանել ՚ի վր մօտալուս իմն վտան-
գի մեծադոյն մասն ազնուականաց պարտապան էին

Եւլանեւ ՚ի մարտ իւրաքանչիւր իւրով ծախիւք . ՚ի հրաձորկիւ երկջտ արքունի հրովարտակին հասաւ տելոյ նախ ՚ի գաւառական ժողովս , և տպա յԸհա նուր ժողովն . և յայնժամ պարտասպան էին գլխաւոր քղքք ոմանք տալ նց սոյլս , և գրաստս ՚ի բառնալ զպարէն , և զկարասիս նց , և զօրս հետեւակս ՚ի պաշտպանութիւնց : Սք կացեւ ռարէք համադունդ , եթէ Ը եօթնեակս երկուս ոչ գիպէր առիթ զնալ Էդէմ թշնամեաց , կարէին դառնալ ՚ի տունս իւրեանց , և չէին սարտական ելանեւ արտաքոյ սահմանաց տրուէ իւրեանց . Իսկ եթէ ինքնակամ յօժարէին ելանեւ , յայնժամ իւրաքանչիւրում ՚ի նցէ հեծելոց և հետեւակաց տային չափաւոր ինչ թուշակս . բայց սյս չու նց ոչ երկարածգէր առաւել ք զերիս ամիսս : Այլ սյսպիսի համծական զին աւորուի հազիւ երբէք հանդիպէր , որ և չէր այն չափ ինչ նպաստաւոր տրուէ նց , գոլով սակաւատե , և իբր ՚ի բժմս զուրկ ՚ի զինուորական կրթութեց , և ՚ի ստորակարգութե միմեանց , և ՚ի կարևոր զինուց , և յայլոց իրաց :

ժգ. Կրօն Լէհաց :

Ը ստ ստուգագիր պատմագրաց լէհաց՝ տաւտրն քսի զառաջինն քարոզեցաւ ՚ի բուն լէհաստան ՚ի 963 առ տրութե միսգիսլաւոսի : ՚ի լիվոնիա ՚ի 1200 ՚ի մայանդրոսէ միայնակեցէ : ՚ի լեդվանիա ՚ի 1386 առ տրութե յագեղոսի , ՚ի թովմայե վաղդեցոյ , աղցաւ անգղիացոյ : Իսկ ՚ի սասիկիցիա , ՚ի վոլի նիա , և յայլ կողմանս լէհաց՝ յայլ և այլ Ժմիս , և յայլ և այլ անձանց քարոզեցան քսական կաթուղի կէ ուղղապէն հւտք . զոր և պինդ կալան համօրէն լէհք մինչև ցայսօր , ոչ տալով տեղի ազանդից հերձ տւածողաց : ՚ի 1736 ՚ի սահմանագրութիս տրութեն լէհաց՝ որք հաստեցան յԸհանուր ժողովն Կումարեւ վն խաղաղութե , վերստին սահմանեցաւ՝ զի մի որ երբէք ընտրեսցի թգր լէհաց , և մեծ դուքս լիդվանիոյ , թէ չիցէ ուղղափառ . նոյնոյս և թագուհին լիցի ծնել յուղղափառ ծնողաց , կմ յետոյ ընկալել զուղղափառ հաւատս . և թէ միայն ուղղափառ հաւատք տիրեսցին ՚ի համօրէն տրութեն լէհաց : Սա կայն գտանէին անդ և հերետիկոսք , սք բուտերականք , կալվինականք . տյլ և նոր արիոսեանք կմ սոկինեանք յայլ և այլ աղցաց . սոյ և հրէայք բաղումք

զուևք, բայց մինչև ցմերձակայ Ժմիս չուենէին անդ
հրապարակական եկեղեցիս: Իսկ այժմ, ոչ միայն ՚ի
բաժնին բրուսսիոյ և ուուսսոց, այլ և կայսեր գեր-
մանիոյ՝ աղատութի է ամ գեներոյ. վն կարող են և
եկեղեցիս շինեւ:

ԺԵ. Բաժանումն Լէհոյ:

Լէհաստան ը առաջնոյ վիճակի իւրոյ՝ լէհանրա-
պէս բաժանի յերկու լարձակ Յո, կմ արու-
թիս. ք ՚ի Բնէկ լէհ, և ՚ի Մէծ Գոստի լիդլանիոյ. և
երկոքին սք գրծլ բաժանին յայլ և այլ նահանգս:
Բնիկ լէհ բաժանի յերիս նհնդս. որք են Մէծ
լէհ, Փոք լէհ, և կարօր կմ Փոք ուուստա: Նոյնպէս
և լիդլանիա բաժանի յերիս նհնդս, որք են Լիդ-
լանիա սոսնյնակ. Ռուստիա լիդլանիոյ. և Սոմոլիցիա-
յոր յաւելցուք և զԳոստանոթի իրբն նահանգ չորք:
Այս սահմանք և չափ տարածուէ լէհաստանու են
լն վիճակին՝ զոր ունէր յնջ ք զբաժանումն, զոր
արարին իրբն ՚ի 1773 տունն աւագրիոյ, Թագու-
հին մոսկովիոյ, և Թագաւորն բրուսսիոյ. քանզի
յես այնորիկ գլխովին փոփոխեցան սահմանք նր,
և լարձակ տարածուէ նր մեծապէս նոճաղեցաւ:
Չի աուհն աւագրիոյ ՚ի սկզբան անդ յինքն գրա-
եաց ՚ի լէհաց 2700 մրոնաչափ տարածուէ երկրի.
որ սկսանի ՚ի շէգրիայէ, և ձգի առ վիագուլա գե-
տով ՚ի հարաւոյ մինչև ց Սանտամիր՝ և ցտեղին՝ ուր
Սան վասկ իասնի ՚ի վիագուլայն. և անտի ուղիղ
գծիւ անցեւ ՚ի վերոյ տրանսբալայ՝ մինչ ՚ի զամու-
շիէ, և անտի ՚ի բուպէսցով, որ է ՚ի վերոյ զամու-
շիայ մինչև ց ոսկ կմ սլուկ գեա. անտի իջեւ ա-
սահմանօք կարծիր ուուսսիայի, գայ մինչև ՚ի սպա-
րաս (միանդամայն սահմանելով և զվոլինիա և զբո-
տոլիա), ապա լն ուղղապիծ ընթացից փոքրիկ ինչ
պետոյ, որ բաժանէ զփոքր մասն մի բոտալիոյ ան-
ոճանեւ գօտհօրցէ. ձգի մինչ ցնեստեր. և անտի
գնայ առ բուն սահմանօք լէհաց, որով որոշի ՚ի
բորուցիոյ, և ՚ի մուլտավիայ: Իսկ ՚ի վերջոյ էառ և
զգրագովիա քղք հանգերձ շրջակայ սահմանօք:
Իսկ մասն զոր էառ արուին ուուսաց կմ մոսկովայ
էր իրբն 3440 մրոն. յորում պարագրի լիվոնիա լէ-
հաց, և մասն բօլոց քայ նախարարուէ յայնկոյս ձվի-
նայ գետոյն. և նախարարուին վիթէփոայ, գօլով
ձվինայ գետոյն բնական կապար ը մէջ երկուց արու-
թեց

Թեց, մինչև ցմասնաւոր եզերտու նախարարութեն վիժեփսայ, որով զատանի ՚ի բօլօցփայ : Եւ անտի ձգի այս սահման մինչև ցվայրն՝ ուր միանան երեք նախարարութիս բօլօցփայ, վիժեփսայ, և մինցփայ, և անտի ուղիղ գծիւ. մինչև ցտեղին, ուր սկզբնաւորի Տրուէ՛ վտակ, մերձ ՚ի տեղին անուանել Օրփայ. և անտի իջանէ թ ընթացից այսր գետոյ, մինչ ցտեղին՝ ուր խառնի այս գետ ՚ի նիեբեր, վայ և բոլոր նախարարութի միջխալավայ՝ աստի և անտի նիեբեր գետոյն, և երկու ծայրք մինցփայ նախարարութ՛ որք են ՚ի վերոյ միջխալավայ յայնկոյս նոր սահմանին, և նիեբեր գետոյն, անկան թ արուժիք մոսկովաց. և ՚ի տեղուջէ անտի ուր խառնի արուէք վտակ ՚ի նիեբեր. նիեբերն սահմանէր կուպար թ մէջ երկուց արուէց, թողել զգիովիա քաղաք և զշրջակայ սահմանն, որ մնացել էր լէհաց ՚ի կողմն նախասացել գետոյն : Այլ ՚ի 1793 և գիտվիա քղք հանգերձ շրջակայ սահմանօք էանց ՚ի ձեռս մոսկովաց :

Իսկ արուժիքն բրուսիայի էառ զքամերէլա կ՛ պիսքր ռոսէոանիա. բաց ՚ի տանցփա քղքէ և ՚ի շրջակայ վիճակէ նր. այլ և նախարարութի և դուս ՚ի մեծ լէհաց, որք ձգին թ երկայն առ նօդէց գետով մինչև ցսահմանս նոր մարգայի, և մինչ ցվիագուլա մերձ առ վօրաէն և սուլից. նօդէց գետոյն լինելով սահման արուժիքն բրուսիայի : Եւ ևս ՚ի փոխարէն տանցփայի և այլօց տեղեաց էաք և զմնացել մասն ինչ ՚ի բրուսիայէ լէհաց, ք զնախարարութի մարիէնպուրիայ, զքղքն էլպինիա, զեմպարանն վարմից, և զնախարարութի գուլմայ բովանդակ, բաց ՚ի թօռն քղքէ. այլ յետոյ էառ և զտանցփա, և զթօռն՝ իսկ ՚ի 1795 էառ և զվարսա վիա զարքայանիստ քղք լէհաց՝ ուն և ուսնն աւս, դրիոյ զգրագովիա, և մոսկովա զմնացել մասն բոլոր լէհաստափնու :

Այլ մեք յայսմ վայրի ունիմք սաորաքբել զլէհաստանն թ առաջին վիճակի նր ուր ՚ի մասնաւոր ստորագրուե դուս և քղք նր նշանակիւցօք թէ թ որոյ իշխանութէ են :

Բնիկ 1 ԷՏ :

Վահանգ ԿՄ. Մեծ 1 ԷՏ :

Լ Վահանգ կՄ յաւէտ Ծ Շարձակ, սահմանակից բրուսիոյ. որ պարագրե ղերիս մեծամեծ քաւս, որք են Մասովեա. Մեծ Լեհաստանի. և Դոնյովեա : Զորս յառաջեկայդ ստորագրեցուք հնիճ գլխաւոր քղքօք իւրեանց :

Մասովեա :

Վաւառ Շարձակ և Դոնոնի առ բրուսիայիւն . որ յնչին Ճմից անտի միշտ համարեցաւ մասն Կորուէ լեհաց : Ի 1138 յորժամ ք պոլէսլաւոս բաժանեաց ղէհ' ՚ի չորեկին որդիս իւր, զմասովիա ես ք պոլէսլաւոսի ք որդւոյ իւրում զոր իբրև ժննդ յաջորդեաց որդի նր լեհոս, որ կտակաւ եթող զքաւս զայս կասիմիրասի հօրեղբօք իւրոյ, յորմէ ժննգուք էանց ՚ի ձեռս կորրագոսի որդւոյ իւրոյ կրտսերոյ : Մասով և ք այն Ճմիս մասովիա ունէր իւր սեփական գուքսս : Այլ ՚ի 1526 ՚ի սպառնլ արու ժառանգաց գքսից հր, քաւս ողջոյն անկաւ ք լեհաստանաւ . և թէտէա խնդրեցաւ ՚ի սիկիւ մուկոսէ, զի զորդի իւր զսիկիւսեւնգոս օգոստուս կացուսցե գուքս մասովիոյ, այլ նա սը հաւանեցաւ . այն զի զկնի հաստատելոյ իւրոյ զօրենս Ծին ՚ի 1529 . միացոյց զմասովիա ք մեծին լեհաց : Յայս քաւս սէ գոյր բնաւ թոյլտուուի այլում կրանի՝ բաց յուղլու փառ դաւանուէ . և յայն սակս ք պատժով գլխաւ պարտուի արգելեալ էր անդ ուսուցանել դպրանդ լուսերական, կՄ կալվինական . այլ սոյժմ՝ արձեւ էն իսպաւ այն արդեւք :

Այս քաւս բաժանի յերկու նախարարուես, որք են Նախարարոն Զեռայ, կՄ Բնիկ Մասովեա . ք լեհ' Մասովեոսէ ինչուստուս, և Նախարարոն Բլոգայ . լեհ' Բլոգէե ինչուստուս : Առաջինն առաջեք 20 հրեւոսակս յլեհանուր ժողովս . իսկ երկրորդն 3 և էթ :
Այժմ

Այժմ է ը իշխանութի բրուստիացնոց թաղաւորին :

Նախարարուի Չեւսայ , կի՛ Բնիկ Մասունիս :

Ա ԱՐՍԱՎԻԱ, կի՛ Վարշով : Ի՛ր գլխաւոր մայրաքղք ո՛չ միայն մասովիւոյ , այլ և համօրէն լէ հաց և արքայանիստ , այժմ կորոյս զԹիբրուին , թայց է քղք հոյակապ , գեղեցիկ , բազմամարդ , և մի յերեւելի քղքացն եւրոպիոյ՝ առ վիսդուլա դեռով , յԵարձակ և յարգաւանդ գաշտավայրի իբրև 'ի միջակէտն լէհաստանու : Բուն քղքն փոքր է , այլ անի շուրջանակի 7 արոճարձանս մեծամեծս , որք կոչին Նալեուսա . Լեւիւնա . Կրդեգով . Վիկտօլ . Նո վէեալույար . Ալլեխանարիս . Գրգով : որք են գլխաւոր զարդք նր . յորս Կամանին բզմ հոյակապ շինուածք . եկեղեցիք , մենաստանք արանց և կանանց . անկեւանոցք , և դպրոցք . և մեծաշէն սպարանք իշխանաւորաց : Յեկեղեցիս նր երեւելի են մայր եկեղեցին կանոնիկոսական նոճ իրել սթյն յովհաննու . ուն և մեծաշէն եկեղեցի յեւանց և օգոստինեանց : Այլ առաւել ք զայլ շինուածս՝ երեւելի է 'ի բուն քղք սնդր հոյակապ գրատունն զալուսքեան շենեղ և ճոխացուցել յերկուց իշխանապաւն հարազատաց , յանդրէասէ սգանիսլաւոսէ գօսգքայ , և 'ի յովսէփայ անդրէասէ կօմսից զալուսքեայ , զոր ետուն 'ի պարգև Թիբրութի լէհաց : Այս գրատուն է մի 'ի հուշակաւոր գրատանց եւրոպիոյ . յորում են իբրև 200000 հատոր գիրք սայագրեղք . և 4000 ձեւագիր . որք երեւելի են յաւէտ վն գեղապաճոյճ վայելուէ գրուէց և կազմածոց , ք վն հնուեն :

'ի Նալեալույար , ք Նոր քղք կոչեցել արոճարձանի գլխաւոր շինուածք են եկեղեցին և մենաստանն միանձանց կարգին սթյն պոլսոսի անսպատականի : Եկեղեցին և մենաստ՝ գոմինիկեանյ : Եկեղեցին սթյն բաննոնայ , ուր գերմանացիք կատարեն զածային սաշտամունս . Ժղլգոպսին եկեղեցին սթյն ձածածնին : Եկեղեցին է մենաստ՝ Ֆրանչիսկեանց . եկեղեցին թէատինեան կրօնաւորաց : Եկեղեցին և մենաստ՝ կուսանաց բենդիկտեանց . ուն և եկեղեցին և մենաստ՝ կուսանաց 'ի կարգէ սթյն պրիճիտայի : Եւ երկու մեծամեծ անկեւանոցք սթյն զազարու , և միանձանց որք կոչին Եղբարք սղարածք , հնդձ եկեղեցեօթ . Թոզ զայլ եկեղեցիս և զմեծաշէն մատուռս : Անդ է

և զինարանն թգրուէ . և այլ հոյակապ ապարանք ,
 ուր նոճիրահի պապին , և մեծ իշխանացն զալուսքի ,
 և բաժնիկիւյ :

Արուարձանն կոչեցե՛լ Լէօնա . ունի իւր մասնաւոր
 իրաւունս . զայս քղք հիմնեաց իշխանագուն լէս-
 շինսքի անոճանե՛լ առհմն ի վերամբարձ վայրի , բարձր
 ք զբուն քղքն . 'ի սի՛ երեւելի է եկեղեցին և մե-
 նաստ" կարմեղական կրօնաւորաց . ուր և հոյակապ
 եկեղեցին և մենաս" Աբօլէ բիէ անոճանե՛լ կրօնաւո-
 րաց :

'ի Վիէլօ՛ւ արուարձանի երեւելի է եկեղեցին և մե-
 նաստ" ֆրանչիսկեանց , և բնակարանն կոչեցե՛լ Գե-
 ապիլու՛մ յեանց . և երկու ապարանք եւոզսին դրա-
 գովիոյ : Իսկ հաւաքու՛մն շինուածոց որ է լէ մե՛ջ
 դրանն , որ հանէ 'ի գրագովիա և 'ի նովեէալույսագ-
 արուարձանի , կոչի Բօպալ . անդ են ապարանք
 մետրապօլիին բուսաց լիդանիոյ , և մեծաշէն մա-
 սուուն , ուր բուսք կատարեն զածային պաշտաւ
 մուկս : Արտաքոյ դրանն գրագովիոյ գոյ սիւն մար-
 մարիոնեայ բարձր շօք երկրաշարիտեան , և 'ի վր
 ձոյլ արձան ոսկեզօծ դ սիկիւմոնդոսի արքայի , զոր
 կանգնեաց դ վրասիսլաուոս արքայն 'ի 1633 :

Յարուարձանն Գրագովիոյ 'ի համբիէն շինուածս ե-
 րեւելի են արքունի ապարանք հիմնե՛լ 'ի բարձրա-
 ւանդակ վայրի 'ի դ սիկիւմոնդոսի արքայէ , որ զա-
 ռաջինն անդ հաստատեաց զաթոս թգրուէ իւրոյ .
 և այնուհետեւ լամ յաջորդք նր անդ հաստան : Այս
 ապարանք մեծակաւոյց բովանդակի յերիս մասուկս
 մի մասն է դպեակ . 'ի բարբառ լէն" Արօ . յորում
 ապարապետն կսմ մարդոգանն վարսավիոյ վարէր զէ-
 բաւունս . երկզն է արքունի բնակարանն , ուր բաց
 'ի բնակարանաց անտի արքային' և ընտանեաց , և
 պաշտօնէից նր են և այլ լարձակ շինուածք . զի
 անդ էին ժղվատեղիք Յախու՛մս ժողովոց Թրուէ լէ-
 հաց և արքունի դիւանն . իսկ երբն էր բնակարան
 արքունի դանձապետին : Մերձ յարքունիս" է եկե-
 ղեցին և մենաս" ֆրանչիսկեան կուսանաց . և այլ
 ևս եկեղեցիք և մենաս" արանց և կանանց . յորս
 երեւելի է ժղվդպտեկն եկեղեցին սք խաչին . և մե-
 ծաշէն մասուուն մոսկովայ , յորում եկաց քնաց առ
 Ժակ մի տասպանն կայսեր մոսկովիոյ վասլի իվանովիէ :
 Այսմ թիւ բնակչաց քղքիս տաի լինիլ 20 հազար .
 յորոց երգ մասն բնակչաց օտարաղջիք են , մնդ
 գերմանայիք :

'ի 1659 սակս դիւրուէ լիդ վանիացւոց աստ փոխադրեցան ի հանուր ժողովք նախարարաց արուեսն , 'ի 1655 շվէտք աւար բաժնաւեշ 'ի ղնդն տեղեաց լէհաց' եդին 'ի սմին քղքի իբրև յապահովի , կարգեշ նմ զօրականս 'ի պահպանուի : 'ի նմին Մմիի բաժն զօրապետք . և իշխանք , և տիկնայք շվէտացիք գտանին 'ի վարսավիտ լէհք պաշարեցին զքղքն 'ի 1656. զոր զինի տասնամեկայ պաշարման , առին 'ի ձեռն գտնադրուէ . և թոյլ ետուն շվէտաց անիլասու ելանել մեկնիլ 'ի քղքն . բայց յաւարաց անտի ինչ ոչ ետուն նց : Յայնմ Մմիի եկն եհաս մերձ 'ի վարսավիտ կարողոս կուսդաւոս թիր շվէտաց զօրու ծանու . և յովհաննէս կասիմիր արքայ լէհաց ել ի առաջնք զօրովք իւրովք . և մերձ 'ի բրակա արուճարձանն 'ի դիմի հարեշ միմեանց , զինի եռօրեայ պիղի պարտեշ լէհաց , իոյս ետուն 'ի տեղեոյէն , թողեշ 'ի դաշտ անգր զլճանս և զլէնո . իսկ շվէտք անգրէն տիրեցին վարսավիտ քղքի . և քանդեցին զամբուիս նր . և ապա թողեշ մեկնեցան անախ : իսկ 'ի 1702 ժք հարողոս արքայ շվէտաց վերաին էստ զվարսավիտ անպաստապար գանեշ զնա , և զօրս իւր բնակեցոյց 'ի բրակա արուճարձանն , այլ յետոյ անգրէն դարձուցաւ լէհաց . իսկ այժմ է ի իշխանուք բրուսիացւոց թիրին : 'ի 1708 անհնարին ինաս գործեցաւ 'ի վարսավիտ 'ի հրկիզուէ : և 'ի ժամտախակ : Վոյա : Է դեօղ 2 մլոնաւ հեւի 'ի վարսավիտ , առորով 'ի բայօթեայ դաշտի լինէր ընարուի թիրցն լէհաց . ուր 'ի ներածուէ անգ նշանակեցաք :

Ռայապուլ : Է ապարակ արքունի և վոյր սմափուէ և զոճարձուէ առ վիսդուլա գետով . 4 մլոնաւ հեւի 'ի վարսավիտ 'ի գեղազոճարձ վայրի :

Վիւլանով : Է գեօղ . որ և էր տեղի զոճարձուէ թիրց լէհաց մերձ 'ի վարսավիտ , շինեշ 'ի տալիեօքի ք յովհաննաւ անոճանի արքայէն լէհաց . ուր 'ի 1695 մեռաւ նա ինքն արքայն : Չոր 'ի սկզբան անգ ոչ կուսին լէհք թոյլ սալ արքային շինել զայն տեղի . վն զի օնգեկին , թէ ք օրինաց իւրեանց թիրն ոչ կարէ ստանալ ինքեան սեփական կալուածս :

Չերտ . լո" Չերիս . Չերեւիտ , կմ Չերիտաւ : Է քղք փոքր առ վիսդուլա գետով , որ 'ի նախնուսն էր սովորական բնակարան դքսից միստովիտ : Աստ է գլխաւոր ատեանն շվէտայ վիճակի իւրոյ :

Վարթա . Վարմուի . Վիլգա . Վիլօրտ . Չարտօյն . Սեխանուլ . Լօնա . Գօլնօ . Ստդրով . Օտրօլնիտ .

Ռուսն. Մագ-Ղ. Լիւ, ևն: Են փոքրիկ քղաք 'ի սին նախարարուէ:

Նախարարուի Բարձրաց:

Բարձր. լու' Բարձրուս: Քղք բարեշէն և եղանիստ. որոյ ենչան է ը արքեպիսաւ կնեղնայ. և էր իշխան փոքրիկ քաւին բուղգուսոսայ, կառուցեչ 'ի բարձրաւանդակ վայրի աւ վիսգուլա գետով. վնյ արտաքին սեսիւ նր վայեչուչ է. առտ էր և Եթոռ նախարարի սորին քաւի. և բաց 'ի մայր եկեղեցւոյն ունի և շ մենաստանս, յորոց մին է արքայանիստ. իսկ միւսն էր յնեանց: 'ի 1754 հրդեհ մեծ անկաւ 'ի սին քղքի, ուր այրեցան աւելի ք 1200 տունք: Ռատիօնս. Սասգորին. Սիբիւ. Մաւա. Պիէլս. Սիեփսորս. Ռադոսնով: Են փոքրիկ քղաք յայսմ նախարարուէ:

Մեծ Լէկ առանջնայ:

Լյս քաւ կոչեցեչ և Սորին լէկ սարագրէ հինգ մնախարարուիս. որք են Բօշնայ. Բաւխտեյ. Սիբաք. Լէնչիգե, և Ռաւա. յորոց առաջինն 'ի միասին ը երկգին' առաքելին յԷհանուր ժղվս 12 հրեշտակս. երգն 4. նոյնպէս և չրգն. իսկ հինգեբորգն 6: Բայց այժմ այս մասն շէհացողջոյն է ը Թրուք Թիքրին բրուստիոյ. զի 'ի գաշնագրուէն որ եղև 1773 'ի մէջ շէհաց և Թիքրին բրուստիոյ նմ շնորհեցան նմ նախարարուիք, քաւք և կալուածք, որք ձգին ը երկայն առ նօդէց գետով մինչև ցաւմանս նոր մարգայի, և մինչև ցվիսգուլա մերձ աւ վօրտէն և սուլից, լինելով նօդէց գետոյն սահման 'ի մէջ երկուց Թրուկց:

Նախարարուի Բօշնանիոյ:

Բօշնայն կմ Բաւն: Քղք գեղեցիկ' բարեշէն' և բազմամարդ ը իւրում համեմատուէ, աւ վարդաւ գետով. շրջապատեչ կրկին պարսպք և խորաշատակ խրամք. ունի շ արուճարձանս յայնկոյս գետոյն 'ի ճախճաստոււ վայրի, յորո բիւմ անգամ զեղեալ ծաւալին ջուրք վարդայ գետոյն' յաճէին իւրում, ուն և 'ի բուն քղք անդր. վնյ օդ նր լի սյնչափ ինչ լաւ:

լաւ : Ունի և գղեակ ամուր, և եպարան, որ է առաջին և հին ք զամ եպարանս լէհաց, հիմնել 'ի անյատան կայսերէ առ ան մինչիսլաւոսիւ . որ և ի բիւմ Ժմկս եղև ի արքեպիսաւ մակոնայուրկայ . այլ յետոյ անկաւ ի արքեպիսաւ կնեղնայ : 'ի շրջա կայս սորին քղքի զառաջինն սկսաւ ծաւալել քրիստոնէութիւն 'ի լէհ : Բաց 'ի հոյակապ մայր եկեղեցւոյն, ունի և այլ բիւմ եկեղեցիս, և մենաստանս և գարոցս մեծամեծս . յորոց մի է գարոցն հիմնել յեպիսէն յովհաննու լուարանպքի . որ և յայն սակս կոչի Աթէնք լուարանպքեան : Աստ էր և աթոռ նախարարի Իււսիս, սպ և գլխաւոր ատեանն քառական : Եւ է բազմավաճառ . որ և բիւմ առևարուիս առնէ ի գերմանիոյ : 'ի 1703 առաւ 'ի շլէտաց . այլ զինի 13 ամաց սնորէն տիրեցին նմ լէհք :

Վախճա . ի գերմ . Ֆրաստատ : Քղք գեղեցիկ առ սահմանօք շլէզիոյ շինել 'ի գերմանացւոց, ուր գտանին բիւմ գերմանացիք լուսերականք . որք ունին և երիս եկեղեցիս լուսերականս, վս զի աստ վք արգելք լուսերականաց հրապարակաւ կատարելոյ ըլպստամունս իւրեանց : Այս քղք հնիւմ շրջակայ վիճակաւ իւրով 'ի նախնուսն էր մասն կլոխաւ գաւառին շլէզիոյ . զոր 'ի 1343 էառ կախմիր արքայ լէհաց . ի ստանալով թողուլ նմ զամ իշխանութիս և զազատութիս՝ զոր ունէր . յորոց մի էր և իշխանութի գրամս հատանելոյ, զոր ունէր յիշխանացն կլոկաւոյ : 'ի 1644 բովանդակ գրեթէ հրկէզ եղև : Եւ 'ի 1706 սաքսոնիացիք և ռուսք հարան 'ի շլէտաց առ սովին քղքաւ :

Լիսսա, կիմ Լէսնօ : Քաղաք գեղեցիկ և մարդաշատ, որոյ բնակիչք բաց 'ի հրեից՝ ըմ մեծի մասին լուսերական են . եկելք 'ի շլէզիոյ, 'ի պօհէմիոյ, 'ի մասսովիոյ, և յաւսդրիոյ . զորս բիւմ մարդասիրութ ընկաւ լաւ կամս քղքիս ռափայել լէզ ինպքի . որք և մեծապէս ծաղկեցուցին զքղքն : 'ի քղքէ աստի ունի ըլծադուսն առհմն լէզ ինպքի կամսից . յորոց վերջինն եղև ստանիսլաւոս, որ և թիւր լէհաց և դուքս լոռէնայի : Սա 'ի 1748 վաճառեաց զքղքս զայս հնիւմ շրջակայ վիճակաւ իւրով կամսին աղէքսանդրի յովսէփայ սուլքովսի . որ և մինչև զայսօր է ի իշխաւ նաւթ տոհմի նր : Այս քղք երկիցս գրեթէ սպառ սպուռ աւերեցաւ մի 'ի լէհաց, որք հրկէզ արարին զնա . և կրկն 'ի մոսկովաց . այլ յետոյ անորէն շլէտացաւ լաւ ևս ք զոր էր յառաջագոյն :

Գարնալ: Քղբ բարեշէն և ծաղկել զաճառատեղի
առ փոքր գետով սահմանակից շէղիոյ:

Ռաւէո: Քղբ փոքր՝ սյլ գեղեցիկ: այնպիսի իմն
ձևով և համեմատութիւնեալ, զի ՚ի մասնաւոր ինչ
տեղոյ երևին չորեքին գրունք նր միանգամայն:
Բնակիչք նր բովանդակ լուտերական են, և խօսին
՚ի լեզու գերմանացոց. և բղմք ՚ի նցէ գործեն չու-
խայ. որ և է գլխաւոր զաճառ քղքիս:

Սրօպիտա. Տէնեէէ: Մեւերիո. Բոսան. Պէրսեւ. Չարե-
տաւ. Խարիտա, կմ Ռարուչարտ. Կլասիին. Կօլան.
Գրեդա. Գեմդէիւ. Լապեէն. Բանիո. Շէնտօ.
Սրօրա. ևն: Են փոքրիկ քղքք կմ աւանք ՚ի սմին
նախարարուէ:

Նախարարութի Բաւիտեայ:

Բաւիտ, կմ Բաւէո: Քղբ բարեշէն և պարսպա-
պատ, անրացուցել աշտարակօք. որ էր օ-
թոռ նախարարի քառին և քառական ժղվոց նր, կա-
ռուցել առ բողնայն գետով: ՚ի 1706 օգոստ 2 թգրն
լէհաց որ անձամբ կառավարէր զբանակ իւր, առ-
սովին քղքաւ եհար զգօրս շլէտաց, և զմտրաէֆելտօ
մեծ սպարապետ նց կենդանւոյն կալանաւոր արար:
Կնէնա. Կնէզէն, կմ Կնիէզնօ: Գլխաւոր քղք մեծին
լէհաց, հին ք զայլ ամ քղքս նր, կառուցել ՚ի գաշ-
տի. մեծ բարեշէն և արքեպիսանիստ. որոց արքեպիսա-
րանն հիմնեցաւ ՚ի 1000: ՚ի համօրէն եկեղեցիս սո-
րին քղքի՝ երևելի է մայր եկեղեցին. ուր յարծաթի
տապանի՝ զոր ետ ՚ի պարգև ք սկիսմունդոս ար-
քայն, ամփոփել յահի մարմին սքյն ազալքերտոսի
կմ ալքերտոսի, զոր սպանին պրուչք. յորոց ան պօ-
լեսլաւոս արքայն արծաթոյ գնեաց զմարմին նորին
սքյ: Բայց ինգիր է ՚ի մեջ լէհաց և պօհեմացոց
վն մարմնոյ սորին սքյ. զի լէհք պնդեն թէ աստ
է. իսկ պօհեմացիք թէ ՚ի բրակա մայրաքղք պօհե-
միոյ, տարել անգր ՚ի պօհեմացոց ՚ի 1038: Յնջին
Ժմկս ՚ի սմին քղքի թագ գնէին թգրք լէհաց. ՚ի 1613
գրեթէ բովանդակ քղքն հրկէզ եղև:

Գօլօ: Քղբ փոքր, ուր լինէին լէհանուր ժղվք մե-
ծին լէհաց, ուր և ժղվէին ազնուականք նր ՚ի Ժմկս
համ Ծական պոլովի լէհաց: Գօնին. Բիսպրի. Նափլօ.
Գրայնիցէ. Կօսէն. Կրադով. Լէնպէն: Են փոքրիկ քա-
ղքք ՚ի սմին նախարարուէ:

Նախարարութի Սերապայ :

Սերապ . Սերած . լա" Սերապիա : Քղթ բարեշէն առ վարդա գետով , որ ունի և գղեակ : Աստ է բնական նախարարի քաւիս :

Բերրեփաւ . Բիօրաւաւ : Քղթ միջական , ուր յաջա գոյն լինէր ընտրուի Թիբց լէհաց , և համախաբէին չ հանուր ժողջ : 'ի 1640 . և 'ի 1731 այրեցաւ , այլ անգրէն շինեցաւ :

Շափեփ , և Ուափօմա : Են երկու փոքրիկ քղթ , յորս էին գլխաւոր ատեանք քաւիս , և յաջաւ զուծա ըէին և քաւիս ժողջ յընտրուի չորից հրեշտակաց զորս առաքէին յԷհանուր ժողովս :

Նախարարութի Լէնէիդեայ :

Լէնէիդա . լա" Լանէիդիա : Պարսպաքղթ և բերգա քղթ առ ստուրա գետով 'ի ճախճախուտ վայրի . որ և էր աթոռ նախարարի քաւիս , և գլխաւոր ատենից և ժողջոց նր եկեղեցականաց և Ծականաց : Այս քաղաք երկէցս գրեթէ բովանդակ հրկէղ եղև նախ 'ի լիդվանիացոց , և ասա 'ի լէհաց :

Բիադեփ . և Ուդեմա : Են երկու քղթ փոքրիկք Է իշխանութ արքեպիսին կնեզնայ :

Գուդեօ : Քղթ փոքր . որ 'ի 1753 բոլոր այրեցաւ , բաց յարքունի ապարանից , որ գոյր անդր :

Նախարարութի Ուալա :

Ուալա : Քղթ փոքր ' այլ բազմամարդ . ունի բերդ ամուր , ուր պահէր չրդ մասն արքունի մտից , որ կարգեալ էր 'ի Թաշակ զինաւորաց կարգելոց 'ի պահպանուի սահմանաց : Յայս բերդ բանաարգել լինէին յանցաւորք քրեական յանցանաց : Աստ էր աթոռ նախարարի քաւիս և գլխաւոր ատենից և ժողովոց նր :

Կօդին . Կօճին . Սօխաւա : Են փոքրիկ քղթք 'ի սմին նախարարութ :

Լվիլ : Քղթ բարեշէն առ ստուրա գետով , որ ունի գղեակ , և բաց 'ի գահակալ եկեղ ' այլ ևս 3 եկեղեցիս , և քանի մի մենաստանս , և 2 գաղոցս , և էր գլխաւոր տեղի փոքրիկ իմի գքսութ Է իշխանութ արքեպիսին կնեզնայ : Յամ շինուածս քղթիս նշանաւոր է

է գահակալ եկեղեցի նր մեծաշէն և չարձակ 'ի հինգ
 առաջո բաժանեւի . ուր նստի քորեւնս կախեւ զարք
 ետնսն կնեղնայի . ունեւո՞վ չ իւրև կանոնիկոսս .
 որք զկնի անքն միարան կատարելոյ զկանոնական
 ժաճասացուիս , ապա փոփոխ յաջորդարար ասէն
 սաղմոսս , և երգո Թճայինս զցայգ և զչերեկ չ ժամս
 24 . ունեւո՞վ վճ այսր հասոյթս կարդեւ յարքեւնսն
 կնեղնայի : Մ'ի 'ի կանոնիկոսաց աստի էր 'ի մեր
 ժճիս գրիգոր անուն ոմն քչնյ յազգէս մերմէ Չա
 խարի աշէվիչ անուանեւ , որ միանգամայն էր կանո
 նիկոս մայր եկեղեցւոյն կնեղնայի , (ուղ և այլ կա
 նոնիկոսք աստի ունին զանուն) , և ունէր իշխանուի
 կրել թագ ետնական , որ և էր այր քաջուսուս և
 երևելի . չ բժմ ամս լեալ քարոզիչ թգրին լէհաց .
 արար և քարոզաբերս զեկեղեցիկս 'ի բարբառ լէհաց :

Ղոռայավիտ :

Լ մասն մեծին լէհաց , և ձգի առ վիտուլա գե
 տով առ երի բրուստիոյ . արգաւանդահաղ և
 բերրի . բլմ լիճք և ծովակ .ք են 'ի նժ , որք բերեն
 ձուկն աւատ . գլխաւորն 'ի նժ որ կսլի Կօբլօ , մեծ
 է ք զայլս . 20 մղոն երկայն . և 2 լայն : Այս քա
 ունի նախարարուիա երկու և եթ . որք են նախա
 րարու թիք Պրեւտայ և Ինտրոդուսայ , երկոքին միան
 դամայն չորս հրեշտակս առաքելին յԵհանուր ժղն :
 Եւ վիճակ մի կոչուցեւ Տօրուին . որոց գլխաւոր ան
 ղիք են յետագայք :

Նախարարուի Պրեւտայ :

Պրեւտա գոյավիտ , կժ Պաւլոս : Բղք փոքրիկ այլ
 պարսպաւոր 'ի ճախճախուտ վայրի . վնյ և օգ
 նր յուի է : Աստ էր աթուա նախարարի քառիս և
 գլխաւոր ասեանից նր :

Քառուսի : Բղք փոքրիկ առ կօբլօ ծովակաւ . ուր
 'ի կղզւ ջլ միում կատուցեւ կայ բերդ 'ի պաշտպանութ
 քղթին : 'ի քղթի աստ սկիզբն կալաւ ետնու թին
 գոյավիտ : Եկեղեցի սնյն պետրոսի , յորում են 24
 կանոնիկոսք ' է արտաքոյ քղթին , որ թուի լեալ
 աթուանիսս :

**Գովալե . Բրսեպեցօ . Արշուակօ . Պրաւ . Կեթիւ . Վի
 տ . Ռաթիւն . Ալլոբս . Գօնարի . ևն :** Են փոքրիկ
 քղեք յայսմ նախարարուի :

Նախարարութիւն Ինտէլեկտուալ :

Ինտէլեկտուալ . որ և իսկիւնէսլաւ : Քղթ փոքր՝ այլ բարեշէն . որ էր աթոռ նախարարի նշանիս , և եւթսի գույավիոյ . որ ՚ի 1137 աստ փոխադրեցաւ ՚ի քառասլիւայ : Այս ենդսարան ը ունանց հիմնեցաւ ՚ի 966 առ ի մինչխալաւոսիւ . իսկ ը այլոց ՚ի ժոյս թոռան նր ը մինչխալաւոսի :

Պրոֆէսի . ը լէհ՝ Պիտիօն : Քղթ փոքրիկ առ Պրոֆէսոր . ուր 1657 . եղև գաշնադրութի իմն ՚ի մէջ լէհաց և պրանտեպուերիայ :

Բուլեթ . Վիէս . Լադիլի . Տեպու . Ստրեշնօ : Են փոքրիկ քղթք ՚ի մին նախարարութ :

Վիճակ Տօյրէինայ :

Տօյրէին , կմ Տօյրին : Քղթ փոքրիկ և գղեակ ՚ի վր ժայռի առ վիսգուլա գետով , ուր էր աթոռ գաւառակուն ատենի :

Ռէբին : Քղթ փոքրիկ , և գլխաւոր տեղի համանուն փոքրիկ վիճակի :

Սիմֆէ : Քղթ փոքրիկ , ուր յեկեղեցոջ սեւազգեաց Ֆրանչիսկեանց գոյ հրտադործ պատկեր անամօրն :

Կօրանօ : Քղթ փոքր Ք իշխանութեմ եւթսին բլոցգայ , առ որով ՚ի 1626 ՚ի գիմֆ հարեշ միմեանց՝ լէհաց և շլէտաց ՚ի պարտութի մատնեցան շլէտք :

Նահանգ ք . փոքր 1 55 :

Արտի և Վերին լէհ ձգի Ք մէջ շլէշիոյ և վիսգուլա գետոյն , որ տիրապէս պարփակէր գերիս նախարարութիւն և եթ կմ քաւաս , որք են Նախարարութի Գրագուլիոյ . Սենգուսիւրայ , կմ Սանգուսիւրայ . և Լապլիւնայ . յորոց առաջինն առաջէր յԷհանուր ժողովն 6 հրեշտակս . երկրն 7 . իսկ երրոն 3 : Այլլէտոյ միացուցան Ք նմ քաւաք ռուսսիոյ բոտլաքիս , բօտլիս , գիովիս , և վոյնիս , զորոց յիւրեանց տեղիս խօսես , ցուք : Աստ սաարադրեցուք զգլխաւոր տեղիս երից առաջնոց նախարարութեց . և ապա զքաւաս ռուսսիոյ . իսկ զստորադրութի գիովիայ ռենիֆք աւանդել ՚ի մաս կովս :

Երևա, զի մեծ մասն նր յնչագոյն խակ էր ը արուք նյ:

Նախարարութի Գրագովիտ:

Գրագովիտ, կի՞ Գրագով. ըս" Գրագրանում: Բնք
 մեծ և հոյսկապ առ վնագուլա գետով. յոր
 յայսմ վայրի խառնի բուռապա վտակ յարգաւանդ և
 'ի բարեբեր երկրի: Յնչագոյն էր արքայանխատ և
 գլխաւոր մայրաքղք համօրէն արուք լէհաց, ուստի
 և առաւել արթամ, ճոխ և բարգաւաճ բնակչօք,
 և վճռականօք: այլ զկնի փոխագրուէ արքայական
 աթոռոյ 'ի վարսավիտ, և զկնի աւերածոյ, զորս
 հրեաց 'ի Յմկս երկուց ողորմացն շլէտոյ, մեծապս
 անջբացաւ, և ոչ ևս դարձաւ յառաջին ճոխուի իւր:
 Պակայն սակաւին է երկդ մայրաքղք լէհաց զկնի
 վարսավիտ, մեծաչէն, և բազմամարդ. բուն քղքն՝
 որ պարտաւատ է, թէպէտ չէ այնչափ ինչ մեծ,
 բայց ունի շուրջանակի արուարձանս մեծամեծս,
 և բերդ ամուր և մեծ նմանել փոքրիկ քղքի, կտ
 ուցել 'ի հարաւակողմն նր առ վնագուլա գետով 'ի
 վր բլրոյ կի՞ ժայռի և շրջապատել ամրակուռ պարս
 պօք, սշտարակօք, և այլ ամրութք: Ունի և բնք
 եկեղեցիս զարդարելն ընտիր ընտիր կճեայ խորանօք,
 զոր ուր ուրեմն է տեսանել 'ի լէհ. և մեծօտանս մե
 ծաչէնս, և այլ շինուածս հոյակապս, և ենթարան
 երևելի հիմնեալ 'ի 1000: Ենչս նր է առաջին յամ
 ենդսունս լէհաց. որոյ հոգևորական իշխանուն ը
 արձակ էր յոյժ. զի տարածէր 'ի վր համօրէն
 երկց նախարարուէց փոքուն լէհաց, այլ յետոյ ամ
 փոփեցաւ. ուղ և տարեկան հարք նր՝ և այլոց ենչոց՝
 նուազեցուցան: Է սա միանգամայն դո՞քս սեվե
 ղիայ. որոյ տարեկան հարք առաւել էին, և ք զարք
 ենչսին կնեզնայ. զի հասանէին 940000 գալէոս.

որք աւնեն իբրև 9090 վէնէտ" ոսկի:

'ի բազմապատիկ եկեղեցիս սորին քղքի յաւէտ էր
 և ելի են եկեղեցի ամաճօրն, որ է գլխաւոր 'ի մէջ
 այլոց. և ենթանխատ եկեղեցին նուրեալ սրջն սաա
 նիսլաւոսի ենչսի սորին քղքի. զոր 'ի 1079 ք բուլոս
 լաւոս արքայն ինքնին իւրով ձեռամբ խողովոցեաց
 'ի մէջ եկեղեցւոյ առաջի սրջ սեղանոյն, սակս ստեպ
 խրատելոյ և յանգիմանելոյ զնս սրջ ենչսին վն ամ
 պարշաուէց նր. մարմին նր է 'ի սմին եկեղեցւոյ
 ամփոփել յարծաթի տապանի: Ասա թագ հապէին

Թիբբ լէհաց, (բաց 'ի վերջին (Թիբբէ) . ուր 'ի մէջ
այլոց բիւ գանձուց պահէին և (Թիբբիան նշանք . թ
Թաղն արքայական, գաւազանն, և ոսկի խնձոր Թա
գաւորուեն լէհաց: Այս եկեղեցի ունի 36 կանոնի
կոսուենս, որք առ հնրկ ունին առատ Թոշակս: Ե
րևելի է և եկեղեցին սբյն փլորիանոսի, որ է 'ի
Գլէբարս . լա' Գլէբարսիս արձարձանի: Իսկ յայլ
շինուածս նշանաւոր են արքունի ապարանք, որք
յն ջագոյն էին բնակարան Թիբբն լէհաց . և ամա
բանոց նր, և արքունի պարտէզք դեղեցիկք յար
ուձարձանի անդ յարևմտեան կողմն քղս' . և եղիսա
բանն . և այլ բիւ շինուածք հնրկաց, և մասնաւոր
աշնուականաց :

Ունի և համալսարան երևելի . որոյ հիմնարկուածն
սկիզբն եղև 'ի 1343 'ի կասիմիրոյ արքայէ, և կատա
րեցաւ 'ի 1401 'ի վրադիսլաւոսէ արքայէ յադեղեան,
և յեդվիդեայ կողակցէ նր: Յայսմ համալսարանի են
11 դպրոցք, կիժ Ժողովք ուսանողաց . Թող զ14 զբա
րոցս քերականուէ սիսելս Է քղքն 'ի զնչն տեղիո,
որք են Է խնամակալուք համալսարանին: Դատա
տոք անձաբանուէ և փիլիսոփայուէ ուն և օրինաց
պարտէին լինել անկին, և քհնյ . իսկ գասատուք
բժշկականուէ՝ կարէին լինել և յամուսնացելոյ:
Մի 'ի գասատուաց բժշկուէ եղև ամբք ինչ յառաջ
յովհաննէս եասքեվիչ յազգէս հայոց յիլվով քղքէ .
այր քաջմաստ երևելի 'ի բժշկուէ, և մեծանուն
տառալի Թիբբին լէհաց, և համօրէն ազգի նյ . որ ամս
իբր 6 ուսոյց 'ի համալսարանի անդ . ունելով յար.
քունուստ տարեկան Թոշակ 10000 ֆիօրին լէհաց .
(որոց մին առնէ այժմ իբր 15 փարոյ) . շրջեցաւ ծա
խուք Թիբբին սղանիսլաւոսի բօնեադովլքի Է մեծա
գոյն մասն եւրօպիոյ 'ի կատարել զգիտուէ բժշկուէ .
արար գիրս 'ի վր խօսոց, զոր նոճիբեաց կայսրուհ
ւոյն մարիա Թէրեզիայի . եա 'ի սլարգև նոյն համալը
սարանին զգիրս իւր և զհաւաքուան բնական իրաց .
և ինքն մեկնեցաւ 'ի տուն վիէլօբօլքի կօշեցել մար
քէղին, իւրոյ մօտբիւմ քարեկամին, 'ի 1549 խոռ
վուք մեծ ծագեցաւ 'ի սմին համալսարանի . և ամ
ուսանողք նր 'ի բաց գնացին անտի, իբր զի ոչ ըն
կալան զբաւսկան հատուցումն մնասուց ոմանց ըն
կերաց իւրեանց յորոց զոմանս սպանին, և զոմանս
վիրաւորեցին զմ Թեթև ինչ պիճնոի: Քղքայիք սօրին
քղքի յն ջագոյն ունէին մասնաւոր աղատուիս . յորոց
աակի է և սյս՝ զի 'ի գասատուանէ քղքի նյ, չէր
մարթ

մարթ բողոքել յայլ ատեան, եթէ ոչ առ Թագրն և
 եթ. և Թագրն ոչ էր կարող արտաքոյ գրագովիա
 քղքին գատել զդատաստան նր, ոպ և ոչ զդատաս-
 տան Գլխարայ, և Կալէփոս քղքց, որք են իբրև
 արճարճանք գրագովիոյ: Նախարար սորին քղքի
 ունէր իշխանուի ընտրելոյ զհիւպատոսս. թ լէ՛՛՛
 Ռատնի կոչեցել, այլ ոչ ընկենուլ զնս յիշխանուի:
 Այս նախարար արտաքոյ սովորուէ համորէն լէհաց
 կարգաւ և պատճով սարին էր ք զտրդակալն.
 ուր յայլ տեղիս բերդակալք են փոխանորդք նա-
 խարարաց, ուստի և ստորին ք զնս. որոյ պիճան
 այս է, քղի գէպ եղև երբեմն, զի նախարարն գրա-
 գովիոյ պիճմեալ լիգէմ թալթարաց, յաղթեցաւ 'ի
 նցէ. և 'ի փոխիչին նր յերեսաց թնախաց, բերդա-
 կալն գրագովիոյ 'ի վր հասել, և առել լիւր ըզ-
 փոխատական զօրս լէհաց, ել 'ի վր թնախաց և
 իսպառ սպուռ խորտակեաց զնս: Վոյ յետ այնորիկ
 բերդակալն գրագովիոյ նախապատիւ եղև ք զնա-
 խարար նր: Այս քղք լի Գնս Գնս մեծամեծ աւե-
 բածս կրեաց 'ի բազմապատիկ հրկիղուեց 'ի պիճմաց
 և 'ի ժանտախտէ: Հիմնարկուի նր ասի լեալ 'ի 700.
 յիշխանէ միոյ լէհաց կմ պոհեմայ Գրափոսանուաճք.
 յորմէ և քղքն կոչեցաւ Գրափոս. այլ այս ան-
 ստոյգ է:

Կալէփոս: Քղք գեղեցիկ բարեշէն և պարսպապատ.
 յարևելեան կողմն գրագովիա քղքին, որ է իբրև
 արճարճան նր, կմ երկգ մասն, շինեալ 'ի մեծէն
 կասիմրոյ արքայէ. զոր էառ. ունն աւսդրիոյ 'ի
 1773. 'ի բաժանելն զլէհ երից ինքնակալաց. այլ
 յերկգ գաշնադրուէ՝ որ կղև 'ի 1776, անգրէն դար-
 ճոյց առ տրուին լէհաց, ոպ և զայլ բիճմ տեղիս.
 յորոց փոխարէն էառ զկէան վիսգուլս գեաոյն
 հնիճ կղղեօք, որք 'ի նմ, փնչև յնոր սահմանս որ
 կացուցաւ 'ի 1793. ոպ տեացես 'ի ստորագրուէ փոքր
 ուսսիոյ: Այլ յետոյ 'ի բաժնիլ թագրուեն լէհաց՝
 և գրագովիա հնիճ արճարճանեօք իւրովք էանց 'ի
 տունն աւսդրիոյ:

Բաճնիգ: Գշեակ 2 մղոնաւ հեռի 'ի գրագովիոյ,
 ուստի սովորուի էր նորսգ ընտրել թագրց հանդիսիւ
 մասնել 'ի գրագովիա, և առնուլ զիշխանուին թա-
 դաւորական:

Բաճնիւլից: Քղք փոքր, ուր գումարէին լէհանուր
 ժողովք այսր նախարարուէ:

Միկիւն: Քաղաք փոքր. լի գրից իւրոց նմանեալ

Եւրոպիայ քղաքի . յորմէ կրիւփիոս եաքսա հիմնադիր սորին քղաքի՝ հառ զգաղափար ՚ի յիշատակ ուխտաւորութե իւրոյ՝ զոր արար գնալով յեւէմ : Ուստի և զտեղիս զայս ետ ասպետաց դերեզմանին քոի . որք են կանոնիկոս կրօնաւորք :

Չենտօխուա , կմ Չենտէիուլ : Քղք փոքր առ վարդա գետով . այլ հռչակաւոր սակս հոյակապ մենաստանի կարգին սրջն պօղոսի անապատականին կառուցելոյ ՚ի գլարէնպէրկ շէրին . ուր կայ հրաշագործ պատկեր տօմաօրն , զոր տսեն նկարեալ սրջն զուկասու . և գանձ բաւ նոճիրեւ Եկեղեցւոյն այնմեկ ՚ի պատիւ սր Ծծաօրն յուխտաւորաց , որք ՚ի վաղ Մկց յաճախեն անդ անխափան մինչև ցայսօր : Այս մենաստան է իրրև բերդ ամրակուռ . որ ունի և զորս ՚ի պահ պանուի իւր . զոր ՚ի 1655 պաշարեցին շվեաք , այլ ոչ կարացին սուսուլ : Էւ 1670 մերձ առ այս քղք՝ զօրք թիֆրին և լուպօմիրքի նախարարին ի հարեւ միմեանց , սրարեցան թիֆրականքն : ՚ի 1670 աստ պատկեցաւ միքայել արքայն լէհաց ի Ելէոնորայ քեռ Էսթաւաոսի կայսեր :

Օլտուա , կմ իւտուտ : Քաղաք փոքր , հռչակաւոր ՚ի պանուս իւրոց բովուց արծաթոյ , որք յսրն կարի շահարեր էին , այլ ՚ի բիւմ ամաց հետեւ աւերեցան , և կան մնան այժմ անգործ :

Գիւնէնց : Մենաստան կմ գպրոց բնէդիկտեանց առ վիսգուլա գետով . որ է մի ՚ի գլխաւոր և յերեւելի մենաստանաց լէհաց , հիմնել ՚ի 1046 ՚ի նախ սիմիրայ արքայէ . արքայն նր է մշտնջենաւոր կոնոնիկոս գրագովոյ . գլխաւոր վախճան այսր մենաստանի՝ բաց ՚ի կրօնաւորական կրթութեց , է մարդէլ յաւմուռնս դիտութեց զմիանձուռնս : Այս մենաստան ունի իւրև 5 քղքս , և 100 գետոյս :

Գլարագաւա , կմ Մոյիլա : Է մենաստան մեծ , փարթամ , գեղեցիկ , և ամրակուռ , շիտերսական միանձանց 4 մղոնաւ հեռի ՚ի գրագովոյ . և հռչակաւոր վն գերեզմանին վանտայ գլխային : Անդ է գլխաւոր գպրոց համօրէն միաբանուե շիտերսականաց լէհաց :

Գիւնիա : Քղք փոքրիկ , որ այժմ անկանի ՚ի կալիցիա . կառուցել ՚ի մէջ շէրանց և բլրոց մերձ ՚ի Բասպ վտակ , որ խառնի ՚ի վիսգուլայն . երեւելի է այս տեղի սակս պատուական աղահանքաց իւրոց :

Վելիֆա : Քղք փոքր , և աղահանք մեծ և հռչակաւոր , 41 մղոնաւ հեռի ՚ի գրագովոյ , բայց այժմ ան

տնկանի 'ի կալիցիա : 'ի ներքոյ քղքին բովանդակ
 գաաարկուի է , կիմ փապար լարձակ , որ նոյնչափ
 ձգի և արտաքոյ քղքին , որոյ երկայնու ին յարևե-
 լից յարևմուտս՝ է իբրև 6000 ստնաչափ . իսկ լայ-
 նուին 'ի հարաւոյ լահուսիս՝ 2000 . և խորուին իբրև
 800 ստնաչափ : Այն փապար լարձակ և խորին՝
 քայաւ 'ի հատանեւոյ անտի անդադար ալ քիմ .
 ուր և շարունակին տակաւին երակք աղև ոչ միայն
 'ի խորս , այլ և լերկայն յարևելս և յարևմուտս .
 սւստի և չէ յայտ թէ ուր ունին աւարտիլ . այլ թ
 լայնութե սպառեչ են : Տասն ծերպք են 'ի նմ . և
 սաորերկրեոյ ճնողքք նր լայն են յոյժ , և 'ի քիմ
 տեղիս են սեղանք և մատուռք հասեւէք 'ի կարծրա-
 կուռ աղև , կիմ 'ի լեառն յայն . յորս առաջի պատ-
 կերի խաչին քսի կիմ սքց ոմանց՝ կան մշտաձառ կան
 թեղք : իսկ տեղիք ուստի հատեալ են ալք , կիմ
 յորոց գեռևս հասանեն , կոչին սենեակք . յորոց
 ոմանք 'ի մեծագունից բերեն զձև եկեղեցւոյ . այլք
 են շտեմարանք կիմ համարանոյք , յորս դնեն զոս-
 կառս աղև , և խոտ վր երիվարաց . և կէսք են
 տխուք բուստիան 20 կիմ 30 երիվարաց , թ յաւէտ
 կիմ նուազ մեծուէ տեղեայն : Արմուէք և յատակք
 ոմանց 'ի սենեկաց անտի՝ յորս յնջադոյն ելեալ է
 ջուր , առ հնրկ պատեչ են մեծամեծ շառաչիղօք
 թափանցիկ ապականման աղիւ , որք 'ի լոյս ճրագի
 յիմ կողմանց փայլեչ շոյշոյեն : Յունանս 'ի հնրե
 թողեալ կան սիւնք աղև՝ 'ի հաստատուութի փապա-
 րաց այնոցիկ : Հասարակ գործաւարք՝ որք միշտ
 գործեն անգ , ենարք 400 և մինչև 9500 . իսկ թիւ
 բոլորեցուն հանդերձ վերակացեօք հասանէ գրեթէ
 9700 : Ասի թէ ամի աթի հանեն անտի ալ աւելի
 ք 600000 քվինդալի չափ . որ է եռատեսակ , զի է՝
 որ հողախառն է և կապուտագոյն , է՝ որ մաքուր
 անխառն 'ի հողոյ , և է՝ որ սառնատեսակ թ նմա-
 նուէ մաքուր և վճիտ սարակոյ , զոր թանկագին
 վաճառեն ք զայլ երկու տեսակս : Այս աղահանք
 գտան 'ի 1251 նախ 'ի պոխնիա , սպա զկնի սուղ
 Մկի սատ 'ի վէլիչպոյ , որք 'ի սկզբանէ կարգեալ
 էին 'ի սեղան թիբացն լէհաց , զոր իբր 'ի քիմ
 ետու , 'ի վարձու , երբեմն ևս յանձնէին արքունի
 պաշտօնատարաց . 'ի 1644 և 1696 առ անհոգութե
 գործաւարաց՝ հուր բորբոքեցաւ յաղահանքան անգ ,
 որ տեւաց լերկայն Մկ :

Լիբան : Քիլք փոքր առ վիսգուլաի գետով . որ ու
 Բ 3 նի

նի բերդ ամուր 'ի գլուխ ժայռի . ուր քանտարգել
անեն զանկարդացել եկեղեցականս :

Լանպոբոն : Բերդ կի՛ գղեակ ամուր 'ի վեր բարձր
ժայռի , որ այժմ անկանի 'ի կալիցիա . առ որով
'ի վեր լերին միոյ՝ որ կոչի գողգոթմա , կայ կառուց
եալ մենաստան , ուր յաճախեն ուխտաւորք :

Ալպրոնոլ , կի՛ Ենպրոնոլ : Քաղաք փոքր 'ի կալի
ցիա առ սահմանօք շէզիոյ և մաճառաստանի . ուր
'ի 1576 գումարեցաւ երևելի ժողով ազնուակա
նացն լէհաց , որ հաստատեաց զընարուի ստեփան
նոսի սլաթօրի՝ (որ էր ազգաւ մաճառ) 'ի թօր
լէհաստանու :

Սէլէրէա , կի՛ Սէլէրէ : Է մասնաւոր դքսութի , որ
յնչափոյն էր մասն պէութէնոյ իշխանութե , որ
այժմ է քա ինքնիշխան 'ի շէզիա . այլ 'ի 1443 վէն
սել կի՛ վէնկեսլաւոս դուքսն դեպքենայ՝ վճնեաց
Ենպրոն գրագովիոյ . ուստի այնուհետև եկաց մնաց
ը իշխանութե նր՝ ոչ միայն ի հոգևոր կի՛ վարուեն ,
այլ և ի քաղաքականին . և յայտմանէ Ենպրոն գրա
գովիոյ անուանի և դուքս . բայց ոչ համարի երև
մասն լէհաց . վն այնուհանք լէհաց ոչ երբէք կո
չէին եղբարս զազնուականս սեվերիայ , այլ իրե
օտարս ունէին զնս : Իսկ գլխաւոր տեղք այսր
դքսութե են Սէլէրէա , կի՛ Սէլէրէ . Սլաւոն . Պէր
ու . ևն . որք են փոքրիկ քաղաք :

Չիլէ . լա՛ Սէլէրէա : Է կոմսութե մեծ , զոր 'ի 1412
սիկիսմունդոս թօր մաճառաց ետ 'ի գրաւ վա
տիսլաւոսի յադեղեան արքային լէհաց . որ և եկաց
մնաց 'ի ձեռս նյ մինչև ց 1771 . յորում ամի տունն
աւսդրիոյ յինքն ընկրկեաց . զորոյ զգլխաւոր տեղիս
ունիմք ստորագրել 'ի մաճառս :

Օսլէրէն , կի՛ Ալպրոնոլ : Գքսութի 'ի սմին նախ
բարուէ , որ ը ամս 274 եկաց մնաց ը օրութե Օբ
բէլն և Գեշէն դքսից շէզիացոց . զոր 'ի 1179 կա
սիմիր թօր լէհաց տունի էր միսչիսլաւոսի դքսին :

Այլ 'ի 1453 յորժամ յահանէս դուքս աւսչուիցոյ
յարոյց թշնամուի ըգէմ լէհաց , 'ի սախպմանէ դ
կասիմիր արքայի ետ զդքսութիս օրութե լէհաց ը
սահմանաւոր ինչ գումար գրամաց : Այլ այժմ ան
կանի 'ի կալիցիա : Գլխաւոր տեղք նր են . Օսլէ
րէ , կի՛ Ալպրոնոլ . Գեշի . Սիլիեց . Չարոս . և Պէր
լաւ . որք են փոքրիկ քաղաք :

Նախարարութի Սանփոսիբոյ :

Սանփոսիբ, Ը ԼԷ՛՛՛ և Սանփոսիբոյ : Գլխաւոր քղք այսր նախարարութե 'ի բարձրաւանդակի առ վիսգուլա գեաով, յոր յայսմ վայրի խառնի Սան վասի . գիրք նր գեղեցիկ է և զուարճալի . նմին իրի մեծն կասիմիր և այլ թգրք լեհաց սիրելին յոյժ զայս տեղի . և է քղք հզօր ամրացուցել 'ի բնուէ և յարուհասէ : Ասա էր անթու նախարարի քուրսու . ունի եկեղեցիս և մեծաստանս գեղեցիկս : Աւեր և բերդ ամուր, զոր 'ի 1656 շէտք իսպառ սպուռ քանդեցին : 'ի 1259 թաթարք և մոսկովք անողորմ կոտորածս գործեցին 'ի սփին քղքի : Եւ 'ի 1702 յօգոսս' 2 աղիւնէականք լեհաց աստ հաստատեցին ուխտ 'ի մեջ իւրեանց հանգերձ երդմամբ 'ի պաշտ պանութի ուղղագաւան հաւատոյ, և քօ օգոստոսի արքայի . և ազատուէ իւրեանց :

Գօրծին . ԼՄ՛՛՛ Եւս գօրծինամ . որ և Միսայ : Է քղք և գղեակ առ վիսգուլա գեաով . ուր լինելին Ըհա նուր ժողովք փոքուն լեհաց :

Վիսիցա : Քաղաք փոքր առ նիտա գեաով 'ի Ճախ Ճախուտ վայրի . որ ստէոյ յիշնի 'ի պատմութիւս լեհաց . զոր 'ի 1136 առին մոսկովք մատնուք և աւար հարին .

Բիւլաւ : Քղք փոքր, և գլխաւոր տեղի մարքէ զուլմե . որոյ մարքէզք Միւլաւաստի կոչին : Ալինչ կարի հեռի աստի ժք կարողոս արքայն արար յաղթութե մեծ ըդէմ օգոստոսի սլքային լեհաց :

Ռագու : Յառաջն էր քղք բարեշէն և բազմամարդ, ուր սոկինեան հերեօիկոսք՝ կի՛ սի՛ կոչին 'ի ԼԷ՛՛՛ արևոսեանք՝ ունելին դոյրոյ մեծ և տարան՝ այլ 'ի 1643 տարագրեցան անախի, և այնուհետև անշքացաւ . զի նո՛ւաղեցան բնակիլք նր :

Իսենսինի : Է քղք փոքր . ուր գտանին բովք կապարի, և երկանթոյ, այլ և քարահասիք պատուական մարմարիոն քարոնց : Աւեր և բերդ 'ի գլուխ բարձրացել ժայռի :

Սէլինի : Քղք փոքր՝ այլ բարեշէն, որ սենի գղեակ 'ի վր ժայռի . առ սովին քղքաւ են բովք արծաթոյ :

Գիւլեւի : Քղք փոքր, յորում են Էնոսական տարանք, և անթուանիտ եկեղեցի, և արտաքոյ քաղաքին երկաթահանք ք իլխանուք ենգսին գրագո վոյ :

վիոյ : Այլ 'ի Ժմիս խռովութե՛ն լէ՛հաց առ վերջին
 Թճրաւ նր, իբրև կալան մոսկովք զիգեաախոս սօլդիք
 ետիս գրագովիոյ, լէ նմ և զզալուսքի ետիսն գիտիայ,
 և զճեկվուսքի նախարարն գրագովիոյ լորդուոյ իւ
 բուս՝ և ածին 'ի մոսկովաստան՝ վն լէդէմ կալոյ նյ
 կամաց ք կատարինեսայ թալուհուոյն մասնակաց, և
 քանակալութեց ռեքնին դեսպանի նր, ետիսական
 ինչք և կալուածք բովանդակ մատնեցան յաւար և
 յապահանուի գիշնամիտ զօրաց մոսկովացորք լէ բլմ
 ամիսս աւար հարին և կողոստեցին զկալուածս նր .
 և զգիւղական հանգերձ անասնօք դերի վարեցին,
 և զերկաթահանքս նր այնպս աւերեցին, զի լէ բլմ
 Ժմիս ոչ դարձցի անդրէն յիջին վիճակ :

Տրափո՛ւ : Բերդաքղք պարսպաքղք, ուր լինէին
 Գուական ժողովք, և երկու ասեանք գուականք .
 յորոց մին կոչուր դոնսան դանձուց լէհաց, որ
 յիւրաքանչիւր ամի տեւր լէ ամիսս 6 :

Գանձ . և իւրա : Են երկու փոքրիկ քղքք բարե
 շէնք լէ իշխանութեմն գրագովիոյ . 'ի գունով
 դոնսանն պատուական քարահանք մարմարինն քա
 ղանց :

Վօնձու : Է կալուած և մենաստան փարթաւ բենե
 դիկտեան միանձանց, առ որով են պատուական
 քարահանք, և երկաթահանք :

Գաւէպէրի . լա՛ Մօնս գալուս . որ թարգմանի Լեառն
 ճաղասօ . քղի զիք 'ի նմ ծառ բնաւ, որ և բարձր է
 ք զնմ լէրինս լէհաց . յորոյ վր գոյ մենաստան մեծ
 բենեգիկականց, կոչեցեալ ՄԲ իաւ . ուր յաճախն
 ուխտաւորք սակս սքանչելւաց, որք ամի թէ գոր
 ծեցան անդ :

Պօնէրի : Պարսպաքղք բարեշէն լէ իշխանութեմ
 ետիսին գրագովիոյ . որ ունի անդ ապարանս մօմ 'ի
 ստորոտս գաւէպէրի լէրին :

Օբարով . Մալիսօտ . Լիսիսարա . Սէժէիով . ևն : Են
 փոքրիկ քղքք 'ի սփն նախարարուէ :

Նախարարութի Եւրոպիայ :

Եւրոպիան : Բերդաքղք պարսպաքղք գլխաւոր
 այսր նախարարուէ ադ. սփոգրիցա դետով 'ի
 զոճարձալն և յարգաւանդ վայրի, ուր ամի ամի լւ
 նին երեւելի տնտավաճառք, և իւրաքանչիւրն տեւ
 լէ ամիս մի . որք յիջնագոյն ծաղկեւէ էին յոյժ, զի
 գնային անդ բազմութի վաւկանաց 'ի զնչն ազգաց .
 զի

իբ գերմանացւոց . հայոց , յունաց , մոսկովաց , և այլաց ազգաց , այլ յետոյ կարի նոճաղեցաւ : Աստ էր ակթոս նախարարի քառնիս , և երկուց գլխաւոր ժողովոց կի՛մ ատենից . յսրոց մին կուէր ատեան փոքուն լէհաց , իսկ միւսն ատեան քառնական : Աւնի և բիւ՛մ եկեղեցիս , և մենաստանս , և այլ շինոճածս մեծամեծս : Այս քղք 'ի վիճն Ճմիս չորիցս գրեթէ բովանդակ հրկէզ եղև . միանգամ 'ի թաթարաց , ապա 'ի շվեյտաց , և երկիցս ինքնին : 'ի 1773 'ի բաժանել զլէհ երկից ինքնակալաց . քղքս այս հնի՛ճ նախարարութեանկաւ Ք Թրութեանն աւսգրիոյ , այլ 'ի յետագայ դաշնագրութեան որ եղև 'ի 1776 . անգրէն գարձուցաւ առ լէհս , իսկ այժմ է Ք Թրութեանն մոսկովաց :

Ստիպուի : Քղք բարեշէն 'ի մէջ ժայռաւոր լերանց առ վիսգուլա գետով , ուր լինին երևելի տօնավաճառք , և է մի 'ի քղքաց անուի՛ որք կացուցանէին զատեանն վեց քղքց : Առտ կարողոս կուսգաւոս արքայն շվեյտաց 'ի 1656 էանց Ք վիսգուլա գետն և եհար խորտակեաց զսառնէցքի բերդակալ իշխանն քիովիոյ :

Բեօդրովին : Քղք փոքր այլ բարեշէն առ վիսգուլա գետով 'ի հարաւակողմն կասիմիրիա քղքին գրուգովիոյ :

Լագով . և Գագով : Ին փոքրիկ քղքք 'ի սմին նախարարուէ :

**Նահանգ ք . Սարմիր , կի՛մ փոքր
ուուսիս :**

() այս նահանգ կրկնակի մարթ է առնուլ , մի՛ լայնաբար փնկ մեծագոյն մասին փոքուն լէհաց , և երկդ ճշգիւ փնկ փոքուն ոուստիոյ առանձնակ : Մեք յայսմ վայրի Ք առաջնոյն առնուիք , Ք որոյ պարփակէ չորս մեծամեծ քառս . որք են Սարմիր , կի՛մ Փոքր ուստիա առանձնակ . Բարլադիա . Բօքը շիա . և Ալըիւիա , և զմասն ինչ Քիւլիոյ , շորս յառաջիկայդ ստորագրեցուք :

Կարճը , կամ Փոքր ուսուսիտ աստուծոյն հետ :

Լյս քաղաքը լէհի՝ Ռուսֆիէ լոյժարտութե ասացել ,
 կոչեցաւ Կարճը և Փոքր ուսուսիտ առ ՚ի զնիշուել
 ՚ի մուկովաստանայ , որ նոյննք ուսուսիտ կոչի . բայց
 հնիք յարագրութեմ Մեծ . այլ և Սեաւ ուսուսիտ :
 Յնչագոյն էր մասնաւոր Գրութի ինքնիշխան . և
 ունէր իւր սեպհակն Գրութե . այլ ՚ի 1340 ՚ի մեռա-
 նիլ վերջին դքսի նր , կասիմիր արքայ լէհաց իրա-
 ւամբ ազգականուէ ՚ի նքն գրաւեաց , և արար զնա
 քաղաք լէհաց . ապա լուղովիկոս արքայն բաժանել
 զուսուսիտ ՚ի մաճառս , այս մասն ևս անկաւ նոյ .
 այլ ՚ի 1393 մաճառք տարագրեցան անսի : Եւ թէ
 ոգէտ ՚ի 1412 վրասխալաւոս յադեղեան վրիպակ մեծ
 գործեաց , տոճեալ իրաւունս ինչ ՚ի վերայ այսր
 քաղաքի և բօտովոյ՝ սիկիսմսւնդոսի մաճառաց ար-
 քայի . սակայն ՚ի վր այսր ամի քաղաք այս ոչ բա-
 ժանեցաւ ՚ի Թրուէն լէհաց , մինչև ցամն 1773 . յո-
 բում անկաւ ի Թրուէն ամնն աւսդրիոյ , և միա-
 ցուցաւ ի այլ սահմանակից քաղաք Թրուէն նր : Ապա
 ՚ի 1793 անդրէն հաստատեցաւ սակաւ ինչ փոփո-
 խութի լի այսմ օրինակի . զի յաջմէ վերագլա գե-
 աոյն սկսել ՚ի շէգիոյ՝ մինչև ցամնտոմիր . և ՚ի տեղ-
 ւոյն՝ ուր սան վսակ մտանէ ՚ի վերագլա ուղիզ
 գծի՛ ՚ի վերոյ ք զամուսչեայ յայնկոյս ուսպեկշովայ
 մինչև ՚ի պուկ դեռ , և անսի շարունակել առ բուն
 սահմանօք կարմիր ուսուսիոյ , առնելով մասն ինչ և
 ՚ի վոլինիոյ և ՚ի բօտովոյ մինչև ցղպառաշ . և անտի
 ուղիզ գծի՛ առ նեոդէր դետով ի երկայն փոքրիկ
 գետոյ միոյ , որ հասանէ զմասն ինչ ՚ի բօտովոյ մին-
 չև ցավորական սահմանս բօթուցիոյ և մոլտավիոյ :
 Արգ՝ այս մասն լէհաց կոչի այժմ Կալիզիա . յորում
 պարագրի հարաւային մասն ինչ նախարարուէ գրա-
 գովոյ , և մասն ինչ սանտովրայ , քէլմայ , պլոքայ ,
 զամուսչեայ . Նախարարուիք իլվովայ և հալիպայ , և
 մասն ինչ բօտովոյ : Այլ մէք յայսմ վայրի ստորա-
 գրեմք զայս մասն լէհաց լի հին բաժանման նախա-
 բարուեց նր :

Նախարարութի Լեօպոլտոյ, կի՛ք Իւլեւնայ :

Իւլեւն, կի՛ք Լեւ. լա՛՛ Լեօփօլտ. ի՛նչ լէհ՛՛ Վւլեւնէ .
 ի՛նչ գերա՛՛ Լեօպօլտի : Քղք մեծաշէն բազմամարդ
 և բազմավաճառ , առ բեղքէ՛վ գետակաւ որ ընդ
 մէջ քղքին անցանէ . շրջապատե՛լ շերամք և բլլ-
 րովք , ունեւո՛ւլ յարեւելեան հիւսիսակողմն առ ըն-
 թեր շեանն բարձր և ապառաժուտ . յորոյ վր ափ
 շեալ յնշագոյն բերդ անմատչելի . ոն՛ի երեւի ցայտօր
 ՚ի մնացորդ աւերակաց նր : Այս քղք այժմ է իշ-
 խանանիստ գլխաւոր մայրաքղք աւսդրիականն լե-
 հաց , և աթոռ արքեպիսանիստ լէհաց փոխադրեալ
 աստ ՚ի հալիչ քղքէ ՚ի 1414 : Նստի աստ և արքեպիս
 հայոց՝ որ ՚ի համօրէն լէհ ունէր լէ իւրև 16 ժողո-
 վրդատե տական եկեղեցիս . այլ և եպիս ոռուսաց կի՛ք
 ոռութենաց միաբանելոց լէ հոովմէական եկեղեցոյ :
 Բնակիչք նր են ՚ի զննն ազգաց , ոն՛ լէհք , ոռ-
 թէնք , գերմանացիք , հայք , և հրէայք . որոց թիւ
 թողորեցուն առ արուք լէհաց՝ էր իբր 13000 . իսկ
 այժմ հասանէ ց26000 , և աւելի : Լէհք են իբր
 4000 . գերմանացիք նոյնչափ և աւելի . որք զննի ան-
 կանելոյ քղքիս լէ արուք տանն աւսդրիոյ՝ հանա-
 րազ բազմանան . ուր և կարգեցան դպրոցք վասն
 լեզուի նյ , որով օրըօրէ ծաւալի լեզուն գերմա-
 նական ընդ քղքն ողջոյն : Ռութէնք են տնդ իբր
 8000 . բայց հայք սակաւ են . զի թիւ նյ հազիւ
 ժամանէ ց126 . ուր երկերիւր ամբ յառաջ էին գեր-
 դաստանք 700 և աւելի . ոն՛ հաստատուն զայս պէս
 պէս լիշատակարանք նյ . և եթէ առ մի գերդաս-
 տան տացուք 5 ոգիս ևեթ լը սովորական հաշուի
 Յագրաց , համօրէն թիւ նյ լինի 3500 և աւելի .
 իսկ հրէայք առաւել են ք զայլս . զի թիւ նյ ա-
 ռաւել է ք 12000 . որք ունին անդ և երկու մեծա-
 մեծ սինակովկայս : Այս քղք ունի երկու դղեակս ,
 մի ՚ի ներքս , և միւս ևս արտօքոյ պարսպաց նարս ,
 ՚ի գլուխ բարձր շերին . և արուարձանեայս , և բա-
 զում եկեղեցիս լատին ծիսի , և ոռութենաց , և մե-
 նաստանս մեծամեծս արանց և կանանց . յորոց զո-
 մանս երարձ ք յովսէփ կայսր :

Ունի համալսարան երեւելի . զոր հիմնեաց ք յով-
 սէփ կայսր , զլարձակ մենաստանն հնրձ մեծաշէն
 եկեղեցեաւ միանձանց երդուե կարդին ՚ի նոյն գլ-
 րաւեալ . բաւեալով անտի զմիանձուսս : Յառաջա-

դոյն դոյր աստ և դպրատուն, լը հաւանական հաշ-
 սւի հիմնեալ 'ի 1662 'ի է տղեքսանդրէ պատգէն 'ի
 դաստիարակութի և յուսումն դիտուեց կղերիկոսաց
 մանկանց հայոց և եթ. այլ ասքա շնորհեցաւ և ու-
 թէնաց լը խնդրոյ. սքարէն մանկանցն հայոց մա-
 տակարարիւր 'ի հռովմայ. իսկ առթէնացն յեմասց
 նց որք 'ի էհաստան : Բայց հին դպրատունն այն
 գորով փոքր. և անբաւական բազմուէ մանկանց և
 տառուցաց նց, արդեամբք բարերարաց երկրին՝ զոր
 կտակաւ թողէլ էին վա այնր դպրոցի, և ժրաջան
 գործակցութի աւկուսդինովիչ և թոմանովիչ արք.
 եմասցն հայոց՝ ձեռն արկին շինեւ զայլ իմն նոր 'ի
 հիմանց 'ի բարձրագիտակ փայլեալգիր բլրի. շին
 տեւծ թարձակատարր մեծակառոյց և հոյակապ ամ
 իրոք. այլ մինչև էր աւարաեալ, յանկանիւ Քղքին
 'ի ձեռս աւսդրիացւոց, ք յովսէփ կայսր խափան-
 եաց զշինութիւն. որ ցայսօր կայ մնայ իբր կիսովչափ.

անկատար :

Նշանաւոր է 'ի Քղքի աստ և մեծ անկելամոցն յի-
 մարոյ սահմանել վն արանց և կանանց, թորձակ
 յոյժ և մեծաշէն. զոր մի ոմն յիշխանաց անտի լէ-
 հաց սկսել էր շինել. այլ նախ ք զկատարումն վախ-
 ջանեալ զկեանս, այլք լրացուցին : Իսկ յեկեղեցիս
 նր երևելի է մայր եկեղեցի լէհաց, և եմասանիստ
 եկեղեցի ուրթէնաց սք գէորգ անուանեալ 'ի վե-
 րամբարձ վայրի, մեծ և թարձակ դմբեթայարկ և
 գեղեցկատեսիլ. և եկեղեցին հնորձ մեծաշէն մե-
 յոստանաւ դոմինիկեանց :

Նոյնպէս երևելի է հնութիւն ակոռանիստ եկեղեցի
 հայոց շինել բազմօք զկնի դալոյ ճց անդր. Քզի ոմ
 պատմէ սոեփաննաս վարդապետ ուրքա, առել 'ի
 սառագագիր պատմագրէ ուրումն 'ի յմեան կարգէ,
 հայք 'ի սկզբան անդ չունելով առանձին եկեղեցի,
 կատարէին զամային պաշտամունս 'ի մատրան սքյն
 վալէնտինոսի շնորհեալ նց առ Ժմկ մի 'ի ֆրանչիսկե-
 եանց, որ ցայսօր կոչի Մատուան հայոց : Ընդ այն
 Ժմկս՝ կմ փոքր մի զկնի՝ կատարէին զպաշտամունս
 իւրեանց և յեկեղեցւոջ մարիամու մարդաղէնացւոյ
 դոմինիկեանց. զոր քաց յաւանդուէ՝ ցուցանեն և
 և գերեղմանք հայոց հայկական գրոճածովք, և պա-
 տարագի զգեստք լը ծիսի հայոց 'ի վաղնջական ու-
 կեթեւ դիպակաց, որք տեսանին անդ մինչև ցայժմ :
 Ապա 'ի 1183 շինեցին առանձին եկեղեցի փայտա-
 կերս. որով վարեցան լը ասելոյ նորին սոեփաննո.

որ վարդապետի ամս 180. զի 'ի 1363 'ի նմին տեղ-
 ւաջ կառուցին զքարաշէն եկեղեցին, որ կայ մինչև
 ցայսօր : Գլխաւոր բարերարք շինուած է եկեղեցւոյս
 եղեն յակոբ որդի շահնշահի կաֆայի . և փանոս
 որդի ավրանի զաղալցի . զորոց զմուրհակ կմ կտա-
 կագիր որ վասն շինուածէ այսր եկեղեցւոյ, 'ի գէտ
 համարիմք աստանօր յառաջ բերել . ընդ օրինակ
 եալ ըստ տառից 'ի բուն նախատիպ մադտլաթեայ
 սլառճենէ անախ :

Յ՛ն Բ՛ն :

Եւ յս մեր կամոց և հաւատոյ դիր է յակոբիս որ-
 յոյ շահնշային բնական կաֆայի . և փանոսի որ-
 յոյ ավրանի՝ բնական զաղալցի . որ առաք զայս
 հաւատոյ դիրս՝ որ ուխտեցաք վն սբ Թճածնին,
 և շինեցաք 'ի զով քաղաքս . հայադաւան սբ լու-
 սաւորչին աւրինաւքն, հնաղանդ կաթուղիկոսին,
 և հայ եղկսի, և հայ տանուտրացն . որ յայսմ հե-
 տէ ոչ մեր որդի, ոչ դուստր, ոչ եղբայր, ոչ
 ազգ, ոչ թոռն՝ զարդ զողորմութինս որ առնեն,
 այլ իշխանուի չառնեն 'ի վերա եկեղեցոյն կամ
 քեանի կմ տանուտրաց կմ 'ի վերա եկեղեցոյ ըն-
 չից . ուլ որ յանդրդնի կմ լրբութի առնէ, նա
 սուտ է յիմ դատաստան, և պատժի յից և 'ի սբ
 եկեղեցոյ և 'ի սբ Թճածնէն և 'ի սբ առաքելոցն
 վկութի ան և տանուտրաց : Գրեցաւ զիրս : 'ի
 թի : հայոց : սիժբ : յաւգաւստոսի : Շ : աւրն : *
 * Ես Արրահամ ավագերեցս վկ : Ես ըսքստագէս
 կրանաւորս վկ : Ես յոհաննէս արեղաս վկ : Ես
 Բնատուր քահանայս վկ : Ես նր իզատինի որ
 դի սարայս վկ : Ես նր Խաչատուրի որդի յովա-
 նէս . վկ : Ես նր Թօլաքդէ մուրի որդի տայչուս
 վկ : Ես նր չոպանի որդի մէլէքչաս . վկ . Ես նր
 աւագի որդի խոսրովս վկ : Ես նր անդրէասի որ
 դի նուրատինս վկ : Ես նր Թճածաուրի որդի մը-
 սերս վկ : Ես նր յովանէսի որդի ամիր սարգիս
 վկ : Ես նր յովանէսի որդի ամիր տէկս վկ : Ես
 նր սահակի որդի յակոբս վկ : Ես նր յակոբի որ
 դի նասրադինս վկ : Ես նր Թագափրի որդի Թճա-
 տուրս վկ : Ես նր . Թագափրի որդի օռուզպէկս
 վկ :

Սովին կաակաւ բառնան նախագրել բարերարք ե-
 կեղեցւոյս՝ իսպառ զիմ իրաւունս 'ի տոհմային սերն-
 գոց իւրեանց 'ի վն եկեղեցւոյն, կմ նորին քահա-
 նայից . առ որս հաստատուի ետուն այսչսփ վկայից

տտորագրել: Աորդ այս եկեղեցի նուիրեալ վերա-
 փոխման սբ անձանին, է միջական մեծութե քառա-
 կուսի իմն ձևով, բազմախորշ և գմբէթայարկ, և
 գմբէթ նր կապարտուած. ճոխ զգեստաւիք, և ամե-
 նատեսակ կարասեք. և զարգարել բլլժ խորանօք:
 յորս նշանաւոր է խորանն սբն հօրն մերոյ գրիգօ-
 րի լուսաւորչին 'ի պոմճուս հրաշագործ պատկերի
 նր. առ որ յաճախեն ուխտաւորք ոչ միայն 'ի հայ-
 ոց, այլ առաւելաւնս 'ի լէհայ. և որք ջերմեռանդն
 հաւատով դիմեն առ սբն, ընդունին զկատարումն
 բարեպաշտ խնդրուածոց իւրեանց: Ան այնր պատ-
 կերի լուեալ էաք աւանդութե, լծէ գոլով 'ի տան
 այրի կնոջ միոյ, արձակել իցէ յորդահոս քրտունս,
 ևն: Այս աւանդութե հաւաստեցաւ 'ի վերջին ժմկս.
 զի 'ի 1790 'ի բաց հանել զարծաթի զարդս, որով
 պատել կայ պատկերն ողջոյն՝ առ 'ի մարտել, գտաւ
 ստորե պատկերին յիշատակարան այնր սքանչելեաց,
 զոր արժան համարիմք աստանոր նշանակել 'ի յաւէ
 ժական փառաւորութե նյ 'ի սբն իւր. որ է լայսմ
 օրինակի.

Վճ որ էնն յաւիտեանից շնորհեաց անբաւ զօրութե
 * դարձել լոյս աշխարհի, այսինքն սրտակեր մեծին
 * լուսաւորչի սբն գրիգորի ամենազօր աջով, ոչ 'ի
 * կիր էառ. թարգմել լք գրուանաւ, այլ եգ 'ի վերայ
 * աշտանակի զի լուսաւորեսցէ զամենեսեան. մա-
 * նաւանդ զազգն հայոց. Սահայն յայսնու թի սբյ
 * պատկերի եղև յոյժ սքանչելի և 'ի վեր քան զհը-
 * բաշտ: Աւուր աւագերկուշաթթի, որ է սկիզբն
 * շարչարանաց ան մերոյ յի քնի, սրբութե սկիզբն
 * էառ հոգալ և տիրել ընդ նոյն ան. և քրտունք
 * հոսէին 'ի նմանէ ոլունաձև երկոտասան ժամ ան
 * դադար ամենեցուն ակներև 'ի տան միում բարե-
 * պաշտ այրի կնոջ կատարինէի, որ կոչի բանի կը-
 * բեզքովա սեր վաշքսէնց 'ի թի ոճէ. ասլրիլի ամ
 * սոյ է. 'ի Հայրապետութե ան յսկովբաց, և արհի
 * ետկտ մերոյ ան նիկոլայի. զոր նոյն սրբանեալ
 * այր վկայութե հաստատեաց. որք ընդունին ամ
 * փարատումն: Եւ 'ի տօնի աւետեաց անձանի մե-
 * ծաւ հանդիսութե օրհնեաց և էա աւագ եղբարց,
 * զոր նք ընկալան յոժարութե և մեծաւ պատուով
 * զարդարեցին արդեամբք իւրեանց: Եւ է բարե-
 * խօս վն ամ հատի իւրոյ. զոր դնեաց արեամբ իւ-
 * րով սրբով:

Աւ նովին եկեղեցիաւ 'ի միոյ կողմանէ է բնակա-
 րանն

բանն արքեւսին, և քահանայից հայոց. որք սովորաբար աւելի են ք 12. իսկ 'ի միւս կողմանէ մեծնասուն կուսանաց հայոց. որք շոնեւորվ առանձին եկեղեցի, անդ 'ի մայր եկեղեցւոջ. (Է որում կցել է բնակարանն ք) 'ի վանդակասպատ վերնատան կատարեն օրըօրէ զկանոնական ժամասացութիւն 'ի թիւ հայերէն լը ցուցակի հայաստանեայց եկեղեցւոյ. աւ որ պարտաւորել են ոչ միայն բնիկ հայք, այլ և օտարազգի կանայք, որք մտանեն յուստնոյ վոյ պարտական են ուսանել ընթեռնուլ հայերէն, զի 'ի միասին Է այլոց վարեցողին զկանոնական ժամութեպէս բնաւ ինչ ոչ իմանան, զոր ասեն, ոչ սք. և ոչ այժմեան բնիկ հայք. տպէս գոլով ամենեկին հայկական լեզուի : Յովսէփ ք կայսր 'ի բառնալ զայլ մեծաստանս հաւատաւոր կանանց քղքիս, և թող զսո, պարտաւորելով ձրի ուսուցանել և դաստիարակել զաղջկուսս քղքին, վոյ այժմ աւելի ք 200 'ի լեհաց, և 'ի գերմանացւոց երթան անդ սասնիլ : Աստաքոյ քղքին 'ի միումս յարճարձանեայց նք 'ի զճարձալի վայրի 'ի վր բլրոյ՝ գոյ քարտէն փոքրիկ եկեղեցի յանուն սքին աննայի. և իբր քարընկէց մի հեռի՝ մատուռն սքին յակոբայ մծբնայ հայրապետի, բայց երկոքին ևս լքեալք անինսովուր 'ի հնումս ասի, թէ գոյր մեծաստան միանձանց հայոց. այլ թէ երբ շինեցաւ, և երբ ամայացաւ 'ի միարանից, չէ յայտ. սակայն երևի թէ 'ի 1277 ամի փրկչին արդէն շինեալ էր. զի գտանի 'ի նմին եկեղեցւոջ տապանադիր գրել 'ի թճականիս շիգ. նոյն պէս և 'ի շքակայ վայրս երկուց եկեղեցեացս՝ երևին մինչև ցայսօր տապանք հայ և լէհ գրով գրուեալք, և մնացճածք շինճածոց. այն տեղի ցարդ ևս է Է իշխանութեկեղեցւոյն հայոց :

'ի 1616 հնարեցաւ յիւզով քղքի և տպագրութի հայկական. սրով տպագրեցաւ սաղմոսարան հնագոյն ք զոմ՝ տպագիր սաղմոս մեր. որ 'ի մօտոյ գաւա 'ի սպանիսլաւ սովին յիշատակարանաւ : " Ամենա
 • կարող զորութն այ կազմեցաւ նոր տպագիրս եր
 • կիրն իլախաց քղքս լեվ կոչեցել, Է հովանեաւ
 • ննջման սք Թճածնին ձեռամբ յոքնամեղ քարմա
 • տանեկնց յովանէս երիցուս, զոր հոգս արել մե
 • ծաւ աշխատութե և բքմ ծախիւք տարի մի բոլոր
 • արուեստաւորաց հետ դատեցա մինչև գիրն 'ի գը
 • լուխ հանի և նոր կաղմարան սահմանեցի. և վո
 • փորձի նախ զերգոն գաւթի մարգարէին տպագ
 • րե.

• քեցի 'ի օդու ա և 'ի շահ թծասէր աղօթօղաց մե-
 • րասեռ ազանց . . . Արդ' եղև զբաւ օորին թմա-
 • կանուէ հայոց մեծաց ի կէտ ամին . յամսեանն դեկ-
 • տեմբերի ժէ . և 'ի տն ուղձօժ յամի . 'ի հայրասե-
 • առուէն էջմիածնա նբ յաթուռոյն կենդանի նահա-
 • աակին տն տր մեւքիսեդեկ կաթուղիկոսն . այլև
 • կիլիկեցո դաւառի տր յովհանէս քաջ բարունա-
 • պետի . 'ի սոցին Տիկս հանդիպեցաւ կատար սո-
 • ըին . այլև 'ի թգրուէն քրիստոնէից լէհ աղչին
 • բարեպաշտ արքայի երգ զիկմուննաին . զոր ևն . . .
 • Արդ աղաչեմ . . . յիշեսջիք 'ի բարի և զճնողս իմ
 • 'ի քն հանգուցեւ բաղէչցի քարմտանէնց զմուրասն
 • և զմայրն իմ զաննա . այլև զպատն իմ զտր սի-
 • մէսն քահանայն , ևն' : Բաց 'ի սաղմոսարանէ
 • ստաի դուաւ 'ի կողմանս յայնստիկ և այլ գիրք մի
 • աղթարաց հնդձ բժշկարանաւ՝ առաւել ևս անհարթ
 • տպագրուք խոչորածն գրովք . զոր 'ի նոյն տպարա-
 • նի կարծեմք տպագրեալ :

Իսկ արքեպիսկոսն հայոց 'ի լէհաստան , որոյ աթոռն
 ը մեծին մասին եղև յիլվով , թոճի սկսեալ յամին
 1364 , ուր յայտ առնեն յիշատակարանք իլվովայ .
 յորս զառաջինն գտանեմք նստել գրիգոր , որ ձեւ-
 նադրեցաւ 'ի մեսրոպայ կաթուղիկոսն ուր ցուցա-
 նէ նախատիպ կոնդակ նորին հաստատուէ գրեալ
 առ իլովցիս . զոր և վերստին հաստատեաց յաջորդ
 նորին կոստանդին կթղկս : Այլ յեա նր ձեւնադրե-
 ցաւ Յովհաննէս որդի նասրատինի յարքեպիսկոսն իլ-
 վայ 'ի նմին կոստանդեայ կթղկսսէ , ուր յիշատակէ
 յաջորդ նորին թէոդորոս կթղկս 'ի կոնդակին գրե-
 լոյ յամին 1383 . այլով կոնդակաւ մերժեալ յաթո-
 սոյն զգրիգորն : Ապա նստաւ արքեպիս Աւետիք .
 ապա Խաչատուր . ապա Ստեփաննոս . յետոյ Գա-
 շուսա . Խաչատուր . Գրիգոր ք . Պարսամ . Յով-
 հաննէս ք . Վարապետ . Մեսրոպ . Նիկողայոս կթ
 'Նիկօլ . Յովհաննէս քարմտանէնց . Վարդան յու-
 նանէան . Ածաաուր . Յովհաննէս տորիա աւկուս-
 աինովիչ . Յակոբ աւկուստինովիչ . Յակոբ թումա-
 նովիչ :

Այս քղք շինեցաւ 'ի լեննէ որդւոյ դանիէլի զբ-
 սէն առասաց , և յանուն նր լաւ կոչեցաւ Լեօօբի .
 ք Լէոնի քղք , ուր է անանել առ մարտինոսի բո-
 մերայ . պատմ . լէհ . գիրք . Ժ . գլ . 1 : Չնոյն հաս-
 տատէ և վէմն շինոճածոց գտեւ 40 ամբք յիջ յու-
 լերակս նորին քղքի . ուր փորագրեւ կայ այս բան
 'ի

'ի լատին բարբառ . Դասոս լեռն կիճուևս էարի ինչ , յեղ
 նորդ անուան էպոսն (ինչ) Լեօթօլիո : Բայց թէ յորում
 ամի եղև սկզբնաւորութի նի՞ր , չէ յայտ : Սակայն
 յայտնի է թէ սլարա է յնջել ք զամ Ին 1183 . յո
 բում ամի ցուցանէ յիշատակարանն հայոց ի վովու ,
 շինել նոյ զառաջին փայտակերտ եկեղեցի իւրեանոց :
 Արդ յայտ է թէ քղքն գոյր յառաջ ք զհասանել
 հայոց անդր :

'ի 1656 մոսկովք և խաղախք սլաշարեցին զքղքս զայս
 ք ատիսս երկու , այլ ոչ կարացին առնուլ : Ապա
 'ի 1672 տաճիկք յարձակեցան 'ի վր , որոց լէհք աք
 ունեալ 80000 դալէոս , որ առնէ իբրև 18180 . վէ
 նէսկեան ոսկի , զերծան 'ի նոյն : Եւ 'ի 1704 ժք
 կարալսս թգր շվէտաց էառ զքղքս , այլ յետոյ անդ
 բէն դարձոյց , առեալ 200000 դալէո 'ի քղքացւոյ
 և յեկեղեցեաց . որով և դահակալ եկեղեցին հայոց
 մեծամոյ կսզոպտեցաւ առնել դրեթէ զիմ արծաթի
 անթութս սպասուց փխկ դրամոց : Յետ այնորիկ 'ի
 նոյն ամի անկաւ 'ի քղքիս ժանտամահ սաստիկ ,
 յորմէ մեռան իբր 10000 ոգիք : Ապա 'ի 1781 հըր .
 դէհ մեծ անկաւ 'ի քղքի աստ . յորմէ գրեթէ եր
 բորգ մասն սյրեցաւ , ի նմին և մեծատանն կուտա
 նաց հայոց , բայց յետոյ վերստին շինեցաւ քղքն
 օղջոյն , սր և օրնորէ զարգարի և ճոխանայ շինու
 ծովք և բնակչօք . որով զինի Ժմկաց հաւասարեացի
 մեծամեծ մայրաքղքց :

Սորով : Քղք փոքր առ որով 'ի 1646 եղև պիտոմ
 սաստիկ լէհաց ի թաթարս և ի խաղախս , յորում
 թաթարք և խաղախք 'ի սլարաութի մասնեցան , և
 անկան 'ի նոյն 1000 սգիք .

Նախարարն Ի Քէլմայ :

Քէլմ : Քղք բարեչէն . յորում են երկու ենդաս
 բանք , մի լէհաց , բայց եմս նոյն սասի 'ի գլ
 բանոսլաւ քղք , և և ի արքեմպսաւ լէոպոլսոյ . և
 միւս ևս ուսաց , որ է ի մեարատոլտաւ իւրեանոց ,
 որ 'ի քիովիս :

Գրաստաւա : Քղք բարեչէն , և սովորական ակտոս
 ենդսին քէլմայ առ վիէրրզ դեաով . ուր յաթին 1588 .
 մաքսիմիլիանոս արշիգուքան աւսգրիոյ եգաւ 'ի կա
 լանս . զինի յաղթելոյ նիք զամոյսոյ , և բանադա
 տելոյ զնա 'ի դարձուցանել նիք զպիւլիին , որ առ
 սահմանօքն շէլիոյ :

Նախարարութի Պալատայ :

Պալատ, կամ Պալատ : Էջ Քղբ Շարձակ և բարեշէն , որ և էր աթոռ նախարարի գաւառիս , այլ անշուք , զի տունք նր գրեթէ բովանդակ փայտակերտ են և միայարկ :

Հօրօքա : Քղբ փոքր առ պունկ դեւով . ուր 'ի 1413 գումարեցան լէհանուր ժողովք նախարարաց լէհաց . յորս լիդվանիացիք վճռեցան հաւասարք լէհաց լօրինաց , և լի Քղբական պայտօնատարուէց , և բազում տունք լիդվանիացւոց խառնեցան լէ լէհա . և կնիք երկոցունց միացուցան , և եղին իբրև մի ազգ , և մի արուի . և այլ բիւժ ահամանադրուիք հաստեցան , որք հային առ լիդվանիացիս :

Չամադա, կամ Չամաշիէ : Քղբ և բերք ամուր շինեալ 'ի յովհաննու զամօսչեայ մեծ աստենադպրէ լէհաց . ետնանիստ՝ որոյ աթոռանիստ եկեղեցի գեղեցիկ է և մեծաշէն : Ունի և համալսարան , որ յառաջագոյն երևելի էր . այլ այժմ նոճաղեալ է յոյժ . որում չէ իսկ արժան տալ զոնուն համալսարանի : 'ի հնուսն էին աստ և յազդէս մերմէ բնակք , որոց քարաշէն եկեղեցին դովեալ յամցն և շինեալ յուսն մեկ ճուղայեցւոյ , գրաւեցաւ յարքունիս կայսեր . և ձեռագիր գրեանք ինչ դառեալք 'ի նմին եկեղեցւոյ՝ տարան յարքունի գրատունն 'ի վիէննա . վն զի ամօք ինչ յնչ իտղառ վերջացան աստի հայք . որոց քայքայեալ և լքեալ տունք երևին այժմ :

Ռալա : Քղբ փոքրիկ . ուր արքայն լէհաց թ օդոստոս 'ի 1698 աւուրս երկս հիւրընկալաւ զմեծն պեարոս զգերահռչակ ինքնակալն մոսկովաց :

Բրիտանա :

Բրիտանա . Լէ լէհա՝ Բուշիսու : Քղբ բարեշէն , և գլխաւոր տեղի համանսւն վիճակի առ սոն վրտակաւ յարգաւանդ վայրի . ունի դղեակ ամուր 'ի վր ժայռի . և երկու եպոսարանս . մի լէհաց , որոյ ետնն է ընդ արքեպիսաւ իլվովայ , և միւս ևս ուր , սոց միարանելոց ընդ հաովմէական եկեղեցւոյ , և այլ ևս եկեղեցիս և մենաստանս . գոյր անդ և աստան փւռական , և սովորաբար 'ի Քղբի աստ գումարէին գաւառական ժողովք :

Եւրոպա : Քղբ փոքր , բայց բաշմալսաճառ առ սան վտաւ

վտակաւ . ուր բաց 'ի լէհաց և 'ի ռուսաց գտանին
իբրև 200 գերգաստանք կի՞ ծուխք հրէից : Աստ 'ի
1790 անկաւ հրդեհ մեծ և գրեթէ զկէս քաղաքին
այրեաց :

Րէշուլ , կի՞ Ռեշուլ : Քղք բարեշէն և դղեակ , ուր
բի՛մ առևտրուիք լինին 'ի ձեռն վշեղէն կտաւոց : 'ի
սփին քաղաքի քանի մի ապարանք լէհացի իշխանաց
երևին զուարճալի բուրաստանօք զարգարիչ : Իսկ
'ի շրջակայս նորին գտանին բազմաւիք գերմանացւոց .
որոց նախնիք ածան անգր 'ի կասիմիրայ արքայէ :

Սանդրա շէնկա : Լ շ փոքրիկ վիճակ լեռնային , որ
ունի իւր համանուն քղք և դղեակ առ սան վտա-
կաւ աստ էր գլխաւոր ատեան սորին վիճակի . նոյն
պէս և դաւառական ժողովք սովորաբար աստ գու-
մարէին :

Քրոնօ , կի՞ Քրոնօն : Քղք բարեշէն , ուր վճիկանք
մաճառաց տանին գինի և այլ պէտպէս վաճառու :

Հաւիւ :

Հաւիւ : Քղք առ նեպէր գերով , և գլխաւոր
տեղի համանուն դուռաթի . սրոյ մի մասն որ ան-
կանի 'ի հարաւային արևելեան կողմն 'ի մէջ նեպէր
դեառոյն , և մոլտավոյ , կոչի Բարաշա : 'ի հնուսն
էր սա քղք հոչակաւոր և աթոռ թգրուէն հալի-
չայ . այլ այժմ՝ նուազե՛լ է յոյժ և անշքացե՛լ յառաջին
ճոխուէ և 'ի պայծառուէ , և 'ի գիւղինչ աղքատին
կերպարանե՛լ . ուր հազիւ գտանին 200 ոգիք , կէս
մի աղքատ հրէայք , և կէս մի աւաք երկրադործք .
Թէպէտ երևին 'ի նմ նշմարանք վաղեմի մեծամեծ
շինուածոց աստ և անդ կիտով չափ Ք հողով ծած-
կեալք : Անդ 'ի վի բլրոյ ուր յիջագոյն կառուցե՛լ
կայր քղքն՝ գոյ ինքնաբուղի ջուր ինչ 2 մասնաչափ
ստուարութ հոսե՛լ յոյժ բարեհամ և շահաւէտ . զոր
մէ պատմեն աւանդութ՝ սքանչելեօք բղխե՛լ . ուր
գրեթէ ամ անցաւոր ճննչորդք զկայ առե՛լ այց
եղանեն այնմ . յաւէտ առ ազնուուէ ջրոյն՝ զովանա-
լով անդանօր , ք թէ վն պաշտաման : Երջակայ
բլուրք տեղոյս թէպէտ արգաւանդ են , սոյ ցու-
ցանէ յառթի մոլախտուին , բայց չեն մշակել , այլ
անինամ թողեալ : Կոյնպէս և 'ի նմ ուրեք ուրեք
շիկագոյն հոյն՝ ասեն բնակիւք՝ եթէ յայտնի տայ
նշան հանքաց ոսկոյ և արծաթոյ . սակայն մինչև
ցոյժմ ոչ են 'ի փորձ մատուցել ուղ և այլ բի՛մ տե-
ղք

զիք Երկրին լէհաց : 'ի 1414 'ի պայծառանալ ի վնով
 քղքի , և յօրրատօրէ նոճաղել հալիչայ , արքեպիստօն
 սասի փոխադրեցաւ անդր . օմ և աթուս քառական
 ժողովոյ բարձաւ սասի :

Սրանիսլառ : Քղք բարեշէն և գեղեցիկ 'ի լայնա
 ծաւալ դաշտի ընդ մէջ Երկուց մեծամեծ գետոց ,
 պատեալ շուրջանակի գեղեցիկ պատճարօք , որք
 յաւէտ 'ի զարդ են նր . ք յամրու Ե . 5 Եկեղեցիք են
 'ի նմ քարաշէն կրկին զանգակատամք զարդարել . լէ
 հաց , ռուսաց , հայոց , և այլ ևս երկու , յորոց մին
 էր յնեանց , իսկ միւսն գրինիդառ անոճանել կր
 նաւորաց . որոց միաբանուին գոլով խափանել , այժմ
 Ծական քէյք կատարեն 'ի նս զնծային պաշտա
 մունս : Շինոճածք քղքիս են բովանգակ քարաշէնք և
 կրկնայարկ : Թի՛ ընկալացն հասանի : 93500 . յորոց
 415 են յաղդէս մերմէ բովանդակել 'ի 70 գերդառ
 անս . իսկ մնացեալքն են լէհք , ռուսք , գերմա
 նացիք , և առաւել ք զամսն հրէայք . որք ունին և
 սինակովկա քարաշէն : Հիմնարկուի քղքիս Եղև 'ի
 'ի 1670 'ի սգանիսլառուս լէհ ի իսանէ 'ի փոգոցքի ա
 դատաղնեայ սոհմէ 'ի անի Երկրին . զոր յւր անուն
 անոճանել , պատրաստեաց 'ի բնակուի վճռկանաց
 հայոց ազրին . զորս հրաւիրել էր լը մասին 'ի մոլ
 սաւիոյ , և լը մասին 'ի մաճառաց , շինելով նց և
 Եկեղեցի իւրով ծախի ք . ոյլ 'ի 1741 հայք հիմն ար
 կին նոր Եկեղեցոյ բրանաշան ինամատարուք աւա
 գերիցու ան յակոբայ վարդերեսովիչ սրբապետն քա
 հանայի . որ կատարեցաւ 'ի 1751 . որ և է մեծաշէն
 և գեղեցիկ ք զնմ Եկեղեցիս հայոց կառուցելս 'ի
 լէհ , առ որով է և բնակարան աւագերիցուն , որ
 լը սովորուծե Երկրին անոճանի օֆիցիալ , զի է լը
 հանուր փոխանորդ արքեպիսին հայոց 'ի բոքուցիս
 քառի : Սրանիսլառ լը իւրում համեմատուե ունի
 և երիս փոքր արուարձանս արտաքոյ շրջապատ սա
 տուարի իւրոյ , յորոց 'ի միւսմն լը երկայն ձգել են
 սունք հայոց զոճարձալի բուրաստանօք իւրեանց
 առ ընթեր . զի 'ի քղքին սակաւ բնակարանք են
 հայոց : Այս քղք եղել այժմ գլուխ բոքուցիս գա
 ւաւին որ լը օրէ բարդաւաւի շինուք և բաղմամար
 դուք , որոյ և բնակիչք այժմ գնել կալոճածս , եղեն
 նր երկրի :

Լիսյա , կմ ԼԸԷ : Աւան կմ գիւղաքղք փոքր իւր
 միոյ ժամու ճնայհ և հետի 'ի սգանիսլառովայ , և իր
 երկօրեայ յիւզովայ , 'ի դիւր դաշտավայրի . շինոճածք
 նր

նք առ հորկ փայտակերտ են , գեանայարկ , աղքատ ,
 ապէնք . բնակիչքն են իբր 1390 . յորոց 340 են յազ .
 գէս մերմէ . 150 լէհ . 500 ուուսք . և 400 հրէայք :
 Երկու եկեղեցիք են 'ի նմ փայտակերտք . մի ուու-
 սայ' և միւսն հայոց . որ նորոգ շինեցաւ 'ի 1782 .
 քզի հրդեհ մեծ անկել յաւանի աստ , կիսով չափ
 այրեցաւ , Է նմին և եկեղեցին հայոց' և քչմ ձե .
 ոագիր մատեանք հայոց' որք 'ի վաղ ժմից հետե
 պահել կային առ երկուսն : Յեկեղեցին հայոց նը-
 ուիբել վերափոխման իմածնի' յաւազ խորանի անդ .
 է պատկեր նորին տիրամօրն արծաթապատ , հաչա-
 կաւոր սակս հրաշագործուե , որ գիպաւ անդ 'ի
 1771 . զի 'ի ճարակել ժանտախտին 'ի սգանխաւով ,
 և յիմ շրջակայ դեօղս և յաւանս , լիսյա միայն զերծ
 գտաւ յախակ անտի զօրաւոր բարեխօսուք ամէն
 օրհնել կուսին . յայն սակս քչմք յըմբանելոց յախ-
 տէ անտի 'ի շրջակայ տեղեաց դիմելին անդր մեծաւ
 հաւատով . և անլիսա զերծանելին 'ի մահաբեր ախ-
 տէն :

Պերեճու , կմ Պրէճեճուի : Քղք փոքր այլ բարեշէն .
 և լի իւրում համեմատուե բազմամարդ , ունի և դըղ-
 եակ քաջ պատասպարել : Բնակիչք նր են լէհք , և
 ոուսք , և յաղքէս մերմէ իբրև 120 գերդաստանք և
 առուել . որք ունին անդ և եկեղեցի և քահանայս ,
 դասնին մնդ և հրէայք քչմք :

Ղիտիսի : Քաղաքագիւղ 'ի հարաւային կողմն սգա-
 նիտաւովայ ոչ այնչափ ինչ հեռի 'ի նմէ և 24 ժամաւ
 'ի կամենիցէ . շինուածք նր բովանգակ փայտակերտ
 են գեանայարկ աղքատին . բնակիչք նր են իբր 2280 .
 յորոց լէհք են 300 . ոուսք 600 . հայք 380 . որք
 ունին և քարաշէն եկեղեցի վայելուչ շինել 'ի 1750 .
 յանուան սրճն գայթանոսի , զկնի հրկէզ լինելոյ ա-
 ռաջնոյ փայտակերտ եկեղեցւոյ իւրեանց : Հայք որ
 'ի սմ' գրեթէ ամբն են վճիկանք արջառոց և երի-
 վարաց , որք առուել ընչաւեւ են ք զհայասեր բը-
 նակիւս լիսցայի : Են անդ և հրէայք իբրև հչր մի ,
 որք առ հորկ ժահահոտ են աղտեղև և քճքճել , ունին
 անդ և սինակովկաս :

Հօսոպէնգա : Քաղաք բարեշէն իբրև 6 կմ 7 մղոնաւ
 հեռի 'ի գիսմինիցէ . ք զոր կրկին անգամ մեծ է ,
 և երկօրեայ հեռի 'ի կամենիցէ 'ի մէջ բլրոց զնիստ
 իւր ունելով : Բնակիչք նր են իբր 3200 . յորոց լէհք
 են 500 . ոուսք 800 . հայք 400 . իսկ հրէայք 1500 և
 աւելի : Երեք մեծաշէն եկեղեցիք են 'ի նմ , զորս
 կա .

կառուցել է յանցել զարուս ծախիւր իւրովք ար
 քղքին նիկողայոս փոքոցքի : Առաջինն՝ որ է լե
 հայն՝ վայելուք իբր անգուգական համարի յամե
 կեղեցիս կալիցիոյ քաւին : Երկրն ուսաց՝ պղնձի
 գմբեթայարկ : Իսկ երգն հայոց՝ վիմասաշ ամբա
 կառոյց, առ որով է բնակարան հոգարարձու քա
 հանային հայոց, որ շու ևս է ք զբնայից երկուց
 ստացել սողաւոր : Բայ յեկեղեցեաց ասաի, են անդ
 և այլ քանի մի փայտակերտ մասառուէք ուսաց :

Մեծարի : Քղքագիւղ առ բրուգ դեռով՝ ի հարժա
 ծաւալ բարձրաւանդակի մերձ սահմանածայրին կա
 շիցիոյ . ուր բաժանի ՚ի ոլուգովնայէ կ՞ մուտավիոյ :
 Բնակիւք նր են իբր 1324 . յորոց լեհք են իբր 150
 և եթ . ուսուք 500 : Իսկ հոյք որք յանցել զարու
 եկել բնակեցան անդ և որք ՚ի սկիզբն այսր զարու ,
 էին իբր 50 սգիք . իսկ ՚ի 1791 թ ճիշդ հաշուի գտան
 574 . որք և ունին եկեղեցի փայտակերտ մեծաշէն ,
 զոր տէրուին առել ՚ի գովինիկեանց՝ ետ հայոց, փինկ
 սնշուք փոքրիկ եկեղեցւոյն իւրեանց՝ զոր ունէին
 ՚ի սկզբանէ . և հոգարարձու հայկազուն քնիւ իւր
 եանց հովուէ և զսակաւաթիւ լեհ ժղձգա , ոչ ունե
 չով նց աւանձինն ժղձգաւ և եկեղեցի : Իսկ հրեայք
 են աստ աւելի ք զ 1000 :

Գուրի, կ՞ Գուրեր : Քղքագիւղ զոճարձալի դրիւք
 ՚ի վերջին ծայր սահմանաց կալիցիոյ առ ջերեմուշ
 դեռով, որ բաժանէ զկալիցիա ՚ի ոլուգովնայէ մու
 տավիոյ, և ՚ի մուս կողմանէ ձգի ՚ի ծայր սահմանաց
 մաճառաց ձգեալ ՚ի մեջ երկուց սահմանաց իբր ՚ի
 որածայր անկիւն, յորմէ կալաւ և զանուէն իւր, զի
 Գուրի, կ՞ Գուրի անուեգ լեհայ՝ ՚ի մեզ Անկիւն
 թարգմանի : Բնակիւք նր թ մեծի մասին են հայք,
 և սակաւաթիւ ուսուք, լեհք, և հրեայք . որոց
 թիւ բոլորեցուն հասանէ 92393 : Առաջին հիմնար
 կող Քղքիս՝ եղև հայկազուն ոմն զճեկան Էստապէյ
 կոչեցել յերկրէն յզուգտանայ կ՞ մուտավիոյ . որ յանց
 եալ զարու ՚ի նրաւ իրմանէ ք օգոստոսի լեհաց սրբայի՝
 եկն անդր 20 ասնուտերոք, և հասեալ զահագին
 ոնտառն որ անդ՝ շինեցին տուա բնակուէ : Եւ
 այնուհետև օր թօրէ աճեցել թոճոյ բնակչացն հայոց,
 ՚ի 1791 թ ճիշդ հաշուի՝ գտան անդ իբր 124 կ՞ 25
 դերդառտանք, և ոգիք առաւել ք 760 . որք բիճ
 տգատուիս ունին . յորոց սակի է և իրաւունք ա
 ռանձին դատաստանի և սրոյ ՚ի վր համադգեաց իւր
 եանց, շնորհել նց ՚ի արուէն լեհաց ՚ի 1715 յուլ՝ 18 .

սնց ցուցանէ հրովարտակն զոր պահէ՛ ռունն, Թէնցի և այս իրաւունք այժմ խափանե՛լ է : Յայս քղապագեղջու է մի միայն եկեղ' հայոց քարայէն՝ չափաւոր մեծութիւն և վայելուչ յորինուածով, զոր նորոգ շինեցին փնկ առաջնոյն, որ էր փայտակերտ . ուր լէհք և սակաւ գերմանացիք որք միանգամայն են իբր 300. (չունելով առանձին եկեղեցի), են Է հոգաբարձու (մի՞ ժողգպտօնին հայոց : Ըուրջ զքղապաւ են զուարճալի բլուրք և հովիտք պարարտարօտք, և զարդարե՛լք պէսպէս ծառովք և սնկովք . յորս բաց յայլոցն ան, ունին է ծառն ճիշինա կոչեցե՛լ 'ի լէհաց, սակա իւրոյ շահաւէտուեն, որոյ փայտն արկե՛լ 'ի ջուր և արբուցեալ գեղ է խածուածոց կատարի շանց . և միւս ևս զի տախտակք հատե՛լք 'ի նմէ և քաջ յղկե՛լք թ բնական դունայն բերեն զնմանաւ ընդուղի կմ տանձի տախտակաց ներկելոց, և են անբունակ ցեցոյ . յորմէ և սովոր են 'ի լէհ կաղնե՛լ գրասեղանս, և զայլ կահս սյուպիսիս :

Բարաւատիտ :

Արշի և Կախարարութի Պլուտայ : Չգի յաջակողմն մասովիոյ . զոր 'ի 1596 առ Ե պոլեւրուսոսիւ աւին լէհք 'ի եաչխուվինկոայ՝ որ էր հեթանոս, և միացուցին Է լէհաց : Ղլխաւոր տեղիք նր են հետագայքդ :

Պլուտ : Քղք մեծ, այլ սնուք . զի շինուածք նր գրեթէ բովանդակ փայտակերտ են, շինե՛լ առ պիւլայ փոքրիկ վազիաւ, որ խաւնի 'ի նարեվ գետ . բաղմունի հրէից դտանին 'ի նմ . և առեարուի վաճառաց նր գրեթէ բովանդակ 'ի ձեռս նց է :

Տրօխոյ, կմ Տրօհիլին : Քղք փոքր առ պուկ գետով, և դլխաւոր տեղի համանուն վիճակի . ուր և գուճարեին գլուսական ժողովք :

Մեւիգ : Քղք փոքր նոյնպս առ պուկ գետով, և գլխաւոր տեղի համանուն վիճակի :

Ալ-խարոզ : Քղք գեղեցիկ առ լճիւ միով, սուեալ զանուն յարքայէն սիկիսմունդոսէ օգոստոսէ Ե հիւճ նագրէ նր :

Քնիլին : Քղք փոքր . ուր 'ի 1572 'ի յուլ 2 մեաւա նա ինքն սիկիսմունդոս օգոստոս արքայն :

Պիւլիւրօգ : Քղք բաժանե՛լ 'ի հին և 'ի նոր . որ 'ի 1753 գրեթէ բովանդակ հրկէզ եղև : 'ի նոր քղքի սնգ .

անդ է գրեակ մեծաշէն , և 'ի նմ' պարտեղք վայելուցք պրանիցքի կոմսից . որոց առհմ' այժմ շեջեալ է . զայս պարտեղ մարտ է կոչել վերսալիա լէհաց : 'Յիփօշին : Քլք բարեշէն առ նարեղ գեառով . որունի գղեակ ամուր 'ի Ճահիճս ջուրց : 'ի 1705 թ սգոստոս արքայ լէհաց կացոյց 'ի քղքի աստ 'ի յիշատակ հաւատարմուէ և հաստատուէ նր կարգ ազնուական ասպետաց , տոճել նմ 'ի նշան' արծուի սղիտակ : Սարառ . Վիսփիէ . Պրանս : Են փոքրիկ քղքք 'ի ամին նախարարուէ . յորոց յառաջնու մն և յերգումն դու մարեին Քւական ժողովք :

Բոփօլիա :

Վահանգ Քարձակ սահմանակից մուտավիտյ , կիբ պուղտանու արգաւանդ յոյժ , և բերրի . երէ վարք նր ընտիր են և հաշակաւոր ուղ և արջառք . և բնակիչքն քաջ պիճղմականք . 'ի հն' ունէր իւր սեփհական դուքսս . այլ 'ի 1596 զկնի բիճ մութաւ մանց լէհաց Է լիգլանիացիս , միացուցաւ Է լէհաց : 'ի նախնի թմից անտի բիճ անդամ մեծամեծ քանդ մուկս և աւերածս կրեաց 'ի յարձակմանց զնիճաւ տառակաւոր ժողիւրոց . ապա 'ի 1793 'ի վերջին բաժանման լէհաց մասն ինչ տոճու տանն տւագրիոյ . իսկ մնացեալն բովանդակ էանց Է իշխանու թ առ սաց կմ մոսկովաց : Որ և բաժանի յերկու նախարարուիս . որք են Նախարարուի Բօփօլիայ առանձնակ . և Նախարարուի պրանսայ . որոց գլխոււոր տեղիք են յետագայք :

'Նախարարուի Բօփօլիայ առանձնակ :

Վախից . հնդ յարադրուիս Բօփօլիայ , առ 'ի զտնադանու ի յայլ համանուն քղքէ տճ' կոչի Գոմակիէ : Է գլխաւոր քղք բօփօլիայ , կառուցեալ 'ի մէջ լերանց 'ի վր ապառաժուա դժուարամատոյց բլրոյ . որ ապաքէն գլխովին անստիկ լինէր' եթէ առ ընթեր շուրջանակի ոչ էր պատեղ 'ի լերանց : Աս պարսպք նր 'ի միոյ կողմանէ անցանէ գետակ փոքրիկ կոչեցել Սօտիւ , զոր 'ի դիպուած պաշար ման արձակեն շուրջ զպարսպք : Այս քղք թէ պէտ փոքր է , այլ գեղեցիկ , և ը իւրում համեմա

Տատուէն բազմամարդ . շինուածքնր բովանդակ քա-
 րաշէն են և կրկնայարկ . բաց 'ի սակաւուց . կրպակք
 արուէնտաւորաց և վաճառականաց բիճ' են 'ի նմ' և
 բարեկարգ լը օրինակի մեծամեծ մայրաքաղաքաց :
 Բնակիչք նր են 'ի զանազան ազգաց , ուն լէհք իբր
 60 դերդաստան . որք ունին անդ և ետնս , և 4 բու-
 րաշէն փառաւոր եկեղեցիս : Ռուսք լը մեծի մա-
 սին ազքատք են իբր 150 դերդաստան , և ունին
 երկու եկեղեցիս . իսկ յազդէս մերմէ են անդ ա-
 լելի ք 110 դերդաստանք . յորոց բիւք բնչաւեա են
 փրպակաւոր վաճառականք հանգերձեղնաց : Սք
 սերեալք են 'ի հին հատուածոցն հրաւիրելոց 'ի
 թէոդորէ զքսէն ռուսսիոց 'ի ժա դարու . ուն և
 իլվովք , որք 'ի վաղ ժմկս ունէին աստ և ետնս ,
 և երիս եկեղեցիս , ուն ցուցանեն յիշատակարանք
 նց . երկուս յանուհ անձամնի , և մի յանուհ լուստ-
 ւորչի , որ առ հնուն քաղքայեալ գոլով , փոխարկե-
 ցաւ 'ի համբարանոց . այժմ 'ի բիւց հեռէ են լը
 արքեպիսաւ հայոց իլվովայ , և ունին մի միայն եկե-
 ղեցի պայծառ շափաւոր վայելուք , նո՛ր իրե՛լ սքյն
 նիկողայոսի , յորոյ աւագ սեզանի' է հրաշագործ
 պատկեր տիրամօրն , անուանի գրեթէ Ք ողջոյն
 լէհաստան , որով բիճ' և պէսպէս պրանչելիս պատ-
 մեն գործե՛լ ամէնօրհնեալ անձամօրն յանցե՛լ գարու
 և այսր . ասի , թէ այն պատկեր յարեւելց բերաւ
 անգր : Առ նովին պատկերաւ շուրջանակի գոյ
 գրուած ինչ անձանթ մինչև ցայժմ . զի ոչ ոք կա-
 րաց զայն ընթեռնուլ . թէպէ՛տ 'ի զնզն կողմանս
 սուսքեցաւ օրինակ նր . մինչև նաև 'ի կոտանանդնու-
 ոյօլիս . գծագրու թի գրոյն երեւի հուպ ևս մարտիչ
 երբայական գրոյ , կմ' լատին բօթիքականին և գեր-
 մանականին , ք հստկական ստօից , և թէ չից վրա-
 ղերէն . այն զի' 'ի սկզբանէ անաի միշտ այնպէս
 հաչակի իբր 'ի հայաստանէ յմնի քաղաքէ բերեալ
 անգր : Մի 'ի պրանչելեաց նր զայս պատմեն , թէ
 յանուշն տաճիաց զկամենից և 'ի գերի վարելն
 զքնակեալս 'ի նմ' , հոյք լը իւրեանս տարան զայս
 պատկեր . իսկ 'ի լինել հաշտուէ , և 'ի դարձուցա-
 նել զգերիս . լը իւրեանս բարձին զնոյն 'ի նաւ .
 բայց 'ի նաւելն լը գունա , առ 'ի գալ 'ի կամենից ,
 այլ ան նաւք ընկզմեցան , և միայն զերծաւ այն նաւ .
 յարում էր պատկերն : 'ի 1651 պաշարեցին զայս
 քղք խաղախք , այլ ոչ կարացին ստնուլ . և 'ի 1672
 պաշարեաց ք սուլգան մեհեմեթ . յորմէ բռնադատու
 է

Եւլ բնակչաց նր հետուն զՔղքն 'ի ձեռս օսմանեանց ը որովք եկաց մնաց զամս 27. ապա 'ի 1699 'ի դաշնագրութեն քաւրովիցայ' անգրէն դարձուցաւ առ լէհս :

Բանոնի : Բերդ ամուր մերձ 'ի կամենից . զոր 'ի 1621 պաշարեցին տաճիկք , այլ ոչ կարացին առ նուր :

Լարիդի : Քղք փոքրիկ 'ի սին նախարարուն :

Մոյլէ : Քղք փոքր առ պօկ գետով , յարեւելեան կողմն նր , ոչ կարի ինչ հեռի 'ի կամենիցու 'ի հարաւակողմն . ուր առ Գմկօքս օր լը օրէ բազմանան յազգէս հայոց յաղագո յարմարութե անդույն առ վաճառակահաւուի . որք ունին անգ . և եկեղեցի և հոգաբարձու քհնյ , որ հովուէ և զլէհս , զի նք չունին անգ . եկեղեցի և ոչ քահանայ . գտանին անգ և տաճիկք' բայց իբր անցաւորք , և ոչ բուն բնակք :

Չէ պարտ շփոթել զայս քղք ը այլու՛մ համանուն քղքի , որ 'ի լիզվանիա առ ներեր գետով :

Նախարարո՛ւի Պրայւաւայ :

Պրայւաւ , կի՛մ Պրայւաւ : Է քղք առ պօկ կի՛մ պուկ գետով , որ կոչի և Սէն Բերդապօք . որ թարգմանի Քղք սրն պետրոսի . քանզի 'ի կնիք իւր կրէ զպատկեր սրն առաքելոյն պետրոսի :

Վիւնիցա , կի՛մ Վիւնիցա : Է քղք առ պօկ գետով , որ թէպէտ փոքր է , այլ բարեշէն և բազմամարդ : Չւ՛մնայ . լը լէհ' Չւ՛մնից : Էր քղք մերձ մեծի գետոյն նեպերայ որ է դուււա , 'ի հանդիպոյ հօթուն բերդին , յըջագոյն բարեշէն և բազմավաճառ , ուր գտանէին բնակք և յազգէս մերմէ . այլ յետ պի՛ղծին մոսկովաց ը օսմանեան արուն , որոյ սկիզբն եղև 'ի 1768 , աւերեալ հրկիզուք , և այլ պէսպէս թշուառուք , բնակիչք նր յանեղ ցրուեցան , և լը մեծի մասին գնացին 'ի կամենից , որով և փոխեցաւ 'ի գիւղ աղբաաին . ուր այժմ հազիւ գտանին 300 ոգիք . յորոց իբր 200 են հրէայք . իսկ մնացեալքն են ռուք , և լէհք , և 2 տունք և եթ հայոց , էկեղեցին հայոց յանուն սրն անուանին քարաշէն հնքձ շրջապատ պարսպօք' մի միայն է այժմ երևելի շինուած 'ի զունչայ . յորում հայ երէց հոգաբարձու նորին' ունեւով 'ի վիճակի իւրում առ կոււաթիւ լէհս' զնր հովուէ :

Դարիւ՛վիցա , կի՛մ Դարիւ՛վայ : Քղք փոքր առ սինու խայ

խոյ վտակաւ . որ մտանէ 'ի պօկ կմ պուկ գեաւ . առ սահմանօք զարօրօտքի խազախոց , Է որս բնակիչք քղքիս առնէին բիւժ առւարուխս . իսկ այժմ առնեն Է նոր սերվիացիս՝ որք Է արուք ոռւսաց բնակին 'ի կողմանս յայտօտիկ 'ի բիւժ փոքրիկ գիւղաքաղաքս :

Ռաւտով : Քղք փոքր առ պուկ գետով յարևելեան կողմն , ուր յՆՂագոյն գտանէին բնակիչք յազգէս մերմէ , որք ունէին անդ և եկեղեցի . այլ այժմ և ոչ իսկ հետք ոչ երևին , ոմանք մեկնեալք անտի , և ոմանք 'ի լէ՛ն փոխարկելք :

Պրօփի : Քղք անշուք առ սահմանօք վոլինիոյ , ոյլ երևելի վաճառատեղի . Է որ յաճախեն երթեկեկք վաճառականաց զնի՛ն սղգաց . բնակիչք նորա բաց 'ի սակաւուց ոմանց քրիստոնէից , այլք առ հնրկ հրէոյք են , ճարտարք և աջալուրջք 'ի տուրև առս վաճառաց :

Վոլինիա :

Ը բարբառ լէ՛ն՝ կոչի Վոլինագիէ Վոլոգոտաւօ : Ի մէլ Է շարձակ և արգաւանդ յոյժ . յանտառս նր բուսանին զնի՛ն պատճառական բոյք . ուն վայրի ռոզմարին անուշահոտ և պատճառական 'ի համեմս կերակրոց . ծնեբեկ , ևն . զորս հաղիւ մարթ է զանազանէլ յայնց . որք լինին 'ի պարտեղս : Ասյս մէլա 'ի 1569 միացուցաւ Է լէհաց 'ի գաշնագրուեն լուսլինոյ : 'ի 1618 թաթարք գերեցին 'ի մէլա և տի ողիս իբրև 30000 հնի՛ն բիւժ աւարք : Գլխաւոր տեղիք նր են հետագայք :

Քրեշնեկեց : Քղք բարեղեն առ իրվա գետով . որ ունի գղեակ ամուր 'ի մր բարձր քարաժայռի :

Վինուլեց : Քղքաբերդ , որ և անճանի Գոտուլի :

Պերփիլուտ : Քղք փոքր , ուր յեկեղեցւոջ կարմեղա կան միանձանց է հրաշագործ պատկեր անճաճօրն . յորում 'ի 1753 մեծաւ հանգիսիւն եղաւ թագ ոսկի առարել 'ի պապէն հռովմայ :

Պատիւա . Գրաուիով . և Կոստանդինով : Են փոքրիկ քղքք առ սլուչ գետով :

Ետուլեց : կմ Ետուլեց : Քաղաք հին ուր յառաջին Ժմիս գտանէին բիւժ յազգէս մերմէ . այլ յետոյ ելեալ անտի՛ փոխադրեցան թ մասին յիլվով և թ մասին 'ի կամեհից . մինչև ջմնալ անդ և ոչ մի 'ի

առաքել յիջևովէ, ունելով տնդ լիարինջական քա-
րաշէն՝ բայց խաթարեալ եկեղեցի հայոց . այլ 'ի
հայոց չունի զսք իւր ժողովուրդ :

Վլօճիֆոս : Քաղաք բարեշէն առ պուկ դեատով . և
աթոռ եպօսի միոյ ոռոսաց, որոյ վիճակն լարձակ
է . որ 'ի վիայական գիրս կոչի Գահերէց մեռա-
պօլտուէ դիովիայ : 'ի հն' էին և աստ յաղգէս մեր-
մէ . որք 'ի 1291 մեռան Թաթն 'ի դժնդակ ժանտախ-
տէ : 'ի սմին վիճակի Լն 4 երևելի մենաստանք ոռ-
սաց կի՞ ոռութեաց միաբանելոց լ հոովմէական
եկեղեցւոյն . որք կոչին Չիախին . Միկէ . Տէր
ման . և Տօրօսօսուշ :

Օւտա : Քղթ փաքր , այլ գեղեցիկ . և գղեակ ա-
մուր լ իշխանուք ռաճիվիլեան տոհմին :

Ի իդւանիա :

Ի յո նահանգ կի՞ Յ կոչի և Մեծ Գոսաւ Լիդ-
ձանիոյ . իսկ 'ի բարբառ բնակչաց՝ Լիդա . որ
է լարձակ յոյժ . յնջագոյն էր անտառամուլ անգործ
և անգարման . այլ առ Թրուքն իս սիկիամուսնդոսի
և յաջորդաց նի՞ իբրև խաղաղացաւ երկիրն 'ի բիւժ
տեղեայ 'ի բաց հատին զանտառս , և սկսան մշակել
գերկիր . ոռտտի այժմ լն արդաւանդութե՞ ոչինչ
լ հատ է յայլոց նէնգց լէհաց . բերէ ցորեան և այլ
արմտիս առատ . ունի և արօտս բաղաւմս յուռութիս
և խոտաւէտս , և անասունս ընտիրս ընտանիս . ուն
արջառ , երիվար , և խաշն . որոց ասոն նուրբ է և
աղնիւն . այլ և վայրենիս , ուն արջ , դայլ . վարազն .
անտառային ցուլս , այծեամն , նապաստակ , և աղչի
աղչի թռչունս ընտանիս և վայրենիս , և ձուկն ա-
ռատ 'ի գետոց և 'ի լճից . և մոմ , և մեղր աղնիւն
երկատեսակ , զորս Լիբէէց , և Մալլինիք կոչեն .
յորմէ գործեն մեղրաջուր պատուական , զի չիք
անդ գինի . այլ և անտառս մեծամեծս . և զի միան-
դամայն ասացից՝ լ Թ մտեղիս պարարտ է յոյժ և
արդաւանդ . զոր թէ մշակէին ուն արժան է , տան-
դատիկ առաւել պաղարերս լինէր , ք զոր այժմ է .
այլ առ յոռի անտեսութե՞ պարարտագոյն դաշտա-
վայրք կան մնան անգործ . խսան փախի 'ի դաշտս .

և անտառք հրդեհակեղ լինին վայրապար : Սակայն
տակաւին կարի դիւրագին են անդ սարէնք կե-
րակրոյ , այլ գրամ սակաւ . վնկ 'ի տալն միմեանց
գրամս 'ի վարձու , լէ հարիւրոյ տասն աւնուն 'ի
վաշխ :

Բուն բնակք լիգվանիոյ ուղղափառ են , այլ գտա-
նին 'ի նմ և բազմու լ լուտերակամաց և կարլինա
կանաց , և հրէայք , և տաճիկք , այլև սոկինեան կմ
արիոսեան հերեաիկոսք . բայց յամ օտար աղքաց
միջի յոյնք սուսեւլ աղատուիս ունին : Յնջագոյն
գտանէին աստ և յաղղէս մերմէ , այլ այժմ ոչ ևս ,
բայց եթէ գուցէ մի կմ երկու գերգատտանք :

Այս նահանգ 'ի հն' ունէր իւր սեփական գուքսս
լինքնիխանս և անկախս , որք լէ Ժմկս Ժմկս բլմ
պոպմուենս մղեցին լէ լէհս և լէ մոսկովս սահմանա-
կիցս իւրեանց : Ապա 'ի ժգ գարուն կալաւ զգքսու-
թին լիգվանիոյ վիդէնէս իշխանն սամսկիցիոյ . որոյ
Թոռնեայն յադեղոս գուքս լիգվանիոյ 'ի նդրեաց
յիւր կնութի զեդվիդէ զգուսար լուգովիկոսս լէ-
հաց և մաճառաց արքայի , որ զկնի մահու հօք իւ-
րոյ ' պսակեցաւ Թագուհի լէհաստանու , խոստա-
նալով յադեղոս լեունիլ զքրիստոնէական հւսս
հնթձ համօրէե Ժողովրդեամբ իւրով , և միացուցա-
նել զլիգվանիա լէ լէհաստան , և անդրէն աւնուլ
զԳուս ' զորս կորուսել էր լէհաստան : Ընդ այս
տնդիր նր հաճեցան լէհք , և 'ի ձեռն հրեշտակաց
հրաւիրեցին զնա 'ի լէհ . որոյ 'ի 1386 հասեալ 'ի
գրագովիս , մկրտեցաւ անդ , և կոչեցաւ վլատիս-
լաոս , և առել 'ի կնութի զԹագուհին , անուանե-
ցաւ Թգր : Ապա յամին որ զկնի' գարձաւ 'ի լիգ-
վանիա , և երարձ 'ի միջոյ զննացեալ կնապաշտու-
թիս , և զսնտախապաշտուիս , և գարձոյց 'ի քրիս-
տոնէական հւսս զհղիւորս 'ի Ժողովրդեն : Իւրմէ-
հիմեաց հնթարան 'ի վիլնա քղք , և եմյժ զեկե-
զեցական պաշտամունս , և միացոյց զլիգվանիա լէ
լէհ : Իւ թէպէտ 'ի 1392 զադեքսանդր կմ զվիտոլդ-
զաղդակից իւր կացոյց գուքս լիգվանիոյ , բայց
զգերագոյն մրուլն յինքն պահեաց , և այնուհետև
լիգվանիա միշտ եկաց մնաց միացել լէ լէհ : 'ի 1413
'ի գաւառական Ժողովն որ գումարեցաւ 'ի հրօլո
քաղաք փոքրիկ ' վճռեցաւ , զի լիգվանիայիք լիցին
հաւատարապաթիւ լէ լէհս իւ քղքական պաշտօնա-
տարութեց , և իւ օրինաց . և բլմ տոհմք լիգվա-
նիացւոց խառնեցան լէ լէհս . և կնիք երկացուց
միաց .

միացուցան : Իսկ 'ի 1569 յիշխանախումբ երասուս
 կի՛ ժողովս լուսլինայ՝ առաւել եւս միացան , մինչև
 լինիլ մի հարկապետուի չ միով իշխանաւ կի՛ թաւ
 գաւորաւ . և այնուհետև եղեն իբրև մի ազգ և մի
 թագրութի . և լիվնիա՝ որում յայնժամ լիդվանիա
 ցեք առանձինն տիրէին . միացուցաւ չ լէհ : Սա
 կայն տակաւին լիդվանիա ունէր իւր մասնաւոր օ
 բէնս , սլաշոնիասարութիս , և զորս սեփականս :
 Այս ամ եկաց մնաց անխախտ մինչև ցամև 1773 .
 յորում 'ի բաժանել զլէհ երից ինքնակալաց , արու
 թին մոսկովաց զերևելի մասն լիդվանիոյ յինքն
 գրաւեաց , միացուցել զայն չ մոսկովս , սնդ 'ի վեր
 անդր յիշատակեցաք . ապա 'ի 1793 առին մոսկովս
 և զմնացեալն , որով և ողջոյն լիդվանիա այժմ է չ
 արուք նց :

Այս մասն կի՛ Յ ըստ առաջնոյ վիճակի բաժանելը
 յերիս գլխաւոր մասունս , կի՛ 'ի նէնդս . որք են
 Լիդվանիա սառնչնակ . Ռուստիա լիդվանիոյ , և Սափի
 ցիս . և նք դարձեալ բաժանելին յինն նախարարու
 թիս . որք են Վիլնա . Դուրոյ . Պուլէյսոյ . Կոփորո
 քէ . Միւնոյ . Միւլիսու . Վիլնէի . Բուրոյ , և Լի
 վնիս . զորս թ այսմ հին բաժանման յըջիկայդ ստո
 րագրեացուք . (թողեալ զլիվնիայն՝ զոր ունիմք
 ստորագրել 'ի մոսկովս) , յաւելեալ 'ի սս նաև ըզ
 Վարլանդիս հանդերձ Սեփիաւլիսի՝ իբր նահանգ
 չորորդ :

Նահանգ ամ . լիդվանիա առանձնակ :

Այս մասն լիդվանիոյ՝ թ լէհ՝ Լիդվա սամ կոչեց
 եալ՝ պարագրէր զերիս նախարարութիս . որք են
 Նախարարութի Վիլնայ , և Դուրոյայ , և Պուլէյսոյայ . զո
 րոյ զգլխաւոր տեղև յառաջիկայդ ստորագրեացուք :

Նախարարութի Վիլնայ :

Վիլնա . Վիլնա , կի՛ Վիլնո : Է գլխաւոր մայրա
 քիցք համօրէն լիդվանիոյ , մեծ և բողմամարդ .
 Էպսանիստ . սր և էր ամոռ նախարարի սորին գա
 ւառի , շինել 'ի 1305 'ի դեղիմին դքսեն լիդվանիոյ
 առ վիլնա դեառով . ուր խառնի 'ի նի՛ վիլիքս վտակ ,

'ի լեռնային վայրի 'ի վր բիւր բլրոց : Ունի գլխակ վաղնջական, բայց կիսաւերակ, յորում է արքունի դինարանն, և մեծ ժողատեղի կի մտունն խորհրդոյ քառին . և հանդէպ նր է մեծաշէն գահակալ մայր եկեղեցի քղքին շինել 'ի 1386. որոյ եպիսարանն կի մ նեցաւ 'ի 1387 : Յայսմ եկեղեցւոջ սրահեալ կայ գանձ բիւր, և նշխարք սրչն կասիմիրայ 'ի հոյակապ մարմար խոնաշէն մատրան յարծաթի տապանի . զոր մէ առի թէ կռուէ 3000 լիպրէ . բայց յեկեղեցւոյ աւտի ունի և այլ 40 եկեղեցիս . և մենաստանս, և անկերանոցս մեծամեծս, և այլ բիւր շինուածս մեծաշէնս հասարակաց, և մասնաւոր իշխանաւորաց . այլ և համալսարան հիմնել 'ի 1570 'ի շուքքովքի բրոգացէ վիշ վազերիանոսէ եպիսկ իւրմէ : Էր անդ և մի մի եկեղեցի յուհաց, լուտերականաց, և կալ վննականաց . և սինակովկայ մի հրէից . և մկիթ մի թաթարաց մահմէտականաց : Այս քղք Է Ժմկս Ժմկս մեծամեծ քանդմունս կրեաց 'ի սրտզմոց և 'ի հրկիզուէց . յորոց թողել զաւաջինսն, զվերջինս և եթ յիշատակեսցուք : 'ի 1748 այրեցան 'ի նմ 13 եկեղեցիք և սինակովկայն հրէից, 25 սպարանք, 469 քարաշէն տունք, անկերանոցք, բաղանիք, մենաստանք, և աղօրիք . 146 կրպակք վաճականաց . և բիւր համբարանոցք վաճառաց : Եւ 'ի 1749 գրծել այրեցան 6 եկեղեցիք . սպարանք քղքին կի տունն խորհրդոց . և այլ 8 սպարանք . և 277 քարաշէն շինուածք . Է որս և հոյակապ և մեծադանձ մատուան սրչն կասիմիրայ . յորում բիւր գանձ կորեաւ : 'ի 1760 վերստին հրգեհ մեծ անկել 'ի քղք անդ, այրեաց զբազում եկեղեցիս, մենաստանս ուտունս, և վնի մեծապիս անշքայաւ քղքն . սակայն տակաւին վաճառականութիւն նորս ծաղկեալ է . որ և առաքէ վաճառս նաւակօք մինչև ցքէնիկս .

պերկ :

Պրատա, որ և Պրատշի : Էր քղք մեծ և երեւելի, կառուցել առ լին միով, իշխանանիստ, և աթոս քառական ժողովոյ : Էր անդ մենաստան մի ուսաց միանձանց 'ի կարգէ սրչն բարսլի միաբանելոց Է եկեղեցւոյն հասովոյ :

Վիլսեբը : Քղք բարեշէն առ զվնդայ գետով 'ի հիւսիսակողմն վննայ քղքի, ուր լինելին ժողովք և դաստանք դառականք :

Տուպիսի : Քղք փոքր Է իշխանութիւնս ուսմին :

Լ. Կոմ. Օստրանս : Են փոքրիկ քղքք 'ի ուրն նա
խարարուէ :

Նախարարուի Գոտոյտայ :

Գոտոյտ : Է քղք Շարձակ 'ի մէջ լճից, այլ ան
չուք . զի շինուածքն ք բովանգակ փայտակերտ
են, շինել 'ի 1321 'ի մեծ դքսէն գեղիմինայ : 'ի
1390 հրկէզ եղև . և 'ի 1655 աւերեցաւ 'ի մոսկո
վաց : Աստ էր յնշագոյն աթոռ դքսից լիգվանիոյ,
այլ յետոյ փոխադրեցաւ 'ի վիլնա քղք : Ունի եր
կու գղեակս, և երկա եկեղեցիս, յորոց 'ի միումն
որ է ժղդգապին եկեղեցի քղքին է հրաշագործ
պատկեր անմարն հռչակաւոր 'ի կողմանսն յայնո
սիկ : Այս քղք կոչի և Նո Գոտոյտ . առ 'ի զնն
ուի 'ի Հին Գոտոյտ անուանել գեղջէ՛ որ իբր 2 մղո
նաւ հեռի է 'ի քղքէս . և է անդ երևելի արքայա
նիսա մենաստան բենեգիկոսիանց :

Օւրդա : Է քղք փոքրիկ առ նեմեն գետով : 'ի վի
ճակի սարին քղքէ՛ է միւս ևս քղք Գաւաբա ա
նուն յանառի առ շէրուբէ գետով . ուր են իբրև
120 տունք քրիստոնէից . և 300 հրէից . որք առ
նեն բղմ առևարուիս ոչ միայն Շըրջակայ բնակիչս,
այլ և լ հեռաւորս : Այս քղք է սարեղայ մեծի
դոհմին յաղգէս մերմէ . որ ունի և այլ վիճակ մի
Քրիմա կոչեցեալ, 12 մղոնաւ հեռի 'ի անդուջէ
աստի :

Պիրե : Քղք փոքր լ իշխանուք ռաճիվիլ իշխանին,
յորում են 3 եկեղեցիք, մի ուղղափառաց, մի լու
սերականաց, և միւս ևս կալվինականաց : Մերձ
յայս քղք գտանին բղմ ծերայք կմ վիհք՝ պոճու
եալք 'ի պատառուածոյ երկրի, որոց շրջապատք
են 30, 40, և մինչև 960 քայլ :

Գուճո, կմ Գալէն : Քաղաք բարեշէն առ վիլլա
գետով . ուր գործեն պատուական մեղրաջուր . ու
նի 10 եկեղեցիս ուղղափառաց . յորս երևելի է հոյա
կապ եկեղեցին՝ որ էր յնեանց . և մի լուսերակա
նաց . բղմ գերմանացիք բնակին 'ի նմ՝ :

Քրիտէնուբէլ, որ Թարգմանի Էտան խողաղութն :
Է լեառն մեծ 6 մղոնաւ հեռի 'ի գոլիս քղքէ յան
տառի միում առ վիլիա գետով : 'ի վք այսր լէրին
է հռչակաւոր մեծաշէն հոյակապ մենաստանն ուր
բնակէին 24 անաստաւոր միանձունք 'ի կամաւ
դուլեան լակայց կարգէ . շինել 'ի 1674 'ի բրիս
տա

տափորէ բացեան մեծ ատենադպրէ լիզվանիոյ յորոյ 'ի շինուելի ծախեցաւ 45430 ոսկի վէնէտ" . վն լի անխնայաբար 'ի գործ աման 'ի նմ' մարմարեան քարինք , և յաւաստազ եկեղեցւոյն ունի և 'ի ներքին կողմն գմբէթին' նկարել կան գերազանց նկարք , նոյնպէս և այլ պատկերք որ 'ի նմ' են գործք գերահռչակ նկարչաց : Անդ թաղել կայնա ինքն քրիստափոր , և կողակից նր : Այս մեհաստան ունի Քիւրե կալուածս , և 300 գիւղականս կարգելս 'ի ծառայուելի նր :

Պրօսնո : Էջ քղք անուք , սակայն լաւագոյն ք զայլ քղքս լիզվանիոյ զինի վելնայ քղքին . կառուցեալ առ նեմէն գեառով լը մասին 'ի վր լերին , և լը մասին 'ի դաշտի , և շրջապատել լերամբք : Ունի երկու դղեակս , մի' հին և վաղնջական շրջապատեալ խորայտակ խրամօք , այլ բովանդակ աւերակ է , բաց 'ի միոյ թեւէ' յորում գոյ և այժմ բնակուել . իսկ եկնն նորաչէն , շինել 'ի քօգոստոսէ արքայէ լէհաց . որ էր յայնժամ և կայսրընտիր սաքսոնիոյ . որ և է մեծ գեղեցիկ և բարեկարգ . բաժանել յերկուս յարկս . 'ի շինուածս նր երևելի է մեծ ժողովասեղին նախարարաց , և մատուռն հոյակապ և ապարանք ատենադպրաց : Իսկ 'ի քղքին են 9 եկեղեցիք ուղղափառաց լիզվանիացւոց . 2 յուռնաց , և սիւնակոկո մի հրէից : Են անդ և մեհաստանք կրօնաւորաց . յորս երևելի է մեհաստ" և եկեղեցին որ էր յնեանց , այլ և նորաչէն եկեղեցին կարմեղական կրօնաւորաց : Ունին անգ մեհաստ" մեծ և ուրպ 'ի կարգէ սքնն բարսլի միաբանելք լը հոռովայ եկեղեցւոյն : Իսկ յայլ շինուածս երևելի են Շարձակ և մեծաչէն ապարանք մեծի իշխանին ռաճիվիլայ , և սաքեղայ հայկազուն ազնուական տոհմին , որ է 'ի վր մեծի հրապարակի և վաճառանոցի քղքին . այս վաճառանոց" ունի և մեծ փողոցն" և հրապարակ բերդին՝ բովանդակ սալայատակ են և մարուր . իսկ այլ փողոցք քղքին տղմուտ և ալտեղի , զի ոչ են քարայտակ : Մերձ յայս քղք է գեղեցիկաչէն արքունի ամարանոց : 'ի 1755 գրեթէ բովանդակ քաղաքն հրկէզ եղև : Աստ 'ի 1794 ամաւ սդանիսլա , և ոս օգոստոս բօնիադովպի վերջին թիբր լէհաց , ուր եկաց գրեթէ լը ամ մի իրր կալանաւոր :

Մերէլ : Էջ արքայական քղք փոքրիկ առ մերէջ գետով 'ի գեղազունարձ վայրի . վայրի ք վրատիսլաւոս արքայն բնէ անգամ դնայր անդ : ուր և մեռաւ 'ի

1648 : Է անդ և մենաստ" մեծ և վարկն ջական միան շանց ուսասց բարսեղեանց միաբանելոց չ եկեղեցւոյն հռովմայ . ուր յաճախեն ուխտաւորք սակս սքանչելեաց՝ որք ասին գործիւ անդ : Ունին 'ի վանս և սպարան և գրատուն երեւելի : Այս մենաստան անմիջապէս կախել կայ զպատէն հռովմայ :

Սէրէնց : Քղբ փոքրիկ՝ այլ գլխաւոր տեղի համանուն վիճակի , որ յնջագոյն էր տոհմին ուճիվիլլա . այլ 'ի 1669 'ի մեռանիլ բողոքաւորս իշխանին ուճիլ վիլեան , էանց առ քոյր նք լուգովիկայ կարողինս , որ էր կին լուգովիկոսի մարքէզին պրանտէպուրկայ . զոր նա 'ի 1687 ետ 'ի պարգև առն լուրում հնիք շրջակայ վիճակաւ իւրով , և զկնի մահու նք տունն պրանտէպուրկայ կմ պրուշի տիրեսց նմ՝ չ որով կայ մնայ մինչև ցայսօր :

Նախարարութի Պոպէյսոյ :

Այս նախարարութի կոչի և բօլետի . լա՛ Բալարինարաս Պոպէյսիկնիկս . զոր ոմանք դնեն 'ի ուստիա լիգվանիոյ . իսկ այլք ուր թոճի՝ լաւ ևս դնեն 'ի լիգվանիա առանձնակ . որոց և մեր զհետ դնացել աստէն եղաք : Ասի թէ բքմ լիճք են 'ի ամին գաւառի , որք այնչափ մեծ են և չարձակ , մինչև բերել զնմանուի ծովակաց : Իսկ գլխաւոր տեղիք նք են հետագայքդ :

Պոպէյսոյ . որ և Պրետիա : Քղբ բարեշէն , և աթոռ նախարարի քուրիս առ պուէ գետով 'ի ճախմատաւ վայրի . ունի դղեակ ամուր 'ի վք քարաժոյտի : Իսկ արտաքոյ քղբին՝ են հոյակապ թագաւորական սպարանք , և առ նովաւ պարաէղ վայելուչ . է անդ և եմպարան յուսաց : Նաև հրէայք ունին հուշակաւոր սինակովկայ . ուր յաճախին հրէայք յամ կողմանց ոչ միայն 'ի լէհաստանու , սղ և 'ի համօրէն և Երուսիոյ , առ 'ի ուսանիլ և ստանալ պաշտօն ինչ յաղդի իւրեանց :

Բիսոփ : Քղբ բարեշէն և բազմավաճառ առ բինաց գետով 'ի լայնածաւալ ճահիճո ջուրոյ . բնակիչք նք են հաւաքածոյ 'ի զնչն աղցաց , մք 'ի բուն լիգվանիացւոց , 'ի լէհաց , 'ի յուսաց , կմ 'ի ուսասց , սք ունին և եմպ , միաբանել չ եկեղեցւոյն հռովմայ . և 'ի հրէից : Ունէին անդ և յեանք եկեղեցի և մենաստան մեծաչէն , և 'ի նմ տուն դեղորէից , որ իրք մք միայն էր և սակաւագիւտ 'ի կողմանս յայտոսիկ :

Աստ ջինեն զմորթն կոչեցել էրուֆդ . որ լաւա
 գոյն համարել է 'ի համօրէն արուէ լէհաց :

Պիւալ : Քղթ փոքր լի իշխանութիւն իշխանին ռաճիվի
 լայ , որ ունէր անգ լարձակ ապարանս . զոր յե
 տոյ փոխեաց 'ի դարոց :

Մօրու : Քղթ փոքր յաջակողմն պղէյսցայ քղթին
 առ Եստեուլա կի՞ Եստեպա գետով :

Տարուիցա : Քղթ փոքր առ հօրն դեաով , մերձ 'ի
 սահմանս վոլինիայ :

Նահանգ լի Արուսախա լիդվանիոյ :

Այս նահանգ լի լէհ՝ Ռուս լիդվանա կոչեցեալ
 բաժանի յերկու մեծամեծ քաղաք . որք կոչին
 Մեա քաղաք . լի լէհ՝ Ռուս լաւա . և Սպիտակ
 քաղաք . լի լէհ՝ Ռուս պիւալ . որք առ արուք լի
 հաց երն բաժանելք 'ի վեց նախարարուին , ի՞նչ
 լիթուրէտ . Միւր . Մուրուա . Վիլնէ . Բօլոց . և
 Մօլդէնոց : Յայս վեց նախարարուեց մեծագոյն մասն
 'ի 1773 անկաւ լի արուք մօկովաց . ի՞նչ երկու ծայրք
 նախարարուեն մինչքայ . բովանդակ նախարարու
 թին մնչխալալայ որ յայնկոյս և յայնկոյս ներք
 դետոյն . մեծ մասն վիթէրաքայ և բօլոցքայ և այլ
 ևս բլմ քաղաք լիդվանիոյ . ոնչ և մասն այն լիվոնիոյ
 որ էր լի արուք լէհաց , լի երկայն առ տունա կի՞
 ալինա գետով մինչև 'ի ծոցն թիկայի : Այլ մեք
 յայսմ վայրի ունիմք նշանակել զգլխաւոր տեղիս
 նոյ լի առաջին բաժանման իւրեանց :

Նախարարութի Վոլթիթուրէտայ :

Վոլթիթուրէտ : Քղթ բարեշէն , և աթոռ նախարա
 թի 'ի վր բլոյ . որ ունի եկեղեցիս , և քանի
 մի մենաստանս լէհաց և ռուսաց . ուր և յնեանք
 ունէին մենաստան երեւելի : Յայս քղթ է 'ի Միւր
 փոփոխ դումարէր ամի ամի իշխանախումբ տեան ,
 որ ձգէր 20 եօթնեակս , սկսել անմիջապէս ղկնի
 լրանալոյ ժողովոյն վիլնայի :

Վիլնայ : Գլխաւոր քղթաբերդ մասնաւոր Գրուալ ,
 և աթոռ իշխանին ռաճիվիլայ առ ուսխա գետով .
 ունի 2 հոյսակապ մենաստանս . յորոց մին է արքա

յանիստ բնեգրիկտեան միանձանց . իսկ երկրորդն՝
 յսեանց : Չայս ամբոյ գեղեցիկ 'ի 1706 քանդեցին
 շէկտք : 'ի ամին դքսուէ են և այլ քղքք և գղեակք
 ք իշխանութի նորին ռաճիվիլա իշխանին . յորս եր-
 ևեքն է գղեակն կոչեցել Միւր . զոր ռաճիվիլեանք
 կրեն 'ի կնիքն տոհմի իւրեանց : Այլ 'ի սա յաւէտ
 երևելի է Լաւալիցն բերդաքղք նորին ռաճիվիլայ
 հնիք՝ շրջակայ կոմսութեն . զոր 'ի 1706 առին շէկտք
 և քանդեցին :

Վարդապետ : Քղք փոքր 'ի ձախակողմն՝ նովսիւսուէ
 քայ առ ըս գետով :

Աւօրի՛, կի՛ Սլօրի՛ն : Առ շառա գետով , ուր հաւ
 մասմբէին քառական ժողովք , այլ և լեհանուր ժո-
 ղովք լիդվանիոյ :

Աւարտ : Քղք և գլխաւոր տեղի համանուն Գրասուէ .
 քստ լէհ' . Քղքնորոջ սլարտէն ասացեալ . և է քաղաք
 մեծ , այլ շինուածք նր փայտակերտ . որ է լե իշխա-
 նութի ռաճիվիլեան տոհմին . որ ունի երկս գղեակս
 'ի ամին դքսուէ առ սլուցք գետով :

Նախարարութի Միւրտայ :

Միւրտ : Քղք բարեշէն առ զվիլոյ գետով . որ
 ունի գերիտու գղեակս . և բաց յայլոց եկեղէց
 եայ՝ նաև մենաստան մի առուայ միաքանելոց լե
 եկեղէցոյն հոովնայ . ուր ունէին և յսեանք եկե-
 ղեցի և մենաստան մեծաշէն :

Մօրի : Քղք փոքրիկ , և գլխաւոր տեղի համանուն
 վիճակի առ Բրիէնյ գետով :

Ռօրտուլ : Քղք և գլխաւոր տեղի համանուն վի-
 ճակի առ անեբեր գետով , ուր Տրուդէ վտակ խառ-
 նի 'ի անեբեր :

Ռօրեշիցա : Քղք փոքր , և գլխաւոր տեղի համա-
 նուն քառի , յորում գտանին քանի մի գիւղաքղքք :

Նախարարութի Մուխլաւայ :

Մուխլաւ : Քղք փոքր բարեշէն և ամուր առ սահ,
 մանօք մոսկովայ :

Մուլուլ լու մոսկ՝ Մօրտուլ , կի՛ Մօրիլիլ : Քղք բա-
 րեշէն և բաղմալաճառ առ անեբեր գետով . ուր
 մոսկովք քի՛ մառարուխ առնեն : Եկեղեցին հայոց
 կոչ յանուն անձանի . որոյ կալուած է գիւղի
 Ռօրտուլ . յայս եկեղեցի դնան և լէհք . քղի լեք

նոց եկեղեցի սեփական, իսկ ուռթկնք ունին 2 եկեղեցիս : Հանդէպ սր անկանի միւս մոյլով . Ը մէջ երկուց անցանէ դետն, որ աստէն անձկանայ յոյժ : Աստ 'ի 1616 վառարաւուս որդի ք սիկիսմոնդոսի արքայի՝ ժողովել զէհ զորս իւր, բժմ քաջուք յար. ձակեցաւ 'ի մոսկով : 'ի 1654 առին մոսկովք զքղքս զայս, զոր 'ի 1662. բնակիչք տողոյս անդրէն յինք. եանս ընկրկեցին, տարագրել զմոսկովս, և զոմանս կալոնաւորել :

Հուլիէդի . Լէջնօ . Հոգի . ևն : Են փոքրիկ քղքք 'ի սմին նախարարուէ :

Նախարարուի Վիճակոյ :

Վիճակոյ : Քղք բարեչէն, ամուր, և բարձրաւաճառ, առ տունս կի՛ մովինս գետով . ունի երկու զղեակս, և երկու դարոցս մեծամեծս :

'Նեկէ : Քղք փոքր 'այլ ամուր, և գլխաւոր տեղի համանուն վիճակի, որ անմիջապէս կախել կայ զվրթէրսք քղքէ :

Ուղլիայ : Քղք փոքր, այլ ամուր 'ի լճի միում :

Վիւիւ : Քղք փոքր առ մովինս գետով :

Օրա, կի՛ Օրդա : Ե քղք կի՛ դղեակ առ ներքեր կի՛ աներքեր գետով, և գլխաւոր տեղի համանուն գաւառի . յորում են և այլ քղքք . ուն Տարաշա . և Գոֆի . և Շգւլ . որք են առ ներքեր գետով :

Նախարարուի Բօլոյդայ :

Բօլոյդ : Քղք բարեչէն ամրացուցել կրկին դղեկօք առ մովինս գետով և գլխաւոր վաճառս տեղի 'ի կողմանս յայտօիկ . առ մորուք լէհաց՝ էր աթոռ քառակալ նախարարի և բերդակալ իշխանին . աստ էր ատեանն քառական . և աստ գումարէին երաստք կի՛ ժողովք սորին նախարարութե . իսկ այժմ նստի աստ քառասուց իշխան մոսկովաց : Այս քղք հին է, որ յաջ ք զլինութի վիշնա քղքի՛ սա էր գլխաւոր քղք լիդակնիոյ, զոր 'ի 1553 առին մոսկովք . այլ 'ի 1579 անդրէն յինքեանս ընկրկեցին լէհք . ապա 'ի 1655 ալէքս միխայէլովիչ վերստին տիրեաց նի՛, և այնուհետե միաց Ը իշխանուք մոսկովաց : Աստ նստի արքեւոս ուսսայ կի՛ ուռթկնայ : Ունէր աստ և մարաւոնութին յեանց մեծաստան և դարոց երկէլի, որ թուի թէ կայ և այժմ :

Ուր :

Ուա : Քղբ փոքր և դղեակ առ տվինա գետով :
Չայս քղբ չէ պարտ շփոթել չ այլում համանուն
քղբի , որ 'ի Ֆինլանտիա : Յայսմ նախարարութե
'ի բնմ տեղիս սփռել կան ծովակ ք լիճք և ճահիճք :
որք շէճ մասն նր գրուեն . զոյ օդ նր խոնաւ է Նանր
և փասակար կենաց :

Նախարարութի Սօլեհնոյ :

Սօլեհնոյ , կմ Սօլեհնէի : Ի գլխաւոր քղբ այսր
քառի , մեծ և բաղմամարդ , առ տնիէքեր գե
տով . ետնանիտա և աթոռ կուսակալ իշխանին .
այլ անշուք : 'ի հն' էր մասն մոսկովաստանայ իրր
մայրաքղբ մասնաւոր իմն իշխանութե . որ 'ի 1413
փառուցաւ չ լիզվանիոյ . այլ 'ի 1514 վասիլ իվա
նովիչ ինքնակալն մոսկովաց անդրէն չ արուք իւ
րով ընկրկեաց . բայց յետ այնորիկ բնմ պտղմունս
կրեաց 'ի լէհաց և 'ի մոսկովաց որք փոփոխակի տի
բեցին նմ . և հուսկ յետոյ եկաց մնաց չ արուք
մոսկովաց հանգերձ շրջակայ քառաւ իւրով :

Վխոյմ , կմ Վիեմա : Քղբ փոքր և անշուք առ հա
մանուն գետով :

Տօրօյօպու : Քղբ փոքր և դղեակ առ տնիէքեր գե
տով :

Պէլայա . և Բօյուա : Են փոքրիկ քղբք 'ի սմին գա
ւառի :

Ալմպրուսոգ : Ի գետդ մեծ չ մէջ միալիսլաւայ և սմ
լէնցքօյ առ կորոտնեան գետով . ուր 'ի 1667 եղև
գաշնադրութի խաղաղութի մէջ մոսկովաց և շվե
տաց :

Վասանգ ք . Սամօկիցիա :

Րատ լէհ' կոչի Սմաիճ , կմ Քուեդրուճ Սմաիճ
ճիէ : Ի Իսուսիճ ձգեալ չ մէջ բրուսիոյ և
գուրլանտիոյ մինչև 'ի ծովն պաղտիկ : Երկիր նորա
արգաւանդ է , բայց լը առաւել մասին գրուել է
յանտառաց , ռակայն ունի և անգաստանս արգա
տաւորս , և մարգո պարարտարօտս , և արջառս և
ոչխարս , և առաւել ք զմմ մեղս առատ յոյժ . 'ի
ծովեզերս նր գաանի և գոճազմ , այն է քէհրիպար :

որ լաւագոյն համարեալ է ը բոլոր լէհ : Ունի և
 ծովածոց , զորմէ բնակիչք նր ականդէն , թէ 'ի
 հնու մն էր նւհնդիստ , այլ այժմ առ ոչինչ է պի-
 տանացու : Այս դքսութի 'ի վաղ Ժմկաց եղև մասն
 լիդվանիոյ , և միանգամայն ը նմ կառավարեալ 'ի
 միոյ իշխանէ , (թէպէտ եղև երբեմն ունիլ իւր սեպ
 հական իշխան) : 'ի 1404 տոճաւ ասպետաց թևառն
 եան կարգին չորս ամօք . որոց 'ի լրանալ , առաւ 'ի
 նցէ : 'ի 1431 բոլոր նհնդն ընկալաւ զքրիստոնէական
 հաւատս . և հիմնեցան 'ի նմ եպոսարան , և եկեղե-
 ցիք և վանորայք : Գլխաւոր տեղիք նր են հետա-

դայքդ :

Րօսիէն : Էր գլխաւոր տեղի համօրէն դքսուէ , և ա-
 թոռ գուրուական ժողովոյն , այլ անչուք :

Միքսիգի , կմ Մեքսիգի . որ և Վօնիէ , կմ Վերիէ :
 Քաղաք փոքր , և աթոռ եպոսին սամօկիցիայ :

Պիւրէ , կմ Պիւրսէն : Քաղաք փոքր առ սահմանօք
 դուրլանտիոյ :

Վիելուս : Քղք փոքր առ Կիէնէն մեծի դեռով :

Շլէնքէ , կմ Շլէնքէն : Քաղաք փոքր առ Վանքանա
 դետով :

Վիւլէիէ : Քղք փոքր առ Կիէնէ դեռով , առ սահ
 մանօք առանձնակ լիդվանիոյ :

Գիւրիքսի : Քղք փոքր ը Թրուք բաձրվիլեան տոհ
 մին , որ 'ի կազմանս յայտոսիկ ունի և այլ կալոճածս
 բիւմ . է 'ի նմ եկեղեցի և մենաստան կարմեղական
 միանձանց , և այլ եկեղեցի լուսեթականաց և կալ-
 վինականաց :

Պաւրօնի , կմ Պաւրօնէն : Քղք փոքր , և գլխաւոր
 տեղի փոքրիկ դուռի , որ բերէ երիվարս , և արջառս
 ընախրս , ունի և վայրենի անասունս բիւմ , և ձուկն
 աւառս , որ և անկաւ ը Թրուք տանն պրանտէպուր-
 կայ միջնորդուք ամուսնուէ լուդովիկայ կարողնայ
 'ի բաձրվիլեան տոհմէ ը լուգովիկոսի մարդպանին
 պրանտէպուրկայ , ունի և վերագոյնդ յիշատակեցաք :

Նախարարաւի Լիվնիայ :

Այս նախարարուի , ը լէհ" Վոյվոդարաւօ ինճլանդ
 Գիէ ասայեւլ , կոչի և Նախարարաւի Վանդալայ ,
 այլ և Լիվնիա լէհայ . և է մասն մեծի նհնդին լիվո-
 նիոյ , զոր յորժամ 'ի գաշնագրուէն օլիվայ ետուն
 լէհք լէհուայ , զայս նախարարուի պահեցին ինք
 եանց , որ արդէն 'ի 1655 էր ը իւրեանց տէրուք :

Այլ յետոյ առին մտակո՞ք զլիվանիայն շվետաց .
 ապա և զնախարարութիս զայս . ուստի այժմ բո-
 վանդակ լիվանիայն է թ տերութի մտակո՞աց : Ու-
 նէր իւր առանձին եմք , և նախարար Գրառարար .
 որ յորժամ էր թ տերութ լէհաց՝ աւարէր 6 հրեշ-
 տակս յաւարախու՞մք երաստս լէհաց . ի 2 լէհս , 2
 լիդվանիացիս , և 2 լիվանիացիս : Բաժանի 'ի 4 վե-
 ճակս . որք են Մարիէնհաստ . Լադէն . Ռոսիդդէն .
 Տիւպուրի . և Գրայցպուրի : 'ի սոսա գլխաւորն է Տի-
 նպուրի , ուր դումարէին դաւառական երաստք . և
 յնեանք ունեին անդ եկեղեցի և մեհաստան մեծա-
 շէն , և դպրոց՝ որ կայ և այժմ : Չայս քղք շինե-
 ցին ասպետք թագոնեան կարգի 'ի 1277 . զոր ասպ-
 էտս թ իվան վասիլէվիչ իշխանն մտակո՞աց , և ետ-
 քանդել . ապա 'ի հետեւեալ ամին ստեփաննոս սպա-
 դոս թգր լէհաց անդրէն նորոգեաց և ամրացոցց :
 Յետոյ 'ի 1656 վերասին տիրեաց նմ ալէքս միխայիլ-
 լովիչ և փոխեաց զանուն նր 'ի Պորի , և 'ի կլէպ :
 Երկայնութի նք է իւր 90 մղոն ճագրական , իսկ
 լայնութին 48 :

Վահանգ Դ . Գուրլանտիա , կի՞
 Գուրլանտ :

Ի բարբառ լեւոտնացւոց Գուր Դ՞մէ կոչեցեալ .
 զորմէ ասեն լինիլ նոյն՝ որ ինչ Ռուսիէմէ . որ
 թարգմանի Երկիր ծովեզերեայ , կի՞ Երկիր շրջա-
 պատել 'ի ծովու . զոր գերմանացիք Չէլանք կոչեն :
 է նահանգ մեծ անտճանեալ Գրասի , որ ունի իւր
 սահման յարեմոսից՝ զծովն պալդիկ . 'ի հիւսիսոյ՝
 զձոցն րիկայի և զլիվանիա . յարեւելից՝ զրուն լիդ-
 վանիա . իսկ 'ի հարաւոյ՝ զսամոկիցիս : Երկայնութի
 նր է իւր 200 մղոն . իսկ լայնութին ուրեք ուրեք
 80 , և ուրեք ուրեք հաղիւ 40 . իսկ յարեւելեան կողմն
 սրածայր աւարտի :
 Գլխաւոր գետք նր են Տունս , կի՞ ՏԱՆՍ . զոր 'ի
 ներածութե անդ լէհաց ստորադրեցաք . որ թ մէջ
 բաժանէ զգուրլանտիա : Վինգաս , կի՞ Վէնդաս , որ
 ելանէ 'ի սամոկիցիոյ , և առ վնտաւ քղքաւ մտա-
 նէ 'ի ծովն պալդիկ : Ալա . թ լեւոտնացւոց լէւո-
 սիէն , ի՞նչ Ղեւ մեծ , այսի՞ անտճանեալ առ պուս-
 46

դէ քղքաւ, ուր խառնին 'ի նմ՝ Մասս, և Մեկու
 որ և Նեմէն վասակք, որք ելանեն 'ի սամօկիցիոյ,
 խակ երկիր նր կառուտ է, կարծր և պարարտ, այլ
 լճային և դէճ. յաշնան և 'ի գարնան ցածագոյն տե-
 ղիք նր առհասարակ ծածկին 'ի ջուրց, բայց միան
 գամայն և պարարտանան 'ի ջուրց սնախ: 'ի վերջին
 Ժմկս Ժրաջան մշակք նր դրճմս 'ի գիճին տեղեաց
 անտի ցամաքեցուցին կանգնեչ շուրջանակի Թուսթս
 հողոյ. ուր Է երիս ամս անլէհաս սերմանեն, ա-
 պա Է այլ երիս ամս արձակեն 'ի նմ ջուր, յորս լի
 նի և ձուկն. որով հսինգչի երկիրն, և պարարտ
 նայ. և ղկնի երկց ամաց դրճլ ցամաքեցուցանեն,
 և սերմանեն 'ի նմ: Բաց 'ի տեղեաց սնախ՝ ունի և
 անդաստանս արգաւանդս, և պատռական արօտս
 անասնոց, և անառոս բճմս, յորս գտանին ազգի
 ազգի վայրենի դազանք և Թռչունք: Ունի և բովս
 երկաթոյ, և քարահանքս, և աղբւրս բժշկականս:
 Բնակիչք նր ը մասին գերմանացիք են, և ը մա-
 սին Լեպոնացիք, զորս գերմանացիք 'ի ծառայութի
 իւրեանց նուճալեալ ունին. ուստի և գլխաւոր լե-
 զու երկրին՝ կրկին է. գերմանացուց և լեատոնաց-
 ւոց. զոր գերմանացիք կոչեն Ուրպալ. ք Ոչ գեր-
 մանական: Յայս երկու լեզուս յամ եկեղեցիս կա-
 տարեն զածային պաշտամունս. ք նախ 'ի լեզու
 լեատոնական. և ապա գերմանական: Իսկ 'ի մի-
 դաւ, և 'ի լիպաւ գլխաւոր քղքս գուրլանտիոյ՝ են
 եկեղեցիք, յորս միայն 'ի լեզու լեատոնական կա-
 տարեն զամ: Տունք լեատոնացուց 'ի սէմիկալիա
 քուի՝ են ալքսալին խրճիթք սեպեչ 'ի ծխոյ. շին-
 եալք 'ի գերանաց 'ի վր միմեանց եգեկոց, և 'ի ջո-
 րեսին ծայրս Է միմեանս ագուցեչոց, իսկ 'ի միջոցս՝
 որ 'ի մեջ երկուց գերանաց՝ մտեն մամուռս, որք
 բուսանին յանտառախիտ, և 'ի գիճին տեղիս, և 'ի
 վերուս ծածկեն յարդիւ: Բայց 'ի գուրլանտիա
 առանձնակ լաւ ևս շինեն զտունս: Մակաք են առ
 լեատոնացիս, որք գիտիցեն ընթեռնուլ. զոր պարտ
 է տալ ոչ այնչափ բրտուէ նց, ք թէ նուճաղութե
 գպրոցաց, և անհոգուէ, ղի չունին փոյթ ուսանե-
 լոյ դիրս:

Գուրլանտիա յառաջին Ժմկս էր մասն լիվանիոյ, Է
 արաւթք ասպետաց Թեւոնեան կարգին հնդ լիվո
 նիաւ. Է որովք եկաց մնաց մինչև ցամն 1561. յո-
 րում Ժմի մոսկովք յարձակեչք 'ի նմ, և Թեւոնե
 անք ոչ կարելով պաշտպանել երկրին յերեսաց նց,
 հաւ

նաև խոսովուի հաւատոյ յուղեալ յայնմ սահմանի , վերջին կարգապետ նոյ կոտտարդոս գեղէր խորհեցաւ անձին սեփականեւ զայս երկիր . ետ զլիվո նիա արքային լէհայ՝ իբրև դքսի լիդվանիոյ, վնյ և մեք ստորագրեմք զկնի լիդվանիոյ իբրև ք նահանգնր . և ՚ի նմէ էառ զգուրլանտիա , և զսեփկալիա իբրև դքսութի Ծական և ժառանգական : Եւ ահա զայս օրինակ ՚ի 1561 սկիզբն կալաւ դքսութին գուրլանտիոյ : Սոյն այս կոտտարդոս գեղէր առաջին դուքս գուրլանտիոյ՝ որ էր Է սքալտպանու թի թիբուլթե լէհաց և լիդվանիոյ, էմոյծ ՚ի գուրլանտիա զաղանդն լուտերական : Եւ այնուհետև բիմ անցք անցին Է գուրլանտիա ՚ի պոմերան յաջորդութե դքսից նր , որք մինչև ցփերդինանդոս՝ յոր վերջացաւ սերունդն գեղէրայ , ժառանգուի յաջորդէին : Ապա ՚ի 1736 յաւագախուսմ ժողովն վարսավիայ՝ որ եղև վն խաղաղուև , սահմանեցաւ զի այնուհետև նախարարք գուրլանտիոյ ունիցին իշխանութե ազատարար ընտրել զգուքս իւրեանց : Աերջին դուքս նր ՚ի 1795 եթող զդքսութին առ մոսկովս . և ինքն առանձնացաւ ՚ի չէզիա , և անդ մեռաւ ՚ի 1800 :

Վնիք կմ նշան գուրլանտիոյ՝ է վահան բաժանել ՚ի չարս խորանս կմ խորչս , յառաջնում և ՚ի չորրորդում՝ է առիւծ կարմիր ՚ի վր սպիտակ ենթակայի պսակ ոսկի ՚ի գլուխն , վն գուրլանտիոյ : Իսկ յերկրորդում և յերգումն կէս Աւլէս կոչեցիլ կենդանւոյն , մթագին Է բնական գունոյ նր , թագ ՚ի գլուխն ՚ի վր կազուտակ ենթակայի , վն օէփկալիոյ : Իսկ Է մէջ կնքոյն՝ է և այլ փոքրիկ վահան , բաժանեալ Է երկայն յերկու խորանս , յոր փոփոխին նշանքն Է առհմից , յորոց լինին դուքսք նորա : Եւ շուրջ զքովանդակ վահանուն՝ է ծիրանի վերարկու իշխանական , կալեալ յերկուց ոսկեգօծ պսակաւոր առիւծուց . և ՚ի գլուխ կնքոյն սաղաւարտ իշխանական :

Վերտառուի դքսին էր զայս օրինակ , Շուրհեմ նոյ Տէր (այս անուն) Վուստ գուրլանտիա , լիվանիայ , և Սեփկալիա . Իսկ տարեկան մուտք նր առ համեմատութե երկրին՝ բիմ էր յոյժ . զի բաց ՚ի սովորական մտից երկրին , և ՚ի մասնաւոր կալուածոց դքսին , և ՚ի հարկաց , բիմ ինչ դայր և ՚ի վճարկանուեց . վն զի գոլով ծովեզերեայ , ծաղկեալ էր վճարկանութե նր . զիարթամուի դքսին գուրլանտիոյ մարթ է աստի ՚ի

'ի միտ առնուլ, զի յակորոս դուքս նր պահէր 44 նաւս պիօզմի . և 75 նաւս վճիկանուէ . Թող զմե ծածախս պատրաստուին զոր արար և յայլ կողմանս Յի, մասնաւորապէս յամերիկա,

Իսկ ի հաւատոց՝ բնակիչք դուրջանախոյ ի մասին ուղղափառ են, և ի մասին լուտերական և կալվէ նական . զի Թէպէտ 'ի Ժմիս նախայիշատակել կոստարդոսի գեղերայ մուծաւ 'ի դուրջանտիա աղանգն լուտերական . որ և 'ի սուղ Ժմիխ այնպէս ծաւալեցաւ, զի յորժամ անձնատուր եղև լէհաց, ոչ գոյր 'ի նմ՝ ուղղափառ և ոչ մի, բայց երկպառակութիք որք յետ այնորիկ ծագեցան 'ի մէջ դքսից նր, և նախարարաց, որք և պիօնոք եղեն զի զնքն վճիոք և նորանոր սահմանադրութիք առաքեցան անդր 'ի լէհաց, բացին ճննիչ ուղղափառութի և շնուէ եկեղեցեաց ուղղափառաց . և այնուհետև օրթորէ բարգաւաճեալ ծաղկեցան 'ի դուրջանտիա ուղղափառ հաւատք, մինչև բազմաց՝ և յայնոճականաց անախ նր՝ և 'ի նախորարաց՝ դառնալ յուղղափառութի . Իսկ 'ի 1758 'ի նստիլ ուղղափառ դքսի՝ եհաս 'ի կատար . ուստի յետ այնորիկ սրչափ զօրէին լուտերականք, նոյնչափ զօրէին և ուղղափառք . որք յառաջն նկուէ էին : Էջտոյ մուծաւ անդ և աղանգն կալվինական 'ի պիօնոս ամուսնանալոյ դքսից ոմանց ի կալվինական օրիորդաց . այլ կալվինականք սակաւ են . և արգելեալ է նց ելանել 'ի քղբական պաշտօնատարուի ինչ, կի՞ յիշխանուի :

Այս դքսութի կի՞ նէնգ լահանրանոյ յերիս մասունս բաժանի . որք են դուրջանտիա առանձնակ, սէմիկալիա, և դու բիդէնայ . յորս են 2 քղբք մե ծագոյիք, 3 փոքրագոյն, և 12 քղբագեղք . և իբր 700 աուէք կի՞ գերդաստանք սիսեղք ասա և անդ 'ի կալոճածա . որք ի մասին են սեփական կալոճածք դքսին, և ի մասին մեծամեծաց երկրին . այլ և մասնաւոր աղքատաշէն տուճք դիւղականաց ցրիճ ի նէնգն սլոյն, որք ի իրաց ինչ նպաստեն ճննչորդաց 'ի գտանել իջլանս . զի 'ի համօրէն դուրջանտիա չիք յատուկ դեօլ ուր իցէ հաւաքումն ասնց և բնակչաց, ուղ 'ի դերմանիա և յայլ ծս :

Ղառաբանարիտ ատանջնակ :

Եւս գաւառ. ձգի յարեւտեան կողմն, և բաժա-
 Ծնի յայլ և այլ փոքրիկ վիճակս, որոյ գլխաւոր
 տեղիք են հեաադայքդ : Լիգաս. որ և Լէբայս. որ
 նշանակէ Ճառատունկ կաղամախ ծառոց . իբր զի
 բժժիկազամախ ծառք գտանին անդէն : Էք քղք ծո-
 վեղերեայ, բազմամարդ, և բազմազաճառ, այլ ան-
 սլարիսոյ և անշուք, զի տունք նր բովանդակ փայ-
 տակերտ են և պետնայարկ . շինե՛լ ՚ի լեատոնացւոց .
 ուր ՚ի ժժ գարուն՝ և առաւել ևս ՚ի սկիզբն ժժ
 յաճախեցին գերմանացիք, որով Քարձակեցաւ քա-
 ղաքն, և ՚ի 1625 ստացաւ զքղքահան աղատունն :
 Ունի 2 եկեղեցիս . մի ուղղափառաց, և մի լուտե-
 բականաց . և նւէնդիստ մեծ և անքոյթ ՚ի հողմոց,
 այլ տակաւաջուր . յայն սակս մեծամեծ նաւք բեռ-
 նաւորք ոչ կարեն մտանել ՚ի ներքս, այլ բռնադա-
 տին զտեղի առնուլ արտաքոյ, մինչև թեթեւացին
 ՚ի բեռանց . բայց փոքր նաւք հնիրձ բեռամբ կա-
 րեն մտանել . մենդ զինի մարբելոյ դքսին երնես-
 տոսի յովհաննու ՚ի 1737. որ և ետ շինել առ նովաւ
 ամբարտակս ՚ի խափանել զմուտ աւազոյ ՚ի նաւա-
 հանդիստ անդր . ուր ամի ամի գտն առաւել քան

150 նաւք . վն զի ծագկեալ է յոյժ վճռկանուին ՚ի
 քղքի աստ : Առ սովին քղքաւ է լիճ մեծ, նոյննդ
 Լիգաս կոչեցեալ :

Կօլքիկէն, կժ Կօլքայիկէն : Էք քղք փոքր առ Վին-
 քաս գետով, շինե՛լ յերգ կարգապետէ գիտերեան
 կարգին կրոնինկենայ . յնջագոյն մինչգեռ երբեմն
 անդ նստէին գուքոք գուրլանտիոյ շաւ ևս էր, և
 բազմազաճառ . այլ այժմ ոչ նոյնպէս : Ունի գլեակ
 հին, և 2 եկեղեցիս, մի ուղղափառաց, և միւս ևս
 լուտերականաց :

Վինքաս, կժ Վինքով : Էք քղք բարեչէն առ համա-
 նուն գետով, որ անդ ղեղու ՚ի ծալն պաղգիկ . ուր
 ունի նւէնդիստ պատուական . յնջագոյն ունէր և
 գործարան նաւուց, ուր շինէին նաւս . այլ և ընդ-
 ժով մի եղև աթոռ կարգապետաց կարգին, և ա-
 լադախուսք ժողովաց գուրլանտիոյ :

Սեփիալետ :

Մյս գաւառ ձգի յարեւելեան կողմն նախընթաց
 ձիւնին . և բաժանի յայլ և այլ փոքրիկ դաւառիք
 վիճակս . իսկ գլխաւոր տեղիք նր Են հետագայք :
 Միտա . կամ Միտով , և Միտավեա . որ կոչի և Ենա-
 ա : Է գլխաւոր քղք համօրէն գուրչանախոյ և տ-
 թոռ դքսի նր առ Այս գետով , Շարձակ՝ այլ շին-
 ունաճք նր սակաւ , զի ունի 'ի ներքս պարտէզս բա-
 ջուռնս , և վայրս անբնակս : Շինուանաճք սանց նր լը
 մեծի մասին անուրբ են , և շրջապատ թուռիք կամ
 պատուարք նր խրամառք և քանդեւք : Չորք եկե-
 ղեցիք են 'ի նմ . մի ուղղափառաց , երկու լուտերա-
 կանաց , և մի կալվինականաց . և գարոց մի մեծ ,
 որ է գլխաւոր գարոց համօրէն գուրչանախոյ : Ար-
 տաքոյ քղքին 'ի գեղազուարձ վայրի գուքնն երնեա-
 տոս յովհաննէս սկսաւ շինել բերդ մեծաչէն . որոյ
 մի թէն ևեթ արտաքուստ գրեթէ բոլորովն կա-
 տարել է . իսկ այլ մասուրք նր հաղիւճ այնչափ բարձ-
 քացեալ են մինչև ծածկիլ Շարկաւ . որ արգարե-
 լինէր մի 'ի գեղեցիկ շինուանոցն եւրոպիոյ , եթէ
 'ի սրտնս ձախողուէց 'տորին դքսի չէր Շհասեւլ շի-
 նուի նր . որ և այնուհետև լքեալ թողաւ ոնխմած
 և ամայի , ուստի և օրնօրէ գնայ յապականուծի :
 'ի միում տեղուջ այնք մեծի շինուանոց եղեալ կան
 գլխակուրք դքսից գուրչանախոյ լը մեծի մասին 'ի
 կապարեայ տապանս , լը որս է մարմին և գիւղա-
 կանի միոյ նոյնպէս 'ի կապարեայ տապանի ; որ ետ
 զանձն 'ի մահ փխկ փերդինանդասի դքսի . վրայ և նա
 ինքն գուքնն 'ի հատուցումն մեծի բարերարուես ,
 եր զկարմին նր 'ի կարգս դքսից :

Պատգէ : Է քղք փար և անշուք 'ի մեջ Մաս և
 Մեմէլ գետակաց . որ ունի գղեակ ամուր 'ի վր քա-
 ղաժայտի մօտ 'ի քղք անդր Պատգէնդուրի կոչեցել .
 ուր երկու ասացել դետակք միանան 'ի մի գետ .
 որ և անուանի Այս : Յառաջագոյն Շարձակ էր
 քղքս այս , զի ձգել տարածէր մինչև ցղղեակն . այլ
 սակս յաճախ հրկիզուէց՝ նուազեցաւ , և անշքա-
 ցաւ :

Սեփարի : լը շետտոնացւոց Շէն-Բիւլ : Եր քղք փոքր
 և գղեակ բարեչէն առ ավինա գետով , 'ի նախնուսն
 աթոռ եմպին սէմիկալիայ . որ և յայն սակս կոչէր
 Ենա

Ենթա սէլպուրկայ . իսկ այժմ է փոքրիկ աւան կմ
գեօղ :

Փետեբեիւրտար, կմ Նայրէպէն . ի լեռտան՝ իսկ
ոհեւ կոչեցեւ: Է աւան փոքր և անշուք առ տունա
գետով . ունեւով մի միայն եկեղեցի լուտերական :
Աստի մինչև ՚ի սրանկիւն ծայր սէմիկալիայ կոչե

Երիւր Բաժն:

Սառէն, կմ Սիռէն: Է ծովակ կմ լիճ մեծ առ հա
մանուն գիւղաքղքաւ, երկայն իբր 8 մղոն Յագրա
կան . և լայն աւելի ք 2 մղոն . բերէ ձուկն առատ :
Պատմեն թէ այս ծովակ դործեցաւ ՚ի սառառառաւ,
ծոյ երկրի . և թէ թմ շինուածք և բնակարանք որք
էին ՚ի սմին տեղւոյ՝ գեանատոյղ եղեն . որ լի միջ
հաւանական երևի . քզի ձկնորսք յարկանել զուռ
կան ՚ի խորս , բնմ անգամ հանեն անտի մնացորդս
կահուց և կարտեաց տանց : Սմին նման սառա
գառած ասեն լինիլ առ Պիւրն աւանաւ , բրոց միաց
եալ ձևացուցին զայս ծովակ :

Վաստատ Բիւրէնայ ,

Մյս դու է ՚ի գուրլանտիա աւանձնակ , որ յնչն
Եր կնոստի . և սնի զանուն ՚ի Բիւրէն կոչեց
եալ զդեկէն , զոր ՚ի 1220 շինեաց ք վաղգումիրոս ար
քայ գանեաց . և եդ նմ անուն Բիւրէն , կմ Բար
դեն . որ թարգմանի Մանուկ . քզի կամեցել տրքային
շինել զայս տեղի , և հաստատել անդ ենթարան ՚ի
դարձուցանել զբնակիչս ՚ի քրիստոնէական հաւատո
եհարց ցեպան , զոր անդ հանգերձել էր բնակեցու
ցանել , թէ ուր կամի զի շինեացի գղեպին . իսկ
եպան եա սյնի , թէ ուր է Բիւրէն . ք մանուկդ .
ցուցել զմանուկ մի ՚ի նմին տեղւոյ : Այս եպատի
հանգերձ համօրէն դուրլանտիաւ զկնի ամաց ինչ
անկաւ ք արտք գերմանացւոց . և եկաց մնաց այն
պէս մինչև ցամն 1559 . յորում ամի եպանք երկուց
եալ յարչաւանացն մոսկովաց՝ գերկոսին եպատիս ,
ք զբիւրէնայ , և զօսելաց կղզւոյն վաճառեաց ք փի
գերիկոսի դանեաց արքայի . իսկ նա ետ եղբոր իւ
րում մոսկոսի . որ ՚ի 1560 յարձել անտի զեպա
կան ասթոն , եմուտ ՚ի ժառանգուի նք . և ապա
զկնի զնչն անցից՝ յորս օղլ և այլ կնանք արեցին
նք , եկաց մնաց ինքնիշխան , ունեւով իւր սեփական
ատեան , և եօթն գլխաւոր ատենակալս լէ հայիս :

յորոց անմիջապէս լինէր բողբոջել յատեանն տրքային
 լէհաց : Իսկ գլխաւոր տեղի նր է Բիւրնն, կմ Բար
 րէն գղեակ և քղք փոքրիկ առ վինտառ գետով :
 Բայ 'ի քղքէ աստի՛ ունի և երիս գլեակս . որք են
 Ստեփանանն . Աշտարէն . և Տոնգանիկն :

Տօնն : Է հրոճանդան զոր նաւավարք հրճանտացոց
 կոչեն Բարչ Լորդ Լան փէ զայաղերի . որ ձգի 'ի ծոցն
 լիվոնիայ 'ի հիւսիսակողմն . և սկսել 'ի հրոճանդանէ
 անտի ասրածի 'ի ներքս 'ի ծովն լեզու աւազուա 16
 մղոնաչափ . կոչեցեալ Ռեֆ րի փօնն : որոյ վերջն
 կէսն ծածկել է 'ի ջուրց . և առ նովաւ յարեւելեան
 կողմն է յորձանուա անդնդախոր և վտանգաւոր
 յոյժ . զիյ առ 'ի զգուշուի նաւորդաց 'ի վտանգէ
 անտի՛ 'ի ծայր ցամաքին կստուցել կան երկու աշ
 տարակք հանգէոյ միմեանց . բարձրուի միոյն է 12
 ձողաչափ . իսկ երկրին 8 և 1/2 . յորս սկսել յօգոս՝
 11 մինչև ց12 յունվարի 17 գլխերն ողջոյն հօր վտաի :
 Էւ նաւորդք յորժամ՝ անասնեն զմին ժոյն , յայն
 ժամ գիտեն թէ գտանին յաւարտ աւազուաին զերժ
 եալ 'ի վտանգէ : Բայց յորժամ՝ զերկոսին ևս ան
 սանեն , նշան է թէ գեռ ջնն անցել զվտանգաւոր
 տեղեալն :

Ե. Շ. Խ Ե. Ր Յ. Ժ. Ը.

Ռ Ռ Ի Ս Ս Ի Ա. ԿՐ Մ Ո Ս Կ Ո Վ Ք:

ա. Արևան, և Գրիգ:

Յրեւելի և լայնածառու Յ, որ կոչի Ռուսսիա, կի՛մ Ռուսսայ աշխարհ. այլև Մեծ Ռուսսիա. և Սեռ Ռուսսիա. կոչի նաև Մուսուլման. առ՛ Մուսուլման: Զայս յեօրին անուն թո՛ւի թէ ընկալաւ ՚ի վերջին դարս ՚ի մուսուլման կի՛մ մասքա մայրաքաղաքէ, որ մինչև ց՞ծ տեարոտ գերահռչակ ինքնակալն՝ էր արքայանիսա քաղաք Ռուսայ. իսկ զուսուլման անունն ՚ի թ դարուն. զի յն՛ջ ք զայն՝ կոչէր Սիւսիա. մենդ հիւսիսային մասն նր. այլև Ռուսուլման. Ռուսիէնիա. Ռուսիանա, կի՛մ Ռուսա: Բայց այժմ՝ յեւրոսոսցւոց սովորաբար Ռուսսիա կոչի. սյլ քզի առ մեղ՝ ուր և առ օսմանեանս՝ առաւել յաճախել է Մուսուլման կի՛մ Մուսուլմանաբան գ անուն, նմին իրի և մեք զերկոսին անուանս անխտիր ՚ի վար արկաք:

Այս Յ լն մասին ձգի յեւրոսպիա, և լն մասին յասիա. և պարփակէ զերեւելի մասն եւրոսպեան և ասիական ասրմատիոց. զոր և յայն սակս նախնի Տասիլըք՝ ուր և մերս խորենացին՝ Սարմատացայ աշխարհ կոչեն. որ և ունի իւր սահման յարեւելից և ՚ի հիւսիսոց՝ զձո՛նն սաւառայատ, կի՛մ զավկիանոս հիւսիսային. ՚ի հարաւոյ՝ զՏն օրնէացւոց, զմեծ թաթարս, և զՏն մողոլաց, և զպարսոց, և զվրաց, մինչև ց՞ծուին կասպից, և ց՞ծուին պանոսի. իսկ յարեւմասից՝ զվէտս, և զլէհ:

Դ. Տարածութի, և Թիւ Բնակչոց Ռուսսիոյ:

(Ս) ննել զնախագրել յահմանս սր յայտնաւորս անասանեմք, եթէ չիք յՅի թիւրուի ինչ՝ որոյ համարեն մեք. նհնգք և ճք միացելք՝ զուղահտասար իցին սի՛ լն տարածուե. վն զի յարեւմասից յարեւելս ձգի ՚ի 40 տարիճանէ մինչև ց՞205 լն երկայնուե, և ՚ի հիւսիսոց ՚ի հարաւ լն 15, 20, և 25 աստիճանու լն լայնուե. վն հասօրեն տարածութի նր տաւել է ք զ4800000 քառակուսի Տարրական մղանս. յորմէ

921600 մղոն գրաւէ եւրոպեան մասն նր . Թող զԷ. արձակ տարածուին , զոր 'ի վերջին Գնդ առին 'ի լէհաց . ուն և զբովանդակ խրիմ' , և զքուսպան Թա. Թարս :

Բայց բնակիչք նր առ համեմատութիւն հասնաւարած Քարձակուե նր' սակաւ են յոյժ . զի ը ճիշտ հաշ. ունին որ արարաւ 'ի 1751 , քաան 'ի նմ' բնակիչք իբրև 18 միլիոն . Թէդէտ ոմանք մինչև 920 միլիոն հասուցանեն , բաց 'ի բնակչաց այնր մասին լիշ. վանիոյ' որ յետոյ տնկաւ Ք ինրութիւն մասկովաց . 'ի 1754 քիճ իջ հաշիւ բովանդակելով և զբնակիչս խրիմայ , և զլէհաստանու (որչափ ինչ յայնժամ էանց առ մաս կովս ,) և քաան 26 միլիոն , և 850000 : Իսկ քիչք մեծ և փոքր առ հնրկ Թոնելով և զփոքրիկ աւանս խաղախաց եղելոց առ Թէն , կի՞ տոնաւիտ գետով' զոր ն.ք Սրանից կոչեն , են իբրև 500 . որք բաց 'ի սակաւուց ոմանց գլխաւորաց , այլք առ հնրկ փայ. տակերս են , գետնայարկ , և սնշուք . զորս Թէ օտարական որ տեսցէ , ոչ քիչքս , այլ գեղս համարի :

Գ. Գ. Լիսաբոն գետ , և Ծաւայի Ռոսսիոյ :

Ա լիս . որ և Էփիսկոփ Էփէլ և Լէշէլ 'ի հն' Ռուս . Ռուս : Է մի 'ի մեծամեծ գետոյ եւրոպիոյ , մենք Թէ և համարեն Յի , որ ելանէ 'ի վոլքոնագայ անտառէ , և հոսել Ք մոսկովս իբրև 2000 մղոնս . յինքն Քունի զայլ վտակս մեծամեծս և մանունս , որով և Քարձակի յոյժ . Ք որ գնան և նաք բեռնաւորք մին. չև ցածաէրխան , և ցծովն կասպից . ապա 48 մղո. նաւ հեռի յաժտէրխանու' մտանէ 'ի ծովն կասպից առաւել 'ք Ք 70 բերանս : Չուրք նր յստակ են և ականակիտ , մենք մինչև ցկէն ընթացից նր , ք մին. չև 'ի սարաթով քիչք . որք 'ի գարնանային Գնդ 'ի լուծանիլ ձեան և սառուցից' առատսնան յոյժ , մին. չև ծածկել զըջակայ գաշտավայրս Քարձակ տարա. ծուք : Այս գետ բերէ զնճն տեսակս մեծամեծ ձկանց . յորս յաւէտ երեւելի է Հուսոն . որ և Պէ. լուկա կոչեցե՛լ ձուկն , մեծ և պատուական , որոյ երկայնուին երբեմն հասանէ ց մի կի՞ ցերկու ձողա. չափ , կի՞ զուլաճ . յորմէ գործեն խաւերար պատուա. կան , ուն և յԳնէգրինա կոչեցեալ ձկանէ . և 'ի բշակ : և յողեաց նր , և այլոց ձկանց կազմեն սոսկինձ աղնիւն : Մերձ 'ի բերանս սորին գետոյ' Ք որս Է. զանի 'ի ծովն , դաանին և ծովային շուկն :

Տօ՛ւ . որ և Տանախ , կի՛ք Տանայիս . տճ" Թէն , 'ի բարբառ Թաժարաց Դաննա , կի՛ք Տանա . 'ի հն" Դանայիս . այլև Օրտէնդէն ոտք տակ շարաին . իսկ բնիկ սկիւթացիք կոչէին Սէւէ" Ը տսելոյ պլինիտսի . զոր նախնիք չէ յաւէտ երեւելի գետս Յի գասէին , և սահման չէ մէջ եւրոպիոյ և ասիոյ . ելանէ 'ի լճին' որ կոչի Իվան օգէրօ . այս է' Լիճ յովհաննու , և խտտորել 'ի հիւսիսոյ չէ հարաւ , առ նիելօ բավլովք քղտու 'ի վօրօնէսքոյի քուրի , միանայ չէ Սունա գետ . և ապա բլմ միջոցս հատել յարեւմտից չէ արեւելս , բաղմապտոյտ ծաւալմամբ՝ ընթանայ 'ի հիւսիսոյ չէ հարաւ . և յետոյ բաժանել յերկու առաջս , որք սկըտանին չէարձակիլ ջայնկոյս չեբքէս քղքին , գնայ մասնէ 'ի ծովս ազախու , կի՛ք 'ի միտախ ծովակն . յինքն ընկալել Տ . Տ վտակս . բայց բերանք նր չէ որս զիլու 'ի ծով անդր , լի են աւազով . ուստի և չէ մարթ չէ այնս անցանել նաւուց , այլ միայն փոքրիկ նաւակաց : Զուրք նր կրային են , պղտոր , և յոռի . որք յամառան նոճազին յոյժ , և լի են 'ի նմ' խաղիտաղբաւազակոյտք . բերէ պէսն տեսակս ձկանց մեծամեծաց և մանուկց :

Տնէբէր , կի՛ք 'Նէբէր . 'ի հն" Տանաբէր . և Պրի-Ռէննե . կի՛ք Վրի-Ռէննի . այլև 'Սիբրոս Ը ոմանց . տճ" Արիստայի . և Օրոստայի : Ելանէ 'ի լճէ միոյ , որ է 'ի Վրիտոս անառախ իբրև Տ միւնաւ հեռի 'ի սմելէնցքոյ . և անցել չէ լիգվանիա , չէ փոքր ուստիտ . և չէ անապատն սապօրեան իազախաց , և նոպայեան Թաժարաց , և հանդէպ ցամաք կղզւոյն խրիմոյ գործեալ զլիման անուն լիճն , 'ի մէջ գըլլուրունայ և օզուրի մտանէ 'ի սեաւ ծովն : Երջակոյ վայրք այսր գետոյ բարձր են և արդաւանդ . բայց Զուրք նր յոռի , մէնք յախտան . ունի բլմ սահանս , կի՛ք բարավազս , որք զնիչն անոճամբ անոճանին . յորս մեծագոյնն և յաւէտ վտանգաւորն 'Նէնաօրէնց կոչի . մի միայն կամուրջ ունի առ գիով Իքքու լաստաձև գործել 'ի գերանաց , երկայն իբրև 1638 քայլ . զոր յաւարտ սեւաեմբերի 'ի բաց առնուն , յառաջ քաղանիլ սառուցից գալ չէ գետն . իսկ 'ի գարնան անգրէն հաստատեն . և չէ այն Ժմս՝ յորս բարձել է կամուրջն . նաւակս 'ի կիր արկանեն կարգելն վանցուցանելոյ զբեռինս . զի մի չէհատցին տուրեւտք վաճառաց չէ լէհս : Լի են 'ի նմ' կղզիք մեծամեծք և մանուկք . և բերէ զնիչն տեսակս ձկանց առսա յոյժ : Առ սովին գետով գտանին բազում աղորիք շինելք

'ի վր' հաւանաց . իսկ վն բերանոյ նր' , չէ որ զեղու
'ի ծովն' աես 'ի ստորագրուէ օգուի :

Տանա , կմ Տոննա , և կմ Տոննա . Լո՞ Տոննա . Ը
պաղովնայ Բոնոն : Ելանէ 'ի լճէ միոյ մերձ գորօ
բէց քղքի 'ի քառին բլէսկովայ , ոչ կարի ինչ հեռի
յականց էթիլ գետոյն . և բաժանել զլիվոնիս յես
տոնիոյ կմ 'ի լեատանիոյ , և յինքն ընկալել 12 գետս ,
Շարձակի յոյժ մինչև լինիլ հաւարկելի , և սոյա գնայ
մտանէ 'ի սպիտակ ծովն . յայնկոյս բիկայ քղքի մերձ
'ի տունէ մունա քղք : Ընդ այս գետ 'ի գարնանային
Ժմիս , յորում յորգին յոյժ ջուրք նր' տանին փայտ
բլմ լասաիւ 'ի ուռսսիոյ , 'ի լիվոնիոյ , 'ի լիգվանիոյ ,
և 'ի քուրլանիոյ 'ի բիկա քղք : Այս գետ յառա
տանալն իւրում , յաճախ զեղանի արտաքս և անհը
նարին մնասս գործէ 'ի քառան չէ որս անցանէ : Այս
չոփ ինչ վն գետոց եւրոպեան մասին մասկովայ . իսկ
զլիտաւոր գետս ասիական մասին նր' ունիմք սու
րագրել ստորե . յայսմ վայրի ստորագրեսցուք ըզ
գլխաւոր լիճս , կմ զժովակս սորին մասին :

Պէպիտ , կմ Պէպիտ . 'ի բարբառ մոսկովայ Չեպ
+օյի օլէբօ : Լ լիճ մեծ կմ ծովակ 'ի լիվոնիս . եր
կայնուէ նր' 'ի հիւսիսոյ չէ հարաւ' իբրև 40 մղոն .
իսկ լայնուէն 28 . և ուրեք ուրեք 32 : Ջուրք սորին
լճի հասին 'ի ծոցն Ֆինլանտայ չէ Եւրոպ կոչեցեալ
առաջս . և ունի զչաղորդուի չէ լճին Բլէսկովայ . զոր
մոսկովք Բլէսկովայե օլէբօ կոչեն :

Լապիա , Լ լիճ մեծ կմ ծովակ չէ մէջ ծոցոյն Ֆին
լանտայ , և Օնէկայ ծովակին . երկայն իբրև 100
մղոն , և լայն 60 . բերէ ձուկն առատ , այլև ծովային
չունս . յաճախեն անգէն մրրկալից հարմունք' որք 'ի
չըջակայ վայրաց զեղուն աւաղ յորդուի 'ի ծովակ
անգր , որով յատակ նր' մենդ առ եղերքք' օր լը օրէ
բարձրանայ , ուր հաւք ուռսաց բլմ անդամ իոր
տակեցան . յայն սակս մեծն պետրոս ինքնակալ 'ի
1717 ձեռնամուխ եղև հատանել իւրամ կմ ջրանցս
'ի օլէտո նաւարկուէ յինկրիա , և 'ի նօվիօրօմ . երկայն
իբրև 58 , կմ լը քլէբայ' 63 մղոն . լայն 70 ոտնա
չափ . և իսր 10 , և 11 . լը քլէբայ' 16 . որ սկսել 'ի
չլիսէլպուրկ գղեկէն կմ կղզուն' գործելոյ 'ի նեվա
գետոյն , գնայ յանդի 'ի վօլքօֆ գետ . և միակցէ
զսպադիկ ծովն չէ կատպիսկանին . ընկալել ջուր 'ի
5 կմ 'ի 6 գետոց . և յընթացս իւր ունի գրունս կմ
ամբարտակս 24 : Յայս ծովակ գտանին 4 փոքրիկ
կղզիք յորս բնակին ձկնորք ոմանք :

Օճէլա : Եւ շիճ կի՛մ ծովակ չէ մէջ սոյիտակի ծովու՛
 և լաստիայ ծովակին՝ չէ որում ունի զհաղորդուելի՛ ի
 ձեռն Սէր գետոյ . երկայնուել նր է իբրև 104 մղոն .
 իսկ լայնուին 46 . գասանին՝ ինմ ծովային շուէք . (Թէ
 պէտ և ջուրք նր քաղցր են : Առ Գմիզք մեծին պեռ
 բասի խորհուրդ հալան միացուցանել զՎիտէլբա , և
 զԳու՛նլիա գետս , ուն զի այս ծովակ ունիցի զհա
 ղորդուելի թ սպիտակ ծովուն , այլ խափանեցաւ դոր
 ծագբուել նր՝ ի պի՛նձուս մահու նորին պեարասի :
 Իսկն : Լիճ կի՛մ ծովակ մերձ ՚ի նովկրոս . երկայն
 իբրև 23 մղոն . և լայն . 17 . ՚ի նահինուսն կոչեր
 Մօյիոս . այլև Մոսսիանէան շիճ . յոր մտանեն Միւրա .
 Լէւտ , և Շիւնիա գետք . Թող զայլ բի՛մ՝ փոքրիկ
 գետակս . և ելանէ ՚ի հմէ Վըլիա՛վ գետն :
 Բաց ՚ի գետոյ , և ՚ի ծովակաց աստի , են և այլ մե
 ծամեծ գետք , և ծովակք յասիական մասին մակո
 վաստանայ . զորս անդ ունիմք ստորագրել :

Կ. Օր Ռոնասիոյ :

Ի խորն ուսաց գոչով թարձակ յոյժ , լը զնձն
 զբրից իւրոյ՝ զնձն են և հանգամանք օգոյ նր ,
 զի ուրեք ուրեք պատուական է և առողջարար . և
 ուրեք ուրեք գիճին , Թանձր , և լիաստեղար կենաց ,
 այլ առ հորկ ցրտասառոյց . բայց յարեւելեան կող
 մանս առաւել սաստիկ է ցրտուին , ք յարեւմտեանսն ,
 որով և հաստատի փորձ բնազննից , որք աւեն թէ
 արեւելեան կողմանք Յի առաւել ցրտային են , ք
 զարեւմտեանսն , թէ՛նգա և երկոքին զնոյն բարձրուել
 բեւեռին ունիցին , կի՛մ չէ նովին Կծիւ լայնուել իցեն .
 որոյ պի՛նձան է , զի արեւելեան Տք եւրոպիոյ , և
 ասիոյ առաւել հեռի են ՚ի ծովէ , ք զարեւմտեանս :
 Սաստիկ ցրտուել ուսսիոյ՝ ի տեղիս տեղիս պի՛նձուէ
 զմասնաւոր ախաս սեփականս այնց տեղեաց , որ
 հարկանէ և զուղեղ բաղմաց . իբր զի ուն խասացու
 ցանէ Կբաջառոյ՛լ և զսինգակազմ խառնուածս , նոյն
 պէս խելածէտս և մոլեգինս դործէ զտկարս . առ
 որ զուգրնթաց լինի և յուի սնունդ մանկանց , և
 յաճախուելի ցբւոյ , զոր ասն ըմպել նոյ՛ ՚ի մանկական
 և ՚ի Թարմ ախ նոյ : Կոյն խատուելի ցրտուել հար
 կանէ և տճնոսս , և զու՛նչս մարդկան . զորս թէ ոչ
 աճապարկ չփուլ թով Կարմանեցնեն , փանչանկանին
 ծայրք ընչաց , և ցցուել տեղիք ծնտաից . այլ դար
 ման այսք լիասու գիւրին է , զի առեալ փոքր մի

ձիւն , ուժգին ճիւղն 'ի վր սառուցել աւզնոյն մինչև ջերմացի . որով և ելանից ցրտուին և բժշկի : Չմեռն երկայն է և սաստիկ , մենք 'ի հիւսիսային կողմանս , ուր 'ի մեծ մասն տարւոյն' երկիրն ձիւնապատ է , և ջուրքն սառուցել . և լէ հկնկն' ամառն համառօտ , այլ սօթագին , սակս երկարուն տունջեան . վնջ բզմ ուրեք յերկամանեան կմ' յերեք ամսեան ժմիս սերմանիքն 'ի հունձս հասանեն : Քանզի որչափ համառօտ են տիւրք 'ի ձմեռան , նոյնչափ լէ հկնկն' երկայն են յամառան : Ուն ահա 'ի բէգրսրուրկ 'ի ձմեռան ծագէ արեգակն ժամ 9 . րոպ . 15 . և մտանէ ժամ 2 . րոպ . 45 . և յարխանկէլ ծագէ ժամ 10 . րոպ . 24 . և մտանէ ժամ 1 . րոպ . 36 . յամառան լէ հկնկն 'ի բէգրսրուրկ ծագէ ժամ 2 . րոպ . 45 . և մտանէ ժամ 9 . րոպ . 15 . յորմէ յայտ է թէ երկայնագոյն տիւր յամառան է անդ իբր 19 ժամ . դողով գրեթէ լէ ժիւ բաժնիւ . նոյնպէս և յայլ տեղիս յաւէտ և նոճաղ , ին համեմատուէ մասշէլայ նք 'ի հիւսիսային բևեռն կոյս :

Ե . Բեյր Ռասսիայ :

Սանգամաքք երկիրն առևստիոյ պէսպէս է ըստ պէսպիսութե գրից նք : 'ի կողմանս որք անցաւ նինս զ60 աստիճանաւ լայնութե , հազիւ ուրեք դասնին արտորայք սերմանեալք . և թէ դոցին ուրեք , ուր ուրեմն ժամանեն 'ի հունձս , սակս վտղոհաս ձմեռան . բայց դասնին անդ անտառք , և պատուական արօտք անասնոց : Իսկ յառաւել հիւսիսային կողմանս չիք բնաւ երկրագործութի , ոչ ծառ պտղաբեր . վնջ կերակուր բնակչաց կողմանցն այնոցիկ է ձուկն , և ազգք ինչ արմատոց , և միս վայրի երէոց և թռչնոց : Աւլ 'ի միջին սահմանս քաղցր է օդն և բարեխառն , և երկիրն արդաւանդ . որ և բերէ արմախ առատ , և աղբի ազգի պտուղս ծառոյ և պարաիզաց , և բանջարս պատուականս 'ի կերակուր . այլ և մեղք , և կանեփ , և վուշ . են անդ և արօտք խոտաւէտք , և անասունք ընտանիք և վայրենիք , և անտառք , և դետք մեծամեծք և ձկնաբերք : Իսկ 'ի հարաւային կողմանս ուր առաւել և սբարեխառն է օդն , թէպէտ դատնին բզմ լարձակ անապատք անբերք և ամայիք , սակայն են և բզմ տեղիք մշակեալք և բարեբերք . և 'ի սահմանս աժտէրխանու , և ուգրանիոյ բաց յար .

յարմտեաց և 'ի պտղոց ծառոց , և պարտիզաց , լի նի և ծխախոտ , և գինի պատուհական , որ 'ի վերջին Ժմկս մուծու անդր . զոր չիք տեսանել յայլ կողմանս ռուսսիոյ : Այլ առ հօրկ իստելով՝ ռնի ռուսսիա առատապէս զամ 'ի դարմանս պիտոյից կենաց և վայելչուէ , թէպէտ ոչ զամ 'ի միում մասին , այլ 'ի զննն կողմանս . մթ աղբի աղբի արմօխ , պտուղս ծառոց և պարտիզաց , անասուս փայտի , և արօտս , և անասունս ընտանիս , և առաւել ևս վայրենիս , որք են գլխաւոր վաճառքնր , ույ ստորե ռնիմք յիշատակել . և ձուկն առաա 'ի մեծամեծ դետոց . յորոց գործեն և խաւեար բլմ . և բուլս արծաթոյ՝ յորմէ ելանէ արծաթ ոսկիախառն . և պղնձոյ , և երկաթոյ , այլ և զննն տեսակս ականց՝ սրք գտանին 'ի սիպէրիա , զորս անդ նշանակեոցուք . յորոց սսիի է և հւլակաւոր ակն վանի , զոր կոչեն Մոսկովեան ապակի . այլ և Սաւն Մարեմայ : Ռնի և պատուհական աղահանրս , և հանքային աղբւրս բժշկականս , ևն :

Չ. Վաճառք Ռուսսիոյ :

Վաճառականութիւն ռուսսիոյ ծաղկեալ է յոյժ և բարգաւաճ . որ և բաժանի 'ի ցամաքային և 'ի ծովային , կմ 'ի ներքին և յարտաքին , և ձգեալ ծաւալի չեւրոպիա , և չե համօրէն սսիս . զի ըս պիլինկայ՝ գրեթէ չիք յաշխարհի աղբ կմ ժողովուրդ , առաւել յօժարամիտ առ վաճառականութիւնք զմոսկովս , որք առնեն առեւարուիա չե գաղղիացիս , հոլանտացիս , անգղիացիս , գերմանացիս , չե յոյնս , չե օսմանեանս , չե թաթարս , պարսս , մոզոլս , սինէացիո , և չե ամ աղինս , որոց բազմապատիկ պիտանի վաճառս մոտակարարեն . յորոց գրելխաւորքն են մորթք կմ մուշտակք . մթ կշնաքիս , որ է՝ զէրտեվա , աղոճէս սեաւ՝ կապուտակ՝ և սպիտակ , քաբում , բէչկ մշկոյ , բօթարինէ , սամոյր , աքիս վայրենի , դայլ աղնիւ , արջ , ջրուռն , սպիտակ նսպաստակ , և այլ զննն վայրի երէս : Եւ ևս մորթ գործել կմ կաշի , պղինձ , երկաթ , ակն վանի մոսկովեան , ճարպ , մոմ , մեղս մոխիր աղկալեան , բորակ , կուպր , խէժ , իւղ կտաւտաի , ճարպ , կմ իւղ կէտ ձկան , խաւեար , մերսին ձուկն ապխտել . և այլ զննն տեսակս աղած ձկան . ընտանի անասունս , միս աղեալ , ցորեան , և այլ պէսպէս արմօխ ,

մտիս , կանեփ , վուշ , սերմն կտաւատի , կտաւ 'ի վշոյ , խոշոր կտաւ 'ի կանեփոյ 'ի պէտս առադատ ակց նաւուց , ցփսի ասոճեղէն , փոխած , մուշկ սի պերիոյ , ոսկերք կէտ ձկոնց , ատամուք , և փոկք ծովային ձիոյ , օձաւ , փետուր 'ի պէտս բարձի և անկողնոյ , փայտ 'ի պէտս շինուածոց , սուռ խողի ևն : Իսկ վաճառք դորս մտկովք Շուճիին յայլ և այլ կողմանց Յի' են այտոքիկ . պէսպիս ոսկի թեւ և արծաթ թաթածեւ կերպարաք , և պարզ մետաքսեայ կերպարք ծաղկեալք , և անծաղկեք յեւրոպիոյ , և յասիոյ . Կր 'ի պարսից , և 'ի սինեայուց , չուխայ ընախր և այլ գանազան ասոճեղէն գործածք , նրբանիւթ վշեղէն կտաւք 'ի հոլանտիոյ և 'ի դերմանիոյ , և բամբակի բեհեղք 'ի սինեայուց և 'ի մալդուաց , ցքի և դինի պատուական 'ի գաղղիոյ , և 'ի յունաստանէ , ույ և թուզ , ջամիչ , նուշ , խղ , որիզ , բրբուճ , լեմու , նաջուր , կեղև կիսորնի և նարնջոյ 'ի յունաստանէ , և յիդալիոյ : Մորթ ընձու , և յովազու , և պէսպիս արուճեատաշէն ծաղկեք , և յախճապակեայ սնածք պատուականք , և խաշնդեղ , որ է՝ ուէվէնտ , և ծխախոտ ևն 'ի սինեայուց : Ընասնի անասունք , այլ և ոսկի և արծաթ 'ի խալմուխաց : Մորթ դաւ գան գուռզ , բամբակի կտաւ , մետաքսեայ կերպաս , այլ և ակունք պատուականք 'ի պուխարիոյ , համեմք , և գինջն 'իւթք դեղորեկից 'ի հնդկաց Յէ , և այլ գինջն իւք , զոր երկար իմն լինէր մի լը միոյէ թոճեւ : Սակայն միշտ առաւել է այն՝ որ ելանէ 'ի գուսաիոյ . քան որ ինչ յօտար Տաց մտանէ 'ի նմ . վիյ և շահարեր է յոյժ վաճառականուէն նր : Աստատ 'ի ցոյց ծաղկեւ վաճառականուէն մտկովաց , 'ի գեպ համարիմ յայտմ վայրի նշանակեւ զթիւ նաւուց , որք 'ի 1761 մտին 'ի նաւահանքիստու նց . և որք ելին անտի :

	Մտեալք .	Ելեալք .
'ի Գրօնչխատդ .	282	281
'ի Բիկա .	1175	1245
Յայս թիւն և նստ գործողաց՝ որք բարձեալ բերին գինուորս , և պարէնս :		
'ի Բեվալ .	93	92
'ի Բեյրութ .	55	57
'ի Արեւսպուրկ .	31	30
'ի Նարվա .	65	65
'ի Վիպուրկ .	59	77

'ի Ֆրիտերիչն .	43	42
յ Արխանկէլ .	40	44
յ Օնէշքոյէ ուսգիւն .	10	9
'ի Հարսաւ .	6	6
	<hr/>	<hr/>
	1859	1948

Է . Գրարուի և Համալսարանի Ուսուսիւն :

Համօրէն ուսուս երեք համալսարանիք և եթ գլխաւորն . որք են . Բեդրգուրի . Գիւղիւս . և Մոսկուս : Եւ ի վերջ ի զթագաւորել մեծին պետրոսի ուսուսն գիտուեց և գարուին գրեթէ գլխովին անծանօթ էր 'ի ուսուսիւն : Ապա նա ինքն բազմերախտ ինքնակալն՝ ոչ յաշխատանս խնայեաց , և ոչ 'ի բազմապատիկ ծախս 'ի հանել զժողովուրդ իւր 'ի թանձր և 'ի խորին ագիտուէ , և առ արծարծել 'ի սիրտ նց զէր գարուէ , և մուծանել 'ի նս զթղթաւ հանուի : Այլ հիմնեաց 'ի բէդրպուրկ համալսարան , և ճեմարան գիտուեց , և այլ բիւժ գարոցս 'ի զնիչն տեղիս . կոչեաց արս գիտնականս 'ի գերմանիոյ , 'ի դաւղիոյ , և 'ի հոլանտայէ , հաւաքեաց դիրս բիւս , քաջալերեալ յորդորեաց զմեծամեծս արուէ իւրոյ ելանել շրջել 'ի գլխաւոր թղթս այլ և այլ թիւրուեց եւրոպիոյ , յորս ծաղկել են գիտութիւնք , և քաղաքականուի . առ 'ի նախանձ վառելոյ զնս օրինակաւ այլոց յուսուսն գիտուեց . և այնուհետև օր ը օրէ սկսան ծաղկիլ 'ի նս գարուիք : Բայց գալով գեա յառաջին ծաղկին , կի՞ 'ի սկզբնաւորուէ , դիւրին է իմաստասիրել , թէ չևս իցին հասեալ 'ի շտի կատարելուէ այլոց ոմանց արուեց եւրոպիոյ : Այն այս ինքնակալ եմոյժ 'ի ուսուս և զնիչն արհեստս , տարեալ անգր բիւժ արհեստաւորս 'ի զնիչն տեղեաց . զի յն թ զնս , ոչ գոյնն այլ ինչ արհեստք կի՞ արհեստաւորք 'ի մասկովս , բայց միայն խաղախորդ որում քաջահմուտ են . խակ այլ ամ գործ և պարատումն նց՝ էր հողագործուի , գարման անասնոց , որսորդուի , և ձկնորսուի . բայց այժմ գործեն անդ զնիչն տեսակս մետաքսեայ կերպասուց , յուրայ խոր , և այլ ասուեղէն գործածս . կտա 'ի վրոյ և 'ի կանեփոյ . այնձի և երկաթի ձեռակերտս , գորգս . այն է՝ խալի , թուղթ , վառօթ , ձուլեն և հրազէնս , այն է՝ դօփ . ևն : 'ի 1762 էին 'ի ուսուսիւն 26 գործարանիք , ին թէզկեազ մետաքս .

սեայ կերպասուց . յորս գործէին իրրև 1200 գործաւորք . զմետաքսն դնեն 'ի սենեկացւոց , 'ի պարսից , և յիգալացւոց . զի ուուսիա ոչ բերէ մետաքս . նոյնպէս և զասր յասարաց դնեն , իմ 'ի լէհաց , յաւիոյ , և փոքր ինչ յուգրանիոյ : Սակայն տակաւին ամ արհեստք անկատար են յոյժ առ նմ . վնյ գրեթէ զամ արհեստակերասս պէտս ունին յասարաց առնուլ :

Ե . Ղրբեպարանի , և Եպարանի Ռոսսիոյ :

Ղրբեպարանի մոսկովաց ոչ է սեփական ումեք յեպարանի . այլ կախեալ կայ զհաճոյից արքային , զոր տայ որոց զերևելի ինչ գործէն յօգուահորկց . բայց չունի զառաւելուի ինչ իշխանուէ ք զպարզ եպան . ուն և մետրասօլիամ ը իշխանութի հաւասար է արքեպիսին , կի՞ եպիսին . բայց միայն 'ի մասնաւոր ինչ պաշտամունս եկեղեցւոյ՝ ունի զնախադահուի 'ի վր այլոց . յայն սակս և մեք 'ի միասին եղաք զարքեպարանս , և զեպարանս , որք են 30 :

Ղրբանկէլ .	Կիթնա .	Սասսալ .
Ղծփերխան .	Կուլօրօր .	Թամպուլ .
Պէլօրօր .	Բերեյասալալ .	Դօպօլտ .
Խազան .	Բերեպալալ .	Չերնիսուլ .
Իրֆուդ .	Սալեպօյի .	Թուլեր .
Գիւլ .	Բերբպուրի .	Ռոսսի .
Քօլօնա .	Բլեպուլ .	Վիպարօ .
Քօտրօմա .	Բեան .	Վուպիւլեր .
Դրոտիդի .	Բօլալ .	Վուպա .
Մոսկա .	Սօլեկնոյս .	Վերանեթ .

Թող զեպարանս լիգլանիոյ , զորս յիշատակեցաք 'ի ներածուէ անդ լէհաց : 'ի նախնումն գլխաւոր եպան մոսկովաց կախեալ կայր զպատրիարքէն յունաց կոստանդնուպօլսոյ . այլ 'ի 1589 ֆետոր իվանովի ինքնակալն մոսկովաց՝ կացոյց 'ի ուուսիա պատրիարգ անկախ և ինքնիշխան . որ էր նախապա տիւ առաջնորդ և գլուխ եկեղեցւոյն մոսկովաց . և 'ի Թորական Յախումբ ժողովս բազմեր անմիջապէս զինի Թորին : Այլ զինի ժմից առ սակաւ սակաւ բզմ մեծամեծ իշխանուիս անձին գրաւել . որք երբեմն խոչըան լինէին և արքայական իրաւանց :

ւանց , յայն սուկս 'ի 1701 Թ Կէտրոս զկնի մահու
 վերջին պատրիարքի երարձ'ի միջոյ զպատրիարքու
 թին , և ինքն եղև գլուխ եկեղեցւոյն մասկովաց :
 'ի սկզբան անդ զինամ եկեղեցական իրաց ես մի
 ում 'ի նախապատիւն արքեւոյաց , քի մտարապօղտին
 բեսանայ ստեփաննոսի եաւօրդեայ . ապա 'ի 1721
 բարձեւ և զայն , կացոյց ժողով եկեղեցական , զոր
 կուէն Սբ սիւնհոգոս . յորմէ կախեւ կան սյժմ Թմ
 եկեղեցական իրողուիք . բայց և ժողովն 'ի գլխաւոր
 իրողուիա կախումն ունի զարքայէն :

Թ . Բարդ և սուրբո՛րդ Ուսումնաբան :

Ի լայնածաւալ Ծին մոսկովաց զնշն աղղք գտա
 նին . զր մոսկովք , կմ աուսք . խազաիք . սամոյե
 սացիք . մորգուացիք . ջերեմիսք . ջուսսք . վոցիա
 ցիք , վոկուզացիք . պերմիակացիք . սիրիանեցիք .
 ոստիակացիք . պարապլինցք . դունկուսք . զաւմուիք .
 պուսասք . եսքուսացիք . իւքագիբացիք . քորիա
 կացիք . քամչաքք . Թաթարք . Ֆինլանտացիք . ես
 աոնացիք . լետտոնացիք . հնդիիք . գտանին անդ և
 յաղգէս մերմէ . այլ և յոյնք . և գերմանացիք . գաղ
 զիացիք . և յայլոց աղգաց եւրոպացւոց : Արդ
 թողեւ զեւրոպայիս , և զարևելեանս , որք 'ի վեր
 ջին ժմկս գնացին անդր , բնիկ մոսկովք , և այլ
 ազնիք նախնի բնակակիցք 'նց' յնջ ք զթագաւորել
 Թ պետրոսի' առ հնրկ բարբարոսք էին , բիրսք ,
 վայրենամիտք , և ամենեկին տգէտք . մինչև զուսումն
 գիտունց մեզս համարիւ . այլ նա ինքն բաղմբրախտ
 արքայն անխոնջ տարժանմամբ , է զի' քաղցրութե և
 սիրով , և է զի' խստութե և սրով ընտելացոյց զնն ,
 և իբր թէ 'ի վայրենուէ ած 'ի քնաղաքականուի . և
 առ հեշտեաւ և ս կարող լինելոյ փոփոխել զնն 'ի
 վաղնջական արմատացեալ բրտուէ , հրաման եհան
 փոխել զվաղեմի տարազ զգեստուց , և զգենուլ 'ի
 ձև զգեստուց գաղղիացւոց . կմ գերմանացւոց . և
 սափրել զմորուս , զոր քաղաքացիք և աղնոնականք
 յանձն առին , թէպէտ բիւմ դժոճարութե . այլ ու
 միկք և շինականք արեամբ չափ հակառակ կացին նմ .
 ընտրելով զմահ , ք սափրել զմորուս . վնյ և զբիւս
 'ի նցէ կտորեաց , սակայն և այնպէս չեղև հնար
 գլխովին 'ի հնազանդութի նոճաճել զնն . ուստի և
 արկ հարկս 'ի վք մօրոճաց . զի որք կամիցին կրել
 զմօրուս , ափ ամի աացէն սյսչափ ինչ յարքունիո :

Այն այժմ քղբացիք և մենդ մեծամեծք և ազնուա-
 կանք ուսաց առ հնրկ զըննուն լն տարազու գաղ-
 դեացուց , մեծածախ ոսկեզարդ յորինուածովք .
 իսկ լն քաղաքական մասին ոչինչ չհասա են յայլոց
 կրթական և զգոնամիտ եւրոպացուց . այլ խառնի
 Ճաղանձք և շինականք՝ մենդ որք հեռի՝ ի քաղաքաց
 բնակին , տակաւին բիրտ են , վայրուդ , և ոգէա ,
 և լի աւելորդապաշտութիք . ուժեղ են և զօրաւոր
 մարմնով , ուստի և տոկան ծանր և դժնդակ աչ-
 խտառեց և տանջանաց . քաջ են և երկայնամիտ ի
 պտղմի . հաւատարիմ և հնազանդ մով ակնարկուեց
 տեսարց իւրեանց , մինչև Է հուր՝ և Է ջուր՝ և Է
 ամ վտանգս՝ կուրորէն մտել զանձինս ի կատա-
 րումն հրամանի տեսարց , խիստ և տարժանելի կեանս
 վարեն . սակայն հաղիւ երբէք հիւանդանան . և ի
 հիւանդուէ սովորական գեղ նյ է օղի , խտոր , և
 բազանիք . իսկ կերակուր նյ է շողքամ , կաղամբ ,
 ոլոռն , փասուլ , մեծամեծ վարունկ , սոխ , խտոր ,
 սունկ , ձուկն , և միս . իսկ բնագլխքն՝ յառի իմն ազգ
 գարեջրոյ . զոր Գուսա կոչեն . և օղի բիւժ , որ և
 հարկաւոր իսկ է նյ սակա խտուէ ցրաուԹէ , և
 խոշոր կերակրոց որով սնանին :

Շինուածք սանց նյ՝ ուր և հնրկ քղբացուց փայ-
 տակերտ է և ազքաաաւէն . զոր շինեն ի գերանաց
 ՚ի վր միմեանց եգեւլոց , և ՚ի չորեսին անկիւնս տանն
 Է միմեանս ադուցելոց . և զմիջոցս որ ՚ի մեջ եր-
 կուց գերանայ՝ լնուն մամուով , կի՛ ձեփեն կաւով ,
 և զյարկ տանն ծածկեն փոքրիկ տախտակօք , կի՛
 շերտիւք փայտից . ՚ի տան չունին սյլ ինչ զարդ ,
 բայց միայն պատկերս ինչ սքց . և երիս տախտակս
 առ որմովք յերիս կողմանս սենեկին , ՚ի նստիլ ՚ի
 նս . և սեղան մի քառակուսի երկայնամե . իսկ առ
 գիւղականս , ուր և առ ստորին կարգի քղբացիս ,
 նաև փուռն՝ ուր եփեն դհաց , է ՚ի սենեակ անգր
 բնակուէ նյ , որ գրեԹէ զչրդ մասն սենեկին գը-
 բաւէ . որ ՚ի վերուստ տափարակ է . յորոյ վր ննջեն
 ոմանք յրնտանեաց , իսկ սյլք ՚ի վր տախտակաց առ
 բայուցելոց առ առաստաղօք տանն կի՛ սենեկին ,
 ահա այս են նյ մահիձք . և փիկ ճրագի՛ գիւղա-
 կանք վառեն ՚ի գիշերի երկայն և նուրբ շերտս չամ
 փայտի : Անեակ նյ սեւացիլ է ՚ի ծխոյ . վն զե վա-
 սարանն՝ որ է հանդէպ փռան ՚ի գետնի , չունի
 պատշաճական ծիմելոյդ , ընդ որ համարձակ ելցե
 ծուխն , ուստի և միշտ լի է ծխով . յորմէ գոյանայ

'ի սենեակս նոյ աղտ ինչ բղէզից բղմ յոյժ' և դար-
 շահոտ . որք 'ի շիջանիլ լուսոյ ելեալ 'ի ծերութից ,
 լնուս զսենեակն . յորոց չիք հնար այլ ազգ զերծա-
 նիլ , եթէ ոչ թ գիշերն ողջոյն միշտ վառել պահե-
 լով զլոյս 'ի սենեկի անդ : Զայս ամ' զոր ասացաք ,
 պարտ է խնամալ զլինականաց , և զուսկաց . քղի
 մեծամեծք և ազնուականք նոյ' յերևելի քղքս ս-
 նին տունս քարաշէնս և մեծակառոյցս . և կարասիք
 տանց նոյ' և եղանակ կենաց' և քղքականութի' չէ

ինչ ըհաս յոյլոց աղնուականաց և քրոսիոյ :

Կանայք նոյ ժրաջան են սնոցոյս օրկանել յերեսս ,
 զի թոճի թէ զամ գեղեցիուի 'ի կարմրութե' հաս-
 տասել ունին : Արք և կանայք կրեն փոքրիկ խաչ
 առ լանջօք , աղքատք կատարեայ , իսկ մեծատունք
 արծաթի , կմ ոսկի . զոր աւնուեն 'ի մկրտութե' , և
 ոչ երբէք 'ի բաց գնեն : Աւ սրահպանուի աւողջուէ
 և մաքրուէ մարմնոյ' երկիցս յեթմնեկին մտանեն 'ի
 բաղանիս . վոյ 'ի տունս ամ' մեծատանց գտանին
 փոքրիկ բաղանիք . իսկ աղքատք' որք չունին բա-
 զանիս , գնան 'ի հնրից բաղանիս : Կարի օգտակար
 համարին աւողջուէ մերկ անցանել 'ի սաստիկ ջեր-
 մուէ սնմիջանոյ 'ի սաստիկ ցրտուի . ուստի և մերկ
 մարմնով թաւալել 'ի ձեան , անմիջանոյ դառնան 'ի
 բաղանիս , կմ 'ի ջերմ սենեակս : Զողջունելն ըզ-
 միմեանս բղմ յարգութի ընծայեն միմեանց , և ևս
 աւաթիկք . բայց 'ի մտանելն 'ի տուն օտարի' նախ ք
 զողջունել զտանուակեր տանն , խաչակնքեն զերեսս
 խոնարհեցուցեալ զգլուխս հանդէպ պատիկերի սթյ
 ուրուք . որ յայն սակս յայնպիսի տեղուջ եգել կայ
 'ի տան անդ , զի թ մտանել 'ի սենեակ անդր , յան-
 դիման երևեսցի մտածողին : Ռաւիկք' և արք սօս-
 կականք' 'ի յանդիման լինելն առաջի մեծամեծաց'
 անկանին 'ի վր երեսաց 'ի յարգուի , և 'ի մեծարանո
 նոյ : Ունին և այլ զնոյն սովորուիս , յորոց զոմանս
 յիշատակեսցուք ստօրե 'ի ճառս կրօնի , և 'ի սատ-
 րագրուէ այլ և այլ ժողովրդոց և աղջաց մոսկովաւ
 տանայ :

Ժ . Լեզու Ուսանաց :

Եղու սոյ ել 'ի լիզուէն սլավաց , ստիայն այժմ
 մեծապէս դանազանել է 'ի լեզուէ անտի . մինչ
 գրեթէ գլխովին օտար իմն լեզու լինել , բայց յար-
 աասանուէն' սր զբղմ մերձաւորուի և զազգակցուի

ունի ը արտասանուէ սլավայ կի՛ վլավայ : Իսկ յեկեղեցական սպառամունս նց՝ խառնե՛լ կան բի՛ւ բառք ՚ի յունաց : Գիրնէ բի՛ւ. 42. որք լը առաւել մասին ՚ի յունաց են . այլ քզի յունական գրովք ոչ կարէին բաղյօգել զա՛մ հնչմունս լեզու՛ին սլավայ , յայն սակս կիւրեղ ոմն անուն՝ որ և կոստանդին կոչեցե՛լ , յաւել ՚ի նո՛ւ և գիրս ինչ յերբայեցւոց . այլ և նշանակեցս ինչ լը հաճոյից , որով զա՛մ հնչմունս իւրեանց կարեն բարւոք բացատրել : Եւ թէ սէա բուն լեզու մոսկովաց մի է , այլ ՚ի Կուս գաւառս բի՛ւ զանազանութի գտանին ՚ի նի՛մ . զի այլ է լեզուն մոսկովայ Կուսին , այլ նովկորոտայ , այլ արխանկէլայ , և այլ ուգրանիայ , որ մերձաւոր է լեզու՛ին լէհաց . իսկ լեզուն՝ սիպէրիայ լը մեծի մասին նման է լեզու՛ին արխանկէլայ :

ԺԾ . Աշնոյ պափմութի , և կառավարութի Ռուսիոյ :

Երանի պատմութիք ուսաց մթին են և անատոյգ . ոչ գորով բաւական ազգային պատմութեանք հաւատոյ բանիւք յայտնարանել . վն զի հնագոյնն ՚ի նցէ նեստոր արեղայն՝ որ ՚ի ժԾ գարու , և ՚ի սկիզբն ժՔ ոչ ա՛մ ուրիք արժանահաւատ երևի , ուր աւանդէ զվազնջական պատմութեա ուսաց . բաց ՚ի վիպասանութէ անտի որ ձգի մինչև ցգալուստ վարեկացւոց ՚ի ուսսիա . զորմէ կարելի է թէ ունեք ՚ի ձեռին զստուգապիր յիշատակարանս : Այլ այս հաւատոյ է , թէ ՚ի հարաւային կողմանս մոսկովայ տանայ ՚ի նախնութն բնակեցան ժղվղք սերեալք ՚ի գլթաց . զորս ՚ի ք գարուն հոնք տարագրեցին անտի : Այնպէս ստոյգ է , թէ ՚ի հիւսիսային կողմանս նր բնակեցան չուացիք , ք սկիւթացիք , կի՛ որ նոյն է ֆինլանտացիք , և եստոնացիք , և յայն սակս մոսկովք զբէրոս լիճն մինչև ցայսօր կոչեն Չափոյի սէրս . որ թարգմանի լիճ չուտասգանի , և ՚ի բարբառ եստոնացւոց՝ Չափոյի եստի : Աւտի և բնակիչք ուսսիոյ կի՛ մոսկովաստանայ՝ մինչև ցլթ գարն առ հնրկ Սիւ-Ռադի կոչէին . ույ և կեդրեւնոս , և զանարաս Սիւ-Ռադի կոչեն զնս , որք զծագումն իւրեանց ունին Դ հիւսիսային կողմանց լէրանցն կովկասու . և զկնի թ գարուն՝ սկսան կռիւ Ռուսոյ , և երկիր նց Ռուսսիա , կի՛ Ռուսսոսքան . յորմէ հեռեկեցուցանեն պատմութեանք՝ թէ Ռուսսոյ էին ժղվղ զնչն ՚ի բոկսուլացւոց . որոց տիրեցին :

և կալան զերկիր նոյ : Բայց յ՞Ղ ք զԺմկս զայսոսինք մտին և սլավք Տժս յայս . այլ չէ յայտ , Թէ երբ հասին նք 'ի հիւսիսային կողմանս նր . որոց խառն էալ և միացել չէ ուսս , եղեն իբր ազգ մի . որք և 'ի 892 ունէին իւրեանց հրամանատարս կմ իշխանս , զերիս եղարս՝ որոց անունք էին ըուրիք , սիւնէոս , և դրուվոր , որք 'ի կողմն պալդիկ ծովուն միացել էին չէ նս , և էին 'ի սերնդոց անտի վարեկացուց : Բուրիք՝ 'ի լատոկս հաստատեաց զաթոռ իւր . սինէոս՝ 'ի պելուդերո . իոկ դրուվոր՝ 'ի դլեակն խափոսք . ոչինչ կարի բացագոյն 'ի բլէսկով քղքէ : Չինի մահուան երկուց վերջնոցս , ըուրիք միայն թգրեաց և եդ զաթոռ իւր 'ի նովկրոս քղք , որ և մեռաւ 'ի 879 . Թողել ժառանգ արուծեն իւր զիկոր մանուկ հասակաւ , յայն սակս մինչև ջժամանել նր յարբունս հատակի , ոչէկ հօրեպոյր նր արեաց փխկ նր . որ 'ի 880 . զաթոռ արուծեն փոխադրեաց 'ի պիով :

Պատմարանք մոսկովաց սրասմեն , Թէ ոչկա կին իկորոյ 'ի 955 հաւատացել 'ի քս , մկրտեցաւ 'ի կոստանդնուպոլիս . և ապա Թոուն նր մեծն վլասիմիր 'ի 980 կալեալ զարուին փխկ սվեդուլաւայ հօր իւրոյ , և առեալ յիւր կնուծի զաննա զաղնուական օրիորդն յոյն ազգաւ , 'ի 988 բնկալաւ զբրիստոնէա կան հաւատս . զոր և տարածեաց չէ ուսսսիս . և մեռաւ 'ի 1015 : Չինի նր թգրեաց սէկոփօք 'ի գիով . որոյ յաւէտ բունակալեալ , ք Թէ օրինաք վարեալ զթգրուին , եարսլաւ եղբայր նր եւ մարտիւ 'ի վր նր , և կալաւ զբոլոր արուին ուսաց . առ սովաւ մեծապէս բարգաւաճել ծագկեցաւ քրիստոնէուին 'ի ուսսիս . սա բաժանել զերկիր արուէ իւրոյ 'ի ժք որդիս իւր , մեռաւ 'ի 1054 : Վլասիմիր մոնոմարոս թգրեաց 'ի գիով 'ի 1112 էն մինչև 'ի 1125 . սա մղեաց պսղմ չէ ալեքսիոսի կոմսենոսի կայսեր յունաց . որ ետ նմ 'ի պարգև զժառգ կայսերական . զոր չէ բղմ Ժմկս Թգրք կմ ցարք մոսկովաց 'ի կիր առնուին 'ի թագադրուէ իւրեանց : Անտրէյ իւրեէ վիչ սոկոլուպսի Թոուն վլասիմիրայ 'ի 1157 զաթոռ թգրուեն 'ի գիովէ փոխադրեաց 'ի վօլոտիմէր : 'ի 1224 առ դուչի կմ չուչի խանիւ որդւով ճղնկիս խանին՝ սկսան թաթարք արշաւել 'ի ուսսիս . և որդի նր պագի խան 'ի մէջ 1236 և 1240 ամաց կալաւ զբովանդակ ուսսիս . բաց 'ի նովկրոս քղքէ : Այլ աղեքսանդր իշխան խոհեմամիս և քաջակորով

անպարտելի աշխատութիւն առ կենդանութիւն Եարոսլաւայ հօր իւրոյ, և զկնի մահու նր՝ զոր փոխանորդեաց, յանդորրութիւն և ՚իշինութեամբ զձ մորուէ իւրոյ. որ և ՚ի 124 յալթուութի մեծ գործեաց ի գէտ շվետաց, և ասպետաց լիզվանիոյ առ նիեվա գետով, և յայն սակա կոչեցաւ Ազեքսանդր նեվոքի: Սա թգրեալ բգմ քաջութիւն և շինութիւն երկրին ամս իբր 18 զկնի հօր նր, մեռաւ ՚ի 1263. և զկնի մահուան նր ասի՝ Թէ առ գերեզմանի նր բգմ սքանչելիք գործեցան, նորին ալագաւ եկեղեցին մոսկովաց կարգեաց զնա ՚ի դասս սբց. և զկնի Տմից պետրոս անկառոյց յանուն նր եկեղեցի և մենաստան մեծաչէն առ նիեվա գետով. և կատարինէ դշխոյն հաստատեաց նոր կարգ ասպետաց, որ ցայսօր կրէ զանուն նորին ազեքսանդրի. իսկ եղիսարեթ գշխոյն դուսար նորին անպարտի՝ ետ շինել տապան արծաթի, և անդ հանդոյց զճխարս նր: Կեմեար ազեքսանդրով չ ք որդի նր, որ նստէր ՚ի մոսքովիա քղք իբրև իշխան, թգրեաց զկնի հօր իւրոյ: իսկ եղբայր նր գանիէլ մեռաւ միով տմու յյ չ ք զնա. ապա և նա ինքն գեմեար վախճանեալ զկեսնս իւր, թգրեաց եղբորորդի նր՝ իւրեէ, ք գէորգ որդի գանիէլի, որոյ զկանցել փոխել զանդի բնակուէ իւրոյ, մնաց ՚ի մոսքովիա քղք. որ այնուհետեւ ելև անթու իւրոց յաջորդաց: Թոռն նր իվան իվանովիչ, որ սկսաւ թգրել ՚ի 1353, անուանեցաւ պաշտուան հաւատոյ. առ սովաւ գրե թէ բովանդակ դուստիա անկաւ ընդ արուք թաթարաց, և լեհաց:

Այլ յաւարա ժե դարուն իւվան վասիլէվիչ ան. եբարձ յձէ իւրմէ զբուծ թաթարաց, հաւ զխազան, և զբգմ փոքրիկ իշխանուիս դուստաց ք իւրև նոճաճեաց, և եարկ զհիմունս աժմեան ընդարձաւ կուէ մոսկովեանն արուէ, անուանելով զանձն Յար. որ առ մոսկովս՝ ուն և առ լիւրիկեցիս՝ թգր լսի. բայց մոսկովք սովորաբար զայն անուն փխկ կայսեր տանուին: Արդի նր վասիլ իւվանովիչ բգմն սարժանեցաւ ի թաթարս խաղանայ, որ և մեռաւ ՚ի նիին բազմապիսով Քիկի: Ապա որդի նր և յաջորդ ան իւվան վասիլէվիչ իշխան զգոն բայց միանգա մայն իսիտ և իորիսս՝ կալաւ անդրէն դիտազան. տիրեաց և աժտերխանու. քանդեաց զլիվանիա. եղ ՚ի լաւագոյն կարգի դուստիա բգմն յայլ և այլ և սար Ծաց ՚ի քաղցրալից հրաւիրանաց նր յորդորեալք, եկին բնակութիւն մոսկովս. առ սովաւ ՚ի

1553 անդրադարձեալ գաին անցս լ արխանկէլ . նմանապէս և սխալերիս յաւուրս սր միացուցաւ ընդ մաս կողմ . բայց տկարացաւ 'ի մարտին' սր լ լէհս և շէտա : Ոմանք սողտանեն իբր չափազանց զխառութիւն սր առ ժողգ իւր . բայց հանդամանք բիրտ և վայրագ բարուց նց' այնպէս սպահանջէր . ապա թէ ոչ դժոճարին էր 'ի հնազանդութի նուճաճել զնն : Չհենցաղօգուտ շինուիս մասկովաց' զոր սա սկսաւ առնել , ապա տարս 'ի կատար հասոյց : Մեռաւ 'ի 1584 . որդի նր Ֆէտօր իւզանովիչ եղև վերջին 'ի առհմէ աստի . զինի մահու սր լցաւ ռուսիա խռովութի 'ի Միս կեպճիչ դեմտարեանց , որք բռնակալեցին անդէն : Այլ 'ի 1612 Ֆէտերովիչ միտայէլի 'ի ոսմանով տոհմէ' թգրել խաղաղացոյց զերկիրն . թէ պէտոն առանց կորստեան : Որդի նր ալէքս միտայէլովիչ էաւ 'ի լէհաց զսմոլէնց քօհնիճ միծագոյն մասսախս ռգրանիոյ . եթող 3 որդիս յերկուց ամուսնունց : Երէց որդին Ֆէտօր յալթօղ գտաւ 'ի պատերազմի լ տաճիկս . իսկ այլ երկու որդիք նորս յերկդ ամուսնուէ' իւզան , և պետրուս թգրեցին 'ի միասին զինի մահու Ֆէտօրայ եղբօր իւրեանց . յորմէ բիւլի խռովութի և անկարգութի տաթեցան , մինչև ուր ուրեմն մեծն և ապա տարս միայնակ կալել զհամօրէն տրութիւն մասկովաց , իւրով խոհական և հանձարեղ կառավարութի անդորրացոյց զերկիրն , որ և բաղմապատիկ շինուիս և ուղղուիս արար 'ի նմ' : 'ի ձեռն դաշնագրուէն նիժդէտայ միացոյց լ մաս կովաստանայ պիճոնիս , և զմասն ինչ քարելիոյ , որ է յձին շիէտաց . հիմեեաց զբէգր . պուրկ քղք , և անդ հաստատեաց զաթոռ թագաւորութե իւրոյ , որ մինչև ցայն վայր լ ամս իբրև 400 էր 'ի մասքա մայրաքղք ռուսաց , կմ մասկովաց . շինեաց և այլ քղքս , իր զօրօնէյ , զգագորով , զբեգրովիք , զգրմնդատդ , զնէւ լասօկա , և զհաւաարինէնպուրկ , և բիւլ բերդս , և ամրոցս . բազմացոյց զմասս . կարգաւորեաց զզօրս , և զուխոն եկեղեցւոյն մասկովաց . հաստատեաց զնախ կարգաքղքականս և կենցաղօգուտս , բարեկարգեաց 'ի ըզժայտվուրդն . եմոյծ գիտուիս , և զնախ արհեստս . եւ մշակել զբիւլ անասպատ ամայի և անբեր վայրս . և զայլ բիւլ շինուիս դարձեաց , յոյր սակս և կոչեցաւ մեծ , այլ և կայսր և ինքնակալ , զոր ժողգ իւր էա նմա . և այժմ համօրէն եւրօպիա զնոյն անուն ընծայի յաջորդաց նր :

Սա 'ի 1694 էառ յիւր կնուէն զԵւդոկսիա Թէոտովնայ . Ի՞ Գուստր Թէոգորոսի . զոր 'ի 1699 արձակեալ , եդ 'ի վանս կանանց . և փխկ նր 'ի 1713 էառ 'ի կնուէր զկատարինէ ալէքսեյեւնայ . որ 'ի 1724 հանդիսիւ Թագ եդ , և պսակեցաւ իբրև դշտոյ կայսրուհի մոսկովաց : Սա Թէպէտ 'ի նոճաստ զարմէ էր , այլ գոչով զգօնամիտ և խորագէտ , զկնի մահու մեծին պետրոսի առն իւրոյ՝ որ մեռաւ 'ի 1725 , Թիբրեաց փխկ նր ի ամս երկուս . զի մեռաւ 'ի 1727 . զոր յաջորդեաց թ պետրոս ալէքսիէվիչ . Թոռն մեծին և ն պետրոսի , դեռևս մահուկ տիգ . որ 'ի 1730 մեռաւ 'ի ծապկէ : Չկնի նր Թիբրեաց աննա գուստր յովհաննու ցորի այրի , յառնէ իւրմէ 'ի դքսէն գուրլանտիոյ , որ 'ի 1732 'ի ձեռն դաշնագրուէ ի պարսից , էառ և զտաղստան , և զշիրվան , և միացոյց զնս ի ռուսիս . այլ զկնի սակաւուց ինքնին հրաժարեցաւ 'ի իորուէ նյ . բարեբախտ դաաւ 'ի պիոզմուենս՝ զոր մկիաց ի դէմ օսմանեանց և Թաթարացն իրխնայ . և յնչ ք զմեռանիլ իւր 'ի 1740 , հրամայեաց զի զկնի իւր Թագաւորեացէ իւլսն Գորդի աննայի տիկնոջ , և սնտոնի ուտալրիկոսի գքսին պրուչլայիայ , և վոլֆէնպիդէլայ , որ գեւ նորոգ ծնեչ էր : Սայլ 'ի 1741 եղիսաբեթ կրտսեր գուստր մեծին պետրոսի՝ ընկէց զնա 'ի Թիբրու Թէ հնիք՝ մարբն իւրով , որ վարէր զԹիբրական իշխանուի փխկ որդւոյ իւրոյ , և ինքն կալաւ զԹիբրու Թին . արար մեծ իշխան ուուսիոյ զկարուչու պետրոս ուտլարիկոս , զգուքսն հօլսացիոյ կմ հօլզալնայ զորդի աննայի երէց քեւ իւրոյ , զկնի ի ունիւոյ նր զգաւանուէն յունաց , և փսիւնչ զանուն իւր 'ի պետրոս Ֆէտրովիչ , որ և կոչեցաւ պետրոս Գ . որ 'ի 1762 'ի մեռանիլ եղիսաբեթի գշտոյին՝ յաջորդեաց՝ զտեղի նր . եքարձ զգիւհանն գաղանի քննուէ . ևս հրաման ազնուականացն մոսկովայ մինչև ցայնժամ անլուր 'ի ուուսիա մտանեւ 'ի պաշտօնատարուիս քղբականս և զինոճորականս՝ կմ ուուսիոյ և կմ այլոց օտար Թիբրուեց եւրոպիոյ , որք խաղազուի են ի ռուսս . արար մասնաւոր ուիտ խաղազու Թէ ի արքային պրուչի . ի դէմ որոյ հինգ ամօք յառաջ գաշնագիր էր ուուսիա ի այլոց . այլ սուլ էղև Թիբրուէ նր . վն զի 'ի նմին ամի 'ի յուլիսի 9 ընկեցու 'ի Թիբրու Թէ , և մեռաւ դառն մահոճամբ 'ի րօքլայ . և Թիբրեայ կին նր՝ թ կատարինէ ալէքսիսիւնայ , որ 'ի 1762 'ի հսկա՝ 30 մեծահանդէս շքով Թագ .

Թագ կապիաց ի մոսքովիա . և հաստատեաց զուխոս
խաղաղուէ, զոր արար այր իւր ը արքային պրուշի-
միշա յայլմական հանդիսացաւ յիմ պոճմուհունս, զորս
միշեաց մինչև ցայսօր . ըարձակեաց զսահմանս Թրուէ
իւրոյ, առեւ ՚ի լէհաց զբովանդակ լիզվանիա, և
զցամաք կղզին իսիւնայ . զոր լը իրուսնոց ժառան-
գուէ յաջորդեաց միաօր սրգի նր պողոս բեդրու-
վիչ մեծ դուքանս առասիոյ առեւ ՚ի նախ յիւր կնուէ
զգուլիէլմինս ՚ի հաստիոյ տարմիջատդայ, և ապա
զսոֆիա իշխանուհին վիդդէմուէրկ սդուդիարայ .
պողոս մեռաւ ՚ի 1801 ը ոմանոց ՚ի կաթոճածոյ, և
ը այլոց այլով մահոճամբ . որում յաջորդեաց աղէք-
սանդր որդի նր, որ և թգրէ ցայսօր :

Արդ յայտ է թէ ինքնակալութեն մասկովաց ոչ է
ընտրուի, այլ ժառանգութի որգւոց յորդիս . յոր
կարեն յաջորդել և կանայք ՚ի պակասիլ արձի . և
կոճարուէ նր է սարգ միասլետական, զի ինքնակալ
նր կմ կայսր՝ է բացարձակ Թր երկրին . որ լը որի-
ճայ՝ զոր արար մեծն պետրոս, ունի իշխանուէ լը
հաճոյից իւրոց անճանել կմ կացուցանել իւր յա-
ջորդ : Երկու քերագոյն առեանք են ՚ի մոսկովա .
մին կոչի Սթ սիւնչոդոս, զոր կացուցանեն արք-
եմպուհք, և եմպուհք, որոց գլուխ է թգրն . և սո-
խնամ ունի ՚ի վր կեղեցական իրաց : Իսկ երկդն՝
Ատեան ուղղիչ, որ հայի ՚ի քղբական իրողութիս :
Բաց յերկուց աստի գլխաւորաց՝ են և այլ զնչն
ատեանք լը զնչն մասնաւոր իրողուէց, որոց գլխա-
ւորքն են, Ատեանն պոճմի : որ հայի ՚ի ցամաքային
ղինոճորուիս . Ատեանն պոճմական հաւուց, և ճո-
վային զինոճորաց : Ատեանն արտաքին իրողուէց,
որոյ գործ է խնամ ունիլ ՚ի վր իրողուէց պատկա-
նելոց առ դեսպանս իւրեանց, և օտար թգրաց
ստաքելոց ՚ի մոսկովա : Ատեանն արդարուէ, սո-
որ լինի բողոքումն յասեկից քառակալաց : Ատեանն
կալոճածոց, որ հայի յիմ իրողուիս պատկանեալս
առ կալոճածս մասնաւոր անձանց : Ատեանն ար-
քունի մտից, որոյ գործ է հաւաքել զեմ արքունի
մուսս, բաց ՚ի գլխահարկաց : Ատեանն քննուէ,
որ քննէ զմասեանս հաշուից . ի զտէֆտէրս այլոց
ասեկից : Ատեանն վճռականուէց, և այլ ևս մասնա-
ւոր ստեանք լը այլ և այլ իրողուէց :

ժր. կնիտ , Արքատուհի , Մասպտ , և Ջորտ Ռաաստիս :

Այնք կի՞մ նշան մտկոմաց վն մտքվիս քղքին յա.
ուաջին Ճմկս էր պատկեր սքյն գէորգեայ ղո.
րավարի հեծեալ յերկվար , որ տիգաւ սպանանէ
զվիշտայ . այլ ցարն իւվան վասիլէվիչ 'ի նշան մա.
կովեանն ինքնակալուէ , եգ սեաւ արծու՛ն երկղլխա.
նի թեաւարած . ունելով 'ի դլուխս երկս թադս ,
և յոսան դաւազան արքունի . և ոսկի խնձոր կայ
սե.րական . իսկ նախնի կնիքն ուսաց էր 'ի վր կրծոց
արծու՛նցն՝ և շուրջ զնովաւ՝ այլ ևս վեց նշանք , ի
աժտէրխանու , սիսէրիոյ , նովխորտայ , իսաղանայ ,
գիովիայ , և վօլօսիսերայ :

Արքատուհի ինքնակալին է զայս օրինակ . կայսր ,
և ճրպեք հաճօրէն ուսաստիս : Ինքնակալ ուսաստիս , գի.
վիայ , վելօփեբայ , նովխորտայ . Յար իսաղանայ , աժպեբ.
խանու , և սիպեբիոյ . ՏԻ Բէսիսիայ . Ձէ ի իշխան սօլէն.
գօայ . Գաւթս էսպանիայ , Լիվնիայ , և գարեւէա . թի.
դիւբայ , իւլիբայ , Բեբիայ , պաւլարոյ , և սյլոց Տայ ,
թուեւով զգլխաւոր նահանգս և զՏս յորս ձգի
իշխանուէ նր : Տարեկան մուտք կի՞մ հաոք տրուեն
ուսաց յնջ ք զմեծն սկտրոս հազի՛ն հասանէր 'ի
4 կի՞մ 'ի 5 միլիոն ուուպլի . յաւուրս Ե ելիսարեթի՛
եհասս 'ի 20 միլիոն , սյժմ հասանէ միլիւն 'ի 45 մի.
լիոն ուուպլի . Թող զոր անոււ 'ի սիպեբիոյ . վն զե
մեծ մասն ժողալբոց սիպեբիոյ 'ի վճարումն հար.
կաց՝ ոչ տան պատրաստական դրամս , այլ մուշ
տակս , կի՞մ մարթս զնչն վայրենիանանոց : որք ոչ
փակին՝ ի նախագրեւ գումարն . նոյննիս և ոչ ալիւրն ,
և գարին , և այլ դարմանք կերակրոյ , զոր տայ ժո.
զովուրդն զինուորաց . սակայն և այննիս առ համե.
մասութ ըարձակ տարածուէ սյսր տրուէ , սակաւ
են մուտք նր . որոյ պի՛ճան է նու՛տալու ի բնակչացն .
վն զե բի՛ժ ըարձակ տեղիք կան միան անդործ , և
անբնակ ի մարդկանէ սակս ցրտաստուոյց դրից նր :
Իսկ վն զօրացն ուուսիոյ գիտելի է , զի յաւաջին
Ճմկս չունէր կանոնաւոր զինուորս , այլ ի Ճմկի
հարկաւորուէ աշնու՛ականք նր պարտապան էին
զինուորիւ . յորոց գլխաւ սրքն զպտուտն սպարապե.
տայ , հաղարապետայ , հարխւրապետայ՝ վարելին ,
իսկ 'ի ստորին կարգի եղելքն՝ զպտուտն ստակական
զինուորաց . և 'ի թօշակ առնուին դրամս . և փոք.
րիկ կալուածս էրկրի , զոր փոմե սախկոյնն : Այս
է .

իւ վան ցարն վասիլէվիչ՝ հաստատեաց գունդ մի կանոնաւոր զորաց որք կոչէին Սէրէլցի . զորոց յեւայ երարձ մեծն պետրոս ան . և եդ նոր կարգ 'ի զինուորուէ . զոր յաջորդք նր կատարելագործեցին . սուտի այժմ զինուորական զորուէ մասկովաց հոգաւ կաւոր է ոչ միայն յասիա . այլ և յեւրոպիա : 'ի 1762 'ի բէդրուրի հանդէս արարաւ զորացն . և դասն կանոնաւոր զորք 355388 . հեծեղք և հեռակալք բաժանեալք 'ի ժիք գունդս : Եւ բայց 'ի այնէ 295764 խաղախք և զալմուխք . որոց գումարն առնէ 651152 . այս էր Թիւ ցամաքային զորաց : Իսկ 'ի ծովու չուներ բնաւ ինչ զորուի նախ ք զմեծն պետրոս . զի Թէմիւս ունէին մասկովք նաւս վճուկանուէ 'ի պալդիկ , 'ի սաւնապատ , և 'ի կասպից ծովս , և 'ի ծովն ազախու , ոնց և 'ի սեւաւ ծովու , այլ և 'ի մեծամեծ գետս , բայց ոչ նաւս պիտիմականս . ապա նա ինքն մեծն պետրոս նախ առաջին եւ շինել նաւս պիտիմ զինն ձեով մեծամեծս և փոքունս . ծաղկեցոյց և զարչեատ նաւաշինուէ , և նաւարկուէ . վնյ 'ի 1746 ունէին մասկովք 24 մեծամեծ նաւս պիտի . և այլ ևս 16 փոքրագոյնս այլ և այլ ձեով . և 102 ցոկանաւս . այս է՝ չէքտիրիս . իսկ բովանդակ Թիւ ծովային զորաց էր 10570 . յորս էին 7701 նաւավարք : 'ի Բիկս ք կատարինէին առուել ևս կատարելագործեցաւ ծովամարտիկ զորուէ մասկովաց . ոչինչ չհասա յայլոց մեծամեծ արուէց . նոյնպէս և յաւուրս ան պօղոսի որ մեռաւ 'ի 1801 :

ԺԿ. Արծն Ուսումնական :

Բարս պատմագրաց ուսուաց՝ զառաջինն մեծ գլխոյն իւրեանց օլկայ անուանել՝ 'ի 955 կմ լւ պէրփէսուժէն կոստանդեայ 'ի 946 գնացեալ 'ի կոստանդնուպօլիս , եղև քրիստոնեայ ընկալեալ զնք մկրտուին . ապա 'ի 988 նաև վրատիմիր մեծ իշխանն մասկովաց՝ և Թոուն նորին գլխայի՝ գարձաւ 'ի քրիստոնէական հաւատս . որում զհետ գնացել և ժողովքդեանն , և նք մկրտեցան . որով և ծաւալեցաւ քրիստոնէութիւն յառաւելագոյն մասին ուսասիոյ . Թէպէտ սմանք զայս պատմութիւն երկրայական կոցուցանեն . քզի առեն , Թէ ծիրանածինն կոստանդին որ մանրական գրեաց զպատմութիւն գնալոյ օլկայ գլխոյն 'ի կոստանդնուպօլիս , բնաւ ինչ ոչ յիշատակէ վն մկրտուէ նրանդ . այլ զնորդ և իցեալ

զոր չէ տեղւոյս քննել, այս յայանի է, Թէ ուր
կիմ՝ մոսկովք՝ ՚ի յունաց ընկալան զքրիստոսնեակոսն
հաւատս, ք Նիկիւ առին և զծէս նց. Թէ ուր են,
որք տանն՝ Թէ մը առսքեալն անգրեաս զառաջինն
քարոզեաց զաւետարանն քնի ՚ի մոսկովս. այլ այս
պատմուի չունի բնաւ զհիմն ինչ հաստատուն: Աւ
տի մոսկովք ՚ի սկզբունէ անտի քրիստոսնեուն իւր
եանց՝ ունին զգաւանութի և զծէս յունաց. ուր և
մետրապոլիտ նց մինչև ցֆետօր իվանովիչ ցարն էր
ք պատրիարքսուն յունաց կօստանդնուպօլսոյ: Եւ
Թէպէտ ՚ի ժիք դարուն հայրապետք հռովմայ բզմօ
ախտաւ եղեն հաւանեցուցանել իմքնակուլաց մոս
կովաց դալ ՚ի միուի հռովմայ եկեղեցւոյ, այլ քու
նայն եղեն վաստակք նց. ուր և ջանք սորբունեան
նծարանից փարիզու. որք ՚ի քնալն մեծին պետրօս
սի անդ ՚ի փարէզ՝ ՚ի նոյն յորգորեցին զնա:

Արք՝ մոսկովք ք սովորուե յունաց՝ բիւմ և երկտք
պահս պահեն, յորս հրաժարին ՚ի կաթմնեզինաց,
քանջարք և արմաեօք և եթ շատայեւ, բայց եր
բեմն ուտեն և ձուկն. Թէպէտ այժմ այս խտուի
պահոց առ ռամիկս և առ շինականս և եթ պահի. յա
ձախեն յեկեղեցիս. յորս ՚ի մտանելն տառի պատ
կերաց սրց խոնարհեցուցանեն զգլուխս, և խա
չակնքեն զերեսս կօտօտի քօկուտի. ք Տր ոգորմա
ասելով. զոր բիւմ անգամ կրկնեն, զնոյն առնեն և
յանցանելն առ եկեղեցեօք. նաև սովորուի անին
դարձուցանել զերեսս առ եկեղեցի ինչ. և ստեպ
խոնարհեցուցել զգլուխս խաչակնքել զերեսս, և
ասել մը ողորմեա: Բիւմք ևս և յերեւելեաց և ՚ի մե
ծամեծաց՝ ՚ի նշան խոնարհուե և աղաչարուե ան
կանին ՚ի զի երեսաց տառի եկեղեցւոյն. և որք
ունին յանձինս զի իզձ անմաքրուն, կիմ ծանր ինչ
մեղաց, ոչ մտանեն յեկեղեցին, այլ մնան արապոյ
առ գրան նր: Ստեպ հնչեցուցանեն զզանգակս,
զի զձայն զանդակաց համարին իբրև իմն ՚ի պաշտօն
նոյ պատշաճել. յայն սակս կօրի յամախուի է անդ
ղանդակաց. բայց քզի ՚ի հնչեցուցանելն՝ ոչ շարժեն
զղանդակն ք սովորութի այլոց եւրոպացւոց, այլ
զլեզուս և եթ, նմին իրի ձայն նց չէ այնչափ ինչ
քաղցրահնչիւն: Չածային պաշտամունս ՚ի բարբառ
շրաւաց կատարեն, ուր և ձծաղունչ նց է ՚ի նոյն
բարբառ. չունին յեկեղեցիոն ռազարանս, այլ փիկ
նռազարանաց են քաղցրաբարբառ երգեցիկք նց,
որք այնչափ քաղցր, և այնչափ արուեստաւոր ներ.

գտնակու թ երգեն, մինչև գրեթէ ոչինչ զնշնիլ 'ի քաղցրանուագ երգեհոնաց :

'ի մէջն ժէ դարուն բաժանու մն իմն կի՛ հերձուած անկաւ 'ի մէջ մոսկովաց . որոյ պի՛նձուն այս եղև , զի նիկոն պատրիարք նց՝ արար փոփոխութիս ինչ յեկեղեցական պաշտամունս նց , և բզ՛մ ուրեք ուղ- դագրեաց զպտրգամատոյցն , և զայլ եկեղեցական գիրս նց թ բուն բնագրացն յուեաց . չ որ բզ՛մք ոչ հաւանեցան , համարելով զայն՝ նորամուտ և ինք- նահար փոփոխութիս . վոյ և 'ի բաց հերձան 'ի նի- կոնէ , և 'ի համախոհից նր , կոչելով զանձինս ա- ւանդապահ նախնի կրօնի , իսկ զնիկոն նեռն . և ոչինչ համարէին զքէնյու- լին տուել 'ի նմէ , և յայլոց նր համախոհ եկաց , և ասէին , ույ և այժմ ասեն , յեկեղեցին մոսկովաց չիք ճշմարիտ և օրինաւոր յա- ջորդուի եկաց , և ոչ ճշմարիտ քէնյու- լի . վոյ ար- համարհեն զիմ քէնյական պաշտամունս նց՝ ոչ տան նց միրտել զմանկունս իւրեանց , և ոչ ասնուն հա- ջորդուի 'ի նցէ . և զև միանգամայն ասացից՝ օրինչ լինի 'ի գլխաւոր եկեղեցւոյն մոսկովաց , զիմն ու- նայն և իբր քղքական գործողութիս համարին : Իւ- չ հկնկն՝ պնդեն թէ քէնյու- լի երկցանց իւրեանց իջանէ 'ի յովսեփայ պտրիարքէն օրինաւոր յաջոր- գուի եկաց . այլ քէնյ. ք նց 'ի ծածուկ են , զորս ինքեանք միայն ճանաչեն : Սմանք ասեն թէ սք ու- նին և եկն մի , որ ձեռնագրէ զքէնյս նց . և բնա- կի աւ վեղուկայ վտակաւ՝ որ մտանէ 'ի վոլկա , կի՛ էթիլ գեան : Իսկ այլք պնդեն , թէ չունին , եկն . այլ պարզ քէնյ. կի՛ երկցագոյնք 'Յականաց՝ ձեռնագրեն զքէնյս նց . որ եթէ ճշմարիտ իցե , յայտ է թէ չիք առ նո՛ ճշմարիտ քէնյու- լի . քղե պարզ քէնյն չէ կարող ձեռնագրել զքէնյ , և ս առա- ւել Յականն : Բաղում և այլ կեղաս գնեն 'ի վրո- սց պատմաբանք , այլ յոլովք յայնցանէ անհաւատա- լի երեխն . թէկոս այս ճշմարիտ է , թէ բզ՛մ աւե- լորդ պաշտութիս ունին . և թէ 'ի Ժվս՝ յորում հաւածել լինէին 'ի թիգրացն մոսկովաց , օրինաւոր համարէին զանձնաստանունն : Սք 'ի բուն մոսկո- վաստան կի՛ 'ի առասիա չեն այնչսփ ինչ բաղմաթիւ , այլ 'ի սիպերիա բզ՛մ են յոյժ . ույ և առաւել մասն բնակցաց գօմքայ , և դարայի . և բզ՛մք և ս բնակին յանտառս հեռաւորս . զորս նք միայն ճանաչեն , որք 'ի կողմն նց են . 'ի սցէ են և համարեն սեմէլ- եան խաղախք , և նք՝ որք առ ամն կի՛ թէն գետով

բնակին : Մեծն պետրոս ջանաճնար եղև բաժնալ
 կի՞ գէթ նաճազեցուցանել զնս , կրկնապատկելով
 զհարկս 'ի վր նց . և պատուելելով զի նմքին կա
 պերսս գունազայն կրկսցեն 'ի վր հանգերձից կախ
 եալ զթիկանց . այլ ինչ ոչ շահեցաւ : Գրասին 'ի
 ռուսիս և լուսերականք բիւլք . մենք 'ի քառան'
 որք յճնագայն լի արուք շէտաց էին , նոյնպես և
 մահմէտականք բիւլ յոյժ . այլև կուսապաշարք , և այլ
 զնչն ապանդաւորք , մենք 'ի հիւսիսային տարիան
 կողմանս . զորս ստորև վերստին օւնիւմք յիստա
 կել . և առ 'ի դարձուցանել զնս 'ի քրիստանեական
 Հաւատս . կառուցաւ 'ի ռուսիս գաղտոց վս տա
 բաժման հաւատոյ . և առի , թէ որ լի օրէ բիւլք 'ի
 նցէ մերտին . այլ եբք 'ի բաղուսն բունի . վնկ և
 սրաթիւ կան մնան յառաջին կուսապաշտուէ իւրեանց :

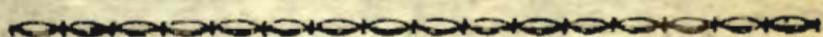
ԺԴ . Բաժանան Ռուսիոյ :

Ղ շխարհագրէք պէտնոս օրինակաւ բաժանեն զայս
 մարուէ և զՅ . ոմանք բաժանեն լի հանրայնս 'ի
 Հիւսիսային' և 'ի Հարաւային' . այլք յԱլբանիան' և
 յԱլբանիան . իսկ պիշինկ յԵւրոպական' և յԱսիական .
 լի որում այս լարձակ մարուէ ձգել տարածի լի մա
 սին յերասիս , և ի մասին յասիս . որ և յանկա
 գոյն թուեցաւ մեզ : Արդ' լի այսմ բաժանման այս
 համատարած մարուէ նախ լի հանրայնս բաժանի
 Եւրոպական . և յԱսիական :

Եւրոպականն գրձլ յերկու անհաւար մասունս բա
 ժանի . ի 'ի Փոքրագոյն , և 'ի Մեծագոյն . Փոքրագոյնն
 պարագրէ զիւրան' զորս յետոյ առին մոսկովք 'ի
 շէտաց . որք են իսկրիտ . Ալեքէտ , լի որում և Եւ
 դանիա . և մասն ինչ Քարէլիոյ , ի քառն Ալպուրիոյ .
 և յայնտակս 'ի նասինի Տաջոյցս արտաքոյ սահմանաց
 ռուսիոյ գնին սքաւ : իսկ մեծագոյնն պարփակէ
 զՄեծն ռուսիս . զՓոքրն . և զՍպիտակն . մեծն ռուս
 սիս գրձլ բաժանի 'ի հինգ կուսակալուիս . կի՞ 'ի
 մեծամեծ նհնցս . որք են Մուսկով . Նեկորոս . Ալբան
 իել . Նիժնի Նովորոս . և Վերոնետոյի : Փոքրն ռուս
 սիս բաժանի 'ի Գիւրիա , և 'ի Պելլորոս : իսկ սպի
 տակ ռուսիայն պարագրէ զՄոսկովք , և զայլ գա
 ռառս Արշակիոյ , որք 'ի 1773 անկան լի արուժի
 մոսկովաց , զորս 'ի լէհ 'ի ճառս ռուսիոյ լիգվանիոյ
 ստորագրեցաք :

Իսկ տարիական մասն մոսկովեան մարուէ' որ լի ար
 ձակ :

ձակ է յոյժ, և բողանգակէ գրեթէ զերդ մասն ա-
սիոյ՝ 'ի չարս կուսակալուիս կի՞ 'ի մեծամեծ նէնգս
բաժանի . որք են Աջփերիտն . Օրէնպարի . Խազան, և
Սիպերիա : Իւր այս ամ կուսակալուիք՝ կի՞ նահանգք՝
դի՞ձլ բաժանին յայլ և այլ գաւառս . զորս ը կարգի
ընթացից Յագրուես՝ պարտ էր յաօրական մասին
ստորագրել . բայց քզի համօրէն Յագիրք զուգա-
յարեն զսա ը եւրոպեան մասին, դոյնով միահցորդ
ը նմ՝ 'ի դէպ վարկաք և մեք զնոցայն ունեւ շաւիլ .
միանդամայն և առ դիւրուի ընթերցողաց, ուզ զի
զբողանգակ միաստանի ուստիական տրուին ունի-
ցին առաջի աչաց, և մի հարկեսցին առտ անգ տու-
տանիլ :

Ռուստիա Աւրուպիոյ :

'Նահանգ ամ . Ինկրիա :

Այս նահանգ՝ որ ը գերմ՝ կոչի Ինկերմանդանք .
ը ուսս՝ Ինքտայա զեմէա, յանուն Իսթօրա .
կի՞ Իսթօրա դետոյն, որ սովորաբար Ինկեր կոչի . իսկ
արեւմտեան մասն նր՝ 'ի հն՝ Իմնա, անկանի 'ի մեջ
ծոցոյն Ֆինլանտայ, և լատոկա ծովակին, և քարե-
լիոյ, և ուսաստանի անձկարար ասելոյ . Երկայ-
նուի նր առաւել է ք զ120 մղն . նոյնչափ գրեթէ
և լոյնուին : Գլխաւոր դետք նր Աւա . Սիտա .
Դաւա . և Նելա . որ մեծ է և սրբնթաց, և նա-
ւարկելի . ելանէ 'ի լատոկա ծովակէն, և անցել ը
բէգրայուրկ քզքն՝ ուր բաժանի 'ի բլմ առաջս, և
գործէ զնրն կղզիս, ասլա մտանէ 'ի ծոցն Ֆինլան-
տայ առ նովն քզքաւ : Երկիր նր լճային է և ճախ-
ճախուտ, սակայն ուրեք ուրեք են և անգաստանք
արգասաւորք, և արօտք անասնոց : Բնակիչք նր յու-
սաջագոյն մինչ 'ի ձեռս շվէտաց էր, լուտերական
էին բովանգակ, բայց այժմ դտանին 'ի նմ և բազ-
մաւթի առսաց : 'ի ժգ դարուն էր ը տրուք ու-
սոց . յետոյ էանց 'ի ձեռս շվէտաց . որք ը երկար
Բնի ափրեցին նմ, ապա 'ի 1702. անգրէն յինքեանս
ընկալեցին մնակովք . յորոյ 'ի տրուի հաստատեցան
'ի գաշնագրուէն նիժգէտայ և ապոայ : Իսկ գլխա-
ւոր աեղք նր են հետադայք :

Հեռաւոր անդիաց, զոր պարտ է գնել պատրաստա-
կան գրամով. որ ծանր էր ազնուականացն այնոցիկ,
որոց փարթամուին էին բերք երկրի, և չունէին
յաճախուի պատրաստական գրամոց: Սակայն ոչ
կարելով զգէմ ունել հրամանի արքային, սկսան շի-
նել անդ. տունս. ոմանք քարաշէնս, ոմանք փայտա-
կերտս, իւրաքանչիւր թ իւրում կարի. և այսպէս
օրթօրէ Քարձակէր քղքն: Գրէ մովբէր, թէ նա ինքն
ն պետրոս 'ի 1713 պատուիրեաց 10 հզր տանց կի՞
գերդատանաց 'ի մուքվիա քղքէ փոխադրել 'ի բէդը-
պուրկ. և զվաճառս զոր տանէին յարիանկէլ անդ-
խուցանել. և այլ ևս 12 հզր տունս յայլոց սահմա-
նաց իւրոց՝ և տածել անգր, տուել ամցն մեծամեծ
արտօնուին. որով 'ի սուղ Ժմկի գտան յայս նորա-
կերտ քղք 34550 տունք: Այլ մահ նորին մեծին
պետրոսի խափանեաց զկորուսն նր. և նորակերտ
շինուածք մեծամեծացն մակողաց անբնակ և ան-
խնամ լքեալ յեղծումս և յապականուի գնային: Բայց
տար յետագայ ինքնակալք 'ի սուղ Ժմկի 'ի կատար
հասուցին զքղքն. վնջ այժմ է մի 'ի մեծամեծ հոյու-
կապ՝ բաղձամարգ՝ և բազմավաճառ արքայանիտ
մայրաքղքցն եւրոպիոյ, կառուցել թ մասին յինկ-
րիա, և թ մասին 'ի Ֆինլանտիա 'ի վր կղզեաց, զոր
ձևացուցանեն զնչն առտըք նեվա գետոյն. և թ
մասին 'ի ցամաքի:

Երկայնուի նր է իրրև 4 մղոն, նոյնչափ գրեթէ և
լայնուին. չունի պարիսպս, և ոչ գրունս. այլ ար-
ձակ է յամ կողմանց, և բաժանել 'ի զնչն կղզիս:
Փողոցք նր լայն են և ուղղագիծ. և հրապարակքն
Քարձակք, ոմանք սալայատակք, այլք տղմուտ. այլ
օդ նր չէ այնչափ ինչ լաւ սակս շրջակայ ձախին տեղ-
եացն: Եւ է գլխաւոր վճիտեղի համօրէն ուստիոյ-
ուր գրեթէ յոմ ծովեզերեայ Տաց յաճախեն նաւք
բառնալով անտէ գրերս Յի ուսաց, և փոխարէն
բերելով անդ զնչն վաճառս, որոց պէտս ունին,
և զորս թոյլ տուել է մուծանել անգր. զի են ինչ
ինչ մեղ արուեստակերտք արգելելք 'ի մուծանել
նա զի իւրեանցն վաճառեոցին. քզի այժմ և անգ-
ծաղկել են, և օր թ օրէ ծաղկին արուեստք, և բաղ-
մանան գործարանք: Բնակիչք նր են յայլ և այլ աղ-
գաց, վնջ ունին զայլ և այլ բարս, և զսովորուիս
և զվճուս: 'ի 1750 հանգէս արարել բնակչաց նր
բաց 'ի փոքրիկ տղայոց, գտան 'ի նմ բուն բնակք
արք 27557. կանայք 22209. ծառայք 8941. աղախ-

նայք 4700. որոց գումարն առնէ 63417. օտարազգի պաշտօնատարք հանդերձ ընտանեօք իւրեանց 247. Ճանապարհորդք ազգայինք, քի բուն մոսկովք որք յայնժամ գտան անդ արք և կանայք էին 8201. իսկ օտարազգի անցաւորք Է այր և Է կին 2415 : Իսկ 'ի 1760 թիւ բնակչացն գտաւ առաւելէ 75 կմ ք 6000. Ը հաշուին որ արարաւ 'ի 1789, գտան 'ի նմ որք 217948. վնց այժմ սովորաբար ասի լինէ Լյայս քոք 220 հար : Եւ իբ առ հմրկ լն կրօնից խառն են . ք մոսկովք, որք ունին զգաւանուի յունաց . և լուսեւրականք, և կալվինականք, որք ունին սեփական եկեղեցիս, և հրապարակաւ կատարեն զպաշտամունս իւրեանց . զի չիք անդ արդեւք ինչ վճ կրօնից : Են անդ և յազգէս մերմէ, յորս Կոստանին և մեծատունք երևելիք :

Համօրէն բէգրուորկ քղքն ասի ունել 25 եկեղեցիս ռուսաց . 2 գլխաւոր եկեղեցիս լուսեւրականաց գերմանացւոց . և բաց յայսցանէ՝ նաև այլ իւրաքանչիւր ազգք ունին անդ սեփական եկեղեցիս, և շվետք, ֆինլանտացիք, գերմանացի և գաղղկացի կալվինականք, անգլիացիք, հոլանտացիք, այլև ուղղափառ լատինք ունին մեծաշէն եկեղեցի . ուր և աղդ մեր, զոր 'ի վերջին ժմիս շինեցին, և յետ այնորիկ 'ի մերումս ժամանակի բացին անդ և տարան հայկական ուր և տարաբեցան գրեանք ինչ : Բաց յեկեղեցեաց աստի՛ յորս սահաւք գտանին մեծաշէնք, ունի և բարձ մեծամեծ հոյակապ շինուածս . յորոց գլխաւորքն են բերդն, որ գոլով 'ի փոքրիկ կղզւոյ 'ի միջուկէտ անդր քաղաքին, ոչ այնչափ է 'ի պաշտպանուի նր ք թէ 'ի զարդ, և յայլ զանազան պէտս . ձև նր է վեցանկիւնի : շինեալ լն արճեւստի այժմեան զինուորական ճարտարպետութե . և քաջ վառեալ հրաղինուք . 'ի ներքոյ բերդին՝ բովանդակ են գետնափոր կամարակապ տեղիք, կարգեալք յայլ և այլ պէտս, ուր 'ի կողմն մի՛ է բանտ վասն չարագործաց, յայլում՝ փողերանոցն, այն է՝ զարպիսանեն, և հին գիւժանն արքունի մասենից : Ընդ մեջ բերդին է գլխաւոր եկեղեցի քաղաքին, նոճիբէ քն պետրոսի և պողոսի . անդ են հոյակապ դամբարանք մեծի ինքնակալին պետրոսի, և այլոց ինքնակալաց և գլխայից ռուսաց յաջորդաց նր : Ի բերդի անդ է փոքրիկ նաւակ մի լն ձեոյ նաւակաց հոլանտացւոց, զոր ասեն շինէ Լ մեծին պետրոսի ձեռամբ իւրով : Յամում աւուր երկիցս, ք 'ի ծագել և 'ի մաս

մտանել արեգական՝ հրազէնս արձակեն՝ ի բերդէ անտի առ կանոնաւորուի նաւալարաց : ՚ի միու մե ՚ի բրգանց նր՝ ՚ի կողմն արքունեաց՝ կանդնեալ կայ միշտ դրօշ լը սովորուե հոլանտացւոց, զոր յաւուրս տանից փոխեն, դնելով կարմիր արծոճանչան. ուր և զշջակայ բրգունս և զաշտարակս լուսաւորեն լապտերօք :

Ըսւրջ զբերդաւս ՚ի բնիկ բէգրապուրկ կոչեցեչ կղզին՝ են բիւմաթիւ տունք. այլ լը առաւել մասին փայտաչէնք և անշուքք. ուր չիք այլ ինչ վայելուչ տեսանել, բայց քանի մի եկեղեցիս ուսաց, և պանդակս կմ իջլանս օտարաց, և որգոսայն ուր վա վաճառին կերակրեղէնք : Անդ է և փոքրիկ փայտակերտ տունն, զոր մեծն պետրոս տեա շինել ՚ի բնակուի իւր, յորժամ զառաջինն դնաց անդ ՚ի հիմնել զայս քիչք հոյակապ. յետոյ ՚ի մշտնջենաւորել յիշատակի նր, այն տունն փոքրիկ պատեցաւ քարակերտ որմովք ամրածածուկ ձեղձամբ : Արքունի սպարանքն ձմերոցի մեծ և հոյակապ շինել յեղիսաբէթէ գշտոյէն ՚ի ձև երկայն քառակուսի. երկու երկայնագոյն կողմանք նր՝ են 700 ոտնաչափ անդդիական. իսկ այլ երկու կողմանք՝ 450. և բարձրուին 70. և է կրկնայարկ, բաց ՚ի ստորերկրեայ շինուածոց. առաջնոյն սիւնքն են լը յանիական ձևոյ, իսկ երկրին կորնթական. մեծ ճակատ նր հայի լը հարաւ : Յայս աղաբանս զառաջինն բնակեցաւ ՚ի 1762 ր պետրոս ինքնակալն, թէպէտ չեւս էր ամ իրօք կատարել : Անի ՚ի ներքս անդ հոյակապ մատուռն կմ եկեղեցի, և բիւմ մեծամեծ սենեակս զարդարելա մեծագին զարդու. երևելի են և գլխաւոր սանդուխք նր : Ը որս ելանեն և իջանեն դետպանք օտար թագաւորուեց՝ յորժամ դնան հանդիսիւ առ ինքնակալն : Բաց յսպարանից աստի՝ է արքունի ամառանոց փայտաչէն ժայարկ՝ այլ չքնաղակերտ. և առ նովաւ քանի մի տունք քարաչէնք, կարգելք ՚ի բնակուի արքունի սպասաւորաց. այլև պարտեղք վայելուչք, յորս մին յաւէտ երևելի է սակս ճարտարագործ մարմարիսնեայ արձանացն, որք կոփեցան յիգալիա. յորս հռչակաւոր են երկու արձանք մօտ յարոճեցատակերտ քարանձաւն, որք յանդիման տունեն զհաւաա և զկրօն. մենդ սակս քաջարոճեցա քողոյ արկելոյ զգլխովք, լը որ վայելչատէս երևին գեմքնց : Աստի անցել լը փողոցն կոչեցեչ լը գերմ

Միւլեի քառսէ. ուր է կայսերական մեծ գեղա
 I 3 վա

վաճառանոցն 'ի ձախակողմն հրապարակին , հանդէպ
 նորաչէն ձմերուցի արքունեաց , աեսանին միաշար
 սուղք քարաչէնք վայելչակերտք , որք ձեացուցանեն
 զփողոցն կոչեցե՛լ Գլայն Բլէիօն շրտուէ : Կոյննպս և
 հանդէպ ծովային զինարանի' է միւս ևս միակցորդ
 կարգ համանման քարաչէն տանց 'ի մի կողմն . իսկ 'ի
 միւս կողմն՝ Մոյտ վտակն , և 'ի միջի ճննչ գեղե-
 ցիկ Մորտօն անուանե՛լ : Անդ են և նախկին ձմերուց
 արքունեաց փայտաչէնք , ուր բնակէր ինքնակայն
 հնիրձ պալատականօք , յորժամ շինէին զնախագրե՛լ
 քարաչէն նոր արքունիս : Մերձ ձմերուցի արքուն-
 եաց՝ է ծովային զինարանն , ամրացուցե՛լ հաստա-
 կառոյց պատուարօք , և Տ աշտարակօք , շինե՛լ բազ-
 մաթիւն ռմադործեօք . ունելով բարձր աշտարակ
 կարծրաձեղուն պղնձապատ ոսկեճաճանչ . զոր ամ
 նաւք հասե՛լք անդր , ողջունեն արձակելով հրաղէնս .
 և անախ անգրէն պիննեն նոյնօրինակ արձակամար
 հրաղինուց . առ սովաւ 'ի տեղուջն կոչեցե՛լ Մորտէշ
 դստանին հննչ նաւք պոնզմի խարսիտաւք : Արքունի
 ձեմարանն դիտուէց քարաչէն և հոյակապ հիմնե՛լ
 'ի 1724 'ի մեծէն պետրոսէ . 'ի 1747 հրկեզ եղև .
 այլ յետոյ վերտօին նորոգեցաւ . յորոյ վր 'ի մէջն է
 աշտարակ բարձր ՚ի պէտս աստղաբաշխուէ . անդ է
 և գիւննն ձեմարանին . և արքունի դրատունն .
 յորում 'ի 1762 էին 25000 հասոր գէրք . և այլ ևս
 1826 հասորք 'ի բարբառ մակովաց . որք օր լժօրէ
 միտ առաւելուն . յորս ը այն Ժիկս էին 627 ձեռա-
 դիր մատեանք : Էւ հանգիստարանն՝ ուր հաւաքեալ
 պահին պէսպէս նորանշան իրք բնականք և արուես-
 տականք . և պատուական դործիք զննչք բնական
 փիլիսոփայուէ և չափաբանուէ : Այլև զննչ գոր-
 ծարանք , յորս տպագրեն դիրս . կազմեն զապագր-
 եալսն . ձուլեն գիրս 'ի պէտս տպագրուէ . քան
 դակեն 'ի պղնձս . նկարեն պատկերս . շինեն զննչ
 դործիս : Անդ յաշտարակի էր և հռչակաւ որ գունան
 պղնձի , կոչեցե՛լ կողդորայ . զի 'ի կողդորք քղբէ
 'ի 1714 տարաւ անդ . որ 'ի 1747 'ի միասին ը շին
 ունաճոյ ձեմարանին գրեթէ բովանդակ այրեցաւ .
 այլ ապա անգրէն շինեցաւ բազմապատիկ ծախիք :
 Միջին արամագիծ այսր գնտոյ՝ է 11 ոտնաչափ .
 ունի փոքրիկ դռնակ , 'ի միջի անդ սեղան . և շուրջ
 զոտաւ նստարան . ուր կարեն մտանել և բազմիկ
 10 կմ 12 անձինք . և նկատել զչըջանս գնտոյն . յո-
 րոյ 'ի ներքին խորոփիս կան ձեւեցե՛լ պարունակք
 երկ .

երկնից . և տեսանին մուտ և ել աստեղաց . և ժու
մանեւ նոյն ի միջօրէական գիծն . իսկ յարտաքին մա
կերեոյթն ձևացուցել է երկիրս : Այս դունս այժմ
է ՚ի բարաշէն ասն շինեալ առանձին վս այսր . ուր
փոխադրեցաւ ՚ի 1754 զկնի նորոգելոյ : Երևելի է
և շինուածն համալսարանին . առ սրով է միւս ևս
շինուած մեծ քարաշէն , ՚ի պէտս զանազան արքունի
դպրոցաց . ուր ուսուցանեն զամ տեսակս մահաց
ու թեց և գիտութեց ՚ի լատին և ՚ի բարբառսս սուսաց .
չիք անդ խտիր դաստոռնաց յայս կի՞ յայն դաւա
նուէ լինել , միայն բնաւ շուտուցանել ինչ չի գիմ
յունական դաւանուէ , որ սաստիկ պատռելիք է
նոյն : Արից ասա է այլևս շինուած Շարձակ յոյժ և
հոյսկապ . ուր վարժին ՚ի զինուորական արուեստսս
որդիք ազնուականաց : Բաց ՚ի սոցանէ են և այլ
բիւմ մեծամեծ շինուածք հասարակաց և մասնաւո
րաց . և գործարանք զնոյն արհեստից , զի ամ պի
տանի արհեստք դասնին ՚ի նմ , զորս եմոյժ մեծն
պետրոս , և յաջորդք նր ծաղկեցուցին . թէ ի՞նչ բիւմ
յարուեստից՝ շին տակաւին ստացել զայն կատա
րելու թի , որք տեսանին յերևելի քղքս եւրոպիոյ .
ունի և գործարան նաւուց և նւէնգիստ սլառուա
կան , ուր գրեթէ յամ ծովէ զերեսոյ Տոյ գան նաւք
բարձեալ բերելով ազգի ազգի վաճառս . և անտի
բունան գրերս մտնուցաց . որք իբր ՚ի գլխաւոր վա
ճառատեղի հաւաքին անգր յայլ և այլ կողմանց նր
Բնակիչք քղքիս , մենդ մեծամեծք կարի շոյլ են
և բաւրմածոս ՚ի հնքնս , ՚ի կարաոխս , և ՚ի շինուածա
տանց . թէ պէտս այս ամ թանկագին են յոյժ : Այժ
մեծամեծք ունին կառս և երիւարոս , և յամարան
նոքք շրջին ընդ քղքն , մենդ յորժամ հեռի ուրեք
կամին գնալ . իսկ որք յունին սեփական կառս , և
առ Շարձակու թե քղքին ոչ կամին գնալ հեռի , ՚ի
վարձու առնուէ կառս , կի՞ նաւակօք գնան . զի սոյ
ասացաք ՚ի վերոյ՝ քղքս այս բաժանել է յայլ և այլ
կղզիս , չե որս հոսին զնոյն առաջք նեվա գետոյն .
որոյ լայնուէն յաւարձակագոյն տեղիս՝ է 800 քայլ .
իսկ յանձկագոյն տեղիս՝ 400 , յորոյ վր յամարան շե
նէն կամուրջս նաւակօք . իսկ ՚ի ձմեռան գոլով սա
սուցել . չունի պէտս կամրջաց : Իսկ ՚ի ձմեռան փնկ
կառայ դահուկս , այն է՝ խզախս ՚ի կիր առնուն .
նմին իրի ՚ի մուսսս ձմեռան հաղարաւոր սայլորդք
՚ի մտնուցաց և դահուկք գան հաւաքին ՚ի բազաք
անգր՝ յամ փոլսցս , սոյ զի որ կամիցի ՚ի վարձու ու

նիւ զնս, գոցէ պատրաստական: Ոչ որ 'ի բնականաց
 քղքին կարող է ելանել անտի բնականէ, և երթալ
 այլուր, առանց հրամանագրոյ, և առանց հրատա-
 րակելոյ օրնօրեայ օրագրով զունէլ իւր: Կժճու-
 րին է թէ Կոցի ուրեք քղք, ուր այնչափ ուժքա-
 գործիք, քո գօիք արձակեսցին 'ի պիճնաւ սոնախմ-
 բուէց, և հարկց ուրախութե, ուն 'ի քղքի աստ:
 Հաշնանային ժմկս 'ի շնչել հողմոյ 'ի հարաւոյ ալե-
 մաից, բիւժ անգամ այնպէս յորդեալ աճնն չուրքն,
 մինչև ողողել զքղքն ողջոյն. յորմէ բիւժ անգամ մե-
 ծամեծ փուսք Կործեցան:

Մէլասքան սէյն աղեքան-դրի նեւտեայ: Է մի 'ի տասն
 գլխաւոր մեհաստանացն ուուսաց, որք անմիջամբ
 կախել կան զիւրհոգոսե եպիսպոս նց. իրրև միով
 միոնաւ հեռի 'ի բեդրայուրկայ առ նեվա գետով.
 շինեալ 'ի մեծէն պետրոսէ 'ի 1712 'ի սրապիճ նորին
 մեծի իշխանին աղեքանդրի նեվտեայ. և յեռ այ-
 նորիկ լարձակել յայլոց յաջորդաց նք, զնիչն շին-
 սւածս յաւելել 'ի նմ. որք 'ի միասին կայուցաննն
 զընդարձակ քառանկիւն. որոյ 'ի չորեակն անկիւնա
 են չորք եկեղեցիք, և լ մեջ նց բնակարանք միան-
 ձանց. որք 'ի կողմն նեվա գետոյն են եռայարկք.
 իսկ լ մեջ քառանկեանն' է շլխաւոր եկեղեցի վա-
 նացն. 'ի մեհաստանի աստ 'ի հոյակաւ մատան
 միում հանգուցնալ կան նշխարք սէյն աղեքանդրի
 գքսին յարծաթի տապանի, յորոյ վն շինել կայ մե-
 ծաշէն դամբարան նոյնպէս համակ արծաթի, զոր
 ետ 'ի պարգև եղիսարէթ գլխոյն: 'ի մատան անց
 թաղել կան և այլք ոմանք յարքայական զարմէ, ուն
 ք տեարսս ինքնակալն, և աննայ գլխոյն մեքէն
 պուրկացի: Անգ է և բնակուել արքեպիսին կմ մե-
 րապուլանն բեդրայուրկայ, որ միանգամայն է արշև
 մանորիգ վանացն: Թիւ միտնձանց նք սալորարար
 է 60: Կոյ անգ և գպրոց մեծ վն կղերիկոսաց,
 որք ուսանին անգ զնիչն լեզուս, զք լատին, յոյն,
 երբայական, և գերմանական. այլև զբանաստեղ-
 ծուի, զճարտասանուի, զիլիլիսոփայուի, և զմծա-
 բանուի: Մովորուի է' զն ամի ամի 'ի 30 օգոսա-
 յաւուր տօնի սէյն աղեքանդրի ինքնակալն մու-
 կովաց մեծահանգէս շքով երթայ յայս վանս, ու
 նեւով իւր աղեկից զասպետս կարգին աղեքանդ-
 րի, և զարքունի թիկնադուհս սպառազինալս ար-
 ծաթապատ զինուք, և զլխաւոր արքունի պաշտօ-
 նատարս: Այս մեծալուք թափար զանջն անու-
 յե.

յի կեղեցին խաղանայ, որ է անդ 'ի հանդիպոյ . և ապա անտի անցանէ 'ի մենաստան անդր, ուր մեռ-րասյո լիտն մասուցանէ հանդիսականն ձայնաւ որ պա-տարադ :

Ոչ կարի ինչ հեռի 'ի բէգրպուրկայ են արքունի պարակէզք վայելուչք 'ի զնչն տեղիս . յորս երևելի է Բէրէր և Ք կոչեցեալ պարակէզն առ ծոցով Ֆին-լանտայ իբրև 17 մղոնաւ հեռի 'ի բէգրպուրկայ . որ և է սովորական ստարանոց ինքնակալին . զոր պէնի մեծին պետրոսի ամ' յաջորդք նր զարդարե-ցին . որոյ շինուածքն թէպէտ չեն այնչափ ինչ կա-նոնաւորք, և շքեղք, բայց պարակէզքն գեղեցիկ են յոյժ . յորս են մեծամեծ և հոյակապ շատրուանք, արձանք, գեղաղուարձ սահանակարկաջք ջուրց, փոքրիկ անտառք վայելուչք և զոճարձալիք, և այլ ազգի ազգի կերտուածք շինելք 'ի զարդ և 'ի վայ-ելու թի նց . մինչև լը ոմանց' մարթ է համեմատել զայս պարակէզ լը հռչակաւոր սրարտիղին վերսալեայ փարիզու : Ճանասարհն որ 'ի սարտիղէ աստի հա-նէ 'ի բէգրպուրկ, գեղեցիկ է . զի կառուցել կան առ նովաւ գրեթէ շարունակ պալատք 'ի պէսս ըղ-բօսանաց . յորոց ոմանք վայելուչ են, բայց ոչ այն-չափ ինչ մեծաշէնք :

Օրմէնկա : Ի գետլ արքունի առ ծոցով Ֆինլան-տայ, հանդէպ գրօնչգասայ իբրև 23 մղոնաւ հեռի 'ի բէգրպուրկայ' շինեալ յիշխանէն մէնջիգովայ, և զարդարեալ 'ի մեծ իշխանէն պետրոսէ Ֆիտարովի-ցայ, որ զամառն սովորաբար անդ անցուցանէր . ուր շինեաց և փոքրիկ ամրոց, առ որով յետոյ շե-նեցաւ և աւան փսքր . 'ի տեղառէ աստի մինչև 'ի ծովն' է խրամ ջրալից իբրև կէս մղոնաւ երկայնուք : Գոթօրիէ : Քաղաք փոքր 'ի վր' բլրոյ առ Գոթօրիցա գետով 'ի գեղազոճարձ վայրի . զոր 'ի 1612 առին շէտք, այլ 'ի 1703 ա պետրոս անդրէն լը արուք մտակովաց նոճարձեաց :

Գրօնչգաս : Քաղաք և բերդ 'ի Ռիգա, կի' Ռիգաք կղզի . և Ռեդաս սաբի . որոյ երկայնուին է իբրև 4 մղոն . իսկ լայնուին մի միայն, որ 'ի մտակովաց կո-չի Գօրլին օտրով . նր կղզի մեծի կաթսայի . իբրև 16 մղոնաւ հեռի 'ի բէգրպուրկայ : Այս կղզի անբը-նակ էր մինչև ցմեծն պետրոս, որ շինեաց անդ նա-ւահանդիսա, և Քղք . որ 'ի 1771 կոչեցաւ Գրօնչ-գաս . է Քղք ամուր, փողոցք նր ուղիղ են և լայն, այլ տղմուս, զի ոչ են քարաշատակ, բաց 'ի մեծ հը-

բապարակէ նր . և տունքն փայտաշէն : Թիւ բնակչսց նր բաց ՚ի կանանց՝ և ՚ի փոքրիկ տղայոց՝ հասանէ ց 30000 . յորոց մեծ մասն ուսուք են . իսկ այլք գերմանացի լուսերականք , անդղիացիք , հոլանտացիք , և ֆինլանտացիք , որք առ հորկ կարգել են ՚ի սպասաւորութի նաւուց . կմ իբրև նաւապետք և նաւավարք , կմ իբրև զինուորք , և կմ իբրև շինողք նաւուց , և պատրաստողք կահուց և կարասեաց նց . զի աստ է նաւարան և սովորական տեղի արքունի պիճմական նաւուց , յերիս նահնգխոտս նր . որք մեծ են , սպահով , և յաջալակ . բայց քաղցր ջուշ նց վրասէ յոյժ նաւուց . երեքին ևս քաջ պաշտպանեալ են ՚ի ծովակողմն ամրակուռ ամբարտակօք , և զինել շրագինուք : Յերից նահնգստից աստի՛ մին սահմանել է վն նաւուց վճիկանաց , որ տանի բազում և մեծամեծ նաւս , զի լաւրձակ է և խոր . երկրորդն վն պիճմական նաւուց . իսկ երդն որ է վն մասնաւոր արքունի նաւուց , մասնաւորապէ կարգեալ է ՚ի պաշտպանութի պիճմական նաւուց մինչդեռ են ՚ի նահնգստի անդ : Ի անդ և ջրանցք կմ իրամ խաչածև մեծ և խորին , ունելով յերկուց կողմանց հաստահիմն և ամրակուռ պատճարս վիմարդեայս վն պիճմական նաւուց . ձգել ՚ի ներքս ՚ի ծովն իբրև մզոն մի և առաւել . խորութի նր 24 ոտնաչափ . լայնութի նր 100 , իսկ ՚ի յատակն 54 կմ 67 ոտնաչափ . յաւարտ այսր ջրանցից կմ խրամոյ՝ գոյ լայնարձակ և խորայտակ առաջանաձև շրջափակ տեղի պատել պարսպօք - որ բաւական է յինքն ընդունել զքոլոր ջուրն խրամոյ , յորժամ հարկ լիցի ցամաքեցուցանել զնաւակայանն : Չայս գործ մեծաշէն , որոյ զուգական ուր ուրէմս դատանի , սկըսաւ շինել մեծն պետրոս . զոր յետոյ եղևսսքէթ գշխոյն կատարեաց ՚ի 1752 առաջնորդութիւ լուսեբաւ սպարապետին :

Արծնուր : Բերդ ամուր ՚ի ծովու ՚ի վր աւազակոյտ քաղոյ , իբրև քարընկէց մի հեռի ՚ի նաւահանդստիցն գրծնդատայ , կառուցել ՚ի կողմն՝ որ հայի յինկրիա : Չայս բերդ շինեաց մեծն պետրոս ՚ի բուն ձկերան սկսել ՚ի 1703 էն ց 1704 . ՚ի պաշտպանութի բէգրպուրկ քղթի . և յետոյ ամբացուցաւ յոյժ , մինչև ՚ի միասին ք բերդին գրծնդատայ մարթ է կոչել զնա նախապարիսպ բէգրպուրկայ : Ընդ մեջ այսր բերդի , և գրծնդատայ՝ է Ինպն նաւուց , որք գնան ՚ի բէգրպուրկ :

Ինչնիւրօր . որ թարգմանի Աւան յովհաննու : Էջ
 դղեակ կի՞ բերդ ամուր առ նարովայ գետով, հան
 դէպ նարվա քղքի . շինեալ 'ի 1492 'ի մեծ Իշխանէն
 մուկոպոց յովհաննու վասիլէվիչ, 'ի գլուխ բարձր
 և սեւոյցեշ ծայռի . և շրջապատեալ երկւք պարս
 պօք, և այլ բնիւ ամրութիւնք 'ի ձև պայտի, քնալայի :
 Սորոյն սելօ : Էջ մեծաշէն գետը կի՞ ամարանոց թա
 դաւորական իբրև 12 մղոնաւ հեռի 'ի բէդրպուր
 կայ . և առ նովաւ պարտէշ գեղեցիկ . և այլ տեղի
 մի շրջափակ, ուր պահին զանազան գաղանք :

Գրասնայ սելօ : Գետը թփրական կի՞ ամարանոց,
 իբրև 17 մղոնաւ հեռի 'ի բէդրպուր կայ առ արքու
 նի ճնուհաւ, որ հանէ 'ի նարվա . ուր է եկեղեցի
 մի քարաշէն և դեղեցիկ . և այլ երևելի շինոճաճք .
 և գործարան մի ուր գործեն ծաղկեայ շիթս պատ
 ոճականս :

Շիւսելպուրի : Ամրոց հզօր 'ի կղզի ինչ փոքրիկ 'ի մէջ
 նեվա գետոյն, շինեշ 'ի 1324 'ի մեծ Իշխանէն Օրէ
 ղէ, կի՞ Օրէիւվեց յորմէ և կղզին կոչեցաւ Օրէիւ
 վայ թորով . վն զի դիբք նր է երկայնաձև ըստ նմա
 նաւ ընդուղոյ, նմին իրի շվէոք անոճանեցին զնա
 Նիդէպուրի : Այլ 'ի 1702 առեալ զնա մեծին պեռ
 ըստի, կոչեաց Շիւսելպուրի, վն զի է իբրև փականք
 նորոգ ստացեալ ակղեաց իւրոց . թանձրութիւն հին
 պարսպաց են 2 ձող և կէս, և 'ի միում անկեան
 ամրոցին' է փոքրիկ դղեակ կի՞ աշարակ, որ տի
 ղէ 'ի վն ամրոցին 'ի ձեռն հրազինոց, զոր սուրք
 և ևս ամրացուցին : 'ի 1715 աստ յարգելանս մե
 ռաւ կոմսն կարողոս բիրէր առաջին պաշտօնատար
 ժք կարողոսի արքայի :

Փոսպ : Քղք փոքր լէ հովանաւորութիւն վերոգրեալ
 ամրոցին մերձ 'ի ծոցն լատօկայ ծովակին, 'ի կղզի
 ինչ նեվայ գետոյն :

Վիպուրի :

Մյս գւա է մասն քարէլայ նէնդին յՅին Փին
 լանտայ . որ 'ի 1721 և ապա 'ի 1743 էանց ընդ
 Թրութք ռուսաց . որոյ գլխաւոր տեղիք են հետա
 գայք :

Վիպուրի : 'ի բարբառ Փինլանտացոց Սօէլիսի, կի՞
 լաւ ևս Սօէն լինա : Էջ քղք բազմավաճառ և ա
 մուր առ ծոցոյն Փինլանտայ 'ի թերակղզի : Յառա
 լա .

Ջորջյն էր գլխաւոր քղք քարէլիայ, Էդսանիստ, և նախապարիսպ շվէտաց ըդէմ մոսկովաց, կամ առևսաց. այլ 'ի 1710 էառ զնո մեծն պետրոս դաշնադրուծթ իճիք. ունի և բերդ. բնակիչք նր են Ֆինլանտացիք, շվէտք, և գերմանացիք բովանդակ լուտերականք. գտանին անդ և մոսկովք. վաճառահանուծի նր է ը ծով. որոյ գլխաւոր վաճառք են տախտակք, կուսր, և խէժ. ունի և նւէդիստ սրատուէական, ուր ամի ամի 40 և մինչև 550 նաք մտանեն: Չայս քղք 'ի 1293 շինեցին շվէտք. որ բաղում անդամ մեծամեծ ինասս կրեցց 'ի հրկիզուէց, և յաւէտ 'ի 1738. յորում բովանդակ քղքն յաճինէ դարձաւ, այլ ապա անդրէն շինեցաւ:

Փրիպրիսկան. որ թարգմանի 'Եւաւահանդիստ փիգերիկոսի: Է քղք ամուր առ ծոցով Ֆինլանտաց 'ի նմին տեղուշ, ուր էր Վէտկաւս քղքն, զոր 'ի 1712 այրեցին մոսկովք: Եղա փիգերիկոս արքայ շվէտաց շինեաց անդ քղք, և եդ նմ զիւր անուն. և 'ի դաշնադրուծեն ապոյայ տուաւ մոսկովաց, զոր նոքա և ևս նորոգեցին. ունի և նւէդիստ պատուական:

Վելամանդրանք: Քղք փոքր, յեղադոյն Լաբուրմոք կոչեցել, առ սայմա ըճիւլ. առ որով 'ի 1741 յօգոստ' 23 եղև պիտոմ սաստիկ շվէտաց ընդ առևսա. զինի պիտոմին քղքս որ ունէր շուրջանակի խրամ, և սլառուար հողաբլուր, հրկէղ արարաւ, և սրատուարք նր քանդեցան. ապա անդրէն շինեցաւ, այլ շինուածք նր անշուք են ք զառաջինսն:

Գետտուլ, կմ Քարեւոյսոք. ք Ամրոց քարէլիայ: Է քղք ամուր, այլ շինուածք նր փայտակերտ և անշուք կառուցել յերկու փոքրիկ կղզիս, ուր Վոտենդեան մասնէ 'ի լատակա ծովակն, ունի և ամրոց: Այս քղք և ամրոց 'ի 1721 'ի դաշնադրուծեն նիժդէտայ տուաւ առևսաց հնդրձ շրջակայ վիճակաւ իւրով:

'Նէժուտ. 'ի բարրառ Ֆինլանտացուց՝ Սաււէնա: Է դղեակ ամուր 'ի սաւուրպրսիա դաւառի շվէտաց առ Սայմա ըճիւլ. շինեալ 'ի 1475 'ի վր սեպացել անմատոյց ժայռի 'ի Նէժուտ կոչեցել պեան. զոր 'ի 1714 առին մոսկովք. և թէպէտ 'ի դաշնադրուէն նիժդէտայ անդրէն դարձուցաւ շվէտաց, այլ ապա 'ի դաշնադրուէն ապոյայ վիրստին տուաւ մոսկովաց. ը որոց իշխանութ կայ մնայ մինչև ցայսօր:

Վահանգ ք. | Լիճոնիա . որ և
| ԼիՓլանա :

Լայնաբար առեալ է նէնգ շարձուկ . յորում 'ի նախնու մն երեք ազգք կմ՝ ժղղդք բնակեցան . ցո Լիճոնիայի . Լեփփանայի , և Երփփանայի . յորոց զանազան կողմանք նր կալան զնձն անուանս , ցո Լիճոնիա . Լեփփանիա , և Երփփանիա . Ը որս միացել էին և դուրլանտիա և սեմիկալլիա մինչև 'ի Ճմկս կո գարտոսի գեղէրայ : Այլ զկնի Ճմկց անունս լիճոնիա , (որ սեփական էր հարաւային մասին այսր նէնգի , որ սկսեալ 'ի առնայ կմ՝ սովինա գետոյն՝ ձգի Ըերկայն առ երի պաղդիկ ծովուն , մինչև ցաւ լիս գետ , և 'ի բարբառ բնակչաց նր 'ի հն՝ կոչէր Վիփլէճի , ցո Միջերկրեայ . իբր զի է Ը մէջ գուրլանտիոյ և եստոնիոյ ,) տուաւ և լեւտոնիոյ . իսկ 'ի հարկ և 'ի սովորական խօսս իմանան Քլիճոնիաիւ , և զեստոնիա . բայց կամեցել տիրայի խօսիլ , պարս է զանազանել զբուն կմ՝ զառանձնակ լիճոնիա յեստոնիոյ . զի են երկու զանազան դուրք և Դաստի , յորոց լիճոնիա անկանի 'ի հարաւակողմն , իսկ և ատոնիա 'ի հիւսիսակողմն : Սակայն 'ի ներածութե աստ առ խորէլոյ 'ի կրկնաբանութի՝ զլիճոնիայն առնուիք յարձակ միտս . զի երկոցուն ևս բնական հանգամանք օդոյ՝ և երկրի , և այլոց իրաց , գրեթէ նոյն են : իսկ աստրե 'ի ստորագրելն զգլխաւոր տեղիս նց , զերկաքանջութոցն ուրոյն ուրոյն նշանակեցուք : Արդ՝ լիճոնիա լը այսմ շարձակ առեալ ունի իւր սահման յարեմաից՝ զծովն պաղդիկ . 'ի հիւսիսոյ՝ զծոցն Ֆինլանտոյ , և զինկրիա . յարեւելից՝ զմեծ սուսսիա , կմ՝ զբուն մոսկովաստան . իսկ 'ի հարաւոյ՝ լը մասին զգուրլանտիա , և ըստ մասին զլիճոնիա :

Տարածութի նց 'ի հիւսիսոյ Ը հարաւ՝ է իբրև 180 մղոն , կմ՝ 200 . իսկ յարեմաից յարեւելս՝ 140 կմ՝ 160 , բաց 'ի կղզեաց : Սակայն բնակիչք նր առ համեմատութի շարձակութե իւրոյ սակաւ են . զի յերկոսին ևս՝ ցո 'ի լիճոնիա և յեստոնիա՝ 9 քղքք և եթ գտանին մեծ և փոքր . նոյնպս և գեղքք սակաւք . որոց բնակիչք ցրիւ և հենի 'ի միմեանց բնակին : Իւր առ
Դունս

նոճազուէ քղբցն՝ և հեռաւորուէ նց՝ ՚ի միմեանց՝
 դժոճարին է յոյժ առնել և զնէրքին վճուկանութի
 իւր . վն զի կ'սմեցել գիւղականաց տանիլ ՚ի վաճառ
 զարմօթիս իւրեանց , հարկ է նց 40 . 80 . և մինչև ց 120
 մղոնս առնել , մինչև ժամանեացեն ՚ի մի ՚ի ծովէզեր
 էսոյ քաղաքաց անտի . ուստի և ՚ի վաճառելն հաղիւ
 հանէ զծախս ճննչին . և ինքեան ինչ ոչ յաւելու
 նայ : Կըխաւոր գեաք նց են Օյ , կճ Սոյ - Սուխ -
 Տանս . Եմպո , և Բէրնս . բաց ՚ի սցէ ունին և
 այլ 45 դետակս փոքունս , և լիճս , որք բերեն սա
 տախս մարդարատաբերս . բայց առաւել են ՚ի լիվո
 նիս , ք յեստանիս :

Օգ նց մաքուր է և առողջ , բայց ոչ լը ամ տեղիս .
 քզի բջժ ուրեք գիճրն է և ծանր և ինասակար
 կենայ . ձմեռն երկայն է , և ցուրտ տասաիկ . իսկ
 ամառն համառօտ , բայց տօթադին , վնյ և ՚ի սուղ
 Ֆմկի հասուցանէ զսոսուղս , և զամ արդիւնս երկրի
 Երկիր նց վտիտ է և ազազուն . և լը առաւել մա
 տին լնային և խոնաւ յոյժ , ՚ի սլոճոս բազմապատիկ
 լնից և գետոց , որք յաճախ յորգել զտղեն զմերձա
 կայ դաշտս և դարտօրայս . իսկ սակաւ ցամաքային
 աեղիք՝ որք ուրեք ուրեք դտանին , զայլ ինչ ոչ բե
 բեն , եթէ ոչ թուփս անպիտանս , և մացառս փշա
 լիցս . զորս կամեցել արդիւնարերս առնել , հասա
 նեն զմացառս , և այրեն և զմխիր նց սփռեն ՚ի
 վր հողոյ ՚ի պարարաութի . ոսկ և զմխիր սոճոյ ,
 այն է՝ չամ ծառոյ , և կալամախի , և այլոց ծառոց ,
 զորս հատել յանտառաց բարձել տանին յարտ
 բայս և այրեն , և զմխիրն սփռեն ՚ի նս . և այսպի
 սի արտօրայք յառաջին ամին բերեն մարացորեն ,
 կճ դարի պատճական , և հաճար , նոյնիս և յերկ
 բորգունն . այլ յեթդ և ՚ի չթդ ամի՝ առ սակաւ
 սակաւ անքրէն նոճազին . ուստի և լը հանրուպե
 թասելով նոճազութ է անգ արմտեաց : զի բաց ՚ի
 հաճարոյ , և ՚ի գարւոյ՝ որք յամս լիուէ առատ լի
 նին , այլ ամ տեսակք արմտեաց սակաւ են յոյժ .
 նմին իրի յամս նոճազուէ , կճ ՚ի Ֆմկս պոճմի , յա
 ճախ դիպի անգ սով սաստիկ : Կոյնիս բնատնի ա
 նասուկք սակաւ են անդ , վտիտք և փոքրամարմնք .
 արջառք իբր ՚ի բջմս գրեթէ ՚ի չափ խոզից - իս
 չինքն մանր , և ասք նց կարճ և ձալկ . երիվարք
 անդ ծնելք լը մեծի մասին իբր ՚ի չափ իշոյ , և սա
 կաւ . վնյ առ ՚ի լիոււ զպէտս բնակչաց , բերեն անդ
 երիվարս բջմս ՚ի լէհաց , ՚ի ուսաց , և ՚ի բրուս
 սիայ .

սխալացոց . միայն այժմբ լաւագոյն լինին անդ : Յա-
 աջագոյն ունեին անտառս յորովս և մեծամեծս ,
 այլ այժմ ոչ նոյնիս . որք և օր թ օրէ և ևս նուա-
 զին . մի զի զանթաւ փայտս այրեն 'ի սշարարտացու-
 ցանել զգաշտավայրս . և երկդ՝ զի սովորուի է բնակ-
 չաց նոյ 'ի քղքս և 'ի գետոյ շինել զտունս գրեթէ
 թովանդակ 'ի գերանաց 'ի վր միմեանց և դելոց , և
 'ի չորեսին անկիւնս թ միմեանս ագուցելոց . ուն և
 'ի վերանդր յիշատակեցաք . և երրդ՝ առ 'ի չգոյէ
 բարւոք տնտեսուի 'ի հասանել ընտրանոք զծառս ,
 և առ անհոգութե նորս անկելոյ : Գաւանին անդ
 բազում քարահանք , մենդ յեստոնիս , և ուրիք ու-
 րեք նաև սևագոյն մարմարին . այլև զնոն տեսակք
 սոսնաւոր հողոյ , և կաւ , և գաճ , և քար , յորմէ
 գործեն կիր , այն է՝ քիրէճ :

Բնւմ ազնուականք են 'ի քառս յայտոսիկ , որք թ ա-
 ռաւել մասին զծագուան իւրեանց ունին 'ի գերմա-
 նիոյ , և մասնաւորապէս 'ի դուրինկիոյ , 'ի վէստֆա-
 լիոյ , 'ի բոմբուանիոյ , 'ի մեքլենպուրկայ և յայլոց
 տեղեաց ստորին սաքսոնիոյ . որք գնացին անգր ,
 յորժամ այս քառք էին թ արուք թեւոնեան կար-
 դին : Սակաւ ոմանք ևս են 'ի դանեաց , 'ի շլէսաց ,
 և 'ի լէհաց , իսկ մնացել խառնիճաղանճն թ մեծի
 մասին եստոնացիք են , և լեւոացիք , կի լեւոտոնա-
 ցիք . որք յայլ և այլ սերնդոց իջանեն . ուն և բար-
 բառ նոյ այլևայլ է . այլ թ մարուց և թ սովո-
 բուէց նմանին միմեանց : Եստոնացիք թոճի թէ 'ի
 Ֆինլանտացւոց տնտի են . զոր հաւանական ցու-
 ցանէ և համաձայնութի լեզուի նոյ . և սք առաւել
 են ք զլեւոացիս յերկոսին քառան ևս : իսկ լեւո-
 ցիք կի լեւոտոնացիք երևին լինիլ 'ի լեդվանիացւոց ,
 և 'ի դուրլանտիացւոց , ուն ցուցանէ մերձաւորուի
 անոճանց , և լեզուի նոյ : Այս երկու աղք՝ կի ժո-
 զովուրդք՝ իբր 'ի բոմս կարճահասակ են , սևամաղ-
 ձայինք , ծանրաշարժք , թիրտք սննդեամբ , աղքատք ,
 և ընկճիչք , տեղք ծանրծանր աշխատուէց և կա-
 բոտուէց , ցրտոյ , և տոթոյ , և քաղցու , զոր դրե-
 թէ յամ ամի կրեն 'ի գարնան մինչև 'ի Ֆոկս հնձոց .
 տեսիլ նոյ վտիտ և տգեղ . և զգեստն գծուծ , և
 բնակարանն աղքատին և յուրի : Սք առ հարկ դերի
 են . և տեարք նոյ ունին գրեթէ զնոյն արուի 'ի վր
 նոյ զոր ունեին նախնի հոսովայեցիք 'ի վր գերեաց
 իւրեանց . կարող են վաճառել զնս , կի փոխանա-
 կել . բաժանել զորդիս 'ի հարց , և վաշել 'ի վր նոյ
 զամ

ղեմ՝ բացարձակ փրութիւն . բայց 'ի բառնայլոյ զկեանս նոյ . վն զի մինչդեռ չէ փրութիւն չլէտաց եր այս նա . հանդ , բարձաւ յազնոճականաց նոյ իշխանութի սրոյ և ծանր ծանր պատժոց : Բայց վիճակ գիւղականաց լեռտոննացւոց փոքր մի լաւագոյն է ք զլեռտոննացւոցն , ոչ այնչափ սակս այլոց գիւրութեց , ք թէ 'ի բարութե տեսարցնոյ : Հորկ բարբառք կմ լեղութայսր նէնգի՝ են լեղութ լեռտոննացւոց , ետոննացւոց , դերմաննացւոց , և մոսկովաց . բայց 'ի բուն կողմ , որ է 'ի ծոց անդր ըիկայի , խօսին և 'ի լեղութ լեռտաց . ոմ և 'ի ընկալ քղքի : Իսկ 'ի նարվա քղքի ծառայքն սովորաբար խօսին 'ի լեղութ ֆինլանտացւոց . վն զի լը մեծի մասին ֆինլանտացիք են . իսկ նախնի լեղութ լիվոնիոյ՝ պահի միայն 'ի շրջակայ սահմանս սալիսոյ . որ մերձաւոր է լեղութին ետոննացւոց :

Բնակիչք երկուց քւոցս ևս՝ գրեթէ բովանդակ լուտտերական են . բայց կարող են անդ և կալվինականք՝ ոմ և ուսք՝ ունիլ եկեղեցիս , և հրապարակաւ կատարել զպաշտամունս իւրեանց . ուստի գլտանին անդ և կալվինականք : Զքրիստոնէական հաւատ զառաջինն քարոզեաց անդ 'ի 1186 մայնհարա անուն միայնակեաց ոմն օգոստինեան՝ որ գնաց անդր չէ վճռկանս դերմաննացւոց . որոյ մկրտել ըզսակաւս 'ի բնակչաց անտի . յիշել գղեկի կառոյց եկեղեցի և մենաստան վն օգոստինեան միանձանց , և ինքն յետոյ ձեռնադրեցաւ եղս . և 'ի գղեկի անդ հաստատեաց զսթոռ իւր : Ապա 'ի 1196 չէ կանտոնս արքայ գանեաց առել զլեռտոնիս , տարածեաց 'ի նմ առ հորկ զքրիստոնէական հաւատս . շինեաց եկեղեցիս , և կացոյց 'ի նմ քչնյս , 'ի 1201 ալբերտոս եղսն առ 'ի նոճաճել և զլիվոնիացիս 'ի հնաղանդութ , հիմնեաց զկարգ աստեաց քնի . որում քէ եննովկէնաիոս պապն և տ զկանոն կարգի ասաճարականացն , և 'ի նշան կարգին ետ սուր , և իտլ : Այս կարգ յետոյ միացաւ չէ թեւտոնեան կարգին . որ առ սակաւ սակաւ տիրեաց ոչ միայն ետոնիայ , այլև լիվոնիայ . լը մասին 'ի պարգևս ընկալել , և լը մասին դնոյ տուել : Ապա 'ի ժի գարուն 'ի յաճախել արշաւանացն ուստոյ , ընկալ քղքն՝ չէ նմին և համարէն ետոնիա՝ գիմեաց չէ պաշտպանութի չլէտաց . և կողարտոս գեղլեր կարգապեան թեւտոնեան կարգին ետ և զլիվոնիա թիբին լեհաց իբրև մեծի գբսի լիվոնիոյ . և ինքն ընկալաւ փոխ

խորէն զգուրլանտիա իրաւամբ ժառանգուե՛ն իբրև
 աւանդ յարքայէն լէհաց : Յայսմանէ մեծամեծ պիտղ-
 մունք դրգուեցան , ձգեալ չ ամս իբրև 100. ֆ 'ի
 1561 մինչև ց1660. յորում ասի 'ի յլլիվեանն դաշ-
 նարուե՛ն լիվոնիա տունաւ շվէտաց : Այլ 'ի 1710
 առին զայն մոսկովք , և տիրեցին նմ՝ . ապա 'ի 1721
 'ի դաշնագրուե՛ն նիժդէտայ տունաւ մոսկովաց մշտն-
 ջենաւոր իրաւամբ . չ որովք կայ մինչև ցայսօր :
 Եստոնիա չունի իւր սեփական կնիք . քղի երեք ընծ-
 առիւծք պսակաւորք ոչ են նշան կմ՝ կնիք նք , ուն
 կարծեն սմանք , այլ բեվալ քղքին . իսկ կնիք լի-
 վոնիայ՝ է հրէշ իմն թագ 'ի գլուխ , որ աջոյ ոտամբ
 կալեչ ունի մերկ սուսեր . և 'ի վր կրծոց նք գրեչ
 կայ անուն դքսին փակագրով , և 'ի վր այնր թագ
 արքայական : Իսկ վերաառաւի իշխանին է Այս ա-
 նան Պատր Էսթոնիայ , և Լիվոնիայ : Տարեկան մուտք
 կմ՝ հասք՝ զոր առնու թքրուին մոսկովաց 'ի լիվո-
 նիայ , և յեստոնիայ , և 'ի կալուածաց անասի զոր
 ունի 'ի ֆինլանտիա , ասի թէ հասանէ ց700000.
 կմ՝ 800000 րուպլի . որ ասնէ իբրև 286370 կմ՝
 327280 վէնէտ՝ ոսկի :

I իվոնիա տաւանջնակ :

Րիա : Ե գլխաւոր քղք համօրէն յլուին , և ամ-
 բոց հզոր , և նւէնգիտտ երևելի առ տունա
 կմ՝ տրվինա գետով . յորոյ վր ունի կամուրջ մեծ .
 հիմնել 'ի վր նաւակաց : Այս քղք թէպէտ լի գրեց
 իւրոց չէ այնչսօք ինչ մեծ , բայց բազմամարդ է , և
 բազմավաճառ . ունի տունս 687. որք գրեթէ բո-
 վանդակ քարաշէն են , այլ փողոցքն նեղ . կց 109
 համբարանոցս վաճառաց , ֆ մաղաղա . և բիմ ան-
 կելանոցս վն հիւանդաց և ծերոց . և որբանոցս .
 այլև չարձակ բնակարան ղինուորաց : 'ի շինուածս
 նք երևելի են երեք եկեղեցիք լուսերականաց , ֆ
 մայր եկեղեցին սքն յակորայ , սր 'ի հն՝ տրքեպսա-
 նիստ էր . և եկեղեցիք սքնս պետրոսի , և սքնս
 յովհաննու , և ապարանք կուսակալ իշխանին , շին-
 եալ 'ի 1750 գեղեցիկ ձևով : Բնակիչք նք լի մեծի
 մասին լուսերական են . իսկ այլք կալվինականք ,
 և ռուք կմ՝ մոսկովք . ուր ունին սեփական եկե-
 ղեցիս . կալվինականք ունին մի միայն եկեղեցի 'ի
 քղքի անդ . իսկ մոսկովք զլորս . մի 'ի քղքի . և
 ղե .

զերիս յարուարձանս ծաղկել է յոյժ վճռականութի նր. յամառան բնմ առեարուիս առնէ լ անդղիացիս, և լ հաւանաացիս, և լ այլ ծովեղերեայ բազմազամառ քղքս. իսկ 'ի ձմեռան լ այլոց քաւոց ուռսսիոյ, և լէհաց. 'ի կիր արկանելով դահնուկ, այն է՝ խրզախ. որով կարի դուրին է սանիլ զվաճառս 'ի տեղուղէ 'ի տեղի: Սենի և պատուէական գործարան նաւուց 'ի բերդի անք: Այս քղք 'ի 1200 հիմնեցաւ յալքերտոսէ ենթսէ, որ և պատեաց զնա սարսազք առ որով ունի և իրամ ջրալից. և յետոյ եղև արքեմպսանիստ. այլ 'ի ճարակիլ և 'ի կողմանս յայտոսիկ հերեսիովտուէն լուտերի, բարձաւ 'ի միջոյ արքեմպսութի նր: 'ի 1621 կուսդաւոս ագուլփոս արքայ շլէտաց էառ զքղքս զայս. և կարուոս ժեռ 'ի 1660 արար զնա մայրաքղք համբէն քաւին, և լ կարդի նախապատուէն երկդ զկնի սդգքօլնայ. և զմմ առննակուլս նր արար ազնուէականս, և այլևս բնմ աքստուիս ետ նմ. զորս յետոյ հաստատեաց և աննայ դշտոյն ուռսաց, զի 'ի 1710 էառ զնա մեծն պետրոս. և այնուհետև միշտ եկաց մնաց լ մտկավեանն արութք: Ոչինչ կարի բացագոյն 'ի քղքէ աստի՝ են երկու արքայական պարտէզք, կարգելք 'ի պէտս սթափուէ և զուարճաւն քղքացւոց:

Վլադար. զոր յառաջն կոչելն Վլադիմիր Լիվնիա: Աւան անշուք. որ 'ի հն՝ էր քղք սարսպաւոր առջ կմ ույ գետով շինել 'ի 1219 'ի մեծ կարգպտեալն կարդին շաւէնպուրկայ գուլիէլմոսէ. և յայտնուէն կոչեցաւ 'ի ք վալտէմերոսէ դանեաց արքայէ, որ 'ի 1220 'ի սմին տեղուղ յալթեաց լիվոնիացւոց հեթանոսաց: Դ 1689 հրկեղ եղև գրեթէ սղջոյն:

Վալ: Բղք փոքր առ Բիգրեւ փոքրիկ գետակաւ, որ միանայ լ ամպաք գետոյ:

Տիւնիսի, կմ Տիւմէնի: Է ամրոց հզոր 8 մղոնաւ հեռի 'ի բիկա քղքէ առ որամբք տվինա գետոյն, ուր վճարեն անպոս նաւք՝ որք 'ի պալդիկ ծովէ մտանեն 'ի տվինա գետն: Այս ամրոց կմ բերդ 'ի նախնուսն էր մննաստան շիտերսականաց հիմնեալ 'ի 1201 յալքերտոսէ ենթսէ լիվնիայ. զոր 'ի 1700 առին սաքսոնացիք, և կոչեցին Լէվասոսադարի. ապա շլէտք. այլ յետոյ էանց լ արութք ուռսաց:

Իւրիկնոպուրի: 'ի բնակչաց իւրոց Ետեւ Բիւլիս կու

Կոնցեկ: Է գղեակ շինել 'ի 1257. ոչ կարի ինչ հե-
ռի 'ի տունս գետոյն:

Էռուտ, կմ Էռուտ: 'ի բարբառ բնակչաց նր Էհրէի,
է գղեակ շինել 'ի 1341 առ օկեր գետով:

Վենդէն: Քղ. ք փոքր հիմնել 'ի 1205, 2 մլոնսս հե-
ռի 309 գետոյ. 'ի նախնուսն երևելի էր այս տեղի.
ուր նստեր և կարգապետն թեւտոնեան կարգին.
այլ այժմ փոքր է և անշուք. ունի տունս իբրև 70
և եթ. և բնակիչս իբր 700. զի 1751 գրեթէ բովան-
դակ հրկեղ եղև. Չայս քղ. ք յաջորդաբար առին
լէհք, շվէտք, և մոսկովք. 'ի 1577 'ի պաշարել զնա
մոսկովաց, բիւք 'ի բնակչաց նր առ անի նց, ինք-
նին հաւր հարել զբերդաւ. ուր ամբայեղ կային, Է
օգս ցնդեցան և ինքեանք Է բերդին:

Բննէպուրի. Ելննէպուրի. 'ի բարբառ լեւտոնացւոց
ԼԼԼԳԻԻԻԻԻ. Ներաս. ևն: Էն փոքրիկ աւանք կմ
գղեակք 'ի սմին քուրի:

Էսպոնիա • կմ Էսպանիա • Է Էտատ
նացւոց Էկասն գէմէ:

ԷլԷԼԼ. Է մոսկ' Քուրիան. Է Էտոնացւոց' Տուրն
կմ Տուալին • իսէ 'ի լեզու լեւտոնացւոց' Տանի
ԲԼԼԼԼ: Է քղ. ք ամուր' բարեշէն, որ 'ի հնուսն էր
մի 'ի դաշնակից բիւմովաձաս քաղաքաց առ պաղդիկ
ծովու, շրջապատել բարձր և կարծրակառոյց պարս-
պօք, և խորայատակ իրամօք: Ունի և բերդ ամուր
չուրջ պատել բարձր աշտարակօք 'ի գլուխ սեպաց-
եալ ժայռի. և նւէնդիստ քաջաբէս ուր յաճախեն
նաւք վաճառականաց. անդ է և մի մասն նւէնդիսի
ռուսաց: Տուրն նր վայելուչ են, և Է մեծի մասին
աղիւսակերոք, այլ փոքոցն անկարգք: Բնակիչք
նր Է առուել մասին լուտերական են, իսկ մնաց-
եալքն ունին զգաւանուր ռուսաց: Չայս քղ. ք 'ի
1218 սկսաւ շինել Է վալտէմեր արքայ զանեաց-
Է նմին և զբերդ նորա, 'ի նմին տեղառջ, ուր էր
գղեակն Էրպոնիտն, կմ Դուրի Էրպոնիտն, շինեալ
Է հաւանական կարծեաց յեղբօրէ ծր զ կանուդո-
սէ գանեաց արքայէ յեւանել իւրուժ այրու ձիովք
'ի մարտ Էդէմ կատոնիսոյ 'ի 1194. և 1196, Մա 'ի նմին
ձիկի հիմնեաց 'ի հմ և երթարան. որ յետոյ բար-
ձաւ 'ի միջոյ յանկտիլ քղ. քին յաղանդն լուտերա-
կան. որ և եկաց մնաց Է արուք գանեաց մինչև 'ի

1361. յորում ամբ ինքնին անձնատուր եղև գերա-
 դայն արուև շէտաց : Ապա 'ի 1710 էառ զնա մեծն
 պետրոս ինքնակալ ուսաց հանդերձ պայմանաւ .
 որով ոչ միայն հաստատեաց զնմ ազատութիս նր'
 զորս ունէր 'ի Թաբացն դանեաց , այլ դարձոյց և
 զայնս , զորս կորոյս մինչդեռ էր Շ արութք շէ-
 տաց : 'ի 1433 հրկէզ եղև գրեթէ ողջոյն քղքն :
 Չորս մկոնաւ հեռի 'ի քղքէ աստի՝ գոյր հոյակապ
 մենատան կարգին սրբուհոյն պրիճիտեայ , կոչեց-
 եալ Մարէնիւս , շինել 'ի 1400 կմ 1407. որ 'ի Ճա-
 րաիլ լուտրական աղանգոյն՝ փոխեցաւ յՊակա-
 նուի . իսկ այժմ աւերակք նր ևեթ երևին :

Կասակնֆիս պալտիան , կմ Պալտիսէ կաֆէն , յա-
 ռաջագոյն Բօլէրիս : Է նաւհնգիստ պատուական ,
 ուր Բապիս դեան մտանէ 'ի ծովն : Չայս նաւհնգիստ
 մեծն պետրոս սկսաւ ամրացուցանել , և առ արու-
 թք ք կատարինեայ կատարեցաւ . և նր հրամանաւ
 'ի 1762 յօգոս՝ եղաւ նմ անունդ՝ որով կոչի այժմ :
 Վէսնէպուրի , կմ Վէսնէպուրի . լն եստոնացւոց Ռա-
 ֆօրօր , կմ Բաֆլերէ : Էր քղք՝ որ ունէր և գղեակ
 առ երի 'ի Վր շերին , ուր բնակէր կուսակալ մի
 Թևոսնեան կարգին , այլ զկնի զանաղան անցից որք
 անցին Շ նա , աւերեցաւ . և հուսկ յետոյ 'ի 1704
 բալանդակ հրկէզ եղև . իսկ այժմ է աւան փոքր և
 անշուք :

Հաֆսալ : Քղք փոքր առ ծոցովն րիկայի , ուր յա-
 ռաջագոյն էր աթոռ Ենթին ուսելայ , որոյ մայր
 եկեղեցին մեծ էր և հոյակապ , այլ այժմ ամոյի , և
 օր լն օրէ գնաց յապականուի . ոնք և քղքն անշուք .
 և նաւհնգիստ նր անյաջող , ուր ոչ այնչափ ինչ յա-
 ճախեն նաւք :

Փէլիս : Էր քղք պարսպապատ և բարեշէն , շինել
 'ի 1224. իսկ այժմ աւան փոքրիկ առ Փէլիս լծիւ .
 գղեակ նր աւերակ է :

Բերնա . կմ Բերնօֆ . զոր եստոնացիք Բերնալմ կօ.
 շերին : Քղք փոքր՝ այլ բազմալաճառ , մերձ 'ի պալ-
 գիկ ծովն առ բերանով Բերնօֆ գետոյն . յնջագոյն
 ունէր առևնս 100 ևեթ . որք բովանդակ փայտա-
 կերտ էին , այլ բերդ նր ամուր է : 'ի 1699 համա-
 լսարանն տէրբոյ ասա փոխադրեցաւ . ուր եկաց
 մնաց առ սուղ ինչ Ժմկ , ապա բարձաւ և անտի .
 իսկ շինուածն համալսարանին՝ այժմ է համբարանոց
 վաճառաց : Չէ յայտ թէ երբ շինեցաւ , բայց միայն
 ասի թէ յնջագոյն էին 'ի շրջադատի անդ իւրում
 եր .

երկու քղքք հին և նոր . և թէ ունէր և համալսարան . 'ի 1575 առաւ 'ի մոսկովաց . և 'ի 1582 դարձուցաւ Հէհաց . յետոյ էանց 'ի ձեռս շվէտաց , և ապա 'ի 1710 մոսկովաց : Այժմ ունի տունս 43 քարաշէնս , և 138 փայտակերտս . այլ գլխովին անկաւ և անշքացաւ իրրև տրգելաւ հանել անտի փայտս 'ի շինուած , և տախտակս : Ունի պէսպս աղգս ձկանց , զոր որսան 'ի բէրնոֆա գետոյն . ուր գտանի և ծովային որթ :

Տէրքտ . որ և Տօրքտ , կմ Տօրքտ . իսկ 'ի բարբառ շվէտաց Տօրքտ , կմ Տօրքտ . լսո՛ր Գօրքտաւ , կմ Տէրքտաւ : Էր քղք ամուր՝ մեծաշէն՝ և մի 'ի բազմավաճառ գաշնակից քղքց առ Էմպէ , կմ Էմպո գետով , որ 'ի բարբառ ետոնացւոց կոչի Էմպէօկի . ք Մայր գետ . շինել 'ի 1030 յիւրեվայ յորդւոյ եարոսլաւայ վատիմիրիցայ մեծ գքսէն ուուսաց՝ զոր յիւր անուն կոչեաց . ապա անուանեցաւ Իսդու . և էր Էմպանիստ , ունէր և համալսարան , որ 'ի 1699 'ի բերնաւ փոխադրեցաւ , ուղ ասացաք . և բղմ շինուածս մեծամեծս և հոյակապս , այլ 'ի պատճառս բազմադատիկ պնզմաց քանդել աւերեցաւ . մենդ 'ի 1704 և 1708 . յորում պետրոս Է ետ քանդել զամուրս նր , և զքղքն սղծոյն հրձիդ առնել , գերի վարեալ զքնակիչս նր : Այլ յետոյ հրաման ետ բնակչաց նորա դառնալ անգրէն , յորոց բղմք դարձան . և առ աղքատութե իւրեանց շինեցին տունս փայտակերտս . իսկ զկնի գաշնադրութեն նիժգէտայ և ևս բազմացան բնակիչք նր . զի բղմք և յօտարաց գնացին անգր . սակայն տակաւին մեծ մասն քղքին աւերակ է և ամայի . պարիսպք նր՝ և նախնի մեծակառոյց շինուածք հնրկց՝ և մասնաւորաց՝ անբնակք և կիսաւերակք , սրք օրթօրէ և ևս քանդեալ եղծանին . այժմ ունի տունս իրր 400 և եթ , այլ բնակիչք գրեթէ ամենեքեան աղքատք և սառապոկալք և բնակարանք նց փայտակերտք :

Դուրա . զոր մոսկովք կոչեին Ուսուսիտէֆ : Է քաղաք բարեշէն և ամուր , շինել 'ի 1223 'ի ք վալտիմիրայ դանեաց արքայէ առ սահմանօքն ինկրիայ 'ի վր Դուրայ սրընթաց գետոյն , որ ելանէ 'ի Բէյբու ծովակէն , և մաս 'ի քղքն ունի սահման , ուր 12 ոսնալափ բարձրութե իջանէ ջուրն մեծաւ շառաղմամբ . և սպա իրրև 8 մղոնաւ հեռի 'ի քղքէ աստի մասնէ 'ի ծոցն ֆինլանտայ : Այս քղք բաժանի 'ի հին և

և 'ի նոր . ունելով 'ի միջի անջուլեւտ պարիսպ հաստակաւորոց . և է քաջ ամբացուցել շուրջ անակի . 'ի հին քղբի անդ' են երկու քարաշէն եկեղեցիք , յորոց մին է գերմանացի լուսերականաց , իսկ միւսն ռուսաց . և այլ ևս քիչ մ' քարաշէն շինուածք . բայց 'ի նոր քղբի անդ մեծ մասն տանց փայտակերտ են . Այս քղբ 'ի նախնու մն էր մի 'ի գաղնակից բազմազան քաղաքաց , այլ յետոյ զկնի բազմապատիկ պտղմաց' յորս բիւ մ' անգամ գրեթէ իսպառ սպռաքանդեցաւ , կարի անշքադաւ յառաջին ճոխուէ և 'ի Իզայծառուէ իւրմէ . սակայն տակաւին է մի 'ի լաւագոյն քղբցն եստոնիայ . որ չունի ինչ կախումն զայլոց քղբց , ոչ Եստոնիայ , և ոչ լիվանիայ , այլ անմիջապէս կախեալ կայ զգլխաւոր ատենէ բեգրպուրկայ . զոր Ե պետրոս ինքնակալ մտկոլաց կալեալ , զիւ մ' 'ի բնակչաց նք' զորոց կասկածէր հա մախորհս լինիլ չլէտաց , ետ սփռել 'ի զինն տեղիս ռուսիոյ , և 'ի խիստ գերութե պահել : Ազգ 'ի 3714 ազատեաց զնս , առէել և պէսպէս արատնու թիս , աւ յինքն յանկուցանելոյ զնս : Այս քղբ յնջն կոչելը 'Արեւ լիվանիայ , առ 'ի զնիսութի յե վանօկրօտ քղբէ , ոյլ այժմ պարզապէս 'Արեւ կոչի : Սիւ . կմ լաւ ևս Տաի , կմ Տաի : Է կղզի 'ի պալ գիկ ծովու եռանկիւնի , որոյ իւրաքանչիւր կողմն է իբրև 20 մղոն երկայնութ . իսկ լայնութի բոլոր կղզւոյն' է 24 մղոն . և երկայնութին 36 : Ունի երկու տեղիս , յորս գտանի բնակուել , յորոց մին կոչի Տարեիթ ուր 'ի գիշերի լուցանեն շալտերս յառաջ նորգուել նաւուց . իսկ երկդն Բապէն , որ ունի նաւահանգիսս իգբրիկ :

Օսէլ , կմ Լոսէլ . Օսլիա . 'ի հն' Ե պլինտոսի Լադիս կոչեցել : Է կղզի մեծ 'ի հարաւակողմն նախորնթաց կղզւոյք . իբրև 4 մղոնաւ հեռի 'ի հմէ , 'ի մուտս ծոցոյն բիկայի . երկայն իբրև 56 մղոն . և լայն 8 կմ 12 . որ թէպէտ ապառաժուա՞ է , սակայն արգաւանդ և բազմամարդ . զի ունի 10 ժողովրդապետութիս : 'ի նախնու մն էր Է իշխանութ կարգապետի թեւտոնեան կարգին . ապա էանց 'ի ձեռս դանեաց , յետոյ չլէտաց . հուակ յետոյ ռուսաց . Է որովք կայ մնայ մինչև ցայսօր . գլխաւոր տեղի նք կոչի Ալ Բնապարի , որ է քղբ փոքր , այլ բարեշէն , և աթոռ կուսակալ իշխանի կղզւոյն . հիմնեալ 'ի ք վալտեմերայ 'ի սկիզբն ժգ գարուն . էր անդ յառաջագոյն և եմպարան , որոյ վերջին եմպ կոչեցել յուր

յովհաննէս ժուկքս վաճառեաց զայս տեղի ք փի
 դերկոսի գանեաց արքայի :
 Բուն, կի՛ Բունէ : Է կղզի փոքր 'ի ծոցն բիկայի 'ի
 հարաւակողմն օսէլայ . ուր գիշերայն լուցանեն
 լապտերս յառաջնորդուի նաւուց :

Վահանգ ք . Մոսքվիա . կի՛ Մոսկով :

Այլ և կոստիպուի յսիւոյ . է նահանգ Շարձակ
 գրեթէ 'ի միջակէտ անդր եւրոպեան մասին
 ուստիոյ : Էրկիր նր թէպէտ լը մեծի մասին ա
 զաղուն է, և սնբեր, սակայն ճարտարուի բնակ
 շաց, և ժրաշան աշխատասիրուի նց արգասաւորս
 արար զնա . վնյ և բերէ արմտիս, և ազգի ազգի
 պտուղս պարսկուց՝ թէպէտ ոչ այնչափ առատ,
 բայց և ոչ կարի նո՛ւաղ . յամ բերս նր անո՛ւանի է
 ազգ մի մեղու 'ի բարբառ ուսաց նաչեուվի եապլը
 քի աասցեալ . որ է կրկնատեսակ լը գունոցն . ք
 օսկեգոյն, և սպիտակ, և թափանցիկ լը ապակոյ .
 ընտիր և պատուական յոյժ . սսեն թէ լաւագոյն
 տեսակ այնր մեղու՝ լինի 'ի Տիւրու : Ունի և պատ
 ո՛ւական բովս երկաթոյ իբրև 58 մղոնաւ հեռի 'ի
 մոսքվիա քղքէ : Այս կուսակալուի կի՛ նահանգ՝
 բաժանի 'ի 11 գաւառս . որք 'ի գլխաւոր տեղեաց
 իւրեանց ունին զանուն . և են այսոքիկ . Մոսկով .
 կի՛ Մոսվիա . Ուլիւ . Եարաւա . կի՛ Եարաւաւ .
 Գոսրոնա . Սոսաւ . Իւրիեֆ Բուլտի . Բերեւաւաւ զա
 շտոյի . Վելոտիեր . Բերեւաւաւ ունանցոյի . Գուլոկա . և
 Դուլա . զորոց զգլխաւոր տեղիս յառաջեկայդ ստա
 բագրեացուք :

Մոսկովի, այսպէս հնչի լը ուսաց . տճ՝ Մոսկով .
 գերմ՝ Մոսիա . իգալ՝ Մոսկա, կի՛ Մոսիա : Է գըլ
 իաւոր մայրաքղք մոսկովեանն կի՛ ուստիական
 քրութն, յորմէ և համօրէն Ծ մոսկովաց առնու
 զանուն . և յնջ ք զգինութի բեգրպուրկայ՝ էր ա
 թոռ ինքնակալաց նր, մեծ, բազմամարդ, և արք
 ենդսանիստ : Ըջնապատ նորա է իբրև 20 մղոն . իսկ
 Թիւ բնակչայն ասի լինել 500000, և լը օմանց ա
 ռուել . փողոցք նր լայն են այլ լը առաւել մասին
 անմարդ, զի ամ փողոցք նորա լեն քարայատակք .
 օղ սովորուի է այլոց մայրաքղքց եւրոպիոյ . նոյն
 պէս

ուէս և շինուածք տանց նր լը մեծի մասին փայտա-
կերտ և անշուք . բայց դատնին 'ի նմ և բիւմ մեծա-
շէն տոյարանք , որք և օրթորէ բազմանան : Սկնի
270 եկեղեցիս . 29 մենաստանս հանդերձ եկեղեց-
եօք . որք ըստ մեծի մասին դմբեթայտի են , և
գմբեթք նց պղնձապատ և ոսկեզօծ , ուն և գլուխք
բիւմապատիկ զանգակատանց նց . որք 'ի հեռուստ
զոճարձալի իմն տեսարան ընծային աչաց . և բիւմ
մատրուես 'ի տունս մեծամեծաց , և արտաբոյ . յորս
են և երկու մատրուէք կմ փոքրիկ եկեղեցիք աղբիս
մերոյ . վն զի դատնին անդ և յաղգէս մերմէ իբրև
15 տունք . որք լը մեծի մասին ջուղայեցիք են , և
խօսին 'ի բարբառ նոցա : Եկեղեցիք քղթիս ունին
բիւմ մեծամեծ զանգակա , զորս գրեթէ անգագար
հնչեցուցանեն . վն զի ուն 'ի ներածուէ տնդ աս-
ցաք , զձայն զանգակաց համարին իբրև պաշտօն
այ . ունի և հասնալստարան : Այս քաղաք բաժանի
'ի չորս մեծամեծ թաղս , որք շրջապատեն զմի
մասնք :

Առաջինն որ գրեթէ զմիջին ուղին ունի քղթին
կոչի Գրեհէին և է առ Մօսկիա , և Նեկիւս գե-
տովք , շրջապատեալ բարձր և թանձր պարսաօք , և
խարոյստակ իրամք : 'ի սմս են նսինի արբունիք
ինքնակալաց մասկովաց , առ որով 'ի վր ասնեաց
բարձր շինուածոյ միոյ անկեալ կայ պարտեզ . և 3 ա-
թոռանիստ եկեղեցիք : Եկեղեցի վերափոխման անձա-
մօրն , ուր սովորաբար ընի օծումն , և թագադրուի
ինքնակալացն մոսկովաց , և պսակ ամուսնուէ նց :
'ի մեջ եկեղեցւոյն կախեալ կայ արծաթի ջահ պատ-
կաձև պարգևեալ 'ի հոլանտացւոց , որ կշակ 70
բուտ . ին 2310 լիպրէ կմ 910 օխայ , ունելով 48
բազուկս , յորս լուցանեն նոյնչափ մոսկղէնս . սեղան
նր և ան սպասք մեծագին են և փառազարդ : Եկե-
ղեցին սքյն միքայելի ուր են գերեզմանք ինքնակա-
լացն ուսաց , որ և ունի զանգակատուն բարձր ք
գոյլ ան զանգակատունս քղթին : Եկեղեցի սքյ
կուսին ոսկեճաճանջ գմբեթազարդ . երեքին ևս
բիւմահարուստ ոսկի և արծաթի սպասիք և զար-
գուք : Բաց յերկց աստի են 'ի սփին թաղի այլևս 10
եկեղեցիք նշանաւորք սակս յաճախութե ոսկեզօծ
զարդուց , և մեծամեծ զանգակաց . յորս անուանի
է զանգակն իզան վելեթի կոչեցեալ . յանուն իշխա-
նին որ ետ ձուլել 'ի 1600 : Այս նա ինքն ետ ձու-
լել և զայլ զանգակ 10000 բուտ ծանրութք . ին
330,000

330,000 լուպրէ, ին այլոց 400000. և յայլի զանգաւ
կատանն ուր կախեալ կայր, աննա դշտոյն 'ի 1736
եռ հաշիւ զայն, և յաւել 'ի վճ այլևս 2000 բուռ.
որում մասնաւոր փայտակերտ մեքենայ շինեցին.
զի անհնար էր հանել զայն 'ի զանգակատունն. ա-
սի թէ միանգամ եւեթ հնչեցուցին, որոյ լեզուն
կշռէր 1500 բուռ. և ձայն նր այնչափ ահաւոր էր
է սաստիկ, մինչև խախտել զըջակայ շինուածս.
այլ 'ի 1737 հրկէզ լեալ փայտակերտ մեքենայի՝ յո-
րում կախել կայր, անկաւ, և տա անհնարին ծան-
բուէ գրեթէ կիսով չափ թաղեցաւ 'ի գետնի. ուր
կայ մնայ տյիտէս մինչև ցայտը, ցորոյ 'ի մի կողմն
գոյ պատտառուած, ի որ կարեն մարդիկ մտանել 'ի
ներքս, իջանելով անդ. ի տոտիճանս. վն զի շուրջ
զնովաւ պեղել է հողն գրեթէ մինչև ցըթուս զան-
գակին: 'ի թաղի աստ է և հին պատրիարքարանն
առ. եկեղեցեաւ վերափոխան, ուր այժմ գումարի
եկեղեցական սիւնհոգոսն ուսուսը. անդ պահել կան
նախնի մեծադին զդեսաք պատրիարքականը, այլև
ձեռագիր մատենաք 'ի բարբառ յունաց և ուսուսաց:
Աստ են և ժողովատեղիք իշխանաց. այլև արքունի
զինարանն, և արտան, և համբարանոցն պարենից.
այլև 2 մնաստանք մեծամեծք, մի արանց, և միւս
ևս կանանց, ուր են գերեզմանք դշտոյից մաս-
կովայ:

Երկր թաղն կոչեցեալ Գիդա կօրօք բովանգակ քա-
րաչն է. ասի՝ թէ անունդ Գիդայ կի՞ խիդայ 'ի
բարբառ թաթարաց Մէջ նշանակէ. իբր զի սա
անկանն ի մէջ գրեմլին և պէլիօրօս քղքաց: Անի
5 դշտաւոր փողոցս. 20 եկեղեցիս. 4 մենաստանս.
յորոց 'ի միւսմն կոչեցել խոօնօգաստի ուսուցանեն
յունարեն և երրայեցերեն, այլև զփիլիսոփայուն
և զծածարանութի ում և իցէ, որ կամիցի ընարել
գեկեղեցական վիճակ: Աստ է փողերանոցն, ք
քարպիտանէն. մեծ համբարանոցն, ուր հաւաքեալ
կուտին ամ զաճառք եկեալք այլուսս յառաջ քան
զվճարել զմաքս նց. մաքսատունն. հոյակապ ապա-
րանք գեապանայ օտար թգրութեց. զորս պետրոս
ն արար դործարանս մետաքսեայ կերպասուց և
այլոց իրաց, և տպարան. շուկայն կի՞ վաճառանոցն
Քղքին, յորում գտանին իբրև 6000 կրպակք աղե-
սակերտք և կամարակապք, ուր միշտ լի են վաճա-
րականք զնձն ազգաց: Այս թաղ ունի շուրջանա-
կի պարխուպս ամրակուսս. յորոյ վճ են 12 տառ,

բակք ոմանք բոլորաձևք, այլք քառակուսիք : Ի հնումն սովորութի էր առնել աստ մեծահանգես թափօր յաւուր ծաղկազարդի . պատրիարգն հեծել յէշ Ինսանուի փրկչին . և ցարն կալեալ զերասանակ ածէր զնս , զոր ագրիանոս պատրիարգն խափանեաց :

Էրբ թաղն՝ որ շուրջ պատէ զերկու առաջնակք, կոչի Պելեօսոս . որ թարգմանի Սպիտակ Քղք, վն սպիտակ շրջապատ պարսպաց նր . կոչի և Քաղաքոսոս , կի՞ կեսոսոս : Ունի 76 եկեղեցիս . 11 մենաստանս . այլ տուրք նր ը մեծի մասին փայտակերտ են և անշուք . սակայն գտանին Ի նմ և մեծաչէն անարանք : Աստ է և համալսարանն հիմնել՝ ի 1755 յեղիսարեթէ դշխոյէն . և այլ 2 երևելի դպրոցք . մի՝ վն սրգւոց յազնոճականաց . իսկ երկդն քաղաքացւոց . և գործարանն ուր ձուլեն հրաղէնս . և մեծ դեղալաճառանոցն :

Իսկ չրբ թաղն կոչի Չեմէնոյի հօսօս , որ թարգմանի Քղք շրջապատել հողակոյտ պատոճարօք : Այս թաղ շուրջ պատէ զայլովք երկուք . յառաջագոյն ունէր 34 դրունս փայտեղէնս . և 2 քարաչէնս . յորոց այժմ երկու յեալնքք կան մեան ամբողջ և անբրատ . իսկ այլք աւերակ են , կէս մի՝ ի հրկիզուէ , և կէս մի՝ ի հնուէ . ունի 103 եկեղեցիս . և 2 մենաստանս . և դպրոց մի մեծ ուսումնականութի , որ է մատէմատիքա , կոչեցել ի բարբառ նց Սախաբենայ պաշտ . ուր 100 պատանիք՝ որդիք զինոճարաց . մարդին յարոճեստ նաւարկուէ , կի՞ ծովային պիղփի . և ի ճարտարաստուի բերդից և ամրոցաց . դոյ անդ և դիտանոց աստղաբաշխուէ : Ունի և գործարանս զնչն իրաց . և համբարանոց պարենից , և այլ զնչն հարկաց շինոճածս :

Այս չորք գլխաւոր թաղք՝ յորս բովանդակի բուն մոսքլիա Քղքն՝ ունին շուրջանակի 30 արոճարձանս , յորս են 60 եկեղեցիք . և 10 մենաստանք , շրջափակել պարսպօք և աշտարակօք . յորոց հինգք երևելի են , որք կոչին Ալփրոնիէն . Կօլօ սպասոյի , Սիմօնի , Տօնօսոյի , Տանիլուօսոյի , այլև Կօլօ Կեմէնի Տօնադիր անուն մենաստանն կանանց : Այս ամ արոճարձանք անշուք են և գիւղատեսակ . բաց ՚ի միոյն սր կոչի Կեմէն - Ինօնօսոս , կի՞ Կեմէնոյայ սօսօսոս . ք թաղ գերմանացւոց , որ է յարևելեան կողմն . Քղքին առ Եստոս գետով . և ունի ընդ քարաչէն ատունս , և քանի մի ասպարանս մեծամեծաց . և 2 եկեղեցիս լուսերտ կա :

կանաց : Տի կալվինականաց . և միւս ևս ուղղափա
սաց :

'Ի ծայրն այսր արժարձանի՝ յայնկոյս եռուսա գե
տոյն՝ է թգրական անկեղանոց մեծ և հոյակապ շին
եալ 'ի 1706. 'ի մեծէն պետրոսէ . ուր հարիւրաւոր
զօրականք գարմանին . և 50 պատանիք մարդին յար
ժեւստ բժշկականուէ , վերահասու թէ , անդամսզն
նուէ . այլև 'ի հնարեղ գաղափարս ամրոցաց , և այլոց
իրաց , և 'ի շատին քարքառ : Այս անկեղանոց է
առաջին 'ի մոսկովս . զի յառաջ ք զայն ոչ դոյր անդ
այսպիսի տեղի : Արաքոյ քղքին 'ի հիւսիսակողմն՝
է միւս ևս անկեղանոց մեծ և գեղեցիկ . և փոքր
մի անգր ը արեմուտս՝ արքայական ապարանք եղի
սաբեթի զշնոյլն բեգրովպէ . որ 'ի 1753 այրեցաւ .
այլ յետոյ անգրէն շինեցաւ փոյտակերտ , առաւել
ըարձակ ք զառաջինն : Գոյ անդ և զինարան ա
ռաւել հուպ առ քղքն . և շտեմարանք , կիմ համբա
րանոցք ցորենոյ , և այլոց արմտեայ , ուն և խոտոյ
գարւոյ և վարսակոյ 'ի պէտս երիվարաց զինու
րուէ : Են անդ և արքունի ամարանոցք 'ի զննն տե
ղիս , պաշաք վայելակերտք , պարտէզք զոճար
ճալիք , և փոքրիկ մայրիք 'ի պէտս որսորդու թէ
թռչնոց :

Առաջին հիմնարկուէ քղքիս եզև 'ի 1147 'ի գէոր
գեայ վոշտիմիրովիչ տօլկորուքի . զոր 'ի 1277 գա
նիէլ ալէքսանտրովիչ որդի աղէքսանդրինէւրքի մեծի
իշխանին ուսաց ընկալէլ 'ի պարէն ինքեան , անդ
հաստատեաց զննակուէ իւր . և 'ի 1300 շինեաց զԷ
րէմիլն թաղն 'ի փայտէ . ուր ապա գեմետր իւվա
նովիչ տօնսքի շինեաց 'ի քարէ , կիմ 'ի թրծեղ աղի
սոյ : Իսկ 'ի 1303 իւրեէ ք պէորգ տանիէլովիչ մեծ
իշխանն կիմ ինքնակալն ուսաց՝ անդ հաստատեաց
զաթոս իւր . և յետ այնորիկ ամ ինքնակալք անդ
նստան . որք և որ ը որէ շքեղացուցին զքղքն զննն
շինուածովք՝ մինչև 'ի մեծն պետրոս ամ , որ զաթոս
թգրուէ ուսաց փոխադրեաց 'ի բեգրպուրկ նորա
շին գաստակերտ իւր . ուն նշանակեցաք 'ի վերոյ :
Վօլգա : Քղք 'ի սմին քուսի 'ի հարաւակողմն մուք
վիս քղքի առ մոսկա գետով պարսպապատ , եղա
նիստ , այլ շինուածք նր անուք . ունի սպիտակ կա
սյատուճական , յորմէ շինեն զննն անթոս , այլև աղիւս
աղնիւ 'ի պէտս շինուածոց :

Չիւնիօրոյ , կիմ Վիւնիօրոյ : Էք գեօղ մեծ 'ի սմին
քուսի . որ ունի երիս եկեղեցիս առ Բրօշլա գետով :

որ յԻշուգոյն էր քղք մեծ, ուղ ցուցանեն մայրաքա-
աւերակք եկեղեցեաց նր, որք են ՚ի շրջակայ գաւառի.
ուղ և աւերակք նախնի ամրոցի նր :

Տեհերօֆ, կմ Տեհերօֆ : Քղք Շարձակ առ Եախրօ-
մա դետով իշխանանիւտ. ունի 8 եկեղեցիս. 2 մե-
նաստանս. ուր գտանին 1311 վճռկանք. անգղիացի
ոմն՝ գամէր անուն, իբրև մկոնաւ միով հեռի ՚ի քղքե
աստի հիմնեաց գործարան յախապակեայ անօթոց.
որք լը իրաց ինչ բերեն զմանութի յաղճապակեայ
անօթոց սաքսոնիոյ : Լինի աստ տեսակ մի քաղցրու-
համ խնձորոյ, որ յորժամ կատարել հասունանայ,
ներբին գոյացուի նր քրեթէ բողորովին ՚ի հեղեղուկ
հիւթ փոխարկի, որով և խնձորն լինի թափանցիկ,
զոր կալել հանդէպ լուսոյ, մարթ է թուել զներ-
քին կորիզո նր. ՚ի բարբառ սուսաց կոչի Նլեկի
Եապլօք. սյլ փոխադրել յայլ նկնգ զտունկ նր,
կորուսանէ զայսոսիկ որակուիս :

Եւրօուսեղ մաթ : Քղքաբեոզ առ Լաւա վտակաւ,
որ խառնի ՚ի բրոզվա դետ. ուր են չորք մեծամեծ
գործարանք. 2 ոստայնանկաց, և 2 թղթագործաց.
յորս գործեն 5000 գործաւորք :

Ռիլիէ : Լ՛ գլխաւոր քղք համանուն իւրի, մերձ
առ Էթիլ կմ վօլիա դետ, իբր 115 մկոնաւ հեռի ՚ի
մոսքովիա քղքէ. ՚ի հսումն մեծ էր, երկայն իբր 2
մկն և կէս, պատել պարսպք և իրամք. և էր
կարպեալ ՚ի պարէն արջայորգւոց. ուր ՚ի 1591 ՚ի
մայիսի 15 խողխողեցաւ գեմետր իվանովիչ հրամա-
նաւ կօտունօֆ սյորիսայ : Չայս քաղաք քանգեաց
պօրիս. ապա լէհք առ արուք շուխքեանց աւարե-
ցին. սակայն յետոյ վերստին շինեցաւ, թէպէտ ոչ
լը առաջին մեծուե իւրոյ. ամրոց նր՝ ուղ և սյլ շին
ուճածք՝ փայտակերտ են և անշաք. ունի 18 եկե-
ղեցիս. 2468 վաճառականս. 3 գործարանս բամ-
բակի պատտառաց. և գործարան մի օճառի, և ՚ի
շրջակայս իւր բովս երկաթոյ :

Իրօիդոի Երկիէֆ Դօնադիբ, կմ Իրօիդայս Լաւա :
որ թարգմանի Մենայտան երրորդուէ սարգսի :
Լ՛ մենաստան մեծ բջմահարուստ գլխաւոր և ա-
ռաջին յամ մենաստանս ուսաց, իբր 35 մկոնաւ
հեռի ՚ի մոսքովիա քղքէ. ձև նր քառակուսի, շրջա-
պատել ՚ի դշխոյէն աննայէ լը հին սովորուէ ազիւ-
տակերտ հաստահիմն թանձրապատ պարսպք, և
խրամք, ունելով ՚ի պահպանուի իտմք մի զինուո-
րաց : Ընտանք մենաստանին մեծ են, բարձր և
թանձ

Թանձրապարիսայ . ԴՂխաւոր եկեղեցի նր մեծաչէն .
 ունեւով զանգակատուն գեղեցկակերտ , և զանդակո
 մեծամեծս . մեծագոյնն կշռէ 1200 բաւտ . որ սունկ
 իբր 39600 լիպրէ վէնէտ" և 18600 օխայ : Բաց յեկե
 զեցւոյ աստի , են անդ այլևս 9 եկեղեցիք , և դպրոց ,
 ուր դաստիարակին և ուսանին 200 սրատանիք . և
 գրատուն երևելի . իսկ սովորական թիւ միանձանց
 նր հասանէ 9300 . այլ մեծագոյն մասն նց բնակի 'ի
 կալոճածս մենաստանին . որ 'ի մեռանիւ եղիտարէթի
 դշիոյնն , սնէր Է իւրև 130 հչր դիւղակոնս . իսկ
 այժմ սոսի թէ թիւ նց նոճաղէ է . որոց վր վճարէ
 մենաստանն ամի ամի գլխահարկս : 'ի շրջապատի
 անդ են և պարակցք վայելուչք . և սրալաս մեծա
 շէն շինել 'ի տ պետրոսէ . և Էարձակել 'ի 1742 յե
 զիտարէթ դշիոյնն . ուր մաղապուրծ զերծոյց զանձն
 մեծն պետրոս , յորժամ սոփիա քոյր նր Է խաղախ
 սգրէլիցի միում (որ ձախողակս ինչ կրել էր 'ի նմէ) ,
 խնդրէր ուղանանել զիս : Անգ 'ի գլխաւոր եկե
 զեցւոյ թաղել կայ սարգիս առաջին արշիմանորիգ
 և հիմնագիր վանացս յարծաթի տապանի . ունեւով
 'ի վր նոյնպէս սրծաթի ամպհոճանի . ոնց և պօրխ
 կօտուհօՓ , և Ֆէտօր պօրխստովիչ , և այլ ինքնակալ
 իշխանք ուսաց : Անգ ասպաստան լինէին քիւմ ան
 դամ բնտանիք ուսանօՓայ 'ի Տմկս խոսվուեց : Սով
 րուի ունէին 'ի վաղ Տմկց ինքնակալք ուսաց ամի
 ամի Թափօրիւ գնալ յուխտ և յայցելուի տեղոյս :
 Արտաքոյ մենաստանին շուրջանակի են իբր 4000
 տունք , որք ձեացուցանեն քղք վայելուչ Է իրաւա
 տարու Է մենաստանին : Հիմնարկուի այսր մենաս
 տանի' ի Տմկագրուե ուսաց' եղև 'ի ճգնաւորէ միոյ
 սարգիս անոճամբ . որ զառաջինն ճգնէր յանտառի
 միում առանձին . ուր շինեաց և փոքրիկ եկեղեցի
 ասպա 'ի 1340 յայանեաց զանձն և սկսաւ հաւաքել
 աշուկերոս . և սհա յայնժամ սկիզբն եղև մենաս
 տանիս . զոր ցարն գեմեար տնարի անոճանեաց մե
 նաստան սարգսի , յանուն առաջնոյ արշիմանորիգի
 իւրոյ . որում յաճախ յայց ելանէր նա ինքն գեմեար .
 և 'ի վր զնչն իրաց խորհրդակցէր Է նմ : Պատմի'
 թէ յելանել երբեմն գեմեարեայ մարտիւ 'ի վր Թա
 թարաց , ետ նմ սարգիս երկու միանձունս յիւրոյ
 անտի իբր խորհրդակոնս . որք ոչ սակաւ օգնեցին
 նմ 'ի յաղթուին մեծ , զոր արար . խորտակելով ըզ
 Թաթարս 'ի քուլիքօՓ :

Երբուստ , կի՛ Երբուստ : Ե՛ ԴՂխաւոր քղք համա
 նուն

Նուն Դուրի առ վօլկա գետով, իբր 120 մղոնաւ Կուրի 'ի մոսքովիա քղքէ մեծ, բաղմամարդ և արքեպիսապոստոս : Սենի բնակիչս առաւել ք զ20000. և 84 եկեղեցիս . 3 մենաստանս . և 18 անկէշանոցս վն աղքատաց . 88 տունս քարաշէնս . և 6000 փայտակերտս և անշուքս . (վն և քղքն անշուք է .) և գործարանս զննն իրաց . զի 'ի 1759 էին 'ի նմ 50 գործարանք խաղախորդաց . 3 մետաքսեայ կերտասուց . յորոց յիւրաքանկելու մն էին 100 գործարարք . մի գործարան մեծ սասնէգործաց , ուր գործէին իբրև 900 գործարարք . և միւս ևս գործարան մեծ կոչեցեալ Չարաբենսուա արտաքոյ քղքին , հիմնեալ 'ի ժմկս մեծին պետրոսի , և լրացուցել առ աննա գշտոյն գործակցուք գքսին գուրլանախոյ . ուր թիւ գործարարաց և գործակալաց՝ հասանէ ց6000. և գործեն մետաքսեայս , ասուէղէնս և վէղէն սրաստանս 'ի պէաս սեղանոյ . որք գրեթէ չեն ինչ ըհաս 'ի սրասուէական սրաստանաց անտի ֆիանարայի . գործեն անդ և թուղթ : Այս քղք 'ի հնու մն եղև առ ժմկ մի ակտու իշխանացն ուսուսց , յորմէ կալան և զանուն :

Ռոմանով : Քղք փոքր 'ի սմին գաւառի առ վօլկա գետով :

Գուդրոմ : Գլխաւոր քղք համանունն Դուրի ոչ այնչափ ինչ մեծ՝ այլ անշուք , առ վօլկա և գուդրոմս գետովք , ուր բնի խաղախորդք գտանին . ունի 50 եկեղեցիս , և եպս , և իբր 3326 վճռկնս : Հանդէպ քաղաքին յաջակողմն նր՝ է մենաստան մեծաշէն և ամուր ի Բալգոյի կոչեցել . ամրացուցել շուրջանակի քարաշէն սարսափք և աշտարակք , և վառել հրազինուք . անդ նսաի եպս քղքին : Միխայէլ ֆէտրովիչ ոսմանցոք 'ի մենաստանի սաս կայր յարգելանս ը մօր իւրում , յորժամ ընտրեցաւ կայսր մուկոլայ :

Իւրիէլ Բուտով : Գլխաւոր քղք համանունն Դուրի այլ փոքր և անշուք . առ միով 'ի վտակաց Գուրալա գետոյն . իբր 60 մղոնաւ հեռի 'ի մոսքովիա քղքէ :

Եւրոպա : Է քղք փոքր 'ի սմին Դուրի . ուր գործեն օճառ սրասուէական , և ասաի սփսի 'ի բնի տեղիս ուսուսց Յի : Եւրոպիքի իշխանազուն առհմ 'ի քղքի ասաի առնու զանուն . յորմէ էր ինքնակալն վասիլ իվանովիչ շուրիքի :

Սասալ : Գլխաւոր քղք համանունն Դուրի առ քամենքս վտակաւ . և արանիսա . իսկ 'ի հնու մն ակտու որդ .

որգւոց ինքնակալ իշխանաց ուղւոց, տոճեալ 'ի պարէն նց :

Բերեւաւ զաւելսոյ : Է գլխաւոր քղք համանուն ֆւռի, եպիսանիստ շինեալ 'ի 1152 'ի գեղաղոճարձ վայրի, շրջապատել շերամք, առ լճիճ միով, որ կոչի լիճ Գլխիկի : այլև Վերեւաւսոյէ օղեր : որոյ երկայնուիւն է իբրև 4 մղոն. իսկ շայնուիւն 3 : ուր մեծն պետրոս պահէր երկու նաւակս 'ի սակս զբոսանաց իւրոց : զի կարի զոճարձանայր նաւարկութ :

Սենի 37 եկեղեցիս :

Ռոստոֆ : Քղք փոքր 'ի սմին ֆւռի առ համանուն լճիճ. ուստի ելանէ Գոտորոտ գետն : Երկայնուի լճին է իբրև 7 մղոն. իսկ շայնուիւն 3 : Սենի ելիս : Աստ յաճախեն ուխտաւորք մուկովաց 'ի պոճոսս հրաշագործ պատիկրի ձծամորն. և սակս նշխարաց զեմետրեայ սքանչեւագործի :

Վօլոգիճեր, կիճ Վօլոգիճեր : Է գլխաւոր քղք համանուն ֆւռի առ Գլխաւոր գետով, փոքր, այլ բարեշէն և եպիսանիստ. առ 'ի ճէ 'ի հնու մն մեծ էր, և առ Ժմկ մի աթոռ ինքնակալացն մուկովաց : Աստ պատմագրացն մուկովաց՝ այս քղք հիմնեցաւ 'ի Ժ դարուն 'ի մեծէն վրատիմորոսէ. իսկ իւր այլոց՝ 'ի Ժ քարուն 'ի վրատիմորայ մնումարոսէ : Սենի բնակիչս իբր 1897. և 24 եկեղեցիս. և պաղարեր պարտէզս յալովս, որք բաց յայլոց պողոց բերեն կեռաս բլճ. գործի անդ և օճառ զնչն տեսակաւ :

Մուրօճ : Քղք փոքր 'ի սմին ֆւռի առ Օթս գետով, 'ի բարձրաւանդակ վայրի որ 'ի նախնու մն էր գլխաւոր անդի Մօրօճացոց բարբարոս ազանց. յորոց և այժմ բլճք գտանին 'ի շրջակայ գետոյս : Սենի 18 եկեղեցիս. և 2 մենաստանս. և պարտէզս բլճս, յորս լինի մեղրատուղ և սեխ բլճ յոյժ, և առաւել ք զայսոսիկ վարունի :

Բերեւաւ ուսանչոյ : Է գլխաւոր քղք համանուն ֆւռի եպիսանիստ, առ միով 'ի վրատիւց օքս գետոյն. ի մասին 'ի զնտագոյն վայրի, և ի մասին 'ի բարձրաւանդակի. որ սկսաւ ծաղկիլ զինի աւերման Ռեւան քղքի, որ էր բերդ և քղք ամուր. զոր 'ի 1568 քանդեցին թաթարք. ուստի այժմ կ գետոյ աննչան առ օքս գետով :

Միխայիլով. Բւրօնս : Էն փոքրիկ քղք 'ի սմին ֆւռի առ Բրոննա գետով :

Գօլոմիս, կիճ Գալոմիս : Է գլխաւոր քղք համանուն ֆւռի, մեծ և բազմամարդ առ օքս գետով. ունի

Բնակիչս իբր 6758. որք դործեն գեղեցիկ կաւեղէն սօսպա, այն է՝ վաւարան՝ ի ջերմացուցանել զսենեակս ՚ի մերան . և պատուական թամբս , և դոյլս , և այլ զնձն փայտեղէն անթօս խայտախարինս :

Վօրօգիւնք . Պէրէֆս : Են փոքրիկ քղքք ՚ի սին Գւոթ առ օրս գետով :

Գրաւա : Գլխաւոր քղք համանուն գաւառի շինեալ ՚ի 1509 մեծ և բազմալաճառ առ Ուգո գետով . ունի 23 եկեղեցիս , և 2 մենաստանս , և գործարան , մեծ զինուց , կառուցել ՚ի օր պետրոսէ ինքնակալն , ուր դործեն 6000 գործավարք , և այլ գործարանս զնձն արուհատից : Առ սովին քղքաւ են պատուական բոզք երկաթոյ , յորոց երկաթ բոլմ հանեն :

Տեփիսֆ : Աւան փոքր և աղքատաշէն , ոչ այնչափ ինչ հեռի ՚ի գուլայէ Է զաւիվայր բլրոյ : Երևելի է սաստ խրամ մի ջրալից , ուր սախ թէ յիջագ յի էր թումք բարձր և ՚ի վր նր բազմութի սանց . այլ ստորերկրեայ ջուրք յանկարծակի իմն ընկուզին զթումքն և զտունս միանգամայն , և բացաւ այն խրամ կմ լճակ . յորմէ կասկածին թէ այս գիպեացի է յայլ տեղիս այսր Գւոթի , գորով լճային , և ՚ի բոլմ տեղիս դատնելով ստորերկրեայ ջուրց :

Իման օղէրօ . որ թրքմնի ծովակ յովհանու : Է լիճ մեծ ոչ կարի ինչ հեռի ՚ի գուլաս քղքէ , ուստի ելանէ ասն գետն .

Նահանգ Դ . Նօլկորում :

Նահանգ մեծ կմ կուսակալուի , ուստի բոլմ գեաք ելանեն . յորոց գլխաւորքն են Վելիով , որ ելանէ յիմենե , կմ Օւբօ Իւէն կօշեցեալ լճէն . և Վւլա , կմ Լիիլ գետն . և Տեֆէր , և Տանա , կմ Տարնա : Մեծն պետրոս եւս բանալ խրամ առ Վիշէի ձօրցեօյ աւանաւ , որ է յարևելեան կողմն ՚ի ծայր սահմանաց այսր կուսակալուի , Է մեղ Գրաւեյս , և Մարա գետոց . որով այժմ ՚ի կասպից ծովն նաւելով Է վողկա , դուերցա և մագոս գետս , և Է իլմեն օղէրօ լիճն կմ ծովակն , և անտի Է վօլխով գետն , Է ծովակն ըստօկա , և Է նեվա գետ . մարթ է գնալ մինչև ցրէգրուրկ , և ցճոնն որալդիի : Ի մնջա գետն գտանին սահանք տնուանելք Պօրօլիոյի էս :

Բորիի յանուն մտակայ գեղը : Այս նէնգ կի՛ կուսակալուի բաժանի 'ի 5 քառս , որք 'ի զլիսաւոր քաղաքաց իւրեանց ունին զանուն , և են Նովոօրոյ և Բուսիսի . Բուսիսի . Վելիտուրոյայ . Թիվերոյայ . և Վելուերոյայ . զորոց զլիսաւոր տեղիս յառաջնկայդ նշանակեսցուք :

Նովոօրոյ . յՆշագոյն Նովոօրոյ վելիգի կոչեցեալ . ի՞նչ Մեծ նովիորոս . իսկ 'ի գանեաց' և յայլոց հիւսիսայնոց' Հովհաննէս : Էր թղթ հին , մեծ , և բազմամարդ , աստի և անտի վոլխով գետոյն , որ ելանէ յիլմէն լճէն . ունեւով 'ի միջի կամուրջ' որով երկու մասուիք քղբիս կցին ի միմեանս : Աւին դղեակ ամուր պարսպապատ , որ կոչի Գրե՛ն : Այս քաղաք ասի հիմնել 'ի Է դարու . յՆՂ թ զհասանիլ սլավաց կի՛ շաւաց 'ի ռուսիս : 'ի Թ գարուն էր աթոռ ռուրիքայ մեծի իշխանին վարեկացւոց . և յՆՂ քան զայն ունէր իւր սեփական իշխանս , որք կախեալ կային դեծ իշխանաց , կի՛ զինքնակալաց ռուսաց : 'ի 988 վոլտոիմիր թ հաստատեաց 'ի նմո աթոռ եպստական : Եւ 'ի Ժ քարուն եղև ինքնիշխան ծերակոյտ , և ընտրէր իւր իշխան , կի՛ 'ի բաց հանէր իշխանուէ թ հաճոյից անկախ : Իսկ 'ի 1165 եպստուի նր ամբարձաւ 'ի պատիւ արքեպսութե . և 'ի 1420 սկսաւ դրամս հատանել : Ընդ այն Ժմկս Քարձակ էր արուի նր . զի ունէր թ իւրև և զնկրիս , զքաղեղև , և զմեծ մասն նովիորոսայ կուսակալուի , և զմասն ինչ արխանկէլայ : Ասլա 'ի 1578 իվան վասիլէվիչ ինքնակալն ռուսաց թ իւրև նոճաճեաց ըզքաղաքն հնիճ շրջակայ վիճակաւ իւրով . որ բի՛մ և մեծամեծ մնասս կրեաց 'ի ժանտախտէ և 'ի հրկիզութեց . վայ 'ի նախնի մեծամեծ շնոճածոց նր շինաց այլ ինչ , բաց 'ի լայնարձակ շրջապատ պարսպաց նր' յորում առ նոճազուի շնոճածոց , վարե՛ն զերկիր և սերմանեն . և աթոռանիստ եկեղեցին : Վելիգի վոլոյիտի : Էր աւան մեծ և գեղեցիկ առ դուերցա գետով . ուր յաճախեն վճռկանք 'ի պատճառս նաւարկութե . առ սովին աւանաւ բացաւ ջրանցք կի՛ իրամ իբրև մզոնաչափ երկայնութի , որով միացուցան գուերցա և մագա գետքն . թ որ մարթ է 'ի պաղդիկ ծովէ նաւարկել մինչև ցծովն կասսից : Աստ վճարեն զմաքսս նաւակք' որք աստի անցան են 'ի բէգրպուրկ . որոց թիւն ամի ամի հասանէ գրեթէ ց2000 : Այս աւան 'ի վերջին Ժմկս երկիցս գրեթէ իսպառ հրկէզ եղև :

Օլանէն : Քղբ բարեշէն առ Օլոնցա գետով, որ մը
 տանէ 'ի լատոկա ծովակին . աստ է ակթոս եպիսկոս լա-
 տոկայի և գէքսհոլմայ . ասի' թէ գտանին 'ի սմին
 քղբի իբր 4250 վճռականք : Մեծն պետրոս յնշ ք
 զիմն արկանել բէգրպուրկ քղբին, աստ տայր շի-
 նել փոքրիկ նաւս . իսկ այժմ շինեն աստ նաւս վա-
 ճառականաց, զորս վաճառեն օտարաց : Այս քղբ
 ունի երկաթահանքս և սղնձահանքս, այլ և գոր-
 ծարանս՝ ուր մաքրեն զէկաթ և զպղինձ : Ունի և
 հանքային ջուրս, զոր յաճախ 'ի կիր առնոյր մեծն
 պետրոս . այլ այժմ այս ջուրք չունին այնչափ ինչ
 յարգ :

Թիխֆիւնցիոյի Բոլաք : Է մենաստան հռչակաւոր առ
 մոսկովս առ Թիխֆիւն գետով . ուր յաճախեն ուխ-
 տուորք 'ի պատճառս հրաշագործ պատկերի անու-
 մօրն . որ է յեկեղեցւոյ այնր մենաստանի :

Խոնիւլ : Գեօղ մեծ, կմ քաւան, որ 'ի 1763 հրկէզ
 եղև . այլ ք կատարինէ դշխոյն ետ 'ի պարգև բնակ-
 շաց նր գրամս, առ 'ի անդրէն շինել զգետն . գոյ
 անդ և արքունի ասարանք :

Ստարեա լափօս . յի շին լատոկա : Է քղբ փոքր առ
 վոլխով գետով, որ ունի իբրև 50 տունս և եթ, և
 2 եկեղեցիս : Այս քաղաք 'ի նախնուսմն մեծ էր և
 բարեշէն, ուր նստաւ առ Բմկ մի լուրիք անբնա-
 կալ ռուսաց, մինչև էր փոխադրել նր զակթոս տէ-
 բուէ իւրոյ 'ի նօվխորօս . այլ զկնի բանալոյ զխրամն
 լատոկա ծովակին, այս տեղի առ սակաւ սակաւ
 աւերեցաւ :

Նոր լափօս . Նորայտ լափօս : Է քղբ փոքր 'ի մեջ
 լատոկա ծովակին, և խրամոյն, որ սկսանի 'ի վոլ-
 խով գետոյն, իբրև 5 մղոնսս հեռի 'ի հին լատոկայե-
 բնակիչք նր լառաւեղ մասին են 'ի հին լատոկայե
 անտի : Հաւանական երևի' թէ աստ էր Ալաէե.
 պօրի, կմ Ալաէեյիսպօրի քղբն, զոր յիշատակեն հիւ-
 քիսային մատենագիրք . թէպէտ են՝ որք գնեն զնա
 առ Ֆիննեան ծոցով .

Գօլարեմ . Մեկէկէնոս . Գօլ . Բարսի . Չարեյա . Մե-
 փինսոյ . Բօրիով . Վէլիտոստ : Էն փոքրիկ գիւղա-
 քաղաքք 'ի սմին դաւառի :

Բլէսփով, կմ Բստով : Է գլխաւոր քաղաք համանուն
 քաւի առ Վէլիտ գետով, ամուր, բազմամարդ, և
 բազմազանառ, և եպիսկոսիստ, լաճանել յերիս մա-
 սունս . ունի 'ի միջի դղեակ՝ յորում է ակթոսանիստ
 եկեղեցի քղբին, և ապարանք նախնի իշխանացն
 Բլէս .

Բէկսբաւայ . և շաւրջ զնովաւ մեծ քղքն պարսպաւ ,
պատ : Գլխաւոր վաճառք նր են կաշի , խէժ , մոմ ,
կանեփ , և վուշ : Այս քղք հնդ շրջակայ գաւա-
ռաւ իւրով 'ի նախնու մն էր ինքնիշխան հարկու թի .
այլ 'ի 1509 ինքնակամ անձնատուր եղև ինքնակա-

լին ուսաց :

Իսպորտ , կմ Իսպորտ : Դղեակ հին , և քղք փոքր ,
որ 'ի 862 էր աթոռ գրուվորայ իշխանին վարեկաց-
ւոց .

Օտրուլ : Քղք փոքր 'ի սմին ֆւուի 'ի կղզի ինչ Մե-
ւիա գետոյն , որ բաց 'ի շրջակայ վիճակէ իւրմէ՝
ունի լէ իւրև այլևս 5 փոքրիկ քղքս :

Օբոյիա : Քղք փոքր 'ի սմին ֆւուի 'ի կղզի ինչ վէլի-
քա գետոյն . և ունի լէ իւրև այլևս երես քղքս :
Կրուլ : Քղք 'ի սմին ֆւուի առ Կրուլա գետով , զոր
'ի 1612 առին շէտք . և յամին որ զինի՝ 'ի վր հաս-
եալ նորվեկիացւոց՝ առին զքղքն , և զմեծ մասն շէ-
տաց կոտորեցին . այլ 'ի 1614 անդրէն տիրեցին նմ՝
շէտք , և զինի երից ամաց ինքնին 'ի բաց լբին :

Վէլիիէ Լուի : Գլխաւոր քղք համանուն գաւառի
առ Լուի գետով : Այս քղք յիշատակի 'ի վերաա-
ուուէ արքեպիսին նովկորոտայ :

Դորոբէր : Քաղաք բարեշէն և բազմավաճառ 'ի սմին
ֆւուի առ Դորոբ գետով . են 'ի նմ լը ստելոյ իւր
3010 վճնկանք , որք բնմ տուրևառու թիս առնեն
լէ բիկա քղքի :

Դիւլէր , կմ Դիւլէր : Գլխաւոր քղք համանուն գա-
ւառի , կառուցել աստի և ահտի վուկա կմ էթիլ
գետոյն , ուր գվերցա վտակ խառնի 'ի նմ . էր սա
քղք մեծ և բազմամարդ . այլ 'ի 1763 իսպառ յա-
ճիւն դարձաւ 'ի հրկիղու թէ . ապա ք կատարինէ
գշխոյն նորոգեաց , մինգ թէ նորոգ շինեաց լը ձևոյ
բէդրպուրկայ . տունք նր լը մեծի մասին յաղիւսոյ
են , իսկ այլք փայտակերտք . բայց և այնք այնպի-
սի արուեստիւ շինել , զի շեն ինչ ընդհատ յայլոց :
Փողոցք նր լայն են և երկայն , և վայելուչ համե-
մատութի լէ հատելք . ունի 40 եկեղեցիս , 20 աղիւ-
սակերտս , և 20 փայտաշէնս . 2 մենաստանս , և մի
գարոց հարկաց . և իւր 5619 վճնկանս , որք ցորե-
նով և այլովք արմտեօք տուրևառու թիս առնեն լէ
բէդրպուրկայ , և է էպիսանիստ :

Այս քղք յիշագոյն էր ինքնիշխան , որոյ առաջին
իշխանն կոչէր եարոսլաւ եարոսլաւիչ եղբայր թղե-
սանդրինէ վարի . յաջորդք նր յարաժամ մարտ մղէին

Ը մեծ իշխանաց մտքա քղքի Ը բիւմ Գմկս հաւա
սար ուժգնութի . վերջինն եղև միխայէլ պօրիստովի
ազգականն ին իվան վասիլէվիչ մեծ իշխանին , և մե
ռաւ 'ի 1486 'ի շրջանիս , և յայնժամ այս քղք հան
դերձ շրջակայ փառան միացուցաւ Ը մտքովիս քա
պարի :

Պօրծօի : Քղք փոքր 'ի սին փառի առ գուերցա
գետով . յնշագոյն կոչեր 'Կօլոյ Կօրծօի . յայն սակս
շրջակայ վիճակ նր կոչի 'Կօլոյ Կօրծօի սոյեդ :

Պեւիտօյի . Սիտտօյի : Իսպաիտ : Են փոքրիկ քղք
'ի սին գաւառի :

Պեւօ օւերօ : Է գլխաւոր քղք համանուն փառի առ
համանուն շիւր կի՞ ծովակաւ . որ ունի առնս իր
րև 500 . և 18 եկեղեցիս . այլ և ամրոց հզօր , և այլ
հասարակաց շինուածս :

'Կիտօլտօյի : Է շիւր մեծ կի՞ ծովակ 'ի սին գաւառի ,
առ որով է Աւալանտօյի , կի՞ Սիւլիտօյի Վօլօօ կոչի .
եալ աւան մեծ :

Քարիափօլ : Քղք փոքր առ Օնիկ գետով . 'ի տեղ
ւօլ՝ ուր այս գետ ելանէ 'ի Լաւէ շիւր :

Փոնաւա : Է քղք փոքր 'ի սին գաւառի :

Ոսորի-ժնա Վեւեօփօլտօյի : Քղք առ Մօլօյ վտակաւ
որ է մեծ և շատաջուր , և գնայ խառնի 'ի վոլկա
կի՞ յեթիլ գետն :

Պափօի . Պափօյայս Բրիտան : Է նշանաւոր տեղի .
մերձ յակունս Փալա գետոյ . ուր են համարա
նոցք ցորենոյ , և այլոց արմտեաց , զորս Ը ջալոց
իրամս , և Ը պետս , և Ը ծովակս , և մասամբ ինչ
Ը ցամաք՝ տանին մինչև 'ի բեդրուրի :

'Երաճանգ Ե . Լճրխանկէլ , կի՞ Լճրխան
կէլսքօյի :

Սահանգ կի՞ կուսակալուի Ըարձակ՝ ձրեալ առ
սպիտակ ծովու , մինչև ցծովն հիւսիսային , կի՞
սառնապատ . վրջ օգ նր ցուրտ է անհնարին . ձմեռն
երկայն և Թախժագին . վրջի 'ի հիւսիսային կող
մանս նր Ը ամիսս երկուս՝ և առաւել՝ ոչ տեսանեն
բժաւ զլոյս արեգական . իսկ ամառն համառօտ , այլ
աիւն երկայն Ըհիւնկն ձմեռան : Երկիր նր լեռնային
է , անտառաւորց , և շիւրին . շիւր 'ի նի՞ երկրագոր
ծուի :

ծուի, բայց 'ի հարաւային կողմանց 'ի շրջակայ վիճակի արիանկէլ քզքի . բայց և անդ բայց 'ի քարւոյ՝ գրեթէ այլ ինչ ոչ լինի . որ և այն բիւժ անգամ առ վաղաժաման ցրառեթն ոչ ժամանէ 'ի հունչս : Սակայն ունի բազմապատիկ արօտս խոտաւէտս , ուստի և արջառս , և ոչխարս ընտիրս . այլ և զննն սեւսակս վայրենի անասնոց . որոց մարթք են գլխաւոր վաճառք նր . և ձուկն 'ի ծովէ 'ի դեռոց և 'ի լճից : Բնակիչք հիւսիսային կողմանց նր են Լաբրատայի . և Սաօյիտեան : Վս լարբօնացւոց լիով խօսեցաք 'ի սաորարրուէ անդ լարբօնացւոց շիէաց . որք ոչ ինչ իճիք զանազանին 'ի սցէ , բայց 'ի հաւատոյ . զի սք ունին զքաւանուի յունաց , թէնյոտ խառն բաշմապատիկ աւելորդապաշտութիւնք . և են իբրև 1200 գերդաստանք կի՞ սուկք ցրիճ բնակէլք 'ի Քուրտայի Քարձակ Ծին 'ի մէջ սպիտակ ծովու , և հիւսիսային ովկիանոսի . վնյ թողել զսն , սասայոքք ինչ վս սուսայիտեանց :

Բնակուի սաօյիտեանց՝ սկսանի 'ի Մեդն , կի՞ Մեդնտայի քուէ . և ձգի Ք երկայն առ հիւսիսային կի՞ սառնապատ ովկիանոսի՛ւ մինչև ցՅէնտէի գետն , և գուցէ անդր ևս : 'ի զննն հատուածս կի՞ իտուքս ըստանեալ են . որք և յայլ և այլ անուն կոչին . կրնք նք՝ որք բնակին 'ի մեդէնպոյի քուին , կոչին Օդեօն գիրտ . և սահմանակիցք նց 'ի հիւսիսային . իսկ բնակիչք Բապտոնտայայ՝ հանդէպ նեղուցին Վայիտայ՝ կապտոնտայ . նոյննյս և այլք . այլ ամբն սք են 'ի նոյն սերնդոց , ուստի և մի ազգ . զոր յայտնաւից ցուցաւ նէ միակերպ գծագրութի գիմաց նց , և նոյնութի լեզուի , և նոյն եղանակ կենաց : Անունս Սաօյիտ , որով այլք կոչեն զնն , որ ը սմանց 'ի լեզու սուսաց՝ իսկ ը այլոց 'ի բարբառ Ֆինլանտացւոց՝ Մարգակեր թարգմանի , (զոր յայտնի մերժէ պիշինկ , զի չեն նք մարգակեր , զի գլխովին անծանօթ է նց .) իսկ ինքեանք 'ի իննչ , կի՞ Բապտ կոչեն զազգ իւրեանց . իսկ յարբունիս սուսաց Սիբիլացայ կոչին . սր թարգմանի Հիմակեր . վն զի սովորաբար հուճ կեքակարս ուտեն : Սղբա իբր 'ի բիւմ միջահասակ են մարմնով . թէպէտ գտանին 'ի նն երկայն հասակաւ մինչև ցլեց սսնաչափ . և են կարճաւն , բոլորադէմք , փոքրակն , այլ երկայնաձիգ . տափակունչ այնչափ , մինչ ծայրի ընչաց գրեթէ հսրիլ վերին մասին ծամելեաց , որք ցցուել կան 'ի դուրս . մեծարեան , նրբաչլթունք , սեւահեր փայլուն , ձաղկ

և թաւ կախել զթիկամբ, մեծականջք և ցցոճել. գոյն երեսացն թուխ դեղնախառն. մորուսքն սա կաւ. իսկ լը այլ մասանց մարմնոյ՝ ամենեկին լիբի լը ամերիկացւոց. և այս չէ յայտ՝ թէ ի բնուէ՝ այն պէս են, եթէ ինքեանք արոճեստիւն՝ ի բաց խլեն զհերս: Արք և կանայք նման են միմեանց, զորս և դժոճարին է որոշել, զի և զգեստք նոյ միօրինակ են. սովինք և եթ զնիւնել, զի սովորուի է կանանց կապերտիւք չուխայի զարդարել զզրջանակս մուշտակաց իւրեանց. իսկ աղջկուհիք յերկու կի՛ յերիս հիւսս սըտրեն զվարսս կախեալ զթիկամբք. որք և պարկեշտ են և ամօթխած: Արք քաջ աղեղնաւոր են և արագոսն, և թեթեւընթաց, սրատես, և արագաշուր, այլ թանձրամիտ, և ճաշակելիք նոցա բուժ: Յամարան՝ ի ձկնորսուիս պարապին. իսկ ի ձմերան՝ յորս էրէոց. գլխաւոր փարթամուի նոյ են ռանկիֆէր կի՛ ռէն կոչեցել անասուներ, զորոց զմիս ուտեն անեփ, և զջերմարիւն նոյ ըմպեն փխկ դիւնոյ. և ի կաթանէ նոյ գործեն պանիր և կոզի. և ի մարթոյ հնիւճ. ուտեն և զձուկն հում. բայց զմիս այլոց կենդանեաց եփեն, և այնպէս ուտեն: Գունին հաստատուի բնակարանս, այլ լը վրանք բնակին կի՛ ի իրձիթս, զորս բարձև շինեն ի կեղևանաց ծառաց. և ի վերուստ ծածկեն մորթով ռանկիֆէրաց: Յրիւ բնակին, և ի պիճուս կերակրոյ ստէպ փոփոխին ի տեղւոջէ ի տեղի: Չիք աւնս բնաւ երկրագործութի, և ոչ այլ ինչ այսպիսի պիտանի արհեստ: Կեանք նոյ թէնպտ տաժանական է և գազանային, սակայն ընտրեն զայն առաւել ք զքղզբական կեանս ալոց աղանց: Բազմակնութիւն օրէն է առ նոյ. բայց սովորաբար զերկու և եթ կանայս ունին, և հաստատուն պահեն զլուծ ամուսնուէ, զի չունին սովորուի արձակելոյ զկանայս, և ոչ լը մերձաւորի արեան ամուսնանալ: Կանայք իբր ի բիշմս տասնամեան ամուսնանան. այլ ոչ լինի ի մեջ նոյ մերձաւորութի մինչև ցերեեսներդ ամ հասակի կնոջն. զորս արք գնեն ի ծնողաց նոյ, տոճեաք փոխարէն ռանկիֆէրս, է զի՛ 100. և է զի՛ 150. և է զի սակաւ, իւրաքանչիւր լը կտրի իւրում: Արք նախանձայոյք են ի վր կանանց իւրեանց. բայց և կանայք հաւատարիմ են:

Իսկ լը հաւատոց մասին՝ հաւատան թէ գոյ էակ մի գերագոյն և բարերար, որ արար զմե՛ արարածս. և մի այլ ստորակարգեալ առաջնոյն, յորմէ գան

եմ շարիք . բայց և ոչ զինն պաշտեն . սակայն երկն-
 չին յեթիգէն , համարելով զիս պատրաստականն 'ի
 պատուհասել : Ունին և քուրմս , զորս Գեաէսնիկս ,
 կմ Տադեբաս կոչեն . և համարին թէ նք դաշնակից
 են և խորհրդակից այնց երկուց Եթոց . յորոց եր-
 բեմն խորհուրդ առնուն : Նաև զարեգակն և զու-
 սին համարին զԾա . այլ ստորակարգել երկուց ա-
 ռաջոց : Ունին և կուռս կմ դրօշելս , զսր լէ ինք-
 եանս շքեցուցանեն . այլ ոչինչ պաշտօն ընծայեն
 նց , զի չունին բնաւ զձէս ինչ , կմ զպաշտօն : Յոր-
 ծամ անկանին 'ի նեղութիս ինչ և 'ի թշուառու-
 թիս , ինգրեն խորհուրդ 'ի տադեբաց 'ի զերծա-
 նիլ անտի : Հաւատան զանմահուի հոգւոց , բայց
 'ի ձեռն հոգեփոխուէ : Չիք բնու առ նս օրէնք ,
 բայց ունին սովորութիս ինչ , որպէս չարձակել ըզ-
 կանայս , չառնել ամուսնութի լ մերձաւորի ար-
 եան . և այլ ևս մասնաւոր սովորութիս : Ոչ ոք հրա-
 մայէ այլում , այլ 'ի պատուի ունին զձերս , և զտա-
 դեբաս : Այլ ճանաչեն զոք ար և իշխան , սակայն ա-
 ռանց հկնկութե վճարեն զհարկս ռուսաց . վն զի
 հարկատու են նց . ռուսի և ամայր , որ կարող է
 'ի կիր առնուլ զաղեղն , պարտապան է ամի ամի
 օալ մորթս վայրի երէոց , որք արժիղին 25 գօրեդ .
 որ առնէ իբրև 2 1/2 . վէնէակեան լիրայ :

Այս նշնգ կմ կուսակալութի բիւմ քուսս պարս-
 գրէ . յորոց գլխաւորքն են Ալբիանիէլուտայի . Գօլտայի .
 որ և Լաբեմիտ ասասոց , կմ մսիվայ . զի անդ է բնա-
 կութի մոսկովեան շարքօնացւոց . Բաստօնբոտայի .
 Մեդէնտայի . Գեբօլտայի . Էարէնտայի . Ռուսի-ժտայի .
 Վուիւտայի . Վլլիտայի , և Գօրմ . յորս չիք երևելի
 ինչ քղք բաց յԱլբիանիէլայ . 'ի Վլլադպայ . և Սիսսի-
 ժո , զորս յառաջիկայս ստորապրեացուք . լ նսին
 նշանակեսցուք գէթ զանսւանս օմանց տեղեաց և
 այլոց քուսց :

Ալբիանիէլ . կմ Ալբանիէլ . և Կօրօք Ալբիանիէլտայի .
 այլև Ալբիանիէլուպուիս , որ թարգմանի Բիլք հրեշտա-
 կապետի : Է քղք երևելի , եպոսածիսս և բաղմա-
 վաճառ , և գլուխ համօրէն այսր կուսակալուէ յա-
 մաց անտի 1710 , առ տիլինա գետով , իբրև 43 միլ-
 նաւ հեռի 'ի սպիտակ ծովէ . երկայն իբր միոն մի .
 և լայն իբրև կէս . շինուածք տանց նք բովանդակ
 փայտակերտ և անշուք . բաց 'ի շինուածոց անտի
 վճկանաց , որ է քարաշէն : Ունի և ամրոց , ուր
 աստի կուսակալ իշխանն : Բնակիչք նք լն մեծի մա-
 սին

սին մոսկով են, այլ դասնին 'ի նժ և լուտերականք
 և կալվինականք յայլոց ազգաց . որք ունին սեփա-
 կան եկեղեցիս : Պարէնք կերակրոց կարի գիւրա-
 գին են : 'ի 1553 առ օրուք ք իւզան վասիլէվիչ
 ինքնակալին՝ անդղիացիք հաստատեցին անդ առե-
 տրուի բազմաւահ . զոր յետոյ շարունակեցին ինք-
 եանք , այլև հոլանտացիք , և համարկացիք . իսկ
 պորխ կատունով՝ ինքնակալն ուսաց ետ աղաաուի
 ամ աղբաց առնել երթևեկուիս վճնկանուէ լէ այս
 քղք և ք մուքվիս : Այլ յորժմ՝ մեծն պետրոս զմեծ
 մասն վճնկանուէ սորին քղքի փոխադրեաց 'ի բէդր-
 պուրկ , այնուհետև սորայս նուազեցաւ : Սակայն
 և այնպէս տակաւին ծաղկել է վճնկանուէ սր . վն
 զի մեծ մասն վաճառաց՝ որք յօտար երկրէ գնան 'ի
 սիպերիա , և որք 'ի սիպերիոյ գան առ 'ի տունիլ լէ
 ծով յայլ աեղիս , աստ հաւաքին : Եւ 'ի 1752 գրե-
 թէ ամ աղաաուիք նւէնգաստին բէդրպուրկայ՝ թա-
 գաւորական հրովարտական շնորհեցան և նւէնգաստի
 սր . ուսաի և վաճառք՝ որք մտանեն 'ի նւէնգիստ
 սր , և որք ելանեն անաի , նոյնչափ մաքսս վճարեն .
 և զնոյն ազատութի ունին , զոր 'ի բէդրպուրկ , և
 յայլ գլխաւոր նւէնգիստս ուսաց : Առ 'ի գիւ-
 րուի վճնկանուէ՝ հաստատեցան թղթաբեր սուր
 հանգակք 'ի մէջ այսր քղքի և բէդրպուրկայ : 'ի
 1753 մեծ մասն քղքին հրկէզ եղև : Երևելի մե-
 նաստանն սրյն միքայելի հրեշտակապետին , առ որով
 'ի ժի դարուն հիմեցաւ քղքս այս , յարմէ կալաւ
 և զանուև . է 'ի ծայր նր : Հաւանական թուի , թէ
 ասա էք Պէարմա կոչեցել աեղին , զոր յիշատակեն
 Հախնի մասենադիրք :

Պօլօրօփիօյի . Վօտրէնտօյի . Ուսթէնտօյի . Նիտուտօյի :

Են փոքրիկ աեղիք յարխանկէլ քլուին :

Քօլտօյի , կի՞ Քօլա : Է աւան անշուք լէ 68 աստ՝
 և 54 բոյս՝ հիւսիսային լայնուէ առ համանուն դե-
 աով . որ ելանէ 'ի փոքրիկ լճէ . և մտանէ 'ի ծոց
 փոքրիկ հիւսիսային ովկիանոսի . և գործէ անդ նա-
 ռահանգիստ պատուական . ուր յաճախեն նաւք զս-
 նազան աղբաց , 'ի գնել զձուկն աղել ռա՞ յամարան
 և նաւք ուսաց առ 'ի որսալ կէտ ձկուէս , և ծա-
 վային շունս :

Բեչէնտօյի : Է մենաստան կրօնաւորաց մերձ 'ի
 Քօլմքօյի աւանն :

Լաւօյերտօյի . Բանժադօյի . Վարաուիա . Գուլափին .
 Երասիւրմ . Գանգալաու . Գանկոս . ևն : Այս երկք
 յե

յեափնքս են առ սպիտակ ծովու . առ որով գաա
նին և այլ գեղք , ուր գնացել աստեղաբաշխեց՝
զննեցին զբարձրուի բեկոսին :

Սկիտոյի Նսո . Ծ Սք հրոճանդան . առ հիւսի
սային ովկիանոսիւ :

Բուստոյէրոյի : Է տեղի աննշան 'ի համանուն գա
ւառի առ Բուստոյէրո շին , մերձ 'ի Փեւրա : գեան ,
Շրջակայ վիճակ այսր տեղոյ երբեմն Իւրիա կո
չեցաւ :

Ռուսիէլմ . Իզեմոյայա : Էն այլ ևս տեղիք 'ի կող
մանս յայտոսիկ :

Մեղն : Բղք փոքր , և գլխաւոր տեղի համանուն
իւրի առ Մեղն գետով , որ առ սովին քղքաւ
յինքն շունի զՌուսոյ վտակ :

Կրոսոյ . Գոյնիւտա : Էն այլևս տեղիք աննշանք 'ի
սին գաւառի :

Գերու , կմ Գեւորոյի Ռոյելոյ : Բղք փոքր և գլխա
ւոր տեղի համանուն Գերու առ Գերու գետով . ուր
գտանին ' և այլ տեղիք աննշանք :

Էարենոյ : Բղք փոքր , և գլխաւոր տեղի համանուն
իւրի առ Վարիւնի գետով . ուր գտանին և այլ
գեղք ող Ջելեյոյի . Սերբենոյի . Բիւրիւնոյի . Վի
ւնոյի . Բոօօի . ևն :

Ռուսի-ժ Վելիգի : Գլխաւոր քղք համանուն Գերուի
առ Սարժա վառկաւ . որ մերձ յայտ տեղի խառ
նի յիւի գետի , ուր զկնի միանալոյ լ միմեանս ,
փոխեն զանձանս իւրեանց , և կողին միով անձամբ
սովինա կմ տունա : Երկայնուի այսր քղքի է իւրե
մզոն մի և առաւել . և ունի 23 եկեղեցիս , և 5
մենաստանս . Է որում առել և զՏիֆոսոյայա սուրբաց
կոչեցել տեղին , որ է իւրե արձարձան նր , և ու
նի 15 եկեղեցիս , թիւ եկեղեցեաց նր լինի 38 :

Այս քղք ունի հազարգուի միջնորդութ գետոց Է
արխանկէլայ , և Է վայրայ քղք , վնյ ծաղկել է վա
ճառականութ նր . զի մեծ մասն բնակչաց նր վա
ճառական են , յորոց սմանք մեծատուն են յոյժ :

Սովորաբար Է այս քղք անյանեն 'ի գնաին յոր
խանկէլայ 'ի սիպերիա , նոյնպէս և որք 'ի սիպերիոյ
գնան 'ի առասիա , իբր 'ի բիւն Է այս քղք ճանա
պարհորդեն : Կարի աւատութի է անդ ձկանց :

Գրսիոյի . Սեբի-ժոյի : Էն փոքրիկ քղքք առ սովի
նա գետով յայտ գաւառի :

Կալի : Գլխաւոր քղք համանուն Գերուի առ Կալի
ճիւն : 'ի սին քղքի են աւելի ք 1400 վճռկանք :

Սու կաւէլայայ : Քղք փոքր առ Քսոյրոմս գետով .
ուր բնի աղահանք գտանին :

Ձիւլումս , կի՛մ Չիւլումս . Ունւլիա . Վօրլիլէնսոյի .
Թրէսլայոյի : Են փոքրիկ տեղիք յայսմ գաւի :

Վելոպս : Քղք մեծ բազմավաճառ և արքեպիսանիսս
առ համանուն գետով . իբրև 245 միլոնաւ հեռի 'ի
մոսքովիա քղքէ . և իբրև 345 միլոնաւ 'ի բեդրսուր
կայ . և իբրև 496 յարխանկէլայ . ունի 52 եկեղե-
ցիս . և 2 մենաստանս , մի արանց , և միւս ևս կա-
նանց . և 1627 տունս . որք առ հորկ փայտաչէն են
և անշուք , բաց յութն տանց ' որք աղիւստեքս են .
խսկ թիւ բնակչաց նի առաւել ք զՅ650 : Եւ է մի
'ի բազմավաճառ քղքացն ռուսաց , որոյ գլխաւոր
վաճառք են աղ , գարեջուր , օղի , և մեղրաջուր .
այլև գարի մարրէլ , թուղթ , մոմ , զննի պատուա-
կան ներկք , կաշի , ճրագ 'ի ճարպոյ , խոզենի աղ-
եալ , և սառուցեալ . զննի վայրենի թուշուրք սա-
ռուցէլք . աղք մի պատուական մեկոյ եգե՛լ 'ի քա-
յախ , կտաւ 'ի վշոյ , և այլ զննի 'իբք , զորս բարձ-
եալ տանին յայլ և այլ քղքս ռուսաց , ոն 'ի բեդր-
սուրկ . յարխանկէլ , 'ի մոսքովիա քղք . յուսաիւժ ,
այլև 'ի սիպերիա . և սմանք 'ի գլխաւոր վաճառանց
քղքիս՝ առնեն առւտրուիս և լէ շինայ . վոյ լար
ձակ է յոյժ առւտրուի սորին քղքի : 'ի 1759 եղև
հրդեհ 'ի քղքիս . որոյ փասն և հաս 950000 քուպ-
լի , ի 20460 վէնէա՝ ոսկի :

Բուպէնսոյի ալիս : Եւ աւան առ Բուպէնսոյի լճիւ .
երկայնուի այսր լճի՝ է իբրև 35 միլոն . խսկ լայնու-
թին իբրև 69 . և բերէ ձուկն առատ :

Դօտմս : Քղք փոքր , այլ գլխաւոր տեղի մասնա-
ւոր վիճակի կի՛մ գաւի . ունի տունս իբրև 200 . և
եկեղեցիս 13 . մեծ մասն նր վաճառանն : Այսքա-
ղք 'ի նախնուսն փոքր մի հեռի էր 'ի գրանց 'իւր
գետոյն . այլ յետոյ փոխադրեցաւ 'ի տեղին , ուր
այժմէ է 'ի պատճառս պատուական սոյոհանքաց ,
որք գտանին 'ի կողմանսն յայնոսիկ :

Օնէժոյի Բօլօտ , կի՛մ Օնէժոյի ասորիէ : Գեօղ մեծ
մերձ 'ի բերան Օնէկա գետոյն , որ մտանէ 'ի համա-
նուն լիճն կի՛մ ծովակն . ուստի փայտ բնի տանին
'ի զննի տեղիս 'ի պէտս շինուածոց :

Չաօփի : Տեղի աննշան առ ծոցով միով ճնէկա
լճին :

Սալիէոյի : Կղզի 'ի սպիտակ ծովու . ուր գտանի
ազակի մոսկովեան , կի՛մ ալն վանի պատուական :

Դև կղզի անդ է մենաստան մի հոշակաւոր առ մտ-
կովս, սակս նշխարաց երկուց երեւելի սբց. որ և
է ուխտատեղի նց :

Անտէրտայի օտրով : Կղզի 'ի նմին սպիտակ ծովու
մերձ 'ի նախընթաց կղզին. ուր է մենաստան կո-
չեցել Անտէրտայի Սփր. որ երեւելի է առ մտկովս
սակս խստակրօն վարուց զոր վարեն միանձուք նր :

Վտհանդ զ. Վիժնէի Վեկորտ :

Վյո նահանգ ճգի յարեւելեան կողմն մտկով նա-
հանգին առ երի խաղանայ. յորմէ բաժանի 'ի
ձեռն վալիա կի՛ էթիլ գետոյն : Երկիր նր արգա-
ւանդ է. ունի ցորեան և այլ արմտիա առատ, և
անասունս ընտանիս և վայրենիս. և ձուկն 'ի գե-
տոց, և աղ, և բովս երկաթոյ, և պղնձոյ. ևն :
Չնչն աղբ բնակին 'ի նմ. զք Մորթասնոյ որք 'ի
բարբառ իւրեանց կոչին Մօշիա, և բաժանել են
յերկու ցեղս կի՛ սերունդս, մեծապէս զնչնեալս
'ի միմեանց 'ի լեզուս, և 'ի զգեստս կանանց : Մին՝
որ առաւել բազմաթիւ է, կոչի Էրտա. իսկ 'ի
բարբառ մտկովաց՝ Էրտնիէ. որք բնակին 'ի գետոս
արսամասայ, ալաթրայ, և 'ի նահանգն խաղանայ,
և օրէնպուրկայ, և առ վալիա գետով : Իսկ երկր-
ցեղն պահէ զանուն աղցին, և կոչի Մօքշիա. որք
լն մասին բնակին յարեւելեան կողմն Սաւա գետոյն,
և լն մասին 'ի Աջօնէ՛՛ 'ի շրջակայս Ինսարայ. և առ
Մաթա գետով յանտառալից վայրս : Սք լն մասին
կռապաշտ են, զորոց ասեն՝ թէ պաշտեն զգլուխ
կովու կի՛ եզին. լն մասին մահմետական, և լն մա-
սին ունին զքաւանուի յունաց. և են ազգ բիրտ և
վայրենամիտ. որք անհնարին ատելուք ատեն զազգ
օտար և զմերն. ուն և ջուսաք, և ջերեմիսք. յայն
սակս 'ի ձնայ՝ զորքել օտարոց լն սահմանս նց՝ ջա-
նան ամ իրօք ձեանալ իրրե յոյն, կի՛ ռուս. վն զի
թէ ծանկեցն զնմ օտարս, ոչ միայն ջտան նց օթեանս,
այլև քարամբ և փայտիւ հալածեն զնմ. և էթէ զք
'ի վայրենի գիւղականաց անախ յանդէտս տացե
իջեան ումեք յօտարաց, յետոյ յիմանալն՝ մօխրա-
ջրով լուանայ զտեղին, ուր ննջեաց, կի՛ նստու-
ղի պիղծս համարին զնմ : Գտանին անդ և ջերե-
միսք

Միւք և Ջուսպ, զորոց ունինք խօսիչ յասիական մասին սուսաց Ծի. վր զի մեծ մասն նյ բնակի 'ի շրջակայ Կուս խաղանայ :

Այսն Կիւր կի՛ կուսակալու ի պարփակե զերիս Կուս. որք 'ի գլխաւոր Քղքաց իւրեանց ունին զանուն. և են 'Սիժնէի նեւօրօր, կի՛ 'Սուլօրօր Ալքաճառ. և Ալլաթի. զորոց զգլխաւոր տեղիս յառաջեկայդ նշանակեսցուք :

'Սիժնէի նեւօրօր. որ Թարգմանի Սաորին 'Սեւօրօր կի՛ պարզապէս 'Սիժնա : Գլխաւոր Քղք այսր կուսակալու թե, մեծ, բազմամարդ, և բազմավաճառ, և արքեւսանիստ, առ վոլկա գետով, ուր խառնի 'ի նմօ օքա վտակ : Հիմնեւ 'ի 1227 'ի մեծ իշխանէն գէորգեայ, կի՛ իւրեայ վսեվօլօտիչայ : Ունի 2 աթոռանիտ եկեղեցիս. և այլ ևս 28 եկեղեցիս. յորոց մեծ մասն քարաշէն են, իսկ այլք փայտակերտ. ուր և մեծ մասն այլոց շինուածոց. և 5 մենաստանս. և բազմապատիկ կրպակս բարեկարգս և բազմավաճառս. վն զե ծաղկեւ է վաճկանութի Քղքիս. բնակիւք նր մոսկով են : 'ի 1715 հրդեհ մեծ անկաւ 'ի սմին Քղքի. յորում մեռան աւելի Ք հար ոգիք : Պալախն : Քղք երկայնաձիղ առ վոլկա գետով, այլ անշուք. որ ունի բաժմ աղահանքս :

Մագաբէ, կի՛ Մագաբէ : Է մենաստան մեծ քարաշէն, կառուցեալ յանուն սրճի մակարաց ճգնաւորին. միանձուկք նր ոչ են քէնյ, այլ լոկ արեղայք ճգնազգեացք : Առ սովին մենաստանաւ է աւան կի՛ գեօղ մեծ Մագաբէ, իսկ ը մոսկովաց' Մագաբէ-դի Եւրօսանգա կոչեցեւ. ուր ամի ամի սկսեալ 'ի յուլիսի 10. մինչև ցաւարտ այնր ամսոյ՝ լինի 10, նալաճառ մեծ. և Ժողովին անդ 'ի զնի ն ազգաց եւրոպիոց և ասիոյ. իր մոսկովք, Թաթարք, ուր. իտալացիք, զալմուխք, պարսիկք, հայք, ևն. ուստի և դասնին անդ ամ վաճառք, զոր խնդրիցէ որ յայլ և այլ Տաց :

Լիգոն, կի՛ Լիգոն : Գեօղ մեծ յայնկոյս վոլկա գետոյն հանդէպ մագարիէւսոյ 'ի հարսուակողմն նր. ունի իբրև 16 եկեղեցիս. և ը ունաց մինչև ցճ, այլ ը մեծի մասին աղքատաշէն և անշուք, ուր և այլ շինուածք նր : Երջակայ վիճակ նր արգաւանդ է յոյժ. որ բաց յայլոց իրաց, բերէ վուշ ընտիք և առատ. յորմէ գործեն անդ պատուական կտուս, որ անուանի է Է բոլոր մոսկովս և կոչի կտուս վիստովայ :

Կրօպէն : Աւան մեծ առ վոլկա գետով , այլ անշուք :
զի շինուածք նր բողանգակ փայտակերտ են : Աստ
'ի 1263 մեռաւ ցար աղէքսանգր նեւսքի ինքնուկալն
ռուսաց , զոր տանէ եկեղեցին ռուսաց . ուր 'ի վեր
անգր նշանակեցաք : Երջակայ վիճակ սորին աւա
նի' մերէ զուշ բիլմ և ընաիր , զոր տանին և 'ի իրիմ' ,
և յայլ տեղիս :

Իւրելէն Բուտոյի : Քիչ փոքր առ վոլկա գետով .
առ որով 'ի սարահարթի կան ավերակք այլուժքա
չաքի , որոյ շինուածք էին աղիւսակերտք .

Բուտոյ . Պօփուլա . Կրօպէն : Են աւանք կի գետօք'
առ վոլկա գետով 'ի սմին կուսակալուէ :

Ալբանա , կի Ալբանա : Գլխաւոր քղք համանուն
իւրի առ Ղաչա գետով . ունի 16 եկեղեցիս . և
4 մենաստանս . երկու արանց' և երկու կանանց'
աղբատակերտս' ուր և տուր նր գուհիաշէնք , և
փողոցքն աղտեղի : Բնակիչք նր բաց 'ի սակաւուց
ամանց , այլք առ հորկ արուճեստաւոր են . ք իս
զախորգք , ներկարարք , օճառադործք , կուկա
կարք , ևն :

Բուլնոյի : Գետն մեծ , ուստի ելաննն երիվարք
հեծելազոր պահապանաց :

Ալբի : Գլխաւոր քղք համանուն իւրի 'ի տեղ
աւջ , ուր Ալբի վտակ խաւնի 'ի Սարա գետն 'ի
մէջ լերանց . փողոցք նր անկարգ և սղմուււ , և
տուրքն ցրիւ և անշուք . ունի գետուս բիլմ , իսկ
ըրջակայ լերինք նր են որջք աւազակաց :

Գուրի : Կրօպէն : Են երկու քղքք մօտ միմեանց
առ սուրա գետով , յորս բնակին զօրականք անզօրք
և ակարք :

Նահանգ Է. Ղիովիտ :

Սա նահանգ պարսիակէ զմասն ինչ փոքուն ռուս.
սիոյ . որոյ մեծ մասն բնակչաց' են խաղախք .
զորոյ 'ի գէտ վարկաք յայսմ վայրի Քարձակադոյն
ձառել , թէնդտ մի մասն նց և եթ է 'ի ներքոյ այսր
կուսակալուէ . իսկ այլք սփռել կան յայլ և այլ
կողմանս մեծի տրուէ մասկովաց :

Արդ' խաղախք են ժղիդք բնակեալք 'ի հարաւային
սահմանս ռուսաց Տի . սրք թէնդտ լէզուաւ և կր
նին

նիւ միտքանին ի մտկովս , բայց ունին զայլ եղա-
 նակ քղքական կենաց . իբր զի գլխովին անձնա-
 սուր են 'ի զինուորուի . նմանեչ յայսմ մասին նախ
 նի հոռմայեցւոց : Սք 'ի պոնաւս ծագման իւր-
 էանց' և սակս այժմեան հանգամանաց քղքական
 կենաց՝ յերկու գլխաւոր նահապետութիս կմ ցերս
 բաժանին . ք 'ի Մալթոսեան խաղախ փոքունս ուստիոյ .
 և 'ի Տոնսի , կմ Տոնախեան խաղախ : Յառաջնոց
 անտի իջանեն Սաբորեան խաղախ . 'ի լէհաց Հայր-
 Տատի կաշեցեչք , այլև Գաւդոս սլոբոսից դէկորոսյ :
 Իսկ 'ի վերջնոց իջանեն խաղախ Վալառիտ . Բեր-
 էանտ . Արեւելեանտ . Սեռանտ . Եայիկայիտ . և Սիւլե-
 ըիայիտ :

Մալթոսեան խաղախ փոքունս ուստիոյ՝ հնադոյն են
 ք զտոնաւիտեանս . որք և զսկիզբն իւրեանց ունին
 'ի ուսաց կմ 'ի մտկովաց , զոր ցուցանէ և լեզու
 և կրօն նց , զի ունին զքաւանուծի յունաց , ուն և
 մտկովք : Աշխարհ սց էր գլխաւոր աթոռ ուսաց
 սկսեչ 'ի Ժմկց անտի իկոր ինքնուկալին , մինչև ցինք
 նակալն անգրէատ իւրեկվիլ պօհօլուպարի . որ 'ի 1157
 զաթոռ իջխանուէ իւրոյ 'ի գիովիայ քղքէն փոխադ-
 րեսց 'ի վօլօտիմէր : Բայց սակաւին գիով քաղաքն
 ունէր իւր սեփական իջխան անկախ , ուն և կալիչ
 որ է 'ի կարմիր ուստիա : Ապա 'ի 1240 թաթարք
 զորագլուխ ունէլով զպադի խանն՝ առին զգիով քղք
 հանդերձ շրջակայ քաւա իւրով . զոր գրեթէ իս-
 պառ քանդեչ աւերեցին . բայց զկառավարուի երկ-
 րին թողին 'ի ձեռս բնակչաց իր : Յետոյ 'ի 1320 գե-
 գիովին մեծ իջխանն լիզվանիոյ զսինեալ անտի զթա-
 թարս , ի իւրև նոճաճեաց զգիովիա . ապա 'ի 1340
 առին լէհք և զկարմիր ուստիայն . և այնպէս բո-
 վանգակ այն Ծ անկաւ ի արուք լէհաց : Արդ՝ Թ
 հաւանական կարծեաց ոմանց պատմագրաց՝ ասի
 սկիզբն կալան մալթոսեան խաղախք . զի թոճի թէ
 երկուցեչ 'ի լծոյ օտար արուեց , բազմ թողեչ զայ-
 բենիս , չոճեցին բնակեցան 'ի ստորին սահմանս անի-
 բեր գետոյն : Ապա և այլք նեղեալք 'ի լէհաց որք
 զամ իջխանուիս և զգլխաւոր պաշտօնատարուիս
 անձանց գրաւեցին , իբրև ստրուկս ունելով զբուն
 բնակիչս երկրին , ցրոճեցան 'ի հարաւակողմն առ-
 եզրբք պօկ և տնեգէր գետոց . ուր օրըօրէ բազ-
 մացեչ , լցին զերկիրն , որ ձգի ի մեջ պօկ , տնես-
 գէր , և տներէր գետոց . ուր և շինեցին քղքս և
 գեօլս . և եղեն այնուհետև իբրև նոր աշք կմ նոյ
 ժո

ժողովուրդ: Եւ քզի թաթարք լէհաց և լիզվանիոյ՝
անգադար արչաւէին յՅ նց, սախկեցան մարզել ՚ի
զինուորուի, առ ՚ի զգէմ ունել թաթարաց և սաաճ
կաց. որք և օրթօրէ զօրացան յոյժ. ՚ի ձմերան բը
նակէին հանդերձ ընտանեօք իւրեանց ՚ի քղքս և ՚ի
գեօղք. իսկ յամարան երիտասարդք նց՝ և այլք ՚ի
զօրաւորաց՝ ասպատակ սփռէին ՚ի շրջակայ անա
պատս յմբռնել զտաճիկս և զթաթարս, ի որս լ
օրինակի ասպետացն մալգայի հնազորդ պիողմ ու
նէին, ուստի և էին իբր պարիսոյ լէհաց և լիզվա
նիայւոց: Յայն սակս լէհք ոչ միայն շխափանէին
զայս գործ նց, այլ և բիւք ՚ի թարաց նց ձեռնառու
ևս լինէին նց, բիւ՛ ազատութիս շնորհելով նց, և
լաւապոյն կարգս մուծանելով ՚ի նս:

՚ի սկզբան անդ այս մալջորոսեան խաղախք և սաբօր
եամք՝ էին մի ժողովուրդ. և առ հնրկ Սաբօրեանս
կոչէին: Այլ Թ սիկիսմուհոս թար լէհաց՝ որ թա
գաւորեաց ՚ի 1507 մինչև յ 1548, բաժանումն իմն
արար ՚ի նս. զի առ ևս ևս ապահովացուցանել զնս
՚ի թաթարաց և ՚ի տաճկաց, զմասն ինչ նց փոխադ
րեաց յայնկոյս տներեր գետոյն. և յաւել նց այլևս
ազատութիս: ՚ի սմին Ֆակի թուի լեալ հիմնարկուե
Չերիերէն և Չերեաքղքաց. զի յնջ ք զայն չիք ինչ
յիշատակ զնցէ. առ ՚ի լինել նց տեղի ապահով ՚ի
պահպանել ՚ի նս զգէնս, և զնս պիողմական կարասիս
իւրեանց, միանգամայն և իբր նախապարիսոյ լէգէմ
թշնամեաց: ՚ի սոյն Ֆակի թուի լեալ և սկզբնաւո
րութի սաբօրեանց. քանզի ՚ի սկզբան անդ, մինչև
էին խաղախք բաժանել ՚ի զնցն գունգս, որք միան
գամ ՚ի նցէ կամէին զէն առնուլ, ժողովէին ՚ի Սէվա.
որ էր տեղի ամուր ՚ի կղզիս տներեր գետոյն, ընա
րել անգ ինքեանց զօրագլուխ, և խորհուրդ ՚ի մէջ
առնուլ վս պիողմի. ուստի սէջիս եղև տեղի բնա
կուե ամուրեաց, որք արհամարհել զնս վտանգս,
և զհանգիստ մարմնոյ, տային զանձինս ՚ի մարտ պա
տերազմի. և որք միանգամ ՚ի բնակչաց քղքաց կմ
գիւղօրէից՝ կամէին ցուցանել զքաջուի, անդ որ
նային. և կացել անգէն ի ամս երիս, այլև ի եօթն,
և տասն, գառնային փառօք, և բիւ՛ տւարաւ ՚ի
տունս իւրեանց. և ահա նք մասնաւորապս անոճա
նեցան Սաբօրեանս. որք ի բովանդակ Ֆակի՝ յորում
մալջորոսեանք էին ի արուք լէհաց, Թմ իբօք միա
բանեալ կային ի նս. ուստի և պատմագիրք լէհաց
այնր Ֆակի՛ զսարսրեանս ոչ յիշեն իբրև զնցն ժո
ղ.

զովորդ 'ի մալորոսեանց . ունի և այժմ ոչ ևս յիտ
տակին նք . զի բարձեշ են 'ի միջոյ :

Ապա 'ի 1576 ստեփաննոս պատթորեան մեծաղօր և
խոհեմածիտ Թֆր լէհայ զմտաւ ուծեալ զմեծամեծ
օգտութիւն 'ի պիտղի, զոր տկնուէր 'ի խաղախաց,
եթէ գիցի կարգ ինչ 'ի նի, կարգեաց 'ի նի 6 դրօշ,
կի՞ գունդոս, յիւրաքանչիւրսն 1000 այր, հանդերձ
զօրապետաւ . և 'ի վր ամցն գլուխ մի, կի՞ սպարա-
պետ, սնուանեշ Հեթման . զոր առ և ևս փոռա-
ւորելոյ, ետ նի՞ դրօշ արքունի . և ագի ձիւյ, և
գաւազան իշխանուէ . և կնիք . այլև զՎերելի՞րդ
քղքն ետ նմ և յաջորդաց նր 'ի պարգև . և զայն
ամ տարածուի երկրի, որ 'ի քղքէ աստի ձգի մի
չև ցգիսով քղք, ետ 'ի բնակուի խաղախաց . որով
երկիր նց յարեւելց կուտէ տներեր գետոյն լար-
ձակեցաւ իւրև 80 մղոն . և դերեխդէ՞րով եղև
իշխանանիտ մայրաքղք խաղախաց փնկ չեքէս քա-
ղաքի : Այլ ք սիկիսմուհոս Թֆր լէհայ՝ խտուք
գնալով լէ նա, պի՞նուս ետ սպասամբելոյ խաղա-
խաց 'ի լէհայ . յորմէ Էրկար և դժնդակ պի՞նուիք
գրգռեցան 'ի մեջ լէհայ և խաղախաց . զոր 'ի վերջ
հասոյց պոկտան քրմէ լնիցքի քաջ և խոհական հեթ-
մանն խաղախաց՝ անդրէն լէ ուսս՝ յորոց նախնիք
իւրեանց կալան զժողովմն, միացուցել զտաղախ
զժողովուրդ իւր 'ի 1654 . զկնի սակաւուց միտցան
և ամ քղքք, և բնակիչք արեւելեան կողման տներեր
գետոյն հանդերձ գիով մայրաքղքաւ երկրին : 'ի
Գմկս այսր վերջին պի՞նուի, Թիւ խաղախաց՝ որք
կարող էին զէն առնուլ . եհաս ց 40000 . այլ զկնի
միանալոյ նց անդրէն լէ մոսկովս . Թիւ պի՞նուի
նաց նց սահմանեցաւ 60000 . որ բաժանեցաւ 'ի 10
գունդոս . և տուաւ նց տեղի բնակուէ արեւելեան
կողմն տներեր գետոյն . և կալան զանուն 'ի գլխա-
ւոր տեղեաց այնր մասին երկրի . որք են Գիով .
Չերնիկով . Սգարոյի : կի՞ Սգարօտուպ . Նե՛տին .
Բերէյասաւալ . Բրիւուքի . Լուպնի . Հատեալ . Միւր-
կօրօս . Բալգազա . որք են գլխաւոր տեղիք իւրա-
քանչիւր գնդի նց, իսկ Պատթուրին քղքն էր ամուս-
հեթմանի նց . այլ 'ի քանդիւ նր 'ի մոսկովաց ամթոն
հեթմանին 'ի կլուխով փոխադրեցաւ :

Տնօփ, կի՞ Տնօսի՞նեան, և կի՞ Տնօս խաղախոս զսկիչն
իւրեանց ունին նոյնպէս 'ի մոսկովաց, ունի և մալ-
րոսեանք, զոր ցուցանէ և լեզու, և կրօն նց, զի
ունին զգաւանութի մոսկովաց . և չէ մարթ ստել
Թէ

Թէ բուն թաթարք էին, և յետոյ գարձան յայն կրօն.
 Վս զի պատմագիրք ռուսաց՝ որք մանրակտիւս գրեն
 զգարձ ոմանց ժողովորոց յաւուրս ինքնակալացն իւ
 վան զասիլէվիչի, և Ֆէսոր իվանովիչի, զսցէ բնու
 ինչ ոչ յիշատակեն. որոց սկզբնաւորութն լը պիլին
 կայ թո՛ւր լեալ զոյս օրինակ: Ի մեկնիլ խաղախ թա
 թարաց՝ ի հարուսային սահմանաց ռուսաց Յի, կր
 ի կողմանց սոն գետոյն, ինքնին ցրո՛ւնէլք յայլ և այլ
 տեղիս, և կր՝ տարագրելք ի մտկովաց սակս հա
 նապազորդ ասպատակութն նց՝ ի սահմանս ռուսաց,
 որով վիշտս բզմն հասուցանէին նց. հաւանական
 էրևի՛ թէ ի զօրաւոր արխասիրտ երիտասարդաց
 տնտի մտկովաց բզմն միաբանել ինքնագլուխ առանց
 ինչ հրամանի իշխանաց նց՝ էլին կալան զերկիր խա
 ղախ թաթարաց. որ ոչ լըգէմ, այլ մենք հաճոյա
 կան իմն պարտ էր լինել ինքնակալաց մտկովաց,
 իբր զի նք լցի՛ շքատարկացել էրկիրն, լինէին պա
 յիստ սահմանացն մտկովաց լըգէմ տաճկաց և թա
 թարաց խրիմայ, լը դրոսմ եղեն յնջագոյն խաղախ
 թաթարք սրաշարանք սահմանացն լեհաց լըգէմ ռու
 սաց: Սք ի սկզբան անդ լը մեծի մատին անկին
 էին. նմանել յայսմ առաջին քնակաց նախնի հոով
 մայ, սուր ի ձեռին յափշտակէին ի թաթարաց ան
 սի կանայս. որով և օրնօրէ բազմացան: Մարթ է
 ևս ասել թէ ոմանք ի խաղախ թաթարաց մնացին
 անդ. յետոյ և այլք կէս մի գերեալք ի սցէ, և կէս
 մի ինքնին եկել յալեցան ի նն, գալով սահմանակից
 միմեանց. որով և մտկովք և թաթարք՝ խառնակել
 լը միմեանս, եղին իբրև ազգ մի, և ժողովօրդ նոր.
 զսկիզբն իւրեանց ունեւով ի մտկովաց կր՝ ռուսաց.
 որոց կալել զեղանակ կենաց նախնի խաղախ թաթ
 թարաց, և ինքեանք խաղախք կոչեցան. ահա աստի
 է, զի կերպագրութի գիմաց այժմեան տօնաւիտեան
 խաղախաց բերէ զնմանութն թաթարաց. և ոչ իբր
 թէ ամբին իցեն ի բնիկ թաթարաց: Արդ՝ նք բազ
 մացել ի կողմանս յայնասիկ, յորս յետոյ յարեցան
 այլք ևս ի ռուսաց, լցին զերկիրն. և ունին այժմ առ
 Տօն. Տօնեց. Մեքլէպիցա. խօթեր. և Պատաղուտ գե
 տովք՝ 130 փոքրիկ քղքս. և 11 տւանս, զոր Սլոգօփ
 կոչեն: Իսկ արձաւի երկրինն ի հիւսիսոյ լը հարաւ
 լէ ինչ առաւել ք իբր 260 մղոնս, և յարեմտից յարև
 ևլս իբրև 173. կր՝ 230: Զառաջագոյն լըորձակա
 դոյն էին սահմանք նց. այլ ի 1708 երևելի մասն նց
 որ է այժմեան Պախմուտ քւան, միացաւ լը կուսա

կալուէց վորոնեւծայ, և պելիօրօտայ . Ը որով կան
 մասն մինչև ցայսօր : Տօնաքի, կմ տօնու խաղախ
 յիշատակին զառաջինն ծառայել ռուսաց 'ի 1579 յոր
 ժամ իվան վասիլէվիչ ել 'ի վճ ըիվոնիայ, առել 'ի
 նցէ արս 3000. և յետ այնորիկ 'ի բիւս պիղծունս
 ոչ սակաւ նորաստամատոյց եղին ռուսաց :

'ի տօնաքի, կմ տօնաւիտեան խաղախաց ելին իս
 զախն զպէյի, կմ շու ևս առել ' էին մի և նոյն ը
 նն . բայց անուանեցան խաղախիք վոլկայի, իբր զե
 սովոր էին յամարան փոխադրել զքնակու ի իւրեանց
 յեղերս վոլկայի, այն է՝ էթիլ գետոյ . իսկ 'ի ձմե
 րան դառնային անգրէնյաւանս և 'ի գետոյս իւրեանց
 առ տօն դետով . և այսպիսի փոխադրուէք չէին ինչ
 դժուարին նց սակս մերձաւորուէ վոլկա և տն
 գետոց, քնդ ջուրը զՍիբիիէն Քիլբաւ : Ահա ստի
 սկիզբն կալան խաղախ : Սաճաւ, Սաբախայ, և
 այլաց քաղաքաց՝ որք են առ վոլկայիւ . բայց նք
 այժմ են ը սաստիկ հրամանատարուք Քիլբց մոսկո
 վաց, վոյ ոչ ևս դասին 'ի կարգս խաղախաց :

Տօնաւիտեան խաղախիք Թարձակուոյն ևս ձգել տա
 րածանէին առ վոլկայիւ, և մինչև ցայժմ լցել էին
 արդեօք բնակչօք զամայի և զանմարդի վայրս որ առ
 վոլկայիւ, ոնք արարին առ տօն դետով . այլ Քիլ
 յօնդդնել սկսան ասպատակել 'ի սահմանս ռուսաց
 իւրեանց համազգեաց, թերևս ատիպելք 'ի կարօ
 սուէ՝ զի ոչ գտանէին աւարս օտարաց . յարձակին
 և 'ի վճ վճնկանաց պարսից առ կասպից ծովու .
 նմին իրի ինքնակալն մոսկովաց իվան վասիլէվիչ՝ որ
 փոյթ մեծ ունէր ծաղկեցուցանել յճի իւրում ըզ
 վճնկանուի ը սահմանակից ատիացիս, յոյր սակս
 առաքել էր և գետպան առ շուհն պարսից, ոնք և
 նա առ սա, և տեսեալ թէ նք խափան էին կասց
 փւրոց, 'ի 1577 առաքեաց զօր բիւս ը ծով և ըցա
 մնք ը առաջնորդուէ սգօլիք իվան մաւրաչքին 'ի
 ռուսաձեւ զնն : Ընդ այն Գիկս 6000 ոգիք 'ի խաղա
 փոց անախ զօրագլուխ ունելով ինքեանց զազաման
 երկօլայի, և զերձակ դիմօքէվ՝ փոխուցել անկան
 'ի սիսլէրիտ առ բամա և չուսով այա գետովք . և
 անդ յալթել է ատրադրել զիւանն թաթարաց՝ քու
 ջիուճ կոչեցել, սկսան ը տրուք ռուսաց նուճաձեւ
 զօրչն զայն, որ մինչև ցայնժամ աննուճաձել էր .
 և սովին քաջագործուէ վերստին գարձան 'ի ինորհա
 տրուէ ռուսաց : Ահա 'ի սցէ սկիզբն կալան խա
 զախ : Սիգիւիոյ . որք յետոյ ը հրամանատարուք սպա
 բա .

բայցեւոաց առաքելոց 'ի մոսկովաց , առ սակաւ տա-
կաւ Շարձակել աարածեցան մինչև 'ի չին . և յա-
րեւելեան ովկիանոս :

Կոյնպէս և Թերթեան , և Կրեպենեան Խաղախ , ուն և
Եռայիեան 'ի տոնաւիտեան խաղախաց անախեն . որք
առ նովին Շմկաւ , և վա նորին պոճախի կիմ վա այլ
ինչ իրաց ' հասաւածել 'ի տոնաւիտեան խաղախաց ,
խոյս ետուն առ Թերթ , և Եռայի գետովք , որք
երկզքին ևս 'ի կասալից ծովն մտանեն . և անդ հաս-
տատեցին զքնակուռի իւրեանց : Թերթեան և Կրե-
պենեան խաղախք մի ազդ էին և մի ժողովուրդ .
այլ յետոյ բաժանեցան բնակութիւն . յորմէ և զնոն
անուամբ կոչեցան . Թերթեան . 'ի Թերթ գետոյն ,
և 'ի Թերթի քղքէ , որ էր քղք վաղնջական իբրև 2
մկնաւ հեռի 'ի կասալից ծովէ . և լը հաւանական
կարծեաց տմանց՝ զառաջինն 'ի մէջ կոչեցեալ . զոր
իբրև առին մոսկովք՝ ամրացուցին յոյժ , և եղև իբրև
նախապարիսպ տրուէ նոց ըգէմ բնակչաց տաղստա-
նու . այլ յետոյ իսպառ քանդեցաւ , և փնկ նր կա-
ռուցաւ ամրոց փոքրիկ առ ափն կասալից ծովու
նոյնպէս Թերթի կոչեցէլ :

Իսկ Կրեպենեան Խաղախ կալան զանուն 'ի Կրեպեն .
այս է՝ Սանար՝ ժայռաւոր և սեպացել լեռնէ : Սք
առաջնորդ և ուղղեցոյց եղեն ի վան վասիլէվիչ ինք-
նակալին մոսկովաց՝ ախրել կողմանց այնոցիկ մինչև
ցճովն կասալից , որք և սնճնատուր եղէն նմ . ուն յե-
տոյ և Չերթեո ֓երիկոցեոյ , և այլք . և ունին սյժմ
5 փոքրիկ քղքս կիմ աւանս առ Թերթի գետով , շոր
Ջապատելն հաղակոյտ պատմոք . որք կոչին Գուրբե-
գովա . Ստարիլապտա . Կւլելապտա . Ըբարին , կիմ Ըբա-
րինապա . և Չերենեոյն : Ընդ մէջ երկուց առաջին
քղքաց է Ստարգաննի գետոյն . որ է հաւաքու մն տանց
ասհմանէլ վն վճռկանաց հայոց 'ի գարման շերանոյ :
'ի կողմանս յայտոսիկ գտանին երկու ինքնաբուղիս
Վերմ բաղանիք հանքային ջուրց : Սք լը օրինակի
տոնաւիտեան խաղախաց՝ ունին սեփական իշխան կիմ
ուպարապետ , զոր ադաման կոչեն . և էն պարիսպ
մոսկովաց ըգէմ արշաւանաց շրջակայ թաթարաց .
նմին իրի տունն նոց պէսպէս ազատուիք , բայց 'ի
վերջին Շմկա նուագեցուցան :

Իսկ Եռայիացի Խաղախ բնակին ը մէջ Եռայի , և Ըէթ
գետոյ 'ի կուսակալուէ օրէնպուրկայ . որք ունին
աւանդուէ 'ի մէջ իւրեանց , եթէ իբր 'ի 1584 մէ-
սին 'ի տոնաւիտեան խաղախաց՝ նկայի անուն ետծ

զնախնիս իւրեանց 'ի մերձակայ վայրս եայլիկ զԼ.տոյ. որոց վանեղ անտի զԹաթարս, բնակեղս 'ի Սարաէի քղքի և 'ի շրջակայս նր, ինքեանք կալան զերկիրն. և շինեցին անդ գետոս և աւանս. յորոց գլխաւորքն այժմ են Եպիփոյի. կօրօր. և կարէվ. ունին և սք սեփական իշխան կմ սպարապետ՝ կոչեցեղ ադաման. որ ունի 20 խորհրդականս ընտրեղս 'ի հնրկ Ժզճ. դեռնէ : Այսչափ ինչ վն տօնաւխտեան և այլոց խա. զախաց առ հնրկ շատ լիցի առ այժմ. զի յասիական մասին վերստին ունիմք յիշատակել զնն :

Սոսացուք ինչ համառօտիւ աստանօր և վն նորոգ անցից խազախաց փոքուն ուսստիոյ : 'ի 1708 հէթմանն խազախաց մարզերբա կոչեցեղ Թողեալ զմու կովս, յարեցաւ 'ի շվէտս. Է որ ծանրացատու մն լեալ մեծին պետրոսի, յետ հարկանեղոյ զբուլղա քղք, զմասն մի զօրաց իւրոց առաքեաց 'ի կղզիս աներեր գետոյն, ուր խաղաբք հանդերձ կանամքք և որդ. Լոմք, և Ծմ ընչիւք իւրեանց փախուցեղ տապառան եալ կային. որք առ հնրկ 'ի սայր սուսերի կատրեցին զնն, և զինչո նց բաժանեցին 'ի մեջ իւրեանց, Բայ յայսմանէ առաքեաց և այլ զօր բնմ յՅ նց. և զհալարաւորս 'ի նցէ՝ որք անդ գտան, ետ փոխազրել առ պալաթիկ ծովու. կարգելով զնն անդէն 'ի խիստ գործ արքունի. ուր առ գծնդակ աշխատա նաց՝ և առ յուսէ օդոյն՝ առ սակաւ սակաւ սպռ. ունցան : Իսկ Բայեղէքն յՅի անդ իւրեանց, Է հնա զանգուլի մասկովաց նոճաճեցան. ոչ ևս յապատալ. բուռի մտաբերելով, զարհուրեղ յանողորմ սրոյ նց :

Ապա 'ի 1722 'ի մեռանիլ վերջին հէթմանի նց, այն պալատն ոչ ևս սոճաւ ումեք մինչև ց 1727. յարուստ սոճաւ դանիել արօսդէլ կոչեցեղ զօրապետին. զինի մահու նր, բարձաւ այն իշխանութի մինչև 'ի 1750. յորում խաղախք ընտրեցին ինքեանց հէթման դիտման դիրիլա կրկիօրիէվիչ ռասուճովքի զննակիր կայսերական, և նախագահ ճեմարանին գիտուէց. զոր եղիսաբէթ գշխոյն ընկալաւ և հաստատեաց, և վճաւ Բեդրպուկայ հրատարակեցաւ : Տարեկան հասք սր բնմ էին, զի առնոյր և զմարտ և զկապալս ուգրանիոյ. այլ 'ի Ժնկս ռասուճովքի հէթմանին նոճաղեցաւ. զի փնկ մարսից և կապալացն ուգրանիոյ՝ սահմանեցաւ նմ ամի ամի 50 հէր ռուպլի. որ

հազիւ հասանէ 'ի չրդ մասն կապալաց :

Աշխարհ այսց խաղախաց առ հնրկ կոչի Ոգրանիս, կմ Ոգրանիէ. որ նշանակէ Սահմանակից երկիր. և

յիբաւի սահմանակից է մոսկովաց , լէհաց , և վոլքր
 թաթարաց . որ և է արգաւանդ . ունի գեաւ յո-
 լովս մեծամեծս և մանուկս . և անտառս զսւարձա-
 լիս , և արօտս խտաւէտս , և բնտանի անասունս
 բնախրս և յալթանդամս , այլ ձիաստաց բիւմ գտաւ
 նի անդ . որք անհնարին տառապանս հասուցանեն
 ոչ միայն անասնոց , այլ և մարդկան : Այս նահանգ
 չարձակ է յոյժ . յորում սարսփակի և կուսակալու-
 թին գիովիայ . ուր բաց 'ի մոսկովաց , բնակին բազ-
 մուիք խաղախաց , որք բաժանին 'ի 10 գունդս ը
 10 գաւառաց սորին կուսակալութէ . և իւրաքան-
 չիւր գունդ ունի զանուն 'ի գլխաւոր քաղաքաց
 գաւառացն . որք են Գիով . Նեթին . Չերէիով . Սիւ-
 բարուպ . Բերէյաւաւ . Բերէւտի . Լադի . Միւրօրօպ .
 Կապիւ . և Բուրաւա . յորս բնակին ը մեծի մասին
 զբրազուիք 10 գնդից : Սորս ընդհանրապէս Չեւ-
 ին կոչին , բայց որք միանգամ 'ի նյէ կարգեալ են
 առ 'ի սլոզմ , պահեն զխաւախդ անուն , և ամբն կախ
 եալ կան զհէթմանայ , կի՞ զգլխաւոր սպարապետէ
 իւրեանց . միանգամայն և զգլխաւոր ատենէ պա-
 տերազմի : Գլխաւոր տեղիք կուսակալուէ գիովիայ
 են հետագայքդ :

Գիով . կի՞ Գիեւ , և կի՞ Գիովիա : Ի քղք մեծ ամուր
 բիւմամարդ արքեպսակիսա , և գլուխ համարեն կու-
 սակալուէ առ աներեր կի՞ ներեր դետով , միացեալ
 յերկց քղքաց' որք կոչին Բերտ Բեթէբուայ . Գիով .
 և Բօթու : Սորս բաց 'ի մասնաւոր պատնշաց' որով
 կցին ը միմեանս , երեքին միանգամայն ամրափակ

եալ են շուրջանակի ամուր պատուարաւ :

Բեթէբուի Բերտն' է 'ի հարաւակողմն 'ի վր լերին ,
 յորում են բնակարանք զօրաց , շտեմարանք , տունք
 պաշտօնատարաց քղքին , և քանի մի եկեղեցիք . ը
 որս և երեւելի մենաստան մի հիմնեալ 'ի ժա գա-
 բուն , որ կոչի Բեթէբուի . վն զի միանձուիք նր զա-
 ռաջինն բնակէին յարձակ այրի միում այնր լերին .
 որ 'ի բարբառ մոսկովաց Բեթէբու կոչի . (սր 'ի ձե-
 առգիր ձիհաննիւմային Պէչարա կոչի) . 'ի ներքոյ
 մենաստանին են ստորերկրեայ կամօրակապ փաղաք
 նմանէլք լարիւրին թոսի . յորում են բիւմ սենեակք ,
 և մատուք , և խոռոչք . և յոմանս 'ի նյէ' են մար-
 միք անապականք , կի՞ մուկայք . անդ են և գե-
 րեղանք միանձանց այսր մենաստանի : 'ի շրջակայ
 արուարձանի այսր բերդի' են և այլ եկեղեցիք , և
 մենաստանք , յորս գլխաւորն է մենաստանն սքին

նիկողայտոսի : Գ.ի.Վ, որ կոչի և Հին Կաղապ, է 'ի հա-
 բաւակողմն 'ի բաձրաւանդակ վայրի . անդ է բնա-
 կուի արքեպիսկոսին կի՞ մետրապոլիտն , որ իշխէ և 'ի
 վի՞ր հալիչայ , և փոքուն ռուսսիոյ 'ի մենաստանի
 սրբուհոյն սոփիայ , ուր է և աթոռանիստ եկեղե-
 ցին . առ որով դոյ միւս ևս մենաստան սբ.յն միքայե-
 շի հրեշտակապետին . ասի՞ թէ անդ պահեալ կան
 նշխարք սրբուհոյն վառվառեայ կուսին : Չէ պարտ
 շփոթել զայս մետրապոլիտ Է միւս մետրապոլիտն
 ռուսաց կամ ռուսթէնաց , որ նոյնպէս կոչի մեա-
 բապոլիտ գիովայ , բայց աթոռ նորա ոչ է 'ի գիով
 քաղաք . և է միաբանեալ ընդ հռովմէական եկե-
 ղեցւոյ :

Իսկ Բօթու որ կոչի և Սուրբն Կաղապ է 'ի ներքոյ հին
 քղքին 'ի դաշտավայրի առ տներեր գետով . ուր
 բաց յոմանց եկեղեցեայ ' և մենաստանաց են տուրք
 քղքացւոց , և շտեմարանք վաճառաց . վն զի անդ
 բնակին մեծ մասն բուն քղքացւոց , և վճռկանաց :
 Անդ է համալսարանն՝ որ յանուն հիմնարկողաց իւ-
 բոց կոչի Վիտալմոսիէան զապօրնպէան . որոյ դասա-
 տուք են միանձունք պրացդոյի մենաստանին . որոց
 չէ օրէն ուտել զմիս . իսկ գլխաւ որ կառավար ' և
 վիպտ անարանուէ համալսարանին՝ է արչիմանտրիտ
 նոյ : Յորժամ քղքս այս էր Է արուք լէհաց՝ էր 'ի
 նեա երկրորդսո լասին ծիսիւ . և 2 մենաստանք ,
 մին յնեանց , իսկ միւսն գօծինիկեանց , և այլ քա-
 նի մի եկեղեցիք լատինացւոց , որք այժմ բովանդակ
 են 'ի ձեռս անկողաց . յորս ի յունական ծիսի կա-
 տարեն զանձային որաշտամունս : Յառաջագոյն էին
 'ի քղքի աստ և յաղպէս մերմէ բնակք , եկելք 'ի
 1662 , 'ի հրաւիրմանէ թէ ոչ որոսի սրգւոյ գեմեօր
 եայ իշխանի ռուսաց . սի՞ յիշատակեցաք 'ի ներածու-
 թէ անդ լէհաստանու . որք ունէին աստ և եկեղե-
 ցի քարաչէն , որ կայ մեայ մինչև ցայսօր . այլ այժմ
 ոչ գտանի աստ բնակ 'ի հայոց և ոչ մի : Ասի թէ
 քղքս այս հիմնեցաւ 'ի 430 սլաւացի իշխանէ Գի
 անուն . և եղև աթոռ երկուց հռչակաւոր վարե-
 կացւոց որք կոչէին Սքեօլտ , կի՞ Օսքօլտ . և Տիր :
 Եւ 'ի 880 աթոռ ինքնակալացն մոսկովաց 'ի նովկօ-
 բօտայ աստ փոխադրեցաւ . զոր 'ի 1037 եարոսլաւ
 վօլոտիմիրովիչ ինքնակալն արար գլխաւոր մայրաքա-
 ղաք համօրէն մոսկովաց . որ և մինչև ցժք դարն ե-
 ղև աթոռ ամ ինքնակալաց նոյ : Ասլա անկաւ ընդ
 արուք լէհաց . բայց յետոյ 'ի 1667 'ի դաշնագրուէն
 անու

անտրուսովայ՝ անդրէն դարձուցաւ մոսկովաց առ
Ֆոկ մի . իսկ 'ի 1687 մտնջեհաւն տուաւ նց . և 'ի
վերջոյ նաև մնացել մասն նշնցիս , որ անկանի յա
րևմտեան կողմն տներերայ՝ կանց ը Թրուսթի նց :
Այս քղք կոչի քղք գրաւականի . իբր զի խաղախք
փոքուն ուսսիոյ 'ի սկզբն անդ յորժամ անձնա
տաւր եղին մոսկովաց՝ ետուն զա ընդ այլոց երկց
քղքաց 'ի գրաւ հաւատարմուէ իրերանց :

Նեթին , կմ՝ Նեթնա : Է գլխաւոր քաղաք համանուն
քաւի առ Օրդեր գետով . շրջապատեալ հողակոյտ
պատնշաւ . ունի և ամրոց միշտ պահեալ 'ի զօրաց .
բնակիչք նր են ուսք , և խաղախք . այլ գտանին
'ի նմ՝ և յոյնք , այլ և յազգէս մերմէ վճնկանք , որք
բնմ առետրուէն առնին ը տաճիկս , ը լէհս , և ը
չեղիացիս , այլ և ը սկսերիացիս :

Պարտուրի : Էր քղք ամուր և ամոռ հէթմանին խա
ղախաց . այլ 'ի 1708 մոսկովք սուր 'ի ձեռնն մտել
անդ առին զմերձակայ բերդ նր , և սպառ սպուռ
քանդեցին , ը նմ՝ և զքաղաքն : Այս եղիսարեթ
գլխոյն առւսաց ետ 'ի սլարգև զայս տեղի հանդերձ
չըջուկայ վիճակաւ իւրով հէթմանին կոմսի ուսու
մովայ 'ի ժառանգուէ որդւոյ յորդիս . որ և սկը .
սաւ անդրէն շինել զքաղաքն :

Արխու : Քղք բարեշէն առ Եսման գետով . իբրև
174 մընաւ հեռի 'ի գիտլ քղքէ . յորում իբրև 1000
տունք և եթ գտանին , բայց ունի շուրջանակի 4
արուարձանս . որք մեծ են ք զբուն քղքն . որ էր
այժմ ամոռ հէթմանի խաղախաց :

Չերնիով : Քղք բարեշէն և գլխաւոր տեղի համա
նուն քաւի առ Տեւա գետով , արքեպիսանիստ , որոյ
արքեպիսն իշխէ և նովկորոսայ սեվէրքեայ : 'ի 1026
եարսուաւ և մուցիսլաւ իշխանք սուսայ՝ զայս քղք
կարգեցին սահմանագլուի Յի Թրուէ իւրեանց :

Սարգասու : Է գլխաւոր քղք համանուն գաւառի ,
զոր խաղախք ետուն մոսկովաց իբր գրաւական 'ի
պահպանուէ հաւատարմուէ իւրեանց . զոր թիք
լէհայ մինչդեռ տիրեին նմ՝ , արարին ազաա քաղաք
թիքական . որոյ 'ի պահպանուէ միշտ կարգել կան
զօրք մոսկովաց :

Նովկորո սեվէրսի : Քղք 'ի սինն քաւի առ տէանա
գետով , որ զյաւելել անունն առնու 'ի Սեվէրսոյի
դասի : 'ի հնումն շրջակայ բնակիչք նր Սեվերեան
կոչէին :

Բերեսուսաւ : Գլխաւոր պարսպաքաղաք համանուն
L 4 քաւի

Քւոնի առ Ղաւարի գետով, ենդսանխատ. ունի և ամրոց, որոյ 'ի պահպանութի միշտ կարգեալ կան զօրք մոսկովաց' և է մի 'ի չորից դրաւականել քաղաքաց, զորս ետուն խաղախք մոսկովաց 'ի նշան իւրեանց հաւատարմունք :

Բելուսի : Է գլխաւոր քղք համանուն քւոնի ամուր և բարեշէն առ Ռոսի գետով :

Լապեա, կի՞ Լապի : Գլխաւոր քղք համանուն գաւառի առ Սաւա գետով. որ մինչդեռ շէհք փրկելն կողմանցս սյսոցիկ, էր Շ իշխանութի վիճակէցքի. և բողոքքի երկուց իշխանազուն տանց շէհաց :

Մելիօրոս : Գլխաւոր քղք համանուն քւոնի առ խօջօլ գետով :

Կափաշ, կի՞ Հափաշ : Գլխաւոր քղք համանուն վիճակի առ Բաւ գետով. առ որով 'ի 1709 մեռան 'ի ցրտոյ աւելի ք 2000 'ի զօրաց ժք կարողութի :

Բաւարա, կի՞ Պաւարա : Գլխաւոր քղք և ամրոց համանուն վիճակի առ Վօրուա գետով, ամուր և բարեշէն. բնակիչք նր բնի առևտրուխ առնեն ի շէհա և Շ Թոթարս իսրիմոյ : Զայս քաղաք 'ի 1709 սրաշարեաց կարողոս ժք Թփր շիհաց. այլ 'ի պարտուի մատնել առաջի մոսկովաց, հնդկ կորստեամբ բազմունք զօրաց իւրոց, մեկնեցաւ անտի :

Բերեւելուս : Քղք առ աներեր գետով, իր 41 մք զոնաւ հեռի 'ի բուլղաւակ. ունի բերդ ամուր, որոյ 'ի պահպանութի կարգել կան միշտ զօրք մոսկովաց : 'ի վերոյ ք զայս քղք կարողոս ժք էանց ըզգեան. ուր շէվէնհաւարդ սպարապետ նր հնդկ գընդաւ իւրով գերեցաւ 'ի մոսկովաց :

Օրել. Գիդարիօրոս : Են փոքրիկ քղքք 'ի սկի գաւառի առ աներեր գետով :

Սամարա, կի՞ Սամարա. որ և Պիօրօփիոյ : Քաղաք շինել 'ի 1686 առ Սամարա վտակաւ իրբև 3 մկոնաւ հեռի 'ի տեղաօղէ, ուր սամարու վտակ խառնի 'ի աներեր : Սայս քղք լի պիլինկայ քանդեցաւ զկեի գաշնադրուեն բրուդայ. այլ յետոյ Թուի Թէ վերստին շինեցաւ :

Կափաշիւնաւ : Քղք 'ի մէջ Սամարա. և Ղք սայի կոչեցել վտակաց, որք իրբև միոյ ժամու ճնիգհաւ հեռի 'ի քղքէ աստի իրանին 'ի աներեր, այն է՝ օզու սույի գետն : Հիմնարկուի կի՞ թարգաւածու. Թի սոքին քղքի՝ եզև 'ի մերումու Ժկի 'ի 1779. յորժամ մոսկովք իրբև 1600 տուն' և աւաւել հանել 'ի իսրիմոյ, վարեցին 'ի բաւստիա. և զմասն ինչ

ինչ նոյն բնակեցուցին առ սամարու և զոյ սուլի կոչեցեալ զսուկօք . ուր և շինեցաւ քղքս այս . որ յառաջին մեծի գշխոյին մոսկովաց կոչեցաւ կաթարէնն : Չառաջինն իբրև 160 տունք յազգէս մերմէ հիմնեցան անդ . և շինեցին զերկու փայտակերտ եկեղեցիս . յետոյ գնացին անդ իբրև 70 տունք յունաց 'ի խրխնայ . այլ և մոսկովք . և այնուհետև սկսաւ օրհորէ քարձակիլ քղքն : Օգ նոյն բարի է , և շրջակայ երկիրն ջրարբի և արգաւանդ . բերէ ցորեան և այլ արմտիս առատ . ունի և փայտ , և զայլ ամենչ , որ հարկաւոր է 'ի դարման կենաց մարդկան : Ասաւ մատոյց քի խբէլէ սորս է քիւրսն որ առ աներեր գետով :

Յայսմ վայրի արժան է յիշատակել և զգլխաւոր տեղի Սաբրէան խաչախոյ , որ է 'ի սմին նէնդի կիմ կուսակալուէ յարևմտեան կողմն աներեր գետոյն առ Պառլառ գետով , հանդէպ Վառննոյ սարուն կոչեցել մարտցին . որ ը դաշնագրու թէն բրուդայ քանդեցաւ : Այս տեղի՝ զոր բնակիչք նոյն Սեփէա կոչեն , է հաւաքումն ազգաաաշէն և անշուք տանց , որք ցիր և ցան շինել կան , և շրջապատեալ հողակոյտ պատնչաւ . յորում է և ամրոց պահպանել 'ի սակաւ զօրաց մոսկովաց , և 'ի նմ' եկեղեցի փոքրիկ : Բռւոր տեղին կիմ սեաչեայն՝ բաժանի 'ի 38 թաղս . զոր բնակիչք նոյն Գառնէն կոչեն . և իւրաքանչիւր խաղախ պարտապան է միանալ ը միում 'ի թաղից անախ . և ցորչափ անդ է 'ի նմին թաղի բնակիլ . և հոյատակ կալ օրինաց նոյն : Իւրաքանչիւր թաղ ունի իւր սեփական Աշտման , կիմ զօրավար . զոր կոչեն Գառնէնոյ սարման . և սք ամքն են ը միով գլխաւոր սպարապետաւ , զոր Գուշէլոյ սարման կոչեն : Չէ օրէն կանանց բնակիլ 'ի տեղի անդ , նմին իրի որ կամի կալ ը կնոջ իւրոյ , պարտի ելանել անտի , և գնալ 'ի քղքս , կիմ 'ի դեօղս մոսկովաց , կիմ լէհայ . սակայն կարէ թողուլ զընտանիս իւր , և դառնալ անդրէն 'ի սեաչեայն :

Առ կուսակալուքն գիովիայ , է քառ մի կոչեցեալ 'Ար սեփէա , առ Գեւան . ինկուչոյ . և ինկու գետովք . ը մէջ սոկ կիմ պուկ գետոյն , և սեաչեայ սաբորեան խաղախաց . ուր 'ի 1754 առ արուք եղի սաբէթի մեծի գշխոյին՝ դաղթական մի ժողովրդեան սերվիացոց , այն է՝ սըրֆից՝ գնացեալ բնակեցան . որք սակայն ասպատակելով 'ի սահմանակից գաւառս լէհայ , վիշտս բազումն հասուցանէին Բը-

Նակչաց նոցա : Իսկ գլխաւոր տեղիք նոցա են այսք
քիկ :

Եղիսաբէկնապարհի, կի՞ Եղիսաբէկնապարհիս : Է քղք փոքր՝
և ամբոց՝ առ ինկուլ գեաով . (ընդ 47 ասսի՝ և 23
բոսի՝ լայնուք) : Միւրեւոր, առ Պօլսիսայս գեաով :
Չիւրուէլ . մերձ յականս ինկուլէց , և գէամին գե-
տոց , առ որով էր Չիւրեի՝ քղքն :

Նահանգ Ը . Պեղորոտ :

Ըյո նահանգ կի՞ կուսակալուի՝ ձգի՝ ի հիւսիսոյ
մարեւելից գիովիայ . և բաժանի յերես վիճակս
ք ի Պեղորոտ ասանյնակ . ի Սեւս . և յՕրէլ . և ի
հինգ բանակս խաղախոց . զոր Սթգօրէ կոչեն . զո-
րոց գլխաւոր տեղիս յնշիկայդ ստորագրեացուք :
Պեղորոտ : Գլխաւոր քղք համօրէն կուսակալուի՞ն
մերձ յահն Տօնէջ գեաոյն , շինեալ թ պիշինկայ ի
990 ՚ի վրատիմիրայ ինքնակալէն մոսկովաց ի վթ
սպիտակագոյն կաւեղէն շերին , յորմէ և կոչեցաւ
՚ի լեղու ուռուոց պեղորոտ . այն է՝ արխտակ քա-
ղաք . զոր մերժէ քէրք , գնելով զշինուի՞ն նթ ի
1597 . յեաոյ փոթագրեցաւ ՚ի ձոր Ը մէջ երկուց
լերանց , ուր կայ այժմ իբրև միով մղոնաւ հեռի՝ ի
սպիտակ լեռնէ անտի : Եւ է քղք եղիսանիստ բա-
րեշէն և բաղմամարդ . բաժանել ՚ի հին և ՚ի նոր .
հին քղքն է շրջապատել պարսպօք և իրամօք . իսկ
նորն ցցովք , կի՞ փայտակերտ պատնշօք . անի և
երես արուարձանս մեծամեծս : Այս քղք զառա-
ջինն թ պիշինկայ կոչէր Սարտէլ . որ զնոյն նշանակե-
որ ինչ պեղորոտ . բայց թ քէրքոյ Սարտէլ էր այլ
ինն քղք մօտ պեղորոտայ , գլխաւոր տեղի Քօւ-
բայ : ՚ի քղքէ աստի մինչև ց Մարոյի օտօշ կառուցել
կայ ամրակուռ ամբարտակ , կի՞ հողաբլուր պատ-
նէշ . ոպ և ՚ի մէջ Նւլոյի օտօշ , և Վերիսօտնիդի քա-
ղաքաց ՚ի Վերնէժոյի կուսակալուէ :

Մարոյի օտօշ : Քղք ՚ի սփն վիճակի ուռ օտօշ պեաով :
Չիւրուէլ : Է քղք ՚ի սփն գաւառի առ Տօնէջ գե-
աով , որայ բնակիչք թ մեծի մասին մոսկով են .
իսկ այլք խաղախք , և դաւմուխք քրիտոստենոյք :
Շրջակայ երկիր նթ բերէ իտղող , յորմէ առնեն գի-
նի ոչառուականս :

Սևս : Է գլխաւոր քղք համանուն գաւառի առ Սօսի գետով . մեծ և ամուր շրջապատեալ բարձր պատնշք , և պահպանել 'ի զօրաց . ուր ամբարեալ կայ և մասն ինչ պատերազմական զինուց 'ի պաշտպանութի գիւղայ , և այլոց քղքաց մերձակայից իրխնայ :

Գրօթ : Է քղք փոքր առ Օտ գետով :

Քարտ : Քղք բարեչէն առ Սե՛ գետով :

Ռիւստ , կի՛ լաւ ևս Ռիւստ : Քղք փոքր առ սե՛ գետով :

Պրիանտ : Քղք փոքր առ Տենա գետով , առ որով գտանին պատուական անտառք . յորմէ մարթ է և ջանել 'ի նիւթեր գետն : Մեծն պետրոս եւ շինել անդ նաւս բիւս . ուի և գշտոյն աննա 'ի 1737 եւ շինել զնիւն տեսակս նաւուց , զննել զիւրաքանչիւրն յորիւք հրաղինուք :

Չիխտայ : Է մենաստան մեծ 'ի սմին գաւառի առ տեսնա գետով . ուր ամի ամի լինի տօնավաճառ մեծ սկսեալ 'ի 15 օգոստոսի մինչև ցաւարս նորին ամսոյ . ուր բաց յայլոց իրաց վաճառին և երկվորք բիւք և ընտիրք :

Օրել : Գլխաւոր քղք համանուն վիճակի առ օքս գետով . բարեչէն և բիւմամարդ լա՛ իւրում համեմատուէ . ուր լա՛ բլերքայ , գտանին իբր 4134 վաճառականք ցորենոյ . որք առաքեն ցորեան 'ի բեգր պուրի , լա՛ ջուր և լա՛ ցամաք . զի սա է շտեմարան ուգրանիոյ , ուր հաւաքին լա՛ տեսակք արմտեաց : Ունի 17 եկեղեցիս բարաչէնս , և փայտակերտս . և 2 մենաստանս կանանց , և մի արանց :

Պիլեկ : Քղք 'ի բարձր վայրի առ օքս գետով . որ ունի 15 եկեղեցիս , 2 մենաստանս , մի արանց և մի կանանց , և սուենս 700 և աւելի : Են անդ բիւք երեւելի վաճառականք , որք առաքեն զնիւն վաճառ 'ի բեգրպուրի , նոյնպէս և երկաթագործք և մաշտակակարք բիւք են անդ :

Գլխաւոր արեղիտ կենգ Բանակայ , կի՛ Սլոպոսայ խաղախայ այսր կառարկալուսն :

Իւրարտալ , կի՛ Իւարտալ : Քղք մեծ և արքեպիսպոսնիստ , առ անգեաւն , ուր Իւարտալ և Լօբան գետք խաանին 'ի միմեանս իբրև երկց աւուրց ճնայհաւ հեռի 'ի կատարինէսլաւ նորաչէն քաղաքի հայոց .

ունի 10 եկեղեցիս . և 2 մե՛նաստանս՝ յորոց մին է գարոց , ուր ուսուցանեն զձծարանութի , զփիլիսոսփայութի , զճարտասանութի , և զէզու գերմանացեաց , և լատինացեաց :

Սահ : Քղք մեծ առ Բուր գետով :

Ընտրութի : Քղք բարեշէն առ համանուն վտակաւ , որ մտանէ 'ի Վերսիլս գետն :

Իժամ : Քղք ամուր առ ասեղեց գետով Է լանջու հողմն լերին . յորոց 'ի գագաթան կառուցեալ կայ բերդ ամուր . ունի և զայլ փոքրիկ ամրոց արտաքոյ քղքին :

Բիւն : Է բանակ , կի՞ Սոսոս մերձ 'ի Օւրբոյնի քղք , որ անկանի 'ի կուսակալուն վորոնե՛ժայ , կի՞ 'ի վորոնե՛ժքոյի :

Վահանդ Թ . Վորոնե՛ժքոյի :

Մյս նահանգ կի՞ կուսակալութի ձգի Էերկայն առ Թաօն , կի՞ տօնաւիս և վորոնե՛ժ գետովք . յորոց երկդն՝ մի Վորոնե՛ժ՝ խոր է յոյժ . Է որ 'ի գարնայնային Ժմիս յաճել ջուրց նր՝ մարթ է և մեծամեծ նաւուց նաւել . այլ նեզ է , և եզերք նր ցածունք : յայն սակս 'ի գարնան զեզել արտաքս ջուրց նր , որողանեն զըրջակայ վայրս , առ վորոնե՛ժ և տվր , կի՞ դաւրով քղքօք : Իսկ յամարան լե՛հիսին՝ այն պէս սակաւ են ջուրք նր , զի և փոքրիկ նաւակք ոչ կարեն նաւել Է այն : Առաջք մի սարին վտակի կու շեցել Լե՛նոյի վորոնե՛ժ , 'ի ձեռն աւուրի միոյ միանայ Է «Բարսիս վտակին» որ մերձ 'ի րիասկ քղք խառնի յօրս գետն . ուստի մարթ է փոքրիկ նաւակօք 'ի տօն դետոյն անցանել յօրս գետ : 'ի կողմանս յայ սասիկ գտանին մեծամեծ անտառք . յորս են պատճառական փայտք 'ի պէտս շինուել նաւուց . և ուրեք ուրեք 'ի դաշտավայրս , մե՛նդ 'ի շիաջք քլուի ինքնին բուսանիկ ստառուական ծնեբեկք : Այս կուսակալութի 'ի հինգ բաժանի . որք 'ի գլխաւոր տեղեաց իւրեանց ունին զանուն . և են սյտոքիկ . Վորոնե՛ժ . Եե՛ն . Ըիա՛ւ . Թամու՛ւ . և Վախմու՛ս . զորս յառաջիկայդ ստորագրեացուք :

Վորոնե՛ժ : Է գլխաւոր քղք համօրեն կուսակալութե . մեծ , բազմամարդ , և բաշխալաճառ , փարթաւ :

Թամ, և եղևանիստ 'ի վր բլրոյ առ վորոնեժ վատկաւ, շրջապատեալ ջրովք, և խրամօր. և բաժանեալ յերես մասունս. շինուածք նր ը մեծի մասին փայտակերտ են, բայց ունի և շինուածս քարաշէնս: Ունի գործարան մի չուխայի, և այլ գործարանս ուր պատրաստեն արջասպ բլմ. 'ի 1697 մեծն պետրոս ան, և ա կառուցանեալ անդ բաղմասպակի ծախիւք գործարան նաւուց. որ 'ի 1701 փոխադրեցաւ Սիւրբիս, ուր վորոնեժ վտակ մտանէ 'ի տան. և ապա 'ի 1708 'ի դաւրով:

Գաւառով. կի՛ Գաւուց: Քղք առ վորոնեժ վտակաւ. յայս անունն անտանեալ 'ի Գաւառուցս վտակէն, որ հասի իբրև միով մշտնաւ հետի 'ի քաղաքէ աստի: Այս քղք բաժանի յերկու բանակս, կի՛ սլուպօստոյրոց մին՝ է զորաց, իսկ երկրորդն՝ նաւավարաց. և 'ի մեջ նոյ յարձակ վայրի է ամրոց հզոր: Գործարանն նաւուց՝ որ 'ի 1708 աստ փոխադրեցաւ, որ և առ Գմկ մի ծաղկեալ էր յոյժ, այժմ գրեթէ իւրպառ խտփանեալ է:

Իբրեւան: Քղք փոքր 'ի սին Գւռի:

Լեբեւանի: Քղք փոքր 'ի սին Գւռի առ վորոնեժ վտակաւ:

Ուշան. Օրու: Են փոքր քղքք 'ի սին Գւռի առ համանուն գետով:

Գօտրիէնս. Բաւուլս. Դօլօ Բաւուլս: Են փոքրիկ քղքք առ. տան գետով:

Ուցանս, կի՛ Վււվանս: Ե քղք փոքր 'ի սին գաւառի առ Ուլիանս գետով: Պւլօլս. առ Պիտրոս գետով:

Օտրօլոյ: Քղք փոքր առ բերանով Օտրօլոյս գետոյն, որ յայսմ վայրի խառնի 'ի Գիւտայս սունս գետն. ունի փոքրիկ գործարան նաւուց, և համբար վառօթոյ, և անկելանոց աղքատաց, և մեհաստան մի կանանց, և բնակիչս իբրև 3919. որոց 3719 խաղախք են, իսկ մնացեալքն յայլոց ազգաց: Գլխաւոր վաճառք նոյ է օղի, որ աստի սփռի 'ի բլմ տակն: Մերձ առ այս քաղաք է Սլուպօստոյն բիւնայի, պարունակեալ 'ի կուսակալուէն պեղիօրոսոց:

Եւն: Ե գլխաւոր քղք համանուն գաւառի առ Սունս գետով: 'ի հնուին ունէր իւր սեփական իշխան. այլ 'ի 1392 աւաս Թիմուր իշխանն, կաշեալ զքղքն, գերի վարեաց զիշխան նր: Այս քղք 'ի 1745 գրեթէ բովանդակ 'ի մոխիր լուծաւ, այլ յետոյ անգրէն շինեցաւ. Թիւ բնակչաց այժմ հաս

սանէ ց 2323, որք ըստ մեծի մասին երկրադործ
են :

Շիւթ, կմ Ըաղտ : Է գլխաւոր քղք համանուն գա.
ւառի առ Շիւթիս գետով, շրջապատեալ ջցովք և
խրամօք :

Եւրաս . Գաթօժ . Դեմիտ : Էն փոքրիկ քղքք 'ի
սմին քառի առ Մօտլա գետով :

Գալիսով, կմ Խալիճօք : Քղք լարմակ առ օրս
գետով, զոր ոմանք 'ի կուսակալութե մասկովայ
դնեն, ույ եղեալ կայ և 'ի մերումս Տաղոյց պատ.
կերի . շինուածք նր բովանդակ փայտակերտ են,
գետնայարկ, և անշուք . ունի և մզկիթ մի, այն է՝
Քասի վր թաթարաց . զի գտանին անդ և թաթարք :
'ի նախնուան էր սա գլխաւոր քղք մասնաւոր իմն
իշխանութե թաթարաց :

Թամարով, կմ Դոնուգ : Գլխաւոր քղք համանուն
քառի բարեշէն և եպսանիստ՝ իբրև 2 միլնաւ հեռի
'ի Դընիս, գետոյն : 'ի մէջ այս քղքի՝ և կողմ
վայ՝ տեսանի գեռևս պատնէն շինեչ 'ի նախնուան
լըգէմ արշաւանաց թաթարաց :

Աղուով : Քղք բարեշէն 'ի սմին գաւառի առ լեզնոյի
վորոնեժ վտակաւ . օրոյ ակն չէ այնչափ ինչ հեռի
'ի տեղւոջէ աստի :

Ռիւզ : Քղք փոքրիկ 'ի սմին գաւառի առ Ռիւզ
գետով :

Լճով, կմ Նիժնէի Լճով : Քղք փոքր 'ի սմին քառի
առ համանուն գետով :

'Աօջ Ժօբերոյայա Ժբեթուտ : Է ամրոց շինեալ 'ի 1716
'ի վր լերին առ Քօբէր գետով քառակուսի . շրջա
պատեչ պատուարաւ, և անշուք խրամօք և ջցովք
խիտ առ խիտ վարսելովք, կարգեալ առ 'ի զսպել
զրոնսքի խաղախս :

Պիտանաք : Գլխաւոր քղք այսր քառի կառուցեալ
աստի և անտի համանուն գետոյ 'ի դաշտավայրի,
և յիմ կողմանց քաջ ամրացուցեալ : Ունի և ալա
հանքս, որոյ 'ի պահպանութի կարգեչ կայ գունդ մի
հեռակակ կանոնաւոր ղօրաց, և այլ գունդ մի 100
խազախաց : Երջակայ երկիր նր՝ և բովանդակ տա
բածուեն այն, որ ձգի 'ի մէջ ասնէց, և տօն գե
տոց, և ազախու ծովուն, թ արգաւանդութ գերա.
զանցե ք զպլ սահմանս բալոր փոքուն ուստիոյ .
երևին անդ և նշանք հանցաց :

Դօր : Քղք ամուր առ համանուն գետով յանա
պատի միւրմ, ուր գտանին բազմութի ազնիքուց,
և

և մասնաւոր իմն տեսակ իլլյուտան, զոր կոչեն Աւր
եան մուկն :

Եւսթու : Քչք փոքր յայտ լայնարձակ անապատի
առ Օսու գետով :

Ալյար : Են երկու քչքք 'ի սոյն անուն . յորոց մին
կոչի Ստարոյի Ալյար, իսկ երկրէն Նուլայի Ալյար, եր
կոքին ևս առ Ալյար գետով :

Մեքլեփոյ : Քչք փոքր յայտ անապատի առ հա
մանուն գետով :

Գտանին և այլ բնւ փոքրիկ քչքք և գեուք 'ի սին
անապատի առ տօնէց գետով . ույ առ այլ գետովք
զոր աւելորդ վարկաք մի լն միօրէ յիշատակել :

Յայտ վայրի 'ի դէս համարիմ ստորագրել զքլխա
ւոր աեղիս Տօստի, կի՛ Տօստիսն խաղախ իբրև
'ի համապատշա՛ տեղուշ . զի բուն բնակուի նց է
'ի կողմանս յայտսի :

Չերէս, կի՛ Չերէս տի՛սն : Է գլխաւոր քչք տօ
նախեսան խաղախաց առ տօն գետով . որ յաճախ
բարձրացել զեղանի արապս . որով և լն մեծ մասն
տարւոյն քչքն շրջապատել է 'ի ջուրց նր, ուստի
և շինուածք նր լն մեծի մասին 'ի վր ցցից շինեալ
կան . և ահա այս իսկ է պո՛նան, զի ոմանք ասեն
Թէ քչքս այս իցէ 'ի մէջ գետոյն, որ չէ այնպէս :
Եւ է սա քչք մեծ բազմամարդ և բազմալաճառ .
աթոռ ագամանայ, կի՛ սպարապետի խաղախաց, և
զինարան ամ պո՛նական զինուց նց, և գլխաւոր
ժողովատեղի, ուր ժողովին 'ի իորհուրդ վր ամ
երևելի իրողուց հասարակուե իբրեանց : Ունի
առնս իբրև 8000, և առաւել . 6 եկեղեցիս մօս
կովաց, և այլ ևս բնւ շինուածս հսրից . որք գրե
թէ բովանդակ փայտակերտ են և գունհկաչեն .
բայց երևելի վաճառատեղի մտկովաց լն ծով . և
գուպան Թոթարաց, և իրիմացուոց լն ցամաք :
Այս քչք Թո՛նի շինել 'ի ժի գարուն, (զի ույ այլ
ուր ասացաք, յն՛ ք զայն չիք ինչ յիշատակ զնմէ,)
իբր սմոց և զինարան ամ պո՛նական կարասեաց
տօնու խաղախաց :

Նու Նախիվան : Է քչք հայոց առ տօն գետով 'ի
վր լերին, իբրև երից ժամուց ճնդհաւ հեռի 'ի
չերքէսայ, և իբր ութօրեայ 'ի կատարինէսլաւայ .
և 10 մկոնաւ յաղախու 'ի հիւսիս, շինեալ 'ի մեր
Միս 'ի 1779, և 'ի 1780, յորժամ (ույ վերագոյնդ
ասացաք,) հայք իրիմոյ վարեցան 'ի մտկովա
տան . և կոչեցին զայն Նու Նախիվան, իբրև առա
ջին

Ջին տեղի բնակուէ , զոր կալան անդ 'ի մոսկովս ,
 և 'ի յիշատակ առաջին նախիջևանու որ 'ի հայս ,
 յորում են առնք 2300 . և 6 եկեղեցիք . յորոց մին
 է 'ի հրապարակի անդ յանուն սիյն գրիգորի լու
 սաւորչին . իբր միով ժամաւ հեռի 'ի քղքէն է և
 մենաստան յանուն Սէ Խալի 'ի բլրի և 'ի շատաջուր
 վայրի , և 'ի նմա ասարան , որ փոխադրեցաւ 'ի
 բեգրպուրկայ . են աստ և գայրատունք երկու կա .
 ուսցեալ 'ի յահանջան անուն ջուղայեցւոյ : Այլ
 շրջակայ երկիրն գիծին է և անբեր , և օգն ոչ այն
 չափ լաւ , յորմէ 'ի սիզրան անդ բիւլք յազգէս մեր
 մէ վաղածամ մեռան՝ անրնտել գոլով հանգամանաց
 տեղւոյն : Յառաջագոյն այս տեղի կոչէր Բէնեւոյ
 ասուլ : Ասալով 'ի լեզու ուսուաց նշանակէ բերդ .
 որ մինչև ցայժմ կայ քառորդաւ ժամու : հեռի 'ի
 նախիջևանայ . ք կատարինէ թագուհին 32 հար տէ .
 սէտնիք ետ սահման վն քղքին նախիջևանայ . (մի
 տէսէտնիք է չափ մարդոյ , և միոյ բազկի նր . յոր
 ժամ՝ ձկտեալ ունիցի 'ի վեր) : Աւնի շուրջանակի
 գիւղորէս Թօփրի . Սաւա . Հորդաւան . Էլի Խըրը ,
 որք են անոճանք հին տեղեաց խրիմայ , եդեալ 'ի
 հայոց 'ի յիշատակ յետագայից :

Գրեթորիցու , կի՞ Գրեթորիցուիս : Է նորաչէն քաղաք
 հայոց առ նեստր կի՞ անեսդէր գետով , 'ի սահմա
 նին՝ որ ձգի 'ի ձորոյն չէոնոյ մինչև ցձորն չէոնի
 ջու . հիմնէ՛ 'ի 1792 յուլ 25 . մասնաւոր հրովարտա
 կաւ կատարինէ թագուհւոյն ուսուաց . զոր գրեաց
 առ ասպետն վասիլ կախովսրի քղքայետ կատա
 րինեսլաւ քղքին հայոց . յորում նախ՝ յիշատակեալ
 զկամս գրիգորի փոգէմքին վն շինուէ գրիգորիպել
 քղքին հայոց , 'ի տեղւոջն՝ որ է 'ի մէջ ձորոյն չէո
 նոյ և ձորոյն չէոնիցու , և հաստատե՛ զնոյն , հրա
 մայէ ապա որոշել զտեղի քղքիս 'ի վերոգրե՛ տեղ
 ւոջն : Երկդ՝ հրամայէ յօրինել զձև քղքին և առա
 քել առ ինքն : Երրդ՝ հրամայէ զամ ծախս շինութե
 քղքին վճարել յարքունուստ : Չորդ՝ հրամայէ զամ
 ինդիրս և զկարեւոր պիտոյս հայոց ծանուցանել 'ի
 գուռն . ուր և յանոճանէ պատուիրէ առնուլ իր
 օգնակամս զյովսէփ արքեման հայոց . ուր ասէ և
 յայլ թմկս յայսպիսի շինութե եղև գործակից : Եւ
 սասպետն վասիլ կախովսրին առե՛ զթուղթ գշիցին ,
 նկարեաց զձև քղքին , գասաւորելով 'ի պատշաճ
 ւոր տեղիս ղեկեղեցիս , զգայրոցս , զգատառանա
 բանս , ղիջևանս , ղկրպակս ևն . իսկ ղեսմարանն
 էդ

եղ 'ի միջակէտ քղքին . և առ նովաւ հրապարակ
 մեծ վն ամուսնաճառաց . և 'ի հրապարակին հան-
 գէոյ եպնրանին՝ որոշեաց զտեղի մայր եկեղեցւոյն ,
 նոճիրեւ յանուն սբյ կուսին կատարինեալ . և ա-
 յա առաքեաց զնոյն ձև քղքին առ դշխոյն 'ի ձեռն
 եղբորորդւոյ արքեպմին յովսէփայ . Է որ հաճեալ
 թագուհւոյն , ես հրաման 'ի գործ դնելոյ զնոյն .
 և հասեւ հրամանին 'ի ձեռն վերոգրեալ քղքապե-
 տին յառուր տօնի թագէոսի առաքելոյն և սան-
 դիսոյ կուսին , ծանոյց զնոյն արքեպմին յովսէփայ
 և ժղճեան հայոց . որք 'ի յուլիսի 25 . 'ի 1792 , ար-
 կին զհիմն քղքին : Հանդէս հիմնարկուեն միլիոն-
 ջէ պատմի 'ի սեպտակն անուննեւ զուսն ողորմուե-
 տալեւ 'ի 1792 . 'ի նոյեմբ . 20 'ի նորն նախնեան :
 Ազախ , կմ Ազախա քերտ : Է բերդ և քղք վաղն-
 ջահան և հոչակաւոր . զոր ոմանք Ազաւ կոչին , կմ
 Օււլ . այլք Գաւաթ . և երբեմն Գաւաւա . իսկ սա-
 ճիկք Ազաթ . կառուցեւ 'ի վր զլիսաւոր կմ հարա-
 ալին առաջից տօն գետոյն առ միտիս ծովակաւ .
 սր յանուն այսր բերդի՝ այժմ առ հնրկ կոչի ծով
 ազոխաւ : Եւ էր սա բերդ ամուր , և քղք բաղմա-
 մարդ , և բաղմավաճառ , որում Է Ժմկս Ժմկս բնմք
 արեւելին . 'ի ժմ և 'ի ժմ դարուն՝ էր Է իշխանուք
 աղգի Բօււլճի անուննելոյ . յորոց 'ի ժմ դարուն
 առին ճենունացիք , և եղին նմ անուն 'իսան : Աստ
 'ի 1392 էառ շնա 'ի ճենունացւոց գերահոչակն լեկե-
 թիմուք . և զկնի մահու նր էանց Է իշխանուք իսա-
 նից իրիմայ . յորոց 'ի 1472 առին օսմանեանք . և 'ի
 նցե 1637 էանց 'ի ձեռն իսաղախաց . այլ 1642 ոչ
 ևս կարելով պաշտպանել նմ յերեսաց օսմանեանց ,
 հրձիգ արարին զբերդն և զքղքն ողջոյն , և այնպս
 ետուն օսմանեանց . զոր նք վերստին շինեցին , և
 հաստադինդ ստրացուցին : Սակայն 1665 առին մո-
 կովք զերկոսին աշարակա , որք էին արտաքոյքա .
 զաքին . և 1696 առին և զքղքն ողջոյն . զոր նք լաւ
 ևս ամրացուցին ք զառաջինն . այլ 1711 'ի դաշ-
 նագրուեն բրուդայ ստիպեցան սնդրէն դարձու-
 ցանել առ օսմանեանս : Յետոյ 1736 անդրէն առին
 զայն մոսկովք , և նորոգեցին զաւերակս նր . այլ
 զկնի երկց ամաց ք 1739 'ի դաշնագրուեն սելըղա-
 սայ բռնագատեցան հիմնայատակ առնել զքղքն ,
 և զամ ամրուիս նր , և այնպս 'ի բաց թողուլ : Ահա
 սյս եղև կատարած ոտրին հոչակաւոր բերդի : Սա-
 կայն յետոյ անդրէն սկսան շինել զայն օսմանեանք .

զոր 'ի մերուսն Ճնկի վերստին առին մոսկովք, և լաւ ևս շինեցին. բայց ոչ ուր էր յ՞ Չապոյն, և կայ մնայ թ արուք նոյ մինչև ցայսօր : Ասի, թէ անդ առնուն մոսկովք զմաքսս վն վաճառաց, որք քան 'ի սեաւ ծովէ :

Լատի : Էր բերդ ամուր թ մէջ երկուց դշխաւար առաջից տօն դեատոյն, 'ի կղզի ինչ հանդէպ ալախու. զոր 'ի 1696 առեւ Մոսկովաց' իսպառ քանդեցին. ուր և շէրտանրօք բերդն շինեւ 'ի 1697 առ աղախու ծովուն 'ի մեծէն պետրոսէ. այլ յետոյ 'ի 1769 դահանրօք բերդն անդրէն շինեցաւ :

Մի անա : Է բերդ և քղք փոքր առ տօն գետով շինեւ 'ի 1732 իբրև միով մըսնաւ և կիսով հեռի 'ի չեքէս քղքէ. փողոցք նր լայն են և ուղիղ, և շին սլաճքն բարեկարգք :

Խամիւշ : Է քղք առ եղբ աղախու ծովուն, բնակիչք նր գրեթէ բովանդակ յոյն են :

Թայլան : Քղք և նւէնգիսա յեղս աղախ ծովու. որ ունի տունս իբրև 2000. և բնակիչք նր խառն են յոյնք, և մոսկովք : Անդ է ժի յերևելի գործարանայն նաւուց մոսկովաց և է նաւամատոյց ք իսքէ. չէ նախիջևան քղքին՝ զոր 'ի վերոյ ստորաբերեցայ : Միտայել. ԼՂ Լեւոնէլոյս : Են փոքրիկ քղքք առ Ուարիօբէր գետով :

Մէրվեփոյս : Քաղաք փոքր առ համանուն գետով :

Տօնցոյի : Քղք փոքր առ տօն գետով : Լախան, առ տօնէց գետով : Են և այլ բնիւ փոքրիկ քղքք առ տօն, և տօնէց, և առ այլ գետովք այսր կողման :

Ասիական մասն Ուղւստոյ :

Այս մասն է երևելի բաժին մեծի Թաթարաստանի, կի՞ սասիական Թաթարաց. մինչև գրեթէ զեքդ մասն ասիոյ պարագրեւ. այլ 'ի բնիւ տեղևանհակէ, մանք 'ի հիւսիսային ցրատառայց կողմանս. զորև առ հորկ Թաթարաստան կոչեն. բայց ասիրանդ Թաթարաստանդ անուն միոյ մասին նր ևեթ պատշաճի, և ոչ ըողորին : Կոյննդ և անունս Մոզու, կի՞ Մոզուաց Սիստահաբար տունեւ լինի ամա. վո զի չէ յայտ թէ ժղլրդք հիւսիսաբնակք իցեն

իցեն երբէք լեալ մասն սոցին թաւթարաց , կի՛ մե զորաց : Այս մասն ուսաց բի՛ւ մեծամեծ գետս ունի , որոց գլխաւորքն են հետագայք :

Էթի . 'ի հն' Ռիմա : Է գետ մեծ և սրննթաց , որ ելանէ Մարալ լեռանց Է 54 աստ" լայնուէ . և Է 87 աստիճ" երկայնուէ . և իբրև Է 5782 միոնաչափ տա րածուք ընթացել , և բի՛ւ գետս մեծամեծս և մա նունս յինքն բնկալել , Է երկուս բերանս մտանէ 'ի ծովն կասպից : Այս գետ բերէ ձուկն առատ , և սրտոնական . եղբրք նր 'ի սկզբան սնկ լեանային են , և ուրեք ուրեք քարուտ . իսկ 'ի մերձակայս կասպից ծովուն ունի յերկուց կողմանց լայնարձակ դաշտավայրս Է մեծի մասին աւաղուտս , և ան բերս :

Էթե . որ և Էթեկա : Է գետ սրննթաց այլ սակաւաշուր . զի խորուի նր առ բերանով Է որ զեղա նի 'ի ծովն կասպից , չէ ինչ առաւել ք զհինգ ու նաչափս : Չուր նր մտքուր է և ականակիտ , և չըջակոյ վայրքն արգաւանդ . սակայն 'ի վր այսր անի չիք առ նոգաւ ոչ քղք և ոչ գետք , վր զի թաւթարք որք գտանին յարեմտեան կողմն այսր գետոյ 'ի վրանս բնակին , և 'ի փոքրիկ խրճիթս :

Օպ . որ և Ռիմա . և Ռիմա . անունդ Օպ , 'ի բարբառ առուաց Մեծ լսի . զոր և յոյն սակս բի՛ւ մեծամեծ ուսք Մեծ գեք կոչեն . իսկ զաշմուխք և թաւթարք Ռմար : Է գետ մեծ , խորայտակ , հանդարարննթաց , և լայնարձակ . զի լայնուի նր սովորաբար է իբրև 200 և 300 գրկաչափ , և բի՛ւ ուրեք առաւել ևս , մենք 'ի յորդելն Չուրց նր . որ և է նաւարկելի գրեթե անգասին յԱշտին կի՛ ը մոսկովաց Ղեւէտոյի ոչն : Կոչեցել լծեն , որ է Է 103 աստիճ" և 30 բույ" եր կայնուէ . և 52 աստիճ" լայնուէ . 'ի սկզբան Պի կոչի , և ապա փոխէ զանուն իւր 'ի յՕպ . որ և բաղ մասորոյտ չըջանակաւ հոսել յարեմտից Է հիւսիս , և անցեալ Է մասն ինչ սիպերիոց , առ 67 աստիճ" լայնուէ . և 86 երկայնուէ մասնէ 'ի ծոց մի սառ նապատ ծովու , որ իբրև 320 միլնաւ չափ ձգի 'ի ներքս Է ցամաքն : Յատակ այսր գետոյ 'ի վերին կողմանս քարուտ է . իսկ 'ի անդունդէ անախ' ուր խաւնի 'ի նմ' Գեդ վտակ , տղմային է գրեթե մինչև 'ի ծովն . 'ի ստորին կողմանս զնշն կղզիս դործէ . և բերէ տէսպէս սեռակս պատոնական ձկանց առատ յոյժ : Բաղմապատիկ վտակք մեծամեծք և մա նունք խաւնին 'ի նմ' յսրս երևելի են ' Ղո՛ս վտակ ,

Է որ մարթ է նաւարկել մինչև ցԳունէջ քղք. ահուկք նր են Է 53 աստիճ' լայնուէ մերձ յԱզգա քան գեա . և մտանէ յՕպ Է 58 աստ' լայնուէ :

Իրտիս, կի՛ Իրտիս . որ ելանէ յՅէն զալմուխաց . և իբր Է 46 աստ' 30 բոպ' լայնուէ . և Է 103 աստ' երկայնուէ' անցանէ Է Սայսան լիճն' զոր զալմուխք և թաթարք Բիտալէ+ կոչեն . յիջ ք զմտանել նր 'ի լիճն' կոչել Վէրին Իրտիս . իսկ յեա ելանէ լոյ 'ի լճէան ար' . Սորին Իրտիս . և բազմապտոյտ շրջանաւ բիճ' վայրս հասեւ ի հարաւոյ Է հիւսիս , հուսկ ուրեմն մտանէ յօպ գետ . Է 61 աստ' լայն' . և 86 երկայն' :

Այս գետ բիճ' անգամ փոփոխէ զընթացս իբր , և բազմապատիկ կղզիք գտանին 'ի նմ' , որք յամա րան 'ի նոճաղիլ ջուրց նր երևին . իսկ յայլ Ժմկս ծածկել կան Է ջրով . ոմանք ևս 'ի կղզեաց անտի անհետանան , և այլք փխկ նց յառնեն : Ասի , թէ ջուր նր կարի սպիտակ է մաքուր և թեթև , և բե րէ զնիչն աղգս սրատոճական ձկանց . յորս երևեցի է մերսին ձուկն համեղ և սրատոճական :

Գրօպու : Ելանէ Է 52 աստ' 30 բոպ' լայն' և Է 81 աստ' երկայն' 'ի բիճ' ականց . որ բիճ' փոքրիկ վտակս և ձորակս յինքն ընկալել , լարձակի յոյժ . և եզերք նր ցածուն գոլով , գիւրաւ ծառալի և չե զնից զշրջակայ վայրս . 'ի վերջոյ մտանէ յիրգիսի գետ Է 58 աստ' լայն' և 86 երկայն :

Եննիսէի , կի՛ Եննիսէա . զոր թաթարք և մաղոք , որք 'ի վերին կողմն գունկուսքա գետոն բնակին , Գն՛ կոչեն . ոսդիակացիք՝ Աո+ , կի՛ Բէչէն . որ թարգ մանի Գեա մեծ . իսկ գունկուսք՝ Եննիսէի : Է գեա մեծ գրեթէ ոչինչ Էհաստ յօպ գետոյն , որ ծագի 'ի միաւորուէ Ուլու+է՛ . և Պլէ+է՛ գետոց Է 51 աստիճ' և 30 բոպ' լայնուէ . և 111 աստիճ' երկայնու թէ . ապա գրեթէ ուղղագիծ ընթացել լն հիւսիս , առ 70 աստիճ' լայնուէ . և առ 103 աստիճ' եր կայնուէ , գործէ ծոց , յորում բիճ' կղզիք գտանին , որ ձգել տարածի Է հիւսիս մինչև ցառնասպա ծովն Է 73 աստիճանօք լայնուէ , Է որ և գեան մտա նէ 'ի սառնասպա ծով անգր առ 73 աստիճ' լայնուէ . և 100 աստ' երկայնուէ : Լայնուէ նր առ Եննիսէի քղքաւ յաշնանային Ժմկս յորժամ նոճաղ է ջուր նր է գիրկս իբրև 570 . իսկ 'ի դարնան 'ի յորդեւն ջուրց ձգել տարածի ց795 գիրկս : Յասակ նր քարուա է և աւաղսխառն , և եզերք նր մենդ յարևելեան կողմն լեռնային են և սուպառաժուտ , և գնացք նր

գահալէժ . այլ 'ի մերձեկալ առ բերունս , առ սա-
 հաւ սահաւ իազազի , և 'ի վարձանի գրեթէ ամե-
 նեին անլարժ երևի : Մօտ 'ի Տաղէն , և 'ի Ղա-
 րսիան գետս բժմ կղղիս գործէ . և 'ի մէջ եէնիսէ-
 խոք , և գրասնոյար քղքաց գործէ զերկու սահանս :
 Լէնս : Է գետ մեծ , որ ելանէ 'ի հիւսիսային կող-
 մանէ պայգալ լճին առ 52 աստիճ" և 30 բոսլ'
 լայնութե , և առ 124 աստիճ" և 30 բոսլ" երկայ-
 նութե , որ հոսել չ արևելեան մասն սիպերիոյ ,
 առ 73 աստիճ" լայնութե 'ի հինգ առաջս բաժանի .
 յորոց երեք հոսին չ հիւսիսային արևմուտս , և
 երկու չ արևելս . և այնոյս չ հինգ բերանս զե-
 դու 'ի ծովն սառնապատ : Կնացք նր հանգարահ .
 յասակն աւազուտ . իսկ եղերք 'ի բժմ տեղիս լեռ-
 նային , և ապառաժուտ : Բազում վասիք խառնին
 'ի նմ մեծամեծք , և մանուկք . յորս նշանաւոր են
 երկոքին գետք Մաճա կոչեցեալք , սակս վանի ա-
 կան . որ կոչի և սառն մարիամու որ գտանի յե-
 ղերս նր :

Ալնաբեր : Է գետ մեծ , որ հոսի չ արևելս . և ա-
 պա մտանէ 'ի նեղուցն , որ բաժանէ զասիա յամե-
 բիկոյ :

Ունի և լեճս և ծովակս մեծամեծս , որոց գլխա-
 ւորքն են .

Պոյգաւ . զոր շրջակայ բնակիչք Սիլեպոյէ Մօրէ . յի
 Մե ծով կոչեն : Է լիճ կմ ծովակ մեծ , երկայն
 յարևմտից յարևելս իբրև 288 մղոն . և լայն 'ի հիւ-
 սիսոյ չ հարաւ ուղղագիծ 11 . և ուրեք 17 . և ու-
 րեք ուրեք սակաւ : Եւ է շրջապատել յամ կողմանց
 բարձրաբերձ շերամքք . ստի թէ սկսանի սառիլ 'ի
 դեկտեմբերի , և լուծանի 'ի մայիսի . և չ ամառն
 ողջոյն մինչև յսեպտեմբեր հազիւ երբեք պատահի
 անդ նաւարեկուի . այլ 'ի սեպտ' սկսանին րասս-
 կաշունչ հողմուկք , և նաւարեկուիք : Մերձ 'ի Պաշ-
 կառն գետն նաւթ բժմ ելանէ 'ի ծովակէ աստի .
 զոր բնակիչք տեղւոյն 'ի կիրառնուն 'ի սէտս ճրա-
 դի . զի վառի իբրև զուղ ձիթոյ : Գտանին առ նո-
 վաւ և ինքնաբուզիս աղբուրք ծծմբայինք : Զուր նր
 'ի գոյն արջասպոյ հարկանի , այլ մաքուր է և տկա-
 նակիտ , և քաղցր : Բերէ մերսին ձուկն առատ . և
 այլ տեսակս ձկանց , ոնց և ծովային շունս սեա-
 գոյնս , և ոչ իսայոսիարիւնս : Են 'ի նմ և կղզիք :
 Ալտին . 'ի բարբառ մոսկովաց Ռեւէսուէ Երէ-
 յայս անուն անաւանէլ 'ի շրջակայ Թաթարաց , որք
 Իէ

Գրեմացիէ կոչին . Թաթարք կոչին Ազարի քաղ . իսկ
 պալմուհիք Ազարիս : Եւ է լիճ մեծ , կի՛ ծովակ
 իբրև 72 մկնն երկայնուք . և 48 թ լայն : Արևել
 եան մասն նր սաստիկ սառի 'ի ձմերան , մինչ մարտ
 է համարձակ գնալ թ նա . իսկ հարաւայինն չհո
 կառակն՝ ոչ երբէք սառի . խոր է յոյժ , և լի ժայռ
 իւք : Զուրք նր՝ ույ և գետոցն՝ որք են 'ի կողմանս
 յայտոսիկ , արասքոյ սովորուե պլոց անդիւաց , յա
 մառնամիջի անդ անեցիչ յարգեն յոյժ . վն զի յայն
 ժամ սաստիկ և երկարատե ջերմուին արեգական
 լուծանէ զձիւնս լերանց . զոր գարնանային նուազ
 ջերմուին ոչ կարէ առնել :

Այս մասն մուկովեան տրուե չհանրապս բաժա
 նի յերկու մեծամեծ լայնատարած մասունս . ջր 'ի
 հարաւային . և 'ի հիւսիսային , որ և կոչի սիպէ
 բիս . և երկոքին դրձլ բաժանին յայլ և այլ մեծա
 մեծ կուսակալուիս կի՛ Յս . զորս յառաջիկայդ ստ
 րագրեսցուք :

Պրակ Խ . Հարաւային մասն ասիական ռուսիոյ :

Ըյս մասն 'ի վաղ Ժիկց է թ տրուք ռուսաց .
 որ և տիրապէս Թաթարս , կի՛ Թաթարսքան
 սինոնանի . յորում զնձն ժղիւղք բնակին . զորոց ա
 սացուք ինչ ինչ համառօտիւ :

Նօղայեան . կի՛ Նօղայի Թաթարք : Աք բնակին յա
 նապատս աժաէրխանու յարևելեան կողմն վօլկա կի՛
 էթիլ գետոյն : Ունին սեփական զօրապետս և գա
 տաւորս , զորս Միւրէի : կի՛ Էփրդէ կոչեն . և Թէպո
 են թ տրուք մակաւաց , այլ ոչ ան նց հարկս .
 բայց միայն սահմանաւոր իմն Թիւ զօրաց 'ի Ժկս
 պի՛նզմի . գլխաւոր օրթայք նց , են Օլօքարեան օր
 Թայ . և Նօղայեան օրթայ : Մասն ինչ նց ունի
 հաստատուն բնակուի 'ի սահմանափակ տեղուոյ՝ զոր
 Սլօրօտա կոչեն . իսկ այլք Թափառական յածին
 յԵարձակ անապատիանդ Է մէջ վօլկա կի՛ էթիլ , և
 ետիկ գետոց . զսեզի տաեչ 'ի միում տեղուոյ , ջոր
 չափ գտանեն արօտս անասնոց իւրեանց : Բնակա
 րանք նց են իրձիթք շինելք 'ի մանր գերանաց կի՛
 ձուղոց , զոր քակեալ յածեցուցանեն թ իւրեանս 'ի
 սայլս .

տալլս . կանայք և մանկուէք նց 'ի վր եզանց և կո-
 ղուց ճանապարհորդեն . իսկ ինքեանք երկվարօք .
 'ի ձմեռան սովորաբար զտեղի առնուն առ աժտէր-
 իսն քղքաւ . կարի հիւրանէր են , բիժ յօժարութե
 տան իջեանս ճննչորդաց , և ձրի կերակրեն զնն ,
 և զգրաստս նց . այլ եթէ ոք տացէ նց փոքր ինչ
 պարգև , ցր ծխախոտ , այն է՝ թիւթիւն , կի՞ այլ
 ինչ սյուպիտի , ինդութե ըունին . բայց երբեմն և
 ինքեանք տան փոխարէն այլ ինչ սարգև : 'ի կեր-
 պագրուէս գիմաց՝ և 'ի բարս՝ օնց և 'ի կենցաղավա-
 րուէ՝ կարի նման են զաւմուխաց : Աերակուր նց է
 ձուկն ապխտել յարևու , զոր փխկ հացի ուտեն , և
 կաթնեղէնք , և միս ընտանի անասնոց : իսկ գործ
 նց է դարման անասնոց , և որս ձկանց և թռչնոց .
 անասուէք նց , ցր արջառք մեծաւեծ են և յալթան
 դամ . և խաչինքն առ հծրկ դմակաւօրք . իսկ երի
 վարք թէպէտ փոքր են և լը արտաքին տեսլեան
 չեն ինչ գեղեցիկ , այլ ուժեղ են և արադրնիծաց :
 Մք կրօնիւ լը մեծի մասին մահմէտական են . իսկ
 մնացեղքն քրիստոնէայ . և ունին զգաւանուի յու-
 նոց , ոնց և մոսկովք : Գտանին 'ի նցէ և 'ի հարա-
 լակողմն տգախ քղքին , այլև 'ի սահմանս փոքր թա-
 թարաց 'ի մէջ ներեր գետոյն , և բերանոյ տօն կի՞
 տննաւիս գետոյ առ սեաւ ծովու , և մրօտիս կի՞
 ազախ ծովակաւ :

Ղօճիւտտ , կի՞ Դիւրիտտ . զորս թաթարք , և բու-
 խարացիք ոնց և մոսկովք Ալմախ կոչեն . բայց ինք-
 եանք ոչ տան զայդ անուն ինքեանց : Մք հանդերձ
 անասնօք իւրեանց յամառան զտեղի առնուն 'ի լայն-
 արձակ անապատս աժտէրիանու , մենգ առ սահ-
 մանօք Սարաւ-ձայ բնակելով 'ի վրանս կողմեայս 'ի
 թաղեաց . իսկ 'ի ձմեռան գնացել սփռին առ էթիլ
 գետով 'ի սահմանս ուսսիոյ : Գործ նց է միայն
 դարման անասնոց : Ըստ կրօնից հեթանոս են , և
 պաշտեն զգրոշիլ մի Պուրխտն անուամբ , որ է մար-
 դակերպ ձուլէլ 'ի հրահալէլեաց . զոր պահեն 'ի
 իրձթի միում : Բաց 'ի սմանէ պաշտեն և զսաիւծ
 մի գրոշիլ 'ի փոյտէ . զոր բիժ անգամ օծանեն կող-
 ւով , և կաթամբ . այլ յոչ յաջողիլ իրաց իւր-
 եանց , գաւազանաւ գան հարկանեն զնա . սովին
 գրոշիլով , երեի թէ կամին յանգիման առնել զսա-
 տանայ , զսկզբնապիճա չարեաց : Պաշտեն և զարե-
 դակն և զուսին , և զհուր : Բիժք 'ի նցէ բնկալիլ
 զքրիստոնէական հւնս մկրտեցան . և այժմ բնա-
 կին

կին 'ի Ստրաբուլ քղք : Սք 'ի նախնու մն բնակէին յճի մեծ թաթարաց առ սահմանօք թուրքաստանու . և էին չ իշխանութ մեծ խանին զալմուխաց : Յետոյ 'ի 1616 անձնատուր եղէն մոսկովաց երգ. մամբ խոտանալով նց զհաւաարմուր . ոյլ փութով անգրէն արտատմեցան 'ի նցէ : Ապա 'ի 1695 այուգա անուն իխան 'ի սերնդոց խոնթայիչայ կի՞ մեծ խանին զալմուխաց , որոացել զնն յիւր կողմն , և չ պատրուակաւ զերծանելոյ ինքեան և նց 'ի լծոյ նորին մեծ խանի , խոյս ետ նոքօք հանգերձ 'ի սահմանս արուե մոսկովաց , անգրէն անձնատուր լեալ 'ի հնազանդութ նց . իսկ մոսկովք ետուն նի՞ և իւրու՞մ ժղճրգեան տեղի բնակուե 'ի մէջ եայիկ և էթիլ գետոյ՝ յարեւելեան կողմն աժուերիան քղքի . և թուի թէ 'ի նմին Տմկի մեծն պետրոս զիշխան նց անո՞ւնեաց խան . բայց հանգերձ սովին պայմանաւ՝ զի 'ի նստիլ իւրաքանչիւր խանի , միշտ նորոգ հաստատուե առգէ յարքունեացն մոսկովոց : Թի՛ւ նց՝ արք կարող են զէն աւնուլ , հասունէ 95000 . իսկ զէնք նց են աղեղն , նեա , և թուր :

Չէրէստ . Չատտ . Արիստիտ : Են զնզն ժղճրգք արք բնակին 'ի սահմանս խաղանայ : Գլխաւոր տեղի Չերեմիսայ՝ է յարեւելեան կողմն էթիլի . ջուս սից՝ յարեւմտեան կողմն . իսկ վատիակացոյն՝ առ Ախարգս գետով . և քղի յաճախութի անտառաց է 'ի կողմանս յայնստիկ , վնց այս երեք ժղճրգք ահարկ՝ կի՞ յանառաւ բնակին , և կի՞ 'ի տեղիս որք են չ մէջ անտառաց առ գետովք , և լճիք : Ալ բնակին երբէք խառն չ մոսկովս 'ի քղքս , կի՞ յաւանս , ոյլ յառանձին գեղս : Սք 'ի բի՞մ Տմկց հետէ նա՞ւա՞ն ինչ լծով մոսկովաց , որոց սակաւինչ հարկս տան ամ թ ամէ . և ունին իշխանութ ընարել զառաւորս գիւղորէից իւրեանց : Չերեմիսք , և ջուսոք չ գծադրուե գլմաց նման են թաթարաց , և երկոքին ևս գողք են և աւազակք . իսկ վոտիակացիք բերեն զնմանութի Ֆինլանաացոց : Ազու Չերեմիսայ մերձաւոր է լեղո՞ւնին Ֆինլանաիոյ . բայց խառնել կան 'ի նի՞մ բի՞մ բառք 'ի մոսկովաց , և 'ի թաթարաց : իսկ լեղուն վոտիակացոց մերձաւոր է լեղո՞ւնին պերմիսցոց , չ իրաց ինչ և Չերեմիսայ : Չերեմիսք չ մեծի մասին մահմեդականն են . իսկ այլք՝ կէս մի կռապաշտ , և պաշտէն զբլուխ կովու , կի՞ եղին . և կէս մի բրիստանեաց , որք և ունին զգաւանութի յունաց : Չուսք և վատիակացիք կոտ

այլապէս են . այլ դռանին 'ի նն և քրիստոնէայք բազմք : Պատրիարքան , և Ս-Քաեան , կի՛ Ս-Քիմեան թաթարք , բնակին 'ի կուսակալուե՛ն օրէնսպարկայ . որք թէնդ տայլևայլ ժողովք են . սակայն առնեն ամուսնուել ըմբօնանս : Առոյգուեն և ուժեղ . գէմք նց լայն , և թիասդոյն , հերքն սեաւ , և մորուք երկայն , ձեղդեատուց նց չէ այնչափ ինչ զնճն 'ի հանդերձից մոսկովաց . քաջ ազեղնաւոր են . և գլխովին անձնատուր 'ի ձիավարուել և 'ի պիճզմ : Բնակին 'ի միառին յաւանս և 'ի գեղոյս . և գործ նց է դարման անանոց , որսորդուի , և երկրագործուել . գարնա , նեն և խոյս , բայց զ'իս նց ոչ ուտեն , այլ օտարաց վաճառեն . օւնին և ուղտս : Ըստ կրօնից՝ առաւել կուսարաչա են ք թէ մահմէտական , յորոց առին զթշփատուել և զայլ խտրանս ինչ : Բազմահնուին օրինաւոր է առ նն , ուստի և այնչափ կանոյս առնուեն , որչափ կարեն սրահել . և փոխան նց ասն երկվարս՝ երբե՛ն 6 կի՛ 7 վն միոյ կնոջ : Հարկատու են մոսկովաց . որոց փոխան դրամոց տան ցորեան , մեշր , մո՛մ , անասունս , և մորթս : Սք բաժանգամ աստատարեցան 'ի մոսկովաց . վերջինն եղև 'ի 1735 . այլ փութով անդրէն 'ի հնազանդուել նո՛ւաճնցան . և 'ի խնդրելն իւրեանց զփոփոխուել ինչ կնվարուե . կայուցան 'ի վր 'նց՝ իշխանիք և գատաւորք 'ի մոսկովաց . ուստի այժմ գժո՛ւարին է նց միւսանգամ աստատարել , մենք զի շուրջ ըզսահմանօք նց կառուցան և բերդք , առ 'ի սանձ յանգգնուե՛ն նց :

Թերեւան Ռ-Ռարք : Արք 'ի նախնի թերքի քղքե ունին զանուեն . են ը հրամանատարուք իշխանին խաւարոյ . և բնակին 'ի քղքս և 'ի գեղոյս : Վն կրեդենէան . և Եախեան խաղախաց խօսեցաք 'ի կուսակալուեն գլխովայ : Իսկ Թաթարք խաղանոյ ը կրօնից մահմէտական են . որք ասուել մարգավար են , և քղքախան , ք զ՛լերեմիսս , և զ՛լսախակացիս :

Սեմեան խաղախոք : Յայս անուն անո՛ւանելք 'ի Սեմեայ անո՛ւանէ . որ 'ի բարբառ մոսկովաց նշանակէ Անտանիք , կի՛ գերգատասան . վն զի բաժանգամ հանգերձ համբռն ընտանեօք փոփոխեցին զբնակուելն իւրեանց : Սք զսկիզբն իւրեանց ունին 'ի օտնուիսեան խաղախաց , ուստի և ունին զգաւտնութի յունայ , ոնգ և նք . և զառաջինն բնակելին 'ի թերքի առ կասպից ծովու . անտի փոխադրեցան յաւանն կողեցե՛լ Սէ Իաւ . ը մոսկովաց Սէրոյ՛ գեղս :

առ Սալա գետով . ապա 'ի 1736 յորժամ այն տեղի տուաւ պարսից , փոխեցան առ Թերէ գետով . ուր և բնակին մինչև ցայսօր . յԵւր ձակավայրի անդ , որ 'ի Խալաբ ամրոցէն ձգի մինչև ցաեղին կրեպին , եան խաղախոց : Սք գործեն շերկիր , սերմանեն ցորեան , և այլ արձախ . ունին և այգիս , և դինի առաս , որ է սովորական ընդելինց : Սիրեն և զորսորդուի , վնյ' անդասին 'ի մանկուէ վարժեն զորդիս իւրեանց յաղիչնաւորուի . քաջավարժ են կըռուակի հարկանել զնպատակ հրացանիւ , յի թիւ ֆեն կով . զոր յեցուցանեն 'ի վր երկնչի փայտի վարսելոյ Է երկիր : Մանակցուի բղձ ունին Է շեռնանական եգերացիս , այն է՝ չերքէսս . ամուսն կոնայս 'ի Թաթարաց , և տան զգաստերս իւրեանց նց . ուստի և գրեթէ ամբին գիտեն զէզու Թաթարաց : Իսկ գլխաւոր տեղեր նց են Պոօօփիստս , կի՞ Պոօօփիստոյի . Տապալտս , կի՞ Տապալտոյի , և Կարէն , կի՞ Կարէնիս . որք են աւանք մեծամեծք : Այսչափ ինչ վն զնչն ազգաց և ժողովրդոց բնակելոց յայսմ մասին մտկոզեան Յի . արդ ստորագրեսս ցուք զկուսակալուիս կի՞ զնահանգս նր :

Յօդ 10. Կուսակալուի Աժտէրխանու :

Այս կուսակալուի պարագրէ զնախնի Թարուին Թաթարաց Աժտէրխանու . զոր էառ իւզան վախելէվիչ Թար մոսկովաց 'ի 1544 . և զմասն հիւսիսային կատակից ծովուն հանդերձ արեւմտեան մասանս ինչ նր . այլ այժմ բոլոր ծովն այն է 'ի ձեռս մոսկովաց : Յամարան տօթն սաստիկ , մինչև Է ոմանց անցանել զ¹⁰⁰ աստիճանաւ ջերմացոյց գործւոյն . որում Է բնաբանից դժուարաւ սոկայ մարդե . կենդանի . բայց զայս ինչ ունի , զի 'ի մայիս ամսոյ մինչև ցաւարս օգոստոսի գրեթէ անլհաւ շնչեանդ հողին ինչ որ բարեխառնէ զաւաղ տօթոյն : Ուր ուրեմն անձրևէ անդ յամարան . և այն ևս սովորաբար ոչ տեէ առաւել ք զքառորդ ժամու . յայն սակս պարտէզք և բուրաստանք նր ուսգման պէտս ունին . և բովանդակ երկիրն գրեթէ իսպառ օմրեր և անպիտան լինէր . Թէ ոչ վօլկա կի՞ էթիլ գեան երբեմն զեղել արտսքս , ուրիք ուրիք ար .

դաւանդս գործէր զայն . ցածագոյն տեղիք առ վօլ-
կա, տօն, և եայիկ գետովք արգաւանգ են և խո-
տաւէտ, յորս գրեթէ երկկանգնաչափ բարձրանայ
խոտն: Չիք անդ ցորեան և այլ արմախք, այլ 'ի
խաղտնայ, և մասնաւորապէս 'ի Մալիգըքա աւանէն
տանին ցորեան, կի՞ օլիւր բլլմ'. թէնդտ ասի՝ թէ
'ի մերձակայ Ժմիս սկսան և առ աժտերիսան քղքաւ
մշակել անգաստանս, և սերմանել: Եւ չհկնկն
առատուի է պտոց պարտիզի . որպիսի են սեխ,
վարունկ պատռճական, և գդում', ուղ և զնձն տե-
սակք բանջարաց . և խնձոր, սանձ, դեղձ, ծիրան,
չոր, կեռաս, թուրթ . ևն: Աւին և այգիս, որ զա-
ռաջինն անկեցաւ 'ի 1613. և այնուհետև օր չորէ
աճեցաւ անդ այգեգործուին . ուստի այժմ՝ բերեն
գինի պատռճական մենդ թգրական այգիք . խաղող
նչ երկուսեռակ է, սպիտակ և կարմիր . այլ երկո-
քին և ո համեղ . զոր 'ի սեպտ' քաղէն . առ աժտեր-
սան քղքաւ լինի և բամբակ: Կաւ լայնարձակ ա-
նապասն աժտերիսանու չէ դլսովին անբեր, վն զի
ուրեք ուրեք գտանին և անդ զնձն բանջարք ինք-
նաբոյսք, և վայրենի պտուղք, և առ գետովք
ծառք . յորս երեւի է Լիքվերիցա կոչեցել ծառն,
որոյ փայտն քաղցրահամ է, և յարմատոյ նր դեղաւ
գործք աժտերիսանու մզեն զհեղանիւթ ինչ, զոր
յանուն ծառոյն վրվերիցա կոչեն . և անտի սփռի
չ բովանդակ առստիա: Յանապասի անդ գտանին
և բլլմ լիճք և ձահիճք աղի ջրոյ . յորս այն թանձ
բայել՝ ստոնանման յերես ջուրց ելանէ, կի՞ կուռի
'ի յատակ անգր, զոր աղա ժողովեն . յառաջագոյն
աղառութի էր ամցն ժողովել անտի աղ, որչափ և
կամէին, վճարելով սակաւ ինչ մաքս լն կչոյ ա-
ղին, զոր աւնուին . այլ յետոյ բովանդակ աղ երկ-
րին յարբունիս դրաւեցաւ, և ծանր ծանր պատժովք
որգելաւ բնաւ առնուլ անտի աղ: Ասի՝ թէ չբո-
վանդակ երկիրն շուրջ զաժտերիսան քղքաւ այնպս
լմտեալ ներսարբացել է աղի ջուրն, զի ոչ ուրեք
մարթ է գտանել ջուր քաղցր, որչափ և 'ի խորս
բրեցի . ուստի հաւանական երեւի, թէ աղի ջուրք
կասպից ծովուն չ ստորերկրեայ անցս ծաւալին չ
հող երկրին . և աղա յայլ տեղեաց հաւասար բարձ-
րուք նորին ծովու, արտաքս բղխեն: Գտանին յա-
նապասի անդ և զնձն վայրենի թռչունք, և քառո-
տանի անասունք . թող զընտանի անասունս գոր-
կաւացի դաւնուխաց, և նոյայի թալթարաց . օրք յու-

մտարան 'ի Յսմին անապատի բնակիին աստի և անտի վոլիա գետոյն : Իսկ գլխաւոր աեղիք այսր կուսա կալուէ են հետագայք :

ՂՁ Գեղիան : Այս անուն ասի լինել աղաւաղել յու նուանէ Հաճի (Թեղիան իշխանին : Էր գլխաւոր և նախապատիւ Քղք այսր կուսակալուէ, մեծ, բժժմամարդ, բժժմաժաճառ, եղիսանիստ, և աթոռ կուսակալ իշխանի նր, կառուցել 'ի վր զնձն բլրոց 'ի Սեյլայ, կմ Սայելի կղզի, որ է մի 'ի կղզեաց անտի էթիլ գետոյն, և ոչ 'ի Տօլօյի, ուն ոմանք համարին, իբր 46 մլնմու հեռի 'ի բերանոց նր. գլխաւոր առաջք նորին գետոյ առ սովին Քղքուէ է իբրև 2200 ոսնաչափ լայնուք. որ 'ի ձմերան սառի, մինչև համարձակ ճնայ հորդել է այն բեռնաւոր սայլից, և դահուկաց, որ է խըզախ. բայց ոյն սասակուի սառին է երկու ամիսս և էթ տե են : Եւ է սա պարսպաքղք լարձակ, այլ պարսպք նր աղիւսակերաք. որք է բժժմ աեղիս իրամատ են, և քանդելք : Աւելի գղեակ 'ի վր Բեղեթ կոչեցել բարձրագոյն բլրոյ յարևմտեան կողմն 'ի ձև եռանկիւնի, պատել աղիւսակերտ պարսպք : Առ նովին գղեկաւ է միւս ևս ամրոյ հին շրջապատեալ փայտակերտ պատնոջք, որ այժմ կարդեւ է 'ի համբարանոց : Ի գղեկի անդ է աթոռանիստ եկեղեցի մեծ և լարձակ. զոր շինեաց սաման անուն մետրա պսիտ իբրով ծախիւք 'ի 1696. առ որով են և ապարանք բնակուէ նր, որ է մի 'ի գլխաւոր շինուածոց Քղթիս : Բաց յեկեղեցոյ աստի են անդ իբր 25 եկեղեցիք ռուսաց. 2 մեհաստանք կանանց, 3 եկեղեցիք հայոց. մի եկեղեցի, ուր սովորաբար մի կմ երկու քափուսին կրօնաւորք կատարեն զածային պաշտամունս 'ի լատին ծէս. ունին անդ և լուտք րահանք եկեղեցի. ոնք և հնգիկք փոքրիկ կաատուն 'ի շրջապատ պանդոկի իւրեանց : Տունք Քղթիս գրեթէ բովանդակ փայտաշէն են, անշաք և գետնայարկ. այլ իբր 52 ամօք յնջ սկսան նորոգել և զարդարել զՔղթն, որով և փողոցք նր լարձակին, և ուղղին, որք յնջն 'ի բժժմ աեղիս նեղ էին և թիւրաթեկ. որ և չէ ինչ գժ ուարին. սակս յաճախ հրդեհից, որով բժժմ անգամ բժժմ աեղիք տմայացան, մինդ 'ի 1767. յորում 1300 սոււնք 'ի մխիւր լուծան : Մոկ առ 'ի դարման Թ իրաց ինչ այսպիսի փրասուց 'ի 1746 ել հրաման յարքուհուսա առ դրամապահ Քղթին. (Թեւրոյ՝ Պանքօ), պատրաստել 170 հարսուպի 'ի շինուի աղիւսակերտ տանց, և աալ նց, որք առ մե են

ձևն գրամօք վճարեցեն զծախս նոյ . իսկ որք առ
 Ժամայն ոչ կարիցեն վճարել, խնդրեսցին յապազումն
 մինչև ց 10 ամս : Թիւ բնակչաց նր համարի 70000
 և առաւել . որք են յայլ և այլ ազգաց . մք ռուսք ,
 Թաթարք 'ի զնոն ցեղից . դաւրուիք . և սակաւաթիւ
 յոյնք . Թող զբաղմունի վճնկանաց ստիացւոց և եւ-
 րոպացւոց յայլ և այլ ազգաց . այլ առաւել ք զայլս
 են յազգէս հայոց իբր 3300 տունք կմ գերդաստանք ,
 որք ունին պէսպէս արտօնուիս . յորոց սակի է և
 սեպհական ատեանն , յորում երեք դասաւորք 'ի
 նոնէ դատեն զամ Թեթե իրողուիս ազգին . իսկ
 դատաստան յանցանաց , և այլոց ծանր ծանր իրո-
 ղուէց՝ վճարի յատենին ռուսաց : Սովորական լեզու
 քղքիս է Թաթարացն . բայց յաճախեալ է անդ և
 հայկական բարբառ 'ի պոմանս բիւնուէ հայոց . որ
 առաւել յստակ է մաքուր և հպաւոր գրաբառի ,
 ք զճարաս լեզու այլոց բաղմայ տեղեաց . 'ի վեր-
 ջին Ժմկս բացաւ անդ և սպարան հայոց , ուր տպագ-
 րեցան և դրեանք ինչ : Մերձ 'ի նախագրեւ զգեանն՝
 արուին ես շինել պանդոկ , յի խան լը ձեոյ արեւել-
 եան իջևանաց վո կարաւանից , ունելով շուրջանակի
 կրպակս , և համբարանոցս , զորս վճնկանք պարտին
 առնուլ 'ի վարձու , վճարելով յամին սու մի կրպակ
 24 րուպլէ : 'կոյնպէս և հայք ունին անդ սեփական
 պանդոկ լը նսին օրինակի շրջապատեալ կրպակօք .
 որք առ մի կրպակ յամին վճարեն 12 րուպլի : Գոյ
 անդ և ծովային զինարան շրջափակեալ հողաբլուր
 պատճարաւ . որ և է իբր արճարճան ածտէրխա-
 նու . առ որով է շուկայն կմ վաճառանոցն Թաթա-
 րաց , ուր յամ օր յայգոճ է մինչև ցօր հորկ՝ լինի վա-
 ճառ 'ի վաճառանոցն ռուսաց իւրեկս զինի միջ-
 րէի : իսկ շուկայն կմ վաճառանոցն հայոց է 'ի Սիւ-
 նա կոչեցեւ արճարճանի , ուր վաճառին ամ բերք
 պարսից զօրն ողջոյն : Ռենի և արճարճանս՝ յորս
 մեծագոյնք են արճարճանք Սիպերիոյ . Խաղանայ , և
 Թաթարաց . 'ի 1746 շինեցաւ նոր արճարճան 'ի հա-
 րաւակողմն քղքին , ուր լը առաւել մասին բնակին
 յազգէս հայոց : Ընդ մեջ այսր արճարճանի և քա-
 ղաքին , գոյ իրամ կմ ջրանցք , որ անցեալ իւր
 լինն , միացուցանէ զՔարաճ գետ ի էթիլ գետոյ ,
 ուր նաւք խարխիս արկանեն իբրև յանքոյթ նաւ-
 հանգստի : Գիւրք այսր քղքի կարի յարմարաւոր է
 վճնկանուէ , Թէպէտ 'ի վերջին Ժմկս 'ի պոմանս խառ-
 վուէց Յին պարսից նոճաղեցաւ վճնկանուէի նր ,

սակայն և այնպէս է մի 'ի գլխաւոր վաճառատեղեաց
 առասց' և մի միայն նահապետ, զոր ունին սուրբ
 'ի վր կասպից ծովու, և գանձարան տմ վաճառաց
 երկից Տաց, պարսից' մենդ կիլասն նհնգի նր. հնգ-
 կաց, և պուխարացոց. որք աստի սիւսին ոչ միայն
 'ի շրջակայ քաւս, այլև 'ի համօրէն մոսկովս. ասի
 թէ իբր 3000 բնակ վճահանք գտանին անդ, յորոց
 գլխաւորք ունին նաւս 'ի ծովն կասպից, և Եկթիլ
 գետն. Թող զբիմուռն օտարազգի վճահնց, որք եր-
 թան և գան. իսկ գործակալք մաքսատանն են յալ
 գէս մերմէ : Էն անդ և գործարանք ինչ մետաքտայ
 և բամբակի կերպասուց. զորս թէ կամէին, կարէին
 և ևս բազմացուցանել. զի գիւրբին էր անդ ունել
 մետաքս և բամբակ ոչ միայն յայլոց Տաց, այլև 'ի
 շրջակայ անդեաց իւրոց : 'ի շրջակայս քաղաքին են
 բիմուռն մրգաբեր պարտիզաց, և այգեստանեայց :
 Այս քղք բիմ անգամ մեծամեծ շատս կրեաց 'ի
 հրկիղուեց. որ և ունի 'ի պահպանուռն երիս երեւելի
 գունգս զորոց : Յորժամ ցարն իւզան վասիլէվիչ
 կալաւ զմորուին թաթարաց, հին ատեկրիան քղք
 էր 'ի նմին տեղուջ, որ այժմ կոչի Սելէրէրնոյի Ս-
 ձոք. ուր մաքրին և պատրաստեն բորակ վն վառս
 գոյ. իբր 4 մլոնաւ առաւել մօտ առ Էթիլ գետ.
 'ի տեղուջն կոչեցիւ Ալթախ, իբր 30 կմ 35 մլք
 նաւ հեռի 'ի քղքէ աստի. յերկուսն անդիս ևս ան-
 սանին մինչև ցայժմ մնացուածք հին շինուածոց, յա-
 ւերակաց նոցին մեծամեծ վէմք մուծան 'ի զննն շին-
 ուածս նոր ատեկրիանու, և առաւելապէս 'ի շին-
 ուածս այժման գղեկի նր : Կարելի է թէ մին
 յերկուց աւերակաց աստի իցէ մնացորդ նախնի
 հռչակաւոր Մամիտ կոչեցիւ քղքին, շինել 'ի նախնի
 սկիւթացի թաթարաց, կմ փոքր մի առաւել 'ի հա-
 բաւակողմն յԷարձակ միջոցի անդ' որ Է մէջ տն
 և Էթիլ գետոց, ուր զառաջինն զանդի առին հիւ-
 սիտային թաթարք յարշաւել նոյ Է արեմուսս. յոր
 մէ և թոճի թէ այժմեան մաճսուք որք իջանին 'ի
 սերնդոց նախնի սկիւթացի թաթարաց, կալան զա-
 նուն իւրեանց :

Գրասնոյեար : Էջ քաղաք ամուր առ Էթիլ կմ վոչկա
 գետով, իբրև 35 մլքնաւ հեռի յաժատեկրիանու. ուր
 գործեն բորակ բիմ : Այս քաղաք շինեցաւ առ 'ի
 զուպէլ զյանդուգն յարձակումն խազախոց, որք առ-
 պատակէին 'ի կողմանս յայտոսիկ :

Ալթախ : Տեղն 'ի վր միոյ 'ի յառաջից Էթիլ գե-
 աոյն :

տոյն , իբրև 35 մղոնաւ հեռի յաժտերխանու , ուր կառուցել կայ գործարան մի մեծ բորակի , ուստի բաժն բորակ տանին և 'ի բէդրպուրի :

Եւանաթա . որ և Էնարեւելայա գրեթորտ : Է Քղք և ամրոց 'ի վր միոյ 'ի յնջից էթիլ գետոյն իբրև մով մղոնաւ և կիսով հեռի 'ի գլխաւոր ծոցոյ անտի է թիլ գետոյն . որ և է իբրև նախադարիսպ Էդէմ զալմուխաց :

Պէրնայեար : Է գղեակ առ էթիլ գետով ամրացուցել փայտակերտ աշտարակօք , և ստուար ցցովք . և արտաքոյ նր կառուցել կայ շուրջանակի հաղալից պատ . նէջ իբրև մարդաչափ բարձրուք :

Սարեա : Գղեակ փոքր կի մ աւան առ համանուն գետով . որ ունի առնս իբրև 200 , բովանդակ քարաշէնս , բնակիչք նր սաքսոնացի են , և ամբն արհեստաւորք . որք գործեն զնոն արհեստակերտս , մենդ ունապանս պատուականս . Է կրօնից առ հնրկլու , սերական են , և ոչ Էուսին զայլակրօնս 'ի Քղքի իբրևանց : Առ սովին Քղքաւ է աղբիւր բժշկական սէտպէս ախտաժեւաուէր :

Սարեյին : Քղք առ էթիլ գետով մեծ և ամուր , այլ տնուք . զի շինուածք նր Է մեծի մասին փայտակերտ են և միայարկ . 'ի Քղքէ աստի մինչև ցտօն գետն կառուցել կայ պատուար կոչեցել Գիծ . Սարեյինայ . և 'ի տեղիս տեղիս չորք ամրոցք , որք կոչին Մէջօրնայա . Կարէի . Օօօր . և Տօսօայա , որով մեծն պետրոս կամեր իրամ հատանել , 'ի միացուցանել զէթիլ Է տօն գետոյն , բայց ոչ յաջողեցաւ :

Գեմբարեա . Է մոսկովաց , Տփրբէլտի . որ կոչի և Գամա-իգէնիա : Է Քղք առ էթիլ գետով :

Սարաիւ-վ : Է Քղք առ էթիլ գետով յերկից կողմանց շրջապատել լերամբք , մեծ և բազմամարդ , և բազմազանաւ , ոչ կարի ինչ հեռի 'ի սահմանացն խաղանայ . ուր նստի և կուսակալ իշխան , սիւ և յաժտերխան . բնակիչք նր բովանդակ մոսկով են . և ունի Է իբրև գեղս բոլմն : Մերձ յայս տեղի է աւան մի մեծ , որ ունի իբրև 2000 տունս , և բնակիչք նր առ հնրկ սաքսոնացիք են , որք 'ի վերջին Ժմկս եկեալ 'ի սաքսոնիոյ բնակեցան անդ : Այս Քղք հիմնեցաւ 'ի 1591 հրատանաւ ինքնակալին Փէտօր իվա . նովից կոչեցել . յանստուացել վայրի , որ անպիտան համարիւր 'ի մշակութի . բայց գիւրուին Էուսեւոյ ցորեան Է էթիլ գետն , թեթև գինն որով գնեին զանասունս 'ի շրջակայ թափառական զալմուխաց :

և առատու ի պատուճական ձկանց զոր որսային յԵթիշ գետոյն, այս ամ նարաստք ձգելին անդ նոր բնակիչս որք ետուն զանձինս ՚ի վճարհանուէ. որով այժմ ասի թէ աւելի ք 2000 վճարհանք գտանին անդ: Այս ամ քղքք են առ Եթիշ գետով. արդ ստորագրեսցուք և զոմանս ՚ի գլխաւոր տեղեաց, որք են ՚ի մեր ձակայ սահմանս կասպիական ծովուն:

Թէրտի: Էր սա քղք և ամրոց, որ յնշագոյն թուի թէ կուէր Գիւն, կմ Գիւն առ Թէրտի կմ Թէրտի գետով, իբրև 2 մղնաւ հեռի ՚ի կասպից ծովէ: Այս քղք ՚ի վաղ Գնց էր լւ Թրուք մասկովաց, զոր մեքայէլ փետրովիչ ինքնակալ նց ետ ամրացուցանել լւ այժմեան սովորուէ. ասա ՚ի 1670 ալեքսիոս միսայէլովիչ ինքնակալն և ևս հաստատեաց զամրուեի նր: Հայսմ վիճակի էր, յորժամ ՚ի 1722 և հաս անգր մեծն պետրոս, յեւանելն մարտի ՚ի վր պարսից. որոյ տիրել կողմանցն այնոցիկ, զինի ամաց ինչ ետ քանդել զամրուեիս թէրքեայ, և փին նր կառոյց զԱլէքսի գրեւոր կոչեցել բերդն առ Ալէք գետով, և անգ փոխադրեաց զբերդասոյս զօրս թերքեայ. զի զայն տեղի յանկարոյն դատեցաւ ՚ի պաշտպանութի սահմանաց Թրուէ իւրոյ. յետոյ առ սակաւ սակաւ և թէրքի քղքն լսրաւ քանդեցաւ ՚ի ջուրց ծովու: Այս քանդեցաւ և սվէրոյի դրեւոր ամրոցն ՚ի ձեւն դաշնագրուէ, որ եղև ՚ի 1736 ՚ի մէջ մասկովաց և նատըր շահին պարսից. և լւ ոմանց սակա յուուէ օրոյն, որում ոչ կարելով սակալ զօրացն, փոխադրեցան ՚ի իւլար:

Խլար, կմ Կիւլար: Բերդ և աւան առ սահմանք պարսից ՚ի վր միւլ յառաջից թերքի գետոյն, իբրև 41 մղնաւ հեռի ՚ի կասպից ծովէ, շինել ՚ի 1735 փին նախայիշատակել սվէրոյի դրեւոր ամրոցին. տունք նր լւ մեծի մասին աղլւսակերտ են, և շտք ևս փայտաշէնք միայարկք, և անշտք. բնակիչք նր բովանդակ խագախ են և չէրքէս թաթարք, որք կոչին Չէրէն ուստ, և բաժանին ՚ի Չէրէնս Բէրէլօրէնցի. և ՚ի Չէրէնս Կարգոյն. ունի բլմ պարտեզս մը պարբերս, որք բերեն ազգի ազգի պտուղս. և մեկ մեկրայոսպս պատուճականս և առատս: Չինի շինուէ սորա, շինեցաւ և վերոյիշատակել թերքի գղեակն առ բերանով թերքի գետոյն սակա նաւուց, որք եկել ՚ի կարմանց յաժտերիսանու ՚ի կասպից ծովէ, մտանեն յայս գետ, յորմէ հեռի է իւլար բերդն. Գրորգոյն: Աւան մեծ առ Ալիբախ գետով. բնա

կիչք նր րովանդակ թաթար են , որք չեն ուղղակի լէ արուք մոսկովաց , այլ միայն լէ պաշտպանութի նոցա :

Ինքեբի . 'ի բարրառ մոսկովաց Աշտրեւ , կի՛մ Աշտրեւ : Ի գեօղ մեծ թաթարաց լէ մեջ Սուլտ , և Աշտա , կի՛մ Աշտայիս դետոց , ամրացել շուրջանակի բարձրաբերձ շերամբք և անտաօք , զոր 'ի 1722 յանկարծաստ արշաւանօք առին մոսկովք , և հիմնայառակ արարին . այլ յետոյ բնակիչք նր ինքնակամ հպատակեալ զանձինս իօրուք մոսկովաց , անդրէն շինեցին զգետն : Սք թէպէտ հնազանդ են մոսկովաց , այլ ոչ հարկատու . ունին սեփական իշխան , որում հարկս հարկանեն բնակիչք գեղջս , և այլոց փոքրիկ շրջակայ գիւղօրէից :

Ընդ մեջ սուլաք և ասայիս դետոց բնակին Նոռայի թաթար . որք յամաց անախ 1722 են լէ իօրուք մոսկովաց : Յետ այնորիկ և սուլթանն Աշտայիս Գուսին , որ ձգի յայսկոյս և յայնկոյս աքսայիս գետոյ , ո՞նչ և Գուսն Սրաօթօւլայ . որ է առ սուլաք և առ ակբախան գետովք , անձնատուր եղեն մոսկովաց :

Յօդ ք : Կուսակալուի () օրէնսպուրկայ :

Ես կուսակալուի ձգի 'ի հիւսիսոյ արեւելից սփառեցիսնու . և բժնի յերկս Գուս , որք 'ի գըլխաւոր տեղեաց իւրեանց ունին զանոււն . և են այսուքիկ Օրէնգուրի . Սփա . և Իսեթ . զորոց զգլխաւոր տեղիս յառաջիկայդ ստորագրեացուք :

Օրէնգուրի : Ի գլխաւոր քղք համօրէն կուսակալուէ . և բերդ ամուր շինել 'ի 1735 . հրամանաւ աննայի դշխային Ռուսայ 'ի տեղուջ , ուր Օր վտակ խառնի 'ի եայիկ : Այլ այն դիրք նր դժպատեհ և անյարմար գոլով , 'ի 1740 փոխադրեցաւ հպագոյն առ եայիկ գետն 'ի սեղին , ուր յնջագոյն էր Սեպոթայն պերսպայա : Յետոյ զկնի սակաւուց տեսել և անգ նոր դժուարութիս , որոց չեղին նախատես , փուլ թով փոխեցին զխորհուրդս , և շինեցին երդ անդամ առաւել լէ արեւմուտս առ նովին եայիկ գետով ուր խառնի 'ի Սեփար գետ : Իսկ երկդ օրէնսպուրկն մնաց լոկ գղեակ կոչեցել Գուսնօթօւլայա Իբեօտ : Այս երդ օրէնսպուրկ է այժմ մի 'ի մեծագոյն և բազմազա .

վաճառ քղքայն ուստիոյ ունեւոյ տունս իրր 3000.
 և իրր 2000 բնակ վճնկանս . թող զխաղախա , որք
 երթան և գան և բիճճ առւտուրս առնեն անդ :
 Ի սմին քղքի ՚ի հնրից շինուածս երևելի է շուկայն
 վաճառականաց , ուր գտանին 150 կրպակք . և միւս
 շուկայն փոխանակուե՛ կոչեցե՛ Մեհաօյի փլը . ուր
 լէ ամառն ողջոյն առնեն առւրեառս փոխանակելով
 վաճառս լէ վաճառաց , լէ զննն ազգաց ստիացւոյ , և
 մենք լէ պուխարացւոյ , որք բարձե՛լ բերեն անդ
 զձեռակերսս . ի՞ր մետքսեայ և բամբակի կեր
 պասս . այլև վաճառս հնդկաց . ի՞ր կերպասս , դե
 պակս , մարգարիսս , ոսկի , և արծաթ , ևն . և
 փխկ այնոցիկ բառնան անտի զվաճառս մտկովաց ,
 և այլոց ազգաց եւրոպացւոյ , մենք կաշի , և չու
 իտոյ ընտիր : Ի սմին իւրի է բնակուածի եայիկեան
 խաղախաց առ եայիկ գետով , յորմէ ունին և զա
 նուն . որք ունին բիճճ գեղս և ամրոցս առ եայիկ
 գետով . յորոց գլխաւորն է քղքդ որ զկնի :

Երայնոցի իջրօթ : Է քղք լարձակ , այլ անշուք առ
 եայիկ գետով իբրև 155 մղոնաւ հեռի յորէնպուր
 կայ . ունի տունս 3000 . և բնակիչս աւելի ք 35000 .
 և ձուկն առատ յոյժ ՚ի գետոյ անտի . ուստի և առ
 նեն անդ խաղէար բիճճ յոյժ , զոր տանին յայլ և այլ
 ակղես :

Օղերնայեա : Ամրոց խաղախաց առ եայիկ գետով :
 Կարելի , կմ՝ Կարելի . Կօրօթ : Քղք մերձ ՚ի բերան
 եայիկ գետոյ առ կասպիական ծովաւ :

Սոփմարսիայա : Ամրոց առ Սոփմարս վտակաւ , որ
 խառնի ՚ի եայիկ գետ :

Իլէֆ , կմ՝ Իլէնիայա ուր : Ամրոց եայիկեան խաղախաց
 առ իլէգ գետով , ուր հատանեն աղ բիճճ ՚ի լէրանց :

Վերիեայիկայա : Ամրոց նոյնպս եայիկեան խաղախաց
 ՚ի հիւսիսահողմն օրէնպուրկայ :

Սրաբօթօւ : Գլխաւոր քղք մասնաւոր իմն վիճակի
 ՚ի վր միոյ յառաջից էթիլ գետոյն . ունի տունս
 իբրև 500 . բնակիչք նր ևն զալմուխք բրիստոնեայք ,
 և ունին զգաւանուի ուսաց :

Ուֆա : Գլխաւոր քղք համահուն իւրի . որ բովան
 գակէ գրեթէ զբոլոր երկիրն Պալիթաց առ Պելայեա
 վտակաւ , որ խառնի ՚ի Քամ գետն , շինել յիվան
 վտախէվիլ ինքնակալէն մտկովաց լը ինդրոյ պա
 խիրաց , որք ցանկային ունիլ քղք յերկրի իւրեանց
 ՚ի բնակուի , և ՚ի վճարել անդ զիտքսս . ևն ՚ի նմա
 տունք իրր 700 :

Պէրս :

Պէրս : Քղբ փոքր և անշուք 'ի սմին փւռի առ Պէլ
լա գեաով :

Օլա , կի՞ Ուս : Քղբ փոքր 'ի սմին փւռի առ քա
մա գեաով :

Դադիւտ : Քղբ փոքր առ պէլայեա վտակաւ :

Յայսմ փւռի գտանի բաղմուի թաթարաց , որք յՈւ
Քա գլխաւոր քղբէ նր կոչին ՈւՔանա :

Խէն : Է փւռ ըարձակ 'ի սահմանս սիպերիայ ,
որ և յայն սակս յնջադոյն էր ի իշխանութ կուսա
կալի նր . այլ այժմ զկնի շինուէ որէնսպուրկ քաղա
քին , է ի իշխանութ կուսակալի նր : Չիք 'ի նմա
քղբ , այլ միայն քանի մի ամրոցք , և սլօպօտայք .
յորոց գլխաւորքն են Խէնոյի օտրօի . առ Խէն գե
աով :

Գրանօխորոյի օտրօի , կի՞ Գրեթօտ . Մեծնոյի օտր
օի : Երկոքին ևս են փոքրիկ ամրոցք առ խէն
գեաով :

Յայսմ փւռի բաց յայլոց ամրոցաց որք ջրիւ կառուց
եալ կան աստ և անգ առ զննն գեաովք , գտանի
և կարգ մի նորաշէն ամրոցաց . զոր կոչեն Գիծ
եայ . Քզի սկսեալ 'ի Ուգլիկարակոյտայ միաշար ձգին
առ Ույի գեաով մինչև ց'Իօղօլ գեան . յորոց զըւ
խաւորն է ամրոցն որ զկնի :

Դրօթոյայա , կի՞ Դրօթոյի : Է գլխաւոր վճռաւորի
'ի կողմանս յայտոսիկ առ ույի գեաով :

Տախարով : Է մենաստան մեծ մոսկովաց առ խէն
գեաով . ուր յամին երկիցս լինին երեւելի տօնավա
ճառք . ի 9 մայիսի . և 'ի 6 գեկտեմբերի :

Յօդ 7 . Կուսակալութի Խաղանայ :

Եւս կուսակալութի կի՞ նէնգ որ 'ի նախնումն էր
ճասնաւոր թքրուի ինքնիշխան ձգի 'ի հիւսիսոց
արեւմտից աժաերխանու ը մասին յԵւրոպիա , և իմ
մասին յասիա . բայց այժմ սահմանք նր ըարձակա
դոյն տարածին քան զառաջինն , յորժամ էառ զայն
մեծ ինքնակալն մոսկովաց ի վան վասիլէվիչ . որ և
բաժանի 'ի վեց փւռս . որք 'ի գլխաւոր տեղեաց
Խրեանց ունին զանուն , և են այսոքիկ . Խաղան .
Միօդերիա . Բենգա . Չլխաս . Վխարգա . Մուսմսոյի .
որ և Բերթա . կի՞ Գրանկար . զորոց զգլխաւոր տե
ղիս յառաջիկայդ ստորագրեացուք :

Խաղան : Գլխաւոր քղք համօրէն կուսակալուէն և
 աթոռ կուսակալի նր . մեծ , ամուր , բաղմամարդ ,
 և բաղմովաճառ , և արքեւդսանխտ . կառուցեալ
 առ Խաղանս վտակաւ , որ 4 մղոնաւ հեռի խառնի
 յէթիւ գեան : Ունի բերդ ամուր շինել լաւ սովորու
 թե նախնեաց . յորում է բնակուի կուսակալ իշխա
 նին , և 50 եկեղեցիս , գրեթէ առ հսրկ քարաշէնս .
 և 11 մենաստանս 'ի ներքս , և արտաքոյ քղքին .
 փողոցք նր ուղիղ են և երկայնաձիգ . և շինուածք
 նր լաւ մեծի մասին քարաշէնք . իսկ բնակիչք նր մաս
 կովք և թաթարք յորս աօր ' թէ քաանին աւելի ք
 2500 վճռկանք թող զբազմուէն վճռկանաց թաթա
 քաց . որք բնմ առեարու թիս առնեն չ բէգրոււր
 կայ , չ արխանկէլայ , չ աթուրիանու , ընդ մու
 քայի . և չ սիպերիացիս , և չ օրէնպուրկացիս ,
 և չ այլոց քղքաց փոքուն ոռուսսիոյ : Թաթարք սեղ
 ւոյս պահեն գեաւս զարուեստ սուղարաց նախ
 նեաց իւրեանց , զի գործեն սեկ յ սահախան բնմ
 յոյժ : Են անդ և գործարանք խոշորանիւթ չա
 խայի , որոյ մեծագոյն մասն ծախի 'ի սէտս զն
 աւորաց : Ունի և 2 մեծամեծ գայրոցս . մի 'ի քղքի
 անդ վն մանկանց մոսկովաց , որոց ուսուցանեն ըզ
 լեղուս լատինացոց , գերմանացոց , և գաղղիաց
 ւոց , այլ և ղթոււարանուէ , զերկրաչափու թի , ևն .
 իսկ երկդն է 'ի Սիւնփոլօ կոչեցել մենաստանի , իբ
 բն 2 մղոնաւ հեռի 'ի քղքէն առ խաղանքս գետով
 սուր մանկանց ջուասեանց , ջերեմիսեանց , մօրտուաց
 ւոց , զալմուխաց , և թաթարաց ուսուցանելին զըս
 կգրունս քրիստոնէական հաւատոյ , և զփիլիսոփայ
 աւթի . որով առնեն զնս յարմարաւոր գործիս 'ի
 գարձուցանել զհամազգայինս իւրեանց 'ի քրիստո
 նէական հաւատս : Չայս քղք 'ի 1552 'ի հոկտ' 3
 առին ոռուք . և այնուհետե կայ մնայ չ արու թի
 նց . որ Երկիցս գրեթէ բովանդակ հրկեղ եղև . մի
 'ի 1749 . և երկրորդ 'ի 1752 :

Ալբուրի : կմ Ալբու : Քղք փոքր 'ի սմին քառի առ
 խաղանքս վտակաւ :

Աւրիւստ : Քղք փոքր առ համանուն գետով :

Գաւիւ : Քղք փոքր առ Վիարիս գետով :

Օլա : Քղք փոքր առ քանս գետով անմիջապէ կախ
 եալ զարքունեաց , սուսի և կուսակալն խաղանց
 չունի ինչ իրաւունս 'ի վր նր : իսկ թաթարք որք
 բնակին 'ի շրջակայ սահմանս , են չ իշխանու թ կու
 սակալին օրէնպուրկայ :

Մարտի : Քղբ փոքր առ Քամ գետով անմիջապես կախեալ զարքունեացն ուսաց , ուն և նախընթաց քաղաքն :

Չեմնետ . որ և Մարտի . և Կով-դեմնետ : Քաղաք փոքր 'ի սմին Գուգի առ Շնոմ գետով ,

Սախետ : Քաղաք փոքր 'ի սմին գուգուգի առ Սախ գետով :

Պիլիատ : Քղբ փոքր առ Չերեմուտն գետով :

Թիլետ : Քղբ փոքր առ Գիտ գետով :

Սերիատ : Քղբ փոքր 'ի վր լերին առ Սոփ գետով . շինեչ 'ի 1704 : Իբրև 2 մղանա հեռի 'ի քղքե' գուտանի ինքնաբուզիս աղբուր մի ծծմբային մերձ 'ի Սախետ գետն . ուր յնջագոյն ծծումբ շինելին :

Փլեւիտ , կի՞ Էրեւիտ . Գարէն : Են փոքրիկ քաղաք 'ի սմին գուգուգի :

Սեփրիտ : Գլխաւոր քղք համանուն Գուգի առ Էթիլ գետով 'ի վր լերին , մեծ' այլ անշուք , զի շինեւեւածք նորա գրեթէ բովանդակ փայտակերտ են և միայսրկ . իսկ բնակիչք նր մտկով են , և ջուտք շրջակայ վիճակ նր արգաւանգ է , բերէ զնշն միրգս . քայց մեղք ինձոր առատ , զոր տանին 'ի վաճառ և այլաւր . գործեն անդ և կողի բիւժ' , ուն և սրահիր .

Նսի թէ են 'ի հի՞ իբր 300 վաճառակահիք :

Քարսան . որ քև Քարսանի էարձանգա , որ թարգմանի Քարսուսի տօնավաճառ , իբր զի սմի սմի լիւնի անդ երևելի տօնավաճառ . 'ի նախնուսն էր քաղաք , այլ այժմ' գեղ անշուք առ Էթիլ գետով իբրև միոյ աւուր ճնշահաւ հեռի 'ի սիմպիրցկայ . ունի և սմրոյ փայտաշէն :

Գախայի : Քղբ փոքր 'ի նարաւակողմն սիմպիրցկայ քաղաքի :

Սարս , կի՞ Սարսոյն օտրոյ : Քաղաք փոքր 'ի սմին գուգուգի :

Սելան : Քղբ հին առ Էթիլ գետով . ուստի աղբուր ի՛նչ բարձեչ տանին յաժտերխան , 'ի ջերնոյեար , և յայլ տեղիս . ունի և միրգս , մեղք ինձոր առատ : Սամբ , կի՞ Սամբա : Է՞ քղք հին և մեծ , այլ անշուք . մերձ 'ի տեղին ուր Սամբա գետն մտանէ յԷթիլ գետ . ունի առնս իբրև 6000 . որք բովանդակ փայտակերտ են , և բուն բնակիչք նր են իազախք . ունի բալ . սյն է՞ Ֆիլնէ առատ , յորմէ գործեն գիւնի պատուհական և զօրեղ : Ի շրջակայ վայրս արինն քղքի են սրջք գողոց և աւաղակայ , որք բիւժ անգամ հարկանեն զճնշահարգս : Չայս քղք է պարտ շին .

Հիսթորիա ընդ այլու՛մ համանուն քաղաքի , որ կա չի և Պօրթուգալի . և է 'ի կուսակալու թեանն գիւ վիայ :

Մալիգրֆի : Աւան անուք , ուստի ելանէ արևը բի՛մ յոյժ և պատուական , զոր ասնին յաժտելու իսն , և յայլ տեղիս :

Սերնոյի իօրօփոյ . որ թարգմանի Քղք ծծումբ : Քղք առ էթիլ գետով . իբրև Ա միանաւ հետի 'ի սամալայ , ուր դործեն ծծումբ . ասեն ' թէ դասնի անդ 'ի մեջ ժայռից սմանց ծծումբ ձոյլ , զտեալ , մաքուր , և թափանցիկ լը 'նմանուէ ասպակոյ :

Բենդա : Գլխաւոր քղք համանուն դառի առ Սարս գետով :

Մօյանսի , կի՛մ Մօյնայսի . Սարս , կի՛մ Սարանս : Են փոքրիկ քղք 'ի սմին դաւառի :

Ջլիտա : Է գլխաւոր քղք համանուն դաւառի առ բերանով Ջլիտի գետի . որ խառնի յէթիլ դեան : Ջլադա : Աւան մեծ ' կի՛մ քղք ' առ էթիլ գետով . բնակիչք նր լը մեծի մասին մոսկով են . բայց գլտանին 'ի նի՛մ և ջերեմիսք , այլ և ջուսաք :

Ասիլիօրօփ : Քղք փոքր 'ի սմին դառի 'ի վր լերին մերձ յէթիլ դեա :

Գլինով : Գլխաւոր քղք Ասորգա դառի առ համանուն գետով Կոստանիսա :

Օրուլ , կի՛մ Օրել : Քղք փոքր առ նովին գետով : Չեթիլով : Քղք փոքր առ նովին գետով :

Բեռտուտայի . Լախուտայի : Են փոքրիկ քղք 'ի սմին դաւառի 'ի հիւսիսակողմն գլինովայ :

Գայիօրօփ , կի՛մ Գայիօրօփոյ : Քաղաք փոքր առ քամա գետով , բնակիչք նր երկրագործուք և ձկնորսուք գարմանեն զկեանս ,

Երանս , կի՛մ Եարենս : Քաղաք փոքր 'ի սմին դառի : Սօլտանուտայի . որ կոչի և Բերֆա , կի՛մ Գաւնիսար : Է դառ որ լը մասին 'ի սիպերիա անկանի , որոյ գլխաւոր տեղիք են հետագայքդ :

Սօլտանապա : Քաղաք առ Ռուստ գետով . ունի իբրև 600 տունս և էթ բովանդակ փայտակերտս . և քանի ժի քարաշէն եկեղեցիս , և 2 մենաստանս , և պատուական ' և առատաբեր տղահանքս , յորոց ալ բի՛մ հասանեն :

Չերքան , կի՛մ Չերքին : Քղք անուք առ Գուլ գետով . որ 'ի նախնու մն էր գլխաւոր տեղի Բերֆայ . որ աւնէր բի՛մ առեարուխ մորթովք վայրենի էրէոց , այլ 'ի նուաշիլ 'ի ջրաղաց տահմանայ նր վաջրէ .

բէնի անամնոց , նոճազեցան և առևտուրք մտրթոց , որով և քաղաքն աւերեցաւ :

Օրէլ . որ և Օրէլ Կորոթօօ . Գոսբրօս . Փօլօյեցէլ . Օրբրո , Կոյի : Են փոքրիկ քաղաքք 'ի սմին գաւառի :

Գաւնիւսք : Քաղաքք Է մէջ Սիւլա . և իբէն գետոց 'ի սահմանս սիպերիայ : Երջակայ քաղաքն նր յնշագոյն կոչէր Մէծ Բերփո , կալեալ զանուն 'ի նախնի Պիտրփոյ . որ 'ի Բէլուրայ ձգեչ տարածէր մինչև ցփինլանտիա . և ունէր սեփական իշխան , զոր նախնի մաս կովք 'ի յարգի ունէին , համարելով զնա իբր մի 'ի զօրաւոր թգրուծեց :

Պրակ Է . Հիւսիսային մասն . որ է Միպէրիա :

Միպէրիայր անուն' որ թաճի ծագեալ 'ի Սիպեր նախնի քաղաքէ , զոր ասեն լեալ յարևելեան կողմն իբրիսի , կժ իբրիս գետոյն , իբրև 10 միլոնս հեռի 'ի գոպօլսքայ , 'ի վաղնջուց Ժմիաց տիրապէս պատշաճի միայն հարաւային մասին գոպօլսքայ նահանգին . այլ յԷարձակ միտս առեչ , ուր անուն այժմ Ծագիւրք , ցուցանէ զքովանդակ հիւսիսային կողմն ասիոյ . որ յարևմտից' սահմանի մոսկովաստանաւ . 'ի հիւսիսոյ' ստանապատ ովկիանոսիւ . յարևելից' արևելեան ովկիանոսիւ . իսկ 'ի հարաւոյ' ունի իւր սահման զմեծ թաթարս : Տարածուի նր յարևմտից Է արևելս' է իբրև 3200 միլոն . իսկ 'ի հարաւոյ Է հիւսիս' իբրև 1200 : Օգ նր ցուրտ է անհնարին . որ ը հաւատարիմ փորձոյ բազմաց երեւելի Ծագրաց , անցանէ զանցանէ զքրտուծք այլոց ցրտասառոյց տեղեաց Յի : Գետք նր մեծաւ ծամեծք և մանուկք վաղաժամ ստաին , և անագան ուրեմն լուծանին : Չիւնն սկսանի 'ի սկիզբն սեպտեմբերի , երբեմն ևս յօգոստոսի . և յամսեանն մայիսի լուծանի . վրջ էթէ արմաիք յամսեանն սեպտտեմբր օչ հասանիցեն 'ի հունձս , չիք այնուհետև ակն կալուի հնձոց . այն զի' դէպ լինի երբեմն մեծոք յե նիսէա քաւին , զի չեւս հասեալ 'ի հունձս , ծածկին ձեամբ : Սասոյց երկրի գրեթէ ոչ երբէք լուծանի աւելի քան զերիս կի՞ զարս սանաչափս 'ի խոր . և յայն սակս կարի դժուարին է անդ ջրհորս բանալ : Բայց ը սաստկութի ստանամանեաց նախախ

խախնամու ին յայ յաւճախեաց անգ անտառս փայտի .
 և բազմատեսակ էրէ վայրի առ 'ի պատասպարել ը-
 նակչաց 'որքոք զանձինս 'իցրտոյ . հաւ նոյն իսկ սառն
 լինի նյ ծածկոյթ , և պատասպարան 'իցրտոյ . քան
 զի հատեալ մեծամեծ շառաչիղս սառին , զեանդին
 'ի լուսամուտս տանց . և արտաքուստ զեղուն ջուր
 զնովաւ . որոյ սառուցեալ շուրջանակի , հաստատէ
 զշառաչիղ սառին 'ի լուսամուտ անգր . և այն է նյ
 փոխան ապակեոյ . որ զջերմուէ տանն 'ի ներքս պա-
 հէ , և զոյս արտաքին սչ խափանէ : Իսկ որք մեծա-
 տուն են 'ի նն , 'ի ներքուստ հանդէս պառին դնեն
 և ապակեայ լուսանցոյց առ 'ի զերծանիլ 'ի ժահա-
 հոտուէ , որ պատճառի 'ի գիճային շողեաց անտի
 սառին , որ առ ներքին ջերմուէ տանն շնչէ հնիզ .

բայց խառնիճաղանճն սչինչ հոգայ զայնմանէ :
 'Ի հիւսիսային կողմանս սիպերիայ 'ի ձմերան տիւն
 հմուտ է յոյժ . նմին իրի բնակիչք նր լը մեծի մասին
 'ի բուն անցուցանեն զաւուրսն զայնտակ . իսկ յամա-
 րան՝ լըհիւնի գրեթէ մշտառե ցերեկ է , հանապաղ
 առ եզերաիւք նր պատելով արեգական . վն ըստ
 սաստկուէ ձմերան , նոյնչափ գրեթէ լինի և սօթ
 ամարան . թէպէտ սակաւատե , ուստի գունկուսք
 բնակիչք եակուցկի քուսին՝ իբր գլխովին մերկ չը-
 ջին . և արմտիք երկրի 'ի սուղ Ժմի հասանեն : 'ի
 մերձակայ վայրս սառնադառ ծովուն նուազ լին
 որոտմուիք . իսկ առ եզերքք նր՝ պատմեն , թէ այն-
 չափ նուազ և տկար են ձայիք որոտմանց , մինչ հա-
 զիւ լին : Բայց 'ի հարաւային կողմանս լըհիւնի՝
 սաստիկ են և յաճախ որոտմուիք և փոթորիկք :
 Հիւսիսային կողմանք սիպերիայ սչինչ աղբարմա-
 եաց բերեն . վն առ 60 սասիճանաւ լայնուէ , եր-
 կիրն բովանդակ լքեալ կայ անգործ անդարման .
 բաց 'ի չըջակայ տեղեաց եակուցկի քուսին , սւր սեր-
 մանեն գարի , բայց և այն ուր ուրեմն 'ի հունձս
 ժամանէ . վն կերակուր բուն բնակչաց նր է ձուկն
 և միս . իսկ մուսկովք , որք անգ դտանին՝ 'ի հարա-
 ւային կողմանց բերեն զկարեոր արմտիս վն ինք
 եանց . վն զի հարաւային կողմանք սիպերիայ լը մե-
 ծի մասին արգաւանդ են յոյժ . մէնդ յարեւելեան
 կողմն սլայգալ ծովակին , առ Ալբիոն դետով . սա-
 կայն առ սղերդուլէ բնակչաց , մեծ մասն երկրին
 կոյ մնայ անգործ : Թող զլայնարձակ զանբեր անա-
 պատս , և զգաշոս անջրգիս . սակայն ունի և բզի՛
 արօտս խոտաւէտս , և ընտանի անատունս ընտիրս ,

իբ արջառս , երկվարս , այծ , և ոչխար . զի գլխաւ
 ւոր գործ թաթարաց՝ է դարման անասնոց : Գտաւ
 նին անդ և զննն բոյսք և բանջարք վայրենիք , այլ
 պատճառակաւնք՝ ՚ի կերակուր . յորս երևելի է ծնե-
 բեկն , որ անգարման ՚ի մարդկանէ գրեթէ կանդ-
 նաչափ բարձրանայ . և ՚ի գլխոյ մինչև ցարմասն՝ կա-
 կուղ է և փափուկ և համեզ , այլ պատու ծառոց և
 պարտիզաց չիք բնու : Ունի և ձուկն սառա ՚ի գե-
 տոց , և ՚ի լճից կի՞ ծովակաց , յորս երևելի են մէր-
 սին ձուկն պատճառակաւն . և այլ տեսակ մի ձկան
 սգէպէտէ կոչեցե՛լ . և բազմատեսակ վայրենի թըռ-
 չունս . այլ առաւել քան զամ՝ ազգի ազգի վայրե-
 նի չորքոտանիս , որք են զլիաւոր բերք , և վաճառք
 սիւզերիայ . յորոց ոմանք պատճառակաւն ՚ի կերակուր .
 իսկ այլք՝ պիտանի սակս մեծագին մորթոյ իւր-
 եանց . իբ այժեամն որ կոչի և այծաքաղ . բայց ա-
 ռաւել նման է եղջերուի , քան այծու , կի՞ քաղի .
 տակայն ոչ եղջերու է , և ոչ քաղ , այլ երբ իմն տե-
 սակ . որ գտանի ՚ի չրջակայ վայրս իրգիսիս գետոյ .
 և յարեւելան կողմանս գամեհաքայ : Տեսակ մի եղ-
 ջերուի , զոր զալմուխք՝ Մարսւ կոչին . իսկ էնիս-
 եան թաթարք՝ սին . ունի և այլ անոճանս , իբ Մայ-
 մէ , կի՞ Մէյմէ . Պուհայ . Գուհուգայ , որ թռչի
 ընիլ վայրի ցուլ . Վայրի այժք կրկնատեսակք , յու-
 բոց մին կոչի Տէրէն , որ բերէ զնմանուի եղջեր-
 ուի . այլ եղջիւրք նր խորաբորս են , և ՚ի թի-
 կունս կոչս կորացեալ , զոր ոչ երբէք փոխէ : իսկ
 երկդն կոչի Սայկա . որ նման է նախայիշատակեալ
 այծեման կի՞ այծաքաղի . յորմէ այսու և եթ զանա-
 զանի , զի եղջիւրք սր՝ ի ծայրն չեն ոլորածոյք . որք
 և լը իրաց ինչ թափանցիկ են . յորոց գործեն դաս-
 տակս (ին կոթ) քանակի , թրոյ , և այլոց իրաց . և
 սա յաճախ գտանի ՚ի վերին կողմանս իրգիսիս գե-
 տոյն : Այժեամն հարկ , եղջերու , ասնկիՖէու կի՞
 սէն , որ է կենդանի մեծ նման եղջերուի . զոր
 ստորագրեցաք ՚ի լաբրոնիա . որ միայն ՚ի հիւսիսային
 կողմանս գտանի , և մենդ ՚ի մերձակայ վայրս սառ-
 նապատ ծովու , ուր աւարաին անտառք : Վարաղ ,
 արջ , դայլ , զանազան տեսակք՝ հասարատակաց , ջո-
 րի վայրենի , որ բերէ զնմանուի ձիոյ . ձեաւնր նը-
 ման է ձեաոյ եղին . ականչքն երկայն յոյժ . և արա-
 դընթաց . այս տեսակ կենդանոյ գտանի յիրկուցի
 դաւառի :

Իսկ կենդանիք , որք պիտանի են սակս մեծագին
 մոր

մորթոյ իւրեանց են հետագայք : Աղո՛ւէս սեաւ , որոյ չորք տեսակք են , մի քան զմի գեղեցիկ . որք դասնին 'ի պերէսով , 'ի սուրկուգ , 'ի մանկասիա , և 'ի եակուցի . մորթ միոյ 'ի ն՞յ է , յորժամ անարատ է , սովորաբար վաճառի 600 այլև 1000 բոււլլի մուկովաց , որք առնեն իբրև 246 և 410 վէնէակեան սակի . զի գեր'իվերոյ դասի քան զոսմոյր , և քան զայլ ամ մորթս : Այս տեսակք աղո՛ւխուց սեփականեալ են արքունեացն ռուսաց , զոր թէ որ կալցի , չէ կարող վաճառել սոսկական վճուկանի ումբ , այլ սպարապան է սանիլ յարբուհիս : Իսկ այլ հասարակ աղո՛ւէսք՝ են դեղին և կարմրագոյն , և փոքն՞յ՝ ոմանց սեւագոյն , ոմանց մոխրագոյն , և ոմանց սպիտակ : Սմոյր , սպիտակ սքիս , այն է՝ քարումկալիս : որ է՝ ղէրակեղայ , բեշկ մէկոյ , քթթարի նէ , գայլ սպիտակ մեծագին , վագր , ինձ , եէնա , լո ռուսաց վիէլֆուսս , որ է գազան դժնդակ , պատառոզ , շատակեր և խորամանկ յոյժ , զոր գժո՛ւաբին է բմբունել . որ դարանել 'ի վրձառոց՝ 'ի տեսանելն զայլ կենդանիս , անհնարին արագութիւն ընդ ոստուցեալ 'ի վրձն՞յ , և սայրասուր ատամմիք կալեալ զծածրակէ ն՞յ , պատառէ և սպաննէ , և արդս ուակ՝ ոչ միայն զմանր կենդանիս , այլ զնապաստակ , զայծեամն , զագո՛ւէս , զկալիս , ևն , այլև զիւծամեծս , սոյ զեղծերու , զոմանկիֆեր , ևն : Ասի զնմէ , թէ յորժամ ծանրանայ կերակլ թլ , գնայ անցանէ լէ անձուկ միջոց երկուց ծառոց , և սեղմելով վարէ արտաքս զկողզանս , առ 'ի սպարաստել տեղի այլոց կերակրոց . թէպէտ ոմանք առասպելական համարին զայս պատմուի :

Սկսեցիս ունի և բովա զնո՛ւն հրահալելեաց , այլ արծաթոյ . յորոց ելանէ և սակի . պղնձոյ , երկաթոյ : Գասնին անդ և ակու՛նք պատուականք , այլ տկտակն , որ է՝ այնիհուր . սոսյաճ , որ գրեթէ չէ ինչ լէ համ յարեւելեան տոպաճից . տեսակ մի կարմիր սկան . և այլևս հնրի ակու՛նք , յորս անուանի է ակն վանի , կսեցեի Ապակի մոսկովեան , կմ՝ Սառն մարիամու . որ յաճախագոյն գասնի 'ի եակուցի դուրս առ Վիսի գետով . և է թափանցիկ լո ապակոյ . որոյ երկու տեսակք են , մի սպիտակ կմ անգոյն . և միւս ևս կանաչագոյն . առաջինն՝ լու ևս է , զոր 'ի սկսեցիս ուն և յայլ տեղիս մոսկովաց մէկոյ 'ի գեղոս , և 'ի փոքր քաղաքս , 'ի կիր առնաւն 'ի լուսամուտս անց , և առաւել ևս նաուց . զի չեն

գիւրարեկ ը սոյակույ . շինեն անախ և լապտերս ,
այն է՝ Ֆէնէրս . գեղեցիկ կոփեչ և յղկեչ : Գաա
նի անդ և մապնիս բիւմ , մէնդ թէ և ուղջոյն լերինք
մապնիս . և ածուխ հանքային , և ազդ մի սոսլե
զի . և աղահանք , և սպրիւրք հանքայինք , և աղի
ջրոյ , յորոց 'ի միողէ ելանէ աղ բիւմ և սախտակ իբ
րև զձիւն գիղացեչ յերեսս ջուրց : Այն անդ լիճք ,
և ծովակք անհամարք՝ յորոց ոմանք նշանաւոր են .
Իբր զի բիւմ անդամ գիպի , զի աղի ջուրք նց փո
խին 'ի քաղցր . և Քհնկն՝ քաղցրն՝ յաղի . ոմանք
ցամաքին , և այլք երևին յայնպիսի տեղիս , յորս
չկային յնջագոյն , 'ի մէջ այլոց աղի լճից երևելի է
Լապնիս լիճն , որ է 'ի Գուին դօսուլքայ . որոյ
ջուրք սպիտակ են իբրև զձիւն բաղկացեչ 'ի խորա
նարդ սառնատեսակ մասնկանց :

Գաանին 'ի սիպերիս և այլ պէտպէս նորանշան
իրք . յորոց սակի են հոչակաւոր սակերք կմ եղ
ջիւրք մեծի կենդանույ , զոր սիպերիացիք Մամ
մանդէ կոչեն , որք գաանին առ Օդ . Ենիէն ,
Լէն , Իրէնի , և Գամ գետովք 'ի խորս երկրի .
որք ը ոմանց ոչ այլ ինչ են , եթէ ոչ ատամուրք և
սակերք փղաց . յորս են ոմանք երկայն իբրև չորս
կանգնազօփ և առաւել . իսկ միջին արամազիմ նց
ճ բոյժ . և կլիս ծանրութե միջև ճօ սիւայ , յորոց
գործին զնիչն արուճատակերաս . և ունին զգոյն
սակեր , և ատաման փղաց . բաց յոմանց՝ որք են
գեղնագոյն , ոմանք մոխրագոյն , և ոմանք միթին
կապուսագոյն . որ թուի թէ պիճաի յայլ և այլ
որակուէ հոգոյն , Է որով թաղեչ կացին մնացին Է
Ժմիս բիւմ : Այնք՝ որք գաանին 'ի մերձակայ
վայրս սառնապատ ծովուն , ուր երկիրն միշտ սա
ռուցեալ կայ՝ ը մեծի մասին թարմ են և ամբողջ
անարաս . այլ որք 'ի հարաւային կողմանս գաա
նին , իբր 'ի բիւմ կակուղ են , և ոմանք կիսա
փուս : Այլ թէ երբ , և ուստի , և զէարդ բերան
այն ատամուրք , կմ սակերք փղաց 'ի կողմանս յայնո
սիկ , արդեօք 'ի Ժմիս համձական շրհեղեղին , թէ
այլ ինչ պիճաւ , և յետոյ զինի Ժմից ծածկեցան
Է հոգով , անստոյգ է զլիսովն : Գաանին 'ի սիպե
րիս , սիգ և 'ի մոսկովս , և 'ի զնիչն տեղիս գերմա
նոյ՝ ծածկեալ Է հոգով և այլ տեսակք մեծամեծ
սակերաց . որք թուին լինել սակերք արջաուոց , կմ
այլ ինչ համանման կենդանույ . սիգ և ատամուրք և
սակերք ծովային ձիւյ , գետաձիւոյ , այլ և մեծամեծ

ուսկերք կէտ ձկան : Աւնի սրպէրիա և շեառն հրա-
բուզն 'ի դամէկաք թերակղզին , ուր բիւմ անդամ
լինին սաստիկ գեանաշարժուիք :

Այսպսփ ինչ վն նորանշան իրաց սիպէրիայ . արդ՝
տասացուք ինչ և վն բնակչաց նր . որք Քհանրապետ
երեք են . Թ Նախնի Բնակիչ . Թառաւի , և Ռուստ կմ
Մասիւն : Նախնի բնակիչք նր մտժանին 'ի զննն
աղգս և ժողովուրդս՝ զորս յնջիկայդ համառօտիւ
նշանակեացուք :

Վշուլայիտ : Սք բնակին 'ի դօտուլքայ դաւառին .
որք ազնուագոյն են ք զայլ ժողովուրդս սիպէ-
րիայ , և առաւել քաղաքական , վն զն բնակին 'ի
մեջ մոսկովաց . Է որս ունէին զհարորդուի և յնջ
ք զանկանիւն սիպէրիայ Է Թրուք նց : Լեզու նց
մերձաւոր է լեզունին բերժիացոյ , և Քինչանաաց-
ւոց : Ճանաչեն բնական իմն ծանօթուք զնժ արա-
բիչ , և սահպանիչ նախ . հաւատան դարուի մեռե-
լոց , թերևս ուսել 'ի մոսկովաց , և զարդարակշիւ
հասուցումն բարւոյ և չարի 'ի հանդերձելիէանս :
Դևս կմ չար ողիս աներևոյթս ոչ Է ունին , և ոչ
իսկ համարին ինչ զնն . և թէպէտ և էին՝ առն ,
սակայն ինչ ոչ կարէին վնասել . սոյ և փորձն ցու-
ցանէ . զի երբէք այդպիսի ինչ ոչ պատահեաց մեզ :
Համին միանգամ յաւարա ամարան նմ տանու-
տեարք համօրէն գիւզօրէից ժողովին 'ի մերձակայ
ինչ անասու . և զննուեն մի մի անասուն յնմ տեսա-
կէ զոր ունին , և զմտթ նց տարածել 'ի վր ծա-
ռոց , բիւմ երկրորդուիս առնեն անմառնչ առաջի
նց . ապա բիւմ ցնծուք նստել՝ ուսեն զմիս նոցա .
աշա այս են նց բովանդակ պաշտամունք , զոր ա-
սեն ունիլ յաւանդութէ նախնեաց իւրեանց : 'ի
Թաղէն զմեռելս , ընկենաւն երբեմն դրամս ի գե-
րեզանն անդր : Բազմահնուիւն օրինաւոր է առ
նն : 'ի զգեստս , և 'ի շինուածս տանց , գրեթէ նմ
իրօք նման են մոսկովաց : Իսկ սովորական դործ նց
է դարման անասնոց , և որս էրէոց . զի երկրա-
գործուի չիք բնաւ առ նն . վն զն երկիր բնակուե-
նց թ մեծի մասին անբեր է և անյարմար 'ի մշակու-
թն : Սք առ հմրկ են Է Թրուք մոսկովաց . և
բիւմ 'ի նցէ քրիստոնէայ են , և ունին զգաւանուի
մոսկովաց :

Սամոյեփայիտ : Սք բնակին յեհիսէա դէռի , զորոց
խօսեցաք 'ի ստորագրուե անգ արխանկէլայ :

Լարսիտայիտ : Սք են 'ի սերնդոց անախ սամոյեփայ-
ւոց ,

ւոց , և ընտելին 'ի մեջ եկնիսէյ և օպ գետոց' թ մասին առ օփն ծովու , և թ մասին 'ի ներքս 'իցա մայքն : Մեծ մասն նց ազատ են ոչինչ արուէ ներքոյ անկեալ . Թէպէտ սակաւք ոմանք 'ի նցէ տան դայչն ինչ հարկս մոսկովաց , բայց այլք անկախ են զնոցանէ :

Ոսրիակոյի . կժ Ասրիակոյի . զորս Թաթարք Եհւրիակ կոչեն . իսկ ինքեանք խօնիս , կժ խօնիսն կոչեն զազդ իւրեանց . որք բիւն են , և լարձակ տարածուի երկրի գրաւեն , Նք՝ որք ընտելին 'ի սաչ մանս գօպօլբայ , պերէսովայ , և սուրկուգայ , 'ի բիւնս նմանին բերօփացւոց , և Ֆինլանտացւոց , մենդ 'ի լեզուն՝ որք և ասեն զանձանց լինել օտարականս , և ոչ բուն բնակք երկրին այնորիկ . զորոց ոմանք ասեն լինիլ 'ի բերօփացւոց , այլք 'ի սամայետացւոց , իսկ կէսք 'ի Թաթարաց : Այլ աստիակացիք գուսկայ և նարինայ՝ զանազանին լեզուա յոստիակացւոց անտի գօպօլբայ , պերէսովայ , և սուրկուգայ . և 'ի բիւնս նմանին սամայետացւոց . որք իբր 'ի բիւնս միջահասակ են մարմնով և բարեձև , այլ կեանք նց գծուծ և զաղիր : Անդասին 'ի տղայուէ վարժեն զորդիս յորս ձկանց , և վայրի էրէոց , զի այն է գործ նց . քզի չունին ընտանի անասունս , և ոչ երկրագործութի . յամառան 'ի ձկնորսութի պարսպին , և պատրաստեն զձուկն նաև վն ձմերան . զի յայնժամ առ սաստիկ սառնա մանեաց՝ դժուարին է և սարժանելի ձկնորսութին . իսկ 'ի ձմերան յորս երկոց Թափառին . որսալով քարու՛ , բօթարինէ , կզնաքիս , որ է՝ զերաէվայ . բորենի . արջ . ևն . և մորթովք նց վարեն զհարկ իւրեանց . որսան և վայրենի Թաչունս , այլև անկիֆէս 'ի կերակուր ինքեանց : Չապազանց են 'ի գործածուի քթախոտոյ , զի պուսնութի չնուսու չինի : Բնակարանք նց են խրձիթք չինելք յոստոց և ծածկեալք կեղևօք ծառոց , զվաւարանն ունելով 'ի միջի : Մք մինչև ցմերձակայ Բնիս առ հարկ կաւարաչա էին . որք բաց յերկոց գլխաւոր կոց , զորս Սթարիկս կոչէին , ունէին և այլ բազմապատիկ կուռս մեծամեծս և մանունս 'ի զնիսն այլտտարաղ կերպարանս գրաչմեալ . այլ 'ի 1712, 13, և 14 . իբրև բիւնք 'ի նցէ գարձան 'ի բրիտոնէութի , յուովք 'ի կոց անտի բարձան 'ի միջոյ . ապա և այլք օրինակաւ այ յորդորելք՝ ընկալան զգաւանուի մոսկովաց . որով և այն երեք գլխաւոր կուռք

ան

անհետ եղին . սակայն սակաւին գտանին 'ի նն թէ ոչ խակատն հոսողաչաք , գէթ աւելորդապաշաք բնէք : Սք ըսենին , թէ գտանին յձի գէք , կմ շար սգիք . զորս շէյթանն կոչեն :

Գրանկոստ : Սք բնէն են յոյժ , և ցրիւ բնակին յԵարձակ վայրս եէնիսէայ , և յիրկուցիայ քաղաք : Չինք Սոլաան կոչեն զնն . ոստիակայիք՝ Վէլէն , կմ Վէլէն . որ թարգմանի Խայտարղէտ . խկ ինք եանք Չէլէնիս կոչեն զանձինս : Չէ պարս զս շիտթեղ ը գանկուգաց , և ոչ ը արեմոտան մողղաց . զորս զալմուիք առ 'ի նախատինս գուռկուս կոչեն . այն է՝ խող : Յորժամ մտակալք ը արեմթի իւրեանց նսւաճեցին զնն , աւսին , զի 'ի թափառին նոցա 'ի կողմանս յայնասիկ՝ ոմանք երիվարաւ շրջէին , այլք ասնկիֆերիւ , և կէսք շունս լծէլ 'ի սայլս , կմ 'ի գահուկս այնպէս շրջէին . յայն սակս յերիս ազգս կմ ժողովուրդս բաժանեցին զնն . զորս կոչեցին Գօնէան գրանկոս . Օլէնէան գրանկոս .

և Սաղաթէայ գրանկոս :

Գօնէան գրանկոստ , կալէլ զանուն 'ի ձիոց , բնակին 'ի աւարիս , և առ 'Ներէնի քղքաւ . և գլխաւոր գործ նց է գարման անասնոց . խկ հանդերձ նց նման զգետաւցն մողղաց , որոց և գլխոք ը իրաց ինչ նմանին . կրեն զնրս ը սովորուէ զալմուխաց , և մողղաց . և գրեթէ զնոյն զէնս վարեն , զոր նք , բաց 'ի թրոյ . և են ուժեղք մարմնով և բաջա սիրաք : Օլէնէան գրանկոստ՝ յայտ անուն անուանելք 'ի ասնկիֆերաց՝ բնակին առ Լէնս , 'Նիճայս , և Գրանկոսիս գետովք . գործ նց է որս երէոց , և ձկնորսուի . դարմանեն և ընտանի անասունս , բայց ոչ այնչափ յաճախ , ուր նախագրեւէն . զգետս նց է 'ի մորթոյ ասնկիֆերուի կմ ակնի . և գլխարկն 'ի մորթոյ աղուխոս : Ասի զնոցանէ , թէ յերգնուլ՝ զայս բառ ասեն , Օլիւնի . որ է կոչել զած 'ի վիայուի ճշմարտուէ . և յորժամ հարկ լինի նց երգմաք քերեղ յանձանց զամբաստանուի ինչ , զէնուն զուն , և այրեն զնս . և նա որ երգնուլ՝ ըմպելով յարենէ շանն այնորիկ՝ վիայէ , եթէ ճշմարտա իցէ ամբաստանուին որ զնմէ , այնպէս գոսասցին և այրեսցին անգամք մարմնոյ իւրոյ , ուր շանն այնորիկ . ոմանք այլազգ պատմեն զայս . բայց ստուգագոյնն այս է , զոր պատմեցաք : Սաղաթէայ գրանկոստ . յայտ անուն անուանելք 'ի շանց , իբք զի փխկ երիվարաց լծեն շունս 'ի սայլս և 'ի գահուկս . և ուտեն զմիս

զիս նց . սք դրեթէ ամբն բնակին 'ի եակուցկ նահանգի , յՕրոշյա վիճակի , որ է ծովեզերեայ , ուստի և կոչն Լամա . և բնակիչք նր Լամայի : Ի և այլ խումբ մի գունկուսաց , որ կոչին Բօփիստ յի . և բնակին 'ի մէջ եէնիսէ և շենա դետոց , և 'ի շրջակայս իլինսքայ , ալքատ են և գծուծ . և կեանք նց նման սագիակացոց , և սամոյեուացոց : Սք թէպէտ լը բնակուե բաժանեւ ի միմեանց , այլ ամբն 'ի նոյն սերնդոց ունին դժագումն . զոր ցուցանէ և դժագրուե զիմաց նց , և բարք , և եղանակ կենաց . գոյն երեսաց նց չէ այնչափ դեղին , և ոչ ունչքն այնպէս տափարակ , և աչք մանր ուն զպարմուխաց . իբր 'ի բնիս կարճահասակ կժ միջահասակ են մարմնով , և լը բարուց՝ աչալուրջ , զոճարթամիտ և արգարակորով , այլ և փառասէր . դժոճարին է դտանեւ 'ի նն զք մարուսաւոր , վն զի թօթափին հերք մարուաց նց : Կաղանային սովորուե իմն ունին կապուսակ կի սեաւ նիւս գրու մեւ 'ի ճակատս , 'ի ծնօսս , և 'ի գունչս մանկանց , զի թացեալ տողամբ զսեաւ կաւ , կժ զաճուխ , և ներկեւ նովաւ զասղանի , կարեն նովին ասղանեալ զերեսս մանկանց , ի մարթն անցուցանելով զասկն հանդերձ ատղանեաւ . ոչ ինչ հոգացեւ զսարսափելի գոչեւն , և զալիւն մանկանն . յորմէ և այնուեն երեսք նց . այլ օճմամբ ճարպոյ , զինի աւուրց ինչ անդրէն սղանան : Յաւաջին Ժմկս սովորուե ի բաւ նն այսպիսի նիւս գործեւ 'ի յալթանակօղս , սչ միայն յերեսս , այլ և բոլոր մարմինն . և որ զայն ունէր , 'ի սլաառէի էր առ նն . նմին իրի այնպիսի նիւք հասարակ եղեն առ նն , և հուակ յետոյ փոխեցան 'ի զարդ և 'ի գեղեցկուե : Սք իբր առ հնրկ կուպաչա են , որք զկուսս իւրեանց Շէուկս կու չին , և սչ կամեցան մինչև ցայժմ գտանալ 'ի բրիւստոնեուե . առնուն կանայս որչափ կամին , սակայն հազիւ գտանի որ 'ի նն , որ ունիցի առաւել ք զերկու : Բնակարանք նոցա են փոքրիկ խրճիթք , զոր գիւրին է 'ի ակղուղէ 'ի ակղի փոփոխել , վն զի չունին ուրեք զհաստատուն բնակուե : Մեծ մասն նց է ի պաշապանուք ուուսաց . և փոքր ինչ մասն չինաց , և բաժանեալ են 'ի զննն խումբս . յորոց ոմանք են 'ի ներքոյ միոյ կուսակալի կացուցելոյ յինքնակալէն ոուսաց :

Պարսպայի . զորս մասկովք Պարսի կուչն : Սք եզ զսկիզբն իւրեանց ունին 'ի զալմուխաց . որք ոչ այլ :

լով ի՛նչք զնչնին 'ի գունկուսաց, եթէ ոչ լեզու
 և եթ. զի խոսին 'ի լեզու մողղաց. յիջադոյն բնա-
 կէին 'ի հարաւ. խոյին կողմն պայտաւ լծին. այլ յա-
 ւարա ժէ դարուն սարածեցան և 'ի միւս կողմն
 այնր լծի' 'ի սահմանս իրկուցկաց, և սելէնկինսկայ,
 'ի 1644 առանց ինչ հկիւնէ աման 'ի հնադանդուհ
 մոսկովայ 'ի ձեռն սակաւ խաղախոյ' որք առաքե-
 ցան անդր 'ի Գրասնայարտայ. յառաջն էին մի ժող-
 վուրդ չէ ետղուտացւոց : Գործ նց է որս էրեոց,
 և դարման ընտանի անասնոց. զի բիջիք 'ի նցէ ունին
 մինչև ց 1000 ոչխարս, անդեայս արջառոց, և երա-
 մակս ձիոց : Ուժեղ են և քոջառողջ մարմնով. արք
 չափահասակք գրեթէ չը բոլորին հատանեն զհերս
 գլխոյ. խկ կանայք չէ հկիւն' բիջի փոյթ ամեն 'ի
 դարման և 'ի պահպանուի վարսից, զի այն է մեծա-
 գայն զարդ նց. զոր սովորաբար յերկու հիւսս հիւ-
 սեն. բոյց զվարսս արջկանց 'ի բիջի հիւսս բաժանեն,
 Բնակարանք նց են վեցանկիւնի խրճիթք շինելք 'ի
 գերանաց, որք 'ի ծայրն միտնան չէ միմեանս, (թող
 եալ 'ի միջի ծակ 'ի ծինելոյդ. խկ դուռն խրճիթաց
 նց է յարեւելս կոյս, առ որով աստի և անտի տնկել
 կան երկու ծառք, և 'ի միջի ձող առչեղ ձգել. յո-
 րոյ վի կապեն պէսպէս նարոտս. և արկանեն 'ի
 վի մորթս քաքում կենդանւոյ, և այծեման : կմ
 ոչխարենի, և յառաւօտու և յերեկոյն խոնարհեցու-
 ցանեն զգլուխս հանդէպ նց, զերկու մասունս 'ի
 ձակատն եղել : Քահանայք կմ մողք նց, զորս Պիւ-
 կոչեն, զարհուրելի իմն սարազ զգենուն : Բիջի 'ի
 նցէ ընկալան զմիտուի, մենդ յայնց, որք բնակին
 'ի սահմանս Պաւլանսուի օտրոյ. որք չէգեմ սովո-
 րուէ այլոց իւրեանց ազգայնոց, մշակեն զերկիր, և
 գործեն արհեստս, յորում բիջի 'ի նցէ մեծանցս յա-
 ռաջադէմն լինին. սքքաջարուճեառ գիտեն անագաւ
 կմ արծաթով պատել զերկաթ : Սակայ փոխադրեն
 զբնակուի իւրեանց տեղւոջէ 'ի տեղի. և հագիւ մնան
 'ի միւսմ տեղւոջ մի կմ զերկու ամիսս, այլ անգա-
 դար թափառին 'ի խնդիր արօտոյ անասնոց իւր-
 եանց. որք ոչ միայն 'ի վի երկվարաց նստին 'ի ձա-
 նապարհորդելն, այլ և 'ի վի եղանց, և կովուց :

Եւրոպայի : Սք բնակին 'ի ստորին սահմանս լենայ
 գետոյն. և Սօխայս կուչեն զանձինս, որք թուին ու-
 նիլ զծագումն 'ի բուն թաթարաց անտի. զոր հա-
 ւաստէ և լեզու նց, և կերպարուի գիմաց, և գիրք
 բոլոր մարմնոյն. ուց և ինքեանք պատմեն, թէ նախ
 ժէ նիք

նիք նց սարադրելէք 'ի մուկնդաւաց, և 'ի պուրատաց
 ւոց, և կին բնակեցան 'ի սահմանս յայտոսիկ: Սք
 կրեն վարսս երկայնս հիւկ սովորուէ իւրեանց սահ
 մանակից ազգաց, և կարճ հանդերձս . 'ի փայտս
 կերտ խրճիթս բնակին 'ի միասին ի անանոց իւր
 եանց. հաց սակաւ ուտեն, սյլ կերակուր նց են
 ազգի ազգի արմատք, խստոր, սոխ, ձուկն, միս
 ձիոց, արջաոց, և իմ վայրի էրէոց, և լծոչնոց.
 զի անխախտ ուտեն զամ կենդանիս, զոր դասնեն.
 սնկան նց կիմ հաւան յոր տրորեն զարմատս, և
 զապիտուէլ ձգունս, և զաղ, և զսյլ այսոյիսի կարծ
 բանիւթոս, է 'ի սառուցել քակորոյ արջաոց: Ըստ
 կրօնից կռապաշտ են. և ունին բիժ կուռս, զորս
 շինեն 'ի ձե խանձարրապատ արայոց 'ի ցնցոսի կա
 սերտից, սա ոչինչ համարեալ զփայտակերտս. և
 զբերանս նց օձանեն շարպով, կիմ արեամբ անաս
 նոց: Մին 'ի կոոց անախ նց՝ որ լծուի գլխաւոր
 և նախապատիւ, թասթար կոչի: Պատմի, լծէ յա
 ռաջին ժուկս այրէին զմեռելս, կիմ զծառոց կախէին
 և կիմ անթաղ լծողուն 'ի խրճիթ անգր, ուր մեռա
 նէին. բոցց այժմ՝ սովորաբար լծողեն, ուտել ուղ
 լծուի 'ի մտկովաց: Բշէք 'ի նցէ ընկալ, և զկր
 տութի:

Իւգալիւրոյի: Բնակին 'ի մերձակոյ վայրս սառնաւ
 պատ ծովուն. և ի մեծի մասին 'ի լերբինս ի մէջ
 եաղուտացւոց, գորիկացւոց, և ջիւկացւոց. և են
 'ի եաղուտացւոց անախ:

Ջեւիոյի: կիմ Չիւսոյի: Բնակին 'ի վերջին սահ
 մանս սիւպերիայ յարեւելեան հիւսիս, ի մէջ անա
 տիր և դոլինս գետոց: Սք սովորուի ունին կրել
 երկու ատամուկս ծովային ձիոց կախեալ զճնտից
 ասախ և անախ, զորոց զծակս ի որ կապին այն ա
 տամուկք՝ 'ի սղայուն անգ բանան: 'ի սցէ են Շէ
 լուիոյի: զորս չե ևս զօրեցին մտկովք ի տրութի
 իւրեանց նուաճել. այն զի՝ մինչև ցայժմ միշտ պե
 սպէս հնարս լծնամուէ գործեցին ի գէմ մտկովաց.
 զէնք նց 'ի սլողի են սղեղն և նեա. յորում կարի
 յաջարակ են և բաշտվարթ:

Գարեիոյի: Բնակին 'ի շրջակայ սահմանս Պիւնիկան
 ծոցոյ, և 'ի սահմանս մտից գամեւաբոյ ցամաք կղզ
 ւոյի:

Երկգ գլխաւոր բնակիչք սիւպերիայ՝ են թասթարք
 քք բնակին 'ի հարուային կովմանս Գոգու. Իրքիտ
 Օդ. Դոմ. և Կնիւիէ գետոց, և յամոյի անապատս.
 ԺԳ N ՌԳ.

որք անկանին լէ մէջ այսց գեւոոց : Սք են առաջին
 և գլխաւոր ժողովուրդ սիւսերիսց . որք կէս մի մահ
 մէտական են , և կէս մի կռապաշտ . յորս են խոս-
 նուրդք զնձն ազգաց . որք 'ի Գաւաց' 'ի Քղբաց' և
 'ի գեւոոց' ուր բնակին , առնուն զանուն . որոց գը-
 խաւուքն են այսոքիկ : Մեքուէրեանս , որք բնակին
 'ի Գիւրիւսաւ կմ լը մոսկովաց Սիւեարտոյիս կոչեցել
 Քղբի , և 'ի շրջակայս նր . սք ոչ տան հարկս մոս-
 կովաց , այլ պարտապան են ծառայել նց 'ի պողի :

Ը օրինակի խաղախաց :

Թաւարտ գործինստայ , Բնակին 'ի շրջակայ վայրս Գա-
 բինս քղբի , և առաւել գազանաբարոյ են ք զայլ
 իւրեանց սահմանակից Թաթարս . զորս 'ի 1720 մկրս
 եայ փիլոսֆէոս արքեւիսն դապօլսբայ , մուծել զնս
 'ի գեան :

Թաւարտ Գործայ , որք բնակին 'ի շրջակայ վայրս Միւր-
 Քղբի , և լը մեծի մասին ազատ են 'ի հարկաց :

Թեւեւսեանս . կմ Թեւեւսաբարոյս . և Գիւրիւսեանս բը-
 նակին առ Գաւաբեան գետով , 'ի սահմանս Խլխնոյի
 պոլ-ժոպս . յորոց բլմք մկրտեցան 'ի նախայիշատակել
 փիլոսֆէոսէ արքեւիսէ . բայց ընթացք նց չեն ինչ
 ըհաս 'ի կռապաշտից . որք և զխաչ իսկ ոչ կրեն
 կախել զպարանոցէ , զոր մոսկովք էական նշան քրիս-
 տոնէուէ համարին . Թէպէտ խաչակնքեն զերեսս ,
 և գնան երբեմն յեկեղեցիս մոսկովաց . և զպսակ
 իւրեանց առնեն առաջի քէնից նց : այլ ամենուն
 սոգէտ են զմոսանց հաւատոյ : Իսկ Թեւեւսեանս
 զիք՝ որք բնակին առ Գաւանեցի քղբաւ , և 'ի սահ-
 մանս մոսկովայ , ուր կոչին Սպիտի զայնոյս , ոչ մահ
 մէտական են , և ոչ յատկայնս կռապաշտս . հաւա-
 տան զնծ , այլ ունին և զուելորդապաշտուիս , կմ
 լաւ և սասոյից կռապաշտուիս . յամ առաւօտս 'ի
 ծագել արեգական զգէմս իւրեանց դարձուցեալ
 յարեւելս , առեն Մի սպանանէր գիս . այս է նց բո-
 վանդակ աղօթք : Եւ մերձ 'ի գիւղօրէս իւրեանց
 ունին ցանկապատ տեղի , ուր ամի ամի զենուն զե-
 բիվար մի . զմիսն ուտեն , իսկ զմուրժն ընուն յար-
 դիւ , և կանգնեցուցանեն 'ի զրո օտից դարձուցել զե-
 բեաս յարեւելս կոյս , յոր կողմն է և ցանկապատ տե-
 ղի նց , որ սրբազան տեղի համարել է առ նս . ոմանք
 'ի նցէ Թաղեն զմեռելս իւրեանց , իսկ այլք հրով
 այրեն : Են և այլ զնձն ժողովուրդք Թաթարաց 'ի
 սիւսերիս , ոնց Լէպոյիս , կմ Լէպիւսայիս . Պեւեւս-
 ղիս . Զաւիւսայիս . Իւպօլստայիս . Իւրուլայիս ևն : Թա-
 Թարք

Թարք որք բնակին 'ի շրջակայս գրասնոյեւորսկայ թ
 քծագրուէ գիտոց կարի նման են եւ բուպացւոց . երբ
 'ի բիւնս վտիտ են մարմնով, այլ աշխոյժ , աչալուրջ ,
 զո՛ւարթամիտ , աշխատասեր , քղքսովար , համբոյր ,
 անկեղծ , և հաւատարիմ . չիք 'ի նն աւաղակ , և ոչ
 գող . զարմանեն անասունս , այլ մշակեն և զերկիր .
 առնուն զերկու , զերխ , և մինչև ցարս կանայս .
 կռապաշտ են , զորս մինչև ցայժմ ո՛չ մտկոյժք և ո՛չ
 մողղք մահմետականք կարող եղեն դարձուցանել 'ի
 կռապաշտուէ իւրեանց :

Երբ գլխաւոր բնակիչք սիպերիայ են ոռւսք . յորոց
 բիւնք ղինի տիրելոյ սիպերիայ , դնացել անդ հաս-
 տասեցին զբնակու թի իւրեանց . այլ մեծ մասն նոց
 փախտասկան են 'ի զնոն քուաց ոռւսայ . որք և
 առ սակաւ սակաւ շինեցին անդ քղքս բիւնս , ա-
 ւանս և գետոս . մեծ մասն գլուրթեկց ունին զանուն
 յառաջին գիւղականաց անախ , յորոց հիմնեցան , և
 ոչ 'ի գետոց՝ առ որով են , թ սովորուէ մտկոյժա-
 տանայ : Լեզու նոց թ հնաման զնոն է 'ի սովորական
 լեզուէ ոռւսայ . յոր ունին խառնեալ բիւն բառս
 օտարս , զոր ոռւսք ոչ իմանան : Բայ 'ի սցէ են և
 այլ բիւն ոռւսք 'ի սիպերիա արքորելք , սակս յան-
 ցանայ . յորոց ոմանք պահին յարպելանս , և կերակ-
 րին յարքունուստ , այլք ունին զչափաւոր իմն աղա-
 տու թի՝ որք կարող են և առևարուխ առնել . իսկ
 մեծ մասն թ օրինակի գերեաց գործին 'ի մետաղս ,
 'ի գործարանս նաւուց , 'ի բերքս , և յայլ տեղիս .
 յորոց բիւնք առ ծանրուէ աշխատանաց , և առ յո-
 առն օդոյն՝ մեծք 'ի մետաղս վաղածամ մեռանին :
 Բայց բիւնք 'ի վճռականաց , որք ազքատացել և ծան-
 րացել են պարտօք առ թիւրուին , յոյր սակս ա-
 ռաքին յարքորս 'ի սիպերիա , գասնեն անդ ճնոց
 շահելոյ լու ևս ք 'ի հայրենի Յի իւրեանց . որով
 առ սակաւ սակաւ դառնան յառաջին չափ իւրեանց .
 վն այսպիսեաց սիպերիա ոչ է արքոր , այլ երկիր
 ըղձալի և շահաւետ : Ընդհանրական սովորուի , կմ
 լու ևս առել աստակիրուի բնակչաց սիպերիայ՝ է
 գատարկասիրուի , արբեցուի , և անառակուի . որոց
 վն թ առաւելագոյն մասին հարել են աստիճ գաղ-
 ղիական գոնջուէ :

Սիպերիա՝ ուր թ բիւն նախնի յիշատակարանաց՝ որք
 գասն անդ եղև գլխաւոր աթոռ ինքնակալու թն
 թաշեայ կմ թուսիտայ միոյ 'ի չորից որդւոց ճին
 կիղ իմնին , զոր յաջորդեաց՝ բաթու որդի նր , զա

առջինն ծանուցաւ յարքունիս ռուսաց 'ի ձեռն վա-
 ճառականի միոյ անիկա անուն : Ապա առ ժմգոյ
 ի վան վասիլէվիչ ցարին ռուսաց՝ տօնաւիսեան խա-
 զախք, որք զօրագլուխ ունելով ինքեանց զտն եր-
 մակ դիմո՞ճէվ կոչեցել, ասպատակելին 'ի սահման
 օքս, և էթիլ գետոց, և առ կասպից ծովու քան-
 դելով և աւար հարկանելով զքաղաքս, զորս գտա-
 նէին 'ի կողմանսն յայնստիկ, այնպս 'ի նեղն աման 'ի
 բաղնամբոս զօրաց անտի, զորս առաքեաց չդէմ
 նց նա ինքն ի վան վասիլէվիչ, մինչև այնուհետև
 անցոյս լինիլ նց միւսանգամ գառնաւոյ 'ի հայրենի 'Յ
 իւրեանց . վնց 'ի 1577 ժողովեալ առ քամա գետով
 6000 սգիք 'ի նյէ, մահն 'ի սիպերիս . և ունդեալ
 չդէմ թաթարաց նախնի բնակչաց նր, առ սակաւ
 սակաւ առին զքանի մի քաղաքս 'ի նյէ . չ որս և
 զԱրդի քղքն, որ էր ակոռանիստ խանի թաթարաց .
 վնց բնմբ 'ի շրջաբնակ թաթարաց անտի, զՅ Սոդի-
 կացի և Աչի-լադի երկուցել յանպարտելի զօրուէ
 նց, ինքնին անձնատուր եղեն նց : Այլ երմակայ
 զմտաւ ամեալ եթէ գժոճարին է նմ, մենդ թէ և
 անհնարին չ իւրե նուճել յասէլ զտեղիսն՝ զորս
 էառ, առանց օգնականուէ այլոց բազմաթիւ զօրաց
 և զինուց, նմին իրի 'ի 1581 հրեշտակս առաքեաց
 յարքունիս ռուսաց, և աղգ արար նց զոր ինչ գոր-
 ծեաց 'ի սիպերիս . միանգամայն և զամ՝ զոր ստացել
 էր անդ սրով իւրով, ընծայեաց ինքնակալինց . յայն
 սակս և նա ինքն ինքնակալն ներեաց նմ, և համօրէն
 ընկերաց նր զյանցանս նց . չ նմին և պարգևս մե-
 ծամեծս խոստացաւ նց . և 'ի 1583 առաքեաց նմ
 յօգնուի գունդ մի 300 զօրաց . որք հասին անգր
 'ի 1584 . այլ 'ի նմին ամի մեռաւ երմակ . ռուսի և
 ռուսք ոչ ևս կարելով զդէմ ունիլ թաթարացն սի-
 սիպերիայ, 'ի բաց թողին զսիպիր քղքն, և զայլ տե-
 ղիս, զորս առել էր երմակայ : Սակայն 'ի 1586 . ա-
 ռաքեցան 'ի ռուսաց այլ զօրաստեղք հանգերձ զօրք
 բաղձօք . որք և հիմնեցին անդ զԻնիէն քղքն, և
 յամին որ զինի, հասին անդ և այլ զօրք ռուսաց,
 և 'ի նմին ամի հիմն արկաւ դօպօլոք քղքին . իսկ 'ի
 1588 վերստին առին զսիպիր քղք, զոր և հիմնայա-
 տակ արարին : Եւ 'ի 1598 հարուճածս անհնարինս
 ամեւ զխանիւ թաթարաց, այնպէս ակարացուցին
 զնա, մինչև այնուհետև ոչ ևս կարող եղև դլուխ
 ամբառնալ . այն զն՝ զինի սակաւուց և ինքն խանն
 շարաչար մահուճամբ սպանաւ : Եւ այնուհետև ևս

քան զիս ասորածեցին ուսոք զսրուէ իւրեանց 'ի սիւպերիա : Եւ քղի առաջին տիրօղք 'ի սիւպերիա եղեն խաղախք, նմին իրի ամ գունդք ուսասց որք յէս այնորիկ առաքեցան անդր, միացան լէ նս, և յանուն նց առ հնրկ խաղախք կոչեցան. ոսկ և այժմ զօրք ուսասց, որք են 'ի սիւպերիա, խաղախք կոչին : Սիւպերիա առ հնրկ այժմ է մի միայն դատաստորուէ, կիմ կուսակալուէ. և բաժանի յերկու մեծամեծ նա հանդս, որք 'ի գլխաւոր քղքց իւրեանց ունին զա նուէ. և են Գօպօլտօյա . Եէնիսէիտայա . և Իրտուդտ . կիմ Իրիտրիա : Բայց երկու առաջինքն ևեթ կախ եալ կան զկուսակալէ կիմ զփոխարքայէ սիւպերիայ, որ նառի 'ի Կօպօլտք քղք . Իսկ երդն՝ որ ունի իւր սեփական իշխան, կոչեցե՛լ փոխակուսակալ, կիմ փոխանորդ կուսակալի, կացուցանէ զմասնաւոր կուսակալուէ : Եւ իւրաքանչիւր նէնք գրծլ բաժանի յայլ և այլ փորրիկ դուս . որք ունին զնքն քղքս . և ում քղք ունի իւր սեփական քղքապետ, զոր վճ վտայ կոչեն . որք առհնրկ կախե՛լ կան զփոխարքայէն Կօպօլտքայ : Բայց նա չէ կարող զպաշտօն վճ վտայի աալ լն հաճոյնց ում և կամեսցի . վն զի առջուէ այնպիսի իշխանուէց կախե՛լ կան զարքունի դիւանէն սիւպերիայ, որ է 'ի մօսքվիա քղք : Այս չափ ինչ լէ հանրանդս վն սիւպերիայ . արգ մտախցուք 'ի ստորագրուէ նահանգաց նր, և գլխաւոր քղքց որ 'ի նս :

Յօդ նւ. Գօպօլտքայա :

Ի նահանգ լարձակ առ երի ուսասց 'ի հիւս սիսոյ արեւելից, ասաի և անտի օպ դեապն մեծի . հարաւային կողմն նր պարփակէ զսիւպերիա առանձնակ, որ 'ի նախնուսն Գուշա կոչեր : Իսկ բազանդակ նէնքն է մասն մեծի ինքնակալուէ թաթարաց . վն զի յնջադոյն լէ տրուք նց էր, ոսկ և բնակիչք նր առ հնրկ թաթարք էին : Իսկ գլխաւոր տեղիք նց այժմ են հետագայք :

Գօպօլտ . լո՞ Գօպօլտում : Ե գլխաւոր քղք սիւպերիայ և աթոռ մեարտապօլտին համօրէն սիւպերիայ, և մեծի կուսակալին կիմ փոխարքային ուսասց . մեծ և բազմամարդ . հիմնե՛լ 'ի 1587 . լէ 43 ասա՛ և 12

բոսյ՝ լայնուէ առ իրդ իսխ գեառվ մերձ ՚ի տեղին, ուր
դօսյօզ վտակ իառնի ՚ի նմ. և է քղք մեծ և բազմա-
մարդ, ՚ի 1736 էին ՚ի նմ 3100 տունք. և է բաժան-
եալ ՚ի վերին և ՚ի ստորին, զի լը մասին է ՚ի վր լե-
րին, և լը մասին ՚ի դաշտի: Վերինն որ և է բուն
քղքն, թէկն ունի օդ բարեշունչ, և աղատ է ՚ի
վտանգէ ողորման ջուրց գետոց, որոց ՚ի բարձրա-
նալն բիւմ անգամ հեղեղեն զստորին քղքն, սակայն
բիւմ նեղուիս կրէ սակս ջրոյ. զի չիք անդ ջուր,
այլ ՚ի ստորին քղքէ բարձեւ տանին լը զառ ՚ի վեր
տապառածուս լերին, յորմէ գրեթէ յամ ամի մեծա-
մեծ հատորք վխնաց հատանին յայնմ կողմանէ, որ
հայի ՚ի գետ անդր. նմին իրի գետափնեայ բնակիչք
բիւմ անգամ բռնադատին այլուր փոխադրել զբնա-
կուի իւրեանց. իսկ ստորինն է իրր արձարձան
նր: Այս երկու քղքք հաղորդին լը միմեանս ՚ի
ձեռն երկց ճննչհայ. շինուածք նց գրեթէ բովան-
դակ փայտակերտ են. բաց ՚ի բերդէն, որ է ՚ի վե-
րին քղքի անդ. և յապարանից անտի արքեպիսին,
և յարքունի գիւնանէն. և յերկու գլխաւոր եկե-
ղեցեաց՝ որք են ՚ի բերդ անդր. ուր և համբարանոցն
ուր վճռկանք քղքին սոբարեալ պահեն զվաճառս
իւրեանց: ՚ի վերին քղքի անդ արսաքոյ բերդին՝
են այլ ևս 3 եկեղեցիք փայտաշէնք, և մենաստան
մի, և վճռանոց լարձակ, և կրպակք բիւմ. իսկ
՚ի ստորին քղքի են 7 թղթոգապետական եկեղեցիք,
և բարաշէն մենաստան մի Զնաճնարոյի կոչեցեալ:
Բնակիչք նր բիւմ են յոյժ, յորոց իւր չիք մասն
թաթարք են. լը մասին ՚ի թաթարաց անտի, որք
նախ քան զախրել սուսաց ՚ի սիպէրիս, անդ բնա-
կէին. և լը մասին ՚ի սլուխարեան թաթարաց. որք
վարեն անդ անդորրական կեանս, աւնեն զլաճա-
ռականուի, այլ չունին փոյթ սուանելոյ զմեքենա-
կան արհեստս. մեծ նախաստինս համարին զարքե-
ցուի: իսկ մնացել բնակիչք նր են ուսւք. վնքրէա-
կան իրասապարաուէ տարադրելք, կի՞ ինքեանք և
կի՞ նախնիք նց, և սք առ հարկ ծոյլ են յոյժ և դա-
տարկասէր. քղի ամ ինչ այնչափ դիւրադին են անդ,
զի մարդ սոսկական կարող է 10 բուպլիով կեալ պատ-
շաճապէս լը ամն ողջոյն, նմին իրի գժոճարին է
գտանել անդ գործաւորս. թէկն ևն ՚ի նմ բիւմ
արհեստաւորք, որք կարող են գործել զինչեւիցէ
գործ արճեւտական: Սք յայլոց ազգաց կոչին Եւ-
սուի. ՚ի Ետտի կոչեցել ձկանց, որք առատ Կառնին
անդ.

անդ . իսկ ին այլոց , յայլ ինչ գիտունածոյ : Վճիկաւ
 նուր սորին քղքի ծաղկել է յոյժ , որ և ձգել աա
 բաժի ցհեռաւոր Յու . և գլխաւոր վաճառք նր 'ի
 դարնանային Ժմիս են վաճառք մոսկովաց ' և այլոց
 տեղիաց եւրոպիոյ . վն զի յայն Ժմիս հասանեն անդ
 մոսկովք , և մնան մինչև ցլուծունիլ սառուցից դե
 տոց , և սպա անցանեն յայլ հեռաւոր քղքս սի
 պերիայ . և յաւարտ ամառան վերստին դառնան
 անդր յայլ և այլ քղքաց , մենդ յիրքուցքայ , բարձ
 եալ բերելով նաւակօք ազգի ազգի վաճառս սիպե
 ռիայ , և չինաց , զորս 'ի ձմերան 'ի դահուկս բարձ
 եալ ասնին 'ի մոսկովս : 'ի սկիզբն ձմերան հասա .
 նեն անդ և կարաւանք զալմուխաց , և պուխարաց
 ւոց , բերելով զբերս Յի իւրեանց . և զտեղի առ
 նուն անդ ի ձմեռն ողջոյն , առնելով արեւտրուհս :
 Եւ ևս մորթք վայրի էրէոց ' զոր պարտաւոր են սի
 պերիացիք տալ 'ի հարկ ուսաց , 'ի քղքի աստ հա
 ւաքին , և աստի դնան 'ի մոսքովիս քղք : Զօրա
 պետք ոմանք շէկացիք ' որք գերեցան 'ի պոզմին
 բուլգաւայի , 'ի 1713 բացին ասա դպրոց . ուր ու
 սուցանէին մանկանց շէկաց , ուսաց , խազախաց ,
 թաթարաց , և այլոց ազգաց ' զէզուս գերեանաց
 ւոց , լատինացւոց , և դաղղիացւոց ' այլև զերկրաչա
 փուր , զՅագրուր , և զճարտարապետական արհեստ .
 և որ առաւել է , զբժիտ 'ի մանկանց անաի ինք
 եանք իւրեանց ուսնիք պահէին : Այս դպրոց 'ի
 սուղ Ժմկի այնորս հռչակեցաւ , զի և 'ի հեռաւոր
 տեղեաց առաքէին անդ մանկունս յուսումն . որք
 'ի ձեռն ժրաջան աշխատասիրութե զօրապետացն
 այնոցիկ մեծապա զարգացան յուսմունս յայնտսիկ :
 Այլ 'ի լինիլ հաչտուէ 'ի մէջ շէկոց և ուսաց , զօ
 րապետքն դարձան անդրէն 'ի հայրենի Յիւրեանց ,
 սրով և փակեցաւ այն հռչակաւոր դպրոց . և թէ
 պէտ յետոյ փինկ այնր բացաւ անդ այլ դպրոց գեր
 մանագւոց , որ է ի ինամակալուրէ արքային ուս
 աց , այլ ոչ հասանէ 'ի չափ տալնոյն :

Աղաւադ , կմ Եսապաւ : Աւսն իրրև 12 միոնաւ
 հեռի 'ի դօպուքայ , ուր կայ հրաշագործ պատկեր
 անձաօրն հռչակաւոր 'ի կողմանսն յայնտսիկ . առ
 որ հնար իտուռնիւթաց գիմեն ուխտաւորք յայլ և
 այլ կողմանց : Զայն պատկեր ամի ամի մեծահան
 դէս թափօրաւ տանին 'ի դօպուք քղք , ուր մնայ
 աւուրս 15 , և սպա սնդրէն դարձուցանեն 'ի տե
 ղի իւր .

Տէրականութի . Սամարիւնութի : Էն երկու աւանք առ իր
 գիւսն գեառով , յորս են թղթարեր սուրհանգակիք :
 Օրւ՛ւն , կի՛մ Կոբոյիչե : Աւան փոքր առ վակայի գե-
 առով . Դու՛նն , կի՛մ Թի՛նն . որ կոչի և Չի՛կիտարա .
 է քղք առ Դուրա գեառով . յորոյ վր՛ ունի կանուրջ
 փայտաշէն , երկայն իբրև 83 ձողաչափ . և ՚ի ծայրն
 կամրջին է գղեակ , և ՚ի գղեկի եկեղեցի քարաշէն .
 և արտաքոյ նր՛ փոքր մի հեռի ՚ի գեառոյ անախ , են
 6 փայտաշէն եկեղեցիք , և մենաստան մի կանանց
 հանդերձ եկեղեցեալ , և իբրև 500 տուն բնակչաց :
 Իսկ ՚ի ստորին կողմն քղքին՝ է տեղի շրջապատել
 ցցովք , զոր ուսւք Օտրոշ կոչեն . յայտպիսի տեղիս
 սովորաբար սակաւ են շինուածք . սր բնակարանն
 վոյ՛լօտայի , և գիւնն նր՛ շտեմարան կերակրոց , և
 համբարանոց մութոց , և զինարան , և մի եկեղե-
 ցի . որ և է իբրև գղեակ , զոր սովորաբար մերձ ՚ի
 շէնս կի՛մ ՚ի քղքս շինեն : Յայնկոյս Դու՛նն գե-
 առոյ , որ անցանէ լէ գու՛նն քղքն՝ է աւան մի Էրան-
 սայս Սուգոփս կոչեցել . յորում են իբրև 250 տունք .
 և ՚ի ծայր նր՛ երեք քարաշէն եկեղեցիք , և մենաս-
 տան մի արանց : Իսկ ՚ի հիւսիսային գետեղերս գու-
 րայ գեառոյն է միւս ևս արուճարձան , որոյ բնակիչք
 են ուսւք , թա՛թարք , պուխարայիք մահմէտականք :
 Այս քղք շինեցաւ ՚ի 1586 ՚ի նմին վայրի , ուր յա-
 սաջագոյն էր Չի՛կի , կի՛մ Չի՛կիտարա , քղք թա՛թա-
 րաց . յայն սակս գու՛նն քղքն կոչի և զիմկիզուրա :
 Դու՛րինս : Քաղաք առ գուրա գեառով . որ կոչի և
 Եր՛անլն . շինել ՚ի 1600 . ունի ամրոց փայտակերտ .
 7 եկեղեցիս . և տունս իբրև 350 . յամ կերակրե-
 ղէնք կարի գիւրապին են անդ : Ճաղկին ախո՛փու-
 խադրական անձանօթ էր ՚ի սիպերիա մինչև ցամն
 1631 . յորում ամի զառաջինն մու՛ծաւ . յայս քղք , և
 ասախ էանց ՚ի մանկասէտ քղք և ՚ի շրջակայ տե-
 ղիս նր՛ . որ և արար կոտորած մեծ յոսգիակացիս
 և ՚ի սամոյեաացիս . յետ սակաւուց ծաւալեցաւ ՚ի
 զալմուխաստան մինչև ցգամեաք , յորմէ գրեթէ կե-
 սով չափ ՚ի բնակչացն մեռան . և այնուհետեւ օր-
 եաց այս ախո և յայն ցրտասառոյց դուս , ոնց և
 առ մեղ :

Վերիօտարէկ : Առաջին քղք , որ լէ առաջ ելանէ ՚ի
 գնալն ՚ի առասիոյ ՚ի սիպերիա լէ սովորական ձա-
 նապարհ Սուրանսայ , լէ որ լն թա՛րական հրամանի
 պարս է անցանել : Այս քղք շինեցաւ ՚ի 1598 . առ
 գուրա գեառով . ունի բերդ քարաշէն ՚ի վր՛ բարձ-
 րաց :

բացել ժայռի, զոր ուռաք Ղարօնցոյի բաժն կոչեն օ
անդ է բնակուել վոյվոսային, կի՛ք քղքապետին, ուն
և գիւնանն քղքին. և այլ ևս շինուածք ինչ փայտա
կերտք և քարաշէնք, և եկեղեցի մի. առ սուս բեր
զին է շուկայի կի՛ք վճարանոց քղքին և համարա
նոցն վաճառաց օտարականաց. և յերկու ծայրս
երկու եկեղեցիք : Իսկ 'ի քղքի են 4 եկեղեցիք, 2
մեհաստանք, մի սրանց, և մի ևս կանանց : Ամ
աղիամաղիք որք մասնեն 'ի սիպերիս, և որք ելա
նեն անախ, աստ քննին ճշգիւ. և վն ամ վճարաց,
որք դան 'ի ուռասիոյ, և որք ելանեն 'ի սիպերիայ,
աստ վճարեն զկապալս և դմաքսս, եթէ այլուր
չիցեն վճարեալ :

Իրախոյտայա : Է աւան կի՛ք ուլուսաս առ Ղախիւ գե
տով, ուր ամի ամի 'ի յուսվարի լինի երևելի տօնա
վաճառ :

Բէկէ՛՛ : Քաղաք փոքր առ Ղաաքս գետով, շինեալ
'ի 1593 :

Պերէսով : Քղք շինեւ 'ի 1593. առ Սօվա վտակաւ,
որ մտանէ յօս գետ. բնակիչք նր յայլոց ազգաց
Պելչոյեթի կոչին. վն զի ասի՛ թէ ուտեն զտեսակ
մի անասունային իւրդան : Աստ մեռաւ յարսորս
հռչակաւոր մէնչիբով իշխանն 'ի 1731 :

Օպօրտոյի : Քղք փոքր առ ֆօնի գետով. ուր
գան սամոյետացիք 'ի վճարել զարքունի հարկն :

Գաւլչաքս, Գիխոյի : Են փոքրիկ ամրոցք առ օս
գետով :

Սաբիոսք • Գայիսոյի : Ամրոց փոքրիկ առ Գայիսոս
գետով :

Սաբիոսք : Քղք հիմնեւ 'ի 1593 առ օս գետով.
չըջապատեւ փայտակերտ պատնոցք, և աշտարակօք.
Քղքապետ սորին քղքի ժողովէ զարքունի հարկա
յոսդիակացոց, որք բնակին 'ի շրջակայ սահմանա
նր. ուր գտանի սամոյր բքմ. արուէս սեաւ, սպի
տակ, և կարմրագոյն սակաւագիւտ և մեծագին.
գտանին անդ և պատուական ձկուիք. այլ ցորեան
և այլ արմաիք բնաւ ոչ լինին անդ. Բնակիչք քա
ղաքիս 'ի շրջակայ բնակչաց կոչին Արիլի. ք Միա
կանիք. վն զի գրեթէ ամբն միականի են :

Սաբիոսքայա : Է աւան մերձ առ օս գետն :

Սաբի՛ : Քղք փոքր շինեւ 'ի 1596 'ի կղզի ինչ օս
գետոյն, շրջապատեւ փայտակերտ պատնոցաւ, և ամ
րացուցեալ աշտարակօք. ուր վճարեն հարկս օս
դիակացիք, որք բնակին 'ի շրջակայ սահմանս նր :

Գեորգիոյի, կի՞ Գելլուտիոյի օտրոյի : Աւան փոքրիկ, կի՞ ամրոց պարփակե՛լ զցովք, կի՞ փայտեղէն պաանջօք, առ Գեօ գետով :

Դոմոյի : Քղթ բարեշէն շինե՛լ 'ի 1604. առ Դոմ գետով. որ ունի իբրև 2000 տունս. և 5 կի՞ 6 եկեղեցիս. և ամրոց փայտակերտ շինե՛լ 14 հրաղինուք : Այս քղթ յանցե՛լ Ճսկս էր երկդ գլխաւոր տեղի սիպէրիայ զկնի դօուզաքայ. բայց և այժմ է մի 'ի բարեշէն և 'ի բաղնաճառ քղթաց նր. վն զի դիրք նր կարի յարմարաւոր է վճնկանուէ չ զալմուխս, և չ մուղու. գլխաւոր և սովորական ճննչն 'ի յե նիսէիսկ քղթէ, և յայլ նմ հիւսիսային և յարեւելեան քղթաց սիպէրիայ՝ չ այս քղթ անցանէ. յայն սակս յամին բիւ՛մ անգամ հասանեն անդր կարաւանք զալմուխաց, և պուխարացւոց, յորոց բիւմ շահիւ բնակիչք նր. յորս թէպէս գտանին բիւ՛մ արհեստաւորք, այլ ծոյլ են 'ի դործ, և գատարկապարտ. գլխովին մասնեալք յարբեցուի և յանառակութի, ուստի և գրեթէ յմ տունս ճարակե՛լ է տպակա նադործ սխտն գաղղիական գոնջուէ. այն է՝ Քուէնկ ուշուղի : Մք յայլոց աղգաց կոչն Օլջոնայի, յանուն Օլջոնայ կնոջ. որ սակս մեծի քաջուէ իւրոյ հռչակաւոր էր չ բովանդակ սիպէրիա : Կոչին և Պոււիի. ք Մնասարծք. վն սնասարծ բարուց իւրեանց : Երջակայ վայրք այսր քղթի՛ արդաւանդ են. բերեն ցորեան, և այլ աղգս աղգս արմտեաց առատ. նորին աղագաւ առատուի է անդ նմ իրաց : Պօլօրօպոյի : Աւան փոքր առ օպ գետով. ուր կայ հռչակաւոր պատկեր նծամօրն, զոր ամ լն ամէ 'ի

21 մայիսի թափօրաւ տանին 'ի դօմակք :

Սոնալիոյի. Ալիփիսոյի : Են ամրոցք կի՞ Օսրոյ շրջափակե՛լք փայտակերտ պաանջօք :

Չեւոյի, կի՞ Շեւոյի : Աւան կի՞ ամրոց, լն ուսաց Օսրոյ առ Չեւո գետով, շինե՛լ 'ի 1713. լնգէմ հինից գաղստիսիայ զօրաց. առատուի է անդ նմ էջաց, որք հարկաւոր են 'ի պէտս կենաց մարդկան. բնակիչք նր լն մեծի մասին հարուստ են, և ունին անասունս բիւմ :

Գոսպնէոյի : Քղթ առ դօմ գետով, 'ի քուի ուր յառաջագոյն բնակիին թաթարք Գիբիէոյի, որք 'ի ժա մանէլ անդր ուսաց, առ սակաւ սակաւ իուսեցին սօտ 'ի սահմանս զալմուխաց : Այս քղթ շինեցաւ 'ի 1618. ուր առաքեցան բնակիչք 'ի վերտօտաւորոյ, և 'ի մեծ նովկօրօտայ, ունի ամրոց փայ

տակերտ , և 1. 2 եկեղեցիս փայտաշէնս , և տունս
իրբև 600. և այլ շինուածս ինչ հնրկաց բովանդակ
փայտաշէնս . բնակիչք նր 'ի շրջակայ աղգաց կոչին
Սուրբի . վն զի զգեհունն հանդերձ 'ի մտրթոյ խլրդան .
զոր Սուրբի կոչեն :

Պէլեւարտա : Է ամրոց առ սպ գետով : Պիգաբուն ,
կի՞ Պիգաբունստայա : Ամրոց առ Պիգետով : ԱՂնլի
տայա : Ամրոց առ ԱՂնլի գետով :

Ղարա : Բղք փոքր շինեւ 'ի 1594 առ Աջգորգա վտա
կաւ , որ իսանի յիրգիսիս գետ . յոր մասնէ և Ղարա
գետն իրբև 16 մղոնաւ հեռի 'ի քղքէ աստի , որ 'ի գե
տոյ աստի կալաւ զանուն , քղի 'ի սկզբանն սահմանե
ցաւ զի առ Ղարա գետով շինեացի քղքն . որոյ մասն
ինչ է 'ի վր լերին , և մասն ինչ 'ի սաորոտո նր . կե
րակրեղէնք առ հնրկ կարի գիւրագին են անգ , բայց
այլ ամ իրք թանկագին յոյժ : 'ի մեջ բնակչաց այսր
քղքի գանինն բլվք , որք հերձեւ են յեկեղեցւոյն
մոսկովաց , զորոց խօսեցաք 'ի ներածուէ անդ առա
սիոյ 'ի ճառս կրօնի :

Շինտոյի : Աւան կի՞ ամրոց , ք մոսկովաց Օսորոզ
առ իրգիսիս գետով :

Օմստայա , կի՞ ԱՂնտայա : Ամրոց շինեւ 'ի 1716. ուր
Օճ գետն մասնէ յիրգիսիս գետ . առ սովին ամրո
ցաւ աստի և անտի յ՛ գետոյն՝ գտանի Շարձակ ա
ւան կի՞ գետի , ուր ցրիւ բնակին . զայսպիսի տե
ղիս մոսկովք Սլոպոսա կոչեն . բայց ոչ ամ սլոպո
տայք այսպս են . քղի ուրեք ուրեք , ոն 'ի գաւա
ռին դօպօլսքայ՝ սլոպոտայքն են աւանք , կի՞ փոք
րիկ քղք , շրջափակեւ փայտակերտ պասնչոք և
այլուք այլտոգ :

Շէլնտայա : Ամրոց հիմնեւ 'ի 1717 առ իրգիսիս գե
տով , և Շարձակեւ 'ի 1733 :

Եւմէվտայա : Ամրոց լաւ ք զայլ ամ՝ ամրոցս , որք
գտանին առ իրգիսիս գետով , շինեւ 'ի 1717. առ
որով են չորք սլոպոտայք , կի՞ աւանք ամրացուց
եալք :

Իւմի : Լիճ՝ կի՞ ծովակ հուշակաւոր իրբև 3 մղոնաւ
հեռի 'ի յեւմէվտայայ ամրոցէն , որ 'ի լճէ անտի
ունի զանուն . շրջապատ նր է իրբև 5 մղոն և կէս .
և նիսս նր երկայն բալորածև . խորունն սակաւ , զի
կրակ յատակ նր բովանդակ . և են 'ի նի՞ բլճ ինք
ճաբուղի աղբիւրք խաւնեւք մասնկամբք աղի . որք
ինքնին կարծրացեւք , իջանեն 'ի յատակ անգր լճին .
աշ նր պատուհան է յոյժ կարծր , և սպիտակ
իրբև

Իրրե զձիւնս . և այնչափ առատ , զի 'ի սուղ Գնկի մարթ էր բեռնաւորել նաւս բնմն . քզի 'ի հանել անտի զազն , զկնի 5 կմ 6 աւուրց անդրէն գոյա նայ , և ոչ երբէք սպառի : Գաւառք դօպօզիքայ , և եհնիսէիսկայ անտի աւնուհաղ 'ի պէտս իւրեանց , որ բաւական էր և այլ բնմ գաւառաց :

Անիտաւանիւնս : Ամրոց հիմնեւ 'ի 1718 առ իրդիսիս գեառվ , որ զկնի առաջնայ շինուէի իւրոյ չորիցս տեղափոխեցաւ . վն զի իրդիսիս գեառն անդադար 'ի բաց տանի անտի զհարն : Շրջակայ երկիր նր արդաւանդ է , բայց չիք անգ հերկագործուի , և սերմնարկուի ցորենոյ . սակայն ունի վնդն պտուղս պարտիզաց . յորս անուանի է տեսակ մի սեխի , որ քաղցր է յոյժ և համեղ :

Արարայա , կմ Ռարգալէնօ Կօրտայա : Ամրոց փոքրիկ , և վերջինն ամրոցաց , որք գտանին առ իրդիսիս գեառով 'ի հարաւաչողմն , կառուցեւ 'ի 1720 'ի լայնարձակ և յարդաւանդ գաշտավայրի . հանդէպ որոյ են սպառաժուտ լերինք , յորոց ելանէ իրդիսիս գեառն : **Անապար Պարապայ :** Կեծ և լարձակ անապատ լէ մէջ օպ և իրդիսիս գեառոյ . ունի գետս մեծամեծս և մանուհնս յամ կողմանս իւր , և բնմ լիճս ձկնաբերս . յորս երեւելի է Չանա կոչեցեւ լիճն մեծ , կմ ծովակն , որ ունի բնմ կղզիս . յանապատի անդ գտանին և ազգի ազգի վայրի անասունք . ունայծեամն , աղուէս , սպիտակ աքիս , քարում , ևն . այլ փայտ սակաւ է 'ի նմ , նոյնչա և բնակիչքն սակաւ են . 'ի 1722 շինեցան 'ի նմ քանի մի փոքրիկ ամրոցք փայտաշէնք առ դլխաւոր գեառովք , 'ի պաշտպանուի երկրին յերեսաց ասպատակաւորացն զաւմուխաց , և այլոց բարբարոս ազանց , որք գտանին 'ի կողմանս յայնոսիկ :

Գարդինէնպարի , լո ռուսաց Կօրտէրինէնպարի : Բաւաք հիմնեւ 'ի 1723 'ի ք պետրոսէ , և շինեւ և աւարտեւ լո գերմանական կանոնաց 'ի 1726 'ի զլսոյէ կատարինեայ , յորմէ կալաւ զանուն , առ իսեգ գեառով , որ լէ մէջ նր անցանէ , ամրացուցեւ գղեկօք և պատուարօք և հրազինուք , և պահպանեւ երկու խումբ զինուորօք յերեսաց շրջարմակ Պաշիբէ կոչեցեւ վայրենի թալթարաց : Ունի տունս 450 փայտակերտս շինեւ արքունի ծախուք . վնյ միայն արքունի պաշտօնաստարք և գործակալք բովուց բնակին 'ի նն . և եկեղեցի մի նոյնիպս փայտաշէն . իսկ դլխաւոր հարկաց շինուածք քարաշէնք են . արքունի

նի դիւանն ատենադարաց . համբարանոցն վաճառ
 ւաց հնիճ կրպակօք . մաքսատունն . որ է չ իրա
 ւատարուք դուրջւքայ , ուր քննին վաճառք , որք
 չէ այս անցանեկն 'ի Տմկս տօնավաճառաց իրպիդայ .
 իսկ յայլ Տմկս ոչ կարեն անցանել : Ունի և ար
 ոււարձան արտաքոյ սմրոցաց , ուր ը մասին բնա
 կին աքսորելք , և լը մասին դործաւորք , որք աշխա
 տին 'ի մետաղահանքս առօրէական վարձուք : Աստ
 է գերագոյն դիւանն՝ որ հսկէ 'ի վր արքունի բո
 վուց սիպերիա . քզի ամ մետաղք հանելք 'ի հան
 քաց սիպերիայ՝ աստ հաւսքին իրր 'ի միջակէտ . և
 զտին և մարրին 'ի ձեւն դործեաց շարժելոց 'ի ջուրց
 իսէդ գետոյն . որով դիւրին լինի և լաւ ևս յաջո
 զի դործն . այն զի՝ դործաւորքն ժրաջան են , ունե
 լով զվարձս անվրէպ 'ի չորս սմոց 'ի չորս ամիս : ն
 կերակրելէնք դիւրագին են անդ : Հիւանդացելքն
 գարմանին յանկելանօցի , առ որով գոյ և պարտեղ
 բժշկական խոտոց : Այս քղք անկանի 'ի դուրջու
 քայս նհնգի , բայց ոչ է չ իրաւատարուք նր . ու
 նելով իւր սեպհական գերագոյն ասեան . գոյանդ
 և դարոց գերմանական լեզուի :

Իսկ արքունի բովք կի՛ հնոցք են այսոքիկ . Վերի
 -իսելօյի Սալօք . առ իսէդ գետով : Ռոտուսոյի
 Սալօք . առ Ռոտուս վտակաւ : Վերի-սոտուսոյի
 Սալօք նոյնպէս առ Ռոտուս վտակաւ : Սիւերլօյի
 Սալօք առ Սիւերլ վտակաւ . Քաւենոյի Սալօք . առ
 Քամանա վտակաւ : Բօլեւոյի Սալօք առ Բօլեւոյա
 վտակաւ : Սելեւոյի Բօլեւոյի Սալօք առ նովին վտա
 կաւ : Ռոտինոյի Սալօք , առ Սիւլա գետով : Ալլա
 Բալեւոյի Սալօք առ Ալլաբայա վտակաւ : Սիւեերլեւոյ
 ոյի Սալօք առ Սիւեերլայա վտակաւ : Սասանոյի
 Սալօք առ Սասանա վտակաւ : Լիւելինոյի Սալօք .
 ուր քամանքա վտակն խառնի 'ի Լիւելա գետ :

Յօդ ք . Եկնիսէիսկայա :

Այս նահանգ ձգի յարեւելեան կողմն դուրջւքայ .
 աստի և անտի ենիսէյ գետոյ , յորմէ անտա
 և զանուն . հարաւային կողմն նր յնջագոյն էր ընդ
 արուք թաթարաց , բայց չէ յայտ . թէ արդեօք ակ
 բուն նյ ձգեր և 'ի հիւսիսային կողմն : Այս օտիա
 կա

կացի դռնկուսաց՝ և այլոց թաթարաց՝ որք դուսնին ՚ի սմին ն՛հնդի, խօսեցաք վերագոյնդ . արդ՛նք շանակեսցուք յառաջիկայդ զգլխաւոր տեղիս նց :

Եննիսէի : Գլխաւոր քղք այսր ն՛հնդի առ ենիսէյ գետով . որոյ լայնուին յայսմ վայրի՝ է իբրև մոյ նաչափ մի . առ որով լէ երկայն ձգի քղքն, որոյ շրջապատն է իբրև 3 միոն . շինուածք նք բովանդակ փայտակերտ գեանայարկ գոհհալէն . ունի 3 եկեղեցիս, և մենաստան մի . որոյ արշիմանարիդն գլուխ է համբրէն գղերց այսր ն՛հնդի . և իբրև 700 սուռնս . այլև շրջափակ իճն ամրոց, կի՞ օսդբող . յորում է գլխաւոր եկեղեցի քղքին, և բնակուի քաղաքսպետին կի՞ վոյվոտային, և գիւճանն արքունի, և զինարան փոքրիկ : Գիրք այսր քղքի քաջայարմար է վճռկանուէ, նորին աղագաւ ծաղկեալ է ՚ի նի՞ վճռկանութին : Յամարան անդ պատահէն մի մեանց վճռկանք, եկէլք ՚ի դօդուքայ, և յայլ հեռագոյն տեղեաց . և անդ փոխանակէն լէ միմեանս զվաճառս իւրեանց . և բի՞ւ այնք են, որք լսկ վայսպիսի փոխանակուէ գնան անդ . որոյ վճարեալ զփոխանակուին դառնան լէ նոյն ճնախ, լէ որ եկին : Կարի առատուի է անդ ցորենոյ, մսոյ, և վայրենի թռչնոց . այլ պտուղ ոչ գտանի, բաց ՚ի վայրենի տըտիպ, և անհամ պաղոց ինչ : Ախաք ծուլուէ և արբեցուէ, այլև անառակուէ թգրեալ է և ստտ, ոնկ և յոյլ տեղիս սիպերիայ . վոյ և բորոտութին ելէ փանդական, այն է՝ Ֆուհնկ ույուզի սաստիկ ճարակեալ է լէ քղքն ողջոյն : Բնակիչք նք համարէլ են նենգաւոր, և խաբեբայ . և յայն սակս ՚ի բարբառ մուսկովաց կոչին Ալջօնիտի . այն է՝ Խորամանկ կի՞ նենգժոտ :

Մափուսոյի : Ամրոց, կի՞ օսդբող առ գէտ գետով : Բիպինոյի : Ամրոց առ գունկուսկա գետով :

Գրանոյեարտ : Է քղք առ ենիսէյ գետով, ուր խառնի ՚ի նի՞ Գաւի վտակ : Այս տեղի շինեցաւ ՚ի 1628 . ՚ի ձև ամրոցի, կի՞ իբրև օսդբող, ՚ի սանձէլ զբըջակայ վայրենամիտ ժզլիս . ապա առ սակաւ սակաւ փոխեցաւ ՚ի քղք . և կալաւ զանուն ՚ի սևագոյն կարսիք գունոյ հողոյ երկրին որ առ գաջկա գետով : Ամրոցն որ նախ շինեցաւ՝ է ՚ի հիւսիսային կողմն քղքին . յորում է գլխաւոր եկեղեցին և բնակուի քղքապետին, կի՞ վոյվոտային, և գինարանն, լէ սրս և շոհեմարանն կարասեաց նաւահաց : Իսկ բուն քղքն ունի մի միայն եկեղեցի . և իբրև 350 սուռնս .

տունս . և է շրջափակել լ փայտակերտ սլատնչօք . և
 ամրացուցել աշտարակօք : Բնակիչք նր ը առաւել
 մասին են 'ի կարգէ այնց զինոճորաց , զոր ոռւար
 կոչեն Սլւծիլիէ . որով իմանան զհեռեակ զորս :
 որք շունին զկրթուիս զինոճորականս . և ը մեծի
 մասին փարթամ են , ունին երիվարս , արջառս բա
 զուճս , զորս յամարան և 'ի ձմերան արածեն 'ի Պա
 բագա լայնարձակ անասպատի : Շրջակայ երկիր նորա
 այնչափ պարարտ է , զի վեր 'ի վերայ և եթ մշակել ,
 առանց զաղք պարարտացուցիչ 'ի վթ արկանելոյ ,
 մարթ է լ 5 կմ 6 ամս միմեանց զկնի սերմանել
 'ի նոյն տեղի . և յորժամ սկսանի վտաիլ , են անդ
 և այլ բիւլ լայնասարած տեղիք , զորս մարթ էր հեր
 կագործել , ստիպն առ դարովէլի հեղգուէ բնակ
 չաց նթ գրեթէ առ հնրկ կայ մնայ անգործ : Բիւլ
 հին յիշատակարանք ընդ Ժմկս Ժմկս գտան 'ի սմին
 քղբի , ուր և այժմ գտանին 'ի հին դերեզմանս .
 յորս բաց յայլոց իրաց՝ գտան և ոսկի , և արծաթ ,
 և պղինձ : Արքունի ճննչն որ 'ի գոմակայ հանէ
 յիրկուցի քղբ , լ այս քղբ անցանէ . որ բիւլ առ
 և արուծիս առնէ 'ի ձեռն մորթոց վայրի էրէոց :
 Զայսմ վիճակի առ յենիսէյ գեաով գտանին երեք
 մեծամեծ ստորերկրեայ փայտաբք , և ժայռ մի մեծ ,

յորոյ վր պէտպէս ձեք քանդակեալ կան :

Գանոտօյի : Ամրոց կմ աւան առ Քան գետով . և մի
 'ի լաւագոյն տեղեաց սիպէրիայ վն որսորդուէ կըզ
 նաբիս , այն է՝ զէրտէվա կոչեցեալ կենդանւոյ . վն
 զի թաթարք՝ որք բնակին անդ , քաջավարժ են յոր
 սորդուիս . յայն սակս վճռկանք որք գնան 'ի կող
 մանս սահմանաց շինաց զտեղի առնուն աստ առ
 Ժմկ մի 'ի գնել մարթս վայրենի էրէոց : Ուստի այս
 տեղի է կարի շահաբեր քաղաքապետին կմ վոյվո

տային գրասնոյեարաբայ :

Ազգագանոտօյի : Ամրոց կմ աւան առ ենիսէյ գե
 տով . շինել 'ի 1707 . և նորոգել 'ի 1725 . ունի զա
 նուն յԱզգգան վտակէ , որ իբրև 56 մղոնաւ հեռի ,
 մտանէ յենիսէյ գետն :

Մանխաէա , կմ Գուրուխանոտ : Քղբ լ 66 աստիճա
 նաւ հիւսիսային լայնուէ . ուստի և առաւել հիւ
 սիսային , ք զայլ ամ քղքս սիպէրիայ , շինել նախ
 'ի 1600 . առ Տաս գետով . իբրև 115 մղոնաւ հեռի
 'ի բերանոյ նր : Ապա 'ի բաց լքու այն առաջին քա
 զաք , և փխկ նր այլ նոր շինեցաւ նովին անոճամբ
 առ բերանով Գուրուխան գետոյն . յորմէ և քղքն
 կո

կոչեցաւ Ղարաբաղահայք . որ փոքր է յոյժ , և անշուք . ունի տունս իբրև 100 և եթ փայտաշէնս , և 2 եկեղեցիս . և ամբողջ փայտակերտ , որ զմեծագոյն մասն չքղքին գրաւէ . ստաւուանեալ չորիւք հրազինութիւն , անդ է բնակութիւն իբրևակալ իշխանին , և գլխաւոր եկեղեցի չքղքին : Այս տեղի թա՛հի թէ յայն սակա անունանեցաւ չքղք , իբր զի 'ի սկզբանէ անտի շինուէ իւրոյ՝ միշտ անդ հաւաքեցան արքունի հարկք 'ի զնի՛ն ազգաց կողմանցն այնոցիկ : Բնակիչք նր թմեծի մասին ունին զժագունս 'ի խաղախաց անտի , որք առաքեցան անդր 'ի նունաճեւ 'ի հնազանդուի , կի՛մ 'ի զսպել զապարասանուի դունկուսաց , և սամոյեդացուոյ հեթանոսաց : Սք 'ի չրջակայ ազգաց կողին Սիւրբադի . որ թարգմանի Պայծառաճակատ , կի՛մ Աղասադէմ . այլ և Բարսիլի . իբր զի սովորուէ ունին ուտել զապիտեալ ձուկն : Յամարան չիք բնաւ անդ գիշեր , միշտ ունելով զարեգակն 'ի վերոյ չք զեղերտս , ուն լեհակառակն 'ի ձմերան միշտ գիշեր է :

Այս չքղք հնի՛մ չրջակայ վիճակաւ իւրով 'ի 1721 թունականէ պարփակի 'ի նէնգին եէնիսէխկայ . զի յաջագոյն կախել կայր դոսպուրաց . ուն և առ ժմկ մի պոսմարայ . որ 'ի մէջ փոքր չքղքաց սիպերիայ երևելի է 'ի պոսմարս վճնկանուէ . որոյ վաճառք են միայն մարմք զնի՛ն վայրի անասնոց , զորս փոխանակեն լե պոսմարս վաճառաց շինաց , և սուսաց : Գաւառն՝ կի՛մ լարձակ տարածուի երկրի՝ որ յանուն այսր չքղքի կոչի Դասառ Տանիսոյ , ձգել տարածի մինչև ցծովն սառնապատ . որ բաց 'ի Ողիպա մեծ ծոցոյ ծովու , որոյ մասն է Դաղալ ծոցն , ունի և այլ մեծամեծ ծոցս . յորոց 'ի միումն մտանէ ենիսէյ գետն . և թէպէտ սառնամանիք ձմերան ստաւիկ են անտանօր , սակայն 'ի վրայս ար Թմի բնակիչք բի՛մք գտանին 'ի նմ . զի 'ի մանկասէայ չքղքէ՝ մինչև ցովկիանոս՝ առ ափն նորին ովկիանոսի , կի՛մ սառնապատ ծովուն , մինչև ցիւեափոս գետն . և անտի մինչև ցիւեափոս , և առ եզերքք նր՝ առ հարկ ցանել ցրունել կան բնակարանք շինեալք 'ի մոսկովաց . յորոց յամանս միշտ բնակին . իսկ յայլս առ ժմկ մի . չքղի բի՛մք յերիտասարդաց անտի սուսաց շէնս ամուսնացելոց դիմն անդր սակա շահաստանուէ . վր զի 'ի կողմանս յայնոսիկ յաճախեալ են ազունք սպիտակք , և կաղուտագոյնք , և դայլք , և արջք սպիտակք . գերազանցք և ստկուադիւսք , մեծաւ

մեծք և թաւանորթք քան զնո՛ւ համառեւսակա, որք յայլ կողմանս սխալերիայ գաանին . զից և կարի մեծադին վաճառին . ուստի և սրսորդք նո՛յ, եթէ քաջավարժ իցեն յորսորդուէ, ՚ի սուղ Տիկի բիճն շահին :

Յօդ Գ . Իրկուցկայա :

Եւ յս մասն սխալերիայ մեծ է ք զերկու առաջինսն , և է մասն բուն նորուէ թաթարաց , բաց ՚ի գաւառէն եակուցկայ , որ արտաքոյ էր : Իշխան այսր դուռի՛ է փոխանորդ , կի՛մ ետեղակալ փոխաբբային գօսօլարայ , այլ ոչ է ը նր իշխանուի . և ունի ընդ իւրև զայլ իշխանս այսր ն՛հնդի , զի զիշխանս կի՛մ զվոյժօտայս Իլկինսքայ , Սէլէնկինսքայ , Երզնիսքայ , Երզնուցկայ , և զիւսակալս Օխոցքայ . և Գաւաճեքայ : Հասք սր առաւել են ք զճասս փոխաբբային գօսօլարայ . վն զի բաց ՚ի հասից անտի , զոր ա ի ոսի աւնու յարբաւնուստ , կարէ ստ թամէ շահիլ իրբև 30000 ըստլի . որ աւնէ իրբև 62282 վէնէակեան ոսկի : Վի բարտաւարաց , կարաւայլուց , և այլոց ժողոցոց , որք գաանին ՚ի կողմանս յայ . ստիկ , խակեցար վերագոյնք . արդ . նշանակեցուք զգլխաւոր տեղիս այսր նահանգի :

Իշխանի : Գլխաւոր քոք այսր ն՛հնդի ը 52 աստ ըայնուէ . և ը 122 աստ՝ երկայնուէ . երկաւնիստ , և ածուս հաւտակալ իշխանի նր . կաւուցեւ ըստ մէջնայա գետով ՚ի գեղեցիկ գալտաւայրի , ոչինչ կարի հեւի ՚ի պայքալ ըմէն . և ունի զանուն յիւրիւնի վէստակէ , որ հանգեւոյ նր խառնի շանկարտ գեան : Իւ է մի ՚ի մեծաբոյնննն ՚ի նշանաւոր քըքք և ՚ի գլխաւոր վճռակեղեցին սխալերիայ . շրջապատեալ փայտակերտս սրանչաւ , և խրածք . և ամրացուցեալ 14 սլատարակք : Ունի և ամրոց առ անկարտ գետով , վաւել 16 հրազնիւք , և իրբև 8000 տուեն , և 6 եկեղեցիս . յորոց 2 քարաշէն են , խիկ այլք փայտակերտք . և այլ 2 եկեղեցիս արտաքոյ , յորոց մին է ՚ի մենաստանի կանանց : Բնակիչք նր ը մեծի մասն վճռեան են , և կարեն կեանս ը այլոց սխալերիայոց , մասան ը զանձինս ՚ի գաւառիկութի . յարեկոյն , և յանառակուի . վն զբէթէ առ հնրիկ ախ

ախտանան զգաղիւր ախտ ելեփանդական բորոտուէ :
 Երջակայ սահմանք քղբիս լեռնային են , այլ գե-
 դեցիկ և զոճարձալի : Չիք անդ ցորեան , և ոչ այլ
 արմախք , սակս վատութե բնակչաց նր որք ոչ յ-
 ժարին մշակել զերկիր : այլ գլխովին անձնատուր
 են յորսորդուի վայրի էրէոց , և թռչնոց . զի գը-
 տանին անդ զնոն տեսակք վայրի էրէոց , իրեղէ-
 բու , այծեամն , վարազ , ևն : Ունի և ձուկն առսա
 'ի սրայգալ լճնն կի՞ ծովակէն . իսկ զցորեան և զայլ
 արմախս լեռնի 'ի շրջակայ քառայ : Ոչ այնչափ ինչ
 հեռի 'ի քղբէ աստի՛ են երեք մեծամեծ գործա-
 բանք իմ քերխանա ցքւոյ . յորոյ 'ի միումն՝ որ ա-
 ռաւել մօտ է՝ են 37 վառարանք . յերկրորդումն՝
 53 . իսկ յերրորդումն , որ հեռագոյն է՝ 60 . երեքին ևս
 են թիբականք . յորոց բաշխի ցքի յերիս քառս . իմ
 յիրկուցի . յիւրինսք . և 'ի սէլէնկիւնսք . յորս չիք հը-
 բաման առանձին մարդկան հանել ցքի :

Նիգուրտայա սագրուս : Աւան կի՞ քղբ փոքր՝ այլ բաղ-
 մաւաճառ , 'ի բերան անկարայ գետոյ՝ մերձ 'ի պայ-
 գալ լիճն . որ անուանի է սակս բաղնապատիկ վա-
 ճառայ , որք գան անդ 'ի սահմանաց շինաց . ուր և
 վճարին մաքսք վն նոյ :

Պելուտոյի : Աւան , կի՞ օսգրող առ Պելույա գետով :

Վէրիօւլեկուտոյի : Աւան առ լեռնա գետով :

Իփինստոյի : Աւան կի՞ օսգրող առ անկարա գետով :

Սէլէնկիւնստ : Քղբ 'ի հրակողմն պայգալ լճին , առ
 սէլէնկա գետով՝ շինել 'ի 1666 . ունի ամբոյ վառել
 10 հրաղինուք . և 2 եկեղեցիս . և իբրև 150 տունս
 շուրջ զամբոյառ : Երջակայ սահմանք նր լեռնային են
 յոյժ և անբեր . բայց 'ի ստորին կողմն իբրև 8 մղ-
 նաւ հեռի 'ի քղբէ աստի՛ են դաշտք լայնածաւալք
 և մշակելք : Ասի՛ թէ գտանի անդ խաշնգեգ . իմ
 առւեհոս պատուական և առսայ յոյժ յորմէ բայ յայնց
 որք ծախին 'ի մսակովս , վաճառի և արտաքնոց :

Սրբեւոս : Ամբոց կառուցեալ 'ի ծայր երկրին , որ
 մի լէ մէջ շինքոյի և սէլէնկա գետոց . առ միով
 յառաջից շինքոյի գետոյն : Կոչի և Բեդրօթաւուտայա
 Իբեթուտ . որ թարգմանի Ամբոց պեարոսի և սոլոսի .
 և է քառակուսի շրջափակել չցովք . ունի 2 եկե-
 ղեցիս , և բոլմ մնակարանս բուն բնակչաց , և զին
 ունորաց , և զօրապետաց . զի միշտ գտանին անդ զին
 ունորք հանդերձ զօրապետոք . վն զի սովորաբար
 ասա բառնան 'ի նաւս զվաճառս շինաց , զոր 'ի գար-
 նանային Ժմկս տանին 'ի մսակովս :

Գրագրայա Իրեխուտ : Ամրոց առ Գեեխրա գետով . շինել 'ի վերջին Գնյա 'ի պաշտպանութ սահմանացն սիպերիայ : Ամ վճուկանք՝ որք է սովորական ճանապարհ ոչ ճննորհորդեն , 'ի դնալն և 'ի դանալն՝ է այս տեղի ունին անցանել . ուստի և աստ վճարեն զմարս վն վաճառաց իւրեանց :

Գեեխրա , կի՞ Գեեխրինցոյ ջորօտ . այլ և Գեեխրինչ քայա Կորիալայա սլոպոտա : Է աւան առ համանուն գետովյեզք սահմանաց մանդալաց , կի՞ շինաց , զի « մանդալաց » է է պաշտպանութ շինաց : Այս սահմանք , կի՞ կոպարք հասաատեցան 'ի 1727 . 'ի ձեռն դաշնագրուէ ուսաց է շինս . զի յիջ ք զայն որոշիչ սահման ուսաց և շինաց՝ էր Պարա գետն իբր 4 մղոնաւ և կիսով հեռագոյն է հարաւ որ առաւել շահաւէտ էր , ք զայժմու կամայական սահմանս , որք անցանեն է անապատս և է լերինս , չունելով զայլ ինչ որոշիչ նշանակս , բայց միայն կոթողս ինչ , յորս դժագրեւէ կան թոճանշանք . որով կորուսին ուսաք զքիմարդիւն բովս երկաթոյ , որք են 'ի լերինս առ պուրա գետով : Եւ առ պաշտպանութ այսց սահմանաց՝ շինեցան երկու ամրոցք կի՞ օսդրոջք առ գեեխրա գետով մի 'ի հիւսիսակողմն , որ է ուսաց , և միւս ևս 'ի հարաւ՝ որ է շինաց , իբրև 120 ձողաչափ հեռի 'ի միմեանց . և է մեջ երկոցունց անկելէ կան ցիցք 'ի նշանակ սահմանաց . զորս զցայգ և զքերեկ պահեն զորք յերկուց կողմանց : Յայս տեղի լինին թի՛մ առևարուիք 'ի մեջ վճուկանայ ուսաց և շինաց , պախարացւոց , և մոզլաց շինու . այլ գորով տեղեա այս յանմարդի անապատի , ամ իրաց նաւազուի է անդ , ուստի և թանկագին , մենդ կե , րակրեղենք :

Ուսիստ : Քղք փոքր առ ուստս վտակաւ , որ փոքր մի 'ի վերոյ խաւնի 'ի Սելենիա գետն : Ունի ամրոց փոքրիկ վտակէ 6 հրապինուք . և իբրև 116 տունս , և շուրջ զիւրե արտաքոյ դաշտս գեղեցիկս , և մարգս խոտաւէտս և պարտէղս պտղաբերո . և անտառս . այլև ձուկն յուսայ գետոյն . ուղ և 'ի սելենկայէ : Ճանապարհն որ հանէ 'ի հարաւային և յարևելեան սահմանս շինաց՝ է այս տեղի անցանէ :

Ներջինստ : Քղք հանդէպ սահմանացն շինաց շինեալ 'ի 1658 . ունի ամրոց հզոր վառելէ 32 հրապինուք . և տունս իբրև 150 . բաց յայլոց հասարակաց շինուածոց , Բնակիչք նի՞ ծոյլ են 'ի գործ , գերեւէք յարբեցուի և յանառակուի : Յառաջագոյն կարաւանն

ջինաց ը այս քղք անցանէր . այլ յետոյ փոխեաց
դ՛ննդ հւր , որով ոչ սակաւ նո՛ւազեցաւ տուրե-
առուէ քղքիս : Աստ հաստատեցաւ ուխտ խաղա-
ղութեն 'ի մէջ ռուսաց և ջինաց 'ի 1689 :

Աբխազոյի օտքոզ : Ամրոյ յարեմտեան կողմն Ալլ
հուն գետոյ , ջինե՛շ 'ի 1682 յարեւելեան կողմն նորին
գետոյ . և ապա առ դիւրագոյն ևս հանելոյ զհարկս
'ի դունկուսոյ բնակելոյ 'ի կողմանս յայտոսիկ , 'ի
1689 փոխադրեցաւ յայն կողմն՝ ուր այժմ է . որ և
է վերջին ամրոյ ռուսաց առ արեւելեան սահմանք
մուկուսաց ջինու : Երջակայ երկիր նր արգաւանդ
է յոյժ , և օդն բարեշունչ և աւողջարար . այլ սաս-
նամանիքն անհնարին . զի և յամաւնամիջի անդ 'ի
բնմ տեղիս հազիւ հանդնաչափ 'ի խոր լուծանի եր-
կիրն . 'ի դարնանային Տմիս սովորաբար լինին անդ
թեթեւ գետնաչարժուիք . ուն և 'ի մուտս ձմեռան :

Ախան ելեփանդական բորոտուէ այնչափ զորացել
է անդէն յարս և 'ի կանայս , մինչև սպանալ զհա-
մայնաջինջ կտորած բնակչաց նր : 'ի սահմանս յայ-
տոսիկ իբրև 7 մղնաւ հեռի յարկուն գետոյն՝ են
բովք արծաթոյ . որք յանուն գետոյն կոչին բովք
արկունայ , այլև ներջինսբայ . յորմէ ելանէ արծաթ
սակիտաւան . զի սովորաբար 'ի մի լիտրէ արծաթ
դատնի իբր 42 կուա սսկի մաքուր , կի՛մ 2 և 1/2 սսկի
վէնէակեան : Գտանի անդ և տեսակ մի կապարի ,
որոյ մասուհր ինչ պողպաջիւն են , և փայլուն : Իբրև
2 ժամաւ հեռի յարեւելեան հարաւ՝ է լեան կի՛մ
ժայռ , որ դրեթէ բովանդակ է յոտայիս կանաչա-
գոյն . բայց այնիս խառնել է ը հասարակ քարանց ,
զի հազիւ երբէք լինի դառնել անդ վկտորակ միա-
տարր ը կշռոյ երկց լիպրէից մաքուր որ չունիցի
ձեղքուածս : 'ի մերձակայ անայտոս դառնին աղի
լիճք . յորոյ մին՝ որոյ շրջապան է իբրև մղնաչափ
մի և կէս , բերէ աղ պատուական , որ ը նմանուէ
նուրբ սաւին ծածանի յերեսս ջուրց նր :

Գաւոյոյի : Աւան կի՛մ օտքոզ փոքրիկ առ համանուն
գետով : Մերձ յայս անդի գտանին պատուական
աղահանք :

Գիթինոյի օտքոզ : Աւան կի՛մ օտքոզ առ լեւա գե-
տով . ջինե՛շ 'ի 1655 . բայց այժմ գրեթէ աւերակ է :
Երջակայ վիճակ նր բերրի է և արգաւանդ , և դառնք
նր խոտաւէտք պարարտարօտք գեղամիժաղք մին-
չև 'ի զարմացումն կրթել զուսօղս , թէպէտ և ի-
ցէ ընդ 57 ասա՛ 47 բոսի՛ հիւսիսային լայնութե .
ամե .

ամենայն խոտք 'ի տարապայման բարձրուի աճեն :
 Սքէւլէտ և հուսոն ձկուիք՝ զորս որսան 'ի մերձա-
 կայ ջուրց, անուանի են Ք սիւղէրիա սակս համե-
 զուէ և ազնուէն նյ : Ալէնչ կարի բացադոյն աստի,
 ուր դիրենկա խառնի 'ի լենա դեա, առ եզերք
 սորին լենա դեադոյն՝ գոյ մենաստան ռուսաց, հա-
 բուստ կաղուճածովք և եկամտիք : Բնակիչք կող-
 մանց գիրենկայ գեադոյն գրեթէ առ հասարակ ունին
 մեծամեծ ուսոյցս 'ի պարանոցս. զնոյն է տեսանել
 յաճախակի և յարջուս նյ. որ թուէի պատճառել
 'ի ջուրց տեղւոյն :

Իւրիմո : Լ՛ Քղք փոքր առ իւրի՛ գեաով Ք մեջ բարձ-
 բարներձ լերանց. ունի տունս իբրև 8 և և. թ. և
 ամրոց կի՛ օսդրոզ փոքրիկ, անդ է բնակուի իշխանի
 կի՛ վոյլուսոյի տեղւոյն : 'Ի շրջակայ լերինս այսրքա-
 զաքի՛ գտանի կղնաքիս աղինէ :

Պրալտոյ : Օսդրոզ, կի՛ ամրոց առ անկարս գեաով,
 առ որով գտանին իբրև 50 տունք. և իբրև 3 մլա-
 նաւ հեռի է՝ մենաստան մի կրօնաւորաց Սպաստոյի
 կաշեցեւ : 'Ի սահմանս յայտոսիկ բնակին և 'Իսնկոստ :
 Իբր 2 մղոնաւ հեռի՛ է գործարան ցքւոյ. ուր Ք 6
 ցքահանս հանեն օղի :

Սրէրէստոյ : կի՛ Գեդէրտոյ : Աւան կի՛ օսդրոզ
 փոքրիկ առ Շէլս գեաով :

Եստոոյ : Քղք առ լենա գեաով. ունի ամրոց փայ-
 տակերս, և իբրև 500 կի՛ 600 տունս : Հայս Քղք
 բերին զնչն վաճառս ռուսաց և ջինաց ոչ միայն 'ի
 պետս բնակչաց նր, և հանօրէն լայնածաւալ դա-
 լառի իւրոյ, այլև վն գամէտք ցամաք կղւոյն :
 Շրջակայ երկիր նր պարարտ է, և քաջայարմար 'ի
 հերկագործուի. այլ բնակիչք նր յաւետ անձնատուր
 են յորսորդուի վայրի էրեոյ : Աւնի և պէսիգս տե-
 սակս ձկանց առատ 'ի գեաոյ :

Օւլէմիստոյ : Օսդրոզ առ լենա գեաով. կալեւ զա-
 նունս Օւլէմ գեաոյն, որ իբր 8 մղոնաւ հեռի խառնի
 'ի լենա գեաոն : Այս տեղի է մի 'ի հնագոյն աւա-
 նաց կողմանցս սյտոցիկ. սակայն բնակիչք նր սակաւ
 են : Շրջակայ երկիր նր գաղտային է և արգաւանդ.
 բերէ գարի, հաճար, և կանեփ պատուական. բայց
 բնակիչք նր չեն այնչափ ինչ ժրաջան 'ի մշակութի
 երկրի :

Վրիմիստոյ Սրագոս : Աւան կի՛ գեաոյ ռուսաց առ
 լենա գեաով, ջինեւ գրեթէ 'ի միտսին Ք ևարուց-
 քայ. ունի տունս սակաւս, և եկեղեցի փայտաշէն :

և մտքաւատուն : Այս տեղի անկանի չէ 59 աստ . և 28 բող" հիւսիսային լայնուե . սահողն և այնպս 'ի բարեխառն ամս հունձք ոչ երբէք անագանին ք զվեր .

Քին աւուրս օգուստոսի :

Յայսմ չարձակ նահանգի' են այլևս բոլ' այսպիսի փոքրիկ աւանք կի՞ գեղք մինչև ցծուին սառնապատ . ունի Սիւստոյէ առ չենա գետով : Եւտուտոյէ նոյնպս առ չենա գետով մերձ 'ի սառնապատ ծովն , ուր է բնակուածի երզուտացւոց : Եւստոյի առ Եանա գետով : Մանտոյէ առ Ինփիլիէ գետով : Ալլաուտոյէ առ Ալլաուեա գետով : Ուտանփոտոյէ առ Ինփիլիէ գետով : Գուլիմտոյէ վերին առ Գուլիմ գետով : Գուլիմտոյէ սարին առ նովին գետով : Ալլափիլիէ կի՞ Ալլաուտոյէ առ Ալլափիլի գետով :

Գիւրտոյէ առ Ալլափիլի գետով :

'ի մերձակայ վայրի սառնապատ ծովու առ Գարաւա գետով որ մտանէ 'ի ծոց մի նորին ծովու' լաւ տե՛նիոս ոմն զորագեա հանդերձ զօրօք փրովք' եկաց մնաց չէ ամ' մի ողջոյն . ի 1735 թուականէ մինչև 1736 . և ասէ' թէ սկսե՛լ 'ի 6 նոյեմբրի մինչ 'ի 18 յունվարի' բնաւ ոչ ետես անգէն զարեգակն :

Օրոյտ : Գաւառ չարձակ ձգել առ երի գամեաքայ ծովուն , անբեր և ամայի . ունի իւր համանուն աւան կի՞ օսդրոզ առ Սիւստ փոքրիկ գետով . ուր է բնակուելի կուսակաղ իշխանին : Երջակայ սահմանք այսր աւանի' անբեր են տաճեննն . չիք անգ բնաւ և ոչ իսկ խոտ գալարի , թող թէ այլ բերք . յայն սակա զամ որ ինչ կարևոր է կենաց , տանին անդ յեաքուցքա քղքէ չէ գետս , կի՞ չէ ցամաք . այլ երկոքին ճանասարհք ևս երկար են , և սարժանելի . զոր հաղիւ ընդ վեց եօ՛մնեակս մարթ է վարել . Յայսմ գառի գտանին քանի մի տեղիք բնակաւորք . որոց անուննք են այսոքիկ : Իստուտոյի գրեւս առ Իստուտ գետով : Ուտոյի առ Ուտ գետով : Գաուտոյի 'ի բերան դաւ գետոյ : Եամտոյի առ բերանով Եամտ գետոյ : Ալլաուտոյի առ բերանով Ալլաուտ գետոյ : 'ի սահմանս յայտասիկ առ երի գամեաքայ ծովու բընակին կրիտիոյի Ռաբարտ . զորս 'ի վեր անգր յիշատակեցաք : Սովորական անցք առւսաց 'ի գամեաք ցամաք կղզի' է 'ի Եստանկանֆոպէն ժոշոյտոյ . որ իբրև մզնաւ և կիսով հեռի է յօխոցք աւանէն :

Գամշեաք :

Լ Քարձակ ցամաք կղզի չէ իշխանութի կուսակալին
 օխոցքայ . զոր 'ի 1696 դ. տին զառաջինն 16 խա-
 զախք եաքուցքայ , որոց առաջնորդ կոչուր լուքա
 սէմինով սինմովսո . այլ ոչ հասին մինչև 'ի Գամշեաք
 գետն : Այլա յամին որ զկնի իշխանն անապիւսայ
 օսդրօզայ վոչօսիմէր աշխատկ կոչեցեալ տիրեաց
 այնր դեռոյ , և կանգնեաց անդ խաչ : Իսկ 'ի 1706
 ռուսք հասին մինչև ցեղս հարաւային սահմանաց նր .
 և անսի մինչև ցայսօր է չէ ոչ արուք : Բոյսք այսր
 ցամաք կղզւոյ թ մասին նոյնատեսակ են չէ բուսոց
 ձեարսն կղզւոյն . և լն մասին քանաւայի : Չիք անդ
 բնաւ ոչ երիվար , ոչ արջառ , ոչ ասնկիճէր կի՞ ռէն՝
 և ոչ այլ ինչ անապ դրաստուց կի՞ ընտանի անաս-
 նոց , այլ միայն շուն . նմին իրի յամսրան չէ մարթ
 ձանապարհորդութիս առնել , բայց եթէ չէ ջուր ,
 կի՞ հետիտաս . իսկ 'ի ձմերաք լծեն շունս 'ի գա-
 հուկս , և այնպէս կատարեն զձանապարհ իւրեանց .
 վն զի շունք տեղւոյս մեծ են և զօրաւոր , զորս
 բնակիչք նր բազմացուցանեն և ծաւայեցուցանեն
 փխկ դրաստուց :

Բնակիչք նր կոչին Գւլիաք , և Գամշեաք , կի՞
 իրելճաք . նք բնակին 'ի հիւսիսակողմն այսր ցամաք
 կղզւոյ , իսկ սք չէ հարաւ . երկոքին ևս էին ազգ-
 բիրտ վայրադք և գաղտնաբարոյք . կարի նման մի-
 մեանց 'ի բարս և 'ի սովորութիս . որք մինչև էին
 նոճաճել չէ արուք ռուսաց , տմեննին անկախ կեանս
 վարէին . շունէր որ 'ի նն իշխանութի հրամայելոյ ,
 ևս առաւել պատժելոյ , բայց խրատուց ծերոց առ-
 փոքր մի անսային : Գոզիադք ունէին զուն Գուլճ
 զով անուն իրր գերագոյն ասծ , յարմէ ասէին սերիլ
 ազգի իւրեանցն մանապս գամշեաքք հաւատային թէ
 գասնին չար ոգիք , որք բնակին 'ի գետս , յան-
 տասս , և 'ի հրարուղի շերինս , զսն չարագոյնս հա-
 մարէին ք զբնակելան 'ի գետս և յանառս . բայց
 ոչինչ պաշտօն կի՞ յարգուի մատուցանէին նց : Ծոյլ
 էին և գատարկասուն . զի գատարկուին համարել
 էր առ նմ երջանկուի . ընտրէին զմեզ ք ծանր ինչ
 աշխատանս յանձն աւնուլ : Թաղել էին գլխովին 'ի
 զազրալի ազտեղուիս , ոչ երբէք լուանային ոչ զձեռս
 և ոչ զէրեսս , ոչ զէրնդուանս հատանէին , և ոչ թղ-
 կերս

հերս սանարէին կմ փոքրէին . տարրացել էր 'ի նոյն
 ոջիւ . 'ի նոյն փայտեղէն անօթոյ ուտէին , ուտի
 շունք իւրեանց : Ընկզմել էին 'ի խորին տգիտուէ .
 տխտ ցանկուէ և գաղանային անգթուէ զորացել
 էր 'ի նոյն . զի ամ թեթե կսիւ արիւնասհողութի վնա .
 բէր . զդէրիս իւրեանց դժնգակ տանջանօք սպա .
 նանէին , կմ կտտամահ , մասն մասն հասանելով , և
 կմ առ սակաւ սակաւ խորովելով 'ի հուր . ցուցա .
 նէին զարհուրելի ինն ճարտարուի 'ի Գլուտ նորա
 նոր անողորմ տանջանաց , 'ի յադուրդ անագորոյն
 վրէժիսգրուէ : Չմեռելա ոչ թաղէին և ոչ այրէին ,
 այլ արկանէին հանգէս դրան իրճթաց իւրեանց
 'ի կերակուր շանց . ոչ գարշէին 'ի նեխոյ դիականց ,
 գողով և ինքեանք պիղծք և ժահահոտք . և զի միակ
 գամայն ասացից , գարշելի էին ք զամ վայրենի ա .
 զինս , որք գտան մինչև ցայժմ 'ի զնչն տեղիս : Բայց
 այժմ յես անկանելոյ նց ք իօրուժք մոսկովաց , և
 յես Ըուներոյ գրեթե ամցն զքրիստոնէական հա .
 ւատ , փոփոխել են մեծապէս յառաջին վայրենուէ ,
 և օրնօրէ զգեհուն զքղքականուի . քզի կարգել
 կան անդ դպրոցք արքունի ծախիւք , ուր մանկունք
 նց ուսանին զհաւատոյս , և զայլ արտաքին ուսմունս :
 "Միջնէի Գամէտոյն օտրօւ . ք Ստորին գամէտք ,
 որ է մերձ 'ի բերան համանուն դետոյ . ունիտունս
 40 և կթ . աստ է լաւագոյն դիրք այսր կղզոյ . շրջա
 կոյ երկիրն յարմարաւոր է 'ի մշակուի , բերէ զամ
 տեսակս արմատաց . ունի և անտառս մեծամեծս
 յորս գտանին զնոյն տեսակք վայրի երէոց և թուշոց .
 ունի և ձուկն առատ 'ի դետոյ :

Սօրէա Սօբտայ : Ի լեառն հրաբուրիս ոչ կորի ինչ
 հեռի 'ի տեղեղէ տստի , որ հնկզ ծխէ , երբեմն
 բոց հրոյ ևս արձակէ , է՝ զի յերկու կմ յերկու ամս
 միանգամ , և է՝ զի անցանէն տասն ամք և ուելի՝
 տասնց բոցափայլելոյ , այլ լեայն ժմկս զչայսէ եր .
 կիցս և երիցս յամին մոխիր յորդ , որ հարուստ մի
 տարածութի ծածկէ զչրջակոյ վայրս գրեթե կես
 թզաչափ թանճրութի : Հորժամ պարզ են օդք , իբրև
 125 միտնու 'ի հեռուստ երեւի . նմանապս տեսանի
 երբեմն շրջապատել երեք կարգ ամպովք . և յայն
 ժամ այնպէ երեւի , ոպ թէ հարուստ մի բարձրացել
 էր ք զբնական գիրս նք , 'ի վերոյ ք զամպս երեւել .
 լինին անդ և ոսասանուիք երկրի զարհուրելիք :

Մերանէի Գամէտոյ . ք Վերին գամէտք : Ի 'ի հարա
 ւակողմն առ գամէտք դետով :

Կառահանգիս գեղարտի և պողոտի : Է առ Աշտիկե
ծոցով :

Պօլտերեցոյի : Ամրոց առ Պօլտայա գետով :

Պերինի . Գարսիկնոյի : Էն կղզիք յարևելեան ով
կիանոսի հանդէպ գամջեաքայ :

Հրահանգան Ռէն Ռարեոսի : Է յովկիանոս անգր մերձ
'ի բերան անասիր գետոյն :

Իրլլիթ յարևելեան կողմն Վահէհայայ :

Ի ճշմ կղզիք գտանին յարևելեան և 'ի հիւսիսային
կողմն գամջեաքայ 'ի սփիւռս ովկիանոսի . յու
բոց ոմանք կոչին Գարսիկն եղիտ , զորս ետես սու
լովիկով ազգաւ մտկով , որ և ստորագրէ զնն . զու
մանս յանունէ յիշատակելով . որք են Ռնալայա .
որ իբրև 1500 կմ 2000 վերագէիւ հեռի է 'ի ծոցոյն
գամջեաքայ : Ռմատ . 150 վէտէ երկայն : Աշխ
դեն . 80 մկն երկայն : կղզիքս այսպիկ չունին ծառս
մեծամեծս , այլ միայն թուփս , և մացառս , և փուշս .
և այլ բոյսս ինչ՝ որք լը մեծի մասին նման են բու
սոց ցամաք կղզւոյն գամջեաքայ : Չմեռն չէ՛ պնչափ
սաստիկանդ , և ոչ այնչափ երկայն , ուղ յարևելեանն
սիպերիա . զի բուն սաստկուի ձմերան սկսանի 'ի
նոյեմբերի , և ձգի մինչև ցմարտ : Չիք անդ արջ ,
ոչ պայլ , և ոչ այլ ինչ մասնաւոր կենդանիք յաճախ
եալք 'ի հիւսիսային կողմանս սիպերիոյ և լարբո
նիոյ : Բայց գտանի աղուէս սեաւ , կարմիր , և մոխ
րագոյն բզմ յոյժ , որոց մորթք առաւել թաւ են
ք զչուբուգայն : Սք 'ի տուէ նստին յորջս իւր
եանց , իսկ յերեկոյին ելանեն առ ամն ծովու յորս
մկանց , և այլոց փոքրիկ կենդանեաց : Ոչ փախչին
'ի բուն բնակչաց կղզւոյն , իսկ չ հակառակն յօտա
րականաց երկնչին յոյժ , զինի լտելոյ նց զլառաչիւն
հրազնուց . յորոց ոչ միայն գաղանք , այլ և մար
դիկ սեզւոյն այնչափ սարսափեն՝ մինչև 'ի լտել զձոյն
նց՝ առ ժամայն ատպատտ յերկիր անկանիլ : Գտան
'ի կղզիս յոյսստիկ ինքնաբուպի ջերմուկք և հանք
ծծմբոյ : Այս կղզիք առ հորկ բազմամարդ են , և
առաւել ք զձմ ունալաչքս , որ մեծ է ք զայլս :
Բնակիչք նց 'ի միասին բնակին 'ի մեծամեծ գեւ
նափոր փապարս , որք տանին 50, 100, և մինչև 200
ոգիւ . զի սովորաբար երկայնուի նց է իբր 40 գըր
կալափ . և լայնուին 3 կմ 4 : Զարկք նց են 'ի փայ
տից , զոր ջուրք ծովուն ընկենուն 'ի ցամաք անդր .

և 'ի վրայնց փայտից արկանեն նախ խոտ , և պապ հող 'ի վր : Մեծագոյնքն ունին դրուես 4 կմ 5 . իսկ փոքրագոյնքն 2 և 3 : 'ի միում այսպիսի տան բլմ գերգաստանք բնակին . որք շունին այլ ինչ ան ջրպետ 'ի միմեանց՝ բայց միայն ձող մի անկել 'ի մի ջի : Ոչ երբէք լուցանեն հուր յայն բնակարանս , սակայն և 'ի բուն ձմեռնամիջի ջերմ են : իսկ 'ի Ժմկս սառտիկ սառնամանեաց լուցանեն խոտ չոր , և բոկոսն շղին 'ի վր , զի ջերմացին : Եւ քզի շունին բնաւ լուսամուտս այն սառերկրեայ բնակարանք նց , յայն սակս միշտ պահեն վառել կան թեղ մեծ 'ի ճարպոյ կէտ ձկանց :

Արք և կանայք ունին պէսպէս ձևս 'ի գէմս և 'ի ձեռս կատեալ փշով , և յետոյ լցեալ սեաւ կաւով , որով լինին անջնջելի : Առեն երկս ծակս 'ի ստորին շմուռնս , զիջնայն կախեն ոսկր ինչ կմ գունաւոր քար , իսկ յայլ երկուս՝ որք են աստի և անտի , միսն մի մի ամամուռնս կմ Ժանիս , որ հա սանէ գրեթէ մինչև ցականջս նց : Եւ ևս միտն ոսկր Է աճառն՝ որ բաժանէ զերկուսունչս 'ի մի մեանց առ 'ի Էլայնել զնս , և շրջել 'ի վերկոյս յեր կուց կողմանց , որով բոլորովն խանգարեն զէմս իւրեանց , որք սովորաբար են տափահագէմ սեա հեր . արք փոքրեն զհերս թողել փունջ մի միայն 'ի դադաթան . ոմանք մորուսաւոր են , իսկ այլք ան մորուս՝ զի հատանեն կմ սափրեն զմորուս . կանայք հատանեն զհերս ուղղագիծ յառաջոյ , թողել 'ի յետուս զարտս երկայնս , զոր հիւսեն 'ի ձև ձեայ անասնոց : Ոմանք 'ի վայրենի բնակչաց կղզեացս ա ծան 'ի բէգրոյուրկ . յորս տեսաւ՝ թէ և առ նս գոյ ծանթթուի ինչ զնչնուէ աստիճանաց պատուից և մեծարգութե : Չայտոսիկ և այլ ևս ինչ ինչ սոցին նմանս պատմէ առէվիէլ նաւապետ :

Նոր զէմպլա :

Եւ ևս կողի Նոր զէմպլա . որ թարգմանի Նոր եր . կիր . Ե կղզի մեծ 'ի հիւսիսային ովկիանոսի բաժանել 'ի ցամաքէ Վոյտոյ , կմ Վէյտոյ նեզուցու : Է որ 'ի 1735 . և 1738 անցին ռուսք փոքրիկ նաւուք : Ասեն թէ այս կղզի Է լայնուէ ձգի Է հիւսիս 'ի 70 կմ Ը այլոց 'ի 71 աստիճանէ մինչև 975 աստիճան և բոսկ 4 . իսկ Ը երկայնուէ ձգել տարածի յարևմտից յարևելս Է 7 աստիճանոք : Ընգ 73) աստիճանաւ

յարևելէան կողմն՝ է ծոց մի երկայնաձիգ , որ բա-
 ժանէ զբոլոր կղզիսն , և ձգել ը հիւսիս , գնայ ա-
 ւարտի 'ի հիւսիսային սկզկանոս անգր : Բայց չե-
 յայտ խորուի նր , և թէ արգեօք մարթ է 'ի Ֆմկս
 քնչ տարւոյն նաւարկել 'ի նժ . վս զի յիժմ նսւադս
 յորս սեռաւ , միշտ ստուռչել կայր : Այս կղզի ցոր
 վայր հասին մարդիկ , անբեր է , և գլխովին ամայի 'ի
 բնակջաց . զի ոչ անտին անգ սչ անասաւս , և ոչ իսկ
 թուփս , այլ միայն ուրեք ուրեք խոտ գալտրի սա-
 կաւ , և ոչ հետս մարդոյ . թէպէս ուռաք որք յար-
 խանկէլայ և 'ի մետենայ ամի ամի փոքր նաւուք գը-
 նան անդր յորս ծովային ձիոց , անցել ը Բանգենս
 և ը Քալիսէլ կղզիս , շրջեցան յիժմ ծովեզերեայր
 նր . յորմէ յայտ է թէ շէք անդ բնակուի մարդկան .
 զի թէ գոյր , սարս էր մանաւանդ լինել 'ի ծովե-
 զերեայս : Այն եթէ այլք յւերոպացւոց՝ որք թ բեր-
 ման հասել 'ի սոյն կղզի , տեսել իցին անգ զմար-
 դիկ , նք են 'ի մոսկովաց անտի՝ որք ամի ամի գնան
 անդր , և զգենուն ը տարազու սամայետացւոց :
 Իսկ 'ի վայրի անասնոց՝ միայն այնք գտանին , որք
 ձկամք և լոռիւ սնանին . նր արջք և աղբէկոք սղի-
 սակք . և ոէն կոչեցեալ կենդանին : Յրտու թին
 սաստիկ է անգ , բայց ոչ այնչափ , որչափ կարծեն
 մարդիկ . կժ գէթ մեղմագոյն է ք զցրաուի սպիջ
 բէրբայ , որում կարեն տոկալ մարդիկ . զէ ահաւա-
 սիկ մոսկովք զձմեռն ողջոյն անդ անցուցանեն .
 բայց 'ի ձմեռան սկսել 'ի նոյեմբեր ամսոյն մինչև
 ցկէսն յունվարի անըհատ գիշեր է անգ . սակայն և
 ը այն Ֆմկս 'ի պահու միջօրեի երեի առ սակաւ մի
 լոյս ըաղտ :

Պրակ 7. Փոքր Թաթարք :

Փոքր Բախար , կժ Թաթարաքան կոչելք զայն ըաթ-
 ձակ տարածուի երկրի , որ սկսել 'ի հիւ-
 սիսային առաջից անտի գունա գետոյ՝ ձգել առ-
 բածի առ սեաւ ծովու , և առ ազախ ծովակաւ ,
 մղոնս գրեթէ երկերկուր մինչև ցածն կժ թէն գլա ,
 որ և է մասն հին Եւրոպեական Աիւֆիոյ . ուր բնա-
 կին զնչն ցեղք կժ ազգք Թաթարաց . յորոց ոմանք
 վրանարնակ են , և խմբովին շրջին Թափառական
 տեղւոյն 'ի տեղի , չունելով ուրեք զհաստատ բնա-
 կուի : Իսկ այլք 'ի միասին հաւաքեալ բնակին 'ի

Քղքս, և 'ի գեօղս : Գրտանին անդ և 'ի նոզայի թա-
 թարաց, որոց սահման բնակուէ է 'ի մէջ ներեա և
 սոն գետոց . որոյ հարաւային կողմն՝ որ ձգի առ
 խրիմաւ, լը դաշնագրուէն տէլըդատայ, որ եղև 'ի
 1739. էր չ ի իսանուք խանին խրիմայ . այլ այժմ՝
 բովանդակ է չ տրուք մտակովաց : Սք կոչին Քարնե-
 ղայտ . իսկ որք բնակին 'ի կողմն օգի գետոյն և աժ-
 տէրխանու, կոչին Մեծ (տճկ" Ուլու) Նօղայ :

Այլև Աղաղա կոչեցել թաթարք, որոց բնիկ սահ-
 ման է յասիական կողմն սեաւ ծովուն, և են կա-
 պաշա . ախ՝ թէ լեզու նյ ունի զմերձաւորուի ինչ
 չ լեզուին գերմանացուց . յորմէ ոմանք գուշակեն,
 թէ գուցէ իջանեն 'ի գլծաց, որք 'ի նախնումն 'ի
 կողմանս յայնոսիկ բնակելին . և առ պակասութէ
 հոգևոր ուսուցչաց՝ առ սակաւ սակաւ մուսցան
 զքրիստոնէական կրօնս, և սնկան 'ի կուսարաշու-
 թի, կի՛ լաւ և ստեղ 'ի անոտիապաշտուի : Չայս
 Տ՝ կի՛ մարածուի երկրի՝ մարթ է բաժանել 'ի չարս
 մեծամեծ մասունս . ք 'ի Պոսճախ Բախար, որ և
 Պէսարապիտ . 'ի Գաւառն օղւ- Բերդին . 'ի Յամաթ իւրին
 խրիմայ . և չարձակ Գաւառն Նօղայի Բախարոյ : Ան
 պուճախ թաթարաց, և վն քուրին օղուի, հան-
 գերձել էքք ճառել յեւրոպեան մասին տրուէ օս-
 մանեանց . զի մասն ինչ նյ անկանի չ տրուք նք .
 վն նողայի թաթարաց խօսեցաք յասիական մասին
 ուուսիոյ . յայսմ վայրի մնայ մեզ խօսիլ զյամաք
 կղզւոյն խրիմայ . որ թէնդ յեւրոպիա անկանի,
 այլ լը կարգի կառավարուէ յարակցել գորով այլոց
 թաթարաց, որք ձգին մինչև յասիական մասն ուու-
 սիոյ, 'ի գէպ համարեցաք զհետ նյ և զսա սօր-
 րադրել, որ է մասն փոքուն թաթարաց :

Գլուղճ . կի՛ խրիմ :

Յայս անուն անուանել 'ի նախնի Չիմէրիաճ քա-
 ղաքէ . զոր յոյք Գուեճօ կոչելին, որ առ մեզ
 Ապուստօուտ, կի՛ 'ի վք ժայռի լսի . կոչեր և Գա-
 ըն, կի՛ Քէրօնէսառ Գաւրիտ . իսկ այժմ՝ յեւրոպաց-
 ւոց սովորաբար կոչի Քրիմէա : Ե չարձակ ցամաք
 կղզի շրջապատել 'ի սեաւ ծովու, և միօտիս, կի՛
 սաղախու ծովա՛յաւ . բայց 'ի մի կողմն կցել է չ ցա-
 մաք, պարանոցաւ՝ որոյ լայնուէն է իբրև 3 մղոն :
 Չև նք է իբր եռանկիւնի . իսկ բոլոր շրջապատն
 իբր 400 մղոն . մէկէրիոս դնէ 560 . զոր այլք հա-
 սու

առցանեն 3750 մղոնս : Չերիս երևելի դէտս ունի .
 որք 'ի բարբառ տաճկաց կոչին Գարատա . Ալթէլէն
 սայի . և խաւի սա : Եւ հինգ նւէնդիստս . որք են
 կերւ . ՔէՔէ . Վալէֆուլա . Չորլըն . և Ալ-լիէ :
 Եւ նոյնչափ գլխաւոր շերինս . որոց անուանք են
 Ալլարֆուլա . Գարաֆալ . Չաբլը Գալէ . Ալ յէ Գալէ .
 և Ալյա Գալէ . յորս նշանաւոր է ստալին շեառն ,
 յորոյ 'ի գաղաթան է վիհ մեծ և ոնդնդախոր : Օք
 խրիմայ բարեխառն է և առողջ . իսկ երկիրն արգաւ
 լանք և բարեբեր . վնյ շիուի է անդ ամի , որ ինչ
 հարկաւոր են կենաց մարդկան : Ունի գինի պատ
 ոճական , և ցորեան առատ , և այլ ազգս ազգս
 արմաեաց , և պտուղս ծառոց , և պարտիզաց , և
 ընտանի անասունս բժմս՝ մենդ երիվարս , որք ակա
 շեամբ թէկոյտ անարդ երևին , այլ ուժեղ են և ա
 բազօտն , և 'ի վաստակս աշխատուեցանխոնջ : Բուն
 բնակիչք նր են թաթարք . որք յանուն նր կոչին
 խրիմա-Քաթարք , բայց կարի նման են զալթախաց .
 իսկ կրօնիւ մահմէտական են , Ելինանդ և բազմուի
 յազգէս հայոց . և յոյնք , հրէայք , այլ և օսման
 եանք . այլ 'ի 1779 յօդոս 20 . մասկովք զբովանդակ
 հոյս , և զյոյնս հանեւ անաի , ամին 'ի մոսկովս .
 որք լը պատմելոյ մեղ սերունս բարետոհմիկ արժա
 նահաւատ առն յազգէս մերմէ , որ և ինքն լը այլ
 լոց վարեցաւ 'ի մոսկովս , հայք և յոյնք միանգա
 մայն էին ոգիք իբրև 30000 . զորս սփռեցին 'ի զա
 նաղան աեղիս մոսկովաց . ուր հայք շինեցին երկու
 քղքս , ք զկատարինէսլաւ , և զնախիջևան . զորս
 'ի աեղիս իւրեանց սաորագրեցաք . նաև յօսման
 եանց բժմք ինքնին ելին անտի . և մնացին անդ միայն
 թաթարք , հրէայք , և սակաւ ոմանք յօսմանեանց .
 վնյ քղքք և աւանք խրիմայ՝ դրեթէ կիսով չափ դա
 տարեկացան 'ի բնակչաց : Բայց յետոյ յորժամ մոս
 կովք լը ամի լը արուք իւրեանց գրաւեցին զխրիմ ,
 հրաման ել ասեն , զի որք միանգամ 'ի հայոց կամի
 ցին դառնալ անդրէն , դարձցին , որոց շինեցին և
 երկու եկեղեցիս . վն զի զառաջին եկեղեցիս՝ զորս
 ունէին 'ի զնախն քղքս , քանդեցին 'ի հանելն զնր
 անտի . զի մի 'ի սլտաճառս եկեղեցեաց , անդրէն
 յօժարեցին դառնալ :

Այս պատուական ցամաք կղզի 'ի կանուխ Ժողջ
 անաի սէսպէս անցս կրեաց . և բժմք տիրեցին նմ
 մինչև ցաւուրս մեր : 'ի հնումս սկիւթացիք տիրէին
 ներքին կողման նր , և յօս բերդէն ձգէր արուիւնց

Ը հիւսիս հարուստ մի տարածուի . ունէլով սաչ ման յարեմտից՝ զնեթեր գեան . իսկ յարեւելից՝ զտօն կի՞ զԹէ : Յարեմտեան և ՚ի հարստային ծովեզերեայս նր՝ բնակէին ժղվղբ ինչ յունաց . որոց գլխաւոր Քղբ էր Քերսոն : Իսկ արեւելեան կողմն նր մինչև ցտօն , և մինչև ցՅն՝ որ է հանդէպ նր , յմինչև յայն Էարձակ տարածուի երկրի , որ սկսել ՚ի տօն գետոյ ձգի Է երկայն առ ազագ ծովակաւ , և առ սեաւ ծովու , և մինչև ցլեբինս կովկասու , էր Է իշխանութի բաւակալաց Վոփօրօնէան յունաց , որք յայս սնունն անսւանեցան ՚ի նեղուցէն ազագ ծովու , զորս նախնիք կոչեն Վոփօրօ գիմերիակն : Ապա յայնք անհնարին հարստահարութիս կրե՛լ ՚ի սկիւթացւոց , յօգնուի կոչեցին անձանց զմիհրգաս Թֆր սոնտացւոց . որոյ եկել և վանել զսկիւթայիս ՚ի ցամաք կղզւոյ անտի կանգնեաց զԹֆրութի վոսփօրօսեան . որ ձգել տարածէր Է բոլոր ցամաք կղզին խրիմայ , և Է ցամաքն՝ որ է յարեւելեան կողմն մինչև ցլեբինս կովկասու :

՚ի Ժմիս դիտկղեախանոսի կայսեր՝ տարմառք բանա կալել ռւնէին զայս Թֆրութի : Եւ գուժք սերունդք նախնի գեղաց բնակէին յարեմտեան մասին ցամաք կղզւոյն խրիմայ , և Է ամ երկիրն Է այն , որ արասաբոյ նր առ սօն գետով տարածեալ ձգի Է հիւսիս : ՅԾէ աստի ել ողբեղա Է վթաց իւրոց : Արաղինի Ժմից այս ցամաք կղզի անկաւ Է արուք կայսերացն յունաց . բայց զմասն ինչ նր միշտ կալան յաջորդութի միմեանց զկինի Հանս , ապա Խաւորս , կի՞ Կաւորս , յետոյ Պուլս : Իսկ յաւարտ ժք դարուն ճենուացիք , կի՞ ճինիվիզք փրեւելով սեաւ ծովուն , և ամ նւ Հնգստից նր , մահն և ՚ի խրիմ : Եւ ՚ի ժգ դարուն Թաթարք առին ՚ի պոլսմաց զերկիր նց , Է նմին և զայն մասն խրիմայ , յորումնք փրեկին . այլ ոչ կարացին առնուլ ՚ի ճենուացւոց զնաւահանգիստս , և զծովեղերեսոյ բերգս քաջ ամրացուցեալս , ոսկ և շքեփէ քղքն , զոր պահեցին Է իշխանութի իւրեանց մինչև ց 1454 . Ը այլոց ց 1471 . յոր ժամ առին զայն տաճիկք , Է նմին և զբոլոր ցամաք կղզին խրիմայ . և կարգեցին ՚ի նի՛ խան , իբր կուսակալ իշխան և հրամանատար համօրէն խրիմայ , և արտաբոյ նր ցորվայր տիրեցին օսմանեանք :

՚ի 1698 մոսկովք յարձակեցան ՚ի խրիմ , և առին զօր բերդն և եթ : ՚ի 1736 դարձեալ դիմեցին ՚ի վի խրիմայ , անցին Է պատուարն շինել ՚ի Թաթարաց ՚ի

'ի պարանոցն խրիմայ, և պաշտպանե՛լ բիւ՛մ ամբու-
 ցօք և աշտարակօք, և 100000 արամբք սպառազինե-
 լովք. վերստին առին զօր բերդն, և բացին ճ'նո՛հ'ի
 խրիմ: Ապա՛ ի 1737, 1738, և 1739, դարձե՛լ միւսան-
 դամ'ի վ'ր յարձակեցան. և յայն շրս ամս գրեթէ
 կէսն խրիմայ իսպառ կողոպտեցաւ կէս մի'ի մոսկո-
 վայ, և կէս մի'ի նոցին իսկ թաթարաց. մինչև բազ-
 մաց'ի բնակչաց անտի սովու մեռանիլ, և շատք ևս
 խոյս առե՛լ ելին անտի: Ապա՛ ի 1769'ի գրգռիլ մե-
 ծի պի՛ղզիին'ի մէջ օսմանեանց և մոսկովաց'ի պի՛ռնա-
 երկպառակուե՛ լէհաց, յեա իբր հինգամեան գծն
 դակ պի՛ղզաց, արարին դաշնագրուե՛ն հաշտութե՛ն'ի
 դայնարձքք'ի 1775. ուր 'ի կարգի գլխոց դաշնա-
 դրուե՛ն երդն էր այս. թէ թաթարք խրիմայ լիցին
 ազատ, և լը ամի անկախ յամ արտաքին արուեց:
 Ընդ այս հաւանեցան երկոքին կողմանք. բայց խնդիր
 մեծ 'ի մէջ անկաւ, թէ վարդ ունիցի միաբանիլ
 անկախութե՛ն նց՝ ը հոգևորական իշխանուե՛ թաթրին
 օսմանեանց որ է Գերապոյն խալիֆէ կմ գլուխ
 տաճկական գեներն. քզի առանց այսր միաբանուե՛
 ոչ կամի բնաւ դուռն օսմանեան հաւանիլ ը դաշ-
 նագրուին: Ապա յետ բիւ՛մ վիճից՝ միաբան հաս-
 առանցին, թէ 'ի նստիլ նոր խանի՛ նոյնհետայն
 ազդ արասցէ յարքունիս բեդրպուրիայ և 'ի դուռն
 օսմանեանց. և թաթրնց ը առնուլն զմանսթաութի,
 խնկիսկ ծանիցէ զնա ինքնակալ խան, և առա-
 քեսցէ նմ զսովորական մուշտակն պատուոյ, զփա-
 կեղն, և զսուրն. և թէ 'ի մղկիթս խրիմայ լիցին
 մտղթանք վը թաթրին, ուր յառաջն. և գրամբ որք
 'ի կիր արկանին'ի խրիմ, հատցին կնքով նր. և թէ
 զստիք կմ եկեղեցական դատուորք՝ կացուսցին 'ի
 խաղիազերէն կոտտանդնուպոլսոյ: Այլ քզի գոր-
 ծագրուե՛ն դատաստանական արդարուե՛ն գուով առ
 օսմանեանս 'ի ներքուսա կապակցեալ ը հոգևորա-
 կան հտուավարուե՛ն, յայն սակս յաւելաւ այս պալ-
 ման, թէ պի՛ռնաւ այսր հոգևորական գերակայու-
 թե՛ն, թաթրն օսմանեանց մի բնաւ առցէ իրաւունս
 ինչ 'ի վ'ր խրիմայ, և մի արասցէ ինչ, հկնկ սն-
 կախուե՛ն մեծ խանին, այլ այսչափ միայն, զի թաթրն
 իբրև յաջորդ խալիֆէյից՝ ծանիցի գերագոյն գլուխ
 դեհի նց, առանց բնաւ ունելլ մասնակցուե՛ն ինչ'ի
 քզքական կառավարուե՛ն խրիմայ: Այսու երևե-
 ցաւ գուռն օսմանեան շատացել. որով և կատարե-
 ցաւ դաշնագրուին հաշտութե՛ն:

Իսկ թաթարք խրիմայ տեսել այնուհետև շինքեանն
 ինքնագլուխ , և կամեցել 'ի գործ գնել զազատուի
 իւրեանց , միարանեցան խուսք կազմեցին ունեցով
 առաջնորդ ինքեանց զմիրզայս , գիմեցին յապարանս
 խանի իւրեանց որ էր Սահի կիրայ , և ընկեցին զնա
 յաթոռոյ . նստուցել 'ի տեղի նր զՏէվլէթ կիրայ :
 Իռուսն օսմանեան թէպէտ չեղև գոնէ առ պրտաքս
 ձեռնտու այնց միարանեցոց , բայց զհրեշտակս նց'
 զորս առաքեալ էին 'ի կոստանդնուպօլիս խնդրել
 զպատուպանուի նր , բիւմ պարպեօք արձակեաց . և
 թգրն իբր գլուխ օրինաց նց ծանեալ զնոր խանն
 օրինաւոր , առաքելով նմ զսովորական պարպես :
 Այս ըուներուի և հաւանուի զօր եցոյց դուսն ,
 դժպատեհ իմն թոճեցաւ մոսկովաց . մենք ցի կաւ
 կածէին ևս թէ պաշտօնեայք օսմանեանց գրգռեալ
 իցեն զայն ապստամբ միարանուին . իբր զի սահին
 կիրայ կարի իմն յարել ցուցանէր զանձն առ մոս
 կովս . վոյ փոյթ կալան առ ժամս խաղաղել զնն :
 Իսկ սահին կիրայ անկել յիշխանուէ , դունդ կազ
 մեաց 'ի կուսակցաց իւրոց' և 'ի չեքքէս թաթարաց'
 և 'ի վրաց սահմանակցաց' իբր շորից հազա
 րաց , և բռնագատեաց զտէվլէթ կիրայն խոյս տալ
 'ի խրիմայ , ունեցով իւր օգնական զմոսկովս : Քան
 զի գունդ մի զօրաց նց' որք արգէն 'ի ձեռին ու
 նէին զօր կոչեցեալ բերգն , նմանապէս և նք' որք
 էին 'ի եհնիքալէ 'ի կերչև 'ի դըպուրուն , զոր ստա
 ցան մոսկովք վերջին գաշնադրուքն , նմ զօրութի
 գուն գործէին անդրէն նստուցանել զսահին կիրայ
 խանն , և պահպանել զհոյանակ ազատ և անկախ
 կառավարուի նր : Արշնպէս և զօրք օսման' չգէմ
 գաշնադրուեն' դեռ չէին մեկնել 'ի կղզւոյն գամա
 նայ , որ է մի 'ի բանալեաց ազախու ծովուն . բայց
 սահին կիրայ եհան զնն անախ , և տարապրեաց 'ի
 ցամաքն ասիոյ :

Իսկ տէվլէթ կիրայ վտարել 'ի խրիմայ , զառաջինն
 գիմեաց 'ի կոստանդնուպօլիս , և անախ յէտրէնէ ,
 բնակիլ անդ 'ի կալոճած մի տոճեալ նմ 'ի դրանէ
 օսման' : Բայց զօրք մոսկովաց կացին մնացին անդ
 տիրելով խրիմայ և դըպուրունայ : Եւ թէպէտ
 դուսն օսման' ստիպէր զնն ելանել անտի թ գաշ
 նադրուեն , այլ մոսկովք չէ հկնկն պնդէին , թէ
 դուսն օսման' ոչ միայն 'ի մասին խրիմայ , այլև
 յայլ բիւմ գլուխ գաշնադրուեն' եցոյց զանհաւա
 տարմուի : Եւ ևս թէ հորի է ինքեանց մնալ 'ի
 խրիմ :

իրիմ. զի սահին կիրայ խանն հրեշտակս արձակել
 'ի բէգրպուրկ , խնդրեաց 'ի թագուհւոյն զպաշտպա.
 նուի , և ընկալաւ : Հուսկ յետոյ 'ի 1779 սախպե-
 ցաւ և գուռն օսման" ճանաչել զսահին կիրայ օրի-
 նաւոր և ինքնիշխան խան խրիմայ , զօպսնայ , և
 զամանայ կղզոյն , և շքակայ տեղեաց նոյ . բայց
 այսու պայմանաւ զի մոսկովք 'ի միջոցի երից ամսոց'
 բուրովին 'ի բաց մեկնեացին անտի , երթալ յ
 իւրեանց . և այլովք պայմանօք , որք հային 'ի նաւ
 ւարկուիս 'ի սեաւ ծովու , և 'ի նեղուցն կոստան-
 գնուպօլսոյ , զորոց վէճ մեծ եղև 'ի մէջ երկուց
 կողմանց :

Սակայն և այնպէս մոսկովք չելին անտի . պաճաւե-
 լով թէ խանն ստիպէ զնոյ միաւ անդ 'ի պաշտպա-
 նուի իւր : Միւսանգամ յարեաւ անդ նոր ապրու-
 տամբութի . իբր զի սահին կիրայ խանն օրինակաւ
 անձին , և բռնութի , կամէր մուծանել 'ի խրիմ սովո-
 բուիս եւրոպականս օտարս 'ի սովորութեց թաթար-
 աց , գլուխ միաբանել ապստամբաց' եղէն երկու
 եղբարք նր : Այլ խանն վաղ իրազեկ լեալ այնմ ,
 զերծաւ յաջողութի 'ի կերչ Ք հիւպատոսին մոսկո-
 վաց , և Ք այլոց զորաց նոյ . որք յարուցել Քդէմ'
 ապստամբաց , փութով նոճաճեցին զնոյ . և ձերբա-
 կալ արարեալ զերկու եղբարսն , չարարին ինչ չար
 նոյ , այլ ետուն կալուածս նոյ կալ անդ առանձինն .

կարգելով և հասոյթս նոյ 'ի գարման կենաց :

Այս եղև ժամ բարեպատէհ վն մոսկովաց . վն զի
 սահին կիրայ խանն հանգիսիւ շնորհեաց թագուհ-
 ւոյն նոյ զբովանդակ երկիր արութե իւրոյ . զոր և
 կալաւ նա 'ի 1779 յապրիլի 21 . և միջոյք , և այլ
 գլխաւորք ազդին , և զնոյն խումբք թաթարաց ,
 որք կախել կային զխրիմայ , եղին երդումն հաւա-
 տարմուէ թ կատարինեայ իբրև օրինաւոր ինքնակա-
 լի իւրեանց , և յաջորդաց նր : Իսկ սահին կիրայի
 կարգեցին կալուածս և հասոյթս , ուն երկուց տա-
 րագրեալ եղբարց նր , կալ անդ առանձին կեանս
 վարելով : Մտիպէին մոսկովք քաղցրութի և սպառ-
 նալեօք զգուռն օսման" Քուսել և ճանաչել զմորուի
 իւրեանց 'ի վր խրիմայ ամ իրօք օրինաւոր և վա-
 ւեր . իսկ գուռն պնդէր թէ այդ ոչ է կարելի ,
 որովհետև թաթարք խրիմայ յերկուց թարութեց
 հրատարակեցան և հաստատեցան լինիլ ազատ և
 սնկախ յամ արտաքին արութեց : Իսկ մոսկովք
 պնդէին . թէ այդաւ իսկ զի խանն խրիմայ էր ա-

զատ և անկախ, կարող էր իբր ինքնիշխան շնորհէլ
 ումեիցէ ղկալուճածս իւր : Այսպիսի պիճաւանք
 մոսկովաց յալթաւկան հանդիսացան . ոչ այնչափ ի
 բաւասիրք, ք թէ բռնութի զինուոց : Մանաւանդ զի
 լէ այն Քմիս և ք յովսէփ կայսր միաբանեալ էր լէ
 մոսկովս . և դժոճարին էր օսման՝ երկուց մեծա-
 ղօր արուեստի գիմագրաւ լինել . յոյր սակո հարկե-
 ցաւ ստորագրել դաշնագրուեն՝ ի կոստանդնուպո-
 լէս ՚ի 1779 դեկտ 28 : Եւ այնուհետև համօրէն
 ցամաք կղզին խրիմայ կայ մնայ լէ արուք մոսկովաց :
 Յառաջագոյն մինչդեռ էր լէ գերագոյն արուք լէ
 ինքնահալին օսման՝, ունէր իւր սեփական իշխան
 անոճանեղ Թաթար խան . խրիմու խան : այլև Ա-
 լիսա խան . ք գերագոյն իշխան . որ և նստէր ՚ի
 պաղչէսէրայ գլխաւոր քիքի խրիմայ . և իշխէր ոչ
 միայն ՚ի վր ցամաք կղզոյն խրիմայ, այլև ՚ի վերայ
 պուճախ Թաթարաց, օզուի Թաթարաց, Խոզայի
 Թաթարաց, Գլաւոփ Բաբարաց, Գարբալ գաղփոց
 և ՚ի վերայ այլոց զանազան ցեղից փոքուն Թաթա-
 րաց . և ունէր լէ իւր զնձն դասս կմ կարգս իշխա-
 նաց, որոց երեքն էին յարական սերնդոց խանին .
 և կոչէին Խանզատէ, նաև Սուլթան . պաշտօն նց
 կարգաւ ելանէր ՚ի վեր սոսպմ . նախ լինէր Օր պէ-
 կի սուլթան, որոյ տեղին էր օր դափու բերդն .
 երկր՝ Նուրատաին սուլթան, որ նստէր ՚ի դարա-
 սու . երր՝ Գալլայ սուլթան, որ նստէր ՚ի յագմէս
 ճիւղ . և էր իբր երկր խանին . յետ անցանելոյ լէ
 այս կարգ, կարէին լինել Թաթար խան . որոյ գա-
 էր ՚ի պաղչէսէրայն . իսկ իգական սերունդ խա-
 նին կոչէր Միրզայ . յորոց ոչ որ կարէր լինել խան .
 և ոչ իսկ կալ ՚ի սպասու նմ . այլ բնակէին ՚ի գա-
 րասու և ՚ի սահմանս նր . և պաշտօնիճ լինէին Շի-
 րին, որոց գլխաւորն կոչէր Շիրին պէկի . ուն և
 բազմութիճ ցեղն Մանսուր օզու անուանել, որք
 բնակէին ՚ի Չօղալ, և ՚ի կալմանս օր դափուին լէ
 իշխանութի օր պէկի սուլթանին, սք երկրքին ուն և
 այլ երկու դասք պաշտօնահալաց, որք են իւլէմս,
 ք եկեղեցականք, և Գափու խալգը, ք աւագ
 որեար դրան, իւ տարազու գլխարկաց իւրեանց՝

(որ է զալփախ,) զանազանին յիրերաց :

Խանզատէքն՝ ք որդիք խանին՝ ՚ի մանկուէ անդ ՚ի
 չէրքէս յղէլ լինէին . մինչև ՚ի ժամանել ՚ի չափ հա-
 սակի՝ անդրէն դասնային առ հայր իւրեանց . ուն
 կալուճածք և ազարակք մեծամեծք են ՚ի սուրբիս

յորս և բնակին . կը 'ի Եանայօլի , յիսլիմեէ , 'ի վի-
 դէ , 'ի չաթալճա . 'ի մեռանել կի՞ յընկեցիկ լինել
 խանին , խանդատէքն գային առ ինքնակալն օսման
 հանց , և նա բնակեցուցանէր զնս 'ի ոօտօս կղզին ,
 'ի մեռանել այլում խանի՝ թէ զոք 'ի նցէ ընտրէին
 'ի խան , յետս կոչէին 'ի ոօտօսէ . զչստերս խանին
 անուցանել տային մերձաւոր ազգականաց . և ապա
 ամուսնացուցանէին Է միրզայից , որք են որդիք
 դստերաց խանին , ուղ ասացաք :

Թ.աթար խանն չունէր սովորուել առնուլ բի՞մ կու-
 նայս , այլ զմի միայն , և զերկու կի՞ զերիս հարձս .
 և թէպէտ էր Է գերագոյն իրութի ինքնակալին
 օսմանեանց , և հարկատու նմ , որում փխկ հարկի
 աայր զբազմուել գերեաց , զորս սրով իւրով գերէր
 'ի զնկն աղգաց , այլ և նա կացուցանէր զսա , (լայց
 միշտ 'ի զարմէ անտի խանից ,) կի՞ մենդ հաստատէր
 զընտրեալն յիշխանաց երկրին , սակայն նա ինքն
 ինքնակալն 'ի մեծի պատուի ունէր զնա . և բի՞մ
 մեծարանօք վարէր Է նմ . զի 'ի գրելն առ նա , ոչ
 գրէր հրամայելով , ուր սովոր է առնել Է այլ կու-
 սակալս իւր կի՞ փաշայս , այլ միայն ծանուցանելով
 նմ , թէ փափաքէր զի սյս ինչ այսպէս լինիցի . և
 թէ այս ինչ կի՞ այն ինչ օգտակար երևի իրութե
 իւրոյ , զոր իբրև պարզ օղջունագիր գրէր , և ոչ
 իբր հրովարտակ անյեղի , և այսպիսի վերտառուել
 աայր նմ . Լէւ ծառանկատարն մեծի իշխանուել , և ան-
 խախտ և ապահով պատուոյ , արայ խրիմայ . Լէւ : Եւ
 ստի թէ լը վազնջական ինչ դաշնագրուել 'ի սոլա-
 ոիլ արու զաւակաց 'ի թիբրական տերնդոց ինքնա-
 կալաց օսման . կարգ յաջորդուել անկանէր տերնդոց
 թաթար խանին : Եւ ևս 'ի դիսլիլ ինքնակալին օս-
 ման՝ առնել պի՞ղմ Է իրուելս , առաքէր առ խանն
 40 հալր սկի , և առսեր զարդարեալ . իսկ խանն
 սխարտապան էր գնալ նմ յօգնուել բազմուել զօրոց .
 զոր և արար բի՞մ անգամ մերթ 50 հազարօք , մերթ
 80 հալրօք , և երբեմն մինչև 100 հալրօք ել նմ յօգ-
 նուել : Այլ այժմ զկնի տիրելոյ մոսկովաց խրի-
 մայ , և գրեթէ բովանդակ փոքր թաթարաց , այս
 ամ կարգք բարձան 'ի միջոյ . զի փխկ թաթար խա-
 նին , և այլոց խանից , կացուցան նոր կուսակալք ,
 և բերպակալ իշխանք յազգէ իւրեանց : Գլխաւոր
 սեղիք խրիմայ՝ են հետագայք :

Օ . կի՞ Օր Գալէսի , կի՞ Օր Գալէս . որ թարգմա-
 նի Բեդէ կի՞ Դուռն օռայ . զոր յոչիք կոչէն Դ . Գ .

բոս . Գրաւֆէ , և Դրաւֆէ . Լէ՛՛ք՝ Բոյրէ՛՛գո՛ , յորմէ և
այժմ յեւրոպացի Յագրաց սովորաբար կոչի Փէ
ուէտօք . որ 'ի բարբառ շքուաց նշանակէ խրամ հաս
եալ 'ի մարդկանէ : Է բերդ հռչակաւոր քարակերտ
կառուցե՛լ 'ի ծովակողմն 'ի մուտս սլարանոցին խրի
մայ , որոյ լայնուի է մի մղոն և կէս . ուստի և է
խոր դուռն և փականք նր կանգնեալ ը նմանութե
բարձր լերին , զոր ա՛՛ կոչեն Օր պոչալի . 'ի հա
բուակողմն իւր ունի հողակառոյց պատուար ու
րեք ուրեք ամրացուցե՛լ փոքրիկ աշտարակօք , և 'ի
միջի քառակուսի աշտարակ մեծ . և յաշտարակի ստոր
երկրեսոյ ճնայ՛ , որ հանէ 'ի քղք անդր ը մեծ
դուռն մի քաջ պահպանե՛լ 'ի վննո՛՛նորաց : Ըննո՛՛ւածք
տանց նր՝ են աղքատակերտք , և անշուք . շինեալք
ձողովք և ոստովք ծառոց հիւսելովք . և ծեփելք
կաւով , և կւով արջաոց : Բնակիչք նր աղքատ
են , և կերակուր և հնա՛՛ ինչ խաշոր : Արդի թա
թար խանին 'ի քղքէ աստի ունէր զանու՛ն օր պէկի
անո՛՛ւանե՛լ , ուն և վերագոյնի նշանակեցաք . աստի
էին և հառք նր , կմ տարեկան մուտք . ք 'ի յաղէն
և 'ի պողայէն զոր շինեն բնակիչք քղքին . բայց բը
նակու՛ն նր ոչ էր 'ի բերդ անդր , այլ արատոյ նր
'ի փայտակերտ աղքատաշէն ապարանս . և շունէք
բնաւ իջնանութի ինչ 'ի ներքս 'ի բերդն . ուն և ոչ
հայր իւր թաթար խանն . վն զի այս բերդ , ուն և
այլ բերդք ամ քղքց խրիմայ՝ էին 'ի ձեռս զննո՛՛ն
քաց օսման՝ . իսկ այժմ են 'ի ձեռս մոսկովաց . որք
չորիցս առին զայս բերդ 'ի զնգն Գմկս . երիցս ան
քամ անդրէն դարձուցին օսմանեանց զկնի բազում
քանդմունս գործելոյ 'ի նմ՝ . իսկ 'ի չրգումն կալան
հաստատապէս ը արուք իւրեանց :

Եւնիոյի , կմ Կինոյի : Է բերդ շինե՛լ 'ի մուսկովաց 'ի
1736 հանդէպ անձուկ կրճի միում ցամաք կղզւոյն
խրիմայ , մերձ 'ի մուտս խոտորնահեռ նեղուցին ,
որ կոչի Կնիտէ Տօրէ . իսկ 'ի հն՝ Պիլէս . Բարբառ ,
կմ Սարբա : Աւր կան քանի մի ծոցք առ աղտառ
ծովակաւ : Այս բերդ կցորդի ը ցամաք կղզւոյն
կամբաւ շինեալ 'ի վր նաւակաց :

Կեռլէի . որ և խօտլի , կմ խօտլի : Գիւղաքղք ան
ուանի ծովեղերեսոյ յարեմօտան կողմն ցամաք կղզւոյն
խրիմայ 'ի լեզու ինչ հողոյ , որ ձգի 'ի ներքս 'ի սեաւ
ծովն : Աւր նէնգիսա պատուական անո՛՛ւանեալ
Օւթա Լիմանի . և պարիսպս խարխալեալս . և բլմ
քարաշէն մզկիթս աաճկաց . յորոց զօտնն մոսկովք
յէ

յեկեղեցիս քրիստոնէից փոխեցին : Բնակիչք նորա էին Թաթարք , տաճիկք , յոյնք . և հրէայք . էին անդ . և յաղգէս հայոց իբրև 300 տունք ; որք ունէին սեփական եկեղեցի , ունի և յոյնք . այլ այժմ սակաւ սմանք մնացին անդ . նաև հրէայք ունին անդ ունի նակովկայ : Մօտ 'ի քղք անդր 'ի հարաւակողմն նր' է լիճ մի ջրալից , դուզլա անուանելու ար յամարան շինեն աղ :

Պաշտայարայ , կիմ Պաշտէնէրայ . նախ Պագֆասարա ասիւր . իսկ 'ի հն' Եւֆատորիա : Գլխաւոր քղք համարէն ցամաք կղզւոյն յարեմուտան կողմն նր , սչ կարի ինչ հեռի 'ի ծովէ լք մէջ երկուց լերանց . որք փխկ սարսազաց են նմ , զի չունի պարիսպս շուրջա նակի : Յստաջագոյն էր աթոռ Թաթարխանին . սուներ տունս իբրև 3000 . և մղկիթս քարաշէնս , յարաց ոմանք դմբեթայարկ են , և գմբեթք նց կապարապատ : Բնակիչք նր էին տաճիկք , Թաթարք , հայք , յոյնք , որք ունէին սեփական եկեղեցիս , բայց այժմ սակաւ ոմանք կան անդ 'ի հայոց և 'ի յուրաց . վն զի ունի վեր անդր նշանակեցաք , մոսկովք 'ի առասիա վարեցին զնս : Գտանին անդ և բազմունի հրէից . այլ և շինկեանէք , որք են հաւաքածոյ գիրտք յայլ և այլ աղդաց : Շինուածք տանց սորին քղքի լաւագոյն են ք զշինուածս այլոց քղքց իրիմայ . յորս գլխաւորն է բնակարանն Թաթարխանին . որ է ապարանք մեծ և լարձակ . այլ անկարգ և անկանոն և սնչուք . Թէպէս 'ի ներքս ունի բաւական տեղիս 'ի պէտս զնձե պիտոյից : 'ի մուսա այնր ասարանից 'ի մեծի վայրագաւթի անդ են երկու հոյակապ դամբարանք երկուց Թաթարխանից , որք մեռան յիշխանութի իւրեանց , այլ սոյս ուր ուրեմն հանդիպի լք որում պատմի . վն զի սովորաբար ընկեցեալ յիշխանուէ տարադրէին 'ի ոսոս կղզի , և անդ մեռանէին : Սա ունէր իշխանութի և տեսակ մի փոքրիկ գրամոյ հասանել :

Ալֆէլէն , կիմ ուղղագոյն Ալֆէսնէր . որ Թարգմանի Սպիտակ մղկիթ . կոչի և Ալմաճէր սարայ . Էլմա սուրայ , կիմ Էլմա թեօյի : Քղք կիմ աւան փոքր առ համանուն պետով , որ է մի 'ի գլխաւոր պետոցն իրիմայ . և էր սա բնակարան անդրանիկ որդւոյ Թաթարխանին . որ և կոչէր Գալլայ սուլթան , ունի և 'ի վերոյ նշանակեցաք : Ունի տունս իբր 500 . և բնակիչք նր են տաճիկք , յոյնք , և հրէայք . էին անդ և իբրև 30 տունք յաղգէս մերմէ , բայց այժմ Թոնի թէ

Թէ սակաւ ոմանք մնացին : Երջակայ վիճակ նր բերէ գինի ազնիւ՝ ոչինչ չհաս 'ի գինւոյ պուրկոյնայ և շամփայնեայ գաղղկացւոց, որ և կարի դիւրագին է անդ : Գարգաղաբ, որ կոչի և Գարառա : Քղբ մեծ, բազմամարդ, և պատուական վաճառատեղի : Տունք նր գրեթէ բովանդակ փայտաշէն են, ցածուն և աղքատին . բայց ունի մեծամեծ և գեղեցիկ պանդոկո, ք խանս . և չորս քարաշէն մկլիթս, բնակիչք նր են թաթարք, հայք, յոյնք, և հրէայք . այլ 'ի մեջ ամիցն առաւել բազմութիւն էր ազգ մեր, և ունէր և կեղեցի մի յանուն Ծածածորն . այլ 'ի 1779 հանին անտի մոսկովք 500 տունս հայոց, և վարեցին 'ի մոսկովս . վոյ և երևելի մասն Քղբին մնաց ամայի 'ի բնակչաց : Յայտմ Քղբի լինի երևելի տոնավաճառ, մենդ երիվարաց, որք ընտիր են և յաճախագոյն 'ի խրիմ, ք զայլ ընտանի անասունս, ուստի և են մի 'ի շահարեր վաճառաց նր :

Էսի գըւււ՛ . ք շին խրիմ . մոսկ" Գաիմ-տարոյի : 'ի հնուամն էր Քղք երևելի, յորմէ հաւորէն այս ցամաք կղզի էաւ զանուն, այլ այժմ է գեոզ փոքր և աննշան . որ ունի տունս իբր 500 աղքատակերաս . դտանին անդ և յազդէս մերմէ բայց սակաւք, որք ունին և փոքրիկ եկեղեցի : 'ի նախնի երևելի շին աւաճոց նր այլ ինչ ոչ անասնին այժմ, բայց միայն գերեզմանք :

Ալապատ, կմ Գաւաթ : Է ծովեզերեայ Քղք փոքր 'ի հիւսիսոյ արևմտից քէֆէի 'ի հարաւային ծայր երկայն և անձուկ լեզո՛ւի հողոյ . 'ի մեջ ծովուն ազախու, և կնիլօէ մօրէ կոչեցեալ նեղուցին :

Աերւ : 'ի հն" Փանփիգաիեօն, կմ Փանփիգօ . ապա Աւտօրս : Է Քղք բարձրապարիսպ և անրակուռ ընդ զառ'ի վայր սեպացեալ լերին առ նեղուցաւ ազախ ծովու, զոր նախնիք Աւտօրս գիմբերեան կոչէին . իսկ այժմեան նաւավարք՝ Ճանապարհ քիֆէի, կմ Բերտնիյն յովաննու կոչեն . աճ" կոչի Աերւ սքաւղի . առ նովաւ ունին անցանել Ծամ'նաւք՝ որք յազախ ծովէ մասնեն 'ի սեաւ ծովու, կմ ելանեն անտի : Յար և ելեան կողմն ունի բերդ հզօր հմքձ 7 աշտարա կօք, և չ բերդին և նւէնգատի իւրոյ պատուար քարաշէն : Աւնի տունս իբրև 300 և եթ . որք գրեթէ բովանդակ քարաշէն են . և 'ի վերուստ ունին զտանիս թ սովորուե արևելեայց : Բնակիչք նր են յոյնք, որք ունին զմի եկեղեցի . և սակաւ ոմանք յաղջիս մերմէ, այլ և հրէայք :

Ինքնագրէ : Է բերդ հըօր և քղք շինել յօսմանեանց
 'ի Ժմա ք սուղդան մուսդաֆային 'ի հիճ' 1114,
 առ նեղուցաւ 'ի տեղւոջ որ տճ' կոչի Աշխիզ պատ-
 շի, Է մէջ խրիմայ և դամանայ . իբրև 18 ժամու-
 ճնայ հաւ հեռի 'ի կերչայ . և էր փաշայանիստ օս-
 մանեանց . այլ այժմ նստի անդ կուսակալ իշխան
 մուսկովաց : Աւնի նւէնգիստ փոքր և ծանծայ . յայն
 սակա նաւք մեծամեծք՝ ուն և փոքունք՝ բայց ծան-
 բացել բեռամբք՝ ոչ կարեն մտանել 'ի նմ' :
 Բեճէ . 'ի նախնուսն Թեոդոսիա : Քլք ծովեղերեայ՝
 մեծ՝ ամուր՝ բաքմամարդ՝ և բազմավաճառ . կա-
 ռուցել յարեւելեան կողմն խրիմայ առ ռոս բարձր
 շերին 'ի վայելուչ և յարգաւանդ վայրի : Աւնի նա-
 ահանգիստ մեծ , այլ չէ այնչափ սպասով 'ի հարա-
 աային հալմոց , զի յայն կողմն չունի իւր պատուա-
 բան . նոյնպէս և խորուծին սակաւ է անբաւական
 մեծամեծ նաւուց : Աւնէր տուեո իբրև 6000 . և բը-
 նակիչք նր թաթարք սակաւք , սաճիկք , յոյք , և
 իբր 30 հազար գերիք , զորս աշխատեցուցանէին 'ի
 գիւղօրէս 'ի գործ ծառայութե . էին անդ և բաշ-
 մուր յազգէս հայոց , որք ունէին 24 եկեղեցիս , ո-
 բոց գլխաւորքն էին , Սք սարգիս . որ էր աւագ եկե-
 ղեցի նոյ . Հրեշտակապետ . Աճաճին . Սք յարուի .
 Սք դէորդ արտաքոյ բերդին . Լուսաւորիչ . Սք
 քառասունք դմբեթայարկ . Սք նիկողայոս . ևն .
 այլ այժմ սակաւ սմանք գասնին անդ յազգէս մեր-
 մէ . զի ուն ասացաք 'ի վերոյ , 'ի 1779 հանել անտի
 մուսկովաց 1200 տուես հայոց , վարեցին 'ի մուսկովս-
 տոյ և զմեծ մասն յունաց՝ որք բազմք էին անդ . և
 ունէին 12 կմ լո այլոց 18 եկեղեցիս , այլ և եոյս ,
 որ նստէր 'ի պաղչեսէրայ . որով և երևելի մասն
 քղքին դատարկացաւ 'ի բնակչաց . բայց զկնի լուաք ,
 թէ ել հրաման 'ի մեծ դշխոյէն մուսկովաց , զի որք
 համիցին դառնալ անդրէն 'ի խրիմ , դարձցին : Ելին
 անդ 'ի հնուսն և բազմ եկեղեցիք լատինացոց , շին-
 եալք 'ի ճենուսյոց . յորոց յետոյ տաճիկք զո-
 մանս փոխեցին 'ի մզկիթս . զոմանս քանդեցին , և
 ունաք ևս են 'ի ձեռս հայոց և յունաց . ուն երևի
 'ի պատկերաց սքց , և այլ զինքն նշանաց , որք կան
 'ի նս մինչև ցայսօր . իսկ այժմ մի միայն եկեղեցի
 ունին անդ լատինացիք յաճուս սքյն պետրոսի ա-
 ռաքելոյն . որ թէպէտ մեծաչէն է , այլ գրեթէ ա-
 սերակ է : Ել 'ի քղքի անդ գուր մեծ և անդնդա-
 իոր . ուր յաչնան և 'ի ձմերան հաւաքին ջուրք անձ-
 րեաց :

րեաց, և ձեանց լուծելոց, և սկսել 'ի յունիս ամսոյ մինչև ցտեղատեմբեր ամսի ըմպին ջուր բնակիչք քղքին. վն զի թէպէտ լիառի է անդ ամ իրաց, այլ ջրոյ նուազութի է յամսրան : Եւ պատմի' թէ 'ի գուր անդր է երկաթի դուռն ինչ ամրափակ. և ոչ դք գիտէ, թէ զինչ կայ 'ի ներքս անդ : զի որք միանգամ կամեցան բանալ զայն, պատուհասեցան յաներևոյթ զօրուէ :

Այս քղք ասի թէ շինեցաւ 'ի յունաց 'ի Ե գարուն. զոր 'ի 1244 առին թաթարք 'ի ձեռաց կայսերացն յունաց : Ապա 'ի 1266 ձենուացիք կմ' ճինիվիզք տիրեցին նմ, զոր և կալան չ ամս իբրև 200. և բզմ' շինութիս գործեցին 'ի նմ. և թէպէտ 'ի 1297 առին վէնէտեցիք, այլ փութով անդրէն ընկրկեցաւ չ արուբ' ձենուացուոց, յորոյ 'ի 1474 առին սմանեանք. քզի 'ի հիճրէթի 880 ֆաթիհ սուլթան մէհէմէտ առաքեաց զկէտիք ահմէտ փաշայն. որոյ եկել 300 նաւուք էառ զՔէֆէ. զԱ'էպի-ո, և ըջ Աչաֆ, և զմէնկէլի կէրայ խանն գերի վարեաց. յետ սակաւուց 'ի խնդրոյ միրզա պէկին դրձլ առաքեաց անդր զնոյն խան իշխել 'ի խրիմ չ արուբ' օսմանեանց. և յայնմ' հետէ 'ի կողմանէ օսմանեանց փաշայ մի սահմանեցաւ նստիլ 'ի բերդին քէֆէի : Ընդ բովանդակ թմկա, յորս տիրէին նմ' ձենուացիք, էր հզոր, և փարթամ յոյժ 'ի պոճոս մեծի վճնկանուէ իւրոյ, այլ և բազմամարդ. զի ը ստելոյ պիշինկայ գերազանցէր զայնու թմկալ ք զկոստանդնուպոլիս թէ ոչ ը արձակուէ, գէթ ը բազմաորուէ բը. նակչաց, և ը ծաղկել տուրևառիկ վճնկանութե : Այլ յետ անկանելոյ 'ի ձեռս օսմանեանց' մեծանկանչացաւ, և նուազեցու վճնկանութի նր. ուստի և գլխաւոր վաճառք նր մինչև 'ի մերումս թմկի' ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ գերիք, զորս տանէին անդ 'ի վաճառ' թաթարք խրիմայ, գուլսն թաթարք, վերք, և մեկուէլք : Եւ հուսկ յետոյ 'ի 1772 'ի յունիսի 29 առին մուսկովք զքղքս զայս 'ի ձեռաց օսմանեանց. և անդէն վզվիլի հանդէս արարին համօրէն բնակչաց նր, և ամ ընչից նց. և չ գրով արկին զամսին զարս և զիանայս, զժերս, և զաղայս. և զամ' եկեղեցիս քրիստոնէից, և զմզկիթս տաճկաց, և զկրպակս, և զգործարանս ք զքերիտանայս, և զփուս. և հրամայեցին յամ' եկեղեցիս քրիստոնէից զանգակս կախել, և հանդիսիւ հնչեցուցանել, որ հկնկ է մահմէտական օրինաց : Փոփոխեցին և զկարգս քա

դարականա , և նոր իշխանս կարգեցին : Եւ Թեպէտ
զկնի ամաց ինչ 'ի կամիլ մոսկովաց նստուցանել զնոր
Թաթարխանն ը հաճոյից իւրեանց , զորք օտման' ը
դէմեքինն նց , յարմէ անդրէն գրգռեցաւ պնդմ' ի
խրիմ . որ ձգեցաւ ը ամիսս վեց , այլ մոսկովք և
զնն յալթահարեալ , տիրեցին բովանդակապիս համե
րէն ցամաք կղզւոյն խրիմայ :

Պաւլալ . որ կոչի և Եամուլ . 'ի հն' ը մէլէգիւ
տի Բաւադիտն : Ատրոց և նւէնդիստ պատուական
խորայտակ բուական մեծամեծ նաւուց , և ապա
հով յամ հողմոց , առ բարձր հրոճանդանաւ , զոր
տաճիկք Աջա քաղւ կոչեն 'ի հարաւոյ արեւմտից
ցամաք կղզւոյն . և ունի տունս իբր 300 :

Սաքալ : Է ծովէզերեայ աւան յարեւելեան կողմն
խրիմայ 'ի քաջարեւր և յարգաւանդ վայրի . իբրև 5
մղոնաւ հեռի 'ի քէՖէէ , որ ունի տունս իբրև 500 :
Լսի Թէ ասա զառաջինն հիմնեաց զքնակուէի աղբ
մեր վտարանդի լեալ 'ի հայրենի ձէ իւրմէ յառ
նուլ մահմէտականաց զանի քղք գերահոջակ . բայց
այժմ բնակիչք նր բովանդակ տաճիկ են , կժ Թա
թարք մահմէտականք :

Պէլգեճ . որ Թոճի լինիլ Չորչընա : Է նւէնդիստ 'ի
հարաւոյ արեւելից խրիմայ :

Գեւրոն , կժ Բեւրոնա . զոր տաճիկք ինտիւմն կու
չեն : Աւան կժ գեօղ առ համանուն գեաով , ուր
ք կատարինե Թագուհին մոսկովաց ևա շինել զղեակ
և մարտկաց 'ի պաշտպանուէի նւէնդաթաքն , զոր նա
բոգ հաստատեաց անդ , շինել և համբարանոց զիւ
նուց և կարասեաց նաւուց : Թոճի Թէ սա իցէ
Բեւրոննիոս քղքն յեշատակեալ 'ի մէլէգիոսէ , ուր
'ի հն' նստէր մեարապօլիտ :

Սորալաի : Յիշատակի այս քաղաք 'ի յիշատակարանի
ինչ ճաշոցի այսպէս . * Կատարեցաւ 'ի Թոճականիս
• հայոց ութհարիւր և հինգերորի , յամսեանն օգոս
• տոսի , ու օր իք ամսոյն 'ի հայրապետուէ Տն Միխ
• Թարայ , յևնսուէ արհիականին Տր Ստեփաննոսի .
• և 'ի Թիքրուէն Կոստանդիանոսի 'ի քղքս սուրղաթ
• ը հովանեաւ յա ստեփաննոսի նախավկային մե
• ծի : * Թոճրևս նոյն է սա ը սուտաղ քղքի , զոր
յիշեցաք 'ի վերոյ , սառիւք ինչ անոճանն ևեթ այ
լայլեալ :

Ե Շ Խ Ե Ր Ն . Ժ Բ .

Ձ Վ Ի Ց Ց Ե Ր Ի . Թ Գ Խ Ղ " Ս Ի Ի Ի Զ .

' Ի Ն " Հ Ե Լ Վ Ե Ց Ի Ա :

ա . Դ Ի Բ Ի , և Տ ար Ժ ու Բ :

Իրք սր անկանի Է մէջ գերմանիոյ , գաղղիոյ ,
 և իգալիոյ : ' Ի հիւսիսոյ ' ունի իւր սահման
 զգերմանիա . և մասնաւորապէս զսուէվիա .
 յարեմտից՝ զպուրիոյնը , որ և բուրգունգիա , և
 զուֆինէ : ' Ի հրոյ զստիոյա , և զմիւրան . և զձուս
 վէնէտկանս . ի՞նչ զպէտկամօ , և զպուէշիա որք այժմ
 են քաղաքնոր հարկապետուէ իգալիոյ . իսկ յարեւելից՝
 յԵղադոյն ունէր իւր սահման զԵրուզօ , և զնձնգա
 աւսդրիական նորուէ . այլ այժմ՝ արեւելեան սահման
 նր՝ է ատիճէ Կեան . զի համօրէն նձնդք գիրօջի
 անկեալք յարեմտեան կողմն ատիճէ գետոյն , յորս
 արեւըր առնն աւսդրիոյ , ուն և մասն ինչ գրէնդոյի՝
 ' Ի 1801 միացուցան Է նոր իգալական հարկապե
 տութէ :

Երկայնուէ համօրէն այսր Յի է իբր 270 Յագրական
 մղոն . իսկ լայնուէն իբրև 99 . և փոքր մի աւելի :
 Եւ է Է մէջ 24 և 28 աստիճանի երկայնուէ . և Է
 մէջ 46 և 47 աստիճանի , և 39 րոպէ լայնուէ : Ունի
 քղքս մեծամեծս և մանունս 102 . և բնակիչս ը հարկ
 կարծեաց Յագրաց , իբրև 2 միլիոն . բայց ը ճիշդ
 քննութե ոմանց՝ թիւ բնակչաց նր հաղիւ ժամանէ
 ցմիլիոն մի և կէս . և շն ինչ զարմանք , վժ զի զմեծ
 մասն երկրին՝ գրաւելէ են սեպացելէ ահաւոր լերինք
 անբնակք , և լիճք մեծամեծք :

բ . Ե ր Ե Լ Ի Գ Ե ր Ի Զ Ի Դ Ե ր Ի Ե Ի :

Ա Լ Ե Ե . ' Ի Ն " Հ Ե Լ Ե Ե : Է մի ' Ի գլխաւոր գետոյն
 եւրօպիոյ , զոր յնկեցաք և ' Ի ստորագրուե
 անդ Ֆրանսրայի : Այս գետ ելանէ ' Ի Գ Լ Ե Ե Ե կրի
 սոնացուոց ' Ի Լ Ե Ե Ե Ե սք կողդարտոս կոչեցել , որ ը
 երկից այրերաց՝ յարոց ունի զծագումն , բաժանի
 յերբս . ի՞նչ ' Ի Ա Լ Ե Ե Ե Ե Ե Ե , ' Ի Դ Ե Ե Ե , և ' Ի սորբի : Վ Ե .
 րինն

բինն՝ սկզբնաւորի՝ ի ձորակէ ինչ, որ ելանէ ՚ի ձկնալից լճէն եղելոյ ՚ի գլուխ Օպէրալ լերին, որ է առ երի կրիսՓալա լերին, յորմէ լիճն օպէրալոյեայ Շուռի զմեծ մասն ջրոյ. զի ցած է ք զկրիսՓալա լեանն : Միջինն՝ ելանէ ՚ի Լաւմանիէ լեանէ, որ է մասն Արաւիան լերանց . և անցել է ձորն Մեքէլեայ, առ Տիւնիս մենաստանաւ, խառնի ՚ի վերինն ունն : Իսկ սաորինն ելանէ ՚ի Լեռնէն Բուռոյ . որ կոչի և Մէքեռարփն . իսկ լը գերմ. Տեր Վելլ : Ապա երիցն ևս միացել ՚ի մի գետ, գնայ է հիւսիս . և անցեալ է Լիճն Կարապիտ, մտանէ ՚ի գերմանիա, անտի ՚ի Ֆրանսարա, ապա զեղու ՚ի ծովն գերմանիոյ :

Ռոսս, կի՞ Ռուս, կի՞ Րուս . Ը գերմ՝ Ռայ, կի՞ Ռի : Է գետ երեւելի, որ ելանէ ՚ի Փուր լեռնէն, և ՚ի Ռուսելա ձորն մերձ ՚ի Հօրիթալ գեօղն յինքն Շուռի զվտակ մի, որ դայ ՚ի Լաւմանիէ լճէն, որ է ՚ի լերին սթյն կողգարառսի : Ապա ընկալեալ դայլ ևս վտակս, է ձորօփոր ինչ նեղ և խորին, ՚ի վայր հոսի է բարձրաբերձ ժայռս անհնարին կարկաջմամբ . և ապա առ Արաւիա աւանաւ մտանէ ՚ի Լիճն Լաւմանայի . և վերասին ելել անտի, և անցել առ Լուչեանա քղքաւ, պահելով միշտ զնոյն անուն, յինքն Շուռի զփորք Էմմալ վտակ, և ապա գնայ խառնի յար գետն :

Ար, կի՞ Արն, և Արոյ : Ելանէ ՚ի ժայռալից և ՚ի իստօռ ձորոյ պերնա քառին և անցել է Պրիէնցա, և է թուն լիճն, և յինքն ընկալել և զՌոսս վտակ մեծ, և զայլ ևս գետս, մտանէ ՚ի Ֆրանսարա . և առ բոլոյէնց քղքաւ խառնի է սօտանն :

Ռօփան . որ և Ռոնէ . ՚ի հն՝ Հարափանս . Ը զվից՝ Ռօրտէն . Ը գաղղ՝ Ռօնլ : Ելանէ ՚ի Փուր լերանց՝ յերկուց լեռնացել սառուցից . որք են յարեւելանն ծայրն վալեսիա նհնգին . և սա փորք մի ընթացել է հարաւ, անհնարին բանուք ՚ի վայր հոսի է բարձրաբերձ ժայռս . և յինքն ընկալեալ զվտակս ինչ . մտանէ ՚ի լիճն լեմանեան, կի՞ ճինէվայի . ապա ելել անտի, և անցել է քառն ճինէվայ, և է մասն ինչ սավոյայ, մտանէ ՚ի գաղղիա, և զեղու ՚ի ծոցն լիանի :

Ռեւիսոն . ՚ի հն՝ Դիւիսոս : Ը սա մասին ելանէ յերկուց լճից, որք են ՚ի լերինն սթյն կողգարառսի . Ը մասին ՚ի Պէփիէան լճէն որ է ՚ի համանուն լերին . Ը մասին ՚ի Սելա լճէն, և Ը մասին ՚ի Լուքմանիէ լեռ .

լեռնէն, և ստի ելանէ և միջին աէնօ. և թ մասին
 'ի Պէտրէբո լճէն. և հոսել 'ի վայր Է Լիվինս ձորն,
 և յինքն ընկալեալ զՊրիճ գետն. մտանէ 'ի Լգարնօ
 լիճն, որ կոչի և Լիճ Տեժագոյն, և ելեալ անտի,
 մտանէ 'ի նէնգն միլանու. և հուսկ յետոյ զեղու 'ի
 փօ դէսն ի դալիոյ:

Գ. Երեւել Լիճ, կի՞ ծովի ԶԼիցեբոյ:

Լիճ յարիօի, կի՞ Տիգարիսի: Է լիճ մեծ 'ի ցորիկօ
 ճնէնգի. երկայն իբրև 10 ժամու ճնից, և լայն
 միոյ ժամու և եթ. և առ նովաւ աստի և անտի են
 բլուրք դալարագեղք և այգեւէտք. և 'ի յետուս
 նց լերինք բարձրաբերձք, որք գնան միշտ բարձրա
 նալով, մինչև ծածկիլ յայաց տեսուէ. և աւարտին
 'ի բարձրագագած ձիւնապատ ծայրս լերանցն կլա
 րիսայ, սուբտիոյ, և կրիսանայւոյ Տի: Լիճ, կի՞
 ծովի ճնէնգայ. զոր ոմանք 'ի նախնի Տագրաց կոչն
 Լեմանէան Լիճ. ոմանք Լասսնիսաճ, կի՞ Լասնիսաճ.
 այլք Լասնէպէ. իսկ այժմ թուրք լիճն կոչի Լիճ
 ճնէնգայ. և արևելեան մասն նր' Լասսնէան Լիճ. զոր
 ոմանք անուանեն Մեժագոյն Լիճ. իսկ զարևմտեանն
 փոքրագոյն Լիճ. որ և յանուն թուրքին կոչի նաև
 Լիճ ճնէնգայ: Երկայնուին 'ի կողմանէ կորնթեաց'
 է իբրև 18 ժամուց ճնից. բայց 'ի հակակոյ կող
 մանէ ոչնոյնչափ. իսկ լայնուին չարձակագոյն անը
 ւոջ է 3 կի՞ 4 ժամուց ճնից: Եւ խորուի նր պէս
 պէս է. զի առ սահմանօք սալոյսայ ժամանէ ց 200
 կի՞ 400 ձող. իսկ յարևմտեան կողմանս ուրեք ուրեք
 հաղիւ ց 40: Չև նր լը իրաց ինչ բերէ զնմանութի
 ըսանի կի՞ ալեղան. այլ ծայրք նր 'ի բթանկիւն ա
 ւարտին: Յայս լիճ կի՞ ծովուկ մտանէ ոստանօ
 գետն մեծ անհնարին ուժգնութ, որ բարձել բերէ
 Է իւր աւազ բիւմ. և առ ճինէվաա քղքաւ վերս
 տին ելանէ անտի: Ոմանք 'ի նախնի և յայժմեան
 Տագրաց ասացին, թէ ոստանօ գետն անցանէ Է
 այս լիճ առանց խառնելոյ ջուրոյ նր Է ջրոյ լճին.
 բայց լը պիշինկայ՝ չէ ճշմարիտ, վր զի թէպէտ Է
 միջոցս իբրև կէս ժամու, կապուտակ ջուրք գետոյն
 զանաղանին 'ի ջրոյ լճին, բայց անտի և անդր՝ չիք
 'ի նմ' բնաւ ինչ զանաղանութ. ոչ 'ի շարժումն, և ոչ
 'ի գոյնն. զի երեսք լճին խաղաղ են և միագոյն
 բաց 'ի ոստանօէ մտանեն 'ի նմ' այլ ևս գետակք
 ձորակք հեղեղաւք. մէնդ յամարան, 'ի ըստանիլն
 ձեան

ձեան և սառուցից 'ի շրջակայ շերանց . որով և յայն
 ժամ աճեն ջուրք նր : Այս լիճ բերէ ձուկն բզմ .
 թուռ , կի՛ք Լիճ Բուռայ , յայտ անունն անտանեկ 'ի մեր .
 ձակայ թուն քղքէ : Եւ 'ի պէրնա քառի . երկայնուի
 նր է 2 1/2 մղոն . իսկ լայնուին իբրև 3 քառորդ միոյ
 մղոնի . յերկուց կողմանց նր են գզեակք , գեօղք ,
 ագարակք , և պարտեզք : Յայս լիճ գեղեկ լիւնդէր
 գետոյն , հող բլմ բարձեկ բերէ 'ի նմ . որ և գոր-
 ծեաց անգ կղզի փղբրիկ :

Լիճ Բիւնէան , որ սովորաբար կոչէ Լիճ Երէյ անպ-
 առիկն Բաղաբայ , լի գերմ 'Աի Լալա Գադ գէր շէ : Եւ լիճ
 մեծ առ սահմանք կլարիս քառի 'ի հիւսիսոյ արևե-
 լից : Երկայնուի նր յարեմտից յարեկա՛ն է իբրև
 չորից ժամուց ճննչ . իսկ լայնուին հագիւր միոյ
 ժամուս ևեթ . 'ի հարաւոյ և 'ի հիւսիսոյ պատեալ է
 բարձրաբերձ շերանք : Յայս լիճ գրեթէ հննչ
 շնչին կանոնաւոր հողմք , սրք մեծապէս նպաստն
 նաւարկելոց 'ի նմ : Չի վաղքաջ չ առաւօտն յիջ
 ք զձագեկ արեգական , և զկնի , սկսանի շնչել 'ի
 նմ հողմն արևելեան . որ տեէ գրեթէ մինչև ցժ ժամ
 աւուր . 'ի ժ ժամու մինչև 'ի ժք գաղարին ամ հողմք .
 ապա 'ի միջօրէէ մինչև ցմուտս արեգական շնչէ հողմն
 արևմտեան . և զկնի մտից արևու՛ գառնոյ վերստին
 հողմն արևելեան , մենդ յորժամ պարզ է օդն : Այս
 կանոնաւոր կարգ հողմոց ոչ այլայլէ , բայց միայն
 էրբեմն 'ի հիւսիսային հողմոց :

Լիճ Այգաբեկայ . (Եէ - Բաղայ , որ և Ելեկի-ձեան , կի՛ք
 'Ելեկադրեան լիճ , այլ և Լիճ Ելեկադրեան) : Եւ լիճ
 մեծ առ երի քառին նոէնպուրկայ 'ի հարաւոյ արև-
 ելից . երկայնուի նր է իբրև 9 ժամուց ճննչ . իսկ
 լայնուին իբրև երկուց ևեթ . չի այնչափ ինչ մեծ ,
 այլ լի պատուական ձկամքք :

Գ. Օր ՉԼԻՆԻՆԻ :

Այս Ե լի գրից իւրոց բարձր է գրեթէ ք շեմ
 ձ Յօ երոպիոյ , կի՛ք գուգաճաւասուր բարձրադոյն
 Յայ նր . և է լեռնային . վրոյ օդ նր չհանրապէս
 խօսելով , մաքուր է և թեթև և ցուրտ . մենդ 'ի
 հիւսիսային և յարեկեան լեռնակողմանս , ուր շնչին
 հողմք սաստկասաւոյցք . ուստի և գլուխ բարձրա-
 բերձ շերանց նր չ ամն ողձոյն ծածկեկ են ձեամբք
 և սառուցիք . և բլմ ուրեք 'ի շերինս անգ գու-
 նին սառոյցք լեռնաճև բարձրացեկք . ուն ստորև
 ու

ունիլիք նշանակել : Բայց 'ի ձորս , և 'ի հովիտս (յորս
 գտանին քղք և գետլք , և սակաւ անգաստանք
 մշակելք , այլ և այդիք , և արօտք խոտաւէտք , և
 անասուք , և լիճք մեծամեծք . և մանուկք , և գետք
 և վտակք , և ուղիք ,) յամասնային Գնիս երթեմն
 այնչափ տաստիկ է տօթն , մինչև բռնադատիլ բնակ
 չաց ելանել 'ի լեւրինս ուս 'ի զովանալ . իսկ 'ի ձմե
 րան չ հկնկն' այնչափ յորգեն ձիւնք , մինչ գրեթէ
 թաղիլ տանց 'ի ներքոյ ձեան : Այն և այլ բղմ տե
 ղիք ' յորս 'ի մի և 'ի նոյն Գնիի գրեթէ չորք եղանակք
 սարուոյն զուգընթանածս . և որ առաւել զարմանալին
 է , երթեմն յամառան և 'ի ձմերան այնոգէս կցոր
 գակցին չ միմեանս եղանակքն , մինչ ոպ ասի' միմ
 ձեռամբ ձիւն հաւաքել , և միւսովն ծաղիկս : Բայց
 'ի զնստագոյն տեղիս , յորս յաճախ են լիճք , ուստի
 և օգն խննաւ , և ցրտուի ձմերան չէ այնչափ խիստ :

Է . Լեւրիս , և Բերտ Զվոյեկոյ :

() վիցցերի սակաւ բերս ունի . վն և կարօս է
 քրեթէ ամ իրաց , որք կարևար են 'ի գարման
 կենաց մարդկան . վն զի զմեծ մասն նր գրաւել են
 տայտած լեւրինք մեծամեծք միադօտիք աղտախելք ,
 և 'ի վր միմեանց բարձրացելք ց4000 և ց16000 . կմ
 լն ստուգագոյն հառճի' ց15000 ռանաչափ գաղղիաց
 ռոց . զորս Տապիրք բաժանեն յերիս կարգս , կմ
 քւոս : Ստորին քւոս այսց վերամբարձ լեւրանց' է
 անտառալից և խոտաւէտ . և խոտ նր բարձր յուռթի
 և հիւթեղ : 'ի միջին քւոսի են ալբեան լեւրինք խո
 տաւէտք . այլ խոտք նյ մանր են , և ոչ այնչափ հիւ
 թեղ . անտառախիտք , և թփալիցք . յորոց բղխեն
 անհամար սղբիւրք ականակիտք , և բաղմաստիկ
 զտակք , և գետք . յորս և յամարան սիււին հովիւք
 հանդերձ անասնովք իւրեանց : իսկ յերդ քւոս են
 ժայռք և սեւք բարձրաբերձք և իբր անմատոյցք .
 որք կմ համակ մերկ են անհող , և անգայարի , և
 կմ միշտ ձիւնախաղխաղ և սառնապատ . և չ մէջ
 նց են ձորք տափարակք , կմ զառ 'ի վայր շեղէլք .
 որք իբր 'ի բղմս լի են ձեամբ և սառուցիւ . և բղմ
 ուրեք գիղացել սառուցից 'ի վր միմեանց , մեծա
 մեծ լեւրինս կառուցանեն . որք սովորաբար լինին
 յայնպիսի ձորս , որոց յատակք են կարծրակու
 տպառածք . և չեն այնչափ շեղել չ զառ 'ի վայր ,
 մինչև տալ համարձակ անցս սորելոյ ջուրց լուծելոց
 'ի

'ի բարձրագոյն գազաթանց անտի սեպացել ժայ,
 ուից . այլ մնան անգէն , և սակաւ սուկաւ սառուց-
 եալ , ընուն զձորս . մինչև հաւասարիւ շրջակայ լե-
 րանց , և 'ի գազաթան անգ գործել դաշտ տափա-
 րակ : Այս լեռնացիւ սառուցք՝ որք գրեթէ միշտ
 աճեն , չունելով սահմանաւոր չափ աճման , և յորոց
 մեծ մասն գետոցն զվիցցերիոյ ունին զծագումն ,
 սկսանին առ սահմանօք կլարիս քառին . և անտի
 շարունակել ձգին լէ կրիտոնիա . անտի անցանեն 'ի
 նէնգն ուրեայ . և ապա գնան աւարտին 'ի սերնաւ
 'ի մեջ համօրէն լերանց զվիցցերիոյ յաւէտ բարձ-
 րագոյնքն են՝ ՄԲ հարարք , որոյ բարձրուին հա-
 սանէ ց 2000 ոտնաչափ գաղղիացւոց : Քորս որ գեթ
 1000 ոտնաչափ բարձր է ք զոր կողգարտոս : Ըրէ
 իօն . որ իբրև 2000 ոտնաչափ բարձր է ք զՔուրք
 լեառն . ուստի և բարձրուի նր է 15000 ոտնաչափ ,
 և առաւել : Բնմ անգամ ամպք ոչ ժամանեն 'ի գա-
 զաթ բարձրագոյն լերանցս այսոցիկ , այլ մնան
 ստորև . վնց ի թէ որ կացեալ 'ի գազաթան միոյ 'ի
 լերանց անտի , հայեացի 'ի վայր , սեսանէ զամպս
 իբրև ծով համառարած ձգեալ 'ի վր երկրի . և 'ի
 մեջ նց աստ և անգ ցցո՛ւնել զարածայր գազաթունս
 զնստագոյն լերանց , լը նմանուի կղզեաց : Այլ ա-
 ռաւել զո՛ւարձալի է , յորժամ ուրիք ուրիք սյա-
 տառել ամպոց , երևի երկիր , անտառք , և քղքք :
 Չիք գրեթէ լեառն 'ի զվիցցերի , լէ որ ոչ իջանիցէ
 ուղև յորդախաղաց . և քղի երբեմն ոչ ժամանէ ան-
 սուի աչաց ցտեղին՝ ուստի իջանէ , այնպէս իմն
 երևի , ոպ թէ յերկնից իջանէր : Եւ զի այն ուղիք
 իբր 'ի բլմս 'ի միոյ ժայռէ յայլ ժայռ իջանեն ան-
 հնարին խոխովմամբ , ջուրք նց ցնդին 'ի մանրամալ
 շիթս , լէ որս լէ հարեալ շառաւիղաց արեգական ,
 պէսպէս գոյնք գեղափայլք երևին 'ի նս զօրէն ծիւ-
 ծանի : Ընդ այսոսիկ ահարկու լերինս 'ի 1796 էջ
 պոնաբարգէ իւրովք գաղղիական զորք 'ի ձմերանի .
 ոչ հետի՝ և երիվարօք , զի անհնարին էր , այլ գեւո-
 նաբարշ սողսակել լէ սառնապատ ձիւնալից զառ 'ի
 վայրս լերանց , անպատմելի տարժանմամբ , և եմուտ
 յիդալիա :

Յուրովք 'ի բարձրաբերձ լերանց աստի շարակցին 'ի
 թիւս լերանց ալբիոյ . զորս յիշատակեն մատենա-
 գիրք յունաց և լատինացւոց . որք և իբրև 188 մղո-
 նաւ չափ տարածուի բաժանեն զիդալիա 'ի գերմա-
 նիոյ , 'ի գաղղիոյ , և 'ի զվիցցերիոյ , և պէսպս ան-
 ունաբ

տեւածը անուճանին . զի ոմանք կոչին Պէլիւնան ալբեայտ .
 կարելի զանուճն 'ի Պէլիւնս լեռնէ . ուսով . Սանթ պէր,
 նորոգ պէրի . յորմէ ձգել տարածին թ համօրէն վալէ
 սիւս . մինչև ցփուլք լեռան : Այլք կոչին Բարբրէթ
 ալբեայտ . որք են ՄԲ կարգարոս լեռան , և Արտփուլ ,
 և այլք : Ահաք Արտփիլեան ալբեայտ . որք ը կարծ
 եաց յովհոսի' են այն լեռինք , որք սկսել 'ի բոս
 լճէն , և սնոցել թ քեւովէննա , որ 'ի կրիտանիս ,
 քնան մինչև ցփուրիս կրիտանացւոց , որք կոչին և
 Հուէրեան ալբեայտ :

Այս բազմայոյլ լեռինք զվեցցերիոյ թեպէտ 'ի վեր
 նադաւառ անգր անրեր են , զի գրեթէ առ հորկ
 են ժայտք սեւալացելք և սառնատարք , բայց 'ի միջ
 նագաւառն' և սառեւելլաւիս 'ի ստորնալեռն' բաց
 յանտառաց , և յարօտից անասնոց , զի վերագոյնք
 նշանակեցաք , ունին և սկսպէտ մարմարիոն քարինս
 պատուականս . սր սեւաւ , յորս են և գիծք սպի
 տակք . մոխրագոյն , յորս են' որք պարզ մոխրագոյն
 են , և են' որք ունին սպիտակ գիծս և սրսակս .
 և են' որք խառն են թ կարմրոյ և գեղին գունոյ :
 Գրանի սնգ և կանաչագոյն , և կարմիր մթագոյն ,
 կիճ լաւ և ս տօնել' մնագոյն , որք ունին գեղին և
 մոխրագոյն սպիտ խառնել : 'Ի շրջակայս սառուցել
 լլրանց գտանի և պարիլուրեան մարմարիոն . այն է
 սուճասի կարմիր որ ունի սպիտակ նիւս : Այլ և
 սպիտակ մարմարիոն , թէ՛նչա սակաւ . և այլ պէս
 պէս քարինք , ուն և ալաբաստր , և ակն վանի : Ու
 նի և դաճ . և ազգի ազգի կաւս , յորոց դործեն
 պէսնիս անօթս պատուականս . յորս յաւէտ անուճ
 նի են անօթքն վինտերթուրայ . այլ և ծծուծք մա
 քուր և թափանցիկ և անախմոն : Ունի և բոզ
 արծաթոյ , և պղնձոյ . և յաւազուստ ամանց 'ի գե
 տոց նր , ուն աէնօի , եմնասայ , արոլոյ , ռուսայ ,
 ադգայ , և կուլապաքայ գտանին հասք մաքուր սեւ
 ոյ . զորս ժողովեն լուանալով զաւազս . ունի և
 կապար : Բայց գիտել պարտ է , զի հրահալելիք
 զվեցցերիոյ առհորկ' բաց յերկաթոյ , չեն այնչափ
 ինչ լաւ . ուստի որք միանգամ մինչև ցայժմ ձեռն
 արկին 'ի կատարելագործել զայնոսիկ , զրաջան
 վաստակեցան , թ վայր կորուսել զաշխատանս , և
 զծախս ,

Իսկ 'ի մասին արմատաց կարօտ է յոյժ . զի գլխա
 ւոր արմատիք նր են գարի , հաճար , և վարսակ , որ
 է իւլաֆ . բայց և այն սակաւ : Ունի ուրեք ուրեք
 մի

և ազդի ազդի պտուղս, կր խնձոր, տանձ, շոր,
 կեռաս, ընկոյզ, սյլև առ սահմանօք իգալիոյ՝
 թուզ, նուռն, նարինջ, նուշ, և սուսեւել ք զամ
 շաղանակ. ուն և խաղող՝ ի պէտնա, ի շաֆուսա,
 ի վալդեկլնա, ի վալէսիա, և այլուր ևս: Ռենի և
 կանեփ, և վուշ, սահայն շեն բաւական պիտոյից
 բնակչաց նր: ի մերձակայ Ճմկս սկսան ուրեք ու
 րեք սերմանել և ծխակտա, և քրքում: Իսկ փայտն
 ի նհնգս ինչ առատ է, և ի նհնգս ինչ շէք բնաւ.
 վնյ փինկ փայտի վառեն չորացել քահորս անասնոց.
 և ուրեք ուրեք ազդ մի փշոյ:

Այլ գլխաւոր փարթումու ինց՝ են անասունք. մենք
 արջառք ընտիրք պարարտք և մեծամեծք. զի պատմի
 անհաւատալի իմն թէ ի 1682 ղենաւ ի զվիցցերի եղն
 որ կշռէր 1326 սխայ. և թէնչա ոչ եմ՝ եզինք նոյնչափ
 են, սահայն ըհանրայէս մեծ են յաղթանդամ և
 պարարտ. ուն և կոզք նր բերեն կաթն առատ և
 պարարտ. յորմէ գործեն կոզի, և պանիր պատու
 կան, որ անուանի է յեւրոպիա: Եւ շեն ինչ զար
 մանք. վն զի թէնչա նուազուի է անգ արմատաց.
 այլ ըհնկն՝ առատուի է յուսթի և պատուական
 արօտից, ոչ միայն ի հովիտս, և ի ձորս, այլ և ի
 վր լեռանց ալլիոյ ի միջնալէռ. անգր. զի առաւել
 շահաբեր են անո պրօտք, մենք որք ունին և ջուրս,
 ք անգատտանք, որք բնւ՝ աշխատանաց պէսս ու
 նին, և սակաւս պաղարերեն: Ռենի և երիվարս ըն
 տիրա, և քաջայարմարս ի հեծելուի. յայն սակս ի
 յարգի են յոյժ. մենք ի պաղլիա. ուն և խոզ բնւ՝,
 զի կարի ախորժական է զվիցցերաց խողենին: Իսկ
 ի վայրենի անասնոց՝ որք յաճախադոյն գտանին անգ,
 են այծեամն. որոյ կրկին են անսակք. մին յաճի
 միշտ ի բարձրութեւ և իբր յանմատոյց ժայռս.
 զայս տեսակ այծեամն բնակիչք տեղւոյն կոչեն
 կրաթթիէ. ք լեռնակեաց. որ սակաւ մի փոքր է
 ք զեթիզ տեսակն. և գոյն մորթոյ նր է ի գոյն շա
 դանակի, ք քէստանէի: Իսկ եթիզ տեսակն՝ առ սա
 կաւ մի մեծ է, և գոյն նր առ փոքր մի առաւել
 մթապոյն. և սք յաճին յանտառս ի սատրնագոյն
 լերինս. զորս բնակիչք տեղւոյն կոչեն Վալթթիէ.
 ք անտառակեացք: Մուկն ալլիոյ՝ է տեսակ մի
 շեռնային մկան, կի՛ իլլբգան, զոր անանք ի տեսակս
 խողից դասեն. իսկ այլք մկանց, սակս սրածայր
 առամանց նր. մեծուի նր է ի չափ մեծամեծ մկանց.
 այլ ի ձմերան այնչափ պարարտանայ, մինչև երբէ մն

կշռել 8 օրաց . նմին իրի որսան զնմ բնակիչք տեղ .
 ւոյն , և ուտեն . և բոյն նց է ը հողով , կմ՝ 'ի մէջ
 ժայռից : Գտանի յալբիոյ լերինս և տեսակ մի նա
 պաստուկի , զոր բնակիչք տեղւոյն Պերկհաւսէն ան
 ունեն . որ յամարան ոչինչ զնձնի 'ի հորկ նապաս
 տակէ . այլ 'ի մուտս ձմերան գլխովին սպիտակ
 նայ իրրև զձիւն : Ունի և աղոճէս լեռնային , 'ի
 բարբառ բնակչաց ՊերկՓուքս կմ՝ Վուլֆանուան
 եսլ , գոյն նր գեղին է և սպիտակախառն . 'ի ձմե
 րան իրր 'ի բժմս 'ի ծործորս լերսնց և 'ի հովիտս
 բնակի : Ի՛նչ անգ և տեսակ մի արծուոյ , որ մեծ է
 ք զհնրկ արծուին , որոյ թեւն երբեմն լը լայնուե
 հասանէ ց'4 ոտնաչափ : Ի՛նչ այլ ևս պէսպէս թըռ
 չուիք . զորս երկար իմն լինէր մի լը միոջէ թուել :

Է . Վաճառք Չխոյնիւրի :

Վերք զվիցցերիոյ նպաստէ մեծապէս 'ի բարգա
 ւաճուի վճնկանուե նր . զի է ը մէջ երից
 մեծամեծ փրուեց գերմանիոյ , գաղղիոյ , և իգալիոյ .
 ը որս ասնէ ասեարուիս , և 'ի ձեռն օէնօի , և
 ոտանօի օւնի զհաղորդուի ը հիւսիսոյին ծովու ,
 և ը միջերկրականին , թէպէտ ոչ անմիջապէս . վոյ
 կարող է ասնել աուրեառուիս ը ջուր և ը ցամաք :
 Գլխաւոր վաճառք նր՝ զոր այլոց մատակարարէ ,
 են կոգի , պանիր , արջառ , և երկվար . և սակա
 դինի , այլ և պէսպիս ձեռակերութ . այր ազգի ազգի
 կտաւք 'ի կանեփոյ և 'ի վոյ՝ խոշորք , և բարակ
 մանք . և բեհէղք պատուականք , և սնդուպք . և ևս
 բամբակի կտաւք սպիտակք , և նկարէիք , այն է՝
 շիթ . և մետաքսեայ կերպասք՝ պարզք և ծաղ
 կեայք , այլ և ոսկեթելք և արծաթաթելք , և թաշ
 կինոակք մետաքսեայք , և խառն ը բամբակի , և
 ունապանք , և թաթպանք , և ոսկի և արծաթի ժա
 պաւէիք , այն է՝ շէրիտ . և թուղթ . և պէսպիս ս
 ունեղէն գործածք . և այլ ազգի ազգի արուեստա
 կերութ . յորս անուանի են ը ամ սեղիս ճարտա
 րագործ ժամացոյցք ճինէվալի . որ և է գլխաւոր
 վաճառք այնր քղքի : Բայց զնիւթ այ՝ այր զտար ,
 զմետաքս , զբամբակ , նաև զվուշ , ևն , գրեթէ բո
 վանդակ արտաքուստ չուենի . զի 'ի նիւթոց աստի
 ինչ ոչ բերէ երկիր նր , բաց 'ի կանեփոյ և 'ի վոյ .
 բայց և այն չէ բաւական նմ : Գոյնպէս զյորեան ,
 և զայլ արմոխս , և զաղ , և զպէսպէս ձեռակերաս ,
 և

և վաճառս ինչ ասիրոյ և ասեցիկոյ՝ ՚ի մերձակոյ
տիրուէցն ասեալ :

Ե. Համալսարան և դպրոց Չէրդեհի :

Թեպէտ համօրէն զվիցցերի մի միայն համալսա-
րան ունի, որ և է ՚ի պատկէա, այլ բաց
յայնմանէ՝ ունի բնի՛ երևելի և մեծամեծ դպրոցս,
որք գրեթէ չեն ինչ ըհատ ՚ի հասարակ համալսա-
րանաց . և են սք :

Հաֆֆասա .	Պէռնա .	՚Կայֆիաթէլ .
Յոսոֆի .	Կոյէրա .	Ճիւնէլա .
Սէ քաղչոս .	Լասննա

Այս ութն դպրոցք՝ են կարլինականաց . բայց և
ուղղափառք ունին անդ զերիս երևելի դպրոցս, և
են սքա :

Լասննա . Սիսն . Բասթի .

Ը. Ենթարան Չէրդեհի :

Յառաջին Տմկս մինչդեռ ուղղափառուին ծաղկ-
եալ էր ՚ի զվիցցերի, բնի՛ ենթարանք էին ՚ի
նմ . իսկ այժմ վեց են միայն :

Կոստանդիա .	Կոյէրա .	Պասէլէա .
Լասննա .	Սիսն .	Քոնո .

Թեպէտ ենթարանն քոմօի է արտաքոյ զվիցցերիոյ,
սակայն իշխէ ՚ի վր մասին ինչ ուղղափառաց զվից-
ցերաց, յայն սակս ՚ի գառս ենթարանաց նր գասի :

Թ. Բարտ, և Լեզու Չէրդեհաց :

Սքա իբր ՚ի բնմս բարեմիտ են, հաւատարմք,
անկեղծք, ուժեղք, աշխատասէրք, քաջ պնդնա-
կանք, և կարի նախանձայոյցք : ազատուե իւրեանց .
վոյ ոչ հանդուրժեն կալ ը տիրուք օտարաց : ՚Ի կե-
րակուրս և յըմպելիս շափաւորք, ճարտարք, սրա-
միտք, և քաջայարմար ուսմանց . յորոց ը Տմկս Տմկս
ելին բնի՛ սրք երևելիք ՚ի գիտուիս, և յարոճեստս .
ոնք ՚ի նկարչուե, և ՚ի փորագրուե տաւանքաց ՚ի

Վր պղնձոյ : Ահա գիտեալիկոս մեյեր ծնել ՚ի ցու-
 աիկո ՚ի 1572, եգիտ նոր եզանակ փորագրելոյ պատ-
 կերս ՚ի վր պղնձոյ ժանտաջրով . յայսմ արուճեստի
 դերսագոյն հանգիսացաւ ՚ի մեջ սլոց քաջ արուճես-
 տաւորաց զվեցցերիոյ մատթէոս մերիանոս . որ բիւմ
 նորաստ ընծայեաց Տագրուե :

Հնրկ լեզու զվիցցերիոյ է լեզու գերմանացուոց . ՚ի
 նոյն բարբառ գրէին հրովարտակք , և այլ իմ գա-
 տատանտկան գրուածք ՚ի քուսն դաշնակցաց . սիւ
 և ՚ի հօրկապետուեա կրիսանացուոց , և ՚ի չալէսիա
 մինչև ցոյս վերջին խոովալից ժմիս . յորս գաղղիա-
 ցիք պէսպէս փոփոխուեա մուծին ՚ի նն : Իսկ ՚ի մա-
 սին ինչ պէճնայի . և ՚ի ֆրիսլուրի , և ՚ի Ճինեվ-
 աա և ՚ի գեդուենն , և յայլ տեղիս՝ որք սահմա-
 նակից են գաղղիոյ . խօսին ՚ի բարբառ գաղղիացուոց :
 Ուր ՚ի տեղիս սահմանակիցս ի գալիոյ առաւելադէս
 յաճախեալ է բարբառն ի գալացուոց : Բայց յերկց
 լեզուաց աստի , է ՚ի զվիցցերի միւս ևս բարբառ ,
 զոր կոչեն բարբառ հռովմեական . բայց և այն պէս
 պէս է լը արատասանուե . զի ուրեք ուրեք հպաւոր
 գտանի լատին լեզուի , և յայն սակս կոչի լատինա-
 կան . ուրեք ուրեք առաւելադէս նմանի ի գալացուոց
 բարբառոյ :

Դ. Անյո , և Կասալարաի Չիլոցերիոյ :

() Վիցցերի ՚ի նախնու մն հեղեցիա կոչեցել լը
 կեսարոսի . սարաբանի ՚ի հն՝ բաժաներ ՚ի շորս
 փոքրիկ ժզվդս , կիմ նահանգս . որք էին Տեթուե-
 նն , Սեթիգենն , Ալբրուսիկոն , և Տագենն . զորս
 հռովմայեցիք Փոլոս կոչէին , ք Շէն , և բնակիչք
 նր էին գաղղոսք , կիմ կեղտք . զորս յուլիոս կայսր
 նուճանաց լը հռովմայեցուոց տրուե . սքք և հիմնե-
 ցին անդ ժզվդս . և քղքս , յորոց էին Քոլոնիա .
 ք գաղթական , կիմ Յուլիա հեծելազոր օգոստոս
 բաւրակոսաց , և Աւենդիբուս . որ այժմ վիֆլու-
 սյուրի անուանի . և եկաց միաց զվիցցերի լը տրու-
 թք հռովմայեցուոց մինչև ցե դարն . յորում ըստ
 մասին բուրգունդիացիք և ըստ մասին սլամանք ,
 կիմ գերմանացիք տիրեցին նմ . այլ զկնի սակա-
 ւուց ֆրանկք կիմ գաղղիացիք առին զբովանդակ
 հեղեցիա : Ապա յիտ մահուն ի լուգովիկոսի
 գաղղիացուոց արքայի և հռովմեական կայսեր՝ հիւ-
 սիսային մասն հեղեցիոյ առւաւ լուգովիկոսի ար-
 քային

քային գերմանացւոց . որ զկնի մահուն ք լսթարիոսի գաղղիացւոց արքայի էառ և զհարաւային մասն , որով թուար հեղկեցիա անկառ ք արու ք նր : Այլ զկնի մահու որդւոց նր լուգովիկուսի կրաստուսի 'ի 888 , վերստին բաժանեցաւ հեղկեցիա յայլ և այլ տէրութիս . որ և եկաց մնաց մինչև ցամն 1032 . յորում ամի անդրէն դարձաւ ք արու ք գերմանացւոց . որք և կացուցին անդ հիւպատոս , կի՛ կուսասակաւ համօրէն հեղկեցիոյ :

Այլ քղի այս երէք քուք , ք Ռուսի , Չվից , և Ռու գերվալտ ք այլ աղատուիս 'ի վաղ ժմից ունէին և զայս , զի էին ինքնիշխան , և ունէին սեփական ատեւակալս անկախս 'ի կայսերական հիւպատոսաց , յայն սակս ոչ հայատակէին կայսերական հիւպատոսին մինչև ցամն 1209 . յորում ամի բռնադատեցան 'ի ք յստան կայսերէ լուսնիլ զրիդովիոս ք կոսնն հասպուրիայ , իբրև կառավար ինքեանց , որ և երդմամբ խստացաւ պատասպարէլ զամ աղատուիս նյ : Բայց թուի թէ ոչ եկաց 'ի խոսաման իւրում . ք զի 'ի 1231 ինդրեզին սք յեքիզ փիդէրիկոս կայսերէ աղատեւ զինքեանս 'ի ձեւաց հիւպատոսին . որ և լուս աղաջանաց նյ , և բաց յայնմանէ հաստատեաց և զայլ աղատուիս նյ : Այլ ալքերոսս դուքս աւսդրիոյ , որ զկնի ադովիոսի հօր իւրոյ յաջորդեաց 'ի կայսերութի գերմանիոյ , ք սէսիսս պատրուակօք եբարձ զազատուիս նյ . և կացոյց 'ի վր նյ երկու իշխանս խիստս և ժանտաբարոյս իբր կայսերական հիւպատոսս . որոց չհանդուրժեւ թնակչաց նախայիշակեւ երից քուսոցն , մենդ զի տեսանէին , և թէ այն ամ 'ի կորուստ ազատուէ իւրեանց հայերս և 'ի նուձաձուէ ք աւսդրիացւոց արու ք , 'ի ծածուկ միաբանեցան ք միմեանս , հոգւով չափ սրտովիլ վր ազատուէ իւրեանց :

Այ յառաջնում սուր 1307 ամին , յանկարծուստ իմն գրոհ սուէիլ 'ի վր ամրոցաց , յորս էին կայսերական հիւպատոսքն , կալան զամրոցս , և զհիւպատոսս տարագրեցին յՅէ իւրեանց . և ապա հանգերձ երգմամբ ուխտս եղին ք միմեանս վր 10 ամաց թիկունս լինել միմեանց 'ի պաշտպանուէ ազատուէ իւրեանց : Եւ այս եղև սկիզբն հասարակուէ հեղկեացւոց կի՛ զվեցեիաց : Եւ ք զի յայսմ իրողութե գլխաւոր էր զվից քուսն , յայն սակս թուար հեղկեացիք յանուն նր անուանեցան զվիցք . կի՛ իսալ . զվիցեիք . լը գերմ . բլվայց : Եւ յայնմանէ գրգռե

ցաւ պիտի լի մէջ զվիցցերաց և աւսդրիացւոց . որ ձգէցաւ ամս իբրև 7 . յորս սէսպէս գիտուածք ը մէջ անկան , որով միշտ յաղթող հանգիսացան զվիցցերիք : Ապա 'ի 1315 յաղթել և լէոբոշտոսի դքսին աւսդրիոյ՝ որ լի հրամանի եղբոր իւրոյ փոգերիկոսի ելեալ էր մարտի՛ 'ի վի նոյ , ու խո մշտնջենական եդին ը միմեանս , այնուհետև արեամբ չափ պիտի վն հայրենեաց , և վն ազատուէ իւրեանց : Եւ ահա այս եդև տիրապէս հիմն հասարակութե զվիցցերաց . ը որս ապա միտրանեցան այլ ևս հինգ ֆւոք . 'ի 1332 լուչէննա . 'ի 1351 ցուռիկո , և կլարիս . 'ի 1352 ցուկ , և սէննա : Այս ութն ֆւոք և եթ՝ որք առհորի կսչին Քաննն , ը ամս 125 կա ցուցանէին զհասարակութին զվիցցերաց . և յայն սակս մինչև ցայժմ Հին Կանտոն անուանին : Ապա 'ի 1481 յարեցան 'ի նն Ֆրիսլուրի , և Սոլորնո 'ի 1481 Պասիլէա , և Շաֆուսա . և 'ի 1513 Արբէնցէլ :

Ահա այս ժի ֆւոք կի՛ քանթոնք՝ տիրապէս կացուցանեն զհորակութին զվիցցերաց դաշնակցաց միացւոց ը միմեանս 'ի ձեռն դաշանց . որք թէնիպ լի իւրաքանչիւր ֆւոք չեն ամ իրօք նոյն , սակայն գլխաւորն որ է օգնական լինիլ միմեանց 'ի պաշտպանութե աղատութե յամ անիրաւ բռնուէ , և այլ ևս մեծամեծ իրողութի վերաբերելք առ համօրէն հասարակութին , յամսին գրեթէ միապէս հային , իսկ յայլում ամի իւրաքանչիւր ֆւոք կի՛ քանթոն՝ ունի մասնաւոր տրութի ինքնիշխան անկախ յայլոց . ինքնին անօրինէ զամ իրողութիս ֆւոք իւրոյ . հաստատէ օրէնս , առաքէ դեսպանս յայլ տրութիս . ևն : Եւ զայնպիսի գլխաւոր իրողութիս , որք հային 'ի բոլոր հորակութին , կի՛ թղթովք վճարեն , կի՛ հրեշտակութի . և կի՛ 'ի ձեռն ը հանուր ժողովոց : Թուղթք՝ որք քան արտաբուսս , և որք հային 'ի բոլոր հասարակութին , դնան 'ի ցուռիկո ֆոք . ուր և թուղթք մասնաւոր ֆւոքաց , կի՛ քանթոնից , որք առաջագրեն իրս ինչ համօրէն հորակութի : Եւ յայնժամ ցուռիկո ֆոքն առաքէ իւրաքանչիւր ֆւոքս հրովարտակ , ծանուցանելով զկարծիս իւր , և խնդրելով զկարծիս նոյ , կի՛ հրաւիրելով զնն 'ի ժողով : Եթէ պատասխանիք ֆւոքն համաձայն իցեն , յայնժամ 'ի ցուռիկո ֆոքէ առաքին այնորիկ , առ որս առաքել են . իսկ եթէ անհամաձայն իցեն , յայնժամ կի՛ վերստին խնդրին կարծիք ֆւոքաց , և կի՛ եթէ իրեն

այնպիսի ինչ են՝ որք ոչ խնդրեն զորոշումն 'ի ձեռն
բաղմուտուեք քուէկեց, առաքին պիսիք միայն այնց
դէռաց յանուն իւրեանց, որք ետուն զհաւանուէն :
Ապա եթէ ծանրակշիւ ինչ իրք իցեն, որք հային
'ի բարին բոլոր հորակուեք, յայնժամ վճարին յԵհու
նուր ժողովս . յոր համարին հշիկք առաքեալք
երկու երկու յիւրաքանչիւր նահանգաց և դէռաց,
եթէ չիցէ որոշակի նշանակել 'ի հրովարտակն հրա-
ւիրանոց, զի մի միայն առաքեսցի :

Ընդ այս ժի՞ դէռացս յետոյ միացան այլ ևս փոք-
րիկ հորակուեք սմանք Է բոլորեցուն, իսկ այլք Է
սմանս և եթ . բայց զնշնուծք իմն . զի սմանք 'ի
նշէ կոչին ընկերք, կի՞ ընկերակիցք զվիցցերաց .
որք և ունին տեղի յԵհանուր ժողովս . իսկ այլք
պարզապէս դաշնակիցք . որք տիրապէս ոչ այլ ինչ
են, եթէ ոչ հոյաասակք զվիցցերաց :

Հայսմ ամէ յայտ է, թէ զվիցցերի կրկնակի առել
լինի . մի իբրև Էհանուր իմն բոլոր քղքական բաղ-
կացել 'ի բի՞ մասնաւոր տէրուեց, կի՞ հորակուեց .
որ յանգիման առնէ Էհանուր ժողովս հրեշտա-
կաց առաքելոց յիւրաքանչիւր դէռաց . թ այսմ առ-
եալ, մարթ է զկառավարուն նր կոչել ազնուապե-
տական խառն Է ռամկապետուեք . իբր զի թէպէտ
'ի ժողով անդր իշխանուորք և եթ գումարին . բայց
բացորտուի նշ 'ի բի՞մս կախել կայ և զհաւանուեք
ժողովրդեան : Երկր՞ զատարար փխկ իւրաքանչիւր
հորակուեց . և թ այսմ առել՝ քառեակ ազգ կառա-
վարուեց գտանին 'ի նմ . ք միապետական, ազնու-
ոչապետական, ռամկապետական, և խառն : Քան-
զի իբրև միապետք կառավարեն երկն պատիւիոյ,
և արքայն սիյն գաղղոսի, նոյնպէս և կառավարու-
թին նայֆիոսթէլայ և վալանկինայ Է իրաց ինչ
զմիապետականի ունի զեղանակ : Ազնուապետա-
կան է կառավարութի՞ն պէ՞ռայի, լուչէ՞ռայի, և
ֆրիպուրկայ, ռամկապետական է կառավարութի՞ն
վէց դէռաց, ք ունիոյ, զվիցայ, ունեկրվալդայ,
ցուկայ, կլորիսայ, և արքենցելայ : Իսկ խառն,
ազնուապետական և ռամկապետական է կառավա-
րութի՞ն ցուկիոյի, սոլորնօի, շաֆուսայ, և երկուց
քաղաքացս պատիւիոյ, և սիյն գաղղոսի, և պիէ-
լայ : Բայց կրխոնացւոց և վալէսիացւոց կառավա-
րութի՞ն փոքր մի այլազգ է :

Այս Ծ 'ի մերումս Ժմկի ելև տեսարան դժնդակ
պիղմայ, և 'ի կսխումն զնմն ազգաց . քղի 'ի 1796

յարաւել գաղղիացւոց 'ի գերեմանիս և յիդայիս ,
յարձակեցան և այսր ձեռնտուճուք ներքին համա-
խոհաց . ապա 'ի 1799 դիմեցին աւստրիացիք 'ի վա-
նել զգաղղիացիս . յետոյ մտին և մոսկովք նիդակա-
կիցք աւստրիացւոց : Բայց յետ բժժ մտնելց և աղե-
տից զօրացել գաղղիացւոց՝ նուաճեցին զերկիրն ,
և բանագատեցին ընտնել զաւսկապեաական կառա-
վարուի : 'ի 1801 ամէ անախ բժժ անգլժ 'ի ժողովս
գումարեցան զվիցցերիք նոր սահմանագրուիս , նոր
ծերակոյս և առեան հաստատել , և յետ բժժ կրու-
տճոյ յայսմա'ի 'ի 1802 հաստեցին . զբովանդակ սահ-
ման իւրեանց ամիսփեցին 'ի մի միայն , և կոչեցին
Հասարակապետուի Չվիցցերեան , կի՞ Հելվետ-
եան . իսկ զերկիրն բաժանեցին նախ 'ի 21 քան
Թօնս . և ապա փոխեալ ամիսփեցին 'ի 18 , որք են
Էք . Աքքենցել . Առկովիս . Պասիլէս . Պէննս .
Ֆրիսլուրկ . Գլաուսնս . Լուչէննս . Ռեցիս . Շա-
ֆուսս . Չվից . Սոլէգրա . Դելլինս . Գուռկովիս ,
Սենդեռվալաէն . Ուռի . Վաւս . Յուկ , և Յուախ
40 : Այլ յղբս նորոյ սահմանագրուես ծագեցան
'ի նո՞ անհնարին պատերազմուիք քաղաքակաւիք .
Թէպէտ յաւարտ տարւոյս եղև խաղաղութի . սա-
կայն չէ յայտ Թէ եղանակ նորոյ կառավարութես
ցորչափ ունի տեսել 'ի ժողովուրդ սովորեալ յազա-
տութի : Կոյնսքս և յընկերակիցս նոյ և 'ի գանա-
կիցս , ույ և 'ի հպատակս իղեն , և գեռես լինին
պէսպէս փոխոխուիք այլ Թէ ուր ունի աւարտիլ
կատարած նոյ , չեւս է յայտ :

ժն . Կիտ , Վէրգոտուի , և Չիւուերուի Չվիցցերոյ :

Կնիք զվիցցերաց ոչ է մի , այլ բժժ . զի իւրաքան-
չիւր նահանգ և գաւառ ունի իւր սեփական
նշան : Ույ նշան ցուռիկոյի է վահան կողմնակի բա-
ժանեալ յերկու գոյնս , 'ի սպիտակ և 'ի կապու-
տակ : Պէննայիս՝ վահան կարմիր , և 'ի վր նր արջ
կացել 'ի վր կանաչագոյն երկղև կի՞ ձողոյ , կողմնա-
կի ձգեալ ը մէջ վահանին յաջմէ 'ի ձախակողմն
կոյս : Լուչէննայի՝ վահան բաժանել յերկու գոյնս .
յարծաթի , կի՞ 'ի սպիտակ , և 'ի կապուտակ : Ու-
ռիոյ՝ սեւա գլուխ եղին 'ի վր կարմիր ենթակայի ,
ունելով յընդգունս անուր : Յուկայ՝ ձող , կի՞
երկղ սպիտակ 'ի վր կարդուտակ ենթակայի : Կլա-
րիսայ՝ ուխտաւօր մի սևաղգեաց . որ Թուի լինէ
օրն

սր՛ն արողոսիսս , գաւազուն 'ի ձեռին , 'ի վր կար
 միր ենթակայի : Քրիստոսիսս՝ վահան Է մեջ բա-
 ժանեշ . որոյ վերին մասն սեաւ է . իսկ ստորինն
 սպիտակ արծաթի : Շաքուսայ խոյ կանգուն , ու-
 նեկով 'ի գլուխն ստակ ոսկի , 'ի վր սպիտակ կմ՛
 արծաթի ենթակայի : Աբբէնցեւայն՝ է սեաւ արջ
 վերամբարձ կացեալ 'ի վր երկուց ռաից , որոյ ա-
 ռաջին թամբն կարմիր են . նոյնպէս և այլքն ունին
 պէսպէս նշանս սեփականս :

Վերտառութի նյ ըհանրապէս կրկին է . մի՛ զոր
 արտաքին թիրք տան նյ . և երկդ՝ զոր ինքեանք
 տան միմեանց : Այսորն 'ի գրեւն առ նս , զայս օրի-
 նակ վերտառութի տայ նյ : Առ մեծապարի՛ն աշխատ-
 իանս մերումս սրբելի ընդհանաւր դաշնակցութի ժո՛ք
 քաննու-
 նից , և դաշնակից քեղեաց : Արքայն մեծին բրիտանիոյ՝
 այսպէս գրէ առ նս . Աշխատիս և գերամեծար քեարց
 հիւսապարտայ իսասկալաց և արեւակալաց հելլէնոյ քաննու-
 նից , իմ հարչապետութի բարեխմայ մերոյ սրբելեաց : Աւ-
 քայն պրուշէ : Առ գերայարգ , աշխատիս , մեծապար-
 քի՛ն , լսեմական , մեծիմաստ , և մեր սրբելի բարեխմս դաշ-
 նակիցս , քաղաքապետ , իսասկալս , նախարարս , և արեւա-
 կալս ժո՛ք քաննունից դաշնակցայ ցոռախիօյի , պեռնայի , լու-
 շեռնայ . ևն : Նոյնպէս և այլ թիրք սոցին նման վեր-
 տառութի տան նյ :

Իսկ ինքեանք 'ի գրեւն առ միմեանս , այսպիսի վեր-
 տառութի տան միմեանց : Առ բարեխմս նախարարս
 պարտական և իմաստան քաղաքապետ , և արեւան (այս
 անուն) քաղաքի , անկեղծ բարեխմս մեր , և հասարակիմ
 դաշնակիցս : 'ի գրեւն կալվինական հասարակապետու-
 թեց առ դաշնակիցս իւրեանց , յաւելուն և զայս .
 Միտցեալս 'ի նոյն հրօն : Իսկ ուղղափառքն յաւելուն .
 Միտցեալս 'ի նոյն ճմարիտ և նախնի հրօն : Իսկ ինքեանք
 'ի գրեւն 'ի քղք ինչ , կմ՛ 'ի գլխաւոր սեղի նշնդի
 ուրուք , այսպիսի վերտառութի տան միմեանց : Առ
 բարեխմս նախարարս մարդասեր և իմաստան քաղաքա-
 պետ , և արեւան (այս անուն) քաղաքի , մարիմ բարե-
 իան մեր , և հասարակիմ դաշնակիցս : Եւ 'ի գրեւն հին
 դաշնակցեալ գաւառաց առ միմեանս , յաւելուն և
 զբառգ շին , սոյսպէս . Առ հասարակիմ և հին դաշ-
 նակիցս : Իսկ հարկապետութի կալվինականիք յա-
 վելուն 'ի վերայ և զայս . Եւ մարիտալս 'ի նոյն հրօն :
 Նոյնպէս և ուղղափառ հարկապետութի 'ի գրեւն առ
 միմեանս , յարեն զինի . Եւ մարիտալս 'ի նոյն ճմարիտ ,
 և լաշնական հրօն :

Սաքա չուհին գրեալ զինոճորս , բայց 'ի ճինելուս զ
 ւոց . այլ համօրէն քղքացիք շինականք և հոգատակէ՛
 զինոճորք են իւրեանց հայրենեաց : Յայն սակս
 անքն պարտական են մարզել 'ի գործ պիտղմի 'ի սահ
 մանեալ աւուրս . և ունիլ զրահս , և ղէնս և զայլ
 ան հահս հարկաւորս վն պիտղմի . և հալ միշտ 'ի
 պատրաստի 'ի պաշտպանուի հայրենեաց , և 'ի կա
 տարումն հրամանաց , և կանոնագրուէց սահմանե
 լոց 'ի վերնագունից , որք կարգեւ կան 'ի վր զին
 ոճորական իրողուէց . ղի ք լինելն նշանի , զոր տան
 լուցանելով հուր 'ի գլուխս լերանց , կմ 'ի ձեռն
 հրացանի , առժամայն գացին կազմ 'ի սահմանեալ
 տեղւոջ . վն իւրաքանչիւր գաւառ ունի մի մի հրա
 ցանս պատրաստական առ այս :

Իւրաքանչիւր նէնպ պարտական է ունել զսահմա
 նաւոր թիւ մարդկան . կազմ և պատրաստական .
 քթ պէտնա 2000 . ցուռիկս 1400 . լուչեանս 1200 .
 նոյնպէս և այլք . ոմանք յաւէտ , և ոմանք նոճազ .
 ք յաւէտ և նոճազ բազմամարդ գոլոյ նց . որոց
 բոլորեցուն գումար հասանէ ց 13400 : Սալ բայց
 յայտմանէ , ան նահանգք ' և գաշնաւորք զվոյցե
 րաց՝ պարտաստան են պահել պատրաստական արս
 կրկնապատիկ առաւել ք զվերոգրեւս , որք կոչին
 երկդ և երրորդ դասու . ուր ղի 'ի ստիպել հար
 կին , գացին պատրաստական :

Սք մտանեն 'ի զինոճորութի և օտար արուէց , ք
 որս ունին զուխտ իազաղութե . բայց հաւոնութե
 իշխանաց իւրեանց . և ծառայել նց առ Մկ մի 'ի
 թիկնապահուի , կմ 'ի գործ պիտղմի , գասնան անդ
 բէն 'ի հայրենի Յ իւրեանց : Եւ վնկ ոմանք յօտար
 տէրուէց ամի ամի տան հնրկուէ նց զսահմանեալ
 գումար ինչ գրամոց . և 'ի Մկս հարկաւորութե
 առաքեն և զօրս յօգնուի նց :

Ժք . Կրօն Չվոյցեաց :

Երկու կրօն են 'ի զվոյցերի . ք ուղղափառ և
 կալվինական : Եթեմն քււք առ հնրկ ուղա
 փառ են . ք լուչեանայն , Քրիստոսի , սուրբո ,
 ցուկ , զվնց , ունդերվալտ , և ուռի : Եւ չորք քււք
 գլխովին կալվինական . ք ցուռիկս , պէտնա , պա
 սիլէա , և շաքուռա : Եւ երկու նահանգք կա
 ռիս և արքեւոյցել խառն են . կէս մի ուղղափառ ,
 և կէս մի կալվինական . իսկ այլ գաւառք և քղք
 միաց .

միացելք ը նս, են՝ որ ուղղափառ են, են որ կալ վննական, և են որ խառն . զորս ունիք նշանակել յիւրաքանչիւր տեղիս :

Ժք . Բաժանումն Չէրցերի :

Կամեցեալ ճշդիւ բաժանել զհամօրէն զվիցցերի, յանկաւոր թուի մեզ նախ բաժանել զնա՛ր 13 քանթոնս կի՛ ն՛նգս, որք կացուցանեն զհօրհու թի նց . որք լը կարգի նախասլաառուէ իւրեանց են այսոքիկ :

ա . Ցուռիս .	Ե . Չէրց .	Թ . Պատիւէս .
բ . Պէտնա .	Շ . Ունդէլալ .	Ճ . Ֆրէդուրի .
գ . Լուէտնա .	է . Ցուի .	Ժա . Սուրնո .
դ . Ուոի .	ը . Վարիս .	Ժբ . Շաֆֆուսո .
		Ժգ . Արքիւնցել .

Ապա բաժանեցուք յերրեակ ըհանուր մասունս լը երրեակ վերոգրեալ զիճակաց . ք Նախ՛ի Հոդ-
քակ զվիցցերաց : Երկր՝ յՆիւրիւն : Եւ երդ՝ ի
՛խառնից . զորս մի առ մի յառաջիկայդ ստորագ-
րեսցուք :

Նահանգ ա . Յուռիկո . ըստ գերմ՝
Յիրիս .

Ունի իւր սահման ՚ի հիւսիսոյ՝ զուէս գետն , որով բաժանի ՚ի շաֆուսայ . յարեւելից՝ զթուր-
կաւ և զթոկենսուրի քղքն . ՚ի հարաւոյ՝ զնահանգն զվից և զցուկ . իսկ յարեւմտից՝ զազատ ինխանուլան և զիտմուռին սրահնայ : Այս նահանգ՝ որ լը Ե . ծուէ, երկր է զկնի սէռնայի, գրաւէ զմեծ Բան երկրի, որ ՚ի նախնի հաովմայեցւոց կոչէր Փակաս Գիւորիկա . ք Տիգուրեան շէն . որ սկսել յայլիոյ լերանց՝ ձգել տարածեր ը մէջ դեաոց հռենոսի և լիմատայ՝ մինչև ՚ի տեղին , ուր ասր վտակ մտանէ ՚ի հռենոս : Եւ է լը շայխցերայ առն գիւնականի, իբրև բովանդակուէ իմն բալոր զվիցցերիոյ, զի ունի լերինս, ձորս, հովիտս, դաշտս, գետս, և լիճս, և աղբի սղբի ջուրս, և զամբերս, որք գասնին

յոյլ և այլ տեղիս զվեցցերոյ : Բնակիչք նորա տոհմի կալվինական են . զորոյ զսերմն ժանտ արկ 'ի 1519 զո՛ւնդիոս նախ առաջին անդէն քարոզելով զազանդն իւր , որ 'ի սուղ Ճմկի աճեցել 'ի 1524 կելց զնահանգն ողջոյն :

'ի 1351 նահանգս այս միացաւ մշտնջենաւոր դաշնադրութե լը չորից նահանգաց ուսիոյ , զվիցայ , ունդերվալտայ , և լուչէանայի . որք ետուն նմ զնախապատուութի 'ի վր այլոց նահանգաց . բայց այն պատիւ յաւէտ 'ի ծանրութի է նմ , ք 'ի գերութե . վր զի զամ իրողութիս՝ որք հային 'ի համօրէն հարկուին զվեցցերաց , նր է 'ի գլուխ ասնիլ , և 'ի ձեռն հրովարտակաց ծանուցանել այլոց : Հրեշտակք նր նագագահ բաղմին յըհանուր ժողովս , և թէ ժողովքն գումարեացին 'ի պատէն , և 'ի Ֆրաւէն Ֆէլտ , և կմ յայլ տեղի , որ իցէ լը արութ համօրէն հարկութե : Կառավարութի նր է ազնուապետական . և ունի երկու գլխաւոր ժողովս կմ գիււանս . յորոց մին կոչի Մեծ ժողով . զոր կացուցանեն 162 անձինք ազնուականք . որք յերեսնամենից և 'ի վեր կարեն մասնել 'ի ժողով անդր : Իսկ երկուն կոչի Փոքր . զոր կացուցանեն 50 անձինք և եթ . որք պարտին լինել գէթ 36 ամաց : Բաց յերկուց լը հանուր ժողովոց աստի՛ ունի այլ ևս բլմ մասնաւոր ժողովս և ատեանս վն պէսպէս իրողուց . և ամյն ոց աթոռ է 'ի ցուսիկօ քղք : Գլխաւոր տեղիք նր են հետադայք :

Յուսիօ . լը գերմ՝ Յերիւ , կմ Յերիւ . 'ի հն՛ թուրիֆոս . զոր ոմանք վրիպանօք Ղիլուրոս գրեն . ոմանք ևս Ղուրեֆոս : Է քաղաք հին գեղեցիկ , և գլուխ համօրէն նէնգին , 'ի զուարճալի և յարգաւանգ վայրի առ լճիւն ցուսիկօի . յորմէ ելանէ վրասակ՝ որ մինչև ցաեղին՝ ուր խաւնի 'ի սիլ գեան՝ յայնկոյս քղքին , 'ի նախնի մատենագրաց կոչի Ալա . և անսի սկսանի կոչիլ Ալմաք . որ և անցել լը քղքն , բաժանէ զնա յերկու մասունս , ք 'ի մեծ , և 'ի փոքր , որք 'ի ձեռն երկուց կամրջաց կցին ընդ միմեանս : Ունի տունս իբրև 1300 . և բնակիչս իբրև 12000 կմ 13000 . և ամրութիս զօրաւորս լը ամրութեց , սրով զայսու Ճմկաւ սովորութի է ամրացուցանել պիւրեւի երևելի քղքս . որ չէ այնչափ ինչ յաճախ առ զվեցցերս . վն զի առակ է առ նն , թէ Ու անի իւր լահան զհասարճութի ժողովրդան , լունի պէս ամրացալ : Գլխաւոր շինուածք նր են քանի մի եկեղեցիք . յորս

յաւէտ երևելի է եկեղեցին Քրտա հանաքու անուանեալ . որ առ ժմիցք ուղղափառութիւն էր եկեղեցի մեծազգի հաւատաւոր կուսանաց . և խորհրդարանն քղքին , և զինարանն : Աւնի և դպրոցս մեծամեծս և հնրկաց գրատուն հոյակապ , լի ընախր ընախր մատենիք . յորում հաւաքեչ կան և բաղմնապատիկ նորանչան իրք բնականք , և արուճեստակերոցք : Աւնի և երկու մեծամեծ և դեղեցիկ հրատարակս , յսրոց 'ի միումն լեբրկայն սարածուք անկեչ կան աստի և անտի ծառք մեծամեծք : Վաճառականութիւն ծաղկեչ է և բարգաւաճ . և քաղաքն նր փարթում . որք 'ի 13 ցեղս բաժանեչ են . և 'ի նոյն են իշխանք և կառավարք համերէն գլուխն : Աւնի և դործարանս պէսպէս արուճեստից , յորս գործեն պէսպէս մետաքսեայ և ասուկեղէն կերպասս . և բամբակի և վշեղէն կտաւս , և սանապանս , և թաշկինոկս , և ոսկի և արծաթի ժառարէնս . ձուլեն անդ և զանգակս , և հրազէնս , քի թօփս . և այլ ազգի ազգի ձուլածոյս . ևն : 'ի 1299 ալբերտոս կայսր պաշարեաց զքղքս զայս , կամելով ընդ իւրև նուճաճել , և միացուցանել Ք ասնն աւսգրիւոյ . այլ ոչ կարացեալ զպէմ ունիլ անպարակելի քաջութ բնակչաց նր , բռնագատեցու մեկնիլ անտի . թողել զքղքն յառաջին աղատութիւն իւրում : Այս քղք երկցս վնաս մեծ կրեաց 'ի հրկիզուեց :

Քիւրտի : Էր գղեակ փոքրիկ 'ի վր լեբրին . ուր 'ի նախնուան բնակելին կամք շրջակայ վիճակի նր . որ 'ի 1079 քանդեցաւ , այլ յետոյ վերստին շինեցաւ առ ստորտաով լեբրին : Աւնի և արուճարձան փոքրիկ , յորում են իւրև 20 տունք . և 'ի միջի կամուրջ երկայն . որով քղքն և արուճարձանն հալորդին ընդ միմեանս :

Էւլ . Էւլիւլ . կի՞ Հելլիա , և կի՞ Ալլիւլ . 'ի հն՞ Էւլիւլիա . այլ և Սալէր քաղաք . որ թարգմանի Սիշէն : Էր աւան մեծ , որ ունի և դղեակ 'ի գլուխ բլրոյ , և սեփական իշխան , և դատաւորս , և ասեան դատատանի :

Քիւնուպի : Քաղաք փոքրիկ , և դղեակ ամուր 'ի գլուխ բլրոյ . զոր 'ի 1443 հրկեղ արարին թշնամիք , այլ յետոյ վերստին շինեցաւ , և լաւ ևս ամրացուցաւ :

Եւլեւա . 'ի հն՞ Էւլեւալիա : Քաղաք փոքրիկ առափն ակնօր լե հիւսիսահողմն հանդէպ ամրոցին , որ է յայնկոյս գետոյն , ունեւով 'ի միջի կամուրջ երկայ .

կայնաճիգ որով հալորդին լէ միմեանս քղքն և ամբողջն . որ է բնակարան դաւառակալ իշխանին :

Կրայֆէնսէն : Քաղաք փոքր , և դղեակ առ համանուն լճին . զոր 'ի 1444 հրկէջ արարին գաշնակիցքն ըզվիցցէրաց :

Կրասնիկէն . կամ Կրէնիկէն : Քղք փոքրիկ և դղեակ . որ և է աթու դաւառակալ դասաւորին :

Գլուխէն . Վիկտէրիստ . Պուլտ : Են գեոլք մեծամեծք , կամ աւանք 'ի սմին նահանգի :

Նահանգ ք . Պէւնա :

Ունի իւր սահման յարևելից՝ դուռի , զունգէր վալտ , զուչէռնա , և չղիոմսուին պատէնայ . 'ի հիւսիսոյ՝ զուչնո , զպասիլէա , և զսուրնո . յարևմտից՝ նոյննոս զմասն ինչ սուրնոսի , և զնայֆիսաթէլ , և զկոմսուէն պուրկոյնայ . իսկ 'ի հարաւոյ՝ զմասն ինչ լճին Ճինեվայի , զսավոյա , և զվալէսիա : Եւրկայնուէն նր է 60 ժամու ճննից . իսկ լայնուէն 30 . որ և բովանդակէ գրեթէ զերրորդ մասն զվիցցէրաց Ծի . ուստի և մեծ է և հզոր ք զայլ ամ նա , հանդս , կամ քանթօնս : Ունի 29 քղքս մեծամեծս և մանունս , և իրքն 1300 աւանս և գեոլս . և բնա կիլա կամ հպատակս՝ 400000 . որք առհմրկ կալվինական են . բաց 'ի բնակչաց Ֆրիխթհալ ձորոյն , որք բովանդակ ուղղափառ են : Պէւնա քղքն եմուտ 'ի մշանջենաւոր գաշնակցութի լէ ուռիոյ , զվիցայ , և ունդէրվալայ 'ի 1353 . և 'ի կարգի նախապատուութե՝ տուաւ նմ երկդ տեղի զկնի ցուրիկոյի սակս զորուէ 'իւրոյ . զի այս քաղաքս է յոյժ գրամավք և զորքք . քղի ունի կարգաւորել և պատրաստական զորս 400000 . թող զգլպրոցն զինսւորական , և զգունդն երկդական գառուն , որք պահին վանս հարկաւոր թմկի : Եւ չեն ինչ զարմանք այսչափ զորս ունելոյ նր . քանզի ամարու 'ի ժիլ արևելից մինչև ցիլաթսնամեան հասակ՝ գրեշ են 'ի զինուորուէ , և ամբն պարտական են պատրաստել անձանց զենս , և զգեստս զինուորականս , նման և համաձև մի մեանց : Կառավարուէ նր է աղիուէապետական , և ունի 2 լէհանուր ժողովս . յորաց մին կոչի մեծ , և թիւ ժողովականաց նր լէ նախնի ինչ օրինաց իւրոց :

րոց՝ ոչ մարթի լինել նուազ ք զ200. իսկ յորժամ
 լրացել է, հասանէ ց299, այլ ոչ երբէք ց300 : Եւ
 սր է առնել խաղաղութի և պիօզմ, և դաշինս կուել .
 և այլ համօրէն գլխաւոր իրողութի զնմէ կախեալ
 կան : Իսկ երկդն կոչի փոքր . զոր կացուցանեն 26
 ասենակալք : Այս ժողով կոչի և օրնօրական . զի
 յիմ օր գումարի բաց 'ի կիրակէից : Բայ յերկուց
 ժողովաց առաի՛ ունի և այլ մասնաւոր գիւնն վն
 պիօզմական իրողութից, և այլ ևս ստորին ասեանս
 վն այլ և այլ իրաց :

Այս նահանգ լը գրից իւրոց բաժանի յերկու մա-
 սունս . յորոց մի մասն ձգի առ սահմանօք շուրջ
 զաար, կի՛ արարոն գետով, և կոչի մասն գերմանա-
 կան : Իսկ երկդն է առ գաղղիաւ ընդ մէջ լճից
 կի՛ ծովակաց նայ Ֆիսաթէլայ և ճինէվալի, ուստի
 և կոչի մասն գաղղիական . զորոց զգլխաւոր ասելիս
 յառաջիկայդ ստորագրեսցուք :

Մասն Գերմանական :

Պէտնա . լը գերմ՝ Պէտն . 'ի հն՝ Ալրտօբօլի : Է
 քղք գեղեցիկ, ամուր, փարթամ, և բաղմա-
 վաճառ, առ ասար գետով՝ որ յերից կողմանց շուրջ
 պատէ զնովաւ, շինեալ 'ի 1191 . 'ի Ե բերաողգոսէ
 դքսէն ցահրինդենայ, 'ի սահմանս կայսերական ճի .
 որ 'ի նախնու մն կոչէր Օթլանդա, կի՛ Ութլանդա .
 և էր մասն փոքուն բուրգունդիոյ, կի՛ պուրկոյ-
 նայ : Յարեմտեան կողմն ունի ուարիսոյ ամուր, և
 առ նովաւ իրամ, և մարտկոցս . իսկ յայլ կողմանց
 ունի իւր սրատապարան զաար գետն մեծ : Տունք
 նր լը մեծի մասին քարաշէն են . և գրեթէ առ հա-
 սարակ, բայց մենդ այնք՝ որք են առ գլխաւոր պո-
 զոտայս քղքին՝ ունին կամտորակապ սրտոցաւմա-
 սաւայատակս, լը որովք յանձրեային և 'ի ձիւնս-
 բեր Ժմկս մարթ է անթաց շրջիլ լը քղքն : Գլխա-
 ւոր փողոցք նր այնչափ լայն են, զի յերկուց կող-
 մանց գետոյն՝ որ հոսի լը մէջ նց, կարեն երկու
 կտք համարձակ դնալ առ միմեամք : Այն ջուրք
 կարի պիտանի են քղքին՝ ոչ միայն սակս հրկիզու-
 թե, այլ և 'ի մաքրել զազտեղութիս նր, զոր բարձեւ
 ստնին յաար գետն : Ունի բժմ հոյակապ շինուածս,
 յորս գլխաւոր են եկեղեցիք, անկիւնոցք, խոր-
 հրդարանք քղքին, զինարան մեծ, երկու մեծամեծ

գարոցք, և այլ ևս շինուածք հորկաց և մասնաւո-
րաց : Բոլոր քղքն բաժանել է 'ի չորս թաղս . ուրք
առնուեն զանուն 'ի չորից գլխաւոր և կարևոր ալ-
ուենասից . ի՞ 'ի հացադործաց , 'ի պայտաւաց , կի՞
յերկաթադործաց , 'ի մսավաճառաց , և 'ի խաղախոր-
դաց : Բաց 'ի չորից աստի , են անդ այլ ևս ինն այս .
պիտի ցեղք , կի՞ Էսնաֆք : Բայց շորք առաջինքն
նախապատիւ են . և 'ի նշէ կացուցանին գլուխք
այլոց ցեղից : Ա՞՞ քղքացիք ազնուականք և սոռ-
կականք՝ պարտական են գրիլ 'ի մին 'ի ցեղից ան-
տի , սոյա թէ ոչ՝ ոչ կարեն ելանել 'ի պաշածն ինչ
քղքական : Աստ են գլխաւոր ժողովք և դիւանք
հասերէն իւրոն , ուստի և բազմուի ազնուականաց
են 'ի նմ՝ : Այս քաղաք բլլմ պնդմունս կրեաց , և
բլլմ անգամ՝ հրկէզ եղև . այլ միշտ անդրէն շինե-
ցաւ : 'ի 1528 համգրիսիւ մուծաւ 'ի նմս աղանդն
կալվինական :

Արարի : Քղք փոքրիկ , և գղեակ ամուր առ ասր
դետով յարկովիս գաւառի :

Պիէ . որ և Արհոց պիպիէիտի : Է՞ գղեակ ամուր 'ի
վր լերին :

Արւանիէն : Դղեակ , և առ նովաւ գեոզ մեծ առ
ասր դետով , յորոյ վր ունի կամուրջ ծածկեալ :

Երւտ . լ զալ՝ Արւիէն : Քաղաք փոքրիկ առ Պիէ
լճիւ , յոր յայսմ վայրի մասնէ Յիւ գեան . ունի և
ամրոց 'ի վր լերին :

Պարիպոսի : Քղք փոքր առ եմնաթ կի՞ եկմէն դե-
տով , առ սրով 'ի միոյ կողմանէ ունի գղեակ մեծ 'ի
գլուխ մտակայ ժայռի . իսկ 'ի միւս կողմանէ 'ի
բարձրաւանդակ վայրի մեծ և հոյակապ եկեղեցի :
Այս քղք բլլմ ազատուիս ունի . ճք իրաւունս սը-
րոյ , բացորոշել զգասս , յորմէ չիք բողոքումն , ու-
նիլ սեփական գրոշս , և գեոլս , և անտառս , և
մուտս : 'ի 1389 սուհարկ հրկէզ եղև , այլ յետոյ
վերստին շինեցաւ :

Լառաիէն , կի՞ Լոփէն : Քաղաք փոքրիկ , և գղեակ 'ի
տեղւոջն , ուր Սանէն , և Սենսէն դետք խառնին լ
միմեանս . 'ի նախնու մն էր անսիջաւոյ 'ի ներքոյ կոչ
սերական տէրուէ . զոր յետոյ ստացաւ արեւնա ըստ
մասին 'ի 1308 . և լ մասին 'ի 1324 :

Թոան : Քղք փոքրիկ և գղեակ՝ 'ի գեղեցիկ վայրի
մերձ 'ի լիճ մի՝ որ յանուն քղքին կոչի Լիճ Թաանոյ .
կառուցել լ մասին 'ի կղզի փոքրիկ , զոր գործեաց
ասր դեան՝ ելեալ 'ի լճէ անտի . և լ մասին առ
սար

ստորոտով բլրոյ : Այս քղք հնրձ շրջակայ վիճակ
կաւ իւրով 'ի նահնուռն ունէր իւր սեփական կոմս .

այլ այժմ է 'ի ներքոյ պէսնա քղքին :

Հասարակ : Գլեակ վաղնջական 'ի բարձրագիտակ
վայրի առ ար դետով, 'ի հիւսիսային կողմանս
պէսնայի . միոյ ժամու ճննչաւ հեռի 'ի սրտք քա
ղսքէն : Այս գլեակ 'ի հն' ունէր իւր սեփական
կոմսս . յորոց իջանէ հասարակոս . որ 'ի 1273 կա
ցուցաւ կայսր գերմանիոյ, առաջին նահապետ և
պայծառացուցիչ մեծաշուք օանն տուգրիոյ : Մերձ
յայս տեղի են ինքնաբույս ջերմուկք, որոց համն
և հասն բերեն զմանուր համոյ և հոտոյ արտկան
եալ ձուռոյ :

Քէնիփէլք, կմ Քէնիփէլքէն : Էր հռչակաւ որ մե
նաստան կուտանաց մերձ 'ի գլեակն հասարակուրիայ,
զոր հիմնեակ եղիսաբէթ այրի տիկինն Սալբերառ
սի կայսեր, և դուստր նր ազնէս կին ի անդրէի
մաճառայ արքայի, 'ի տեղուջն' ուր սպանաւ ալ
բերտոս կայսր : Այլ 'ի 1528 կալվինականք փոխե
ցին զայն յանկէլանոց հիւանդաց :

Ման Գաղղիական :

Այս մասն պէսնայի' ուր խօսին 'ի լեզաւ գաղղիա
կան, պարագրէ զլուսն անուանէլ կոմսս - Ի վա
րիոյ . Ը գաղ' Լ Է Ժէ Գ Է Թ . Ը գերմ' Տէս Լանք
վաթ . որ լս ոմանց ձգի 'ի լճէն ճինեվաայի' մինչև
ջլեճն նայի ի տաթեւայ, լս մեջ Ֆրիսուրիայ, և սահ
մանացն գաղղիացոց . որոյ գլխաւոր տեղիք են :
Վէլայի . որ և Վիլի . 'ի հն' Վիլիսգոմ, և Պիտլ
գոմ : Քղք փոքր առ լճիւն ճինեվաայի . որ 'ի 1688
մեծամեծ մնասս կրեայ 'ի հրկիզուէ : Յայս քաղսք
են խաղախորդք բնիք, սրք գործեն մորթս բնս :
Լուանա, կմ Լուանէ . 'ի հն' Լասոգոանոմ, կմ Լա
սոնիոմ : Ազատ քղք հին և երեւելի, 'ի վր երկց
բլրոց կառուցեալ, միով մղանաւ և կիսով հեռի 'ի
լճէն ճինեվաայի : Յնջագոյն էր եմպանիտ . այլ
իբրև ընկալաւ քղքն ողջոյն զաղանդն կալվինական,
և էանց լս տրուք պէսնայի, եմպ նր' որ միանդա
մայն էր իջան քղքին, և շրջակայ վիճակի նր, փո
խեցաւ 'ի Ֆրիսուրի, և եմպարան նր այժմ է բնա
կարան քաղաքապետին . որ ունի անդ մասնաւոր
ատեան, ուղ յնջագոյն ունէր և եմպն . սւր վճարի՞մ
նԸ

ձով եկեղեցական դասաստանք : Բաց յայսմանէ աւ
նի այլ ևս երկու գլխաւոր դիւանս , զորոց կախել
կայ համօրէն կառավարուի Քղբին , և շրջակայ վի
ճակի նորա :

Մօսն : Ը գաղ՝ Մօրթէ . 'ի հն' Մօլիբէ , և Մօր
կիսաս : Ե Քղբ փոքր , այլ գեղեցիկ և բարեշէն ,
առ լճիւն ճինէվուայի . որ ունի գղեակ , և նաւա
հանգիստ պատուական :

Լուսնի , կի՛ լուսնուի : Քաղաք փոքրիկ առ լճիւն ճի
նէվուայի , առ որով լինի գինի պատուական , որ կո
չի գինի վեաւայ :

Օպաննէ , կի՛ Ալ-պաննէ , և կի՛ Ալ-պաննէ . 'ի հն'
Ալ-լա պօնա : Ե Քղբ փոքրիկ 'ի բարձր վայրի , իւ
րև միով մզոնաւ և կիսով հեւի 'ի լճէն ճինէվուայի :
Անի գղեակ կառուցել 'ի բարձրագոյն տեղուջ Ք
ղբին . յորմէ երևի ոչ միայն բաւոր ծովակն ճինէվ
ուայի , այլ և մինչև ցասմանս սավոյայ , կի՛ սա
բաւգիոյ :

Նէւ , կի՛ Նէվիս . Ը գաղ՝ Նիւն . 'ի հն' Նէտրա
նա : Քղբ փոքրիկ 'ի բարձրաւանգակ վայրի առ
լճիւն ճինէվուայի , որ ունի և գղեակ ամուր , և
արուարձան փոքրիկ :

Իֆերդէն , կի՛ Իվերփոն . Ը գաղ՝ Իվերփօն . 'ի հն'
Իպրփոնաս : Քաղաք փոքրիկ , և գղեակ առ լճիւն
նայֆիսաթէլոյ . ուր Օրդէ գեա մտանէ 'ի լիճանդր :
Մերձ յայտ տեղի առ արքունի ճնիպհաւ' որ հանէ
'ի լոսաննա , և աղբիւր ջերմ հանքային ջրոյ՝ կարի
սառղջարաք յբնիկ և 'ի լուանալ 'ի նմ' :

Միւլփէն . Ը գաղ՝ Մուլփօն , կի՛ Մուլփօն . 'ի հն'
Միւլփոնաս : Քղբ փոքր սաւ պրոյէ գետով , որ ու
նի բժ՛մ աղատուիս :

Վիֆլիտպուրի . Ը գաղ՝ Ալվան . 'ի հն' Ալ-էնդիփոն :
Քղբ հին մերձ 'ի Մուրբէն , կի՛ Մուրբէր լիճն . որ
'ի նախնու մն անսւանէր Ալ-էնդիփէն լիճ :

Փէրդերլինկէն . Ը գաղ՝ Փէյլէն . 'ի հն' Բարդիփո
նա : Քղբ երեւելի առ պրոյէ գետով . 'ի նախնու մն
անմիջապէս էր Է կայրերական արուք . այլ զինի
մնհուն թ փիղերիկոսի եմուա 'ի ներքոյ պաշտպա
նուէ պեարոսի կոմսին սավոյայ . իսկ 'ի 1536 անձ
նատուր Եղև պէնայի . ունի իւր սեփական իշխան
և դիւան , և ասենախալս :

Չորս ազատ քաղաքի ՄԱՐԿՈՒԼԻԱ ԳՈՒՄՆԱԿԻ :

Առքա 'ի 1415 ինքնակամ անձնատուր եղեն պէս . նա քղքի , լէ պայմանաւ պահելոյ զիւրեանց սեփական ատեան և կառավարութի . վից չունին կախումն ինչ յայլոց կուսակալաց նահանգին , այլ անմիջապէս են 'ի ներքոյ գերագոյն արուեստ պէսնայի , որում և հարկս ինչ տան :

Պրոտի , կմ Պրոտ , և կմ Բրոտ . 'ի հն' Բոնա արաւել . Պրոտ : Եւ քղք փոքր 'ի ստորին մասին արկովիոյ առ ասար գետով , որ հոսի լէ անձուկ ձոր 'ի մէջ երկուց ժայռից միացելոյ քարաջէն միակամար կամրջաւ : 'ի հումն էր լէ արուածք կոմից հապսպուրիայ . յորոյ ժառանգեցին դուքսք աւսդրիոյ . այլ 'ի 1415 պէսնա միտքանեալ լէ դաշնակից զվիցյերս ընդգէմ փիղէրիկոսի դքսին աւսդրիոյ , էառ զնա . որ և միացաւ լէ նմ հանդերձ նախագրեալ պայմանաւ :

Էնցարտի : Բերդաբաղաք կառուցեալ 'ի վր լերին յարգաւանդ և 'ի զոճարձագեղ վայրի . սա ևս էանց լէ արուի պէսնայի , նախայիշատակեալ պայմանաւ ունելոյ իւր սեփական ատեան , անմիջապէս կախեալ զպէսնայէ , անկախ յայլոց կուսակալաց :

ԱՂբա . ԱՂբուլիա . ԱՂբուլիա , կմ ԱՂբաճիա : Քաղաք առ ասար գետով . յորոյ վր ունի կամուրջ յարկածածուկ . շրջակայ վիճակ նր գեղեցիկ յուսածի . նոյնպէս և շինուածք նր վայելուչ են : Աստ շինեն անհամար դանակս՝ զոր առաքեն յայլ և ոյլ կողմանս : 'ի քաղաքի աստ սովորաբար գուճորին դաւառական ժողովք քանթոնից լուսերականաց . նմանապէս աստ կատարեցաւ հաշտութիւն զինի պիտգիւն եղելոյ 'ի մէջ քանթոնից ցուռիկոյի և պէսնայի 'ի միոյ կողմանէ . և լուսէսնայի , ուսիոյ , զվիցայ , ունդերվալտենայ , և ցուկայ 'ի միւս կողմանէ :

Յօգֆիւլիւն . 'ի հն' 'ի սպիւնիոս : Քղք փոքր առ Վէլիւ գետով , որ ը օրինակի նախակարգել քղքայդ ելեալ 'ի արուէն տանն աւսդրիոյ , միացաւ լէ պէսնայի . որ լէ Ժմկս Ժմկս մեծամեծ հրկիղուիս կրեաց , վիկ չեղև երբէք ծաղկեալ :

Նաճանգ Գ . I ուղեւնա :

Լ մի 'ի չորից անառային նշնոց զվիցցերից .
 յարեմտից և 'ի հիւսիսայ ունի իւր սահման
 զդէսնա . յարեւելից՝ զցուկ , և զզվից . 'ի հարաւոյ
 արեմտից՝ զունդերվալա : Երկայնութիւնն է իրրեւ 24
 մղան . իսկ շայնութիւն 5 կմ 6 ևեթ : Այս դու լեռ
 նային է յոյժ . և լեւրինք նր մեծամեծք և բարձուր .
 յորս նրանաւոր է Լէտան պիղապատի . որ 'ի գագաթման
 'ի հիւսիսակողմն ունի լիճ փոքրիկ նոյնպէս Լիճ պի
 ղապատի անոճանեւ . որոյ շրջապատն է իրրեւ 38 ոտ
 նաչափ . իսկ խորութիւն 3 ևեթ . ուր լը հին աւան
 դուր կմ առասպելեաց պարզամիտ բնակչաց տեղ
 աոյն , պոնտոս պիղատոս ասնջեալ 'ի խղճէ մասց ,
 ընկէց զանձն , և հեղձամղձուկ եզև . յորմէ և լեառն
 ուղ և լիճն կալան զանուն : Այլ լը հաւանական
 կարծեաց տմանց՝ թոճի թէ լեառն այն յնջապոյն 'ի
 լտաին բարբառ կոչէր Մ ծն փիլիսոս , որ թարգ
 մանի Լեառն խոչրուոր , զի անունդ Փիլիսոս՝ է
 ածանցական Փիլիսոս բառիգ . որ առ նս խոյր , կմ
 գլխարկ նշանակէ , և յայս անուն կոչեցաւ լեառն
 այն , իբր զի բիւմ անգամ ամալք իբրև արժանաւորաց
 իմն իջեւ ծածկեն զղլուխ նր . ապա յեղձմանէ փլ
 լեաթուս բառիգ՝ ել անունդ փլաթուս . որ է պի
 ղատոս . և յայսմանէ պարզամիտք պատճառս ասել
 յօգեցին զլերոգրեւ առասպելս : Այսպիս ֆիլիք
 'ի գիրս օրթօբական դիպոճածոց զվիցցերից ամսեան
 սեպտեմբերի 1759 ասէ , թէ գրեթէ ամ մրրիկք և
 ամալրապ սորին դուռի 'ի լճէ աստի ունին զծա
 գումն . զի զառաջինն ասէ , ելեւ գոլորչեաց 'ի լճն
 'ի չափ մեծի սկտեղ , և ամբարձեւ 'ի վեր , զկայ առ
 նու 'ի գլուխ բարձրագագաթ ժայռի միոյ որ է առ
 լճին . և անդ յորդեալ խտտունայ յամալ թանձրա
 մած . և բիւմ անդամ ստտաիկ օրոսսս պատճառէ .
 իսկ երբեմն ամբարձեւ 'ի վեր ք զժայռն , անօրի
 և ցրոճի : Ամալք ևս առասպելէն . թէ յընկենու
 ինչ 'ի լիճ անդր , առժամայն խռովին երկինք , և
 լինին փայլատակունք , և որոտմունք ահեղաձայնք ,
 և փոթորիկք :

'ի 1332 Էմբոտ 'ի գաղնակցու լը այլոց դաշնակցոց .
 և

և 'ի կարգի նախապատուութեամբ երկ անգի
 զինի ցուսիկոյն, և պէտնայի. իսկ 'ի մեջ գլուցն
 ուղղափառաց' է առջին և նախապատուութեամբ : Աւելի
 քղքս երիս. և բնակիչս իբրև 100000. որք ճարտար
 են և աշաւորքք, և եռանդոտք, և ընկրոնից առ
 հարկ ուղղափառք. որք և անպարտելի քաջութի միշտ
 պաշտպան կացին ուղղափառ հաւատոց. և չեառեն
 բնաւ թոյլ հերձուածոց մուտ գտանել 'ի գլու. իւր
 եանց : Աստուածաբանն նոյն է ազնուապետական, և
 ունին 2 գերագոյն գիւժանս. յորոց մին կոչն մեծ,
 իսկ երկրորդն փոքր. 'ի ձեռս նոյն է համբարէն կառա
 վարութի գաւառին : Գլխաւոր անդիք նոյն են հետա
 քսոյքք :

Լուսնաւ. որ և Լուսնիւ : Քղք բարեշէն և գեղե
 ցիկ. մի 'ի շորից քղքաց' որք կոչին անտառայինք.
 կառուցել առ ծոցով մեծի լճին՝ որ յանուն քղքին
 կոչն Լճ Լուսնաւի. յորմէ ելանէ Արասս գետն. և
 անցել ը մեջ քղքին, բաժանէ զնա յերկու անհա
 շատար մասունս. որք 4 կամրջք կցորդին ը մի
 մեանս : Գլխաւոր եկեղեցիք նոյն են եկեղեցին սբյն
 լէոգէգարիոսի, և սբյն մաւրիաիոսի, կառուցելք
 'ի բարձրաւանդակ անգղ. բայ 'ի սյէ ունի և 5
 մենաստանս, յորոց մին էր յունան կրօնաւորաց. այլ
 և հռչակաւոր մասունն առ մենաստանաւ Փրանչիս
 կեանց. յորում է հրաշագործ սրտակեր անձամբն :
 Աւճառահանուի նոյն ծաղկել է և բարդաւաճ. վն
 զն անդ հաւաքին վաճառք, որ ը լերինս սբյն կոչ
 գարաասի տարել լինին յիգալիս, և որք յիգալիոյ
 գան անգր : Անդ է սովորական բնակուի նաւիրակի
 հառվմայ հյրապետին՝ որ 'ի զվիցցերի. նաև արքունի
 գետապանքն սպանիոյ և սառաւենեայ առաքեալք 'ի
 զվիցցերի, իբր 'ի բշմս անգ հաստատեն զբնակուի
 իւրեանց : Այս քղք 'ի նախնուսն էր ը իշխանութե
 արքային սբյն լէոգէգարիոսի. ապա էանց 'ի ձեռս
 արքային մուրպակոյ որ յալսացիս. յեանց ալքեր
 դոս կայսրն էարկ զնա ը արուք անն աւսգրիոյ.
 Ը որով եկաց մնաց մինչև ցամն 1332. յորում ամի
 իւրով զինու զերծել 'ի լճոյ ծառայուէ աւսգրիոյ
 ոց, և գ ուխտ մշտնջենական ը գլուս, որք առ նո
 վին Ժմիք մշտնջենաւոր դաշամբ հաստատեցին
 պատասխարան լինել միմեանց :

Սեմգա. 'ի հն' Սեմգաւ : Ազատ քղք փոքրիկ ը
 գերագոյն իշխանութե լուսնայի, կառուցեալ առ
 լճի :

Ըճիւ , որ 'ի Նմէ տանու զանուն . և ունի իւր սեփու
կան տանան , և ասեանակալս :

Սարե , կմ՝ Սարիա : Քղք փոքրիկ , կմ՝ աւան ազատ
ք . գերադոյն իշխանութի լուչեանայի . առ Սարե
գեատլ , յայնկյս Լճին սեփառայ : Այս քղք բնի
: Լասս կրեայ 'ի բազմապատիկ հրկիպուեց :

Վիւնսա : Քղք փոքրիկ առ վիկէր գեատլ , որ ունի
և գրեակ . յնչապոյն ունէր իւր սեփական կամս .
այլ 'ի 1407 վաճառեցաւ լուչեանա բաղարին :

Վահանգ 77 . Ունի . որ և Ուննէալատ :

Լ մի 'ի չորից նշնոց կմ՝ քղքց անտառային ան,
ուանեւոց . յարևմտից ունի իւր սահման զպեռ
նա , և զունէրվալտ . 'ի հիւսիսոյ՝ զղվից . յարեւելից՝
զիլարիա , և զիրևոնիա . իսկ 'ի հարաւոյ զփլան ,
և զվալէսիա : Երկայնութի նր է իբրև 20 ժամուց
ճննչ . իսկ լայնութի 7 կմ 8 և եթ : Այս նահանգ
գեանային է յոյժ , մենք թէ գլխովին 'ի բարձրաբերձ
և 'ի սեպտայեւ լերանց գրաւեւ , որոց բարձրագոյն
գլուխք է ամն ողջոյն ծածկեւ կան ձեամբ և սա
ուսցիւ . յորս երեւել է հաչակաւ որ լեառն Մի
կորտարառի , որոյ 'ի գլուխի է մի միայն ճննչ հար
է ելանեւ , որ է քարայատակ . երկայն իբրև 8 ժա
մուց ճննչ . իսկ լայն իբրև 6 ոսնաչափ . ք որ մարթ
է և ձիով այլ և կառօք ելանեւ : Բայց 'ի ձմեռնային
Ժմկս վասնգ մեծ է անգ ճննչորդաց . վն զի 'ի
սեպտայեւ ժայռից անտի՝ որք բարձրացել կան առ
նովաւ երբև մն մեծամեծ սգոխք ձեան հասեւլ անկա
նին 'ի ճննչ անդր . և եթէ գիպեացին ումեք , անգէն
կենդանոյն թաղեն զնս :

Առ նովին ճննչաւ յեւն անդ հոսի Ռասս գեան
իլեւ 'ի բարձանց՝ մերթ յաջմէ , և մերթ 'ի ձախմէ .
յայն սակս բնմ՝ ուրեք կառուցեալ կան կամուրջք
քարաշէնք . յորս անոճանի է քարաշէն կամուրջն ,
որ 'ի բնակաց տեղւոյն կոչի կամուրջ սափանայի . իբր
զի առասպելեն զնմէ , եթէ ստնյի իցէ շինեւլ . հի
մուկք նր հաստատեւլ կան 'ի վր երկուց ժայռից
որք են յերկուց կողմանց գետոյն . երկայնութի է
50 ոսնաչափ . իսկ բարձրութի 70 , և է կասարեալ
կիսս .

կիսարուոր : Անցել է այս կամուրջ . ի առաջ լինի այլ ճեղհ մթին և սոսկալի . հասել է մեջ աղաւաճ լերին . երկայն իբրև 300 քայլ . և լայն այնչափ , զի երկու երիվարք առ միմեամբ կարեն դնալ ի նմ համարձակ . ի մի միայն ծերայ փոքրիկ Շուկի զոյս . ուստի և մթին է և խոնաւ : Այս վիմափոր ճեղհն հսնէ յԵարձակ և ՚ի գեղեցիկ հովիտն Ուրեբնիւալ , կիմ Ուրեշա անուանեւ . որ պարտա է և խոտաւէտ . ուն և այլ հովիտք սորին քառի . որ բաց ՚ի պատուական արօտից՝ յորս արածին բազմաւն աւնանոց , բերեն և արմատս , բայց սակաւ , սակաւ անձկուե մշակելի վայրաց . զի ուն ասացաք , լեւնային է յոյժ , թէպէտ և լերինք նք չեն լրամի դասարկք . զի ուրեք ուրեք գտանին և ՚ի նս պատուական արօտք և անասք , այլ և ակն վանի բիւմ :

զոր լը մեծի մասին վաճառեն ի դաւաճոց :

Չիք ՚ի սմին քառի քղք , այլ միայն աւանք և գեղք , և աղքատաւէն տուեք , կիմ խրճիթք ցրիւ աստ և անդ . իսկ թիւ բնակչաց նք է իբրև 28 , կիմ 30000 . որք առ հնրկ ուղղափառ են . և վարեն խոշոր և խիստ կեանս . սիրեն զաշխատանս , քաջասիրտ են և աներկիւղ ՚ի պիճմի . և նախանձայրոյ ազատուե իւրեանց , զոր բիւմ տաժանմաւն և աշխատուե ստացան նախնիք նց . վն զի նա ալբերտոս կայսրն գերմանիոյ կամեցել ճեղել զնս , կացոյց ՚ի վն նց հիւպատոս զայր սմն ժանս . որ անհարին նեղեր և տառապեցուցաներ զնս : Սա եա դեւել զարտախուրակ ՚ի վն ձողոյ ՚ի հրապարակ անդր ալգորֆաց . և հրամանեհան , զի ամբն զնոյն պատիւ և մեծարանս ընծայեցեն , զոր ընծայելին անձին իւրում : Այլ գուրիէլ մոս դեղեան որ էր մի ՚ի գլխաւորաց անտի քառին , չէաւ յանձն ի այնպիսի խիստ գերուե մտանել . և ՚ի խնդրելն հիւպատոսին պատուհասել զնս , նա փախուցել զերծաւ ՚ի ձեռաց նր : Բայց օրինակ նր շարժեաց և զայլս ՚ի խնդիր ազատութե . վն միաբանել է զվոյս , և ի ուրվալդայ , ՚ի բաց ընկեղին զժանր լուծ ուլբերտոսի կայսեր . և այնուհետև պիտի կուլան զազատուի իւրեանց : Անդ այն Ժպո առաջին էր քառս այս ՚ի մեջ քառաց գաշնակցաց , այլ այժմ չիդ է կարգաւ . թէպէտ առ վեց փոքրագոյն դաւաւք սա է առաջին : Կառավարուե նք է աամիսպետական . վն զի գերագոյն ինխանուին է ՚ի ձեռս հաճօրեն հնրկուե . զի նմ արու ՚ի ժողամենից և ՚ի վեր ունի ՚ի նմ տեղե : Բայց հնրկ և հնրորդեան կա .

Կառավարութիւն է 'ի ձեռն Իւրապահան ժողովոյն . զոր կայսուցանեն 60 անձինք . և նախագահ ժողովոյն է կուսակալն գուշտարն . որոյ գլխաւոր տեղիք են Նուսրատի .

Ալտրաք : Գլխաւոր աւան սորին գաւառի մերձ 'ի սուսա գետն . շուրջ պատէ ձեծամեծ լերամբք , որք սրատուարան են նի՛ վերեւաց թշնամեաց զի անցք նոյ գո՛ւնարին է : Իւր է բարեկէն . փողոցք նոյ լայն են . ունի բոլ՛ տունս , և այլ հմբկաց շինուածս մեծամեծն և գեղեցիկս . յորս երևելի է գիւ՛անն մեծ , որ է ժողովատեղի Իւրապահան ժողովոյն . և զինարանն : Բաց 'ի գլխաւոր եկեղեցւոյն որ նո՛ւիրէ է սոյն մարտինսսի՛ ունի այլ ևս երկու եկեղեցիս . մի 'ի ներքս , և մուս ևս արտաքոյ . և երկու մեծատանս . յորոց մին է քափուղին կրօնաւորաց , իսկ մուսն կուսանաց սոյն կարողասի : 'ի 1400 գրեթէ բոլոր աւանն հրկէզ եղև . և 'ի 1693 զերստին զլաս մեծ կրեաց 'ի հրկիջուէ :

Շէրիկիւն . Սիւնիկիւն . Սիւնիկիւն . Վասն : Են գլխաւոր գետուք սուխոյ : Լեզուստան յոր . ը գերմ՛ Լեւնեղեկալ : Է ձոր կի՛ հովիտ Շարձակ 'ի հարաւակողմն լերին սոյն կողքարտասի . Շ որ հոսի թե՛նէ գետն : Այս ձոր յնչադոյն էր ը իջանալի զքսին միւս նու . ապա առաւ ուսի քղքին . ուստի և բնակիչք նոյ կոչն հպատակք սուխոյ :

Ճեօրնիտո . որ և իբնիտ : Աւան մեծ 'ի Լեզուստան ձորն առ թեօնիէ գետով . որ անցեալ ը մեջ նոյ , բաժանէ զնա յերկուս մասուս :

Ռարեւա . որ և Ռարաբիտ : Է ձոր կի՛ հովիտ ը մեջ սրածայր գողտածանց լերին սոյն կողքարտասի . երկայն իբրև երկոյ ժամուս Ծնոյն , և լայն միոյ ժամու եկեթ . և է զո՛ւարձալի և խոտաւէս : Բնակիչք նոյ զժապուսն իւրեանց ունին 'ի նախնի լեզուստացոց , որք էին ժողովք հնոյն հոռեոխոյ . որ 'ի հնուսն Շարձակագոյն էր . զի և զդիրօջօ պարագրէր , և զայլ ևս չըջակոյնէնգս . իսկ այժմ ը անո՛ւամբ հաւորեալ կի՛ Ռեթիտ խմանան միայն զճն կրիստնացոց : Սք 'ի 1410 գալնակից եղեն ը սուխոյ իբրև ժողով արտա և ինքնիշխան . որք և ունին ինքեանց սեփական իշխան , և ատեան դատաստանի : Չիք 'ի նի՛ քղք կի՛ աւան . այլ միայն շորք հետագայ գեղքդ :

Ռարեւեկիւն , կի՛ Ալն քեբ ճարդ . Յամ քոմօ , կի՛ Ռեւիկ . են գլխաւոր գետուք :

Հօսիթալ . որ թարգմանի Պանգոկ : Յայս անան կոչի ,

կոյի : զ՞ զի որք ճննահարգեն չ լեանն սրնն կող-
քարտոսի, քանք իջեանին առ 'ի հանգիստ առնուլ
'ի տարժանաւոր ճննահարգութէ լերին . 'ի հուռն
գոյր անք և գղեակ, որոյ աւերակք երեխն մինչև
ցոյսօր :

Վահանդ Ե . Օ վից . լա դերմ" Ե վայց .
լա դաղ" Սիւ իղ :

Լ մի 'ի չորից անաստային քղքաց , կ՞ լաւ և ա
լաւեւ նէնդց . որ 'ի հարաւոյ սնի իւր սաչ
ման դուռի . յարեւելից՝ զկարիտ . 'ի հիւսիսոյ՝ զլիճն
ցուռիկօյի . իսկ յարեւմտից՝ զուչեանա : Երկայնուի
նր է իբրև 12 ժամուց ճննիչ . իսկ լայնուին իբրև
3 ժամուց ևեթ : Հանգամանք երկրի նր ընն ինչ
Քհաս յուռիոյ . զի և սա լեռնային է յոյժ : Բայց
սա սահմանք լճին ցուռիկօյի սնի վայրս արգա-
ւանգա : Չիք 'ի սմին քուրի քղք , այլ միայն աւանք
և գեղք , և աղքատին տունք , կ՞ իրձիթք ցրիւ
առս և անք : Բնակիչք նր ոչինչ Քհաս 'ի բնակչաց
ուրիոյ աշխատատէր են և վշտաւիտեր , քաջասիրտ և
աներկիւղ 'ի պնդմի . և նախանձայոյչ ազատուե . և
լա կրօնից առ հորի ուղղափառ :

Մք ատեն զանձանց ունի զծագումն 'ի կիմբրայուց .
որք իբրև 100 ամօք յալ ք զձեռնդն քնի տն մերոյ
յաղժահարելք 'ի հառվայեցուց , փախուցեալ ան-
կան 'ի լերինն հելվեցիոյ , և անք հաստատեցին զբը-
նակուի իւրեանց . և էին ազատ չ գերագոյն մրուք
կայտերուե գերմանիոյ մինչև ցալբերտսս կոյսրն .
որոյ կամեցել մերկացուցանել զնս յազատուէ իւր-
եանց , և չ թրուք տանն աւսդրիոյ նուձեւ , 'ի
1308 միաբանեցան չ սուրիոյ : և չ ունգերվալասոյ
'ի պաշտպանուի աղատուե իւրեանց . զոր և կալան ,
և պահեցին միշտ : Եւ քզի ուն 'ի ներսծուե անդ
զվիցցերաց նշանակեցաք , յայսմ իրողուե այս քու
եղև գլխաւոր , յայն սակօ համօրէն հելվետացիք 'ի
նմէ կալան զանուն : Եւ թէպէս մի է սա յերից
անտի առաջնոց , սակայն սյժմ թ կարգի նախապա-
տուուե հինգերգ է 'ի մէջ ժք գլխաւոր նէնգաց ,
և եթէգ 'ի մէջ վեց փոքրագունից : Կառավարութե
նր է ռումիապետական . վճ զի գերագոյն ինխանու
ժՂ

Թին է 'ի ձեռս հնրկուէ համօրէն ժողովարեան, յոր
ամ արու 'ի ժլամնից և 'ի վեր ունի անդի և
իրաւունս : Բայց հնրկ և հնագորդեան կառավա-
րուին է 'ի ձեռս 60 ատենակալաց . որոց նախագահ
է կուսակալն ֆււրին : Բաց 'ի սցէ են անդ և այլ
մասնաւոր ատեանք վն այլ և այլ իրողուց : Գլխաւոր
ատեղք սորին են հետագայք :

Չլից, կի՞ Բլլայ : Գլխաւոր աւան սորին ֆււրի .
կառուցել առ ոտս բարձր լերին . անդ է գլխաւոր
դիւանն ֆււրին . են 'ի նմ և քանի մի տոհմք աղ-
նուականք և անուանիք . և մի միայն ժղվդապետա-
կան եկեղեցի . և երեք մենաստանք կրօնաւորաց :

Պրուսիէն : Աւան առ լճիւն ցուռիկոյի : Աստ 'ի
1315 երեք ֆււրք յի ուռի, զվից, և ունդէրվալտ ե-
գին լէ միմեանս ուխտ մշանջենական . որ եղև հիմն
հնրկուէ հեղեմացուց, կի՞ զվիցեբաց :

Ալբ, կի՞ Ռուդեր արդ : Աւան առ լճիւն ցուռիկոյի,
որ 'ի սահմանս յայտոսիկ կոչի Լիճ արդերայ : Ասեն,
Թէ բնակիչքնր միշտ աղատ եղեն և ինքնիշխան . որք
յաւարտ ժի՞ դարուն, կի՞ 'ի սկիզբն ժի՞ին զօրուք
դրամոյ զերծուցին զանձինս և 'ի մասնաւոր ինչ
իրաւանց, զոր վարէին 'ի վիճնց իշխանք հապսպուր-
կայ :

Ալբիէնքօք . Լիւիէն . Թուրիէն . Վիլպեր . Ալյուերի .
Քիսնալտ : Են գլխաւոր գեօղք սորին ֆււրի :

Ալյուիպիէն : Էջ վիճակ փոքրիկ 'ի սմին ֆււրի լէ իշխաւ-
նուք հաշակաւոր մենաստանին, որ կոչի Ալնուպ
անձօրն . ոյլ և Մէնաստան անուպապարայ 'ի հելվէ-
ժիա : Իսկ 'ի հին մատեանս՝ անուանի Մէնաստան 'ի
յանպտան . Սենեակ Ռեգինարդեայ, լւ գաղղ՝ Լ'երֆրէ .
'Եօրք քան գը երֆրէ : Էջ առ Սիւ գետով լէ մեջ մե-
ծամեծ լերանց . ուր 'ի նախնուսն կը անտառ մեծ
և մ'Թին . և ասի՝ Թէ 'ի 838 սքն մեգինարդոս 'ի
կարգէ սքին բենեգիկատոսի անդ ճգնէր առանձինն .
և առաջին արբասուհին մեծի մենաստանին ցուռի-
կոյի ետ շինել անդ մատուռն վն նորին սքյ մեգի-
նարդոսի . այլ 'ի 863 իբրև սպանաւ անդ յաւաղա-
կաց, վերստին ամայացաւ ատեղին : Այս իբրև 'ի
906 գնաց անդր սքն բէննոնէս, հիմնեաց մե-
նաստան . որ ունի զկանոն սքյն բենեգիկատոսի . յոր
ապա մօրին բի՞մ արք մեծարուք և իշխանաւորք : Յե-
տոյ 'ի 1704 քակեցին զհին մենաստանն, և 'ի հի-
մանց նորոք շինեցին հոյակապ և ո ք զառաջինն .
որ է գեկեղեցին՝ որ է նուիրել թծամօրն . ուր յա-
նա

Ճախնն զօրհնից բազմունի բարեպաշտ ուխտաւորաց
 'ի պաշտօն սրանչեւագործ պատկերի անձամօրն . և
 նո՛հիրեն բնձ մեծագին պարգևս եկեղեցւոյն . ուստի
 և ունի գանձ մեծագին . յորս յաւէա անո՛ւանի է
 Ճառագայթ մի , կմբ բազմոց սրբուէ . որոյ բարձրու-
 թին է երկու կանգուն առ հնրկ մարդարտայնս .
 և ահանակուռ . այլ 'ի վերջին խառնակուէ Գմկիս
 և այն գանձ հողապոնեցաւ 'ի դազդիացւոց :
 Մօրլաբէն : Է լեառն ապառաժուա , որ լն սուս-
 լել մասին անկանի 'ի ցուկ քլուի . նշանաւոր 'ի
 պաճառս արձկնին՝ որ եղև 'ի 1315 առ ստորտառվք
 նր 'ի սահմանս զվիցայ 'ի մէջ լեռքալաի դքսին աւագ-
 րիոյ , և երից քանձոնաց ուսիոյ , զվիցայ , և ուն
 դէրվալաւայ . յորում օք կանգնեցին յաղժուի մեծ
 լքէմ աւագրիացւոց , ունելով նպաստաւոր քա-
 ջարտուէ իւրեանց զգիրս աղւոյն . քոի մի մասն
 կալաւ զհիրձն որ լն մէջ մօրկարդէն լերին . իսկ
 միւսն զանջակաղմն լերին . և արձակէին անտիքա-
 ղինս մեծամեծս 'ի հեծելն աւագրիացւոց :

Նահանգ Գ . Ունդերվալտ , կմ
 Ունդերվալտէն :

Եւ մի 'ի չորից անտառային նհնգաց . որ 'ի հիւսի-
 սոյ՝ ունի իւր սահման զլիճն լուչեանայի .
 յարևելից՝ զուռի . 'ի հարաւոյ՝ լն մասին զուռի և
 զպէսնա . իսկ յարևմտից՝ զլուչեանա : Այս նհնգ-
 փոքր է և լեռնային , և անտառալից . ուստի բերք
 նր մենդ ցորեանն՝ և այլ արմախք՝ սակաւ են յոյժ ,
 և գրեթէ ոչինչ . այլ ունի պատուական արօտս ,
 և անասունս ընտիրս . և 'ի լերինս քարահանքս
 պատուական մարմարիոն քարանց , և ծծուճք , այլ
 և ազգիազգի պտուղս : Չիք 'ի նմ՝ քղք , այլ միայն
 աւանք և գեղք , և աղքատին տուճք ցրո՛ւնելք աստ
 և անդ , իսկ թիւ բնակչոց նր է իբրև 20000 . որք
 զքենուն լն հին սովորուէ , և լն կրօնից առհնրկ
 ուղղափառ են :
 'ի հնուսն կաւեր Մարինախա . յորում անկանէր և
 կամաւին սուրբնայ . կաւել զանուն 'ի Մարինա գե-
 տայն , որ այժմ կէտ անո՛ւանի . և 'ի 1308 միայնել
 լն ուսիոյ , ի զվիցայ՝ 'ի բաց թօթափեաց զլուճ
 Ռ 2
 աւագ .

աւագրիացոց , և Եղև ինքնիշխան . և թէպէտ է մի
 յերկց անտի աւաջին նշնգաց , սակայն 'ի կարգի
 նախապատուութե վեցերորդ է կարգաւ . իսկ 'ի
 փոքր քաւս' երրորդ : Կառավարուի նր է ուսմիա
 պետական . վն զի գերագոյն իշխանուին է 'ի ձեռս
 հմրկուե , կմ ըհանուր ժողովոյ նշնգին . յոր ամ
 արու 'ի ժիլ ամենից և 'ի վեր , ունի տեղի և իրա
 ւունս : Բաժանի յերկու ձորս , կմ վիճակս . յորոց
 մին կոչի Ձ-ր 'ի վերոյ քանդակաան . իսկ երկոյն Ձ-ր
 սորբ քան դոնքաան : Եւ գլխաւոր տեղիք նյ ին :
 Սարեէն : Գլխաւոր աւան ձորոյն' որ 'ի վերոյ ք զան
 տաան , առ ասար գետով . մերձ 'ի լիճն' որ 'ի նմէ
 տանու զանուն : Ունի մենաստան մեծ կուսանաց
 'ի կարգէ սրն բենեգիկոսոսի . որ կոչի ՍԲ անդրեա :
 Ս-սէն . Ալլադնոս . կմ Ալլադնաեդ . Կիսլի . Լանկերն :
 Են գլխաւոր դեղք այսր դաւառի :
 Ս-անց , կմ Ս-անս . 'ի հն' Ս-անցիա , կմ Ս-ադիա :
 Գլխաւոր աւան երկդ ձորոյն , ուղ և համօրէն գա
 ւառին . որ 'ի 1713 բիւժ մնասս կրեաց 'ի հրկի
 զուժէ :

Վահանգ Է. Յուկ . 'ի հն' Գուկիուս .

Ունի իւր սահման 'ի հիւսիսոյ' զցուսիկօ . յարեւ
 լից' զքաւն զվից , և մասամբ իմն զցուսիկօ . 'ի
 հարաւոյ' լը մասին զքաւն զվից , և լը մասին զյու
 չէանս . իսկ յարեւմտից' զաղատ քղքան , և լը մասին
 նոյնիցս զյուչէանս : Ըստ տարածուեն փոքր է գրե
 թէ քան զայլ ամ քաւս . զի բովանդակ տարածուի
 նր չէ ինչ աւելի ք 12 կմ 15 մրն . սակայն արգա
 ւանդ է և բերրի . զի ունի արօտս պտտուականս ,
 և արմախս բաւական բնակչաց նր . և ազգի ազգի
 սրտուդս . և մենդ շագամիակ , այն է' քէստանէ պա
 ուական և սուստ . բերէ և դինի , բայց սակաւ :
 Ունի և ձաւկն առատ 'ի գետոց և 'ի լճից , կմ 'ի ծո
 վակաց իւրոց : Մ'ի միայն քղք ունի , և աւանս ինչ
 և գոզոս . բնակիչք նր առհմրկ ուղղափառ են . որք
 կացին մնացին հաւատարիմ տանն աւագրիայ մինչև
 ցամն 1352 . յորում ատի և ս'ք ելին 'ի հնազանգուէ նր .
 մո զի իբրև պաշարեցաւ ցուկ մայրաքղք նյ 'ի հե
 վեացոց դաշնակցաց , ալրերտոս արշիգուքն աւ
 դրիոյ

գրիոյ, ոչ միայն շեռ նց օգնու թի, այլ և խէդ ետ
անձնատուր լինել նց. իսկ նք թ խորհրդոյնք անձ
նատուր եղեն, միանգամայն և մշանջենաւոր դաշամք
միացան թ նս, սրով և ստացան զցանկալի սղա
տուէ իւրեանց. յետ այնորիկ և սա եղև առանձին
հարկուէ ինքնիշխան. որ'ի կարգի նախադատուէ
եօթնեթէ է 'ի ժիգ գլխաւոր նէնգա. և չորրորդ 'ի
փոքրագոյնս : Կառավարուէ նք է ռամկատե տական.
Քի գերնագոյն արուէ դուրն' է 'ի ձեռս հարկու թ
կի թհանուր ժողովոյն, որ ամի ամի գումարի 'ի
ցուկ քղք. յոր ամ արու 'ի ժիգ ամինից և 'ի վեր'
ունի տեղի և իրաւունս : Գլխաւոր տեղիք նք են

հետագայք :

Յւսի. 'ի հն' Գաւիտա : Է մի 'ի նախնի քղքացն հել-
վեցիոյ. որ թէկոտ փոքր է, այլ գեղեցիկ. 'ի զոճար.
Ճսլի վայրի սա լծիւ' սր յանուն նք անուննի Լիճ
շալայ. մի միայն ժղվարտե տական եկեղեցի ունի.

և 2 մեհաստանս :

Պար, կի՛ Պար : Է աւան մեծ և գլխաւոր տեղի
մասնաւոր վիճակի, որ 'ի նմէ ունի զանուն :
Թայնիտէն. Բամ. Ռիշ. Պիւտա : Են գլխաւոր գեղք
այսր դաւառի :

Վահանգ Ը. Վլարիս, կի՛ Վլարոս :

Մ յս նէնգ 'ի նախնի հռովմայեցւոց անուննեալ
Փախտ իւրօնէնդիս. որ թարգմանի Վլարոնիեան
շէն. յարեւելից' ունի իւր սահման զՍարգանս փոքրիկ
վիճակն, և զՍն կրխոնացւոց. 'ի հարաւոյ' մասամբ
իմն զուռի, և մասամբ իմն նոյնպէս զկրխոնիա.
յարեմտից' զուռի, և զնէնգն զվիւրայ. իսկ 'ի հիւ-
սիսոյ զմասն ինչ զվիւրայ, և զկաստէր : Այս քառ
թէկոտ լեռնային է և քարուտ, սակայն ունի հո-
վիտս արդաւանդս. և արօտս խոտաւէտս, և անա-
տունս բիւմ, զք երեվարս, արջառս, որթս, և խա-
շինս. յորոց գործեն կոգի, և պանիր բիւմ, որք են
գլխաւոր վաճառք նք : Ունի և ոյծեամն բիւմ 'ի
լերինս. զորս ոչ կարեն որսուլ, էթէ ոչ 12 որ-
սորդք երգոճեղք. և այն 'ի սահմանաւոր Ժմիս.
Յ սկսել 'ի յուրիսի 25, մինչև ցածն սքն մարտինո-
սի. որ է 'ի 11 նոյնմ. և արգելէ է նց զենուլ

Եւրոպիա :

յայտեմանց անտի աւելի ք երկու երկու վն իւրաքանչիւր հարսանեաց, որք լինին 'ի նախասացել Քսկին : Մ 'ի միայն քղք ունի . և քանի մի աւանս, և գեղս : Թիւ արուաց՝ որք անցել են զժիլ ամենիւք, է իբրև 4000 կմ 5000. և գլխաւոր գործ բնակչաց նր է դարմանել անասունս, որք լն կրօնից մեծագոյն մասամբ կալվինական են . և իբրև ութերորդ մասն ևեթ ոց ուղղափառ . որք արեք ուրեք խառն չ կալվինականս բնակին : Եմուտ 'ի գաշնակցուել չ այրոց քառաց 'ի 1352. և 'ի ժիլ գլխաւոր նէնդս ութերորդ է կարգաւ, իսկ 'ի փոքրիկ նէնդս կմ քաւս՝ վեցերորդ : իսկ կառավարուել նր է ուսակապետական . վն զի գերագոյն արուծել նահանգին է 'ի ձեռս հորիուել, կմ չհանուր ժողովոյն երկուց կրօնից ևս . որ սովորաբար գումարի յամամի հանդէպ կլարիս աւանին 'ի բացի . յոր կարե մտանել ամարու 'ի ժիլ ամենից և 'ի վեր : Գլխաւոր անգիք նր են :

Վարէս, կմ Վարսո . այլև Վարշնա : Է գլխաւոր աւանս այսր քաւսի, առ լինթ գետով, մեծ և բարեշէն . բնակիչք նր խառն են, կալվինականք, և ուղղափառք . բայց կալվինականք բիւմ են, սակայն խազաղուք են չ միմեանս . և գլխաւոր եկեղեցի քաղաքին հորից է երկոցունց ևս . ուր փոփոխակի կաաարեն զծծային պաշտամունս լն իւրաքանչիւր ծիսի : Աստ են գլխաւոր գիււանք քաւսին . և սոյ սասցաք, նաև չհանուր ժողով քաւսին հանդէպ նր գումարի 'ի բացի : Այս քղք բիւմ անդամ մեծա մեծ իրասս կրեաց 'ի հրկիզուեց :

Ենկեթս . Մուլիս . Ուրշէն . Նաֆէլս . Պիլդէն . Հասլէն : Են գլխաւոր գեղք 'ի սմին նէնգի :

Նահանգ Թ . Պասիլէա :

Ունի իւր սահման յարեւմտից՝ մասամբ իւր քաւսաւնակովիս ար է 'ի սահմանս գերմանիոյ . և մասամբ իւր քաւսարնօ, այլ և զմասն ինչ ուասիլիոյ եպսուէ . 'ի հիւսիսոյ՝ զարիսկովիս, որ նոյնպէս է 'ի գերմանիա . 'ի հարաւոյ՝ զսոլորնօ . իսկ յարեւելից՝ թ մասին զպէւնա և զՔրիթթիալ ձորն : Երկայնութի նր է իբրև 8 1/2 մղոն, իսկ լայնութի 6 ևեթ : Երկիր

կիր նք թ մասին արգաւանդ է . և բերէ արմօիս ,
և դինի պատուական , և թ մեծագոյն մասին շեռ
նային և ապառաժուս . բայց և 'ի շեննային կողմանսն
գտանին խոտաւէտ հովիտք . յորս արածին բազմութ
անասնոց . և ինքնաբուղի շերմուկք . և հանքային

Չուրք :

Երես քղքս ունի . և բնակիչս թ հաշուի ոմանց՝
իրբւ 37720 . սրք թ կրօնից առհորկ կալվինական
են : Այս նշնգ 'ի 1501 եմուտ 'ի մշտնջենաւոր դաշ
նակցութի թհարկուէ զվեցցերից . և թէպէտ Փրի .
պուրկ քղքն և սուրնօ առաջին են 'ի դաշնակ
ցուէ , սակայն ինքնակամ ետուն սմ զնախապաա
ււուի սակս ետքուէ . և համալսարանին պասիլիոյ .
յայն սակս 'ի ժի գլխաւոր նշնգսն՝ ունի զիննեքդ
տեղին . իսկ 'ի փոքրագոյն նշնգսն կմ քււսն՝ զա
ռաջին : Կառավարութի նք է խառն . աշնուտայեաա .
կան թ ռամկապեաուէ : իսկ գլխաւոր աեղիք են

հետադայքդ :

Պասիլէա , կմ Բասիլէա . Պասիլայա . թ գերմ՝ Պասիլ .
թ դաղ՝ Պասիլ , կմ Պասիլ : Ե քղք մեծ և ամուր ք
պալ ամ քղքս զվեցցերից . պարսպապատ , փար
թամ , բազմամարդ , և բազմավաճառ . կառուցեալ
յարգաւանդ և 'ի զոճարձալի տեղուջ առ ունօիւ .
որ բաժանէ զնա յերկու մասունս կմ քղքս 'ի մեծ
և 'ի փոքր . կցեալո հոյակապ կամիջաւ՝ որոյ երկայ
նութն է 600 օտնաչափ : Զքշագոյն էր ետքսնիստ ,
այլ 'ի 1529 յթուհիլն բուրք քղքին զազանդն կալվե
նի , ետք նք հանդերձ ժառանգաւորօք եկեղեցոյն
իւրոյ առիպեցաւ մեկնիլ անտի . որ և հաստատեաց
զլնակութի իւր 'ի Պրանդուար , 'ի հն՝ Պրանդուաւա ,
որ է մայրաքղք պասիլիոյ քււոլին , և ետքուէ որ 'ի
գերմանիս : Ելին 'ի սմին քղքի և բզմ հոյակապ եկե
ղեցիք , որք այժմ են 'ի ձեռս կալվինականաց . և յո
լով մենաստանք արանց և կանանց , յորոց ոմանք
յանկելանոցս , այլք՝ յայլ պէտս փոխեցան : իսկ հա
մալսարանն հիմնեշ 'ի 1459 'ի պիոսէ թ հոովմայ
հայրապետէ՝ կայ մնայ մինչև ցայժմ , և է 'ի ձեռս
կալվինականաց . որ ունի և պարտէզ պէսնի բժշկա
կան բուսոց . և երեկլի գրատուն . այլև բազմա
պատիկ նորանշան իրս բնականս և արոճեատականս :
Բաց յեկեղեցեաց և 'ի համալսարանէ անտի՝ ունի
և այլ բջմ՝ մեծամեծ հոյակապ շինուածս հասարա
կայ և մասնաւորաց . և հրապարակս դեղեցիկս և
զոճարձալիս . որոց գլխաւորքն են մեծ հրապարակն

Եւրոպէա :

սքն տետրոսի , և հրատարակն անո՛ւանել Փֆաւց ,
 կ՛մ ԱԶ-Ք Կէր պո-րի . ուր տնկել կան ծառք գեղա-
 սաղարթք : Ունի և գործարանս պէսոյս արո՛ւես-
 տից : Երկու տարօրինակ սովորութիք են 'ի սմին
 քղքի . մի՛ զի ժամացոյցք նր՛ միով ժամաւ յն՛չնն ք
 զժամացոյցս շրջակայ աւանաց , և այլոց քղքց . իբր
 զի յորժամ յայլ տեղիս է ժամ 12 , 'ի պասիլէա է
 մի ժամ զինի հարկ սուուր : Երկդ՛ զի ստի , թէ աղ-
 նո՛ւականք նր՛ պարսաւորել են բնակել յաւանս .
 սպա թէ որ յազնու՛ականաց անտի կամեցի բնա-
 կել 'ի քղք անդր , պարտի հրաժարիլ յազնու՛ակա-
 նուէ իւրմէ : Ասի՛ թէ հին է քղքս այս , 'ի հն՛
 Ռասրատ , կ՛մ Ռասրատ՛ս կոչեցել , որ 'ի 407 քան
 դեցաւ 'ի վանդալաց . ապա իբր 43 ամք զինի 'ի
 հոնաց . յետոյ 'ի 917 'ի հունկարաց կի՛ մաճառաց ,
 և այնուհետեւ Քրի՛ստոս եկաց միաց աւերակ և ա-
 մայի , մինչև վերստին շինեցաւ : 'ի 1061 կ՛մ 1063 և
 ապա 'ի 1431 ամէ մինչև 'ի 1448 գումարեցան 'ի նի՛
 զնչն եկեղեցական ժողովք եսցաց : Այս քղք մե-
 ծամեծ մասս կրեաց 'ի բազմապատիկ հրկիզուէց :
 Ունի 'ի ներքս և արտաքս ինքնաբուղի աղբիւրս
 բժշկականս :

Լիւււաււ , կ՛մ Լիււաււ : Քղք փոքրիկ առ Եւրէյ
 գետով : զոր 'ի 1400 եսցան վաճառեաց պասիլէա
 քաղաքին :

Վաււէնպոսի , կ՛մ Վաււէնպոսի : Քղք փոքրիկ առ
 սոս Հասէնպոսի լերին , չեք 'ի նի՛ եկեղեցի . ուս-
 տի բնակիչք նր՛ յաւուրս կիրակէից գնան յՕդեր-
 քօրֆ :

Միւիւննպոսի : Էր գլեակ 'ի վր լերին և առ նա
 վաւ գետ զփոքրիկ առ սոս այնր լերին , մերձ 'ի
 Պիրս գետ :

Պոսիւնիէն . Պիւիւնիէն . Ուէնով , կ՛մ Հօւէն . Գւայն
 Կիւիւնիէն : Են գլխաւոր գետք այսր գաւառի ,
 Վիւիւնիէն . և Հոմպոսի : Են երկու գլեակք 'ի
 վր այլ և այլ լերանց :

Նահանգ Ժ. Ֆրիպուրկ :

Սյ նահանգ յնմ կողմանց պատե՛լ է ՚ի պէճնա
 քաւառէ բայ յարեմոից . յորում մասամբ ի՛նչիք
 սահմանի լճի՛ն նայ Ֆշաթէլայ : Երկայնուի նր ՚ի
 հիւսիսոյ լէհարաւ է իբրև 10 մղոն . իսկ լայնուին
 6 ևեթ : Երկիր նր լ մասին դաշտային է , և պա-
 րարտ , և բարեբեր . և լ մասին լեռնային . յորս
 են պատուճական արօտք անասնոց . ունի սնասուն
 բի՛մ մենդ արջառս և ոչխարս , յորոց գործեն պա-
 նիր բի՛մ . զոր լ մեծի մասին առաքեն ՚ի գաղղիա :
 Եթմ Քղքս ունի , և 72800 բնակիլայ . որք առհնրկ
 ուղղափառ են . յորոց կէս մի ՚ի բարբառ գերմա-
 նացւոց իսոսին , և կէս մի յայն լեզու գաղղիացւոց
 որ կոչի Փաթէ : Բայց գլխաւոր լեզուն Ֆրիպուրկ
 Քղքին է գերմանացւոցն . զի այն լեզու ՚ի գործ-
 ածի ՚ի գիւճանս , և յնմ դասաանական գրուածս .
 Թէյտ ՚ի փոքրիկ մասին և եթ Քղքին իսոսին ՚ի լե-
 զու գերմանացւոց . իսկ ՚ի մնացեալն առհնրկ իս-
 սին ՚ի բարբառ գաղղիացւոց :

Սյ նահնգ ՚ի հն՛ էր մասն փոքուն բուրգունդիոյ ,
 կմ պուրկոյնայ , որ զոյգ լ նմին էանց լ նորութի
 գերմանացւոց : Եւ ՚ի 1481 եմուտ ՚ի գաղղիակցուի
 լ հասարակուե զվիցցերիոյ . և սունաւ նմ իննեքդ-
 տեղի ՚ի կարգի նախապատուուե : Սյ իբրև ըն-
 կալե՛լ եղև և պատիլէա յայն գաղղիակցուի , սս եւ
 զկարգ իւր նմ . և ինքն կալաւ զոսանեքդ տեղին :
 Կառավարուի նր է սղնուճագետական . զն զի ազ-
 նուճանքն ևեթ ունին իրաւունս ՚ի մեծ և ՚ի փոքր
 գիւճանս . յորս է գերպոյն տերութի լուին : իսկ
 գլխաւոր տեղիք նր են :

Ֆրիպուրկ հանգերձ յաւելմամբս Ուիպուրկոյ . ՚ի հն՛
 Ֆրիպուրկոմ նախեճուս : Ե Քղք սմուր՝ գեղեցիկ՝ և
 բազմամարդ , առ Սանէն գետով , կառուցե՛լ լ մա-
 սին ՚ի վր բարձր ժայռի , և լ մասին ՚ի ձոր խո-
 րին . յայն սակս բի՛մ և մեծամեծ ելևէջք են ՚ի նմ , և
 փողոցք նր գժուճարաբայլ : Ունի շուրջանակի հզօր
 պարիսպս , և աշտարակս սմուրս . և յերից կողմանց ի
 ՚ի հիւսիսոյ ՚ի հարաւոյ և յարեւելից՝ բարձրաբերձ
 ժայռս , որք իբրև արտաքին պարիսպք են նր : Բա-
 ժա

ժանի 'ի չորս Թաղս . զոր բնակիչք նր դրօշս , այն է Սանճաղս անոճաննն . և ունի բիւժ մ հոյակապ եկեղեցիս , և մենաստանս արանց և կանանց . և անկէլանոցս . և այլ բիւժ մեծամեծ շինոճածս : Առաջին հիմնարկուի սորին քղթի եղև 'ի 1179 'ի ք բերտող .

դոսէ գքսէն զահրինգիոյ գաւառին :

Բոննոյ , կիմ Բէննոյ . Ռոււլ . Բօլ , կիմ Բաւսս . կրէեր . Վիքիէիւն . Եւրֆիս : Են փոքրիկ քաղաքք 'ի սմին նահանգի :

Նահանգ ժա . Սոլորնո , կիմ Սոլէվրա :

Ունի իւր սահման յարեւելից և 'ի հարաւոյ՝ զպէսնաս . յարեւմտից՝ զպիէննա քառն , և զԵնոսուին պասիւլեոյ . իսկ 'ի հիւսիսոյ՝ զպասիւլէա քառն զվիցցէրիոյ : Երկիր նր արգաւանդ է , մենդ 'ի դաշտային տեղիս . բերէ արմտիս և պտուղս , թէպէտ ոչ այնչափ առատ . այլ և գինի պատճառական , ունի և անտառս , և պարարտ արօտս անասնոց : Երկու քղքս քանի , 4 աւանս , և բնակիչս իրքև 45000 . որք առհարկ ուղղափառ են , բայց 'ի բնակչաց փոքրիկ միճակին Պոլիէպէրիոյ , որք ունին զազանգն կալվինի : Այս քառ եմուտ 'ի դաշնակցուի չ հարկուէ զվիցցէրիոյ 'ի 1481 . և ընկալաւ զժա տեղի : Իսկ կառավարուի նր է ազնոճապետական խառն չ սամկապետուէ :

Գլխաւոր տեղք նր են :

Սոլէվրա . Սոլփօրօ . լը դերմ¹² Սօլօթուրն . լը գաղ՝ Սէւիւր : Գլխաւոր քղք նհնգիս , հին ք զամ քղքս զվիցցէրիոյ գեղեցիկ և հզօր 'ի զոճարձալի և յարգաւանդ վայրի առ ասար գետով . որով բաժանի յերկու անհաւասար մասուենս , յորոց մին կոչի Մեծ քաղաք . իսկ միւսն Փոքր : Բիւժ մեծամեծ և հոյակապ շինոճածս ունի . յորս յաւէտ նշանաւորքն են մեծ գիւղանն քղթին . զինարանն , ժողովատեղին կղբայրուէ սրջն ուրտոսի . մենաստանն՝ որ էր յմեանց . ունի և այլ ևս երիս մենաստանս կրօնաւորաց : Աստ է բուն բնակուի դեպքանին գաղղիացւոց որ 'ի զվիցցէրի 'ի հոյակապ ապարանս . շինել 'ի 1719 : Ազնոճականք սորին քղթի բաժանին 'ի ժա ցեղս կիմ տոհմս . և 'ի նոյէ ընտրին ատենակալք մեծ և փոքր ժողովոց . որոց 'ի ձեռս է գլխաւոր իշխանութի քառնն :

Պ. 1717 հրդեհ մեծ անկաւ 'ի սմին քղքի, յորմէ
բայ յայլոց շինուածոց՝ այրեցաւ և ապարանք դեռ
պանին գաղղիացւոց, և յամ կարասիք նր:

Պուխէ: Էր գղեակ ամուր. զոր 'ի 1382 քանդեցին
Թշնամիք. յորմէ չմաց ինչ, բայց միայն աշտարակ մի:
Քլուսէնիալ: Գեօղ փոքրիկ, առ որով Սեֆեհն գետ
մասնէ յար գետն:

Օւրէն. որ և Օւրա, կմ Օւրա: Քղք փոքրիկ առ
Արէն գետով. յորոյ վր ունի կամուրջ քարաշէն:
Պասիալ, կմ Պալասիալ: Աւան մեծ 'ի ձոր ինչ, որ
յաւանէ անտի առնու զանուն:

Տօրնի, կմ Տօրնէ: Գղեակ ամուր 'ի գլուխ բարձր
ժայռի. առ որով 'ի 1499 յաղթեցին զվլցցեիք աւսդ
րիացւոց:

Նահանգ ժք. Եաֆուսա, կմ Եաֆ
Տաուզէն:

Եաֆուսան սահման զվիցցեիոյ 'ի հիւսիսոյ, և իբր
նախապարիսալ նր. որ լը մեծի մասին պատել
է 'ի սուէվիոյ. 'ի հարաւոյ՝ ունի իւր սահման ը
մասին զսուէվիա, և լը մասին զգուռիկո. յորմէ բա-
ժանի 'ի ձեռն ոչնո գետոյն. յարևելից՝ մասամբ իմն
զլիճն կոսաանգիոյ, և զսուէվիա. իսկ 'ի հիւսիսոյ
նոյնպէս զսուէվիա: Երկոյնուէ նր է իբր ճ ժամուց
ճնոյն. իսկ լայնուին 3 ևեթ: Երկիր նր թէպէտ
չէ կարի արգասւանդ, բայց և ոչ ամենեւին սնբեր.
զի բերէ ազգի ազգի պտուղս, այլ և գինի սրատուա,
կան. յորմէ զմասն ինչ առաքեն արտաքս. բերէ և
ցորեան, և այլ արմուխ, այլ սակաւ. որ չէ բաւա-
կան բնակչաց նր. ուստի և 'ի սուէվիոյ շուռն զպա-
կատուէ նր: Երկու քղքս ևեթ ունի. և քանի մի
փոքրիկ աւանս և գեօղս. և բնակիչս իբրև 30000.
որք առ հնրկ կալվինական են: Նախնի բնակիչք նր
կուէին Լափօբիթայի, որք գաշնակից էին նախնի
հեղվեռացւոց: Եմուա 'ի դաշնակցուէ լը հնրկուէ
զվիցցեիոյ 'ի 1501. և սուաւ նմ ժք կրգ աեղի 'ի
կարգի ժք գլխաւոր քւոց: Կառավարուեթ նր է
ազնուէապետական իսուն լը ռամկապետուէ. իսկ
գլխաւոր աեղիքն են:

Եաֆուսա. Եաֆուսալէն: Քաղաք բարեշէն առ ոչնո
գե.

գետով . յորոյ վր ռւնէր քարաշէն կամուրջ հոյս կապ . որ 'ի 1754 քանդեցաւ . և փխկ նր շինեցին կամուրջ փայտակերտ : Չորս եկեղեցիս ունի . յորոց գլխաւորն՝ որ է ամ սքց , էր եկեղեցի վանաց բն նեգիկտեանց , զոր 'ի 1052 շինեաց եբերարդոս կոմսն նեղէնուորկայ . առ որով առ սակաւ սակաւ բազմացել բնակչաց , 'ի ժգ դարուն եղև քղք երևելի . զի յնջն էր գեղ փոքրիկ . յորոյ վր իշխեր արքայն ճախասացել մենաստանին : Ապա արարաւ ազատ քաղաք կայսերական . յետոյ անկաւ չ արուք տունն աւսգրիոյ . ապա 'ի 1501 եմուտ 'ի դաշնակցուի չ հարկուէ զվիցցերիոյ , և եղև մասնաւոր հարկուծի ինքնիշխան :

Մայրիբն , կմ՝ Մայրիւ : Քղք փոքր . զոր 'ի 1520 դնոյ առին բնակիչք շաֆուսայ յեմսէն կոստանդիոյ : Գուի . Գուիբհաւէն . Հերպլիէնիէն . Մայհասուէն . Հուքէն . Բեկնուրի . Օդեր հաււա . Ունդեր հաււա : Են գլև . խաւոր գեղք սորին գաւառի :

Վահանգ ժգ . Լբբէնցէլ :

Վ յո նահանգ ունի իւր սահման յարևելից զՌայն քաւ . որ կոչի և Չոր հռէնսի . յարևմտից՝ զգա կէմպուրկ . 'ի հիւսիսոյ՝ զԹուրկով . և մասամբ իմն զլիճն կոստանդիոյ . իսկ 'ի հարաւոյ՝ զսարկանս քաւն : Տքծուի նր յարձակագոյն տեղիս յարևելից յարևմուտս՝ է իբրև 10 1/2 ժամուց Քննդհ . իսկ 'ի հարաւոյ չ հիւսիս իբրև 6 կմ 7 : Երկիր նր թէ պէտ ընանային է և աղաղուն , այլ 'ի ձեռն ժրաջան մշակուէ բնակչայ՝ բերէ գրեթէ զամ որ ինչ հարկաւոր է կենաց մարդկան . թէպէտ ոչ այնչափ առատ : Գլխաւոր գետ նր է Սէբէր . 'ի հն՝ Սինգրիտ կոչեցել . որ ելանէ 'ի Ալլէբէրն անուանեւ լիճէն . և ընկալել զայլ վտակս . մասին է 'ի թուր գետն : Չիք 'ի նմ քղք . այլ միայն 8 աւաճք և գեղք . իսկ մնացեալ բնակուիքն ցիրաստանդ չ քաւն ողջոյն . թիւ բնակչաց նր հասանէ ց 51000 . որք բաժանեալ են 'ի 12 հարկուծիս կմ վիճակս . 6 'ի ներքս . և 6 արտաքս յարևմտեան կողմն : Եւրթիւնքն չ կրնից ուղղափառ են . իսկ արտաքիւնքն կալվինական : 'ի 1522 մուծաւ 'ի նմ աղանդն կալվինական . յորմէ մե .

Ժամեծ խռովուիք և երկպառակուիք բորբոքեցան
 'ի մէջ բնակչաց նր . որ եկաց մնաց մինչև 'ի 1588 .
 յորում 12 նահապետ արարին խաղաղութի 'ի նս . և առ
 գլխովին բառնալոյ զպատճառս խռովուեց , 'ի 1597
 բաժանեցին զնս մնակութի 'ի միմեանց . 6 ներքին վի-
 ճակքն տուան 'ի բնակուելու ուղղափառաց . իսկ ար-
 տաքինքն թողան կալվինականաց : Եւ թէպէտ եր-
 կոքին կողմանք ևս կացուցանեն զմի միայն քանթուն ,
 կմ նահապետ , սակայն 'ի սկզբանէ անտի բաժանման
 իւրեանց կացուցանեն զայլ և այլ ինքնիշխան հորս-
 կուիս . և երկոքին ևս առաքեն հրեշտակս յԵհանուր
 Ժողովն հորկուել զվիցցերաց :

Այս քառ 'ի նախնու մն էր Է իշխանուի արքային
 սրբն գաղղոսի . այլ բնակչաց նր նեղել 'ի խիտ կա-
 ռավարուէ գործակալացն արքայից , միանգամայն և
 ցանկացել ազատուել , բիժ անգամ ջանացին ելանել
 'ի հնազանդուէ նց . յորմէ և մեծամեծ պիտղուիք
 գրգռեցան : Ապա 'ի 1513 բուլղարովին թաթափել
 զլուծ արքային սրբն գաղղոսի , մտին 'ի դաշնակցուել
 Է Ժգ հարկուիս զվիցցերիոյ . և 'ի կարգի գլխաւոր
 նահապետ , կալան զերեքտասաներորդ , և զվերջին տեղի :
 կառավարուել նր է ռամկապետական . իսկ գլխաւոր
 տեղիք են հեաագսյք :

ԱՂԲԲԷՆՅԷԼ , կմ ԱՂՊԷՆՅԷԼ . ԼՍԻ՝ ԱՂՊԷՆՅԷՆ ԷԼԷԼ . որ
 թարգմանի Աբբայի սենեակ . այսպէս կոչեցաւ . իբր
 զի 'ի 647 մի ոմն յաբբայից անտի սրբն գաղղոսի՝ շի-
 նեաց 'ի սմին տեղուջ մատուան , և առ նովաւ սեն-
 եակ , որ 'ի լատին բարբառ կոչեցաւ ՉԷԼԷՄ ապագաթիս .
 ուր տպա առ սակաւ սակաւ շինեցաւ աւան . որ
 յանուն այնր սենեկի կոչեցաւ նոյնպէս ԱՂՊԷՆՅԷՆ
 ԷԼԷԼ . յորմէ ել ռամկական անտուք ԱՂՊԷՆՅԷԼ , յոր
 մէ և բուլղար քառն կալաւ զունուի : Եւ սա է գլխաւոր
 աւան սորին քառի . որ թէպիտ փոքր է , այլ գեղեցիկ
 և զուարճալի առ սիթթէր գետով 'ի վայելուչ հովաթի-
 ունի մի Ժողովրդապետական եկեղեցի , և 2 մենաս-
 տանս , մի արանց և միւս ևս կանանց : Անք է դիւանիս ,
 և զինարանն . այլ և մեծ բանտն համօրէն քառին :
 Հեռոտիս : Աւան մեծ , ուր բնակին բիժուի զա-
 նազան արհեստաւորաց . բիժ անգամ մեծամեծ
 հրդեհք եղեն 'ի նմ :

Հանալայ , կմ Քանիւլա . թայֆէն . յօրօթն . կրոպ .
 Լեռնեղերի . Վելֆ հալֆէն : Են գեղք և փոքրիկ հորս .
 կուիք 'ի սմին դաւառի :

Կոյս . ք Տուն կմ հիւղ : Է գեղ այսոյս կոչեցել 'ի
 6/1

հիւղից հովոճաց, որք 'ի հնու մն էին անդ : Յարևել-
եան կողմն սորին գեղջ 'ի տեղւոջ ԱՂՏ - սրտ կոչեց
եալ 'ի 1405 հարան աւսդրիացիք 'ի բնակչաց աբ-
բէնցեկայ . 'ի յիշատակ այնր յաղթուէ շինեցին յետոյ
'ի տեղւոջ պճղմին մատուռն . ուր ամի ամի 'ի 15
մայիսի երթան յախտ . և լինի անդ հանդիսաւոր
պատարագ և քարոզ :

Յօդ ւն . Հպատակք Օվիցցերաց :

(Օ) Հպատակս զվիցցերաց մարթ է զնիւնէլ յերիս .
իբր զի են՝ որք կախելէ կան զհամօրէն հնրա-
կու թէ նոյ . են՝ որք զոմանց և եթ . և են՝ որք ասին
հպատակք ոչ յատկապէս , այլ միայն լը վերաբերուէ
իրևք : Եւ նք կմ՝ փռւ են , կմ՝ քղք , և աւանք , և
կմ՝ գեօղք . զորոց զգլխաւորսն յնջիկայդ ստորա-
դրեսցուք , միանգամայն և նշանակեսցուք , թէ որք լը
որովք են հպատակելէք :

(Ը) Կոստան . Լտ" Կոստան :

Ը փռւ՝ որ 'ի հնու մն լը արձակագոյն էր յոյժ -
զի պարփակէր և զցուռիկօ քղք հանդերձ շըլ-
շակայ վիճակաւ իւրով . և զաբբէնցեկ , և զոսյն թաւ ,
և զվիճակն աբբային սթյն գաղղոսի . այլ այժմ՝ ոչ
ևս է նոյնչափ . զի յարևելից՝ ունի իւր սահման
զլիճն կոստանդիոյ . որ կոչի և Բարսէան . 'ի հա-
րաւոյ՝ զվիճակն սթյն գաղղոսի . յարևմտից՝ զցուռի-
կօ , և զաֆուսսա . իսկ 'ի հիւսիսոյ՝ զսուէվիս . և մա-
սամբ իմն զբազամեան լիճն : Երկիրն լը մասին լեւ-
նոյին է , և լը մասին դաշտային արգաւանդ և բերրի :
Ունի 6 քղքս , և քանի մի աւանս գեղեցիկս , և բնմ
ամրոցս , և իբրև 170 գեօղս . և բնակիչս իբրև 60000 ,
յորոց գրեթէ երգ մասն ուղղափառ է , իսկ մնաց
եալքն կալվինական են . դասնին 'ի նս և սակաւ
ամանք լուտերականք : Մասն ինչ նր է լը օրու թթ
ու թն հին նհնոյց , զոր ստացան սրով իւրեանց 'ի
սիկիսմուռնոք սսէ արշիգքսէն աւսդրիոյ . որք յիւրա-
քանչիւր երկու ամս փոփոխակի կացուցանեն 'ի նմ
հիւսպատս . որ նստի 'ի Ֆուսուէն Ֆէլա քղք , իսկ
մնաց .

Տնացեալ մասն է չ իշխանութի այլ և այլ տեարց :
Կլիսաւոր տեղիք նր են :

Քրտաւնեփեւ . 'ի հն' Ճիւօքեփոմ : Քղք փոքր 'ի
բարձր վայրի առ Մարգ վտակաւ : որ իբրև մտով
մտնաւ հեռի 'ի քղքէ աստի մասնէ 'ի թուր գեան .
բնակիչք նր լը մեծի մասին կալվինական են . և
ունի 2 եկեղեցիս . յորոց մին ուղղափառաց է . իսկ
միւսն կալվինականաց : Բայց եկեղեցին ուղղափա
ռաց՝ որ և է գլխաւոր եկեղեցի քղքին . է արտաքոյ
իբրև քառորդաւ միոյ ժամու հեռի 'ի քղքէն :

Արդոն , կմ Արդէն . որ թուի լինել այն՝ զոր ան
տոնինոս 'ի ստորագրուին ճնայնորգուէ իւրոյ , կոչէ
Արագօր Քէլէս . որ թարգմանի Ճառ երջանիկ : Է
քղք փոքր առ բողոմեան լճիւ , չ իշխանութի եւրոսին
կոստանդիոյ . բնակիչք նր կէս մի ուղղափառ են , և
կէս մի կալվինական . բայց կալվինականքն առաւել
են ք զուղղափառս , և սակաւ ոմանք լուտերականք .
և նք ամքն 'ի միում եկեղեցուջ փոփոխակի կատարեն
զածային պաշտամունս իւրոքանչիւր լը ծիսի իւ
րում . քղի մի միայն եկեղեցի է 'ի քղքի անգ :

Պիւլֆոյէլ . լտ՝ Էրիւօօթի Էլլա . որ թարգմանի Էրիսի
սենեակ : Է քղք փոքրիկ չ իշխանութի երսին կոս
տանդիոյ . կառուցել 'ի վր փոքրիկ լերին՝ առ որով
Սիւրէր , կմ Սիւրիս վտակ մասնէ 'ի թուր գեա :
Բնակիչք նր լը տաւել մասին ունին զալանդն բո
ղոքարկու հերետիկոսաց . իսկ մնացելքն ուղղափառ
են : 'ի 1529 համօրէն կանոնիկոսք եկեղեցւոյն սքյն
պեղագիտոսի ընկալան զալանդն բողոքարկուաց , կմ՝
կալվինականաց , որով և քակեցաւ միաբանուին կա
նոնիկոսաց : Այլ 'ի 1535 վերստին նորոգեցաւ , և
եկեղեցին ասճաւուղղափառաց . յորում ուղղափառք
և հերետիկոսք զկնի միմեանց կատարեն զածային
պաշտամունս :

Ռայնա . 'ի հն' Ալիթա հաւնասի . կմ Մեծ ափա
Քղք փոքրիկ չ մեջ շաֆուսայ և եկլիսավոյ առ
հռենոսիւ , չ իշխանութի մեհաստանին բենեդիկոտեան
միանձանց , որ է առ նովին քղքաւ . որ և հանգերձ
քղքաւն է չ պաշտպանութի նհնգաց հին զվիցցե
րաց տեարց թուրկաւոյ . և յայն սակս միանձուկքն
տան սահմանել պարգևս ինչ գաւառակալ հիւպա
տոսին նյ :

Տիւսենօփէն . 'ի հն' Տարնատա : Քաղաք փոքրիկ չ
որում թք 8 հին դաւաց զվիցցերաց , և շաֆուսայ
քղքի , կառուցել չ լանջակողմն լերին առ ակնօր .
մի

մի միայն եկեղեցի ունի . յորում ուղղափառք և կալ,
վինականք փոփոխակի կատարեն զմեծային պաշտա-
մունս :

Ուայնիւնալ :

Արցի և Չոր հոենոսի . 'ի հն' Հռէկոսիա : Էրգո-
ւաա փոքր . որ ձգի առ երկայնուք հոենոսի
կմ աէնոի 'ի սարկանս քառէ մինչև ցլիճն կոստան-
դիոյ . իբրև 18 մղոնաւ շափ յարեւելից արբէնցելայ :
Երկիր նր անդաւանդ է , բերէ զմմ հարկաւորս
կենաց պիտոյից . և մենդ գինի պատուական . 'ի
918 նախ առաջին անկեցան 'ի նմ այգիք : Գտանի
անդ և ահն վանի , և ջերմուկ , և հանքային ջուրք :
Ունի 2 քղքս . և բնակիչս իբր 12800 . որք կէս մի
ուղղափառ են , և կէս մի կալվինական . և է շ գե-
րագոյն իշխանուք ինն քաւաց , կմ հորկուեց զվից-
ցերաց . որք յերկու ամին միանգամ փոփոխակի կա-
ցուցանեն 'ի նմ հիւպատոս , որ նստի 'ի ուայնեք
քաղաք : Գլխաւոր տեղիք նր են :

Ռայնէ : Քղք փոքրիկ առ աէնոիւ , գլուխ համօրէն
քառին , և աթոռ կուսակալ հիւպատոսին հորկուեց
զվիցցերաց : Այս քղք 'ի 1410 գրեթէ առ հորկ
հրկէզ եղև , այլ յետոյ վերստին շինեցաւ :

Ալտրեբէէն : Քղք փոքրիկ , յորոյ վր իշխէ և ար-
բայն սրյն դաղղոսի . 'ի 1410 մեծամեծ քանդմունս
կրեաց , և այնուհետև ոչ ևս ստացաւ զտաւջին մե-
ծուի , և զվայելութի , մենդ զի երկցս ևս հրկէզ
եղև :

Պլաբէէն . Բուէնդերի : Են գլխաւոր գղեակք սորին
գաւառի :

Պերնանտ , կմ Պերնէ : Աւան մեծ որ ունի մի միայն
եկեղեցի . յոր ուղղափառք և կալվինականք կատա-
րեն զմեծային պաշտամունս . շրջակայ վիճակ նր բերէ
գինի աղնիւ :

Սարկանս :

Ի հն' Սարանեան գաւառ : Չգի առ աէնոիւ . ունև .
լով իւր սահմանակից զերիտոնիա , զկլարիս ,
զկասթէր , զգօկէնպուրի , և զվիճակն վերտէնպէր-
կայ որ է 'ի ուայնիւնալ : Երկիր նր լեռնային է , այլ
ունի

ունի 'ի լերինս անդ պատուական արօտս անասնոց .
 և անառաքս մեծամեծս . այլ և բովս եռառեւահ հրա-
 հալելեաց . յորոց մին է սեւագոյն , երկդն կապու-
 տագոյն , իսկ երրորդն կարմրագոյն . զորս համեմատ
 չափով խառնել չ միմեանս և հալել , լինի պատուա-
 կան պողպատ : Գտանին անդ և ինքնաբուլիս ջեր-
 մուկք : Ունի 2 քղքս , և բնակիչս իբրև 11000 . կմ
 ը այլոց 12000 . որք գրեթէ կխոսով չափ ուղղափառ
 են . և կխոսով չափ կալվինական . և է չ իշխանուլի
 8 հին նահանգաց , որք փոփոխակի կացուցանեն նմ
 հիւպատոս : Գլխաւոր տեղիք նր են :

Սորխան . 'ի հն' Սարսնէկանուս : Քղք փոքրիկ , և
 գլխաւոր տեղի սորին քաւի մերձ առ ռէնս . ունի
 զղեակ ամուր , որ է բնակարան կուսակալ հիւպա-
 տոսին .

Վաւէնչարտ , կմ Վաւէնչարտէ . 'ի հն' Ռոխա Վիւա ,
 կմ իջեան հաւքոցոց : Քաղաք փոքր մերձ 'ի համա-
 նուն լիճն : Ընդ այս քղք անցանեն բիւ վաճառք .
 որք դան 'ի վենետկոյ , կմ դնան անգր :

Ռախոց . Մէլս . Պէրէիս . կմ Պէրէիս . Վարթա : Են
 գլխաւոր գետք սորին քաւի :

Կասեւեր , կմ Կասեւալ . 'ի հն' Կասեւրաք :

Բաս լու' Բասրա եւրիտա . որ թարգմանի Հոէ-
 տեան բանակ . կոչեցաւ և Վիճակ Վեպէտայ , վն
 զի իշխանք նր բնակէին 'ի Վեպէտ անունն շրջեակն ,
 որ այժմ քանդեալ է . յարեւելից' ունի իւր սահմա-
 նակից զսարկանս գաւառն կմ վիճակն . 'ի հարաւոյ'
 զլիճն վալէնչարտայ , և զկլորիս , և զղլից . 'ի
 հիւսիսոյ' զգօկէնայուրկ . իսկ յարեւմտից' զվիճակն
 ուցնախայ : Երկիր նր ը մասին լեռնային է . ուր
 գտանին սյասունական արօտք անասնոց . և ը մասին
 դաշտային : Չունի քղքս , այլ միայն աւսինս և գեօղս ,
 և թիւ բնակչաց նր 'ի ժիւ ամենից և 'ի վեր հանդերձ
 բնակչօք երկուց հեռագոյ վիճակացդ , հասանէ ց3000
 ևեթ , որք գրեթէ առ հորկ ուղղափառ են . և չ
 իշխանուլի զլիցայ և կլարիսայ . որք յերիս ամս միան-
 դամ կացուցանեն նց հիւպատոս : իսկ գլխաւոր
 տեղիք նր են :

Շէլիս : Աւան մեծ . որ մի միայն ժիւղային եկեղեցի
 ունի , և հոյակապ մենատաան մի աղնունական կա-
 նանց . հիմնել 'ի 806 :

Վէրէն . որ կոչի և Գուռէոս : Աւան մեծ առ վալէնչ
դատք լծիւ . որ յառաջն քղք էր . և ունի 3 եկե-
ղեցիս , և մենաստան մի կուսանաց :

Ուղիս . Կամպս , և Ուստիէրշլայն :

Լաւրինն է քառ փոքրիկ չէ մէջ կասթերայ , դո-
մէկնայուրկայ , ցուռիկօի , և զվիցայ . բնակիչք
նր առ հորկ ուղղափառ են . և է չէ իշխանութե
կուց քառայ . ք զվիցայ , և կլարիսայ . որք յերկու
ամի միանգամ փոփոխակի կացուցանեն նժ հիւսպա-
տոս : Եւ ունի իւր համանուն քղք զՈւղիս . որ է
փոքրիկ և աննշան . որ և 'ի 1762 դրեթէ բուրն
հրկէզ եղև :

Իսկ Կամպս . լտ" Բամբուս : Եւ քառ փոքրիկ չէ մէջ
վերտէնայերկայ և դօկէնայուրկայ , չէ իշխանութե
զվիցայ և կլարիսայ . որք յերկու ամին միանգամ կա-
ցուցանեն նո՛ր նոր հիւսպատոս : Չիք 'ի նմ' քղք , այլ
միայն գեղք ինչ . յորս գլխաւորն է Կամպս անուն
գեղն , յորմէ և քառն ունի զանուն :

Եւրոպն' որ 'ի հն' Ռուսիէրպիս , կի՛ք Հուսիէրպեան ալաւ
բակ , է քառ փոքր առ լծիւ ցուռիկօի 'ի մէջ քառայ
ուցնախայ , և ցուռիկօի : Ունի բնակիչս իրեն 5000
և եթ , և մի միայն քղք համանուն' որ է ամուր ,
կառուցե՛լ 'ի բարձրաւանդակ վայրի առ նախասացի՛ւ
լծիւ . ուր յայսմ վայրի է կամուրջ մեծ 1850 քայլ
երկայնութե . որ հասանէ մինչև ցլեզուն հողոյ , որ 'ի
կողմանէ զվից քառին հարուստ մի ձգի 'ի ներքս 'ի
լիճ անդր . և լեզուն այն' և կամուրջն' բաժանեն
զլիճն յերկու մասունս . յորոց մի մասն տիրապէս
կոչի Լիճ Գուռիկօի . իսկ երկդ մասն Լիճ կի՛ք Ծաւի
վերին , լո գերմ" Օպէր դէէ : Բնակիչք նր առ հորկ
ուղղափառ են , և չէ իշխանութե ցուռիկօյի և պեռ
նայի :

Պարէն . որ և Պարէնա , և Պարէնիս :

Լա վիճակ յարկովիս 'էնգի . և ունի իւր սահ-
ման յարեմոից՝ զաար գետն . 'ի հիւսիսոյ՝ Ըլ-
ուէնօ . 'ի հարաւոյ արեմոից՝ զուուսա . իսկ յարեւ-
լից՝ և մասամբ իմն 'ի հարաւոյ՝ զցուռիկօ : Եւրկիր նր
արգաւանդ է , մենդ առ լիմսթ և ասր գետովք .
բե .

բերէ յորեան ընտիր , և աղքատ աղքատ պտղոց , և գի-
նի պատուական . ունի և բոլս երկաթոյ : Երեք քա-
ղաք են 'ի նմ . և բնակիչք իբրև 24000 . որոց մեծ
մասն ուղղափառ են . իսկ մնացեալքն կալվինական .
և է Ք իշխանութի պէտնայի , և ցուսիկոյի . ունի 'ի
նմ մասն և կլարիս նհնդն . որք փոփոխակի կացու-
ցանեն 'ի նմ հիւպատոսս . պաշտօն հիւպատոսաց
պէտնայի և ցուսիկոյի ձգի Ք ամս եօթն . իսկ կլա-
րիսայն՝ ամս 2 և եթ : Գլխաւոր տեղիք նք են :

Պաքէն , կմ Օգէր պաքէն . Պաքէն արևելոյ . այլ և
Պաքէն , կմ Շէն Բաղանէոյ . Չարտ հելլեոսոց . թեթե-
մապէս . Բաղանիս հելլեոսոց : Է գլխաւոր քղք առ-
րին վիճակի , ամուր և գեղեցիկ առ լիմաթ դէտով ,
յորոյ վք ունի կամուրջ մեծաշէն . որ 'ի միոյ լեռ-
նէ ձգի մինչև ցմուռն , չուներով 'ի ներքուստ բնաւ
նեցուկս ինչ . առ որով է գղեակ կմ ամրոց պատ-
ուական . յորում բնակի հիւպատոսն : Բնակիչք նր
խառն են , ուղղափառք և կալվինականք : Ուղղա-
փառք 2 եկեղեցիս ունին . և 2 մեհաստանս . մի ա-
րանց և միւս ևս կանանց . իսկ կալվինականք մի
միայն : Յայս քղք իբր 'ի քչմս Գուսարին Քհանուր
ձորալք զվիցցերաց 'ի լինել խնդրոյ իրիք , որ հայի
'ի բոլոր տրուէ նք : 'ի 1712 պէտնայիք և ցուսիկո-
ցիք առին զքղքս զայս , Ք նմին և զմեծ մասն չրջա-
կայ վիճակի նք : Եւ 'ի 1714 աստ հաստատեցաւ
ախտ հաշուուէ 'ի մեջ կայսեր դերմանիոյ , և գաղ-
ղիացւոց արքայի : Արապոյ քղքին առ լիմաթ գե-
տով աստի և անտի՝ են ջերմակք կմ բաղանիք հըռ-
չակաւորք 'ի նախնի Գիկց անտի՝ մեծամեծք և փո-
քուիք . մեծամեծքն են 'ի կողմն քղքին մերձ առ
եկեղեցին երից մոգուց , որ է ուղղափառաց . զորս
'ի 1388 այրեցին դաշնակիցք զվիցցերաց . զնոյնս
կրեցին և փոքր բաղանիք 'ի 1445 յաւսդրիացւոց ,
և 'ի ցուսիկոցւոց :

Գլխնա : Բղք փոքրիկ առ ասր գետով Ք տրուք
և նոյն կոստանդիոյ , բնակիչք նք գրեթէ առհնրկ
ուղղափառ են :

Դայաւերլիկաւ : Բաղաք փոքր առ ունիւիւ , որ 'ի 1294
էանց Ք տրուք և նոյն կոստանդիոյ :

Ծարցախ . լոմ Չերթիաւամ : Աւան մեծ և բարեշէն
առ ունի գետով . ուր ամի ամի լինի երևել լի սօնա-
վաճառ յաճախեալ ոչ միայն 'ի զվիցցերաց , այլ և 'ի
դողդիացի և 'ի գերմանացի վաճառաց . բնակիչք
նր իրաւն են ուղղափառք և կալվինականք , որք յա-

ուշագոյն 'ի միում եկեղեցւոյ կատարէին զձծային պաշտամունս 'ի զնձն ժամս աւուրն, այլ տյժժ կալ վինակահք ունին սեպհական եկեղեցի նորաշէն: Ըննչ քացագոյն 'ի տեղւոյէ աստի' էր 'ի հնումն քղքն և գղեական կոչեցէ Քորս՝ շիգէրի: Թ Սրգոստա տիրեբեայ, որոյ աւերակք երևին մինչև ցայսօր. ուր դտան և դրաւք հռովմայեցւոց:

Վէրդիկէն: Կեող փոքր, աւ սրով գոյ աբբայանիստ մենաստան երևեղի՝ միանձանց կարդի սէյն բեռնարգոսի. որ ը լա՝ կոչի Մարիս սքէլա. Թ Ասող ծովու. յայս անուն անունեալ 'ի հիմնադրէն են բիկոսէ կոմսէն ասրբէրջւայլայ. որոյ 'ի 1227 ալէկոծուի մեծ կրեշ 'ի ծովու, ուխտեաց շինել մենաստան, եթէ սղջանդամ ղերծանիցի. և աստնոյն ժամայն փարատեշ ամպոց, երևեցան աստեղք յերկինս, և գաղսրեաց մրրիկն:

Մարի: Է երևեղի և հարուստ աբբայանիստ մենաստան բենեգիկոտեանց առ Պաւլոյ վտակաւ. հիմնեշ ը ոմանց 'ի 991. Իսկ ը այլոց՝ 'ի 1027. 'ի վերնէրս սէ ենսէ շգրասսպուրկայ, և յեղքօրէ նր աասպուտոսէ կանէն, և 'ի արկնոջէ նր յիտայէ, և անմիջապէս կախեալ կայ զհռովմայ հայրապետէն. արբայն նր 'ի 1701 արարաւ իշխան գերմանական պետութե:

Ազգայն իշխանութիւնք :

Այն մասն զվիցցէրիոյ, որ ձգի ը մեջ պատէնայ, ցուծուիկոյի, ցուկայ, և լուչէննայ, կոչի Ազգայն իշխանութ, այլ անյայտ է, թէ ուստի արդեօք նախնի բնակիչք նր կալան զայն ազատութ, և զխորգ. հաւաստի է 'ի պատմութեց՝ թէ 'ի 918 բնակիչք նր անձնատուր եղեն 'ի պաշտպանութ կոմսին ալգէնպուրկայ. և ը կարծեաց ոմանց՝ մարթ է թէ նա շնորհեշ իցէ սյ առաւել ազատութիս, ք այլոց ժղղոց իւրոց, և յայն ստիս հմրկուին սց կոչեցաւ Ազգայն իշխանութի, և երկիրն Ազգայն գաստ: 'ի նախնու մի 'ի բարբառ գերմանացւոց կոչեցաւ և Վալէնիւալ. և բնակիչք նր Ռասնիկալէ: Թ՝ Բնակիչք ձորոյն ուսայ գետոյն, որ հոսի աւ սահմանօք նր:

Այս դու արգաւանդ է յոյժ և բերրի. ունի բք նակիլս իրրև 20000. որք առհմրկ ուղղափառ են. և ը հոդւոր իշխանութ են ը եղսաւ կոստանդիոյ. Իսկ

խակ լը քղքականին՝ կէսն է ը արուք ցուռիկոյի .
և պէսնայի , և կէսն այլոց եսթն քուց , յոր ունի
մասն և պէսնա : Գլխաւոր տեղիք նր են հետա
դայք :

Պէտքարիէն : Քաղաք առ ուսա գետով՝ որ բաժա
նի 'ի վերին և 'ի ստորին . և ունի մի ժղջգապտկն
եկեղեցի . և 2 մենաստանս , մի արանց և միւս ևս
կանանց . բնակիչք նր ուղղափառ են . և է ը գե
րագոյն արուք ցուռիկոյի , պէսնայի , և կլարիայ :
Բայց ունի իւր սեփական նախարարս և տանն .
յորմէ 'ի վերջոյ լինի բողոքումն 'ի նախասացեալ
գաւառսն :

Նորս փոքրիկ Գաւառոյ :

Սորիէն . լո՛ Մօրաթում : Գաւառ փոքրիկ շուրջ
ՂՄորիէն լճիւ . բնակիչք նր լը կրօնից կալ
վինական են . որք կէս մի ինչնէ խօսին 'ի լեզու
գերմանացոց , և կէս մի գաղղ՛ , այլ բիրտ և ան
հարթ արտասանութ : Եւ է ը գերագոյն արութք
երկուց քղքաց պէսնայի , և Փրիպուրկայ : Ունի
իւր համանուն գլխաւոր քղք առ լճիւ՝ որ 'ի նմէ
տանու զանուն . և կոյի նոյնպէս Մորիէն . այլ և
Լիճ Մորիէնայ :

Արանքոն . լը գերմ՛ Արանս . լո՛ Արանքիոնիում , և
Արանդոն : Էք քառ փոքրիկ ը մէջ լճին նայֆլատե
լայ , և քառաց պէսնայի և նայէնսուրկայ : Բնա
կիչք նր կալվինական են . և խօսին 'ի բարբառ գաղ
ղիացոց անոճ և անհեթեթ . և է ը գերագոյն տե
րութ պէսնայի , և Փրիպուրկայ : Ունի իւր համա
նուն գլխաւոր քաղաք փոքրիկ առ Նեպոնան , կժ՝
Նայֆլատելայ լճիւ :

Օրգա , կժ՝ Օրգե . լը գերմ՛ Օրգաի . լո՛ Ուրգե
նիւմ : Գաւառ փոքրիկ 'ի մէջ վիճակին պէսնա քա
ղաքի . բնակիչք նր լը մեծի մասին կալվինական են ,
խակ մնացելքն ուղղափառք . և է ը գերագոյն տե
րութ պէսնայի , և Փրիպուրկայ , և ունի իւր հա
մանուն գլխաւոր քղք փոքր առ Օրգե գետով , 'ի
բարձր վայրի :

Ջէրէն . ը գաղղ՛ Էրալէն : Էք աւան յայտ քառի ,
որ ունի և գղեակ ամուր . յորում բնակի կուսա
կալ հիւպատոսն . և մի միայն եկեղեցի որ հարկաց
է՛ ուղղափառաց և կալվինականաց :

Շարժենալով : Է Դու փոքրիկ չ մեջ պէնայի , և Քրիստոսի : Բնակիչք նր խօսին 'ի բարբառ գեր մանացւոց , որք առհնրի կալլինական են . և է չ գերագոյն արուք պէնայի , և Քրիստոսի : Չիք 'ի նմ' քզք և ոչ աւան . այլ միայն քանի մի գեղք . և գրեակ մի Շարժենալով անունեւի , որ է գլխաւոր տեղի նր . և բնակարան կուսակալ հիւպատոսին :

Հպատակ Օւստրիայ , որ է նախ ի մասին երաւիոյ :

Եւ յառաջ են յայնկոյս լերին սքնն կողմար . Եւ տասի , 'ի հարաւակալմն զվեցցերիոյ , 'ի մասին ի գաւիոյ , սահմանակից քառն միլանու . և կոչին ի գաւախն , կի՞ Աւստրիայն հիւպատոսի : Բնակիչք նր խօսին 'ի բարբառ իս" այլ յոսի և անհարթ . որք առհնրի ուղղափառ են : Առաջին երեք քառք ունին բնակիչո իբրև 33000 . և էին ընդ գերագոյն արուք ուսիոյ , զվիցայ , և ունգերվալտայ . իսկ չորքն՝ համօրէն հնրիուծեց զվեցցերայ . բաց յաք . բեկցելայ՝ որ չունի իւր հպատակ . մի զի չև էր մտեշ 'ի գաւախկոյնի , յորժամ այս քառք անկան չ արուք հասարակուծն հեղլեացւոց : Այլ այժմ այս ամ քառք կի՞ վիճակք յողեցան 'ի նոր հնրիապետութն ի գաւիոյ :

Պէլլեիծոն . լ գերմ" Պէլլեից . 'ի հն' Պիլեիծոն . Պիլեիծոն . Պիլեիծոն : Է Դու փոքր չ մեջ կրի սանիոյ և միլանու , ուղղեշ 'ի դիլինո և մօէսա գեւաց : Ունի պատողական արուստ , և անասուն ընտիրս , և գինի աղիւն . և համանուն գլխաւոր քաղաք փոքրիկ մերձ 'ի տեղին՝ ուր դիլինո վտակ խառնի չ մօէսա գեւոյն : Ունի երիս գրեակա ամրացուցեալս ի հին սովորուի , և վտակչս հրազինուք . յորոց յնջնումն բնակի բերգակալ խիսունն ուսիոյ . յերկուսն զվիցայ . իսկ յերկուսն ունգերվալտայ . և 2 մեծաշէն եկեղեցիս 'ի ներքս . և 3 մենաստանս յարժարձանի տեղ , 2 արանց և մի կանանց : Ռիլլեա . կի՞ Փոլեշ : Դաւառ փոքրիկ յարևմտեան կողմն պէլլինոնայ . յորում չիք քզք , այլ միայն քանի մի գեղք . և աւան մի փոքրիկ համանուն գաւառին . որ և է գլխաւոր տեղի նր :

Պիլեիծոն , կի՞ Պիլեիծոն . 'ի հն' Պիլեիծոն , կի՞ Պիլեիծոն յոր : Է ձոր կի՞ հովիտ երկայն և նեղ . զի երկայնու թի

Թի նք է իրրև 7 ժամուց ճննդհ . իսկ լայնուին կէս
 ժամու ևեթ . ունի իւր սահման յարևելից և 'ի հիւ
 սիսոյ՝ զվերին մասն կրիսոնիոյ , և է պատել գրե
 թէ յեմ կողմանց բարձրաբերձ և անբեր լերամբք :
 Այս գլու արդաւանդ է և բերրի . ունի պատուա
 կան արօտս , և տնդաստանս արդասաւորս , և սէս
 սէս օտուղս , մենդ շաղանակ սուսու . սակայն 'ի
 վր այսր ամի արք տեղւոյն յամարան գնան յօտար
 Ծս , մենդ յիդալիս 'ի շահիլ գրամս . Թողել զմա
 կուի երկրին՝ կանանց : 'ի 1512 կործանել երկուց
 լերանց , իցին զանցո Պլէնէօ գետոյն , որ հոսի Է
 մէջ այսր ձորոյ . յորմէ յորդել գիլաջքան ջուրք նք .
 և հեղեղել ծածկեցին զձորն ամ . որ և եկաց մնաց
 այնդէս ջրալից ամս երկուս . մինչև ուր ուրեմն
 բացել ջրոյն ճննդհ , զեղաւ յերկայն լիճն . և ցու
 մաքեցաւ երկիրն : Այս ձոր բաժանի յերկու մա
 սունս , զորս կրեսս , կի՞ Ծակատս անոճանեն . յի
 'ի վերին , 'ի միջին , և 'ի ստորին : Չիք 'ի նմ՝ քիւք ,
 և ոչ սւան . այլ միայն գեօղք ինչ , որոց գլխաւորքն
 են Ճիւճե . Մալալա . Լեւորիս . Լուրիս . Օււ
 լան :

Լուլանօ . ի գերմ՝ Լուիս . Լուսիլերս : Է գլու փոքր
 կի՞ վիճակ 'ի հիւսիսակողմն միլանու , ունի գեօղս
 և աւանս 106 . և բնակիչս իրրև 53000 . զոր 'ի 1512
 մաքսիմիլիանոս սփորանան գուքան միլանու , ետ հաւ
 սարակու թէց հեղվետացուց , որք առ նսվին Գիկոք
 12 ևեթ էին . վն ձեռնտու լինելոյ նի՞ Էդէմ գաղ
 պիացուց , առ 'ի անդրէն յինքն ընկրկել զտրու թի
 միլանու : Եւ եկաց մնաց Է տրու քնի՞ , մինչև ցվեր
 ջին Գիկս , որք կառավարէին զնա 'ի ձեռն հիւպա
 տոսաց , զոր փոփոխակի կացուցանէին յիւրաքանչիւր
 երկու ամս : Այլ այժմ թոճի թէ յօդեալ է 'ի նոր
 հարկադեաուին իդալիոյ : Այս գլու մենդ վիճակ բա
 ժանի 'ի չորս փոքր վիճակս , կի՞ հանգրոճանս . և ու
 նի իւր համանուն գլխաւոր տեղի զաւանն՝ որ զկնի :
 Լուլանօ , կի՞ Լուլանոս : Աւան մեծ առ լճիճ միով ,
 որ յանուն նք կոչի Լիճ Լուլանօի , որոյ երկայնուին
 է իրրև միոն մի և կէս . իսկ լայնու թին իրրև կէս
 միոն . և փոքր մի աւելի : Այս աւան բաց 'ի մայր
 եկեղեցւոյն իւրոյ՝ ունէր 6 միւնաստանս , 3 արանց ,
 և 3 կանանց . որք այժմ թոճի թէ բարձեալ են :
 Լոգուօ . ի գերմ՝ Լուլիարիս , և Լուլիարս : Է վի
 ճակ Է մէջ միլանու , և Մաճճիս իւրոյն , առ եր
 կայն լճիճ՝ որ կոչի և Լիճ Ռեծագոյն . 'ի հն՝ Լիճ
 վեր

Վերդանէան . Ը Թրուբ Ժք հարկուեց զվիցցերաց , և ունի իւր համանուն գլխաւոր տեղի . որ է աւան փոքր :

Մածճիւտ : Վիճակ , կմ ԿԼԱ փոքր 'ի հիւսիսակողմն Լօգարնօի . երկայնուի նր է 7 մղան . ունի բնակիչս իբրև 24000 . և էր Ը Թրուբ Ժք հարկուեց զվիցցերաց : Չիք 'ի նմ' քղք , այլ միայն քանի մի գեօղք , և երկու աւանք , յորոց գլխաւորն է Մածճիւտ աւանն . յորմէ և գաւառն ունի զանուն :

Մէնաբէո : Վիճակ 'ի հարաւակողմն Լօգարնօի . ունի բնակիչս իբրև 15000 . և էր Ը Թրուբ Ժք հասարակուեց զվիցցերաց . գլխաւոր տեղի նր է Մէնաբէո : կմ Մէնաբէոիմ աւանն . որ ունէր 3 մենաստանս , բայց 'ի մայր եկեղեցւոյ իւրոյ :

Յօդ ք . Բնկերակիցք (ը դաղղ" Լասօցիէ) Ս վիցցերաց :

Բնկերակիցք զվիցցերաց առիննք , զորս հարկուեալ թիք նց ընկալան Ը պաշտպանուբ իւրեանց . որք և համարեւ են իբր քղքական անգամք նոցա . սուտի և ունին իրաւունս յըհանուր Ժողովս նց : Եւ այսպիսի Թրուբ են սք . Վիճակ սքն Գողղսի . 'իօկէպարի . ՄԲ Գողղս Գողղսն . Պիէննա Գողղսն , յառաջագոյն և Մալիսիա և Հալիսի Գողղսն . զորս յառաջիկայդ ստորագրեսցուք :

Վիճակ սքն Գողղսի , տիրապէս կոչի ԱԶԲայուբ : Վն զի է Ը իշխանուբ արքային մենաստանի բենեգիկ տեանց . զոր 'ի ը դարուն առեն հիմեւ ը սքն դաղղսի իւշանտացւոյ , և ը սմանց սկովախացւոյ . որոյն իտարք հանգուցեւ կան պատուով յեկեղեցւոյ այնր մենաստանի . որ և յանուն նր կոչի սք գաղղոս : Ապա զկնի Ժմկց առ սակաւ սակաւ շինեցաւ քղք առ նովաւ , և այն ևս կոչեցաւ ՄԲ Գողղս . որոյ և շրջակայ ոլորտ էր Ը իշխանուբ արքային նախասացեւ մենաստանին : Այլ 'ի 1454 դաշնակցեւ Ը 6 գաւառս զվիցցերաց , եւ յիշխանուբ արքային . և եղև ինքնիշխան հարկուի . վնյ և մեք ուրոյն ունիմք նշանակել ստորև իբրև մասնաւոր հարկուի . ստորագրելով նախ յայսմ վայրի զվիճակն՝ զորմէ է բանս . և զայլ կալուածս , յորս տիրէ արքայն սքն գաղղ .

գաղղոսի : Արդ՝ այս վիճակ՝ որ կոչի և Գաւառ
 քանն այ, յարեւելից՝ ունի իւր սահման զվիճն կոս-
 տանդիոյ, և զձորն Բէնօի . 'ի հարաւոյ՝ զարբէն-
 ցէլ . յարեւմտից՝ զգօկէնայուրկ, և զթուրկաւ . իսկ
 'ի հիւսիսոյ՝ նայնպէս զթուրկաւ : Երկայնուի նր է
 իբր 9 ժամուց ճննչ . իսկ լայնուին իբրև 5 ժա-
 մուց և եթ : Սենի բնակիչս իբրև 45000 . որք առ-
 հորկ ուղղափաւ են : Քաղաքական կառավարութի
 նր էր 'ի ձեռս ոմանց միանձանց վերոգրեի մենա-
 ասնին, և ոմանց Յականայ այլ այժմ մտ ինչ փո-
 փոխեցան : իսկ գլխաւոր տեղիք նորա (Թոզ զճք
 գաղղոս քղքն , որ ոչ ևս է ի արուք արքային ,)
 են սք :

Անլ, կթ Վայլ : Քաղաք փոքրիկ և գլխաւոր տեղի
 այսր վիճակի . միանգամայն և աթոռ հիւսաատսին
 չորից փւռաց զվիցցերաց . որք են պաշտպան ար-
 բայութե սքյն գաղղոսի , այլ և փոխանորդի ար-
 բային . որ էր մի ոմն 'ի միանձանց նոխադրեալ
 վանաց :

Ռուլի : Աւան մեծ մօտ 'ի լիճն կոստանդիոյ . ուր
 'ի 1714 եղև ժողով իշխանաց , առնել խաղաղութի 'ի
 մեջ արքային սքյն դաղղոսի , և երկուց դաւառաց
 զվիցցերաց պեռնայի , և ցուռիկոյի , այլ ինչ ոչ վճա-
 րեցաւ . զի արքայն ոչ հաւանեցաւ ի պայմանս ,
 որք առաջի եղան նմ :

Լեմեւելայ . Շխառ-պենցել . կրոպ : Են գլխաւոր
 գեղք այսր վիճակի :

Գօլիեպոսի : Ե մասնաւոր կոմսութի ի մեջ թուրկա-
 ւայ , ցուռիկոյի , կասթերայ , սարկանայ , կամպսայ ,
 և արբէնցելայ : Երկայնուի նր է իբրև 10 ժամուց
 ճննչ . իսկ լայնուին 3 և եթ : իսկ բնական հան-
 գամանք երկրին՝ նման է արբէնցելայ , և սյւրց լեռ-
 նային դաւառաց : Թիւ բնակչաց նր է իբրև 46000
 որոց գրեթէ երկու մասն կալվինական են . իսկ
 մնացեչքն ուղղափառք . և է ի իշխանութ արքային
 սքյն գաղղոսի : իսկ գլխաւոր տեղիք նր են :

Լիբոնիլայ : Քաղաք փոքրիկ , և գլխաւոր տեղի
 այսր գաւառի , առ թուր գետով . որ ունի երկու-
 դղեակս հին և նոր . յորում բնակի կուսաղալ հիւ-
 պաստան . և բնակիչք նր խառն են , կալվինականք
 և ուղղափառք :

Վոտելու . Շքոպերի . Նեսա . Օպերիտ : Են գլխ-
 աւոր գեղք այսր վիճակի :

ՄԷ գաղղոս : Ե քք երևելի ի մեջ լեռանց , մերձ
 ճէ

'ի Սևայնաի գետն . ունի 4 կմ 5 եկեղեցիս . յորս երևելի են եկեղեցիք սբյն լաւրենտիոսի , և սբյն մարտիրոսի . և գարոց մի մեծ : Բնակիչք նր կալվի նական են : 'ի 1415 բղվք 'ի վաճառականաց կոտանդիոյ քղքին' եկել բնակեցան յայս քղք . որով և բարգուաճեցաւ քղքն , և ծաղկեցաւ վաճառաւ կանուծի նր . որոյ գլխաւոր վաճառք են վելդէն կտաւք : Կառավարուի նր է ռամիպետտիան . վնդի մմ քղքացիք 'ի ժեւամենից և 'ի վեր' կարեն մտանել 'ի մեծ ժողով նր : Իսկ կնիք կմ նշան նր է արջ սեաւ , ունելով 'ի պարանոցն մանեակ ոսկի 'ի վր սպիտակ ենթակայի : Այս քղք մեծամեծ մնասկրեաց 'ի պտղմաց , և 'ի բազմապատիկ հրկի զուեց : Ըջլակայ վիճակ նր փոքր է յոյժ , և անբեր . Իսկ թիւ համօրէն բնակչաց քղքին , և շրջակայ վիճակի նր' հազիւ ժամանէ ցՅ300 ոգիս : Պիէննա . լն գերմ . Պիւ . լն գաղ' Պիէննա լա . Պիէննա . Պիէննիս : Ե քղք երևելի առ շիս գետով , ոչ կարի ինչ հեռի 'ի բերանոյ , Է որ այս գետ մտանէ 'ի պիէննա լիճն : Երկու գլխաւոր եկեղեցիք են 'ի ծմ' , մի սբյն բենեդիկոսի . և միւս ևս սբյն յովհաննու . առ որով յառաջագոյն գոյր և մեծաստան կարգին սբյն յովհաննու եղէմացոյ . բնակիչք նր կալվինական են . Իսկ նշան նր են երկու տապարք իտալոձև 'ի վր միմեանց , 'ի վր կարմիր ենթակայի : Այս քղք 'ի վաղ Ժմից է Է իշխանութ եպսին պասիլիոյ . որ ունի անդ հիւղատոս զմի ոմն յատենա կալաց փոքր ժողովոյն , կմ զայլ ոք յազնուականաց անաի կալվինականաց բնակչաց իւրոյ վիճակի . ու բում փոքր ժողովն քղքին ամի ամի յեկեղեցւոջ երգնու զհաւատարմութի . ապա և ինքն երգնու պահել զպարտաւորութիս իւր . զնայն առնէ և բոլոր քղքն լն դաշնագրութե եղելոյ Է եպսին 'ի 1610 : Այս քղք 'ի 1352 արար զմշտնջենաւոր դաշնագրութի Է պէննա քղքի . և 'ի 1382 Է սոլորնօի . և 'ի 1496 Է Ֆրիպուրկայ . յայն սակս դասի 'ի թիւ ընկերակցաց զվիցցերաց , և ունի իրաւունս յԷհանուր ժողովս նյ :

Յօդ Գ . Դաշնակիցք . (Ը գտողը " Աւիկ)

Օվիցցերաց :

Դաշնակիցք զվիցցերաց տիրապէս ասին նք , որք են մասնաւոր ինքնիշխան հնրկուլք , անկախ 'ի ժգ հորկուլեց զվիցցերաց . բայց գաշնակցելք Է նն 'ի պաշտպանութի միմեանց : Եւ այսպիսիք են կրիստիա հանգերձ հպատակոք իւրովք . Վաւեիա . Սաւահաւիա գաղաթն . Նեոիոնեան կասակաւաթն . և Ճիւնիլա գաղաթն . զորս յնշիկայդ ստորագրեացուք :

Կրիստիա . 'ի հն" Ուեցիա :

Առջին սք իա" կրիճէօնի , կիճ կրիչիճի . ի գերմ" կրիստիոսի լանք . յարեւելից' ունի իւր սահման գլխորօլ . 'ի հարաւոյ' զսահմանս վենետկեան քրուէ և զվիլան . յարեւմտից' զպելլինձօնա և զուսի . 'ի հիւսիսոյ' զկարիս և զսարկանս : Երկայնութի նր է 105 մղոն . իսկ լայնութին նաճալ : Գլխաւոր գետք նր են Ռէնօ . Ինն , 'ի հն" Ենու . Ապա . 'ի հն" Ալբրուս : Երկիր նր շեռնային է , և ի մեծի մասին սպառսժուտ և անբեր . սակայն ունի ուրեք ուրեք դաշտ և հովիտս արգասանգս . որք բերեն ցորեան , և այլ արմախս , և աղցի աղցի պաուղս , և գինի պատուական . ունի և բլմ արօտս անասնոց պարարտս և խոտաւէտս , և տնասունս բիւն և ընտիրս , զի խոզ , տրջառ , օջիտար , և այծ . յորոց գործեն կոզի և պանիր բլմ , որք են գլխաւոր վաճառք նր . բայց երկար սակաւ յոյժ , որք թէպէտ ուժեղ են , այլ ագեղ տեղեանք . ուստի և բնակիչք նր ստիպին այլաւս գնել երկվարս 'ի պէտս իւրեանց : Ունի և բլմ հանրային ջուրս անողջարարս . այլ և բովս պէտպէս մեծագոյն . բայց գրեթէ գլխովին լքեալ կան անգործ սակս անպիսանուէ :

Այս գլու հատորէն երիս և եթ իրքս ունի . իսկ աւանս և գետոյս բիւն : Բնակիչք նր իբր տա հորկեանդնոս են , յանգուդն , աշխատասեր , զոճար թամիտք , քաջայարմարք 'ի զինուորուէ , և անհնարին

րին նախանձայն զք ազատուէ իւրեանց : Գլխաւոր լեզու քառին՝ է լեզուն գերմանացւոց . զի ՚ի մեծ մասն քառին ՚ի նոյն բարբառ խօսին , այլ և յԷհա նուր ժողովա և ՚ի դիւանս , նաև հրովարտակք՝ և այլ դաստնական և օրինաց գրուածք՝ ՚ի նոյն բարբառ քրին : Ուրեք ուրեք խօսին և ՚ի լեզու իտալական . այլ եղծել բիւժ օտարախորթ բառից լիտանուծի , և յոռի արտասանուծի : Բիւժ ուրեք ևս խօսին ՚ի բարբառ նախնի հռովմայեցւոց : Իսկ լը կրօնից՝ երկու մասն բնակչաց նք կալվինական է , իսկ այլք ուղղափառ : ՚ի հն՝ էր մասն նախնի հռէտիոյ . որում ՚ի Ե գարուն տիրէին արևելեան գուծք , զոր կառավարէին ՚ի ձեռն դքսից . սպա էանց ՚ի ձեռս դերմանացւոց . որ և լը այն Ժմկս ՚ի բիւժ հնրկուծինս կի՞ ՚ի մանր իշխանուծիս բաժանել էր . որոց բաղմապատիկ ազատուիս շնորհեցին կայսերք գիր մանիոյ , մենդ թ փիդերիկոս կայսրն . ուստի և իւրաքանչիւրն գրեթէ էր ինքնիշխան արուծի . որ և մինչև յժիզ դարն կոչէին ազատ հնրկուիք : Ապա ՚ի ձեռն փոխադարձ դաշնակցուէց կացուցին երկս ինքնիշխան հնրկուծիս . որք կոչին Կրտսնեան , կի՞ Վէրին դաշնադարձի . Դաշնադարձի քանն ար . և Դաշնադարձի քանն դադարուից :

Արա՞ ՚ի 1471 մշանջնաւոր դաշամբ հանդերձ երգ մամբ միացան լը միմեանս . որով և երեքին միածնա մայն կացուցին զմի հնրկուի . որ կոչի Դաշնադարձի . երբեմն հանդերձ յուելուծուիս՝ Վէրին կաւփոյ , այլ և ճասարակուի կրտսնացոց , կի՞ Երեց դաշնադարձի կրտսնիոյ : Այս երեք հասարակուծիք բիւժ անդամ խնդրեցին մշանջնաւոր դաշամբ միա նալ լը ժիզ հնրկուիս զվիցցերաց , և լինել իբրև մի ՚ի նշէ . բայց նք ոչ առին յանձն , թերևս սակս կրօնի . զի առաւել է ՚ի նո թիւ կալվինականաց , ք ուղղափառաց , սակայն խոտուացան ունիլ զնք միշտ բարեկամս , և ՚ի Ժմկս հարկաւորուէ պաշտպան և ձեռնտու լինիլ նց : Յոյն սակս ոչ համարին ՚ի թիւն ժիզ քանթօնից , կի՞ հնրկուէց զվիցցերաց , այլ ՚ի թիւն պարզ դաշնակցաց . և վնկ պարզապէս անուանին դաշնակիցք : Իսկ կառավարուի նց է ապակապետական . վն զի քանն ՚ի ժիզ ամենից և ՚ի վեր ունին իրաւունս յԷհանուր ժողովս նց : Աշան կի՞ կնիք նց է վահան , որոյ կէսն սպիտակ է , և կէսն մթին մոխրագոյն :

Ի 1512 առին զՎալթէլինս ասացել ձորն , և զՔեօ

Վէննա, և զՊորթօ . և թէպէտ 'ի 1621 բնակիչք սո-
ցին քառաց օգնուի գաւէլ 'ի սպանիացւոց , և 'ի մի-
լանու , և լին յիշխանուէ նց , սակայն զինի 15 ամաց
անգրէն ի արու թ նց նուաճեցան : 'ի 1509 գնեցին
զՄայենֆելդ քղք հանդերձ շրջակայ սահմանաւ և
զիճակաւ իւրով . և 'ի 1536 զքղքական իրաւունս ,
կմ զիշխանուի Մալան և Եննիս վիճակաց , որք են
'ի քառի Լադիսնի :

Յայն սակս այս գաւառ լիհանրապէս բաժանի յե-
րիս հարկուիս . որք են Արիսնէան , կմ Աբրին Գաւ-
նայոսի . Գաւնայոսի քանն այ . և Գաւնայոսի քանն
Գապատրուէց . և 'ի Հոպապան նոյս . զորս յառաջիկայդ
ստորագրեսցուք :

Արիսնէան , կմ Աբրին Գաւնայոսի :

Ես գաւառ կրիսոնիոյ , կմ կրիճճիոնի . յարեւ-
ելից՝ ունի իւր սահման զգաւառն տանն այ , և
զաասն գաւառարուէց . 'ի հարաւոյ՝ զքեակէննա ,
և զիշխանուի միլանու , և զպէլինծօնա . յարեմալից՝
զուսի , և զպլենեան ձորն . իսկ 'ի հիւսիսոյ՝ զԿա-
րիս : Ունի լերինս մեծամեծս . յորս գլխաւոր է
Աչոսա լեառն յիշատակել 'ի նախնի մաաեհագրաց
յոււնաց և լատինացւոց , սրով այժմ՝ իմանան զԻբիս-
ֆալս . որ է իբրև մասն լերին սթյն կողդարտտսի .
զԼաւմանի . և զԼեռան սթյն Բեռնարտսի . յորմէ և Լա-
նեն երեք առաջք ունիս : Գլխաւոր տեղիք նք են

հետագայքդ :

Իւանց . լա՝ Իւանդիոս , կմ Աճոյիոս : Քզք փոքրիկ
և գլխաւոր տեղի այսր քառի , առ ոտս Մանպա- լե-
րին լի մէջ Ռեւոի , և Ալենէր վտակին՝ որ յայնկայս
քղքին խառնի 'ի ունո . բնակիչք նք կալլինական
են : Աստ գումարի յուրաքանչիւր երիս ամս լիհա-
նուր ժողովն կրիսոնացւոց . ուց և լամ քառական
ժողովք սորին գաւառի : 'ի 1484 գրեթէ առ հարկ
հրդեհակէզ եղև :

Տիսնիս . լա՝ Տիսնիսիոս , կմ Տիսնիսի : Աւան
առ ունիւր , յորում է մենաստան մեծ բենեգիկ
տեանց , որոյ հիւն արկաւ 'ի է դարուն . արքայն
նք անուանի իշխան կայսերական արուէ :

Թոսանա , կմ Թոսանա . 'ի հն՝ Գոսսիս . և Գոսսիս :
Աւան կալեալ զանուկն 'ի գուսկիացւոց , որք բնա-
կեցան սնդ : 'ի 1727 գրեթէ առ հարկ հրդեհ
եղև : Բ՛զմ վաճառք անցանեն լի այս տեղի :

ՇԲԼԻԿԵՆ : Աւան փոքրիկ սա ստորին ռէնօիւմ , յոտս
ՇԲԼԻԿԵՐԿԵՐԻ ԼԵՐԻՆ . որ 'ի լաւին բարբառ կոչի Սա-
տուրն թ Սաղթիկ , այլ և Գադաթ արջու . Է որ
է Քնիզ արքունի , որ հանէ յեղալիա :

Դաշնակցութի ասնն աս :

Ե յա գաւառ կոչի և Դաշնակցութի ախտանիս . յայս
Մանուէն անուանեղ լը ոմանց յեպտարանէն գոյի-
րայ հաետացւոց . որ է 'ի մէջ սահմանաց նր : Եւ
ունի իւր սահման յարեմաից՝ զքեալէննա և զԼե-
րոգրեալ գաշնակցութն . և զմասն ինչ Յ գառաւո-
րուեց . 'ի հիւսիսոյ՝ զնոյնն , և զգիրօլօ . յարեւելից՝
նոյնպէս զգիրօլօ . իսկ 'ի հարաւոյ՝ զպորմիս և զզ-
վալաեղինս ձորն : Ունի բնիւ լերինս , յորս գլխա-
սորքն են Լեւոն յուլիոսի . Բիբլիս , կի՞ Բիբլիսեան
լեւոն , որ միշտ ձիւնապատ է : Նշան կի՞ կնիք նր
է այժեամն ըստտուցեղ 'ի վր սպիտակ ենթակայի :

Իսկ գլխաւոր տեղիք նր են հետագայք :

Գոյիւս , կի՞ Գոսրիս հոեպոցայ . լը գերմ" Բուր . լը
գաղղ' Բոեբ : Եւ գլխաւոր քղք այսր քաւի , ուն և
համօրէն հարկուե կրիսոնացւոց , սա Փլէսուր վոտ-
կաւ . որ հոսեղ առ պարսպօք նր իւրև կիսաժամ
Յեռի 'ի քղքէ անտի . իստանի 'ի ռէնօ : Եւ թէպէտ
շէ այնչափ ինչ մեծ , այլ Կեղեցիկ է և բազմամարդ .
և բնակիչք նր կալվինական են . որք ունին 2 եկե-
ղեցիս , և 2 երևելի գալրոցս . և է բոլորովն ազատ
և ինքնիշխան . որ պահելով զազատութի իւր և զիշ-
խանութի , միացաւ ը հարկուե այսր քաւի . և զոյդ
Է նմ' ը այլոց երկուց հարկուեց կրիսոնացւոց :
Կրտավարութի նր է սահմանապահան . վր զի գրե-
խաւոր իշխանութի քղքին է 'ի ձեռս քղքացեաց ,
որք բաժանեղ են 'ի ե ցեղս կի՞ գասս . և կայուցաւ
նեն զմեծ ժողովն քղքին : 'ի սոյէ ամի ամի ընտրին
70 ատենակալք , որք կացուցանեն զմեծ գիւնանն .
և նք ընտրեն 20 ատենակալս , որք կացուցանեն
զփոքր գիւնանն . բաց 'ի սցէ ունի այլ ևս մասնաւոր
ատենաս , և ստորին գառաւորս , կարգեալ 'ի վր
այլ և այլ իրողութեց քղքին . ունի և իրաւունս
գրամս հատանելոյ : Ունի և եպտարան , որ կոչի
եպտութի գոյիրայ հաետացւոց . որոյ եպտն է իշխան
կայսերական տրուե . և է ը արքեպտաւ մեկոնցայ :
Բնակութի նր հանդերձ 6 կանոնիկոսօք , ուն և ա-

Թոռանիստ եկեղեցին՝ է արաքոյ քղթին 'ի բարձր վայրի սրտեալ շուրջանակի պարսպօք և գրամբք, որոյ շրջակայ վիճակն է թ իշխանութիւն ետիսին . որ ունի կալուածս և յայլ տեղիս կրիսոնիոյ, ունի և 'ի գերմանիս :

'ի 1541 եղև դաշնադրութի 'ի մէջ գաւառին տաննն նոյ, և ետիսին՝ որով պարտաւորեցան կանոնիկոսքն՝ որք ընտրեն ղեկսն, չառնել բնաւ ընտրուի ետիսի առանց խորհրդոյ և հաւանութե՛ն քառին տանն նոյ . և պարտաւորել ղեկսն, երգմամբ հաստատել, և անվրէպ պահել ղհետագայ վեց գլուխս բանկց : 'Ետիս՝ ղի ետիսն գոյիրայ մի արասցէ նոր կարգաւորութիս 'ի վնաս եղանակի կառավարութե, և աղաւառէ կրօնի և օրինաց քառին տանն նոյ : Ետիս՝ ղի հաստատեացէ զայն նամ, զոր ինչ սահմանագրեաց գաւառն 'ի բայակայութե պողոտի ետիսին : Ետիս՝ ղի առանց հաւանութե գաւառին, և ժողովոյն կանոնիկոսաց, մի ստարացուսէ ինչ 'ի կալուածոց ետիսութե : Չորիս՝ ղի աացէ համար քառին : Հինգերորդ՝ ղի զքղթական պաշտօնաւարութիս, որք կախել կան ղնմէ, աացէ այնոցիկ՝ որք են բուն բնակք քառին տանն նոյ : Վեցերորդ՝ մի կացուսցէ զոր փոխանորդ յետիսական պաշտաման իւրում՝ առանց հաւանութե ժողովոյն կանոնիկոսաց կի՞ քառին : Իսկ քառն խոստացաւ, ճանաչել և իւրեւել ղեկսն . հաստատել ղնա, և մուծանել յիշխանութի իւր . ձեւնաւ և պաշտպան լինել նի՞ իգէմ հակառակորդաց նորա . զբարին նր յաջացուցանել, և ղնմ վնաս հեւացուցանել 'ի նմէ : Ետիս նամ պահեցաւ անվրէպ մինչև յ1692 . բայց այնուհետև յընտրութե հետագայ ետիսց փոյթ ինչ ոչ կալան, 'ի պահել զայստսիկ պայմանագրութիս, չունելով ինչ երկիր ղի քառէ անախ . վն ղի կայսերք գերմանիոյ պաշտպան կացին ետիսին . Թեպէտ գաւառն տանն նոյ միշտ իգէմ բողոքեաց, պնդելով՝ 'ի սկզբանէ անախ ունել նի՞ իրաւունս 'ի վրայս ետիսութե . որում յնամ գլխաւածս միշտ ձեւնաւ և օգնական եղև :

Չիֆեր . Իկի . Թրիֆի . Ունիերլոյ : Են գլխաւոր գեօղք այսր քառի . որք յառաջագոյն ի իշխանութե ետիսին էին, այլ այժմ ոչ ևս :

Օրիֆի . Գալի . Պալի . Են երևելի գղեակք նր :

Էլիպիս : Գաւառ կի՞ հովիտ, որ սկսել յսկանց ինն կի՞ ենոս գետոյն՝ ձգի զօսփամբք նր ի երկայն իրև

Իբրև 15 ժամուց ճննդի . և բաժանի 'ի վերին և 'ի ստորին 'ի ձեռն կամրջին , որ կոչի բարձր կամուրջ . որ և է լէ մէջ Չինուակա , և Պրայիլ գիւղից : Վերին մասն նր ցրասային է և անբեր . զի բայ 'ի խոտոյ' գրեթէ այլ ինչ ոչ բերէ . ուստի և բնակիչք նր սփռին յայլ և այլ կողմանս եւրոպիոյ , Յանդ յիդալիա . 'ի գտանել զգարման կենաց : Իսկ ստորինն արգաւանդ է և բազմամարդ . բայց չիք 'ի նմ' քղք . այլ միայն գեողք . որոց տունք առ հնրկ քարաշէն են , և իբր 'ի բիւնս եռայարկք , յուրք ևս քառայարկք , ուստի և գեղեցիկ ևս երևին ք զբիւլ քղքս այլոց Յաց : Բնակիչք նր կալվինական են , և խոսին 'ի լեզու հռովմայեցւոց' զոր կոչեն լատին . իբր զի է եղծեչ լատին բարբառ , որ բիւլ մերձաւորութի ունի լէ իդալական բարբառոյ : Եւ քանզի նք գիւրաւ ուսանին զլատին , զիդալական , և զգաղղիական բարբառ , յայն սակս առաւել դիտնական են և քաջավարժ յուսմունս անթարանուէ , ք զայլ կրիստոնացիս . ուստի կառավարք համօրէն կալվինական մարանութե երկց դաշնակցուէց կրիստնիոյ 'ի սցէ կացուցանին : Բիւլ սեղիք սորին գաւառի էին լէ իշխանութե Ենիսին գոյերայ . և մասն ինչ ևս տանաւադրիոյ . այլ 'ի 1494 թօթափեցին զուժ նց , և այժմ են ազատ ինքնիշխան :

Ղաշնակցութի քանն դասաւորութեց .

Լյս քառ յերկց կողմանց , ք յարևելից յարևմտից և 'ի հարաւոյ' ունի իւր սահման զգաշնակցութի տանն այ . իսկ 'ի հիւսիսոյ' զգիրօլօ : Փոքր է ք զայլ երկու նախընթաց քառս և լեռնային և անբեր : Բնակիչք նր լւ մեծի մասին կալվինական , և կառավարութի նց սամիապետական : 'ի 1652 'ի ձեռն գրամոց ազատեցան յամ իշխանութեց , զոր 'ի վր նց անէր տունն ուսդրիոյ , ուստի այժմ և այս քառ ազաա է և ինքնիշխան հնրակուի . որոյ կնիք է վահան բաժանեչ 'ի շորս խորանս . որոյ առաջինն և չարորգն' են դեղին ոսկեգոյն . երկրն և երգն' կապուտակ . և 'ի ներքոյ մարդ վայրենի և յալթան գամ' , որ բարձեչ ունի զվահանն : Չունի իւր սեփական քղք կմ աւան , այլ միայն գեողս , բայց և այն սակաւ . զի բնակիչք նր լւ մեծի մասին ցրի՛ բնակին աստ և անդ , բաժանեչ յեթն մեծագոյն հա .

հարկուելն ըն եօթնեակ գլխաւոր ժողգւպեակն եկեղեցեաց . որոց գլուխ է Տառն , կմ Տառն անուանեալ վիճակն . առ գլխաւոր եկեղեցեաւ սորին վիճակի՝ է խորհրդարանն . ուր յիւրաքանչիւր երեսամս միանգամ դումարի ըհանուր ժողով քաւական .

անդ է և գիււսնն մատենից սորին հարակուէ :
Մայնեֆէլք , կմ Մեյնեֆէլք . ըս՝ Մայն քաւական , քաւական մայեայ . այլև Լաֆինաւ : Եւ ազատ քղք փոքր ը գերագոյն տրուէ երից դաշնակցուէց կրիսոնացւոց . զոր հնդձ շրջակայ վիճակաւ իւրով գնեցին 'ի 1509 'ի կոմսէն սուլչայ , յորում իւրաքանչիւր երկու ամս փոփոխակի կացուցանեն հիւպատոս . որոյ բնակութիւն է 'ի դղեակ քղքին , և գատէ զգոտստան արեան , և սահանջէ զտոյժա գրամոց , և զմարսս , ևն : Յետոյ 'ի 1537 գնեցին և զՄաւան , և զԼանն փոքրիկ վիճակս , որք են 'ի դաւառն մայէնֆէլտայ :

Հոլապակի Արիսոնացւոց :

Սրբա բնակին ը մէջ կրիսոնիոյ և իդալիոյ , և են որք իբրև 20000 , որք կարող են զէն վերացուցանել . Թող զտղայս , զճերս , և զկանայս , որք և բաժանին յերիս փոքրիկ քաւականս . որք կոչին Վալսէ և Էն . Պորթո . և Քեւալէննա : Այս երեք քաւականն անստանն սոււան 'ի կայսերէ ետնուէ գոյիրայ կրիսոնացւոց 'ի սպարգե . յորմէ յետայ զմասն ինչ առին տեարք գոտի . և զմասն ինչ իշխանք միլանու : Ապա 'ի 1486 , և 1487 . երեք գաշնակցուէք կրիսոնացւոց ձեռնամուխ եղին յինքեանս ընկրկել զնն . այլ գուքսն միլանու տուէ ինչ զմասն 'ի քաւականստի , ընդ նմին և 3050 վէնէտ՝ ոսկի , առ ժամն շատացան նովաւ : Այլ 'ի 1512 ետնն գոյիրայ և երեք գաշնակցուէք 'ի միասին պիղգմաւ անգրէն տիրեցին նոյ , ըն պայմանագրուէն՝ որ 'ի 1514 հաստատեցաւ 'ի մէջ ետնին , և երից գաշնակցուէց , չորեքին փոփոխակի կացուցանէին 'ի նն հիւպատոսս : Բայց քղի 'ի 1525 և զկնի՝ ետնն շեղև նոյ ձեռնատու 'ի պիղգմաւ ոչ զորօք , և ոչ գրամովք , բարձին 'ի նմեզայն իրաւունս . յորմէ 'ի 1530 ետնն ինքնին հրաժարեցաւ , բոլորովին ըն տրուէ նոյ Թոյլէլ զերես քաւական ևս . բայց ը սովին պայմանաւ , զի ամի ամի տացեն նմ 125 վէնէտ՝ ոսկի 'ի մարտից անտի բեա . վէննայ . յետոյ 'ի 1620 բնակիւք վալթէլինայ և

պօրմիօի՝ յարեան չէէմ կրխոննացւոց . և կոտորեի
 առհնրկ զկալվինականս , անդրէն 'ի ձեռս բերին
 զնորուի իւրեանց : Յորմէ անհնարին պոփոկուիք
 դրգուեցան , և բիւմ արեան ճապաղիք եղեն մինչև
 ցամս 1637 . յորում ամի կրխոննացիք անդրէն չէ տէ
 բուք իւրեանց նոճաճեցին զնս . չէ որով կան մնան
 մինչև ցոյսօր : Բայց բնակիչքն վալթէլինայ և քէս
 վէննայ՝ ունին մասնաւոր ազատուիս : զի ունին սե
 փահան օրէնս , և սահմանադրուածիս . ի որոց
 կանոնաւորին ատեանք նոցա և կառավարուածի :
 Այսպիսի ինչ յաղագս պէտիս անցից երից գաւա
 ռացս . արդ՝ ստորագրեցուք զԵւրոպանչիւրս առան
 ձինն :

Վալթէլիա . ի գերմ՝ վէլտլին . լտ՝ Վալտիո րէլլի
 նա . ք Տեղինեան ձոր : Է չէ մէջ Կալուին տանն այ ,
 կոմսուէ պօրմիօի , և վէնէտիկան սահմանաց , և
 միլանու , առ ստորոտով ալբիոյ լերանց : Էրկայնուի
 նր է իբրև 8 մղոն . իակ լայնուին ուրեք 2 կմ 3 . և
 ուրեք մինչև ց 5 սոռգեի յատուա գետոյն , որ հոսի
 չէ մէջ նր . և յինքն ընկալեի զայլ ամ վասկս այսր
 ձորոյ , գնայ մասնէ 'ի դամօ լիւնն : Այս ձոր ար
 գաւանդ է . բերէ արմտիս առատ , և պտուղս . մենդ
 շաղանակ , և գինի ազնիւ կարմիր , զօրեղ և ատորժա
 կան , զոր մարթ է պահել մինչև ց 100 ամս . զի որ
 չափ հին է , այնչափ առաւել համեզ է և առողջա
 բար . այլ առ սակաւ սոկաւ կորուսանէ զկարմրու
 թին , և փոխի 'ի գեղնագոյն . և այն է գլխաւոր
 վաճառ նր : Չիք 'ի նմ քղք , այլ միայն աւանք և
 քեղօղք : Բնակիչք նր խօսին 'ի բարբառ իդալական ,
 եղծեի և յուրի . ի կրօնից առհնրկ ուղղափառ են .
 յաջագոյն գտանէին 'ի նմ և կալվինականք , այլ 'ի
 1620 յսպաստամբիլն սց 'ի կրխոննացւոց , առհնրկ
 կոտորեցին զնս : Այս Կալու բաժանի յերիս մա
 սուենս , 'ի վերին , 'ի միջին , և 'ի ստորին . և գլխա
 ւոր տեղիք նր են հեաագայք :

Թիւրան , կմ Թիւրանօ : Գլխաւոր աւան վերին մա
 սին , մեծ , բարեչէն , և բաղմամարդ , տա ստուա գե
 տով . յաջագոյն պարսպապատ էր և բերդաւոր , այլ
 այժմ ոչ ևս : Հանդէս նր յայնկոյս գետոյն է հոյա
 կապ եկեղեցի յանուն Էծամօրն , բովանդակ 'ի սպի
 աակ մարմարիոն քարանց , գեղեցիկ և մեծագանձ .
 յոր յաճախեն բարեսրայտ ուխտաւորք 'ի յարգուի
 հրաչագործ պատկերի Էծամօր կուսին :

Սնարօ , կմ Սնարիօ : Գլխաւոր աւան միջին մասին ,
 ունչ

ուր և համօրէն զՍուրբ Կաթողիկոսի և Սուրբ Կաթողիկոսի ան Մալէր վատկաւ, որ յայնկոյս աւանին մասնէ յատուս գեան: Անդ է բնակուել կուսակալ հիւսպատոսին:

Մօրպէնէ: Գլխաւոր աւան սասրին մասին. մեծ և բազմամարդ առ Պիպոն վատկաւ, որ փոքր մի հեռի 'ի քղքէ սասի մասնէ յատուս գեան: Այս աւան յիջադոյն պարսպապատ էր. ունէր և դղեակ ա մուր. զորս 'ի 1521 առհնրի քանդեցին:

Տէլէպիօ. լա" Ալլէպիոս. Փօնի. լա" Պոնիոս. Գրա հոնա: Ին գլխաւոր աւանք այսր գաւառի:

Պօրթօ: Գաւառ չ մէջ զՍուրբ Կաթողիկոսի, գիրօլօյի, վալթէլինայ, և հին վէնէտիկան փրուէ. պատեւ շուրջանակի բարձրաբերձ և ապառաժուալ լերամբք, որք գրեթէ միշտ ծածկեւէ են ձեամբք. նաև 'ի մէջն լեռնային է յոյժ, ուստի և ցուրա և սնբեր. չիք 'ի նմ' այգի. և ծառք պողպեքք սակաւք, ուր և արմարք. այլ ունի պատուական արօտս անասնոց, և անասուն բզմ. մենդ արջառ, ոչխար, և այծ. յորոց գործեն պանիր և կոգի պատուական. ունի և բովս երկաթոյ. ուր և մեղր արհիւն և առատ: Թիւն բնակչաց նր է իբրև 14000. որք առհնրի ուղ զտփառ են. և ունի իւր համանուն աւան մեծ և բարեշէն. առ Ֆրափօլք վատկաւ 'ի նախնու մն Սո զախա ասացեւ. որ մերձ 'ի քղք անդր մասնէ յատուս գեան:

Բեալէննա: Ի չ մէջ վերին դաշնակցութե կրիսոն նացոց, և զՍուրբ Կաթողիկոսի, և վալթէլինայ, և սահմանացն գօթօի: Երկայնուել նր է իբրև 7 ժա մուց ճննէ. իսկ լայնուելն 6. պատեւ շուրջանակի բարձր և սեպացեւ լերամբք: Տօթն յամարան երբեմն սաստիկ է անդ, և օգն զնասակար, յորժամ հողմն հարաւային շնեւ չ գօթօեան լիճն, բերէ անդ ժանտ շոգիս: Գլխաւոր բերք նր են պէսպէս ոլտուղք, մենդ շադանակ, և գինի արհիւն, և մե սաքս. բերէ և ցորեան այլ սակաւ, որ չէ բաւա կան բնակչաց նր, որք առհնրի սղղափառ են: Ունի երկու գետս, որք են Մայրա, կմ Մերա. և Լիբա. իսկ գլխաւոր տեղի նր է:

Բեալէննա. Ի գերմ" Գլէլէն, կմ Գլայլէն: Աւան առ մայրա գետով. մեծ և գեղեցիկ և բարեշէն. ունէր շուրջանակի ամուր պարիսպս, և աշտարակս, այլ և երկու դղեակս. զորս 'ի 1526 իսպառ քանդեցին կրիստոնացիք: Բաց 'ի գլխաւոր եկեղեցւոյն քիջ լաւրեանախոնի, 'ի ներքս և արտաքս ունի 5 եկեղեցիս:

ցիս , և 2 մեհաստանս , մի արանց՝ և միւս ևս կա-
նանց : Ի ստորին կողմանս շերանց՝ որք են շուրջ
զսովին աւանաւ , ուր և յայլ անդիս քառին , գտա-
նին բնական քարանձաւք , յորս բնակիչք տեղւոյն
պահեն զպատուականագոյն գինի իւրեանց :

Չոր սէյն յախթայ : Ալիճակ փոքրիկ ՚ի սմին քառի ,
անբեր և աղքատ , զի շունի ոչ գինի , ոչ պատուղո
ծառոց , և ոչ արմատիս . վնյ բնակիչք նր հազիւ կա-
րեն հայթհայթեւ զգարման կենաց ՚ի ձեռն անաս-
նոց . զի գրեթէ առհարկ անասնագարման են : Բայց
այսպիսի դառն սղքատուի նց լի իրաց ինչ թեթեւա-
նայ ՚ի ձեռն բաղմապատիկ սզատուեց . զի բնմ ա-
զատուիս ընկալան յիշխանացն միլանու . զորս յետոյ
հաստատեցին , և նորս ևս ՚ի վր յաւելին կրիսոնա-
ցիք սակս հաւատարմուե նց ՚ի Ժմկս խաթուլթեց՝
որք յամէ անտի 1620 ձգեցան մինչև ց 1639 : Ուստի
և ունին սք մասնաւոր քղքական օրենս այլադանս
յօրինաց այլոց տեղեաց քեովէննայի , և սեփական
ատեան , և ասենակալս : Յայս ձոր է լեառն մի ան-
ուննեւ Շֆլիէրպերի . ուր բազմաց՝ որք է այն ճա-
նապարհորդեն , գիւղի պտոյս գլխոյ :

Բիւտի , կի՛ Բիւտաւ . լի գերմ՝ Բւլեր : Էր աւան
գեղեցիկ և բարեշին յայնկոյս մայրա գետոյն , միով
ծամու հեռի ՚ի քեովէննա աւանէն . ունեք գեղե-
ցիկ եկեղեցիք , և այլ շինուածս վայելուչս , և քա-
րաշէն կամուրջ ՚ի վր մայրա գետոյն . ՚ի հարաւոյ
պատէր զնովա Տնպոս Վառն . յորոյ ՚ի ներքին կող-
մանս լի են նեխեւ ջուրք : Ի սոյն լեռնէ ՚ի 1618 ՚ի
սեպտ՝ 4 յանկարծուստ իմն հատաւ հատուած մի
մեծ անհնարին շառաչմամբ . և գահավէժ անկեւ ,
ծածկեաց առհարկ ոչ միայն զաւանն , սյլ և զՇի-
լան մերձակայ գետն . յորում էին 75 տունք . մինչև
չմնալ բնաւ և ոչ իսկ հետոց նորս . յորմէ ՚ի շի-
լանս մեռան 930 ոգիք . իսկ ՚ի թիւուր 1500 . երեք
արք և եթ ապրեցան , որք յայնժամ դառն սրտաբոյ
աւանին : Եւ աւերակք լերինն առ Ժմկ մի իսպա-
նեցին զընթացս մայրա գետոյն . մինչև ջուրոյ նր
բացեւ ուրեք ճննգհ , սկսան վերստին հասիլ :

Վալէսիա :

Վալէսիա . ի գերս" Վալլիս , կժ Վալլիսերանս . ի
 «գաղղ» Վալէ : Էր հարկուի ինքնիշխան . որ բա-
 ժանի 'ի վերին և 'ի ստորին . և ունի սահմանակից 'ի
 հիւսիսոյ՝ զպէննա , և զլիճն ճինէվալյի . յարևմտից՝
 զսավոյա . 'ի հարաւոյ՝ զբիէմօնթէ և զմիլան . իսկ
 յարևելից՝ զիբիսոնիա : Եւ է իբր լարձակ իմն ձոր
 պատեղ շուրջանակի բարձրաբերձ լեռամբք . երկայ-
 նուի նր է իբրև 34 ժամուց ճննչհ . իսկ լայնուին
 իբրև 10 . օր նր ջերմոյին է , և երկիրն արգաւանդ
 և բերրի . բերէ ցորեան , հաճար , և այլ արմտիս
 առատ . որոց հունձք սկսանին յամսեան մայիսի , և
 աւարտին 'ի հոկտեմբերի . վս զի 'ի տափարակ և
 'ի զնտադոյն աեղիս վաղադոյն հնինն սակս առա-
 ւելուէ ջերմուէ , ք 'ի վր լեռանց . բերէ և գինի
 պատուական ծաղկահոս , և աղղի աղղի պտուղս .
 ուղ և քրքում , որ է զաֆրան . ունի և անասունս
 բիմս ընտանիս և վայրենիս : Ասի , թէ գտանին
 անդ և բովք արծաթոյ , պղնձոյ , և կապարի , բայց
 թուի , թէ չեն այնչափ առատաբեր . յայն սակս
 լքեղ կան անգործ : Իւնի և ածուխ հանքային , և
 հանքային ջուրս , և ջերմուկս : Գլխաւոր գետ նր
 է ոտանօ գետն մեծ , որ ելանէ 'ի Փորթա լեռնէն
 'ի լեռնացեղ սառուցից անտի . և անցեղ լէ մէջ գա-
 ւառին , զնայ մտանէ 'ի լիճն ճինէվալյի :

Մի միայն քղք ունի . այլ աւանս և գեղոս բիմ ,
 զի է բազմամարդ . բնակիչք նր ի կրօնից ուղղա-
 փառ են , իսկ լը բարուց քաջասիրտք , ծանրաբա-
 րոյք , աշխատասէրք , եռանդնոտք , և նախանձայոյդ
 ազատուէ . որք ոչ հանդուրժեն լինել լը օտար սե-
 բուք : Մք իմ ոմանց պատմագրաց՝ նոր և անլուր
 սովորուի իմն ունին , 'ի զսպել զյանդգնուի և զս-
 պարասանութի իշխանաց իւրեանց . վս զի եթէ ոք
 իշխանաց անտի զրկանս ինչ և անիրաւուիս արատ-
 ջէ ոմանց 'ի ժողովրդենէ , առնուն նք բուն մի ծու-
 ռոյ հանդերձ արմատովն . և 'ի գագաթ նր ձեա-
 ցուցանեն ուրուական գլուխ մարդոյ տգեղ և այլա-
 տարազ . և ամբն՝ որք կրեղ են զրկանս ինչ , մի մի
 բևեռս հարկանեն յուրուական գլուխ անդր . և
 տարեղ անկեն զայն առ գրան իշխանին՝ յորմէ անի-
 րաւեցանն . 'ի նախատինս նր . ապա իբր վատա-
 նուն

նուն արտորի 'ի վիճակէ իւրմէ , և ինչք նր յարքու
 նիս գնան : Ասի , թէ սակաւք դասնին 'ի վալէ-
 սիա , որք չունիցին ուսոյց 'ի սարանոցս , և որք
 ժամանեոցեն 'ի միջտիան իմն հասակ . ուստի և իբր
 'ի բիւն շնչարգելութե մեռանին . զոր ասեն , սաա-
 ճառիլ 'ի տղամային աւսուցում և 'ի ծանր ջուրց նր ,
 որք առ սակաւ սակաւ թողուն 'ի միանունս մարմնոյ
 թանձր և անմաքուր մասունս : Բայց են ոմանք
 որք ասեն , թէ գտանին անդ բիւն 'ի խորին ծե-
 բուն հասել , մինչև ցհարիւրեմեան հասակ . 'ի
 մասին ինչ այսր քառի 'ի խորն 'ի լեզու գերմանաց-
 ւոց . և 'ի մասին ինչ գաղղիարէն . բայց լէ համ-
 րէն քառն' և մենդ 'ի գլխաւոր աւանս' փոյթ մեծ
 ունին ուսանիլ զլեզուն գերմանացւոց , գաղղիաց-
 ւոց , իգալացւոց , այլ և զլատին բարբառ . ուր զի
 կարասցեն համարձակ առևտրուիս առնել լէ բնա-
 կիցս պէճնայի , ուսիս , սաւօյայ , փիէմնիթեայ , և
 միլանու . իւրեանց սահմանակից քաւաց :

Նախիկ բնակիչք սորին քառի Էդուրպոյի վիբե-
 բոյի . Սեբաստոյի , և Վերաբոյի . և 'ի միջին Ժմիս
 կոչեցաւ քառս այս վալէսիա . որ և մասն ստորին
 բուրգանտիս , կի՞ սուրկայնայ , լէ սրու՞ 'ի 1032 առ
 արուք ք կողադոսիկայսերէանց լէ իշխանութե գեր-
 մանացւոց արուք : Ապա 'ի 1035 նա ինքն կողա-
 դոս կայսրն զստորին վալէսիայն ետ արեւելքոսի
 կամսին սաւօյայ , վն ձեռնտու լինելոյ նի՞ 'ի սպարզ-
 մունս . բայց բնակիչք վերին վալէսիոյ պինդ կա-
 լան զազատուի իւրեանց , ամ՞ զօրութե պիտգմելով
 լէ գէմհիպորգաց : Յետոյ 'ի 1475 ետրոն ճինելուայի
 եղբայր գքսին սաւօյայ առաքեաց 'ի վերին վալէսիա
 1800 զօրս , որք կէս մի սաւօյայցիք էին , և կէս
 մի 'ի ստորին վալէսիոյ . այլ բնակիչք վերին վալէ-
 սիոյ օգնութե 3000 արանց առաքելոց 'ի պէճնայէ ,
 'ի Ֆրիպուրկայ , և 'ի սոլորնօէ , հարին զօրս ետրոն ,
 և տիրեցին փոքուն վալէսիոյ . և այնուհետև միաց
 'ի ներքոյ իշխանութե նց , և բնակիչք նր կոչին հպա-
 տակք վերին վալէսիոյ : 'ի եմին սմի արարին մշան
 ջենաւոր գաշնակցութե լէ պէճնայի . և 'ի 1529 լէ
 համօրէն հնրակուէ զվիցցերաց . և 'ի 1533 մասնա-
 ւորասէս լէ եօթն ուղղափառ հնրակուէց : Արդ
 հնրակուին վերին վալէսիոյ՝ բաժանի յեօթն վիճակս
 կի՞ ժղիգս . յորոց վեցն ունէր զկիւվարութե աամկա-
 պեաական , իսկ եօթնեքոն , քո՞ սիոն քաղաքն՝ էր
 ազնուապետական : Եւ իւրաքանչիւր վիճակ առա-
 քէր

քէր հըրձոկս յԵհանուր ժողովն այսր հըրկուէ , ան
ուճանե՛լ ֆւռական ժողով . որ յամին երկիցս գու-
մարէր 'ի մայորիա գղեակն օրոնի . որում նախա-
գահ բազմէր ետան սիսնի : Իսկ կնիք կմ նշան այսր
հըրակուէ՛ է վահան բաժանե՛լ 'ի ձեռն գծի շէր-
կայն ձգեւոյ . յորում է ասող մի երկմասնեան .
մին կարմիր , իսկ միւսն սպիտակ . և երկոքին
ևս զարդարե՛լ երեք երեք ասակղօք : Այս ֆւռ բա-
ժանի 'ի վերին , և 'ի ստորին . որ յայսմ մերում
վերջին Ժմկի միացուցաւ Շ գաղղիոյ :

Գլխաւոր փեղիք վերին Ալէսիոյ :

Աին . լո" Սէրանուս . Շ գերմ" Սիբիէն : Գլխաւոր
քղք համօրէ՛ծ վալէսիոյ՝ առ Սին դեաով . ոչ
կարի ինչ հեռի 'ի սօտանօէ . բարեշէն , բաղմամարդ ,
և ետսանիստ . որոյ ետսարանն հին է ք զայլ ամ
ետսարանս զվիցցերիոյ . ետս նր անուճանի կոմս , և
գլխաւոր նախարար վալէսիոյ . զոր ընտրէ ուխտն
աթոռանիսա եկեղեցւոյն , որք 24 են թուճով . և
դեոսպանք 7 վիճակաց վերին վալէսիոյ . և 'ի մաս-
նաւոր հանդէսս ինչ կրեն առաջն նր մերկ սուսեր ,
'ի նշան քղքական իշխանուճե՛ն նր . որ և ունի իւր
մասնաւոր զինակիր . այլ և սեփական կալուճածս 'ի
ստորին վալէսիա : Այս քղք բաց 'ի մայր եկե-
ղեցւոյն՝ ունի այլ ևս 6 եկեղեցիս , և քանի մի մե-
նաստանս . և 3 գղեակս կմ ամրոցս՝ մի քան զմի
բարձր , այլ անլուք . յորոց 'ի մին՝ որ է 'ի ստորա-
գոյն վայրի , անուճանեալ Մայրիա , է բնակարան
ետսին . ուր և գումարի ֆւռական ժողովն ստրին
ֆւռի : Գտանին 'ի նմ և շինուճաք ինչ մնացե՛լք 'ի
նախնի հռովմայեցւոց . յորմէ յայտ է , թէ հին է
քղքս այս . որ երկիցս հրկէղ եղև . և 'ի 1475 պա-
շարեցաւ 'ի ճինէվաացւոց , և 'ի սալոյացւոց . այլ
վանեցան անախ , հարուճածս մեծամեծս ընկալի՛լ 'ի
վալէսիացւոց :

Ալէրեն . Պրայի , կմ Պրիի . Վիտի . Րուէն , կմ Րու-
բն . Լէտ , կմ Լայտ . Սիդերո . Կրոպեց : Են գլխա-
ւոր աւանք վերին վալէսիոյ :

Գլխաւոր պեղիք սարդին Ալէսիոյ :

Ան Մաւրիոյ : որ թարգմանի Սբ մաւրիտիոս . լու՛
 Մաւրիոյ : Աւան դեղեցիկ և բարեշէն , ը մէջ
 երկուց շէրանց առ ուսումնո գետով . յորոյ վր ու
 նի կամուրջ քարաշէն , և յարևմտեան կողմն նրառ
 ոտս բարձր շէրին՝ դղեակ ամուր , յորում բնակի
 կուսակալ իշխանն . իսկ յարևելեան կողմն կամրջին
 աշտարակ ամուր : Այս աւան ունի զանունն ՚ի
 հաչակաւոր մենաստանէն կրօնաւորաց կարգին սբյն
 օգոստինոսի . ուր սպահել կային նշխարք սբյն մաւ
 րիտիոսի , ը որս և գեղարդ նր . զսրմէ ասեն , թէ
 է այն որով խոցեցաւ կողն փրկչին մերոյ . զոր ք
 ը իդողիոս արքայն բուրգսնդիոյ . ետ ձ ենրիկսսի
 կայսեր գերմանիոյ . որ և է մի ՚ի նշանակաց անաի
 դերմանացւոց արուէ : Թէպէտ բզմք ոչ հաւանին ,
 թէ իցէ այն դեղարդն՝ որով խոցեցաւ կողն քնի ան
 մերոյ : Այս աւան ը կարծեաց ոմանց Յուգրաց՝ է
 Ալֆանուս նախնի քղքն , ուր ասի թէ յաւարտ ք
 դարուն նահատակեցաւ թեքաեան գունդ մի զորաց
 քրիստոնէից : Եւ ևս ը ոմանց՝ կարծի լինել Տու
 նարա քղքն վաղնջական . զոր յիշատակէ անասնինոս
 ՚ի ճնշհորդուիս :

Մերձ յայս տեղի է Եննէ , կի՛ Էրինա գետուն . որ և
 իւրիանա . առ որով ասեն , թէ էր Էրֆանուս , կի՛
 Էրֆանա քաղաքն , ուր ՚ի 509 կի՛ 517 եղև ժողով ի
 եւկասաց . որ և ծածկեցաւ ը փլատակաւ մօտակայ
 շէրին , ը օրինակի նախայնչատակել Քիւրի քղքին :
 Մարիինա , և Մարիինի . լու՛ Մարիինիտոս : Աւան
 կրկնապատիկ . որոյ մի կողմն կողի քղք . իսկ միւսն
 աւան . իբրև կէս մղանաւ սարակայ ՚ի միմեանց .
 ունելով ՚ի միջի անջրայետ զ՚Իրանն գետն . որ իջանէ
 ՚ի շէրնէն սբյն բեռնարդոսի . և միով ժամու հեռի
 ՚ի քղքէ ասաի՝ մոսանէ ՚ի ուսանո : Երջակայ վիճակ
 սր բերէ երկու աղգս գինւոյ գերապանց և անուանի
 յեւրոպիա : Թո՛ւի , թէ աստ էր Օրթոգոստոս քղքն .
 զսր յիշատակէ յուրիոս կայսրն . զոր և կոչէ Գեղ
 Վերայրացոյ , որք էին ժողգ հոովմայ : Եւ ևս ը ոմանց՝
 աստ զառաջինն հիմնեցաւ ենյարանն սիսնի : ՚ի
 1596 իբրև 500 տունք տասյալեցան աստ յողովմանէ
 ջուրց ուսանո գետոյն :

Մօնիէ , կի՛ Մօնիայ . լու՛ Մօնիէուս : Աւան առ
 ոսս

ոտս լերին . որ յնշագոյն էր առ Վիկէ գետով . այլ
քղի բաժանգամ յաճեւ ջուրց գետոյն՝ մտանէր յա-
ւանն , և բաժմ շնասս գործէր 'ի նմ' , նմին իրի յայլ
կողմն գարձուցին զընթացս նր . ուստի այժմ փոքր
մի 'ի բացեալ է 'ի գետոյ անախ :

Մուկուսիա . Ը գերմ՝ Միւկուսէն : Աղատ քղք
առ սահմանօք սուկուկովայ և վերին ալսացիոյ առ
իւ գետով . 'ի զոճարձալի և յարգաւանդ գաշտա-
վայրի : Բնակիչք նր՝ որք են իբրև 4000 , առ հարկ
կալվինական են . յորոց կէս մի 'ի բարբառ գերմա-
նացւոց կասարեն զսիւծային սլաշտամունս 'ի ժողովք
գապետական եկեղեցւոջ սքնն սանփաննոսի , և կէս
մի գաղղկարէն յեկեղեցւոջն , որ յնշագոյն էր միան-
ձանց կարգին սքնն Ֆրանչիսկոսի : Այս քղք՝ որ
յնշագոյն էր լէ ետիսաւ շքաասպուրկայ մայրաքա-
ղաքի ալսացիոյ , 'ի ժոք գարուն արարաւ ազատ քղք
կայսերական 'ի ձ ըրիգողիսս կայսերէ . որ ետ նմ
և այլ ազատուիս . զորս յետադայ կայսերք հաստա-
ւեցին և աճեցուցին . մասնաւորապէս ագողիոս
արքայն գերմանիոյ . և զ կարողոս կայսրն : 'ի 1515
արար մշանջենաւոր գաշնագրուի լէ ժոք հարկուեց
զվիցցերաց . և թէպէս 'ի 1586 ուղղափառ հարկուեքն
զվիցցերաց հրաժարեցան 'ի գաշնագրուէ անախ ,
սակս վիշտս հասուցանելոյ բնակչոց սր գետալանադ
իւրեանց 'ի ժմիս քղքական խռովութեն , սակայն
հարկուեքն հերետիկոսաց պահեցին զգաշն զայն , և
միաբան եղեն լէ նմ մինչև ցվերջին ժմիս : Յայն սակս
և այս քղք էր մի 'ի հարկուեց , որք անունանին ըն-
կերակիցք լէ հանուր գաշնակցութեն կմ միաբանուե
զվիցցերաց . թէպէս 'ի ժմկէ անախ՝ յորում հարկուեք
ուղղափառաց հրաժարեցան 'ի գաշնագրուէ նր . չու-
նէր իրաւունս և սեղի յլէ հանուր ժողովօ զվիցցե-
րաց : Առաւմարուի քղքիս էր սգնունապետական .
և կնիք նր կարմիր անիւ աղօրեաց 'ի վր սպիտակ
ենթակայի :

Առաստիալաւի 'Արտաւարկայ :

Արտի և իւխանաւի նէֆլաիւէլայ , և վալանիկնայ . այլ
և 'Արտի-Վան իսասիալաւի . յարևելից՝ ունի իւր
սահման զետիսուիւն պասիլիոյ , և զմասն ինչ պէա-
նայի , և զլիճն պիւէլայ . յարևմտից և 'ի հիւսիսոյ՝
զպուրկոյն գաղղկացւոց . իսկ 'ի հարաւոյ՝ զմասն ինչ
Ֆրիւ

Ֆրիպուրկայ դառին, և պէննայի, և զլիճն նէ Ֆլա
 թէլայ : Երկայնուի նր է իբրև 10 կմ 11 ժամուց
 ճիւղհ : Իսկ լայնուին 4 կմ 5 և եթ : Օդ նր է բա
 րեխառն, և երկիրն լծ առաւել մասին լեռնային և
 անբեր : յայն սակս բնակիչք տեղեացն այնոցիկ ա
 ռաւելլապէս արձեւասից միա դնեն, ք մշակութե
 երկրի : Բայց ուրեք ուրեք ունի բլուրս, հովիտս,
 և անդաստանս արդասաւորս, որք բերեն գինի աղ
 նիւ, կարմիր և սպիտակ : այլ և աղքս աղքս պողոց
 և կանեփ և վուշ : Լեն : Ունի 3 քղքս : և 63 դեօղս
 և այլ և ս բիւ մտունս ցրիւ աստ և անդ : բնակիչք
 նր լծ բարուց եռանդնոտ են, աշաղուրջ, փոյթ,
 աշխատասէր, ճարտար, կարի փառասէր և տմբար
 տաւան : Իսկ լծ կրօնից մեծ մասն նց կառվինական
 է, և սակաւ ոմանք ուղղափառք :

Այս քառ ՚ինախնոււմն էր մասն ստորին բուրգոն
 դիոյ, կմ պուրկոյնայ : և զոյդ լէ նմ ՚ի 1032 էանց
 լէ իշխանութե գերմանացւոց արուէ : ապա զկնի ախ
 բէլոյնմ բիւմյ՝ պիօքմու, և ՚ի ձեռն ինամուէց, հասկ
 յետոյ ՚ի 1707 ՚ի միասին լէ վալանկիինայ տոճաւ ւ
 փիդէրիկոսի արքային պրուշի : որ և աւժամայն
 կալաւ զարուի նր, հաստասեւելով զմմ ալաւուժիս
 նր՝ և զգաշնագրուին՝ զոր յնջագոյն արարիլ էր լէ
 պէննայ քղքին, լուէննայի, Ֆրիպուրկայ, և սո
 լորնիօի : որ և յայն սակս անձանի բնկէ բակից հար
 կուէ զվիցեբաց : Եւ ՚ի գաշնագրուէ ութրեքայ,
 որ եղև ՚ի 1713 ՚ի մեջ գաղղիացւոց, և թէրին պրուշի
 վերատին հաստատեցաւ արուի նր ՚ի վր սր : Վայ
 թէրն պրուշի ՚ի վերտառուէ իւրում կոչի և Գեբա
 գոյն իշխան նեպոլոնայ, կմ՝ Նեֆլաթէլայ, և վալանկինայ,
 և կացուցանէր անդ արքունի կաւտակալ իշխան : որ
 նախագահ բաղմէր ՚ի դերագոյն ժողովն այսր հորա
 կուէ : զոր և նա ինքն գումարէր լծ հաճոյից իւրոց,
 և հաւաքէր զքունէս ժողովականայ : և յորժամքունէքն
 հաւատար էին, ինքն բացորոշէր զիրողուին : Այլ
 այժմ միացուցաւ և սա լէ դաղղիոյ : որոյ գլխաւոր
 անդիք են հետագայք :

Նեոպուրի . լծ գերմ . Նայնպուրի . այլ և Նեֆլաթէլ, կմ
 Նայպլաթէլ . ՚ի հն . Նեօօօմա . և Նալիգասիբոմ . այլ և
 Նեոպուրիոմ : Գլխաւոր քղք սոյս հորկուէ կմ դա
 ւառի, որ ՚ինմէ ունի զանուն : կառուցեալ ՚ի վր
 երկուց բլրոց, առ համանուն լճիւ : և է մեծաշէն
 և դեղեցիկ : ունի 4 մեծամեծ փողոցս : և 2 եկե
 ղեցիս եւթ : և ՚ի շրջակայս ի ս պարսէ զս վայելուչս
 և

և գեօղս րիմն : Բնակիչք նր կալվինական են . և կառավարուին արևոճօպետական էր . ունէր երկու գլխաւոր ժողովս , յորոց մին կոչուր մեծ , զոր կաջուցանէին 40 նախարարք . իսկ երկզն փոքր , զոր կայուցանէին 24 նախարարք . և 'ի ձեռս նց էր կառավարուի գլխաւոր իրողուէց քղքին : Պատմի , թէ քղքս այս հիմնեցաւ 'ի 1034 'ի կառադոս կայսերէ . որ չորիցս մեծամեծ ինասս կրեաց 'ի հրկիզուէց . և երկու անգամ 'ի հեղեղէ ջուրց 'ի բարձրանալ ջրոյն Սէյան գետոյն : 'ի 1406 արար մշտնջենաւոր դաշնադրութի լէ սէռնա քղքին , որ յետոյ երիցս անգամ հաստատեցաւ : Եւ էր սզատ յնմ հարկաց , և 'ի տասանորդաց , գողով լէ գերագոյն արուք թգրին պրուչ :

Լանփերն . Ըն գերմ" Լանփերն : Էքազաք փոքրիկ 'ի տեղուշն , ուր Յիւ , և թիւէ գեոքն մտանեն 'ի Պիէլեան լիճն :

Պոպրի , կմ Պոպրի : Քղք փոքր 'ի բարձրաւանդակ վայրի , առ Բիւէ գետով . որ բաժանէ զնա յերկու մասուենս , որք կամրջաւ հաղորդին լէ միմեանս : 'ի սմին քաւի 'ի միումն 'ի ժայռից Իւրայ լերին , որ է 'ի գլխաւոր լերանց զվիցցէրիոյ , նախնի հեթանոսք կանօք հասեչ շինեցին տաճար կուոց . ուր 'ի ձեռն հարցուկ կանանց իւրգ հարցանէին ցհերմէս չթծն :

Այս տաճար կայ մնայ մինչև ցայսօր , այլ կարի դժուճարին է գնալ անդր . դուռն նր' և բովանդակ ճակատն՝ գեղեցիկ է , և մեծաշէն . ունի 'ի վերուստ կամար հասեչ 'ի միաստանի լեռնացեչ ժայռի անդ , որ գրեթէ անմատչելի է :

Վալանիին , կմ Վալանիին , և կմ Վալանիին : Է մասնաւոր կամար , կմ վիճակ . որ 'ի միասին լէ նէսպուր կայ էանց լէ գերագոյն արուք թգրին պրուչ . իսկ այժմ լէ արուք գաղղիացուոց է . սրոյ գլխաւոր տեղիք են Վալանիին , կմ Վալանիին . Կօգրանէ . Տօգրեան . Կրանք սասանիէր :

Քաղաք , և հասարակուի Ղինէվայի :

Ղինէվա . Ըս" Ճինէվա . Ը գերմ" Ճինգ . Ը գաղ" Ճինէլէ . 'ի հն" կեպեննա . Չենպիոս . Իսնպոս . և Եանվա : Է քղք ամուր , մեծ , հոյակապ , գեղեցիկ , մարդաշատ , և բաղմալստաւ . կառուցեչ 'ի բարձր և 'ի զսճարճալի վայրի . ուր ուստանօ ելանէ 'ի

'ի ԼՃԷՆ ճինէվալյի, և յինքն ընկալել զԼՃԷՆ վտակ,
բաժանէ զՔղքն յերիս մասունս . որք կցորդին Է
միմեանս 'ի ձեռն չորից հոյակապ կամրջաց : Օգ նր
բարի է և առողջարար . դիրքն գեղեցիկ և քաջայար-
մար վճռկանու է սակս մերձ գոլոյ նր ոտանոթ . որով
գիւրին լինի փոխադրուի վաճառաց . նորին ազա-
գաւ բաց 'ի վաճառացն քղքին, և շրջակայ վիճակի
նր, և այլ բղմ վաճառք արտաքին արուեց Է այս
քղք անցանեկն . ոն վաճառք որք 'ի գաղղիոյ գնան
'ի գերմանիա, և յիդալիա, և 'ի գերմանիոյ 'ի գաղ-
ղիա : Յնջագոյն ունէր շուրջ զիւրե 6 արուճարձանս .
յորոց չորքն 'ի 1534 'ի հիմանց քանդեցան . և եր-
կուքն, ք' ՍԲ գերմանիոս, և Փալէ միացուցան Է քա-
ղսքին . որով և ևս Էարձակեցաւ քղքն : Բնակիչք
նր իբր 27 հալր, որք ունին զաղանդն կալվինի, և
որ ոք կամի գրիլ քղքացի, սարս է նմ լինիլ կալ-
վինական . դուանին անդ և լուտերականք, այլ և
ուղղափառք, բայց սակաւ : Բաց 'ի մայր եկեղեցւոյն
սքին պետրոսի՝ որ յնջագոյն էր եմլսանիստ, ունի
այլ ևս 5 ժղվդայտին եկեղեցիս, որք առհասարակ
են 'ի ձեռս կալվինականաց : 'ի 1707 թոյլ տուաւ
լուտերականաց կառարել զպաշտամունս իւրեանց
յառանձին տան . և ապա 'ի 1762 ընկալան հրաման
շինել հրապարակական ազօթատեղի . զի մինչև ցայն
ժամ բաց 'ի կալվինականաց, ոչինչ կրան կարող էր
ունել անգ հրապարակական եկեղեցի, կմ ազօթա-
տեղի : Իսկ ուղղափառքն կառարեն զձեթային պաշ-
տամունս 'ի մատուռն կմ յեկեղեցին գեապանին
գաղղիացւոց :

Ունի բղմ հոյակապ շինուածս հասարակաց և մառ-
նաւորաց . յորս գլխաւորքն են ապարանք կմ խոր-
հրգարուն քղքին, որ է 'ի բարձրագոյն տեղւոջ քա-
ղսքին . սչ այնչափ ինչ հեռի 'ի մայր եկեղեցւոյն, հա-
մակ վիմոտալ . ուր գոյ սրահ մի, որոյ յատակն է
'ի մանր և յողորկ գայլախաղ քարանց, Է որ մարթ
է շքիլ երիւարաւ և կառօք : Երևելի է և զինա-
բանն, և դպրոցն մեծ . յորում 12 ուսուցիչք են .
անգ է և գրատուն հմրկաց մեծ և գեղեցիկ : Յայն
դպրոց զառաջինն ուսուցին կալվին, և բիսեան թէո-
դոսիոս, որք թիւրք . յորոց մարթ է իմաստասիրել
և զուսումն, զոր աւանդեցին նք անդ . որ ոչ այլ
ինչ էր, և թէ սչ մուրուի . յորում մինչև ցայսօր վա-
րակել կայ քղքս այս :

'ի ակըռօն՝ յորում ոտանոթ ելանէ 'ի ԼՃԷՆ, է շին
մեծ

ունձ մեծ . յորում պաշին նաւք շինեչք 'ի պաշտպա
նութի , և 'ի դքսանս քղքին : Եւ արտաքոյ գրանց
քղքին՝ են բնի մուկք վայելակերտք սակս գրտա
նաց , և բազմապատիկ պարտեղք , և ծառատունկ ք
զուճարձալիք : Մեծաւոյ ծաղկեչ են 'ի նմ արունեստք ,
և մենգ արունեսան սնունաւոր ժամացուցի . յորում
անունանի է քղքս այս ոչ միայն 'ի բովանդակ եւրո
պիա , այլ նաև յայլ կողմանս Տի :

Այս քղք էր ինքնիշխան , և ազատ հնրկուր ռամկա
պետական . որոյ գերագոյն արունին էր յՃհանուր
ժողովն հասօրէն քղքացեաց [Թ օրինաց դումարեչ .
որ սովորաբար յամին երկիրս և Եթ գումարէր յընտ
րել զդիտաւոր պաշտօնատարս հասարակութե . իսկ
այլ իրողութի նր՝ և մասնաւոր կառավարութի էին
'ի ձեռս երկոյ ժողովոց . յորոյ մին կոչի ժողով 25
արանց . երկրն՝ ժողով 60 արանց . իսկ երգն՝ ժողով
250 արանց : Ժողովն քսանեհնգից՝ պարունակիւր
'ի ժողովն վաթսնից . և սա 'ի ժողովն երկերիւր
յիսնից . իսկ այս՝ յՃհանուր ժողովն քղքացեաց :
Եւ յամ ժողովս յայստիկ նախագահ բազմէին չորք
գլխաւոր պաշտօնատարք , որք կոչէին Տնտեսք . որք
և էին գլուխ հնրկուրն , զորս ընարէր յՃհանուր
ժողովն : Կնիք այսր քղքի և հնրկուրն է վահան բա
ժանեալ յերկուս . յորում յաջմէ կողմանէ է սեաւ
արծուի թափ 'ի գլուխ 'ի վր սակեգոյն են թակայի .
իսկ 'ի ձախմէ բանալի 'ի վր կարմիր են թակայի : Այլ
այժմ ինքնակամ անձնատուր լեալ քաղղիացւոց .
հնգձ շրջակայ վիճակաւ իւրով էանց Է գերագոյն
արունք գաղղիացւոց :

Այս քաղղք 'ի նախնումն էր աւորագացւոց . և 'ի
սկիզբն Ե գարունս արեւցին նմ բուրգոնդիացիք . և
'ի նցէ էանց Է արունք գաղղիացւոց . իսկ 'ի Թ գա
րուն էր մասն թարուն ստորին բուրգոնդիոյ , և Է
այն ժամանակս կոմսք Քինէվաոյի քաղղութի գտեչ ,
արարին՝ իշխանութի իւրեանց ժառանգութի անցանեչ
որդւոց յորդիս . ուստի և լինիլ ինքնիշխան և ան
կախ : Ապա 'ի տիրեչ ք կոռագոսի կայսեր թարուն
բուրգոնդիոյ , կարևոր դատեցաւ բանի Է իւրև
հնազանդեցուցանել զգերողոս կոմսն Քինէվաոյի :
Այս հկնկուիք կոմսից պատճառս ետուն կայսե
րաց , զմեծ մասն իշխանութի իւրեանց որ 'ի վր ձի
նէվաոյի , յունձն ագնել եպոց նր . առեալ նախ 'ի
նցէ երգումն հաւատարմութի : Եւ յայսմանէ անչ
հատ թմն հկնկուիք ծագեցին 'ի մեչ եպոց Քինէվաոյի
և

և կոմսից նր . որք Թէպէտ ոչ ևս կարացին տիրել
 քաղաքին , սակայն զչըջակայ վիճակ նր չէ իշխանութի
 իւրեանց գրաւեցին :

Այս զինի պէտպէս անցից , յորս և սաւոյացիք տի-
 րեցին շըջակայ նրուի նր , և լը իրաց ինչ նաև բուն
 ճինեվա քղքին , բայց գերագոյն տրուէ նր միշտ
 եկաց մնաց 'ի ձեռս ենց . զի կայսերք ձեռնառու էին
 նց , զորս և բազմապատիկ ազատութի ձոխացուցին .

'ի 1478 . քղքն' և շըջակայ վիճակ նր' արարին զաշ-
 խագրուի չ պէճնայի և չ Քրիստոսիկայ : Այս 'ի
 1533 յըռնել համօրէն քղքացուց զազմագն կալվինի ,
 ետնսն յեռ նգովայ զնոսս , գործեաց զայս վրիպակ ,
 զի խոյս ետ անտի յաննրսի քղքն սաւոյացուց . որով
 քղքն իրրև Թէ իրաւամբ ել արտաքս յիշխանութի
 նր . և ստացաւ զբազմաժամանակեայ ցանկացել ա-
 զատուէ իւր : Եւ յայնժամ Քրիստոսիկ քղքն հրա-
 ժարեցաւ 'ի դաշնակցութի նորա . իսկ չ հակառակն
 պէճնա նորոգեաց , և մշտնջեհապէս հարտատեաց
 գառաջին դաշն չ նմա . յոր 'ի 1584 յուեւլաւ և ցու-
 աիկս : Ահա վնկ և ճինեվա քղքն անուանի ըն-
 կերակից չհանուր դաշնակցութի զվիցցերաց : 'ի 1602
 զօրք սաւոյայ յարձակեցան 'ի վր քղքն . և մինչ
 մերձ էին աւնուլ զնա , վանեցան 'ի ճինեվաուցուց .
 չարաչար հարուճածս ընկալել , Եւ 'ի յիշատակ այսր
 յաղթուէ , ամի ամի սոն կատարեն յեկեղեցիս իւր-
 եանց :

